

ДАДАХОН НУРИЙ

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ШУЪЛАСИ

(Олти жилдлик)

Биринчи жилд

роман ва қиссалар

ТОШКЕНТ – 2012

Адиб сайланма асарларининг ушбу биринчи жилдига унинг қаламига мансуб илк романи, адабиётимизнинг буюк дарғалари Ойбек, Абдулла Қаҳҳорларнинг ҳали кўпчилик нигоҳидан пана бўлган ҳаёт лаҳзалари тасвир этилган бадиа-қиссаси ҳамда «Шаҳар тегирмони» асари киритилди.

Олис юлдузлар
шўласи
(роман)

РОМАННИНГ УЧИНЧИ НАШРИГА МУАЛЛИФ ИЗОҲИ

Ўзбек йирик прозасига тамал тошини қўйган Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳорлардан кейин бу жанрга қўл уришга ҳар ким ҳам журъат этавермай, қисқа муддат ҳукм сурган сукутдан сўнг роман ёзишга ишқивозлик шу даражада авж олиб кетдики, асти қўяверинг. Гўё, шу жанрда асар эълон қилган қалам соҳибигина ҳақиқий ёзувчи деган шарафли номга муяссар бўладигандай...

Одил Ёкубов, Пиримқул Қодиров каби устоз ёзувчиларга эргашиб, ҳали бир-икки китобча чиқариб, тилга тушиб улгурмаган биз тирранчалар ҳам яхши ният-ярим мол деганларидек, шу залворли жанр орқали ном чиқариш учун энг шимариб, ҳаракатга тушиб кетдик.

Нашриёт галадонлари, адабий журнал таҳририятлари турли савия, майда-чуйда мавзудаги “роман” қўлёзмалари билан тўлиб кетди. У ердагилар ҳам анойи эмас, бундай ҳаваскорлик даражасида ёзилган асарлардан қутулишнинг осонгина йўлини ўйлаб топгандилар. Яъни, номдор адабиёт-шунос олимлардан яхшигина пул тўлаш эвазига тақризчилар гуруҳи тузилди. Бу гуруҳ албатта холисоналикдан кўра, ҳақ тўлайдиган томон манфаатини ҳисобга оларди.

Мен етмишинчи йилларга доир бу воқсаларни эслаётганимнинг бойси шуки, камина ҳам ўша пайтлар нақ беш қисмдан иборат роман ёзиб қўйиб, анча-мунча “тақризлар”га учраганлардан бириман.

Номи “Олис юлдузлар шуъласи” деб аталарди.

Унинг илк қўлёзмасини устоз Шухрат акага ўқиш учун, елкамдаги “қарз” сифатида этириб бердим.

Гап шундаки, бизга ўхшаш ёш қаламкашларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб, ижод қилишга рағбатлантириб юрадиган бу меҳрибон ва ҳимматпеша инсон мени Бухоро амири Саид Олимхон даври ҳақида нимадир ёзиш илинжида юрганымдан хабар тошиб, ўз ҳузурига чақиртирган, мавзу

билан қизиққанди. Сўнгра манавуларни ўқишинг керак деб, Садриддин Айнийнинг оч сиёҳрангда чиройли қилиб босилган олти жилдли “Танланган асарлар” ини кўлимга тугтан, “Ариза” ёздирган, ана ундан кейин “Шарқ юлдузи” журналининг масбул котиби сифатида тахририят томонидан янги тарихий асарга “буюртма” бериб, Бухорога бир ойлик “ижодий йўланма” билан жўнатганди. (Бу ҳақда “Бухоро томонларда” номли саргузашиг қиссамда алоҳида тўхталиб ўтганман)

Асарим кўлёмасини устозга этириб берганимдан сўнг орадан бир ҳафта ўтмай, Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт фонди” директори Ғани ака Жаҳонгиров телефон қилиб:

— Яхши асар ёзибсан, тезда Шухрат акага учраш, — деди.

У кишининг ҳузурига кириб келганимда, кайфиятлари йўқроқ эди.

— Бухоро, Саид Олимхон билан боғлиқ воқеалар ҳақида ёзмоқчи эдинг, шекилли.

Назаримда, бу гаплари билан журнал “буюртма” сени бажариш ўрнига бошқа мавзунини танлабсан-ку, деётгандай эдилар.

Мен ўзимни оқламоқчи бўлдим:

— Айний домланинг Сиз берган китоб саҳифаларидан жой ололмай қолган армонли юрак дардлари шу даражада кўп эканки, улар олдида Амир саройидаги маш-машалар, Бухорони ташлаб чиқиб кетишлар ҳеч нарсага арзимасдай бўлиб туюлиб кетди, менга. Шунинг учун китоб дебодчасини Самарқанддан бошладим.

Шухрат аканинг юзлари сал ёришиб:

— Ҳа, бу “дебодчанг” да, — дея маънодор қараб кўйдиларда, бироз сукуддан сўнг гапира бошладилар, — Айний домлага котиба бўлиб, бир неча йил ишлаган Кибриёхон опани ийдириб, у кишидан ҳар кимга ҳам айтилавермайдиган кўп нарсаларни билиб олганинг сезилиб турибди. Аслида опохоннинг бир соатли гурунтининг ўзи, битта китобга мавзу бўлади. Устод Айнийга келсак, у кишидай қомусий билимлар хазинаси бўлган одамнинг айтолмай кетган армонли гаплари қанчалик кўплигини мен ҳам яхши биламан. Баъзан суҳбат чоғида юракларини ёзиб қолардилар. Устознинг ана ўша “дарди” ни қисман ўқувчига етказишга ҳаракат қил-

ганинг катта гап. Буни ўзинг билмаган ҳолда, қизиқ устида ёзиб қўйгансан... Лекин бу гапларни айтишнинг ҳозир мавриди эмас. Ёш бошингга гавфо орғириб олишинг мумкин. Яна ким ўқиди, бу асарингни?

— Ён кўшним — Шукур ака Холмирзаев бир сидра кўз ташлаб чиқди холос. Бошқа ҳеч ким.

— Ундай бўлса, яхши. Шукуржон покиза, мард ёзувчи. Менинг фикрим шуки, ҳозирча “бош қисми”ни бегоналар назаридан панароқ қилиб турамиз. Воқеаларни “иккинчи қисм”дан бошлаб юбориш учун озгина меҳнат қилишингга тўғри келади, — Шухрат ака қарийб беш юз бетдан иборат китоб қўлёзмасига кўшиб, уч варақ қоғозни менга бераркан, — мана бу ерда нималар қилишинг ҳақида ўз фикрларимни ёзганман. Маъқул тушганларини қабул қиларсан. Мажбурий эмас. Кўриб чиққанингдан кейин олиб келсанг, “проза кенгаши”да муҳокамадан ўтказиб, балки журналда ҳам босармиз.

Шухрат ака қанчалик банд бўлишларига қарамай, арзимас вақт — бир ҳафта ичида романни бошдан-оёқ диққат билан ўқиб чиққанликлари, кўпгина саҳифалардаги ҳарфий хатоларни тўғрилаб, ғализроқ жумлаларни таҳрир ҳам қилганликларини кўриб, ҳайратга тушдим.

Шукур акага кўрсатгандим, устоз “дастхат”ларини кўздан кечираркан, ўзига хос дангали гапни айтди:

— Ўлай агар, бировларники тугул, ўз ёзганларимни ҳам бу даражада диққат билан ўқиб чиқмаганман. Шухрат домла, энди авлиё одам-да!

Уч ой давомида асарни қайтадан ишладим. Қарийб юз бетдан иборат “биринчи қисм”дан воз кечиш, унинг салмоғига анча пуғур етказарди. Бироқ, бошқа илож йўқлигини ўзим ҳам яхши билардим.

Асарнинг янги нусхаси кўпайтирилиб, проза ҳайъати аъзоларига тарқатилди.

Шукур акага ҳам бергандим, аввал мендан астойдил хафа бўлди:

— Романингизни ушлаб турадиган асосий устуни Айний домланинг айтолмай, ўзи билан кетган оху дардлари эди. Олиб ташлабсиз-ку!

— Ҳа, энди Шукур ака, ўшандай забардаст академик ёзувчи айтолмаган гапларни биз айтишга йўл бўлсин! Сиёсатни биласиз-ку!

Акахон сал ҳовуридан тушиб, ўйланиб қолди.

— Тўғри қилгансиз. Аввало босишмасди. Босишганда ҳам, сизни тинч қўйишмасди. Менинг бошимга тушган воқеалардан хабарингиз бор-ку! Ҳалигача бирон асаримни чиқаришмаяпти. Мукофотлари ҳам бошида қолсин!

Шукур аканинг бу гапида жон бор эди.

Икки йилча аввал жомадон, коржомалар билан сафарга отланиб, менга шундай деганди:

— Ҳамюртим, комсомоллар боштиғи Бўри (Алламуродов)бой Ботир Зокировга насиб қилмаган мукофотини менга тиқиштирмоқчи шекилли, қўярга-қўймай Наманганингизга жўнатяпти. У ердаги Катта канал қурилишида ишлаётган ёшлар ҳақида китобча ёзиб келиш учун...

Шу жойда бир нарсани қўшимча қилиб ўтишга тўғри келади: машҳур қўшиқчи Ботир Зокиров ижод билан ҳам шуғулланиб, яхшигина ҳикоялар ёзарди. У кишининг ҳар бир янги ёзгани “Марказ-1”даги Ёзувчилар уйининг саккизинчи қаватида жойлашган Шукур ака хонадонида “читка” қилинар, баъзан унда ён қўшни сифатида мен ҳам қатнашардим.

Бир куни гапдан-гап чиқиб, Ботир ака шундай деб қолди:

— Шукурчик, комсомол мукофотидан қандай воз кечганимни айтиб берайми... Кеча эрталаб уларнинг каттаси менга телефон қилиб “Сизни юксак мукофот билан тақдирламоқчимиз. Энди, арабча каби ҳар хил чет эл қўшиқларини камроқ айтиб, бизнинг комсомол ёшларга бағишланган қўшиқларни кўпроқ айтасиз-да. Келишдикми?!” деса бўладими. Жаҳлим чиқиб, “ҳой менга қара, келишмадик, чунки мен сен ўйлаган ресторанларда буюртма билан келишувлар асосида санъатини сотадиган саёқ хонандалардан эмасман” дедим-у, гўшакни жойига қўйдим. Шубҳасиз, шу билан рўйхатдан номим ўчирилди. Балки, озгина вақт ўтиб, ўша мукофот Сизга насиб этса, менга ўхшаб, шаккоклик қилиб юрманг...

Шукур ака бир неча бор Наманганга қатнаб, ўша қурилиш ҳақида ихчамгина очерклар китоби ёзди... У босилиб чиқди-ю, тезда сотувдан қайтариб олинди. Чунки китобчадаги очерклардан бирида “Моддий манфаатдорлик деб аталмиш яхшигина ойлик эвазига ёшлар жон куйдириб, куч-файрат билан ишламоқдалар” деган жумлалар кетиб

қолган экан, унга комсомол раҳбарларидан бирининг кўзи тушиб қолиб, “идеологик” шовқин-суронни бошлаб юборган, турли мажлисларда минбарни муштлаб “Бизнинг ёшлар буржуача ўз манфаатлари учун эмас, Ватан ва халқ манфаати йўлида меҳнат қиладилар. Наҳотки шуни ёзувчи Холмирзаев тушуниб етмаса” деган сўзларни бир неча бор айтиб ўтганди.

Шундан кейин Шукур ака анча вақт мукофот ўрнига дакки эшитиб юрганидан яхши хабарим бор эди...

Хуллас, Ёзувчилар уюшмасининг “Бадиий проза” секциясида Шухрат ака бошқарган муҳокамада асарим яхши баҳоланди. Саид Аҳмад, Носир Фозилов, Суннатилла Анорбоев, Юсуф Шомансур, Миразиз Абзамлар таҳсинли сўзларини айтдилар.

Фақат асар номи хусусида биров тортишув бўлиб, “Осмон устуни” деб аташ маъқулроқ бўларди деган фикрни кўпчилик қўллаб-қувватлади.

“Осмон устуни” бир овоздан “Шарқ юлдузи” ҳамда Ғафур Ғулом нашриётига тавсия этиладиган бўлди.

Одил ака Ёқубов романнинг китоб ҳолида босилиши учун масъулликни ўз зиммасига олди.

Республикада энг йирик ҳисобланувчи Ғафур Ғулом номли нашриётда бир неча йилдан бери йирик проза асарларини бош “ҳаками”га айланиб қолган, ўртамиёна таржимон сифатида “таниқли” эллик ёшлардаги опахон бодом қовоқларини чимирганича “уф” тортиб, қўлёзмани менадан қабул қилиб оларкан:

— Сиз ҳам роман ёздингизми? — дея доғули қараш қилиб қўйди-да, огоҳлантирди, — Ўзимизнинг холис ички тақризчиларимиз бор. Асарингизнинг босиб-босилмаслиги ўша ҳурматли кишиларнинг фикрларига боғлиқ бўлади.

Хуллас “Осмон устуни”нинг қўлёзмаси қайсидир “холис” тақризчининг қўлига тушиб, қайтарилди.

Одил ака Ёқубов нашриётдаги айтгани-айтган, дегани-деган бодомқовоқ хоним билан тортишиб ўтиришни лозим кўрмадилар шекилли:

— “Ёш гвардия” нашриётига этириб бер, гаплашиб қўйганман, — дедилар.

Асарим қўлёзмаси у ерда икки йил ётди.

Шу орада газеталар ундан парчалар эълон қилди, “Шарқ юлдузи”нинг бир неча сониди босилиб чиқди.

Ниҳоят, ёшлар нашриётида “Осмон устун”нинг намуна нусхаси тасдиқдан ўтиб, босмахонага тушиб кетиш арафасида, унда катта “сиёсий хато” борлиги маълум бўлиб қолди. Бу “хатолик”ни ўша пайтдаги нашриёт парткоми Шомирзаев деган қирқ ёшлардаги киши пайқаб қолган экан, зудлик билан мени хузурига чақиртирди.

— Ёзган асарингизнинг бош қаҳрамони Йигитали илмий даражага эга олим, университетнинг ўқитувчиси. Шундайми?

— Шундай.

— Демак, у коммунист. Шонли коммунистик партиямиз аъзоси! Шундай бўлгач, нега энди асарингизни “У ёнарди” деган жумла билан тугатгансиз? Ахир, бу коммунист деган номи бор, Совет зиёлисини ёндириш дегани эмасми. Ким сизга шу ҳуқуқни берди? Йўқ, мен мана шу ерда коммунистлар раҳбари эканман, — дея кўрсатгич бармоғи билан столга икки-уч бор уриб қўйди, — билиб қўйинг, бунга йўл қўймайман. Китобингиз чиқмайди!

— У “Шарқ юлдузи”да чиқиб бўлди-ку! — дедим хотир-жамлик билан.

Шомирзаев қалин, дўрдоқ лабларидан тупук сачратиб, яна баланддан келди:

— Чиққан бўлса, чиққандир. У адабий журнал. Бизнинг нашриёт эса, сиёсий орган. Партиянинг ҳар бир йўл-йўриқларига амал қиламиз.

Ўйлаб қарасам, бу думбул сиёсатдон билан баҳслашиб, обрў топиб бўлмайди. Индамай унинг хонасидан чиқиб кетдим.

Бошқа бирон кишига бу ҳақда шикоят ҳам қилмадим.

Орадан бир йилча ўтгач, Ёзувчилар уюшмаси мажлислар залида таниқли бир адибимизнинг олтмиш ёшлиги муносабати билан катта йиғилиш ўтказилди. Унда Ўзкомпартия тарғибот ва ташвиқот бўлими бошлиғи ҳам иштирок этди.

Йиғилиш тугагач, котиба қиз мени раис қабулхонасига чақирипаётганини айтиб қолди.

Комил Яшин ўгирадиган бу хонада мен бир ойча аввал ҳам бўлган, Ўзбекистонга ташриф буюрган машҳур ҳинд шоири Файз Аҳмад Файз билан ўртада кечган мулоқотга тилмочлик қилгандим.

Ичкарига мени Рамаз Бобожон бошлаб кириб, меҳмонга танишгирмоқчи бўлганди, у киши:

— Бу йигит билан Сирдаёда комсомол бошлиғи бўлган пайтимда Мирзаҷўл далаларини биргаликда кўп кезганмиз. Ўшанда “Ёшлик” телестудиясида ишларди. Чўлқуварлар ҳақида ажойиб кўрсатувлар қилганмиз, — деб қўйди-да, кўлимни қаттиқ қисди, — “Шарқ юлдузи”да босилган романингни ўқиб, худди ўзимизнинг тоғли қишлоқда кечган ёшлик чоғларимни эслагандай бўлдим. Яхши ёзилган. Табриклайман!

Ўта маданиятли, адабий мушоҳадаси кенг Азиз Тўраев деган бу киши Сирдарёдан Тошкентга масъул раҳбар бўлиб “кўтарилиб” келганидан хабарим бор эди. Лекин бундай “йўқлаб” қолишини ҳаёлимга келтирмагандим.

У қаршидаги дивандан жой кўрсатаркан:

— Асаринг китоб бўлиб, чиқиб қолгандир. Дастхат ёзиб берарсан, — дея менга бир қараб қўйди.

Шу пайт оғзимдан:

— Афсус, босишмаяпти. Катта “сиёсий хато” топишибди, — деган сўз чиқиб кетиб қолса, бўладими.

Яшин ака кичкина, беозор кўзларини милтиллатиб, бир Рамаз Бобожонга, бир менга қараб қўйдилар.

Азиз ака жимликни бузди:

— Қайси жойида “сиёсий хато” бор экан. Ким топибди?

— Китобнинг сўнги “У ёнарди” деган жумласида, — дедим-да, асарга қўйилган “айб” ҳақида сўзлаб бердим.

Ўртада кулги кўтарилди.

Эртасига нашриётдан кўнғироқ қилиб, чақиринди. Директор ўз хонасида кутиб ўтирган экан, мендан кечирим сўради.

Қовоқбош парткомнинг ҳам қовуши ўша кунгидея тўғрилиб қўйилган эканми, нашриётда қораси кўринмади.

“Осмон устунни” эса, мисли кўрилмаган тез суръатда оммавий нусхада босилиб, тезда тарқалиб кетди...

Лекин мен бу асаримдан кўнглим тўлмасди. Роман нашриёт муҳаррири томонидан ҳам “яхшигина таҳрир” қилинган, у худди чиройли бир суратни чала-чулпа чизилган нусхасидай бўлиб туюларди, ўзимга.

Шу орада “Осмон устунни” фарғоналик таниқли мунаққид Йўлдош Солижоновнинг қаттиқ танқидига учради. Ҳатто

газетада босилган ўша мақолада “эсиз, қоғоз” деган жумлалар ҳам бор эди. Мен бундан мутлоқ хафа бўлмадим. Балки, Йўлдош акага қўйидаги мазмунда мактуб йўлладим. “Ҳурматли домла, ёзганларингизга чин юракдан қўпиламан. Асар қисқариб, ҳамда қайта ишланавериб, қипки офтоб кўланкаларига ўхшаб қолгани аниқ. Асл нусхаси бошқачароқ эди. Пайти келиб, албатта танқидий фикрларингиздан хулоса чиқараман, ишончингизни оқлашга ҳаракат қиламан. Бунинг учун озгина вақт керакка ўхшайди”.

1991 йили “Камалак” нашриёти “Осмон устунни”ни қайтадан нашрдан чиқарди... Афсус, ошкоралик авж олиб турган давр бўлишига қарамай, ҳали шўроча мафқуранинг зуғуми пасайганича йўқ эди. Асарнинг кўп жойларида маълум даражада ўзгаришлар қилинди-ю илк номи “Олис юдузлар шуъласи”га тўла жавоб берадиган ҳолатига қайтаришнинг иложи бўлмади.

Ниҳоят, мана энди, роман мустақиллигимиз шарофати билан энг биринчи номи — “Олис юдузлар шуъласи” бўлиб, асл ҳолатига қайтмоқда. Ҳатто, бош қаҳрамон Навола (“биз учун анъанавий типик бўлмаганлиги учун” “Назира”га алмаштирилганди) ҳам “ўз” номи билан атала бошлади.

Дарвоқе, асардан ўша давр учун “мумкин бўлмаганлиги” сабаб, тушириб қолдирилган “биринчи қисм”ни кўп излаб, ҳеч қаердан топиб бўлмади. Қайтадан ёзиб чиқишга тўғри келди. Ва шу жараёнда “Йўқолган пичоқнинг сопи олтин” деган ҳалқ ҳикмати қанчалик тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Нима бўлганда ҳам, аввалги мавзулар баёнини маълум даражада сиз китобхонларга етказиш учун ҳаракат қилдим.

МУҚАДДИМА

*Харом-хариж йўллар билан
топилган бойлик шундай олтин
ўққи, у миядан кириб, юракдан
тешиб чиқади.*

Гуру НАНАК

Узоқ йиллик хориж сафаридан қайтган Йигитали киндик қони тўкилган она қишлоғи-пурвиқор тоғлар билан ўралган Боғободни қанчалик соғинган бўлмасин, у ерга тезроқ етиб боришга қанчалик интилмасин, барибир бир неча кун шаҳарда қолиб кетди.

Ниҳоят, Салимжон икковлари вокзалга чиқиб, пойтахт Тошкентдан Воҳа сарҳадлари томон қатновчи поездга чиғта олишди.

Йигитали студентликнинг тўрт йилини манашу поездда қишлоққа бориб-келишнинг асосий воситаси сифатида фойдаланган бўлса-да, унинг бир ноқулайлик томони борлигини дастлабки сафар чоғидаёқ сезган: ярим соат, бир соат юриб-юрмай поезд тўхтайтиди, кимлардир купелар эшигини тарақлатиб очиб-ёпиб, кўч-қўронини судрагандай ўзини ташқарига уради. Гувиллаб бошқа йўловчилар чиқади, яна эшиклар шақирлаб очилади, қопчиқ ва жомадонлар суриб, итариб юқоридаги галадонларга жойлаштирилади. Паровоз пишқириб, ўрnidан қўзғолгандан кейин ҳам анча вақт гала-говур тинмайди...

Поезд навбатдаги бекатта яқинлашиб келаркан, перронда илҳақлик билан кутаётган йўловчиларни ҳамда ўзи судраб кетаётган вагонлардаги тушиб қолувчиларни огоҳлантиргандай, чийиллатиб гудок чалади. Бирам чўзади-ей... Тағин одамлар орасида саросимани эслатувчи ҳаловатсизлик бошланади, гўё поезд уларни жаҳаннам қаърига олиб, қочиб кетиб қоладигандай...

Йигитали аввал бу ҳолатга кўниқолмай юрди. Кейин ўрганиб кетди. Роса бир суткага чўзиладиган “йўл азоби”-нинг бир кечасини бедор ўтказишга ҳам кўниқди.

У ёшлиқдан қулоғи сергак, бир нарса тик этса, кўзларини бақрайтириб очиб оладиган бола эди. Онаси “сенинг уйқунг-қуш уйқуси” деб бекорга айтмасди.

Бир йили қишлоққа яқин тоғларда билинар-билинемас зилзила юз берган, ёшгина Йигитали ҳаммадан олдин ўрнидан туриб, уйдагиларни “ер қимирляпти” деб уйғотиб, ҳовли яланглигига чопиб чиққанда ачаси уни койиганди:

— Ваҳиманг курсин, болам. Ҳеч қандай ер қимирлагани йўқ. Қимирлаганда, бир девор кўшни Асқар амакинг, бошқалар сезишарди. Ҳамма маст уйқуда. Кир ичкарига, кўрпангга ўралиб ёт.

Аммо, эртаси Ёнкўрғон агрофларида анча сезиларли ер силкиниб, унинг акс-садоси Боғободгача етиб келганлиги ҳақидаги биринчи гап ҳамма нарсадан хабардор ва огоҳ Мирёқуб домланинг оғзидан чиқди.

Йигиталидай хушёр одам дамба-дам қайтарилиб турадиган йўловчи поезд тўс-тўполонида қандай пинакка кетсин! Бироқ, узоғини яқин қиладиган шу билан юрадиган вақт-соати тайин ягона шу улов бўлгандан кейин, иложи қанча! Бир кеча — минг кеча эмас-ку!

Бора-бора у йўлда кечадаган бу тунги бедорликдан самарали фойдаланиш йўлини топди. Чиптани бир кун олдин харид қилади. Шу орада вақт топиб, қундуз кунлари мизғиб олади. Номи кўпчилик оғзига тушиб, мутолаа қилинаётган роман ёки қисса китоблардан бирини сумкасига жойлаб қўйишни ҳам унутмайди. Китоб-бедорликда энг синалган ҳамроҳ.

Бу гал у чет эл сафаридан қайтгач, вақти тигиз бўлганлиги учунми, ўқишга бирон нарса олишга улгуролмаганидан афсусланди.

Йигитали қаттиқ силкиниб, узоқ йўлга тушган поезд купесиддаги бўш жойлардан бирига чўзилди-ю, кўзини юмди.

Ажабо, уч йил Боғободда бўлмабди-я! Қишлоқда нима ўзгаришлар, қандай янгиликлар рўй бердйкин!..

Беихтиёр бундан бир ойча муқаддам Наволадан олган, хуснихатдай чиройли қилиб ёзилган мактубдаги жумлалар кўз олдида гавдаланиб кетди: “Узоққа чўзилган сафарингиз ниҳоят, поёнига етаётгани рост бўлсин. Биз Сизни жуда соғиндик. Айниқса, ачамлар... Дарвоқе, Кўрбулоқнинг

кўзлари очилиб, бутунлай ўзгариб кетган. Таниёлмай қоласиз. Бу ерга энди қўрқмасдан бемалол келаверсангиз бўлади... Илонлар ҳам йўқ. Унтургор осмони узра ўзини номаён қилиб қоладиган ўша(!) митти юлдуз(имиз) негадир камномо”.

Охирги жумлалар замирида ҳозир ёрқин хотира бўлиб қолган бундан бир неча йил олдинги сал ранжли кечган “кўнгилсиз” воқеага ишора ҳамда кейинчалик шаҳардан ортмай, қишлоққа камроқ келадиган бўлиб кетганига киноя борга ўхшарди.

Йигитали мийиғида кулиб қўйди. Ҳаёлидан “Кўрбулоқ номини эшитиб, ранги қув ўчиб кетган ўзи эмасмиди” деган фикр ўтди... Хат охирида Мирёқуб домла клубда ўтказилган йиғилишда гапириб, Кўрбулоқ тарихида янги саҳифа очилгани, унга энди “Боғи эрам” номини бериш таклифи билан чиққанлиги ҳам ёзилганди.

Ана, холос, деб қўйди Йигитали ичида. Домла ҳамон “сиёсий хушёрлик” мақомида қаттиқ турганининг нишонаси бўлса керак, бу. Ахир бир пайтлар “тарихий атамалар — ўтмиш ойнаси, қандай маъно касб этишидан қатъий назар даҳлсиздир, уларни ўзгартириш — ўтмишдан юз ўгириш билан баробар” деган сўзларни дарс пайтида қулоқларга қуярди-ку!...

Бундоқ ўйлаб қараса, у кишини ҳам тушуниш мумкин. Бир марта “ўтмишга чуқур кетиб” тили куйган-да...

Ҳозир баҳор этаги ёзга уланиб, бутун Ўзбекистон дала-ларида айни иш қизиган палла. Одамлар ўз юмушлари билан банд бўлганлиги учунми, йўловчилар одатдагидан кам. Йигитали ҳам бутунлай бўм-бўш купеда ёлғиз ўзи.

Худди одамни аллалаётгандай бир меёрда тебраниб бораётган вагоннинг дераза ойналари қорамтир тусга кирди. Бу, оқшом қоронғулиги борлиқни ўз ҳукмига ола бошлаганидан нишона.

Бундай пайтда кишини уйқу элитади. Лекин Йигитали бунга ўрганмаган. Унга ҳамсафар, овунчоқ бўладиган кигоб эса, йўқ. Унинг ўрнида Наволанинг мактуби бор. У ёнидаги “дипломат” сумка оғзини очиб, кейинги кунлар бир неча маротаба қайтариб ўқийверганидан жумлалари ёд бўлаётган севгилиси хатини қўлига олди. Ундаги сатрлар узра кўз югуртира бошлади-ю, беихтиёр бир парча қоғозга битилган ушбу нома йигит ҳаёл кўзгусида у ақлини танигандан буён

кўрган, эшитган, гувоҳи бўлган, ўқиб ўрганган бироз ғамгин, ҳам сурурли, шу билан эҳтиросга ошуфта кечмиш ҳодисаларини офтоб парчаларидай ўзида мужассам этган ажойиб китоб дебочаси мисол гавдаланиб кетди.

Йигитали бир неча йил давомида хотираларида ўчмас из қолдирган ушбу китоб саҳифаларини варақлаб, ички бир ботиний туйғу билан бўлиб ўтган воқеаларни бирма-бир кўз олдидан ўтказиб бошлади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

ЎТМИШ ВА БУГУН САРҲАДЛАРИ ОРОЛИҒИДА

БИРИНЧИ БОБ

НОРАСМИЙ ТАШРИФ ТААССУРОТЛАРИ

“Мусофир бўлмасдан мусулмон бўлмас” деганларидек, уч йилдан зиёд Ватандан олисда кечирган мусофиротнинг охирги кунлари Йигиталининг тушига ҳам кирмаган бир воқеа рўй берди-ю, унинг юрак тўрида яшириниб, кўз очолмай ётган қандайдир мудроқ туйғуларни уйғотиб юборгандай бўлди.

Бунга қўшни мамлакатда бунёд этилаётган суғориш тармоқлари учун зарур бўладиган турли техник дастгоҳ-анжомлар, ҳар хил ҳажмдаги қувурлар ишлаб чиқаришга мўлжалланган катта корхона қурилишида ишлаш муддати тугаб, сафари қариш олдидан уни малакали мутахассис инженер Рашид Соҳиб уйига меҳмонга чақириб, гурунг асносида айтган қўйидаги сўзлари сабаб бўлганди:

— Мен беш йил давомида Тошкентда ирригаторлик “илми” дан сабоқ олиб, юртга қайтишдан олдин Самарқанд, Бухородаги тарихий ёдгорликлар, кўшлаб азиз-авлиёлар ётган муқаддас жойларни зиёрат қилдим. Ишларимга ривож тилаб, мадат беришларини сўрадим. Шу ижобот бўлдим мана, кўриб турибсиз, ҳаётим ёмон эмас, ўзимга яраша обрўйим бор... Дарвоқе, бир пайтлар ўша тоғлар орасида жойлашган Боғобод номли қишлоғингиз яқин-атрофидаги антиқа атамали жойлар ҳақида гапириб бергандингиз. Биласиз, бундай фаройиб номлар бизда ҳам йўқ эмас. “Кўтирлик”, “Тақирлик”... Айниқса, корхонамиз қурилиши кетаётган худудга яқинроқ “Кўтирлик” қишлоғининг таърифи бугун

мамлакатга маълум. Туристик манзилгоҳлар рўйхатига киритилган. Чет эллардан ҳам зиёратчилар келиб туради. Чунки у ерда авлиё бир инсон номи билан боғлиқ мақбара бор. Энди эртага Сизни юртга қайтишингиздан олдин ўша ерга олиб бораман.

Йигитали мезбон сўзини бўлди:

— Зиёрат қилиб, дуо-фотиҳа олиш учунми?

— Асло. Бундай ҳаёлга бора кўрманг! Сизлардаги тартиб-интизомга кўра “маданий хордиқ чиқариш” учун шунчаки, айланиб келгани борамиз.

Ўртада кулги кўтарилди.

Шундан кейин хонадон соҳиби янги корхонанинг ишчи-хизматчилари учун барпо этилган шаҳарчага бир этаги туташиб, узоқ кенгликларда ястаниб ётган чўлу биёбон бағридаги “Кўтирлик” қишлоғининг пайдо бўлиш тарихи ҳақида мухтасаргина ҳикоя қилиб берди.

— Бундан бир неча аср бурун ўзининг ақл-заковати, илму нужумда беқийёслиги, шу билан Оллоҳ томонидан ҳар кимга ҳам ато этилавермайдиган илоҳий кароматгўйлиги орқали эл орасида машҳур бўлиб кетган бир донишманд одамнинг номи бутун юртга ёйилиб, муридлари кўпайгандан-кўпайиб бораверади. Халқ орасида “Пиру Комил” деб атала бошлаган у кишининг ҳузурига подшоҳликнинг турли даражадаги амалдор-у боёнлари тавоб қилиб, кела бошлайдилар. Улар ул зот учун алоҳида қаср-қароргоҳлар қуриб, инъом этмоқчи бўладилар. Фақирона ҳаёт кечириб, оддий кишилар орасида яшашни афзал кўрувчи “Пиру Комил” “авлиё” рутбаси билан ўзига нисбатан авж олдирилаётган бундай ҳамду саноларга тоқат қилолмай, бир кечанинг ўзида кўздан ғойиб бўлади. Инсон оёғи етмас тап-тақир чўл-у биёбоннинг овлоқ жойига келиб, ором оғушига кетади. Худди ўша пайт мўъжиза рўй беради. Ўша ҳазрат ерга суқиб қўйган ҳасса атрофидан булоқ қайнаб чиқа бошлайди. Ҳасса эса, ям-яшил баргларга бурканиб, азим пушп дарахти қиёфасига киради. Орадан озгина вақт ўтгач, бир гуруҳ муридлар у кишидан хабар топиб, ҳузурига етиб келганларида “Пиру Комил” ўз хаётининг сўнгги дақиқаларини бошдан кечираётган бўлади... Ана шундан бери қишлоқ муқаддас жойлар қатори зиёратгоҳга айланиб кетган, — деди-да, Рашид Соҳиб сўзининг сўнгига қўшиб қўйди, — Биламан,

яқин отахонингиз бўлиб қолган камред (ўртоқ) Манмоҳан жи ҳам сизларга ўхшаб, эътиқоди қаттиқ одам. У кишига қўйиб берса, бундай диний зиёратгоҳларни қандай бўлишидан қатъий назар, ҳозир Хитойда хунвейбинлар амалга ошираётганидек, бузиб, текислаб ташлаш тарафдори. Лекин, айтганимдек, биз иккимиз у ерга шунчайки, бир айланиб саёҳат қилиб келишга борамиз холос. Дарвоқе, ўша қишлоқда менинг божамнинг укаси яшайди. Ўша одам бизни меҳмонга чақирган ҳам бўлақолсин...

Бу билан Рашид Соҳиб “дўст”, “нодўст” чет мамлакатларда, айниқса қурилишларда ўз “шарафли бурч”ларини ўтаётган шўро мутахассислари учун ўша ердаги ўзимизнинг “масъул ходим” руҳсатисиз бирон “маҳаллий” миқёсдаги расмий ёки норасмий йиғин – гурунларда қатнашмаслик: белгиланган худуддан ташқарига чиқмаслик: “бегона”лар билан сиёсий мулоқотга киришмаслик, хуллас бир сўз билан айтганда ўзини “эҳтиёт қилиш” ҳақидаги ёзилмаган “тартиб – интизом”га ишора қилиб қўйганди.

Эртаси яқшанба – дам олиш куни Рашид Соҳибнинг яқиндагина харид қилинган янги уловига ўтириб, “Қўтирлик” томон йўлга тушишди. Қишлоқнинг марказий гузар майдони ўртасида кўкка бўй чўзган баҳайбат пушп — гулдарахтнинг ҳар томонга томир отиб кетган илдизлари остидан бир тегирмонча булоқ суви қайнаб чиқар, нарироқдаги маҳобатли бино-мақбарага эса, зиёратчилар тош зиналардан турна қатор бўлиб кўтарилишар, ичкаридаги олгин ишакдан ҳошиялар тикиб, жило берилган, атрофи янги узилган гулларга бурканган, кўзни олувчи лаъл-лаъл рангли чойшаб ёпуғлик даҳма атрофини айланиб, орқа эшикдан чиқиб кетишарди. Улар ичидан юз-баданлари қоп-қора, афтидан африкалик бўлишса керак, аёл ва эркаклар ҳам кўзга ташланиб қоларди.

Йигитали “норасмий” зиёратни адо этаркан, шохлари лолақизғалдоқдай гулларга бурканиб ётган дарахт ёнидаги булоғ-у “Пиру Комил” зиёратгоҳи унинг кўз ўнгида беихтиёр Кўрбулоқдаги Тўпсада... сўнг Мирёқуб ака зиёрат қилган Самарқанддаги Хожа Дониёр мақбараси манзарасининг айнан ўзи бўлиб, гавдаланиб кетди. Домланинг “учривоят”ини эсига солди...

Ҳа, тиниб-тинчимас бу Мирёқуб домла “тарихий фактлар”га асосланиб қоғозга туширган, қўпчиликни андаргумон ҳаёлга солиб, анча шов-шувга сабаб бўлган “кашфиёти”нинг бир учи қўҳна Самарқанд орқали мана шу узоқ бир юртдаги зиёратгоҳга ҳам боғликлиги бордай туюлиб кетганди, ўшанда Йигиталининг назарида.

Одам ўз киндик қони тўкилган она заминдан қанчалик узоқлашса, унинг тасаввур қилиш ўлчами ҳам худди орадаги масофалар қадар кенг тус олиб, ақлингни таниб, кўрган-биланларинг, худди эртакка ўхшаб қоларкан. Шунингдек, Ватандан олис бегона юртда кечган мусофирот киши кўз ўнгида ўзини вояга етказган мўъжазгина дунёга бўлган соғинчни алангалатиб ҳам юбориши мумкин экан.

У ўз ошиёнига қараб талпинаётган қушдай қишлоғи томон ингилиб бораркан, шуни илк бор ҳис этди. Энди ўзи туғилиб ўсган она маскан— Боғобод ҳеч қаерда йўқ, ўзига хос мўъжиза-ю афсоналар юртига ўхшаб, ҳаёлини банд эта бошлади.

Бундоқ ўйлаб қараса, бир қанча муддат нон-тузини тотиб яшаган, қадим-қадимдан ота-боболаримиз борди-келди қилиб, қадами узилмаган, бироқ кейинги ярим аср мобайнида йўллар беркилиб, анча “узоқлашиб” қолган қўшни мамлакатда ҳам жойларнинг номланишида худди ўзимизга хос ҳазилномо муштараклик мавжудлиги албатта одамни ҳайратга солади. Яъни “Тақирлик”, “Кўтирлик”, “Гадҳа-хана” (Эшакхона) атамалари қаторига Боғобод атрофидаги “Кекиртак”, “Иттурмас”, “Эшак кўприк”, “Қизқочган”, “Кампиртоғ”, “Кудуптур” ва ҳоказоларни қўшиб айтавериш мумкин... Номи келтириб ўтилган биздаги мазкур жойлар ҳозирда колхознинг анча даромадли бўлимлари ҳисобланиб, асосан лалми ғалла далалари, табиий ёнғоқзорлар, мавсумий боғлар, чорва боқиладиган серўт яйловлардан саналса-да, “Кекиртак”дан бошқасида одамлар муқим яшамайди.

Ҳозирги пайтда газеталарда бот-бот пайдо бўлиб қолаётган ҳазил-хузулга мойилроқ хабарларга қараганда, бундай антиқа номларни жуғрофий худудларга эмас, одамларга лақаб ўрнида қўллаш “тажрибаси” Булғориянинг “бургани тақалаб, ҳўкиздан сут соғиб оладиган, ҳўрозни кўзини боғлаб, кунига икки мартадан тухум қилдирадиган” устаси фаранг гобро-воликларга хос одат бўлса керак.

Бу ҳавойи фикрга жиддийроқ тус бериб, ўта билимдон – маърифатпарвар, шу билан “хурфикр”роқ, баъзан “тарихий” воқеалар сарчашмасини чоғиштириб, миясида пайдо бўлиб қоладиган, янгича “ғоялар”нинг толмас тарғиботчиси Мирёқуб домлани “мободо бир пайтлар бу томонларда Гоброво аҳли яшамаганмикан” дея саволга тутсангиз, албатта кўйидагича батафсил жавобни олишингиз аниқ.

— Тарихий манбаъларда ёзилишича, ер юзида инсоният пайдо бўлибдики, бир жойда муқим яшамаган. Асрлар ўтиб, иқлим ўзгариши, шарт-шароит тақозаси билан турли минтақа, ҳатто қитъалардан макон топиб, ҳаёт кечиришга мажбур бўлган. Бошқа сабаблар ҳам йўқ эмас. Узоққа бормайлик. Шундоқ районимиз маркази Ёнқўрғонга яқин жойда Тоштепа қишлоғи бор. У ерда истиқомат қилувчи аҳолининг эркак-аёлдан тортиб, йигит-қизларигача ҳаммасининг сочи сарғиш-тиллари, кўзлари тип-тиниқ осмон юзидай мовий. Бунинг сабабаби, улар Александр Македонский яъни Искандар Зулқарнай авлодларидандир. Фанда анчадан буён баҳсли бўлиб келаётган бу мавзуга менинг ҳамкасбим-ўша ерлик тарих ўқитувчиси аниқлик киритиш ҳаракатида юрибди. Тўғрида, ўша саркарданинг кўшинлари бир неча юз минг кишидан иборат бўлган. Жангу жадаллар билан кўлга киритган ҳар бир музофотдан маҳаллий йигитларни саралаб олиб, ўз кўшинлари сафига қўшган, шунча сипоҳийни ўша ерда қолдирган. Авлоддан авлодга ўтиб, асрлар оша яшаб келаётган, ришгадорлиги Македонскийга бориб тақалувчи ана шундай аҳоли вакиллари республикамизда анчагинадир. Уларни Самарқанднинг тоғли жойларида, Тошкент атрофларида учратишингиз мумкин. Беш йил давомида талабалик тапгани бирга сурган паркентли Маҳмуд Тоиров деган собиқ курсдошим бўлган. Худди эрамиздан аввалги буюк саркарданинг ўзгинаси. Қошлари айнан мохорка тутунидан сарғайган Тарас Булбанинг шоб мўйловига ўхшайди. Бундан унинг ўзи ҳам ғурурланиб юради... Лекин мен тарихий мисол тариқасида айтаётган бу тоифа кишиларнинг гоброволикларга, гоброволикларни бизнинг қишлоқ томонларга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Бу ҳақда қадим кўлёзма битикларида бирон маълумот йўқ.

Ана шундай ўз соҳасининг фидойи жонкуяри бўлиб, кўпчилик оғзига тушган домла ер юзи аҳли бошидан

кечирган минг-минг йиллик ўтмиш воқеаларидан тортиб, Боғобод теваарагидаги “лақабли” жойлар номини пайдо бўлиш сабабларини ҳам яхши билади. Эринмасдан, ҳижжалаб ўрганган.

Жумладан, хўжаликнинг асосий чорва озуқа базаси ҳисобланмиш, бир мавсумда уч-тўрт маротаба пичан ҳосили кўтариладиган “Кампиртоғ” яйловларининг неча гектарлигидан ташқари, узунаси-ю энига қанча чақиримлиги, айни қишнинг чилла пайтида бўрон кўзғолиб, атрофдаги тоғлардан қорларни учириб келиб, шу текисликка санжоблаб йиғиши туфайли намгарчиликка сероб, саҳоватли ер эканлигини исботлаган.

Энг асосийси “Кампиртоғ” ҳақида мана бундай жонли мисолни келтиради:

— Яйловнинг кунчиқар этагига бориб, уч чақиримча масофа наридан қуёш ботаётган кечки пайт қаршингиздаги тоғ томон зеҳн солиб қарасангиз, паст-баланд чўққилар-у турли қоялардан иборат ўрқачлар бир-бирини тўлдирган ҳолда пайдо қилган ажойиб мўъжиза — бошларига оқ рўмолини ташлаб, ҳаёлга чўкиб ўтирган кекса онахон — кампир шакл-шамоилини кўрасиз...

Ньютон ернинг тортиш кучи Қонуниятини тасодифот орқали кашф этиб “Эврика” (топдим) деб юборганидек, домланинг ҳам ўз “эврика”си бор. Яъни “Ҳеч бир нарса ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Дунёда рўй бериб, бизгача етиб келган ҳар қандай тарихий ҳамда табиий ҳодисалар бир-бири билан узвий боғланган бўлиб, давомийдир” деган ишгибоҳни кўп қайтаради. Ва бу фикрга тинимсиз ўқиш — ўрганиш, мўътабар билимдон кишилардан озми-кўпми олган сабоқлари орқали эришганини айтади.

Кейинги бир неча кун давомида Мирёкуб домланинг манашу “узвийлик”ка даҳлдор “фалсафа”си узоқ сафардан қайтаётган Йигиталининг ўй-ҳаёлини банд этиб қўйган. Айниқса, Рашид Соҳиб билан қилинган “маданий сафар”дан кейин...

“Узвий боғлиқлик”... Қаранг, инсоният пайдо бўлгандан буён қайси дин, қайси қавмдан бўлмасин, Ер қуррасининг қай буржида яшамасин, ихлос билан муқаддас жойларга топиниб келган. Бу улар қалбида эзгуликка йўғрилган нимадандир умидворлик куртагини ёзган. Умидсиз (эътиқодсиз)

яшайдиган одамдан ҳар нарсани кутса бўлади. Бекорга “Ноумид – шайтон” демаганлар.

“Узвий боғлиқлик”... Ўз касбининг фидойиси бўлган Мирёқуб домла Самарқанд ҳамда Кўрбулоқдаги зиёратгоҳлар орасида “жаҳоншумул” тарихийлик борлиги ҳақида бундан бир неча йил аввал ёзиб, бошига анча-мунча ташвиш орттириб олганди. Энди улар ёнига “Кўтирлик” зиёратгоҳини қўшса борми, домланинг номи Боғобод мавзесидан ташқарига чиқиб, Халқаро миқёсда жаранлаганда ҳам... ўзимизда тинч қўйишмаган бўларди.

Нега шундай?

Мусофирот, айниқса яқиндаги зиёратдан биров “кўзи очилиб” қайтаётган Йигитали илк бор ўзига-ўзи берган ботиний бу саволга жавоб тополмай қийналарди.

ИККИНЧИ БОБ

ҒАРОЙИБ МИРЁҚУБ ДОМЛА

Қишлоқда Мирёқуб домла ҳақида “тили китоб ўқиш билан чиққан”, Садриддин Айнийдай одамнинг назарига тушиб, институтни “Қизил диплом”га битирган, агар бу ерда ўралашиб юрмай, катта шаҳарларда ишласа, профессордан ҳам каттароқ одам бўлиб кетиши ҳеч гап эмас эди” деган гап юрарди. Ҳамманинг ҳурматига сазовор эди.

Домла мактабдаги бошқа ҳамкасбларига нисбатан ёшроқ кўринар, бироз айтган сўзидан қайтмас “қайсар” лигини демаса, ўзини жуда камтар тутарди.

Йигитали баъзан отасининг мактабдаги юқори синфларга тарихдан дарс берадиган бу муаллим ҳақида “ёшлигидан тиришқоқ бола эди, ўқиш билан бирга селсоветнинг саводи йўқроқ раисига секретарлик қилган. Шунинг учун урушга бормаса ҳам бўларди-ю, ўз хоҳиши билан кўнгилли бўлиб, фронтга кетган. Ўша ердан нари ўқишга кириб, муаллим бўлиб келган... Эҳа, бу Мирёқуб тушмагур китоб қилиб ёзса бўладиган кўп воқеаларни бошидан кечирган” деб айтадиган гапларини эшитиб қоларди.

Унинг “қизиқарли дарс” ўтиши ҳақида ҳамма гапирарди.

Ниҳоят, Йигитали ўқийдиган синф болаларига ҳам Мирёқуб ака ўз фанидан сабоқ бера бошлади. Чинданам домла дарс ўтаётганда худди артистлардай бошқача одам бўлиб кетар, китобда тасвирланган тарихий жангу жадалли воқеаларни ёнига қўшиб-чатиб, худди ўзи тепасида тургандай жонли мисоллар билан хўп қизиқарли қилиб ҳикоя қилар, болалар чурқ этмай уни тинглашарди.

Йигитали ҳам узоқ ва яқин даврларда содир бўлган жуда кўп тарихий ҳодисалардан яхши хабардор бу домланинг таъриф-тавсифларга бой, одам диққатини оҳанграбодай ўзига тортиб оладиган дарс ўтишига маҳлиё бўлиб, унинг фанига ишқи тушиб қолган, бот-бот китобдан ташқари “қўшимча тафсилотлар”га алоқадор саволлар бериб турарди.

Ундаги қизиқувчанлик домла диққатини ўзига тортмай қолмади.

Бир куни бутун синф олдида Йигиталини ўрнидан турғизиб қўйиб, шундай деди:

— Мен нима десам, айтганларимга ҳеч қандай муносибат билдирмай, аммамнинг бузоғидай индамай эшитиб ўтира-вериш -бефарқликка киради. Сенда Йигитали, манашу одат йўқ. Шунинг учун агар мен ўтаётган фанни фақат аъло баҳолар билан битириб, аттестат олсанг, Самарқандга ўзим олиб бориб, институтга киритиб қўяман!

Йигиталининг қизиқувчанлиги тутиб, домлани яна саволга тутганди:

— Ўзингизни Самарқандга ким олиб борган?

— Ҳеч ким. Ўзим борганман. Бунинг ёзса бўладиган ўз тарихи бор.

Отаси ҳам шундай деганди. Демак, китобларда ёзиб тасвирланадиган қаҳрамонлар Мирёқуб акага ўхшаш одамлар бўларкан-да.

Йигитали ёшлиқдан ҳар нарсага зеҳн солиб қарайдиган, синчков бўлиб ўсган, ўзига хос “шоирҳаёллик” ҳам йўқ эмасди. Уни домланинг ҳаёт “тарихи” қизиқтириб қолганди, мактабдаги баъзи тенгдошларига ўхшаб, қизларга аталган ошиқона шеър эмас, Мирёқуб ака ҳақида китоб ёзиб, кўпчиликни қойил қолдириш орзуси ҳақида ўйлай бошлади. Ажаб эмас, шундай вақт келиб, унинг ёзганлари ҳам дарслик саҳифаларида эълон қилиниб, болалар ўқишса!

Бу ниятини қимтинибгина мактабда янги очилган “адабиёт тўғараги” раҳбари, онда-сонда район газетасида шеърлари босилиб турадиган биология ўқитувчиси Неъмат Зокирга айтганди, у:

— Жуда яхши ўйлабсан. Мирёқуб ака жуда зўр одам. Ватан уруши қатнашчиси — Фронтовик. “Қизил диплом” билан институтни битирган. Садриддин Айнийдай одам тўғарагида қатнашиб, у кишининг сабоғини олган. Бунинг учун домлани яхшилаб ўрганишинг, кўп китоб ўқишинг, шеърларни ёд олишинг керак. Ана ундан кейин асарингни қоғозга туширсанг, ўзимиз муҳокама қиламиз, — дея юрагига чўғ ташлаб қўйди.

Йигитали Мирёқуб акани “ўрганиб” у одам бошидан кечирган воқеалар “тарихи”ни қандай ёзиб олиш ҳақида боши қотиб юрган кунларнинг бирида муаммо осонгина ҳал бўлди, қолди.

УЧИНЧИ БОБ

ТЕГИРМОНДАГИ БИР КЕЧА ГУРУНГИ

Одатда қиш чилласи эшик қоқиб, узун қиялама ёғоч новдан шиддат билан тушадиган сувни қалин муз қошлаб, тегирмон тўхташи яқинлашган сари, одамлар бир-икки ойлик ун ғамлаш ҳаракатига тушиб қоладилар. “Навбат” деган нарса пайдо бўлади. Умурзоқ ота “Тегирмон навбати билан” деган халқнинг ибратли гапига қаттиқ риоя қилади. У учун “шоҳ-у гадо бир” деганларидай, раис ҳам, тракторчи ҳам навбатни бузишга ҳаққи йўқ... Ўша куни кечки оқшомдан азонгача “тегирмон навбати” Мирёқуб домла чекига тушганди. У беш қоп буғдойни қўшниси аравасига юклаб, келтириб қолди.

— Домла, намунча! Муаллимликни нонвойликка алишмоқчимисиз, дейман! — ҳазиллашиб, гап қотди Йигитанинг отаси.

— Шунга яқинроқ, отахон! Анаву икки жужуқ болаларимиз суннат тўйини бир йўла ўтказиб юборай деб, новвойларга закат бериб қўйганман.

— Ундай бўлса, қамишдан бел боғлаб, хизматда туриш биздан. Энди гап мундоқ. Анаву, қўшни қишлоқдаги боғоролик ҳамкасбимиз Тоживой тегирмончини ҳам қиш бекорчилигида ўтказиб юборишга мўлжаллаб қўйган тўйи чиқиб, ўша ерга бориш зарурати туғилиб қолди. Манаву жужуқ йигит, — дея домласи йўлига пешвоз чиқиб, ун чангидан қанотлари қиров босгандай оқариб кетган эшик ёнидаги ўғли Йигиталига ишора қилиб қўйди, — билан икковлашиб, қозончадаги “кобули шўрва”ни баҳам кўриб, сандалда тобланиб, гап-гаштак қилиб, тегирмонни юргизиб турасизлар. Шогирдингизни анча қўли келиб қолган. Совуқ ҳали заптига олганича йўқ.. Ҳар ҳолда ташқарига чиқиб, новни муз қошламадимикан деб, овора бўлавермайсизлар.

Домла, Йигитали икковлашиб, навбати тутаган кишининг тортиб бўлинган унидан бир кафт ҳам қолдирмай, қопга солиб, оғзини боғлашди.

Тегирмон галладонини Мирёқуб аканинг бугдойи билан тўлдиришди.

Шундоққина атрофига кўрпачалар тўшалган сандалли уйча томондан қайнатма шўрванинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди тараларди.

Йигитали овқатни чинни косаларга сузиб келди. Домла ҳам қуруқ келмаганди. Иккита жиззали патир билан рўмолдаги мева —чеваларни дастурхонга қўяркан, тўғрамчи гўшт, картошка, шолғом, савзи-пиёз билан бутун қалампирияна зираворлар солиб пиширилган овқатга тикилиб турдида, Йигиталига маънодор қараш қилди:

— Отанг айтганларидек, ҳақиқий “кобули шўрва” бўпти. Ҳар бир нарса тарих билан боғлиқ. Бу таомни бизнинг қишлоқда пайдо бўлиш тарихи ҳам қизиқ. Боғободга биринчи муаллима бўлиб келган Ҳафиза ая ҳақида сўзлаб берганман, эшитгансанлар. Ўша опахон яхши пазанда эди. Шундай “кобули” қайнатма пишириш сирини “педбилим” юртида бирга ўқишган термизли ҳамхонасидан ўрганганини айтгарди. Эҳ, қандай жонкуяр аёл эди-я! Бизникида, шундоқ ҳовлига киравериш “меҳмонхона”да турарди. Уйчанинг ярмичасини тахтадан ясалган токчалар эгаллаган бўлиб, ая ўзи билан олиб келган турли китоблар билан тўла эди. Атрофдаги қишлоқларга дам пиёда, дам уловда қатнаб, каттаю кичикка хат-савод ўргатарди. Ҳа, қишлоқ аёллари орасида янгича “кобули шўрва” таърифи оғиздан-оғизга ўтиб, уни тайёрлаш усулини муаллима аядан сўраб-суруштириб кетардилар. Ая мени жуда яхши кўрарди. Ўша кунги айтган гаплари қулоғим остида ҳамон жаранглаб тургандай. “Овунчоғим Мирёқубжон. Бугунги режамиз бундай: кечга яқин сабоқ дарсидан қайтишим билан ўчоққа олов ёқамиз. Қозончани осиб, мен тайёрлаб қўйган анаву масаллиеларни соламиз. Милтиллаб, “кобули” қайнатма пишгунича китобхонлик қиламиз. Янги ўқиб чиққан китоб мазмунини гапириб берасан. Эртадан эса, “Ўтган кунлар” деган ажойиб манаву китобни сенга берардим-у, ҳали ёшсан, сенбоп бошқасини танлаймиз... Энди, мен келгунимча ўчоқ ёнига ўтин келтириб қўйишни унутма...”

Муаллима ая шу кетганича қоронғи тушиб, вақт алламаҳал бўлди ҳамки, ундан дарак бўлавермади. Хавотирга тушиб, қидирдик. Бутун қишлоқ оёққа турди. Эрталаб азонда мана шу тегирмонариқнинг ҳов, юқори даҳанасидаги жарликдан ўлиги топилди.

Мирёқубнинг мурғак қалбини тилка-пора қилиб юборган бу фожеа рўй берган пайтда у етти ёшлар атрофидаги чайиргина бола бўлган экан...

Ундан кейинги кечган ҳаёти, бошига тушган савдолар-у яҳши-ёмон кунлар ҳақида шундай берилиб, ҳикоя бошладики, у домла бутун синф тўла болани маҳтиё қилиб ўтадиган одатдаги дарсларидан ҳам қизиқарлироқ эди. Йигитали у таърифлаётган ҳар бир воқеа тафсилотини эслаб қолишга ҳаракат қилгандай бор диққат-эътиборини иссиққина сандал тўридаги лўлаболишга ёнбошлаб олган Мирёқуб акага қаратган эди.

— Мана, сен бир йил ўтиб, “Етуклик аттестати”ни оласан. Ўша айтилган гап-гап! Фанимдан “аъло” баҳога топширсанг, ўзим ўқишга киришингга ёрдам бераман... Энди тегирмоннинг “бир кечалик халифа”си ўзимиз эканмиз, аданг айтганларидек “гап-гапшпак”ни эркакчасига қилаверсак бўлади. Тун олис, уйқуга кетишга ҳаққимиз йўқ. Дарвоқе, анаву ўзимиздан чиққан шоир укам Неъматжоннинг айтишига қараганда, сен мен ҳақимда нималардир ёзмоқчи эмишсан. Қўй, ёзмаганинг маъкул. Хў, ўшанда берган саволинга жавоб тариқасида кўрган-кечирганларим ҳақида шундоғам сенга айтиб берганим бўлсин, — деди-да, домла ўтирган жойидан энгашиб, гулдур-гулдур овоз чиқариб, айланиб ётган тегирмон тоши томон қўли билан ишора қилди, юрагига бироз ваҳима тушгандай ҳамроҳига қаради, — анаву баҳайбат лапшакака ўхшаб, лапанглаб айланаётган гилдиракдан кўз-қулоқ бўлиб туришимиз зарур. Худо кўрсатмасин, сал қийшайиб, ўқидан чиқиб кетса-я... Сен у кишини кўрмагансан, лекин китобларда ўқигансан, устод Айний домла ҳам ҳўп эҳтиёткор одам бўлганлар. Бир марта у кишининг бошига шундай савдо тушган... Ўзи, тегирмоннинг шу гилдирак-тоши чиқиб кетиш ҳолатлари бирон марта юз берганми?

Йигитали сал хавотир оралаб қолган домла кўнглини тинчлантирувчи гап қилди:

— Бу тегирмон қурилгандан бери унинг тарихида сиз ўйлаган ҳодиса рўй бермаган. Агар бўлганда, отам айтардилар, ҳамма ёққа гап-сўз бўлиб кетарди.

— Бу гапинг учун тилингга шаккар. Мен ҳам ҳар эҳтимолга қарши деганларидай, бир айтдим-қўйдим-да! Хўш, қорин тўйди. Бу шоҳона таомдан сўнг сени зериктириб қўймаслик учун гурунгни бошлаймиз-да, энди!... Шундай қилиб, узоқ шаҳардан бу томонларга келиб, маърифатнинг илк машъаласини ёққан муаллима Ҳафиза аянинг фожеали қисмати ҳақида гапирадиган бўлсам, у кишининг ўлими айниқса, қишлоқ фаоллари бошига анча кулфатлар ёғдирди. Шулар қатори менинг отамни ҳам тез-тез Ёнқўрғонга чақириб, “сўроқ” қа тутиб туришар, жинойтчилар қўлга тушавермагач, қотиллик олди олинмаган, бунда бир сир бор деб, фаоллардан айримларини айбдор қилмоқчи бўлишарди. Буни баъзан отам уйга қайтгач, жиғи-бийрони чиқиб, онамга айтаётган гаплардан сезиб қолардим... Навбатдаги “сўроқ”-дан отам ниҳоятда асабийлашган, чарчаган ҳолда чиқади. Таниш чойхоначи унга кўзи тушиб қолади-да, дарров ичкарига олиб кириб, олдига иссиқ чой, егулик қўяди. Отам бироз ўзига келгач, “Бу кечки изғиринда узоқ йўл юриб бўлмайди. Ҳозир Боғобод довоғига қалин қор тушган. Бугун шу ерда тунаб, эрталаб кетарсиз, оқсоқол” деб, ялинибди. Бироқ отам раҳмат айтади-да, нима бўлса ҳам ўз уйимга етиб олай деб, уловига минади. Отамни ўша кунни эрталабгача кутдик, дарағи бўлмади. Индинига эрталаб Қорақайрағоч довоғидаги қор кўчкиси орасидан оти билан унинг муз қотган жасади топилади... Онам касалманд, тез-тез юраги безовта қилиб турарди. Бир йилга етмай у киши ҳам қазо қилди. Катта ҳовлида ёлғиз ўзим қолдим. Энди мен учун бирдан-бир овунчоқ, юрак ҳовримни босадиган дардқаш-ҳамроҳ бўлиб, Ҳафиза аядан ёдгорлик-токча тўла китоблар қолганди холос.

ИККИ ИНСОН ХОТИРАСИ

Мақтабни битиришим билан военкоматга ариза ёзиб, фронтга кетдим. У ерда Солижон деган ғоят дилкаш йигит билан танишиб, икки ойни ҳарбий полигонда машқ билан ўтказдик. У ҳам худди мен каби ҳали она сути оғзидан кетмаган ўсмир “бола” эди. Аввал қийналдик. Чарчаб-ҳориб совуқ-зах блиндажга келганда, бир-биримизнинг пинжизмига кириб, йиғлаб ҳам олардик. “Машқи” шу бўлса, фронтда не кунлар бошимизга тушаркин деб, ичимизни ит таталарди. Лекин одам ҳар нарсага кўникаркан, ўрганиб ҳам кетаркан. Яна омадимиз бор экан, командирнинг муносибати бизга нисбатан яхши эди. Кейин билсак, Ўзбекистондан, худди бизнинг Ёнқўрғондан Украинага сургун қилинган бир бой- заминдор ҳамюртимиз билан касби агрономлик бўлган отаси яқин дўст тутиниб, биргаликда бугдой экиб, деҳқончилик қилишган экан. “Якши-якши” деган сўзни биларди. Агар қуролни “яхши”лаб отишни билмасаларинг, ёш жонларинг беҳуда кетади деб, биз учун қўшимча машқларни ўзи ўтказарди. Солижон иккимиз синовдан яхши ўтдик. Командир бизни жанговар қисмга оқ йўл тилаб жўнатаркан, Лазаренко деган полковникка “булар менга қарашли яхши йигитлар, кўз-қулоқ бўлиб тур, яна “штрафной батальйон”га қўшилиб кетмасин” деб тайинлади. Кейин билсак, Ўрта Осиёнинг қишлоқ-овулларида аскарликка чақирилган кўпгина йигитлар ўрис тилини билмаганлиги учун “машқ”ларни чала-чулпа ўтказиб, фронтга жўнатилар, улар ўқувсизликдан икки-учтасига биттадан қилиб улашиладиган оддий милтиқни ҳам ишлатишни дурустроқ билмас, ана ўшанинг оқибатида ҳалиги айтилган “батальйон” номи билан фронтнинг олди линиясига биринчи “қалқон” қилиб, жўнатиларкан. Эҳ, бу гапларни ҳеч кимга айтиб бўлмайди. Энди шу хилват жойда, сенга айтиб, юрагимни сал бўшатиб олай дедим-да! Яна бировларга оғзингдан гуллаб юрма, йигит! Бу гапларим анаву тегирмон тошини айлангириб турган сувга қўшилди-ю, оқиб кетди деб, ўйлайвер... Ҳа, Лазаренко полкида Солижон билан ёнма-ён жанг қилиб, Полша мамлакатигача бордик. У ердаги Одер дарёси бўйида душманнинг аллақачон мағлубиятга

учраб, пароканда бўлиб юрган кичик бир отряди билан жанг қилдик. Ўшанда кутилмаганда дайди бир ўқ келиб, Солижонни қулатди. Уни дарров четга тортиб, пастликдаги хандак ичига олиб тушдим. Мен тутган флягадан сув ичмоқчи бўлди-ю, ўқчиб юборди, оғриқдан бадани титраб-қақшай бошлади. Шунинг устига ҳамшира қиз келиб қолди. Сумкасидан бинт яна қандайдир суюқ дори чиқариб, қон ҳалқоб бўлиб қолган ярага суртди, устидан маҳкам қилиб боғлади. Солижон бироз ўзига келгандай, менга ўкинч ҳамда афсусли жилмайиш билан қараб қўйди. Сўнг бир қўлини беҳолгина ҳаракатга келтириб, шинели чўнтагига юборди, тўрт буклоелик қоғоз чиқариб, қўлимга тутди. Нималардир айтмоқчи бўлиб, лабларини қимирлатишга ҳаракат қилди-ю, гапиролмади. Оҳиста жони узулди. У берган қоғоз бир неча соат олдин ёзилган “Ёлғизим, муштипарим, меҳрибоним онажоним” деб бошланувчи хат бўлиб, бир томонига адреси ёзилган-у, уч бурчак шаклида буклаб улгурилмаган (уруш йиллари конверт етишмай, оддий солдат мактублари шу шаклда жўнатиладди) дўстимнинг сўнгги мактуби эди. Уни икки ойча асраб-авайлаб сақлаб юрдим. Ниҳоят ҳарбий хизмат тугагач, поездга ўтириб, Буюбодга эмас, тўғри марҳум куролдошимнинг она шаҳри Самарқандга келиб тушдим.

Солижонлар ҳовлиси шундоқ Регистон майдонига қўшни маҳаллада экан. Қийналмай, осонгина топдим. Қирқ ёшлар чамасидаги, сочларига мошпурунч оқ оралаган, истарасининг иссиқлиги худди Солижонни эслатиб юборадиган аёлга босиқлик билан ўзимни танишгирдим. “Сизни биламан, болажоним хўп таърифлаб ўз хатларида ёзарди. Отингиз Мирёкуб” дея аёл мени бағрига босиб, пешонамдан ўпди. Кейин жувон хавотирли нигоҳ билан “анчадан бери боламдан хат-хабар йўқ, почтабондан бирон янгилик кутавериб, кўзларим тешилиб кетди. Нега бир ўзингиз, Солижон қани?” деди-да, қандайдир нохушликни сезгандай, шубҳали қараш қилди. Мен худди катта гуноҳ қилиб қўйган одамдай қийин аҳволга тушиб қолгандим. Ниҳоят, кечроқ бўлса ҳам Солижон оғайнимнинг жўнатишга улгуролмай қолган ўша хатини келтирдим дейишга журъат этдим... Ҳовли осойишталигини фиғонли йиғи овози бузди. Қўшнилари чопиб чиқишди.

Мен Самарқандда бир неча кун қолиб кетдим. Куролдошим Солижоннинг онасига ёзган мактуби “Биз галаба қозоняпмиз, уруш тугаяпти. Эсон-омон бағрингизга қайтиб борсам, Сизнинг бирдан-бир орзуингиз – раҳматли отам ният қилганларидай, албатта университетга ўқишга кираман” деган жумлалар билан якунланарди.

Бу менга қаттиқ таъсир қилди. Ҳафиза ая билан Солижонларнинг амалга ошмай, юракларида армон бўлиб қолган орзуларини рўёбга чиқариш учун шу ердаги олий ўқув юрти-университетга киришга аҳд қилдим.

“Қабул комиссияси”га ариза ёзиб топширдим-да, бир ровига Боғободга қараб йўлга тушдим. Қишлоқда мен фронтдан қачон қайтганим, қардалигим ҳам кўпчиликка маълум экан.

Ҳовли анчадан буён қаровсиз, бир ҳолатда ётган бўлса керак деб ўйлагандим. Ваҳоланки, дарвоза олди-ю ичкаридаги саришталикни кўриб таниёлмай қолдим. Мактабни битириш йилим вақт тошиб, селсоветда мирзалик вазифасини ҳам бажаргандим. Раис идора хоналарини супуриб-сидириб юрадиган аёл, яъни собиқ синфдошим, ҳозирги келинойинг Робиянинг онасига бизнинг ҳовлига ҳам кун ора қараб туришни топширган экан... Ҳаммаёқ топ-тоза. Ялангликка сув сепилган. Унинг атрофидаги гулхонадан садарайҳон-у ранго-ранг гулларнинг ҳиди анқирди.

Ҳаммасидан ҳам ўша муаллима Ҳафиза ая яшаган кичкина меҳмонхона уйча ичидаги озодалик, тартиб мени ҳайратга солди. Тахтадан ясалган узун токчаларга теруелик китобларга гард ҳам юқмаган. Энг тепадаги токча юзига бурама қилиб, ихчамгина тикилган шоҳи парда тортилганди. Бу албатта Робиянинг иши.

Мен армияга кетмасдан олдин ҳам қисиниб-қимтиниб шу ерга кириб келар, китобларга ҳавас билан тикилиб қарар, ўзига ёққанини танлаб олиб, бағрига босганича “шуни ўқишга бериб ту-ур” деб ялинчоқ овозда сўрарди. Йўқ демасдим. Бироқ, асраб-авайлаб ўқиб, ўз вақтида қайтаришни айтардим. У олиб, ўқиган китобни устига газетадан чиройли қилиб “муқоваланган” ҳолда қайтарарди. Ичимда “сен қайрилма қош қизнинг фаросатинг дуруст” деб қўярдим.

Адашмаган эканман, чинданам Робия келинойинг тенги йўқ аёл. Буни сента шунинг учун айтаяпманки, синфдошинг, ён қўшнинг Наволага-ку, таъриф йўқ. Беназир қиз!.. Унга ажойиб номни ўзим қўйиб берганман. Маъноси нималигини биласанми, ризқ-рўз дегани. Бундай ном ҳеч қаерда йўқ — ягона. Ўзи ҳам шунга яраша қиз! Ҳаҳ, қизариб кетдинг-га... Нега уяласан, энди катта йигит бўлиб қолдинг...

Дарвоқе, ҳикоям, ота-онамдан мерос ҳовлига кириб келган пайтимда тўхтаб қолганди. Ундан кейин ҳовлини одам босди. Селсоветдан, колхоздан катталар кириб келишди. Кимдир семиз бир кўчқорни сўйди. Қозонлар осилиб, дастурхон ёзилди. Шунда “ҳечкимим йўқ, мени қишлоқда ким кутиб оларкин” деган бемаъни ҳаёлга борганимдан ўзим уялиб кетдим. Ҳар қандоқ қийинчилик пайтида ҳам одамларимиздан меҳр-оқибат, сахийлиг-у кўнгли очиқлик фазилаглари тоб ташламаганини кўриб, бехитиёр кўзларимга ёш келди.

Уч кунни қишлоқда ўтказиб, яна ҳовлини Робиянинг онасига топшириб, ўқишга кириш учун зарур бўладиган ҳужжатлар билан Самарқандга жўнадим... Ҳа. қулоғимга чалинган баъзи миш-мишларга қараганда, Робиянинг ишқивозлари кўпайиб, эшигидан совчилар аримай қопти. Ўзини ҳоли учратиб, дангали гапни айтдим. “Агар кўнглинг менда бўлса, қаттиқ тур. Жуда иложсиз қолсанг, икки оғиз хат ёз. У ёғини ўзим биламан”.

Ниҳоят, икки инсоннинг порлоқ хотираси олдида юзим ёруғ бўлиб, университет талабаси деган қутлуғ номга мушарраф бўлдим.

Ўзи пешонамга фақат яхши кунлар битилган эканми дейман, Самарқанддаги таҳсилнинг биринчи йилиёқ мен учун омадли бошланди. Бунинг сабабини сенга айтсам, қуролдошим марҳум Солижоннинг онаси шу атрофдаги унча узоқ бўлмаган маҳаллада яшовчи машҳур ёзувчи, олим ва мугафаккир инсон Садриддин Айнининг котибаси бўлиб ишлайдиган Кибриёхон деган аёл билан мактабдош, яқин дугона экан. Бир куни шу опанинг илтимосларига кўра шаҳарнинг катта бозорига бирга бориб, рўзғорга керакли турли нарсалар харид қилишда у кишига ёрдамлашиб юбордим. Шунинг баҳонасида машҳур ёзувчининг қутлуғ хонадонига илк бор қадам қўйдим.

Енгилгина опшоқ либос кийган, елкасига ҳарир чит лунги ташлаб олган ёзувчи ҳовлини айланиб юрган экан, кўлимдаги юкларни ҳовли этагидаги товонхонага киритиб чиқаётгандим, синчков назар билан менга қаради. Бошини қимирлатиб, тожикчалаб нимадир деди... Кейин ўзбекчада қаерданлигим, нима иш қилишим билан қизиқди.

Машҳур бу инсон олдида гапни нимадан бошлашимни билмай, бироз ҳаяжонга берилиб тургандим, мушкулимни Кибриё опа осон қилди. Бу аёлнинг гапга чечан, донолигига қойил қолдим. Фронтдан тўғри Самарқандга нима сабаб бўлиб келиб қолганим, университетнинг тарих факультетида ўқиётганимгача қисқа, лўнда қилиб сўзларкан, алоҳида урғу билан “кўп китоб кўрган, тарихдан яхши хабардор, фикри кенг мулло йигит” деб қўшиб қўйди.

Айний домла бошқа гапирмади, саволга ҳам тутмади. Юзимга маънодор қараб “Келиб тургин, болам” деди. У киши айтган “болам” сўзи шундай беозор, қандайдир меҳр йўғрилган оҳанг билан эшитилдики, ҳамон қулоғим остида жаранглаб тургандай.

Кибриё опа мени дарвоза олдигача кузатиб чиқаркан, мамнунлик билан жилмайиб деди:

— Устод таъблари жуда нозик, инжа кўнгил одам. Ҳар кимга ҳам бағрларини очавермайдилар. Кўриниши-ю, икки оғизгина қилинган гуфтигўдан кимнинг қанақалиги, саъвияси қай даражадалини билиб оладилар. Шунинг учун

шогирдлари оз-у – соз! Сиз у кишининг кўнглига ўтирдингиз, ука. Ҳар кимга ҳам “келиб туринг, болам” деб айтавермайдилар. Энди бу даргоҳнинг дарвозаси сиз учун очик.

Баъзан ўзимнинг омадли эканлигимдан фахрланиб кетаман. Аслида бунинг калити оддийгина – китобни кўп ўқисанг, ақлу дониш кишилар юрагига осонлик билан йўл топасан, ҳар қандай билимсиз нодонлар олдида тилинг бурро бўлади. Шунинг учун, қулоғингга яхшилаб қўйиб ол, Йигитали, сен китобни кўпроқ ўқишинг керак!

Айний домла ҳақида гапирадиган бўлсам, у кишининг уч-тўрт марта суҳбатини олгач, ҳали саҳифалари очилмай, афғор омма, айниқса зиёлилар назаридан нари тугилувчи минглаб қадимий китоблар, қўлёзмалар борлигини англагандай бўлдим. Уларнинг кўпчилиги зирҳли пўлат садиқларга яшириб ташланганган-у, айримларининг очқичи домланинг қўлидага ўхшарди.

Шундай очқичлар ёрдамида “очилган”, аммо қаттиқ сир тугиладиган Андалусия ҳақида эшитган тарихий ҳақиқатни сенларга сўзлаб бергандим. Бу мамлакат ер қуррасининг Ғарб-у – Шарқ минтақаси оралиғида жойлашган бўлиб, саккизинчи асрнинг биринчи ярмидан ривож топа бошлаган. Сўнг қарийб саккиз юз йил давомида мусулмон “ренессанс” даври маркази ҳисобланган. Илм-фан, маърифат ва маданият ўчоғи бўлиб бутун дунё диққатини ўзига жалб этган. Ер юзи ўтмишига оид тарих китоблари ва йилномалар саҳифасида номлари ўчмас бўлиб муҳрланиб қолган олим-у уламоларнинг кўпчилиги қайси дин, эътиқод эгалари бўлишларидан қатъий назар шу ердаги дорулфунунларга қабул қилиниб, турли фанлар бўйича мукамал сабоқ олганлар.

Мен бу “янгилик”дан мутаассир бўлиб, Айний устоддан сўрадим:

— Кечирсиз тақсир, илм-ҳикмат бешиги саналган катта-кичик давлатлар, ҳатто шаҳарлар ҳақида тарихий китоб саҳифаларида кўп ёзилган. Нега бир неча аср давомида тараққиёт чўққисини эгаллаб келган Андалусия мамлакати ҳақида ҳеч нарса ёзилмайди, бирон маълумотга эга эмасмиз?

Ўшанда у киши мен томон аста ўтирилиб, босиққина овозда шундай жавоб қайтарганди:

— Вақти ки барманаст. Яъни, ҳар нарсанинг ўз вақт — соати бор дейдилар. Ажаб эмаски, ўша “вақт-соат” сизларнинг қўлингизда бўлса...

Саратоннинг жазирама кунлари энди бошланган палла эди. Эрта тонгда туриб, иссиқ заптита олмасдан соя-салқинда домлани зиёрат қилиб келиш учун бирон нарса олай деб, йўл-йўлакай бозорга кирдим. Авжи пишиқчилик эмасми, ҳамма ёқни анжир босиб кетибди. Устодга деб тол хивичидан тўқиб ясалган саватчани тўлдириб, шу мевадан олдим. Сопол косачада қаймоқ билан тўртта жиззили нон харид қилдим.

Кенгина ҳовлига кириб келдим-у яланглик ўртасидаги каравот четида турган сирли сатин тоғорага кўзим тушди. Унинг устига ёпилган шапалоқдек тарам-тарам кўм-кўк баргларга қараганда идиш тўла анжир эди. Ичимда “обб-о, мендан аввал саҳар мардонлаб бозор айланган бор экан-да” деб, қўлимдаги саватчани тоғора ёнига қўйдим.

Шу пайт кўзим ҳовли яланглиги этагида худди яқин атрофдаги мадраса муллаваччаларидай эгнига қалами матодан тикилган ятак-иштон кийиб, бошига жиякли оқ дўппи қўндириб олган қирқ ёшлар чамасидаги одамга кўзим тушди. У қўлидаги ялтироқ мис чилобчиндан одоб-ахлоқ бобида пухта тарбия хадисини эгаллаган ўсмир йигитчаларга хос назокат билан Айний домланинг жуфтланган кафтларига оз-оздан сув қуяр, у киши қандайдир дуолар ўқиб, қўл-у юзларини юварди.

Бир пайт Айний домланинг:

— Мулло Шариф, — деган овозлари эшитилди.

— Лаббай тақсир, — дея чаққонлик билан қаддини янада букиброқ қулоғини домлага яқин тутди чилобчин ушлаган киши.

— Сувинг мўлми?

— Мўл тақсир, мўл!

Домла:

— Гапинг рост бўлса, сен шу ерда қол, — дея сувдонни унинг қўлидан оларкан, саломлашиш учун яқинлашиб келаётган менга нигоҳлари тушиб, Мулло Шарифга таъкид оҳангида, — манаву йигит ҳам сен каби муҳлис муллолардан. Локин тушунчаси бағоят кенг. Фақат сен каби қўшни қизнинг ишқида Мажнун бўлган шоир эмас. Каравотда

гурунглашиб ўтиринглар. Мен ҳозир... — деди-да, шундоқ рўпарадаги гуслхона томон кетди.

Аввал салом-алик, ундан сўнг қисқагина танишувдан шу нарса маълум бўлдики, юзларидан табассум балқиб турувчи ўта ҳокисор, сўзлаш оҳанги ҳам шикаста, ёқимли бу киши Айний домуллога ҳамшаҳар-бухоролик бўлиб, ишқивозликка шеър уфаллар битиб турадиган, уларнинг айримлари устозга маъқул тушиб, таҳсинларига сазовор бўлган Шариф Бурхон экан.

— Камина. шунчайки андак-андак ёзиб туради. Асли касб-коримиз укажон, боғбончилик. Каттагина мевазор томорқамиз бор. Устоз анжирни жаннат меваси деб атайдилар. Хуш кўрадилар. Ҳар йил шу жонивор фарқ пишганда бир кажавача қилиб узаман-да, поездга ўлтириб, тонг саҳарда бу ерга етказиб келаман, — деди янги танишим ва бирдан ёнига ўтирилиб, қутилмаганда мен келтирган саватчадаги анжирларга кўзи тушиб, — И-би, бу қаердан келиб қолди? — дея савол назари билан юзимга боқди.

Хотиржамлик билан:

— Бу ҳам бизнинг боғдан. Эрталабги насиба, — деб кўйдим.

Шариф Нурхон бошини сарак-сарак қилиб, чиройли жилмайди:

— О-ба, укагинаме-й, сизам устознинг кўнгилларини олай дебсиз-да. Раҳматли падаримиз Айний домулога танишлиги бор, билимдон киши эдилар. Ул зот “Эрталабги ризқ-рўз — худонинг марҳамати” деб кўп қайтарар эдилар. Ниятларимизнинг муштарақлигини қаранг! — сўнг, гурундошим товушини пастлатиб, таъкид оҳангида, — Модомики сиз тарих соҳаси бўйича ўқиётган экансиз, домлани маҳкам ушланг. Халқимизнинг қарийб минг йиллик ўтмиши давомида етишиб, фаҳру гуруримизга айланган икки юздан зиёд шоир ҳамда маликушшуаролар, йилномачи, тазкиранавистлар, донғи етти иқлимга кетган уламолар, авлиёлик мартабасига эришган дину диёнат номаёндалари ҳақида муфассал маълумотлар у кишида мужассам... Айниқса шу қутлуғ заминда абадий уйқуда ётган бутун дунёда номлари машҳур, лекин ўзимизда оддий авом ҳеч нарса билмайдиган икки мўътабар шахс — шайх Имом Бухорий, ҳазрат Хожа Дониёр ҳақида баъзан гапириб қоладилар. Лекин

диққат қилиб эшитувчилар йўқ. Бу билан айтмоқчиманки, устоз Сизни кўнгилларига яқин тутишларини икки оғиз сўзлариданоқ билиб олдим. Ҳамма муҳлис, шогирдларини “мулло” деб айтавермайдилар...

Шу пайт эшик қия очилиб, Айний домланинг қораси кўринди-ю, суҳбатдошим елкасидаги ошпоқ сочиқни қўлига олиб, у кишининг истиқболига қараб чопди.

Хуллас шу куни нонушта дастурхони устида домла андак гурунғ бердилар-да, аста ўринларидан туриб, айвон эшиги томон йўналдилар. Кўп ўтмай пастгина дераза кўзларидан сиёҳдон, қалам, қоғоз қўйилган хонтахта устига энгашиб, нимадир ёзаётганларига кўзимиз тушди.

Негадир бугун дам олиш куни бўлгани учунми, ҳовлида на Кибриё опа, на аёллардан биронтасининг қораси кўринарди.

Шариф Нурхон “бир чўқим” Бухороча палов масаллигини ҳам олиб келган экан, ҳовли этагидаги ошхонага кириб, “устознинг кўнгиллиридай” таом тайёрлаш ҳаракатига тушиб кетди. Мен савзи тўғрашда ёрдамлашдим. Сўнг қозон остига гуриллатиб, ўт ёқдим.

Ошни дамлагандик ҳамки, айвонга чиқавериш қалин тахтадан ясалган ёғоч зинапоя рўясида Айний домла кўриндилар.

У киши ёнидан занжирли соатини чиқариб, юпқа, ялтироқ қопқоғини очиб, тикилиб қаради. Сўнг биз томон юзланиб, дедилар:

— Мулло Шариф, пешин вақти бўпти. Таҳоратинг жойидами?

— Жойида тақсир, жойида, — шеригим тезгина қўллари аралаш яктаги енги шимарилган билакларини юва бошлади.

Шу куни, мен сенга айтсам, устоз-шогирд бирга номоз ўқишаётганни кўриб, ҳайратга тушганман. Садриддин Айнийдай ҳукуматнинг назар-эътиборида турган кишининг бундай “хурофот”га амал қилиши ғалати-да! Кейин ўйлаб қарасам, бу инсон юрагида яна бир ботиний фазилат, ҳар кимга айтиб бўлавермайдиган дину диёнатта эътиқод ҳисси юқори экан.

Шундан кейин кўп мартаба у кишининг қўлларига сув қуйиб, дуоларини олдим. Фирқа абзолигимдан хабардор эдилар чоғи, бирон марта мени номозга даъват этмаганлар.

АВЛИЁ ХОЖА ДОНИЁР МАҚБАРАСИНИНГ СИРИ

Студентликнинг беш йиллик даври охирлаб, диплом иши мавзусини танлаш ташвиши билан юрган кунларимнинг бирида деканамиз ҳузурига чақириб, Айний домла уйларидан телефон бўлгани, эртага эрталаб у киши ҳузурига боришим кераклигини айтиб қолди.

Ҳаёлимдан “устоз билан яна кун бўйи бозор айланиб, анча-мунча деҳқоннинг юрак ўйноғи қилсак керак” деган фикр ўтди. Чунки бозор-ўчор савдоси русумида домланинг ўзларига хос ҳислатлари борлигига бир неча марта гувоҳ бўлганман.

Устоз ўз одатларига кўра шаҳар марказидаги катта бозорни эринмасдан бир айланиб чиқар, бирда гурунч, бирда мош-нўхот, савзидан тортиб, ошқовоқнинг нархигача суриштириб аниқлаб олгач, ана ўшандан кейингина харидор сифатида савдолашини расаматини қиёмига етказар эдилар. Картошка эгаси бир сўм нархини айтса, у киши бир танга (сўмнинг бешдан бир қисми) дарагини айтар... ниҳоят тортиша-тортиша тавбасига таянган деҳқон бор-е дея, икки тангага ўз молини бериб юборишга мажбур бўларди.

Бунгача идиш, қопчиқларни қўлтиқлаб, Кибриё опа икковимиз қаққайиб тураверардик... Хуллас, устоз савдолашининг пири эдилар. “Мол эгаси ўз маҳсулотини етиштириш йўлида қанча зиён-захмат чеккан бўлса, харидор ҳам шунга яраша талабчан, берадиган ақчани осонлик билан топмаганини билдириб туриши керак. Шундагина харид этилган ҳар бир нарса халол ва баракали бўлади” дея кўп қайтарарди у, киши...

Хуллас ўша куни эрталаб домланинг уйларига келдим-у дарвоза ёнида турган бирон жойи шикаст емаган бўлса-да, узоқ йиллардан бери офтоб, ёмғирда, оғилхона ёнидаги бостирма остида “тушов” да ётаверганидан ранги анча хира тортиб қолган “Эмка” машинасига кўзим тушди. “Бозор жиддийроқ бўлади, шекилли” деб қўйдим ичимда.

Уловнинг бу ҳолатдалиги ҳам устознинг ўта ҳисоб-китобли, ҳуда-беҳудага сарф-харажатга ружу қўявермаслиги билан боғлиқ эканлигини бир куни гапдан-гап чиқиб, котиба опа менга шундай сўзлаб бергандилар: Айний домла урушдан аввалроқ ҳукумат томонидан юқори даражали орден

билан тақдирландилар. Шу билан бирга ёзувчига “Эмка” деган енгил машина ҳам иньом этилади.

Бироқ, орадан кўп ўтмай ёқилги харажати билан ўрис шоферга тўланадиган ойлик ҳукумат томонидан берилмаслигини эшитган устоз, машинада юришдан воз кечадилар. У “гараж” вазифасини ўтовчи бостирма остида ётаверади.

Уруш тугаб, ҳаёт ўз изига туша бошлайди. Ижодкорларга эътибор қаратилади. Жумладан Ёзувчилар уюшмаси томонидан Айний домлага берилган машина таъмири ҳамда ёқилгисидан тортиб, ҳайдовчисигача кетадиган сарф-харажатни “литфонд” ўз зиммасига олиши ҳақида махсус қарор чиқарилади.

Айний домла шунда ҳам беш йил қирғин-барот урушни бошидан кечирган шўро давлатига оғирлик тушмасин деб, машинадан ҳадеб фойдаланавермаган. Унга ўтириб, зарурат юзасидан бирон жойга борадиган бўлса, шофер йигитнинг елкасига кафти билан уриб “оҳиста юргин болам, бари-бир ўша кўзланган манзилга етамин” дея огоҳлантириб, борган.

Яна котиба опахоннинг гапларига қараганда, ул зот самолётдан ҳам кўра, тошйўлларни ларзага солиб, замбаракнинг ўқидай нара тортиб бораётган машина филдиракларидан бири отилиб кетиб, ағанаб тушишидан доим хавотирда бўлган. Чунки қачонлардир ёшлик пайтида “кўқон арава”да кетаётганида унинг филдираги ўқидан чиқиб кетиб, бир ўлимдан қолган эканлар.

Хуллас ўша кун “Эмка”га ўтириб борадиган манзилимиз шаҳар марказида эмас, унинг ташқарисида эканлиги маълум бўлиб қолди.

Домла мени олдинга ўтқаздилар. Ўзлари орқа ўриндикдан жой оларкан, гўлабирдан келган ҳайдовчи йигитга уқдиргандай дедилар:

— Болам, тўрт филдиракларинг маҳкамми? Яхшилаб текширган бўлсанг, секинроқ юравер. Бошқалар шошса ҳам, сен шошмагин. Улов тизгинини маҳкам тут. Бу темир нарса-асовроқ бўлади. Хожа Дониёр зиёратгоҳларини яхши биласан-а! Ўша хазратнинг руҳлари қўлласин деб, қани ҳайда!

“Хожа Дониёр...” Беихтиёр бу авлиё зот ҳақида Шариф Нурхон айтган гап эсимга тушди. Яна, қулоғимга номи иссиқ чалинган бу кишининг ҳоки-нойи қўйилган мақбара Самарқандда эканлиги, у жойни муқаддас деб билиб, зиёрат қилгани кўйлаб мамлакатлардан хорижий туристлар келиши

тўғрисида ётоқхонадаги бир давра гурунгида талабалардан кимдир айтганди. Демак, домла каминани яна бир сирасрордан воқиф этиш учун қаерга олиб кетаётганини даров пайқадим.

Машинамиз ўртамиёна майдонча ёнидаги қачонлардир анча хапшаматли қилиб қурилган-у, кейин ўз ҳолига ташлаб қўйилган, ташқи деворлари ҳам кўримсизгина бўлиб қолган мақбара берироғида тўхтади.

Уловдан тушибоқ, ҳафтанинг ҳар жума куни эрталаб чиройликкина жомадончасини кўтариб келиб, устознинг сочсоқолини пардозлаб, оро бериб кетадиган сермулозамат эллик ёшлардаги яхудий сартарошга рўпара келдик. У “пирим” деб Айний домланинг қўлларини олди ва тавоб қилгандай юзига суртиб қўйди.

Устод “Усто Довуд” деб тожикчалаб нимадир деганди, у шофер йигит билан мен томонга бир назар ташлаб олди-да, ўзбекчалаб деди:

— Бугун муродбахш кун экан, ҳазратни зиёрат қилгани келгандик. Қани, дуо қилинг.

Уста Довуд қўлини кўкрагига қўйиб, ҳаммамизга таъзим қилди, сўнг изн сўрагандай нари кетди.

Қаршимизда кўзга ташланиб турган мақбара эшиги томон олиб борувчи тош ётқизилган йўлак адоғида тип-гиниқ сувли булоқ қайнаб чиқар, унинг атрофида одамлар гавжум эди.

Мақбара биносининг ичи кенг саҳнли бўлиб, деворлари кошиндор, сержило безаклар билан салқал берилганди. Унинг ўртасидаги мрамар ялангликни чамаси йигирма қадам узунликдаги устига бор бўйини қоплайдиган қилиб қипқизил духоба баркут чойшаб ёпилган даҳма ёталлаганди.

Кимдир қурьон тиловат қилар, кўринишларидан турли миллат ва қавмларга мансуб ҳар хил ёшдаги кишилар унинг сирли оҳангига ҳамоҳанг равишда сағанага бош эгиб, сажда қилгандай аста унинг атрофидан ўтиб боришар, сўнг тўрдаги хонақоҳнинг меҳробга ўхшатиб қурилган жойдаги баланд табақали эшикдан ташқарига чиқиб кетишарди.

Бу қадамжони ярим соат давомида айланган бўлсак, устод овоз чиқариб бирон калом айтмади. Зеро бундай табаррук жойларда амал қилинадиган ёзилмаган ўз қонун-қоидалари бор. Ўрни зиёрат учун ташриф буюрган ҳар бир одам азиз авлиёларнинг руҳ-поклари ҳурмати улар мангулик уйқусида

ётган сағана устида сукут сақлаш одоби билан ботиний эҳтиромларини фақат қуръон тиловати билангина изҳор этадилар. Мен беш йилга яқин Самарқанддай шаҳри азимда толиби илмлик қилиб, у ердаги кўплаб тарихий обидалар-зиёратгоҳларни бориб кўргандим-у, шаҳардан четроқ бўлгани учунми, бу Хожа Дониёр мақбарасига вақт топиб келолмаганимдан афсусланардим.

Худди шу ички туғённи сезгандай домла:

— Мулло Мирёқуб, — дея ўзларига ярашган шикаста бир овозда юзимга маънодор қараб дедилар, — сиз тарихнавислик остонасида турибсиз. Кўп нарсаларнинг тагига етиб, ҳақиқатни юзага чиқариш сизларнинг зиммангиздаги вазифа. Биз айтолмаган гаплар ўз жисмимиз билан ер қарига кўмилиб кетса, ўтмиш-тарихимиз ҳам, қоронғулик қаърига сингиб, йўқ бўлиб кетадур!... Энди манаву, рўпарамизда турган, бизлар ҳозиргина зиёрат қилиб чиққан муаззам иншоотга бир назар ташланг. У ерда дунёдаги азиз авлиёларнинг энг мўътабарларидан бири деб тан олинган кароматғўй ҳазрат Хожа Дониёр пиримнинг ҳоки пойлари ётибди. Инсониятнинг каттагина қисми ул зотга тавоб этиб, зиёрат этадиган бундай даҳма — мақбара ер юзининг уч минтақасида бўлса, ўшалардан битгаси мана шу Самарқанд тупроғидадур. Буни Амир Темур томонидан қурдирилганини кўпчилик авом билавермайди.

Шубҳасиз бу мен учун қутилмаган янгилик эди.

Зиёратдан қайтар эканмиз, домлага мени ўйлантириб кўйган яна бир жумбоқ-савол билан мурожаат қилдим:

— Тақсир, Хожа Дониёр ҳазратлари ётган даҳманинг бу қадар узунлигининг сири нимада?

— Сиз айтаётган савол асрлар давомида кўпчиликни қизиқтириб келади. Унга уч талқин асосида жавоб берувчилар бор. Лекин бунинг сири оддий — жаҳонгир Амир Темурнинг зукколигида деб билмоқ керак. Яъни, номи дунё миқёсида машҳур, ардоқли инсоннинг муқаддас ҳоки пойи асрлар давомида кўпчиликни қизиқтириб келган. Ҳатто мамлакатлар орасида давогарлик авжга чиққан. Амир шуни сезган ҳолда, даҳмани ҳар хил нияти бузуқ кишилардан сақлаш мақсадида шунақанги узун қилиб қуришга буйруқ берган. Оддий халқ орасида вақт ўтган сари қабр катталашиб бораверади деган, нақл бор. Бу ҳақиқатдан йироқ. Илгари мақбара кеча-кундуз

давомида бир нечта жанговар ясовуллар томонидан қўриқланганлиги Самарқанд ўтмишига доир солномаларда ёзилган.

Ўша кунги таассуротлардан таъсирланиб, ётоқхонамизга қайтдим-у, кутилмаганда “ҳоки пой”, “авлиё” сўзлари ҳаёлимда қалқиб, беихтиёр кўз олдимда Кўрбулоқдаги халқ орасида “Авлиё бува” деб аталадиган зиёратгоҳни гавдалантириб юборгандай бўлди. “Улар орасида қандайдир боғлиқлик йўқмикан?” деб ўзимга ўзим савол бердим. Ва “йўғ-е, Самарқанд қаерда-ю кичкина Боғобод қаерда” дея, бу фикримни ўша заҳотиёқ рад этдим.

“Диплом иши” мавзусини танлаш борасида анчадан бери бир қарорга келолмай юрардим. Мана энди Хожа Дониёр зиёратидан қайтдим-у, калаванинг учи топилгандай бўлди. Унга “Амир Темур даври билан боғлиқ қадимий Самарқанд ёдгорликлари” деган сарловҳани танладим. Албатта мавзуни Хожа Дониёр мақбарасининг қурилиш тарихидан бошлайман.

Ўша куни тушлик қилишни ҳам унутиб, кечгача шаҳардаги “Бибихоним”, “Гўру Амир” каби бир нечта иншоотларни кўз олдимдан ўтказиб, рўйхатини туздим. Улар ҳақида ўзим билган, ўқиб ўрганган, эшитларимни маълумот тариқасида қоғозга туширдим. Эртасига мухтасаргина қилиб ёзилган “диплом ишим” режасини кўтариб, бироз инжиқ шу билан ўта талабчан раҳбарим ҳузурига келдим. Домла мавзу сарловҳасига кўзи тушибоқ, ранги ўзгарди, бурни тепасида осилиб турган кўзойнаги устидан кўз соққаларини ўйнатиб, менга узоқ тикилиб қолди.

Ниҳоят у кишидан садо чиқди:

— И-би, сиз шу ватанимиз озодлиги учун немис фашистларига қарши мардоновор жанг қилган, ҳукуматимиз сиёсатини яхши тушунадиган, яна шонли партиямизнинг аъзоси бўлатуриб, Амир Темур даврини, ундан қолган ўтмиш сарқитларидай тўкилиб, йўқ бўлиш арафасида ётган гўр-у мақбара жойларни идеаллаштириш каби ишпа қандоқ қилиб, қўл урмоққа жазм этдингиз? Бу идеянгиз сизни иқтидорли шигирдлари ўрнида кўродиргон ўртоқ академик Садриддин Айнийдай домуллога ҳам маъкул тушмаслиги аниқ. Яхшиси бир пайтлар қолоқликдан чиқолмай, феодализм ботқоғига ботиб ётган Самарқандда Совет даврида илму фанни қандоқ ривож топиб, гуллаб яшнаётгани, кўшлаб университет, институт каби билим даргоҳларининг барпо этилиш тарихи

наҳот, сизни қизиқтирмаса! Мана шулар, сиз бош энг шарафли мавзу деб ўйлайман. Дарвоқе, ўтган йили панжикентлик бир студентимиз диплом ишини шаҳримиздаги Куйбишев номи қишлоқ хўжалик институтига бағишламоқчи эди. Негадир кейин рағбат қилмади. Энди шу мавзунини сиз ўртоқ, давом эттиришингиз лозим деб ўйлайман. Ёрдамга мана, биз тайёр!

Домланинг бу “маслаҳат”ига қарши туриб бўлмасди, чунки университет партия комитетининг секретари эди. Унинг устига урушнинг иккинчи йилиёқ фронтдан болдирига ўқ тегиб қайтган, унвонга ҳам сазовор бўлган ҳурматли одам эди. Шунинг учун диплом раҳбарим олдимга қўндаланг қилиб қўяётган шарт мени бироз ўйлантириб қўйди. Ҳарбийча интизом нуқтаи назари билан қараганда, у мендан “катта”, мен “кичик лейтенант” сифатида буйруғини бажаришга мажбур эдим.

Лекин ўша топда нима қилиб бўлса-да, уч йиллик собиқ ҳамхонам “панжикентлик студент” воз кечган мавзунини ўз елкадан соқит қилиш йўларини излардим. Ишонасанми, шунда бирдан кеча зиёрат қилинган мақбара ва... оппоқ кийимдаги нуруний бир мўйсафид одам кўз олдимда гавдаланиб кетгандай бўлди. Бунга ҳар ким ҳам ишонмаслиги мумкин. Лекин шундай бўлган. Ва қулоғимга ўша кишининг акс-садодай бўлиб “сабр қил, мушкулинг осон бўлмай” деган сўзлари чалинганини аниқ эслайман.

Ҳаёлларимни домланинг:

— Мунча ўйга чўмиб қолдинг. Маслаҳатим ёқмадимми? — дегани бўлиб юборди. Тўғрироғи, шу дақиқаларда гўё кўзларим юмилиб, ботинийлик уйқусига кетган эдим-у, домла мени ҳушёр тортириб юборгандай бўлди, ўй-ҳаёлларим равшанлашиб, гапира бошладим:

— Фикрингизга қарши эмасман, Иззат Бафоевич. Аслида диплом иши қилиб танламоқчи бўлган биринчи мавзу университетимизнинг фахрий профессори, академик ёзувчи устод Садриддин Айнийнинг янги чиққан “Эсдаликлар” асарининг тарихий аҳамияти” деб аталар эди. Сал шошиб, сизга бошқа мавзунини кўрсатиб юборганимга ўзим ҳайронман.

— “Эсдаликлар” китоби ҳақида эшитганим бор. Яқинда чиққанди, чоғи. Танлаган бу мавзунинг ҳам ёмон эмас. Мен рози. “Ҳимоя” кунингга балки устоднинг ўзларини ҳам таклиф этармиз.

Мен бир курс юқорида ўқиб, ўтган йили ўқишни битириб кетган, ўзимга ўхшаш кўп ўқийдиган, тушунча доираси кенг, шунга яраша қатъий ўз фикрида турадиган панжикентли Толибжон деган йигит билан университет ётоқхонасида уч йил ҳамхона бўлиб яшагандик. У нима учун Бафоев домла таклиф этган Самарқанд қишлоқ хўжалик институти “тарихи”га доир диплом иши мавзусидан воз кечгани сабаблари менга яхши маълум эди.

Толибжон ўз диплом иши мавзусига алоқадор ҳужжат ва маълумотлар йиғиб юрганидан хабар топган шаҳардаги чой заводидида ишловчи таниш ҳамқишлоғи бир кун ётоғимизга келиб “энг зўр ахборотни менинг ён қўшним, ўша институтда ветеринариядан дарс берувчи домладан олишинг мумкин. Бир-бир кайфи ошиб, дардини юрагига сиедиролмай қолган пайтлар бошидан кечган савдолар ҳақида гапириб кетади. Сен эшитишинг керак. Озгина ичкиликдан олволсанг, бўлди. Керак бўлса, эртага якшанба — дам олиш куни экан, таништириб қўяман” деб қолди.

Толибжон бўладиган ишни пайсалга солиб ўтарадиганлардан эмасди. Кўли ҳам очиққина эди. Кечга томон озгина совға-салом билан “танишув”га кетди. Мен омад тилаб қолдим.

Ниҳоят ҳамхонам вақт алла маҳал бўлганда, ранг-рўйлари ўчган, газабнок бир ҳолатда хонага кириб келди.

Оз-моз кайфи ҳам бор эди.

— Танишув зўр бўлганга ўхшайди. Билиниб турибди, — дедим бироз ҳазил оҳангида.

У қўлидаги ёзув дафтари бир четга отди-да, менга аста ўтирилиб:

— Сиз мендан ёшингиз улутроқ, немис билан икки йил олишиб, фронтда қон кечган одамсиз. Мана, шунча йил ҳамхоналикда бир-биримиз билан синашта, ака-ука бўлиб қолдик. Битта гап айтсам, хафа бўлмайсизми? — деб қолди.

Мен:

— Сиздан ҳеч вақт ёмон гап чиқмаган. Айтаверинг, нега хафа бўларканман, — дедим.

— Сал одамни юрагини эзадиган гап-да. Партия абзоси бўлган сиздай одамга айтсам қандай бўларкин? — Толибжон менга ғалати қараш қилиб кўйди.

— Нима, партия абзосининг эшитадиган қулоғи йўқми?

— Бор-а, ёқармикан...

Гаплари доим лўнда, санжоб фикрли бўладиган ҳамхонам негадир эзмаланарди.

Мен уни муддаога ўтишга ундамоқчи бўлиб:

— Меҳмондорчилик қандай бўлганлигини тушунолмайд турибман. Кайфингиз яхши-ю, кайфиятингиз бундайроқ, — дедим.

— Шунинг учун сизни ҳам озгина кайфиятингизни бузмоқчиман.

— Майли, розиман, мана, қулоғим сизда деяпман-ку, Толибжон!

— Балки, бундай гапларни ўн-ўн беш йиллар олдин айтиб бўлмасди. Мана, энди ўзингиз Айний домладан кўп янгиликларни эшитиб, сабоқ оляпсиз. Менинг бутунги эшитганларим ҳам сизни қизиқтирса керак. Тарихнинг қора бир саҳифаси...

— Ана ўша эшитганларингиздан гапиринг, — дедим, муддаога ўтишни ҳамон пайсалга солаётган ҳамхонам сўзини бўлиб.

— Мен сизга айтсам, ўша мол дўхтиридан эшитганларим дахшат. Падарига лаънат бундай мавзуни! — дея Толибжон бир лаҳза жимиб қолди-да, сўнг тўлқинланиб гапира кетди, — биласизми, ўша ўқигувчи бошидан ўтган воқеаларни худди ҳеч нарса бўлмагандай оддийгина қилиб сўзлаб берди. Эси бутун экан, ҳаммасини оқизмай-томизмай ҳикоя қилди... Кейин бирдан ҳушёр тортиб “меҳмон оғзимдан чиқиб кетган бу гапларни мен айтмадим, сиз эшитмадингиз. Икковимизга ҳам тинчлик керак. Бола-чақа бор. Энди ўлган-ўлиб кетди. Минг қилган билан уни қайтариб бўлмайди” деб кўзларини лўқ қилиб, мутеьларча бир алфозда ялинишга тушди. Бу мутеьлик унинг юрагига обдан сингдирилган кўрқув ва мунофиқлик аломатига ўхшарди... Бари-бир бечора нима қилсин! Унга ачинишни ҳам, ачинмасликни ҳам билмай қоласан, киши. Ҳа. бекордан — бекорга мол дўхтирлигига ўқитишмаган кўринади...

Шундай қилиб, дегин Йигит, мен сенга бор гапни айтсам, узоқ йиллик синашга бўлиб қолган ўша ҳамхонам-йигит анча босиқ, оғир карвон одамга ўхшаб кўрингани билан баъзида бирон нарсадан қаттиқ таъсирланса ёки кимдир ранжитса, бутун эҳтиросини тўкиб, ҳовридан тушманунча маст бўлган туядай ўзини қаёққа қўйишни билолмай қоларди. Лекин бу унинг табатига хос вақтинчалик, ўткинчи ҳолат эди. Сал ўзига келгач, ранж сабабини тушунтириб, гўё сизга қилган “инжиқ”лиги учун кечирим сўрагандай бўларди.

Ўша куни ҳам Толибжон юрагини ўртаган воқеа ҳақида ўзини бироз бироз босиб олгач, шундай ҳикоя қила бошлади:

— Менинг эндигина оқ-қоранинг фарқига етадиган ўсмир-болалигим, эсласангиз керак, ўша ўттизинчи йилларда рўй берган бешафқат қаҳатчиликка тўғри келган. Отам райондаги хийла даромадлироқ “Янги ҳаёт” колхозининг омборчиси бўлгани учун унча қийналмаганмиз. Уйимизга тез-тез ташриф буюриб турадиган “катта”ларга шоҳона дастурхон ёзилиб, зиёфатлар бўлиб турарди. Бироқ, салгина нари қўшнимиз болалари бир бурда нонга зор эдилар, ҳовлимиз атрофида дийдираб юришарди. Мен уларга баъзан бекитукча нон олиб чиқиб, улашардим. Қишлоғимиз аҳолиси бир амаллаб кун кечиришар, палончи очликдан шишиб ўлибди деган гап камдан-кам тарқалар, аммо тоғлар ичкарасидаги қишлоқларда яшовчи юзлаб одамлар мол-ҳоли билан овқатсиз, озуқасиз қишдан чиқолмай қирилиб кетганини эшитганман. Шунга яраша ҳукумат сиёсати ҳам қаттиқ бўлган. Эсласангиз керак, Мирёкуб ака, ўша қора кунларни? — дея гурундошим менга савол назари билан қараб қолди...

— Эҳ, Толибжон, — дедим, — нега эсламай! Менинг отам ҳам қишлоғимиз оқсоқолларидан ҳисобланар, Ёнқўрғондаги “катта”лар билан муносибати яхши эди. Саводи ҳаминқалар бўлса ҳам, давлатга “яқин” одам эмасми, колхоз идорасидан, яна қаерлардандир тўп-тўп газеталарни олиб келиб, менга ўқиттирар, шу йўл билан кундалик кечаётган сиёсатдан кўз-қулоқ бўлиб турарди. Аммо ҳаёл бошқа, ҳаёт бошқа деганларидай, одамлар ёзилганларнинг бутунлай аксини ўз бошларидан кечиришарди. Буни ҳамма кўриб-билиб турар-ю, лекин ҳеч ким финг деб оғиз очолмасди.

Шунга қарамай кўпчилик орасида миш-миш тарқаб қоларди, “Боғоро қишлоғидан бир қамбағал деҳқон даладан ярим боғ буғдой ўриб, уйига яшираётган экан, қўлга тушибди. Милиция олиб кетганмиш. Бир ҳафтадан бери дом-дараксиз эмиш”. “Кўшни колхозли пахта бригадирининг қазноғидан қасддан яшириб қўйилган бир этак пахта чиқиб, “фавқулодда комиссия” отувга ҳукм қилибди.” “Пахтакор бўлмаган хўжаликларга “пахта солиғи” солиниб, ҳар-бир хонадондан катта-кичиклигига қараб, икки-учтадан кўрпа топширишга мажбур эмиш...” Шуларга “кўшимча” қилиб, отам райондан гап топиб келдилар. “Русияни қоплаб олган очарчилик бизга ҳам етиб келти. Тошкент, Самарқанд кўчаларида очликдан шишиб, ўлиб ётган мурдаларнинг кўплигидан трамвайлар йўли беркилиб, юрормаётганмиш. Сталиннинг ўзи Москвадан Ўзбекистонга текширувчи комиссия юборибди. Энди сиёсат бошқача тус олади, шекилли...”

Албатта бундай “душманона” руҳдаги гапларни айтиш-ўлим билан баробар эди. Бироқ, ўша пайтлар ҳам “Эл оғзига элак туғиб бўлмаган”.

Сўзларимни тинглаб, бироз сукут сақлаб қолган ҳамхонам Толибжон гапимни тасдиқлаган бўлди:

— Отангиз ўшанда тўғри гапни айтган, сиёсат шундай қаттиқ тус олгандики, пахта ёки ғаллани қанча миқдор бўлишидан қатъий назар, ким “ғаразли мақсадда” яшириб қўйгани ёки ўғирлагани маълум бўлиб қолса, “Растрел” деб эълон қилинган. Айниқса, қишлоқ хўжалигининг мана шу икки соҳасига тегишли аҳволни текшириш учун Москвадан юборилган олий даражали “Фавқулодда комиссия” Самарқанддаги кўпларнинг “бошини еган” и ҳақидаги дахшатли хабарлар биз томонларда ҳам тарқалиб турарди. Аммо, буғун ҳамқишлоқ танишимнинг кўшниси бўлмиш олий маълумотли кимса оғзидан эшитиб келаётганларим, одам вужудини қақшатиб юборди... Унинг айтганларидан шундай хулоса чиқариш мумкин: ҳовли этагидаги оғилда қишга яраб қолар деб боқилаётган тиррақи бузоқча “буқала” дардига йўлиқиб, икки кундан бери ўзини қўйишга жой тополмайди. Пишқириб осмонга сакрайди, арқонини узмоқчи бўлиб, ўзини ҳар қаёққа ташлайди. Сизам қишлоқда ўстансиз, яхши биласиз, бундай пайтда жониворнинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Яқинлашган одамни сузади, шикаст етказиб

қўйиши ҳеч гап эмас. Лекин бу “дард” узоққа чўзилмай, тўрт-беш кун ичида ўтади-кетади. Анаву бузоқчага келсак, оғилнинг омонат ёғоч эшигини шохи билан бузиб, ўзини ташқарига уради. Шундоқ ҳовлига ёндош шигил кўсақлари тарс ёрилиб, қийғос очила бошлаган пахта даласини пайҳон қилишга тушади. Худди шу пайт ўчиккандай, шаҳарга яқин, бу йил ҳам давлатга “оқ олтин” етиштириб бериш планини ортиғи билан бажаришни ўз зиммасига олган илғор хўжаликка ташриф буюрган Сталиннинг яқин сафдошларидан бири ҳисобланувчи ўртоқ “комиссар” бошлиқ “комиссия” аъзоларининг кўзи рўй бераётган қутилмаган “фавқулудда ҳолат”га тушади. Иягини қоп-қора соқол босган ўтгиз- қирқ ёшлардаги бир деҳқон одам нимжонгина ўғли-болакай билан қўлларидаги тут навдасини силкигиб, пайкал тўзонини чиқариб юрган бузоқ орқасидан қувалашар, уни четга-кўча томон ҳайдаб чиқаришга жон-жандлари билан ҳаракат қилишарди. Бу албатта бутун мамлакат миқёсидаги обрўли арбоблардан ҳисобланувчи “комиссар” газабини кўзғотади. У машинадан сакраб тушиб, ёнидаги наганидан осмонга қарата ўқ узади. Пахтазордаги эркак ҳам, бола ҳам турган жойида донг қотиб қоладилар. Бутун далани қийратаётган бузоқча эса, ошпоқ пахта толалари чувалашиб, шохлари орасида “илашиб” қолган бўлиқ гўза тупини бошини бир силкигиб, ерга улоқтиради, сўнг пинқирганича думини хода қилиб, йўл бўйида қаторлашиб турган, кўпчилиги қандайдир “бегона” одамлар қаршисига етиб келади. Уларнинг вазоҳати кўрқинчли эди. Шунинг учун бузоқ рўпарадаги орани ажратиб турган закан ариқдан сакраб ўтишга журъат этмай, олд оёқларини ерга тираганича туриб қолади. “Комиссар” қаршисидаги ҳайвонга менсимагандай истеҳзоли назар ташлаб қўяди-да, нарироқда кўзларини жовдиратиб, нима қилишини билмай турган эркакка жилмайиш аломати билан кўрсатғич бармоғини “илтак” қилиб, “бу ёққа кел” дейди. Эркак зулукдай қоп-қора ажабтовур машина (бундайини биринчи кўриши эди)дан тушган, ёнида бир нечта одамларнинг саф тортиб туришидан узоқдан келган энг “каттакон” раҳбарлиги шундоқ билиниб турган бу одамнинг илиқ нигоҳидан қандайдир илтифотни туйгандай бўлди. Хавотирли кўнгли енгил тортиб, ўзини бардам тутди. Кўрқувдан нима қилишини билмай, пинжиги

тиқилиб турган ўелига “сен шу ерда қол” ишорасини қилиб, ғўза эгатлари оралаб “каттакон” истиқболга ошиқади. Орада ўн қадамча масофа қолганда уни чорлаган “комиссар” “Стоп!” (тўхта!) деган буйруқ беради. Яна кўрсатгич бармоғини ҳаракатга келтириб, закан бўйида ҳамон қимир этмай турган бузоққа ишора қилади. “Бу сениким?” деб сўрайди. Ўрисчалаб айтилган сўзлар эркак учун мавҳумроқ бўлса-да, маъносини дарров англайди. Ўнг қўлини кўкрагига босиб, “ҳа, шундай” дейиши билан жаранлаган ўқ овози иккинчи маротаба ҳаммаёқни туғиб кетади. “Каттакон”нинг кўриқчиларидан бири “Будёновка” қалпоқ кийган ёшгина солдат йигит олдинга сакраб чиқади-да, ёнидан тўшонча чиқариб, бузоққа қарата кетма-кет ўқ отади. Кўкрагидан яраланиб, оқ яктаги қип-қизил қонга бўяла бошлаган эркак ошпоқ пахта ҳосилига бурканган ғўза кўчатининг сершоҳ туллари устига, жонивор ҳайвон эса, закан ариқ ичига... кетма-кет қулаб тушадилар. Бола қичқирганича чоғиб келиб, катта очилган кўзлари осмонга тикилганича қотиб қолган отасининг жонсиз мурдаси устига ўзини ташлайди... “Комиссар”нинг зулукдай қоп-қора машинаси, унинг ортидан “фавқулда текширув” аъзолари йўлга тушиб, кўздан ғойиб бўладилар...

Бу, “пахтазорни пайҳонлашдай қасддан содир этилган жинояткорона” ҳодисага сиёсий тус бериб, колхоз раиси билан район раҳбарларидан бир нечтаси “оддий меҳнаткаш ҳалқнинг пешона тери эвазига етиштирилган пахта дала-сидаги мўл-кўл ҳосил, яъни социалистик мулкка қарши кўр-кўрона бузғунчиликка йўл қўйиб берганлик”да айбланиб, қаттиқ жаъзога тортилишлари аниқ эди. Бироқ, зудлик билан “воқеа жойи”га етиб келган “маҳаллий комиссия” томонидан чиқарилган “хулоса”га кўра, ҳеч ким жаъзоланмади. Бош “айбдор” эркак мақтовга сазовор бўлди. У “колхозчи “ударник”лар сафида бўлиш учун ёш пионер ўели билан пахта пайкалида фидокорона меҳнат қилаётганида қутилмаган фалокат рўй бериб, қутурган буқа ҳужумига учрайди. Гарчи буқа зудлик билан отиб ўлдирилган бўлса-да, мамлакатимизга янада кўпроқ “оқ олгин” етиштириб бериш йўлида меҳнат қилаётган фидойи колхозчимиз ҳаётини сақлаб қолишнинг иложи бўлмади” деган гап тарқатилади бутун қишлоққа. Яна марҳумнинг дафн

маросимини Самарқанддан оркестр чақириб, замонавий руҳда ўтказиш фикрини ўртага ташлаганлар ҳам чиқиб қолади. Бироқ, раис рўйхушлик бермаганми, иложини қилишолмаган.

Хуллас “Комиссар”нинг ғазабига учраб, унинг кушандасига айланган бечора деҳқоннинг икки жондан иборат оиласига моддий ёрдам кўрсатиб туришни козхоз маъмурияги ўз зиммасига олади. “Пионер” болани эса “тарбиялаш” билан комсомол икки йилча шуғулланиб, кейин уни Москвага-“Рабфак”ка ўқишга юборади... Энг қизиги, Самарқанд қишлоқ хўжалиги институтида катта мажлис ўтказилиб, “Област қишлоқ хўжалик соҳасини ривожига қўшган катта хизматлари учун” ушбу Олий ўқув даргоҳига “комиссар” яъни Куйбишев номини бериш масаласи ўртага қўйилганида, минбарга биринчилардан бўлиб чиқиб, қўлловчи ваъз айтган шу институтнинг бўлажак “кадри” менга бир соатча олдин гурунг берган анаву “ветенар” ўртоқ ҳам бўлганлигига нима дейсиз!... Энди бир ўйлаб кўринг, бу шармандали “тарих” қандай қилиб диплом ишимга мавзу бўлсин. Мен ундан воз кечаман.

Шундан кейин Толибжон ўз сўзида туриб, оғзаки имтиҳонга тайёргарлик кўра бошлади. Ўқишни имтиёзли баҳолар билан битирди.

Менинг ҳаракатларим ҳам зое кетмади. “Қизил диплом”га сазовор бўлдим.

ҚИШЛОҚҚА ҚАЙТИШИМ

Эсингда бўлса керак, ўтган йил сентя ёзувчи Парда Турсуннинг “Ўқитувчи” деган романини бергандим, ўқиб чиққансан. Худда ўшанда ёзилганидек ўқитувчилик фаолиятим қандай бошланганлиги ҳақида гапирадиган бўлсам, урушдан кейинги йиллар, айниқса четроқ районларда малакали ўқитувчилар етишмас, қишлоқ мактабларида асосан урушдан қайтиб келган ўрта ва тўлиқсиз ўрта таълими борлар муаллимлик қиларди. Менинг фронтдан нари Самарқандга бориб ўқишга кирганлигим, Садриддин Айнийдай одам эътиборига тушиб қолганлигим Ёнқўрғондаги раҳбарларга ҳам маълум эди. Боғободда-ку, келишимни илҳаклик билан кутишарди.

— Табриклайман ука, бундай диплом билан ўқишни битириб, сафимизга қўшилишингиз районимиз маориф соҳаси учун шарафлидир, — дея мени илиқ кутиб олди юмалоқдан келган олгмиш ёшлар чамасидаги қабулхона эшиги устига “Теша Ҳожиевич Қулматов” сўзи ёзиб қўйилган РайОНО мудирини ва сўзида давом этди, — Жуда вақтида келдингиз. Ёнқўрғон марказида шу яқинлашаётган сентябр ойидан янги мактаб иш бошлайди. Ҳозирча сизни ўша ерга илмий бўлим мудирини этиб тайинлаймиз. Озгина вақт ишлаб, тажриба орттирганингиздан сўнг у ёғи яна яхши бўлади.

— Менинг режаларим бутунлай бошқача-ўз қишлоғимга бориб ишлаш, — дейишимни биламан, у мендан бундай гап чиқишини ҳаёлига келтирмаган, балки миннатдорчилик билдиришимни кутган эди чоғи, бирдан ранги ўзгарди, галати қараш қилди:

— Шунча ўқибсиз, “Қизил диплом”га сазовор бўлсиз-у, жаъмиятда тутадиган ўз ўрнингизни билмас экансиз-да!

Менинг ҳам қайсарлигим тутиб:

— Сизнингча, Боғобод жаъмияти учун “Қизил диплом”-ли ўқитувчилар керак эмасми? — деб юборибман.

Мудир нима дейишини билмай, ўтирган жойида қотиб қолди. Кейин бирдан “фронтвик”лигимни эслаб, ортиқча гап бефойдалигини сизди шекилли, шапғидан тушди.

Хиёл жилмайиб:

— Сизга бир яхшилик қилмоқчи бўлиб, район раҳбарлари олдидан ҳам ўтиб қўйгандим. Машраби девонароқ экансиз! Майли энди нима ҳам дердик. Зоримиз бор, зўримиз йўқ, — дея қўлларини икки томон ёзиб қўйди.

Қизиқувчанлик зўр эканми, сенлар ўшанда ёш бола эдинг, битирувчи синф ўқувчиларини икки-уч бор тарихий жой сифатида Кўрбулоққа “поход”га олиб борганман. Ҳатто бир марта у ер ҳақида ким нима эшитган, билган бўлса ўша ҳақда икки варақдан ошмаган иншо ёзиб келишни вазифа қилиб топширганман. Кўпчиликнинг ёзганлари қачонлардир кекса ачалари, оналаридан эшитиб эслаларида қолган эртақнома ривоятлар асосида бўлиб, мазмунан бир-бирига ўхшаб кетарди.

Негадир ўшандан кейин у ердаги зиёратгоҳ билан боғлиқ халқ орасида тарқалган ривоятда қандайдир тарихий ҳақиқат борлиги менга тинчлик бермай қўйди. Айниқса, қишлоғимиздаги ёши улуғ, баъзи кексаларнинг гапларига қараганда “кароматгўй бир авлиё кишининг ҳоки пойи ортилган карвон Кўрбулоқдан ўтаётиб, Тўпсада булоғи бўйида бир лаҳза тўхтаб, яна йўлни давом эттирган... Шундан кейин у ер “Авлиё бува” зиёратгоҳи аталиб, кўпчилик унга тавоб қилгани кела бошлайди...”

“Бу гаплар замирида Самарқанд билан боғлиқлик йўқмикан?” деган фикр-ҳаёл менга анча вақт тинчлик бермай қўйди. Ўзимча турли тахминлар қилдим. Лекин бу ҳақда ошкора бир гап айтиб бўлмаслигини билардим. Чунки гапнинг илдизи хоҳлайсанми-йўқми “диний ақидапарастлик”ка бориб тақалиши аниқ эди.

Худди ўша пайтлар расман таъқиқлаб қўйилган “хурофий зиёратгоҳ”ларга торгина бўлса-да, кичик бир “йўлак” очилишига имконият яратган қутилмаган воқеа юз берди. Уни санлар эслолмайсан, бешиқда ётган чақалоқ эдинг... Сталин вафотидан сўнг “темир дарвозалар” кенг очилиб, мамлакатга турли чет давлат бошлиқларининг келиб —кетиши анъана тусини олди. Ўшалардан бири Ўзбекистонга ташриф буюрган Индонезия давлатининг президенти мухбирлар билан суҳбатда “Имом Бухорийдай табаррук уламо инсоннинг киндик қони тўкилган, минг бора тавоб қилса арзийдиган ўзбек замини”га қадами текканидан мамнун-

лигини айтиб, у кишининг қабрини зиёрат қилиш истагини билдиради. Юртнинг казо-казо мезбонлари шошиб қолишади. Улар орасида ҳатто “Имом Бухорий деган одам ким”лигини билмайдиганлар ҳам йўқ эмасди. Лекин меҳмон — отангдан улуғ. Нима қилиб бўлса ҳам унинг истагини бажо келтириш шарт. Яна, бу ерда давлатлараро алоқаларга боғлиқ жиддий сиёсий масала турибди! Шошилишчи равишда Москвага кўнғироқ қилинади. У ердан Бухорийни “танийдиган” шарқшунос мутахассислар йўлга тушади. Унгача Айний устод бу зот ҳақидан сўзлаган ҳикояларидан унча-мунча хабардор у кишининг шоғирдлари, қадимшунос тарихчи олимлар, кўп нарсадан хабардор, лекин тили учидан турганини ҳар кимга ёзилиб айтавермайдиган “маҳаллий” кекса отахонлар ишга солиниб, Самарқанддан анча нарироқдаги қаровсизгина қабристоннинг бир четида хароб аҳволда ётган Имом Ҳазрат қабрлари аниқланади. Ҳатто бу ерга Айнийнинг ўзи бир-икки марта зиёратга келиб-кетганини кўрганлар топилиб қолади... Бир кеча ичида мазористон тартибга солиниб, унинг атрофи ҳам таниб бўлмас даража “таъмирдан” чиқарилади. Тошкент шаҳар Ободонлаштириш Бошқармасига қарашли гулчилик ва манзарали дарахтлар етиштиришга ихтисослашган “тажриба участкаси”дан энг сара “махсулотлар” махсус самолётда келтирилади. Кўримсизгина қабр ўрнида ҳам кичикроқ, аммо ажабтовур мақбарача қад ростлайди. Унга элтувчи янги барпо этилган йўлак атрофи анвойи гулларга бурканади.

Олий даражали меҳмоннинг Имом Бухорийга эҳтиром юзасидан амалга оширган бу зиёрати ҳақида газеталар кетма-кет хабарлар босиб чиқарди. Кўпчилик ўзимиздан етишиб чиққан, донғи оламни тугган буюк уломо инсон борлигидан хабар топиб, ғуруланди. Ҳазратнинг муборак номлари одамлар тилидан тушмай қолди. Демак, илгари хурофий деб эълон қилинган “Имом Бухорий” қатори “уламо”, “зиёрат”, “зиёратгоҳ — мақбара” сўзлари муомалага кирган экан, тарихнависликда янги саҳифа очилгани, устод Айнийнинг руҳлари шод бўлгани рост!

Шундай деб ўйладим-да, у киши орзу қилганидек, миллатимизнинг фахрлари бўлган бошқа азиз-авлиёлар ҳақида ҳам сўз айтиш пайти келганлигини юрагимга тугиб, ёзги таътил бошланиши биланоқ Самарқандга жўнадим. Энг

биринчи Имом Бухорий ҳазрат қабрларини зиёрат қилдим. Кейин икки ҳафта давомида эски қадимий бинода жойлашган шаҳар кутубхонасининг кириш ҳар кимга ҳам рухсат этилавермайдиган (кутубхона мудири Садриддин Айний домланинг яқинларидан бўлиб, у кишининг ҳовлисига тез-тез келиб турар, мен икки-уч марта чой қуйиб, дастурхон устида хизматда бўлгандим) узун қоронғи ертўласида сақланувчи муқовалари сарғайиб кетган турли даврларга оид китоблар, жилд-жилд йилономалар, узоқ тарихий воқеалар битилган қўлёзмамалар, инқилобдан аввал Чор Россиясида босилган турли газета, журналлар билан танишдим. Айниқса, ёзилган санасига қараганда эллик беш йилча олдин босилган суратли журнал тахлами диққатимни ўзига тортди. Ҳа, улардан бирининг муқовасида Регистон майдонининг рангли тасвири босилганди. Кўзимга оловдай кўриниб кетди. Ички зарварақни эса, Хожа Дониёр мақбарасининг узоқдан кўриниш фотоси эгаллаганди. Унинг остидаги ёзувда журналнинг бу сони Самарқанд шаҳридаги қадимий, қўҳна ёдгорликлар ва уларнинг тарихига бағишланганлиги тўғрисида малумот берилганди.

Мен ноёб хазина топиб олгандай қувониб кетдим. Айниқса уч саҳифадан иборат Хожа Дониёр ким бўлганлиги, ҳамда у киши номи билан боғлиқ Самарқанддаги мақбаранинг қурилиш тарихи билан боғлиқ ҳикояни қайта-қайта ўқиб чиқдим.

Қишлоққа қайтиш арфасида кутубхона мудири Муҳсин акадан диплом раҳбарим Бафоев домла Қримда дам олиб қайтгани ҳақида эшитиб қолдим. Кичкина бозор қилиб, кўргани бордим. Гурунг асносида хурсандлигимни яширолмай, кутубхонадан “топиб олган” Самарқанд дунё миқёсида гурурланса арзийдиган “янгилик” ҳақида гапириб бердим. У киши ҳам бир пайтлар Амир Темур томонидан қурдирилган Хожа Дониёр мақбараси тарихи билан қизиққан экан, анча-мунча қўшимча фактлар айтиб берди. Шу билан домла “ёш авлюдни тарбиялашдек масъул вазифа елканда эканлигини унутма, ука. Эҳтиёт бўл. Салгина бўлса ҳам дин аралашган масалада чуқур кетиш одамга панд бериб қўйиши мумкин” дея овозини пастлатиб, огоҳ этиб қўйишни ҳам унутмади.

Биласанми, Самарқанд сафаридан қайтгач, у ердаги мақбара-зиёратгоҳ билан ўзимиздаги Авлиё бува кўз олдидан нари кетмайдиган бўлиб қолди. Айний домладан эшитганларим, ён дафтаримга қайд ўрнида ёзиб борганларим ва ниҳоят, инқилобдан анчагина аввал босилган эски журнал саҳифаларидан ўқиб билганларим ҳаёлимни бутунлай банд қилиб олганди. Ўша кунлар Ҳафиза ая тушимга кириб, мен бир пайтлар дoston китоблар ҳақидаги саволимга берган, қулоғимга қуйилиб қолган гапини яна қайтараётганмиш: “Ҳар қандай дoston, ривоятлар замирида катта тарихий ҳақиқат ётади”.

Шу сўзлар яна бир туртки бўлдим, мен энди ўша ҳақиқатни ўз таассуротларим дебчаси сифатида қоғозга тушириш учун астойдил бел боғладим. Келиноийинга “икки кеча-кундуз менга ҳалақит берма, нон-чойдан хабар олиб турсанг бўлди. Ана шундан кейин тўнғич ўғлимиз Дониёрнинг кимлигини билиб оласан” дея тайинладим. Лекин шоирларга илҳом парисининг ўзи мадаткор бўлади деганларидек, мени қандайдир илоҳий куч рағбатга чорлади-ю, уч фаслдан иборат ўз ривоятимни бир кечадаёқ ёзиб тутатдим.

БИРИНЧИ РИВОЯТ

Ўз зафарли юришлари билан жаҳонгирлик мартабаси ошиб бораётган Амир Темур Эроннинг ўша даврда Суз (ҳозирги пайтда Шуш) деб юритилувчи ўртамиёна шаҳри остоналарида қаттиқ қаршиликка учрайди. Бу шубҳасиз, саркардани ғазаб отига миндиради. Шу билан шаҳар дарвозаси атрофидаги ҳимоя вазифасини ўтовчи қалъа кўрғонлари хотин-халаж, айниқса норасида бола-бақралар билан тўлдириб қўйилганлиги лашкарбошини анча қийин аҳволга солиб қўяди.

Ниҳоят, у шаҳар ҳокими номига бегуноҳлар қони бесамар тўкилмаслиги учун таслим сулҳи тузиш таклифи ёзилган пайғом хати йўллайди. Бироқ, оқилона жавоб ўрнига мактубни олиб келган элчилар шаҳарнинг бош майдонида дорга осилади.

Шубҳасиз, бу хунук хабар Амир Темур паймонасини тўлдиради. Зудлик билан яқин маслаҳатчиларини машваратта чорлаб, эрта тонг саҳардан ҳужум уюштириб, Сузни ер билан яксон қилиб ташлаш фикрини ўртага қўяди. Буни ҳамма бир оғиздан маъқуллайди.

Шунда ёши улугроқ кекса бир қария:

— Амирим, сиз кўплаб норасидалар, ожизаларнинг жони ҳақида қайғуриб, доно йўл тугмоқчи бўлдингиз. Ҳоким бунга шакоклик ила жавоб қайтариб, катта гуноҳга қўл урди. Бунинг учун албатта қилмишига ярваша жазосини тошусидир. Бироқ, минг-минг гуноҳсизларнинг айби нима? Бундай пайтда яна бир оқилона йўл тугсангиз дейман. Яъни, сиз ҳазратлари ҳузурига дунёдаги турли дин, эътиқод раҳнаmolари элчилар юбориб, биродарлик ришталарини улашдай орзу амалларни рўёбга чиқишида, ҳамда олдингизда кўндаланг бўлиб турган ҳозирги мушкул вазиятни оқилона ҳал этилишида мадаткор бўлгучи соҳиби каромат мўътабар бир инсоннинг ҳоки пойи қўйилган қабр борки, у шу яқин атрофдадур. Оллоҳ инояти ила ер юзидаги миллионлаб инсонлар учун авлиё рутбасидаги ўша пиру комил зот ётган жойни зиёрат қилишингизни маслаҳат берардим. Чунки у ерга соф ният билан тавоб қилиб келган Оллоҳнинг ҳар бир бандаси нимаики тиласа, ижободсиз қолмаган.

Таги яссилик, мухтарам зот Хожа Ахмад Яссавийга ришгадорлик томони бор, ўта камсукум, донишмандона маслаҳатлар соҳиби бу одамнинг гаплари мағрур ва қатъиятли шу билан тақвадор жаҳонгирга маъқул тушади. Кечки шом қоронғилиғи туша бошлаган бир пайтда Амир ёлғиз ўзи катта мазористонга киравериш йўлак бўйидаги мақбара-зиёратгоҳга бош эгиб келади. Қуръон тиловатидан сўнг қутилмаган руҳий енгиллик, ғуссага чўкиб, тош қотган юраги қандайдир ёруғлик шуъласидан равшан тортиб кетганини ҳис этади. Даҳма атрофидаги гишгин деворлар узра оҳишта ел қўзғолгандай бўлиб, қулоғи остида олис-олислардан келаётган акс-садоли “Сабр. Сабр” сўзлари янграйди... Ўша кунни Амир Темурнинг тушига ошпоқ кийимли, қўлида асо тутган, атрофидан ёрқин нур таралиб турган забардаст мўйсафид киради. У пиру устоз Саид Баракага ҳам ўхшаб кетарди. Темур қаддини ростлаб, азот ўрнидан турмоқчи бўлганди, қандайдир куч елкасидан тутиб, изн бермади. Орага чўкиб қолган жим-житликни ўша, қулоғига муҳрланиб қолган салобатли овоз буза бошлади: “Кўп мулкларни фатҳ этиб, ғолиблик туғини сарбаланд этиб келаётган эй, жаҳонгир! Сўзларимга қулоқ сол. Бир бетов-фиқнинг жоҳиллиги туфайли сен ғаним деб ўйлаётган юртнинг эътиборли уламолари кўнглига “Кучлар тенг бўлмаган жойда қаршилик кўрсатиш — ҳалокатдир” дея, сон-саноксиз бегуноҳлар умрига зомин бўлмасликнинг ягона йўли — сулҳ эканлигини сингдириб, улардаги исёнкорлик оловини сўндирдим. Энди сен саҳар-мардондан бошланажак қатлиом ҳақидаги ҳукмингни тўхтатиб, ҳар бир мусулмон бандаси учун фарзу қарз бўлган сабр-тоқат амали олдида бўйин эгишинг керак. Бу шубҳасиз минглаб гуноҳсиз мўминларга ҳаёт, ўзингга зафар ғалабасини ато этгай...”

Бу сўзлардан сўнг орага яна жимлик чўкиб, атроф нурафшон ойдинлик қўйнига ғарқ бўлди. Амир Темур шу ойдинлик томон интилиб, “Сиз ҳазрат. Ҳазратим...” деганича уйғониб кетди. Ва алла маҳалгача тунни бедор ўтказди. Шу аснода шаҳар фатҳи учун берилган фармонни тўхтатишга амр этди.

Чинданам қуёш эндигина кўтарилиб, борлиқ устига заррин шуълаларини соча бошлаган пайт, шаҳар дарвозалари

ланг очилиб, Амир Темур қароргоҳи томон “Омон-омонлик” элчилари кела бошладилар...

Шундан кейин қилич кўтариб, бесамар қон тўкишлар орқали эмас, сабр-тоқат, уddaбурролик амалларини қўллаб ҳам фаним устидан галаба қозониш мумкинлигига иккинчи мартаба иқрор бўлаётган жаҳонгирнинг кўз олдида бирдан олис тоғлар ичкарасида яшовчи кекса кампир гавдаланиб кетади: у пайтлар Темурбек қони қайноқ, юраги олов бир даста абжир йигитларнинг сардори эди. Чингизийлар ўз юртдошларига ўтказаетган жабр-зулумларга қарши жанг қилиб, улар устидан кетма-кет галаба қозонардилар. Аммо Сайистон музофотининг тоғли қисмида жойлашган рақибларнинг асосий қароргоҳи саналмиш Тошқальани қўлга киритиш учун бўлган жангда енгилиб, қувғинга учрадилар. Тоғлар оралиғидан паноҳ излаб кўп сарсон бўлдилар. Ниҳоят ярим тун тоғ жилғаси бўйидаги бир кулба қаршисидан чиқдилар. Мўъжазгина бу қароргоҳнинг соҳибаси, кекса момо бемахалда, оч-наҳор ва абгор аҳволда ташриф буюрган бу кўноқлар сардори Темурбек деб ном чиқариб юрган йигит эканлигини дарров пайқайди. Улар олдида дастурхон ёзиб, топган-тутганини қўяди. Бисотидаги масаллиғдан қозон тўла атала пишириб, товоқларга сузиб улашади. Шунда кўпни кўрган кекса момо сопол лаганнинг бир томонидан шошиброқ овқатни икки-уч бор хўшлаб лабини куйдириб олаётган Темурбекка қараб дейди:

— Эй болам, сен сабрсизлик қилиб, лаганнинг фақат ўзингга қараган тарафидан овқат еб, жонингга жабр қилиясан. Ваҳоланки, қальани қўлга киритмоқ учун унинг айланасига қабзага олиб. сўнгра ҳужум бошлаган ютади...

Мезбон онахоннинг тагдор, ибратомуз бу сўзларида катта маъно борлигини англаган ёш саркарда эртасигаёқ қайта ҳужум уюштириб, қальани ишғол этади. Ва бу амал йўриқнома бўлиб, унинг жангу жадалликлар билан кечган зафарли юришларининг бош мезонига айланиб қолади.

Орадан йиллар ўтиб, жаҳонгирлик шухрати етти иқлимга ёйила бошлаган Амир Темур ўша момо яшаган жойни аниқлаб, кулба ўрнида муҳташам қаср бунёд этишга амр-фармон беради. Бироқ, махсус юборилган одамлар қанчалик саёй-ҳаракат қилишмасин, кулбадан ном-нишон, қачонлардир унинг соҳибаси бўлган қариядан бирон дарак топишолмайди.

ИККИНЧИ РИВОЯТ

Қачонлардан бери ушалмай келаётган орзу-нияти ниҳоят ижобот бўлишини юракдан ҳис этган Амир Темур яна соҳиби каромат қадамжойига тавоб учун келади. Дош қозонлар осдириб, ул ҳазрат руҳига яқин-атрофдаги энг мўътабар қори-уламоларни чорлаб, хатмиё Курьон ўқиттиради. Бутун музофат аҳолиси учун уч кеча-кундузлик зийфат дастурхони ёзилади.

Шундан сўнг Амир Темур ўз амри қарорини қўйидагича эълон қилади: “Хожа Дониёрдай авлиё зот абадий қўним топган манзилгоҳлари янада муаззам ва он ҳазратнинг шарафли номларига хос сарбаланд кошона сифатида дорул-салтанат Самарқанд заминида ҳам қад ростлашини хоҳлаймиз. Токи у кишининг ҳоки пойлари барча Оллоҳ бандаларининг қалбини эзгулик ёғдуси билан мунавварликка ошпуфта этиб турсин! Яна, шуни алоҳида таъкидлашимиз жоизки, бизнинг бу қароримиз азиз ҳазратнинг хоҳиш-истакларига зид келиб, руҳларини безовта этмаслик борасида шундай тўхтамга келдик. Яъни, муборак ҳок-пой солинган олтин сандиқ ортилган қарвонбоши нортуя олис Самарқандга етгунча бўлган масофа орлигидаги қайси манзилгоҳни лозим топиб, тиз чўкса, то куёш ботиб, у чиқа бошлаган субҳидамгача ўрнидан қўзғолмаса, ўша ерни зиёратгоҳ дея эълон қилиб, дунёда энг кўркам, маҳобатли мақбаралардан бирини барпо эттаймиз.

Ҳафталар ойларга уланади. Нортуя чарчоқ нималигини билмай шаҳру қишлоқлар, чўл-у саҳролар, тоғ-тош сарҳадлари оралаб ўтган йўллардан Самарқанд томон бораверади. Ниҳоят, Ёнқўрғонни ёнлаб, қачонлардир “Ипак йўли”нинг бир тизими ўтган сўқмоққа тушиб олган нортуя Кўрбулоққа кириб келгач, узоқдан кўзга ташланиб турган баҳайбат Тўпсада томон одимлайди. Дарахт илдизлари остидан қайнаб чиқиб турган булоқ қаршисида чўк тушади. Қарийб бир ойдан бери давом этиб келаётган ташналигини унинг муздай суви билан қондиради. Ва... кутилмаганда ўрнидан қўзғолиб, йўлни яна давом эттиради.

Қирқ туядан иборат катта қарвоннинг бош сарбони бунда илоҳий бир сир-синоат бор, шундай бўлмаса авлийсифат

мутабар инсоннинг ҳоки пойини ўз елкасида кўтариб келаётган жонивор йўлини ўзгартиб, шу кимсасиз ҳилқатдаги қандайдир салобатбахш сада дарахти ва унинг остидаги булоқ қаршисига келиб тиз чўкмасди, деган ҳаёлга боради. Етти нафар навқарни шу ерда бир муддатта қолдириб, дарахт билан чашма атрофини тартибга солиш ҳамда топдан супа, шинамгина хонақоҳ қуришга буйруқ беради.

Карвон оғир ва машаққатли йўлларни ортда қолдириб, Самарқандга яқинлашиб келарди. Бу ҳақдаги хушхабар оғиздан – оғизга ўтиб, бутун музофотга тарқайди. Амир Темур салтанатининг шарқу оврупода номи жаранглаб турган пойтахт шаҳарнинг катта-кичик амалдорлари, дин-у диёнат пешволари, ҳоким-тўралар, яқин атрофидаги қишлоқ-овул оқсоқоллари раҳнамолигида тумонот халқ карвонни кутиб олиш учун йўллар бўйига саф тортадилар. Йиғилган авомнинг ҳайратомуз овозларига туялар бўйнига осилган, офтоб шуъалари билан жиюланиб, кўзни оладиган ялтироқ мис кўнғироқларнинг жаранги-журунги кўшилиб, бутун борлиқни қоплаб кетгандай бўларди.

Ниҳоят, тўрт томони шоҳи пардалар билан ўралган тахтиравон ортилган нортуя шаштли қадамларини секинлатди. Бирнеча чақирим нарида дарвозалари кенг очиб қўйилган дорулсалтанатга олиб борувчи катта равон йўл қолиб, кутилмаганда чапта, оддийгина тупроқли сўқмоққа бурилди. Яна қадамини тезлатди. Унинг ортидан шох-у гадо бир дегандай ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб эргашди. Нортуя унча кўп юрмай харобагина бир қишлоққа кириб келди. Унинг гузари ёнидаги тепаликда ястаниб ётган кенг сайҳонликка келиб, тиз чўкди. Шу бўйи эрталаб қуёш ўз нурлари билан ҳамма ёқни мунаввар этмагунча ўрнидан турмади.

Дуо-потиха ўқилиб, туя устидаги шоҳона тахтиравондан авлиё ҳазратнинг ҳоки пойи солинган олтин сандиқ туширилиб, аввалдан ҳозирланган жойга қўйилиши билан, нортуянинг оёқлари остидан икки булоқ кўз очиб, фавворадай сув отилиб чиқади. Бу барчанинг кўз ўнгида содир бўлган илоҳий каромат эди.

Албатта, Амир Темур ва унинг салтанати тарихига оид ҳар бир воқеа-ҳодисаларни кунма-кун ёзиб борган самарқандли муаррихлар рўй берган ушбу мўъжизанинг

жонли гувоҳи бўлишган ва ўз тазкиралари саҳифаларида батафсил ёзиб қолдиришган. Гарчи у қўлёзмалар ҳозиргача сақланиб қолганми-йўқми, ёки “эскиликка қарши ўт очилган” йиллар ёқиб юборилганми, бир нарса дейиш қийин. Лекин темир эшикли ертўлалардаги шу асрнинг бошларига тааллуқли “маҳфий адабиёт” саҳифаларида сақланиб қолган, ўша қадим ёзма ҳолатдаги “йилномалар”дан кўчириб босилган иқтибосларни ўқиб, ҳайратга тушасан киши... Шундай қилиб, нортуя оёғи остида икки булоқ кўз очган жойда Амир Темурнинг назорати остида Хожа Дониёрга атаб, бир неча йил олдин Айний домла каминани зиёратга олиб келиб, кўрсатган энг муҳташам мақбара курилади. Шу мақбара жойлашган қишлоқ аҳли барча солиқ-тўлов ўлпонларидан озод этилиб, у ернинг барча ободончилик ишлари билан боғлиқ сарф-харажатлар салтанат хазинаси ҳисобидан деб, эълон қилинади.

Эрамиздан аввалги еттинчи аср бошларида Қуддус шаҳридаги оддийгина ҳунарманд оиласида чақалоқ дунёга келади. Бола гўдаклигиданоқ ақл-идроки, топқирлиги, ҳайротомуз зийраклиги, ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган башоратли гаплар айтиши билан кўпчилик диққатини ўзига тортади. Ҳатто у Қуддус шаҳри бошига яқинлашаётган ойнинг қайси санасида қора кунлар тушишини айтиб, мамлакат ҳукмдорини ҳушёрликка чақиради. Бироқ, “ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдак”нинг сўзига саройдагилардан ҳеч ким эътибор бермайди. Айни бола айтган вақт Вавилония подшоҳи Навуходонсор кутилмаганда Қуддус шаҳрига ҳужум қилиб, уни босиб олади. У ердаги барча амалдорлар, катта-кичик сарой ходимларигача банди этиб, зиндонга ташлайди. Ўшалар ичида эл орасида “жижжи кароматгўй” номи билан танила бошлаган болакай ҳам бор эди.

Бир куни Исроил мамлакатини фатҳ этиб, ғолиблик сафосини суриб юрган Навуходонсор ёмон туш кўриб, уйғониб кетади. Унинг маънисини нима эканлигини доим ўзи билан олиб юрадиган мунажжимлардан биронтаси айтиб беролмайди. Шунда кимдир қуддуслик башоратгўй бола ҳақида сўз очиб қолади. Уни қўлида кишан билан тўғри Навуходонсор ҳузурига олиб келадилар.

Боланинг подшоҳга айтган биринчи гапи шундоқ бўлади:

— Банди қилинган худонинг ожиз бир бегуноҳ бандасидан сиздай одамнинг нажот сўраши мутлоқ ножоиздур.

Подшоҳ ҳайратини яширолмай:

— Болани озод этиб, иззат-икром билан ёнимга ўтқазинглар, — дейди ва унга қизиқсиниб қараб, сўрайди, — мен ёмон туш кўрдим. Хатар сўқмоқларидан чиқиб кетолмай адашиб юрган эмишман. Нажот йўлини айтиб бера оласанми?

Бола кўрсатгич бармоғи билан кўкка ишора қилади:

— Тушингиз қачон бошланиб, қанча вақт давом этгани, шундан кейин тунни хавотирда бедор ўтказганингизгача - ҳаммаси менга аён, — дейди ва узоқ сукутдан сўнг сўзига яқун ясайди, — Бугунги кечани ҳам маълум муддат ўша қароргоҳда ўтказасиз. Қўриқчиликка энг ишончли фақат

битта сарбозни қўясиз. У осмон юзига терак бўйича балқиб чиққан тўлин ойни қора булутлар қоплай бошлаган заҳоти сизнинг олдингизга кирсин. Ана шундан кейин ҳеч кимга овоза қилмай, хуфья йўлакдан ётган жойингизни тарк этасиз...

Худди бола айтганидек, тўлин ой юзини қора булутлар чулғай бошлаган бир пайтда саҳройи бадавийлар тўдаси шиддат билан Навуходоноснинг тунги қароргоҳига бостириб кирадилар. Бироқ, у ер бўм-бўшлигини кўриб, ўз ниятларини амалга оширолмай, доғда қоладилар. Улардан бир нечтаси тунги пистирмада турган ясавуллар қўлига тушади.

Муқаррар ўлимдан омон қолганлигини англаган подшо болани зиндонбандликдан халос этиб, яна ҳузурига чорлаб, катта тантана билан кутиб олади. Иззат-икром кўрсатади.

— Отинг нима? — деб сўрайди.

— Даниэл, — дея жавоб беради бола.

Шундан кейин ривоят қилинишича, Вавилония подшоҳи илоҳий салоҳият соҳиби бўлган болани ўз аёнлари қаторида бўлишини сўрайди. Энг олий мартаба ҳамда шохона қаср ваъда қилади. Бунга бола “Менинг меҳробим хашаматли саройларда эмас, оддий инсонлар юрагида” деб жавоб беради.

Бундан қаттиқ таъсирланган Навухонодосор барча бандиларни озод этиб, “шаҳринг ўзингга буюрсин” дея Қуддусни ташлаб чиқиб кетади.

Вақт ўтган сари Даниэл исмли бу кароматгўйнинг шуҳрати кўшни мамлакатларга ёйилади. Унинг муҳлис ва издошлари кўпайгандан-кўпайиб бораверади. Аёв юриб, кўп юртларни кезади. У Эрон тупроғига қадам қўйиши билан хибсга олинади. Мамлакат подшоҳи Доро дарвиш қиёфасидаги кароматгўйни “шайтоний васвасалар элчиси” деб эълон қилади. Оёқ-қўларини боғлаб, бир неча ой давомида оч қолдирилган йўлбарс олдига ташлашни буюради. Бироқ, қафасдаги йиртқич унга ҳамла қилиш ўрнига оёғи остига келиб, бошини қўяди... Бундан ҳайратга тушган шоҳ яна бир гуноҳқорни-ўлимга маҳкум этилган ашаддий ўғрини йўлбарс олдига ташланглар дея амр қилади. Ўғрини йиртқич ўша заҳотиёқ тилка-пора қилиб ташлайди...

Шундан кейин Даниэлнинг шон-шуҳрати Шарқда Дониёр, Оврупо мамлакатларида Данил номи билан ёйилиб

кетади. Ҳар хил дин, мазҳаб ва эътиқод номаёндалари бўлган кишилар унинг кароматгўй, уламо инсон, шунингдек бугун инсониятнинг руҳий ҳамда маънавий бойлигига айланиб қолган муқаддас китобларнинг тазкирачиси сифатида тан олиб, ҳузурига тавоб қилиб, кела бошлайдилар. Орзу-тилак билан умидвор бўлиб келганлар шубҳасиз, ўз ниятларига эришадилар. Кимнинг нима дарди бўлса, албатта шифо топади.

Мусулмон аҳли орасида “Хожа” деган эъзоз мартабасига эришган бу муътабар зот “Дунёдаги барча кишилар инсон деган табаррук ном билан таваллуд топган экан, барчаси худонинг ягона бандасидурлар. Уларни фирқаларга ажратиб, бир-бирларига қарши қўйиш гуноҳи азимдир” деган таълимотни инсониятга мерос қилиб қолдирган, ўзида мужассам барча салоҳият чашмаларини жумла-жаҳоннинг афкор оммасига яхшилик қилиш, улар бошига тушадиган ёмонликларга балогардон бўлишдай эзгуликка бахшида этган.

Хожа Дониёр (Даниэл, Данил) ҳазратларининг жамийки одамзод юрагида муссаффолик ва орзу-умидларга опуфталик чироғини ёқиб келаётган муқаддас таълимоти орадан минг йиллар ўтса-да, ҳамон пойдорлигича қолмоқда. Бунга дунёнинг уч минтақаси, яъни Вавилония (Бобил), Шуш ҳамда Самарқанд шаҳарларидаги у кишига атаб қурилган мақбараларни пок ният билан зиёрат қилиб кетаётган Оллоҳнинг жамийки севган бандалари шоҳидлик беради...

Эҳ, мен сенга айтсам, бу ривоятни қоғозга тушириб қўйдим-у, кимга ёзилиб айтишга келганда, иккиланиб юрибман. Бир пайтлар “Кекиртак” қишлоғи тарихини ёзиб, район газетасида эълон қилдирганимда, роса шов-шув бўлганди. Буни ҳам ўша ерга олиб борайми деган фикр ҳам миямда ўрмалаб қолади. Яна, вақт келиб, дарсга қўшимча мавзу сифатида бу тарихий маълумотларни сенларга ҳам сўзлаб бериш ниятим йўқ эмас.

Мирёкуб аканинг чинданам катта китобга мавзу бўлгудек ҳикояларини тинглаб ҳайратга тушган Йигитали ўз ҳаяжонини яширолмай:

— Домла, Кўрбулоқ шундай қадимий, ҳатто Самарқанд билан боғлиқ тарихга эга экан, ёзганларингизни тарихий ҳақиқат сифатида кўпчилик ўқиб, билиши керак! — деди.

Шунда у киши хиёл жилмайиб:

— Келинойинг ўқиб чиққан, фикри ёмонмас. Ўзимга ўхшаш китобхўр-да, балога ақли етади! Энди, фикр доираси кенгроқ ҳамкасб ўқитувчиларни, яна икки-уч зиёлиномо кишиларни уйга чақириб, бир пиёла чой устида ўқиб бермоқчиман. У ёғи бир гап бўлар, — деб қўйди.

Худди шу пайт юқори томонидан каноп билан боғлаб, айланиб турган тегирмон тоши устига бир учи ташлаб қўйилган заранг калтак-ёғоч сакрагандай овоз чиқара бошлади. Бу ғалладонга солинган охирги қопдаги буғдой тутаб бораётганидан “огоҳлантириш” эди.

Улар икковлон шошиб ўринларидан туришди.

Тортилган буғдой унини навбатдаги қопга жойлашаётганда тонг ёришиб қолган, қишлоқ томондан саҳарҳез ҳўрозларнинг қичқириви эшитила бошлаганди.

Мирёқуб ака билагидаги соатга кўз қирини ташлаб олди-да, мижжаларига уйқусизликдан ҳорғинлик иниб қолган Йигиталига қараб деди:

— Роса беш соат гап-гаптак қилибмиз, Ўзинг ҳам савол беравериб, ҳоли-жонимга қўймай, гапиртиравердинг!

Шу пайт пастликдан вағиллаб кўтарилиб келаётган машина овози эшитилиб, тегирмон эшиги олдидаги кичкина ялангликка келиб тўхтади. Унинг орқа бортини ғийқиллатиб, кимдир оча бошлади.

Демак, навбатда турган мижоз ўз вақтида етиб келди.

Йигитали Мирёқуб домланинг тегирмонда айтиб берган бир кечалик ўша гурунғидан сўнг бу одамга янада бошқачароқ меҳри товланиб қолган, ҳар кўрганда ўзини қизиқтирган битта савол бериб, анча-мунча маълумотга эга бўларди.

Бир куни Мирёқуб домла дарсдан кейин уни ҳузурига чақириб:

— Уйга ўт. Сен ўқишинг зарур бўлган китоблар бор. Бераман. Улардан хабардор бўлишинг керак! Ахир тарихчи бўлмоқчисан-ку! — деб қолди.

Домланинг ҳовли этагидаги мўъжазгина, лекин китоблар билан лиқ тўла кутубхоначасини кўриб, оғзи очилиб қолди. Назарида мактаб кутубхонасида ҳам китоблар бунчалик кўп эмасдай туюлиб кетди.

Шундан кейин тез-тез Мирёқуб аканикига келиб, у киши тавсия қилган китобларни ўқийдиган бўлди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

“КАШФИЁТ”НИНГ ДОВРУҒИ

Поезд кичик бир шаҳарча станциясида тўхтаб, у кетаётган анча соявур вагонга ғала-ғовур билан бир гуруҳ йигит-қиз ёшлар (студентлар бўлса керак) ёпирилиб чиқишд-ю, хайрият, орқадаги бўш купелар томон ўтиб кетишди. Поезд жилди. Яна Йигитали кенг уйнинг ёлғиз соҳибидай бир ўзи кета бошлади.

Унинг кўз олдида Мирёқуб домланинг дороздан келган узун, хипча бўйлари, доим яхши бир (тарихий) гап айтмоққа шайлангандай жилмайиб турадиган чеҳраси, ажабтовур “ривоят”и сабаб бўлиб, бошига тушган савдолар, Кўрбулоқдаги Тўпсада ва унга ёндош зиёратгоҳ атрофида кўтарилган ғавғолар ғавдаланиб кетди.

Ҳақиқатан у кишининг аломат одатлари бор эди-да. Ҳар икки гапининг бирида “Утоз Айний “Ўз ўтмиш тарихини мукаммал билмаслик — ўзлигини англамаслик билан баробар” дер эдилар”ни қайтаришдан чарчамасди. Албатта, ана шундан кейин ўтмиш уммонининг тубсиз сарҳадларида чўккан кемалардай яшириниб ётган залворли, ибратомуз қизиқарли ҳикоялардан бир шингилени айтиб, ўқувчилар тасавурида мукаммаллик мезонини яратишга ҳаракат қиларди.

Масалан, фақат диний эмас, асосан, дунёвий фанлар тараққиётига саккиз юз йил давомида улкан ҳисса қўшиб, мусулмон ренессанс даврини бошлаб берган Андалусия давлати ҳақидаги дарста “қўшимча” қилиб айтиб ўтадиган унинг ҳикояси болаларда катта таассурот қолдирарди.

Имом Бухорийдай уламо одам номи юзага чиқиб, дунёга машҳур бўлиб кетиши билан боғлиқ воқеаларни ҳам хўп келиштириб гапириб берарди.

Баъзида Мирёқуб ака қизишиб кетиб, “нозамонасозроқ” гапларни айтиб юборган пайтлари бўлиб турарди.

Чунончи Франция инқилоби пайтида доврўғи достон бўлиб, бутун дунёга ёйилган Жанна д— Арк деган қахрамон қиз ҳақида гапириб турарди-да, бирдан шу мавзуга кўшимча қилиб:

— Тарих саҳифаларидан ўрин олиб, улар кўрсатган қахрамонликни сенлар ва бошқалар ўрганиши лозим бўлган фидойи аёллар ўзимиздан чиқмаганми? Чиққан! Мана, тасаввур қилларинг: Қўқон хонлигининг бош шаҳри майдонида новқирон забардаст бир йигит оёқ-қўли, кўзи боғланган ҳолда дор остида турибди. Ҳукм ўқилган.. Бироқ, унинг ижроси сал кечиктирилмоқда. Чунки ясавуллардан кимдир шу томон от чоптириб “гуноҳкор исёнчи”нинг онаси келаётгани ҳақида хабар етказган. Ниҳоят, шиддат билан армуғонини елдириб бир аёл майдонга кириб келади, четда нимадандир умидвор бўлиб турган чор армияси генерали ва унинг казо-казо мулозимлари олдида эмас, ўғли қаршисида тўхтайди ва унга қарата шундай сўзларни айтади: “Эй, ганимлар қўлида ёш умри хазон бўлаётган жигарим, болам! Бу босқинчи валаатлар олдида бошингни эгма, ўзингни мағрур тут. Сендан мингдан-минг розиман” дейди-да, йиғилган тумонот одамларнинг олқиши остида майдонни тарк этади. Бу бутун туркистонликларни босқинчиларга қарши оёққа қалқитган саркарда онахон Курбонжон Додҳоҳ эди, — деб домла узун кўрсатгич бармоғини синф томон нуқиб, таъкидлаб қўярди, — бу бўлиб ўтган воқеани сенлар икки қулоғинг билан эслаб қолишларинг учун айтаяпман. Ҳа, “ойни этак билан ёпиб бўлмас” деганларидек, бундай халқ қахрамонига айланган онамизнинг жасорати ҳам француз қизи кўрсатган жасоратдан қолишмайди. Бу тарихий ҳақиқатни унутишга ҳаққимиз йўқ.

Домланинг “тарихий ривоят”ига келсак, уни юқори синфлар учун чиқарилаётган дарсликнинг “Амир Темур даври”га оид воқеаларга “кўшимча” равишда оз-моз “омухта” қилиб ўтиши, айниқса ривоятнинг Кўрбулоққа тааллуқли жойлари ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотарди. Ана ўшанда Йигит-алига кўшилиб, савол берувчилар ҳам кўпайиб кетарди.

Бу албатта Мирёқуб акани бефарқ қолдирмас, кўнглининг бир четида мамнунлик ҳиссини уйғотарди. Демак, ёзганлари ёшларда шунчалик қизиқиш уйғотяптими, катталарни ҳам бефарқ қолдирмаслиги аниқ.

Аввалдан ҳаёлига туғиб юрган фикрини хотини Робияга айтганди, у хурсанд бўлиб кетди:

— Мана, биринчи қор ёға бошлади. Бу оқлик-яхшилиқ аломати дердилар раҳматли онам. Шу баҳона дастурхон ёзиб, мактаб ҳамда қишлоқдаги яқин зиёли оғайнилариингизни чақирайлик. Гурунг устида “китобхонлик” қилинса, улар албатта яхши фикрлар айтишади. Анаву, кекиртақликлар ҳақида ёзган мақолангизнинг қаҳрамонларидан бири, авлодлари табиб ўтган дўхтир отахонни ҳам чақиринг. У кишини “жонли тарих” деб таърифлагансиз, эсингиздами?

Мирёқуб бошини сарак-сарак қилиб жилмайди:

— Эсимда! Сенинг ҳам эсинг жойида бўлганлиги учун ўзингдан маслаҳат олиб тураман-да, хотин.

Робиянинг чиройли юзлари янада ёришиб, эрига “гапингиз қурсин” дегандай ғалати қараш қилиб қўйди.

Хуллас, бутун Боғобод тизза бўйи оппоқ қорга бурканган кун ўн икки чоғли зиёлилар Мирёқубникига йиғилиб, гап-гаптак қилишди. У ёзган-у рафиқаси томонидан чиройли қилиб дафтарга қўчирилган “ривоят- ҳикоя”ни қишлоқ касалхонасининг шифокори Луқмон —табиб ота Мадатов баъзи ёзилган жумлаларни алоҳида қайтариб, таъкиллаб, маҳорат билан ўқиб бергач, орада анчагина қизгин баҳс бўлди. Бир-икки одам эҳтиёткорлик юзасидан “хурофий жойларини биров қисқартириш керакка ўхшайди” деган гапни ҳам айтди.

Бу томонларда қўпчиликнинг иши тушиб турадиган, ҳам янғича, ҳам “эскича” анъанавий табобат усуллари билан даволашнинг анча тажрибали устаси Луқмон ота муаммога анча бағрикенглик билан ёндошиб, қўйидаги холисона фикрни айтди:

— Ҳозир бу масалада ҳукуратимиз сиёсатида анча мўътадиллик бор. Самарқанддаги диний пешво Имом Бухорийнинг қабри ўрнида катта зиёратгоҳ — мақбара қурилиши бошланибди. Мирёқуб домланинг бу ёзганларини ўқиб, қўпчилик биздаги зиёратгоҳ ҳақида ҳам тарихий маълумотга эга бўлиши яхшилиқ аломатидир. Болаларимиз китобларда ўқийдиган Садриддин Айнийдай одам “ҳар ким ўз тарихини яхши билиши керак” деб бекорга аймаганлар... Бунинг учун нима қилиш керак? Ҳаммангизга маълумки, бир пайтлар Мирёқуб бизнинг қишлоқнинг ўтмиши ва ҳозир ҳақида

“Кекиртакликлар” деган мақола ёзиб, район газетасида эълон қилган, роса шов-шув бўлганди. Мен ҳам ўша газетадан тўрт-бешгасини сотиб олганман. Сақлаб қўйибман.

Хонадон эгаси сал шаккоклик билан отахон гапини бўлди:

— Э, у ерда мен ёзган кўплаб тарихий гаплар ўзгартирилиб, ўрнига бутунлай бошқа фактлар келтирилган.

Маҳаллий шоир Неймат Зокир Мирёқуб домла кўнглини сал кўтариб қўймоқчи бўлди:

— Нима бўлганда ҳам Кекиртақ қишлоғи ҳақида кўпчилик аниқ ахборотга эга бўлди. Шунинг ўзи катта гап. Газетанинг ўз йўналиши бор. Одатда менинг кўп ёзганларим ҳам ўзгартиб босилади.

Луқмон табиб бир томоқ қириб қўйди-да, овозини баландроқ қўйиб, сўзида давом этди:

— Энди Мирёқубнинг бу тарихий ривоятига келсак, у киши ўзининг бор илм-заковатини ишга солиб, ўқиган кўпдан-кўп китоблари, йиллар давомида йиққан тарихий материаллари, самарқандли устозларидан ўрганган сабоқлари асосида ёзилган бу асар на фақат Ёнқўрғон, Ўзбекистонга тааллуқли, балки оламшумул аҳамиятга эга янгиликдир. Бизнинг жойлар тарихи ҳам қадимий Самарқанд тарихи билан узвий боғлиқ эканлигини ҳамма билсин, эшитсин. Менимча, бунинг бирдан-бир йўли “Кекиртаклилар”га ўхшатиб, газетада босдиришдир. Керак бўлса, Ёнқўрғонга-редакцияга ўзим олиб бораман. У ердаги редакторга бир пайтлар ёрдамимиз теккан-шол бўлиб ётган ёшгина қизчасини даволаб, оёққа турдириб юборганмиз.

Дўхтир томонидан айтилган охириги ҳамду саноли бу сўзлар домланинг кўнглини кўтариб юборди. Эртасигаёқ бир ўзи “ривоят” ёзилган дафтарни сумкага жойлаб, районга жўнади.

Ҳар кўрганда Кекиртақ қишлоғи ҳақидагига ўхшаш, қизиқарли тарихий мақолалар билан қатнашиб туринг дейишни канда қилмайдиган район газетаси редактори вақти бемалолроқ эканми, “дафтар”ни эринмасдан ўқиб чиқди. Баъзи жумлалар остига қўлидаги қизил қалам билан чизиб ҳам қўйди.

Сўнг нафасини ичига ютиб, рўпарадаги стол ёнбошида қўнишиб ўтирган Мирёқубга ўтирилиб, қўлзма устига кафти билан аста уриб қўйди:

— Бу ёзганларингиз мароқ билан ўқиладиган янгилик. Мавзусининг қўлами ҳайрон қоларли даражада кенг. Илмий кашфиёт деса ҳам бўлади. Кўп меҳнат сарфлагансиз. Ўз фикрингизни баён қилиш, тарихий фактларни солиштириб, хулоса чиқариш бобидаги маҳоратингизга қойил, — деб мақтаб турди-да, кутилмаганда жиддий қараш билан Мирёқубнинг ҳафсаласини пир қиладиган гап айтди, — Бироқ, диний — хурофотга берилмаслик масаласида давлатимизнинг ҳар ким, айниқса сиз-биздай зиёлилар қаттиқ риоя қилишимиз лозим бўлган кўрсатма-сиёсати бор.

Ўртага ноқулай жимлик чўкиб қолди. Мирёқуб нима дейишини билмасди.

Муҳаррир биров ўйланиб, унинг аҳволини тушунди шекилли, яна илиқ гап билан кўнглини кўтарган бўлди:

— Юракдан қоғозга туширилган нарса ҳеч вақт қолиб кетмайди. Бир кунмас-бир кун юзага чиқади. Эҳтиётлаб, сақлаб қўйинг.

Бутун район бўйлаб тарқаладиган газетанинг масъул раҳбари бўлган одамнинг охири бу сўзлари Мирёқуб ака юрагидаги ранжни биров юмшатгандай бўлди.

Демак, бари бир унинг фикри яхши!..

Кўрбулоқнинг ўтмиши билан боғлиқ “янгилик” Боғобод атрофидаги қишлоқлардан ўтиб, турли талқинлар билан Ёнқўрғонгача етиб борди. Айтишларича “Авлиё бува”ни зиёрат қилувчилар кўпайиб бораётганмиш.

БЕШИНЧИ БОБ

ЎЙИНДАН ЎҚ ЧИҚДИ

Агар тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баробар ёнади деганларидай, худди ўша кунлар бутун республика бўйича “Дин-афюндир” шиори остида хурофотга қарши авбатдаги кураш кампанияси бошланиб қолди-ю Кўрбулоқдаги зиёратгоҳ бошига ҳам қутилмаган кўргилик ёғилди. Бунга район кинолашпириш бошқармаси раҳбарининг фарзандгалаб хотини “Авлиё бува”га келиб, бир кечани ўтказиб кетганлиги ҳақида “Сохта зиёратгоҳдаги тунги шарпа” номли газета фелъетони сабаб бўлиб, бутун Ёнкўрғон “худосизлар”ини оёққа қалқитди.

Улар назаридан шубҳасиз, “сохта зиёратгоҳ”га оид ақидаси билан дарс ўтиш пайтида “ёш авлод фикрини” ҳамда бўлмағур миш-мишлар тарқатиб, “содда, ишонувчан” одамлар ҳаёлини чалғитиб, ўқитувчи деган номга номуносиб “бидъатона” ишлар қилиб юрган боғободли педагог Мирёкуб Қобулов ҳам четда қолмади. Уни РайОНОга чақириб, роса тузлашди. Масала партиядан ўчириб, эгаллаб турган илмий бўлим бошлиғи лавозимидан “олиб ташлаш”га бориб етганди, ҳеч ким унинг ҳақида бир оғиз илиқ сўз айтиб, ёнини олмади.

Ҳатто, бу йиғилишга чақирилган мактаб паркоми билан директоргача “айбдорлик”ни ўз елкаларига олгандай, чурқ этмасдан ўгиришаверди.

Бироқ, шунда ёшига хос босиқ, бамаъни Район маориф бўлими мудир мардлик қилди: “Мен Мирёкуб Обиловични яхши биламан. Энг билимдон, ўз касби, яъни маорифи-мизнинг Машрабона фидойиси. Бундай кишиларни жаъзолаш осон, лекин асрай билишни ҳам ўрганишимиз керак!”

Шу гаплардан кейин қовоғини уйиб ўтирган райком-партия вакиласи ёшгина жувон юзида бироз илиқлик пайдо

бўлиб, мудирга “маъқул” дегандай кўз қирини ташлаб қўйди. Бу “илиқлик” бошқаларнинг юз-кўзларида ҳам ўз ифодасини топди. Мактаб парткоми дарровгина сўз сўраб “биздан хато ўтгани рост, энди шу хатоликни қатъий принципиаллик асосида бартараф этишга, энди мактаб коллективи орасида “бундай ёмон ҳолатни қайтарилишига ҳеч қачон йўл қўйилмаслик”ка ваъда берди.

Мажлис сўнггида йиғинни олиб бораётган РайОНО мудир “Қани Мирёқуб Обилович, ўзингиз нима демоқ-чисиз?” дея уни саволга тутганди, бундай район миқёсидаги катта йиғилишда биринчи маротаба “қилмиши” муҳокама этилаётгани учунми, аввалига нима дейишини билмай, бироз каловланиб турди. Кейин бирдан диплом раҳбари Бафоев дамланинг гаплари эсига тушиб, “Устозлар “тарихга чуқур кетиб бўлмаслиги”ни тайинлашган эди, шунга амал қилмай, ёш авлодни тарбиялашда йўл қўйган жиддий хатоларим учун кечирим сўрайман” дея мажлис аҳлига таъзим қилгандай, қаддини бир-икки бор букиб қўйди.

Боғободдаги колхоз раҳбарлари ҳам ўз худудларида рўй берган эскилик сарқитларига бефарқлик билан қараб келганликда айбланиб, райком бюросида муҳокама қилин-дилар. Шу кунги чиқарилган Қарорга биноан “Сохта зиёратгоҳ” яланглигидаги тош суна билан кичкина хужра бузиб ташланадиган бўлди.

Бу билан кифояланмаган “Вилоят худосизлар жаъмияти” раҳбари у ерда ўсиб ётган “қайсидир авлиё номи билан боғлиқ” сада дарахтини ҳам кўпориб ташлаш ҳақида буйруқ чиқаради.

Орадан кўп ўтмай бутун Боғобод ва унинг атрофидаги қишлоқларда шундай гап тарқалади. “Ўша буйруқни бажариш учун Богоро МТСидан “Мэлс пиён” дегани булдозерини Кўрбулоққа ҳайдаб келиб, унинг олд тиркамаси билан Тўпсадага урган экан, тракторнинг пўлат ковши иккига ажралиб, мотори ўчиб қолибди. “Пиён” кўп ҳаракат қилиб, моторни ишлатолмабди. Охир хуноби ошиб, ўрисчалаб сўкинибди. Кабинадан ўт олдиригич ручкани олиб, оёғи билан тепиб, айлантирмоқчи бўлган экан, темир чангак тутқичидан чиқиб кетиб, нақ чўтаноғи орасига урилибди. Ҳаммаёғи қонга беланибди. У билан келган икки-уч ёрдамчи ўраб-

чирмаб Боғобод амбулаториясига олиб кетишаётган пайтда, ярим йўлда жони узилибди”.

Яна бошқа миш-мишларга қараганда “Тўпсадани қулатишга фармон берган ўша амалдорнинг аҳволи ёмонлашиб, тилдан қопди, оёқ-қўли ишламай, шол бўлиб, касалхонада ётганмиш...”

Бундай “кўпчилик оғзидаги гаплар”га катта-кичик даражадаги амалдор кишилар эҳтиёткорлик юзасидан бирон муносибат билдиришмайди. Улар учун булдозернинг сургичи почоқланиб, моторнинг тўхтаб қолиши билан ҳайдовчисининг ҳалокати - “ҳар доим ҳаётда рўй бериб турадиган тасодифий ҳодиса”... Атеист раҳбарнинг “ётиб” қолгани эса “кўп ишлаш” орқасида келиб чиққан, “асаб”дан бўлиши мумкин...

Тўпсада билан боғлиқ кўнгилсиз ҳодиса “тасодифий”ми ёки қандайдир илоҳий синоатми, нима бўлишидан қатъий назар Мирёқуб домла (ўзи буларга унчалик ишонавермайди)ни қувонтирди. Чунки у вилоят марказига қатнайвериб, бирон натижа чиқаролмагач, ўтган йили Тошкентда икки ҳафта идорама-идора юриб, ниҳоят дендрологик олам муҳофазачилари билан “тил топишганди”. Улар Кўрбулоққа келиб, текширувлар ўтказиб, чинданам Тўпсада минг ёшдан ортиқ “умр” кўраётганини тасдиқлаб, хулоса баённомаси ёзишган, энди уни республика миқёсидаги тарихий ёдгорлик сифатида Давлат ўз муҳофазасига олиши хусусида махсус Қарор келишини домла интизорлик билан кутаётганди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ФАРОЙИБ АФСОНА

Боғободдан унча узоқ бўлмаган икки тоғ наридаги “кўрқинчли” Кўрбулоққа тааллуқли эртакномо афсонани илк бор Йигитали ёш болалигида сандал ёнида ўтириб олиб, онасидан эшитган. У шундай бошланарди: “Бир бор экан, бир йўқ экан, мана шу Боғободни ўраб турган баланд тоғларнинг нариги томонида Мингбулоқ деган қишлоқ бўлган экан. Унинг атрофидаги тоғ ёнбағирликларидан сон-саноксиз чашмалар қайнаб чиқиб, улар суви билан оқиб келадиган олтин зарраларини жилғалар бўйидаги тош-у майда шағалли қумлар борки, оҳанграбодай ўзига тортиб, вақт ўтган сари яхлит тиллага айланавераркан. Табиатнинг кулоқ эшитиб, кўз кўрмаган бу мужиза — инъоми туфайли қишлоқ аҳли ҳаддан зиёд бойиб кетган. Бойлик одамни бахил ва очкўз қилиб қўяди. Мингбулоқ кишилари ўз сирларини бошқа-бегоналар билиб қолмасин деб, йўлларга пойлоқчилар қўйиб, қишлоққа бирон одам зотини яқин йўлатишмас, кимки тасодифан келиб қолса, ўлдиришган.

Бу нохуш ҳабар олис-олисларда яшовчи, тинч-тоғувлик, омонлик даъватчиси кароматғўй бир зотнинг кулоғига етиб, у киши тортган оҳга атрофдаги тоғ-у тошлар бардош беролмай, қаттиқ силкиниб, ларзага келади. Осмонўпар қоялар парча-парча бўлиб қишлоққа ёпирилади. Жамийки булоқлар кўзи беркилиб, “Мингбулоқ” “Кўрбулоқ” қа айланади. “Қарғиш теккан ер” деб ҳам аталиб келган.

Шундан кейин “Кўрбулоқ” узоқ вақт ному нишонсиз, қақраган жойга айланиб ётади. Ниҳоят орадан йиллар ўтиб, унинг кунчиқар томонида улкан харсанг тошни ёриб, бир туп сада ниҳоли ўсиб чиқади. Қуриб ётган булоқлар кўзи очила бошлайди. Бу ўша ғойибдаги авлиё зотнинг каромати туфайли бўлган дейишади.

Шундан кейин Кўрбулоқнинг бир томони Тўпсада номини олиб, ҳаёт қайта жонлаша бошлайди. Лекин бирон кимса у ерга қадам босиб келишга журъат этолмайди.

Яна бир қанча вақт ўтгач, авлиё ҳазратнинг пой қадами Тўпсадага етгани ҳақида гап тарқалади. Ўшандан бери шу жой “Авлиё бува” зиёратгоҳи номини олиб, одамлар ўша жойга сифиниб кела бошлашган. Кимки “Авлиё бува”да бир тунни ўтказиб, ихлос билан юрагидан илтижо қилиб, нимаики тиласа, тилаги бажо бўлган, ҳар қандай дардга шифо топган”.

Кўрбулоқ номи билан боғлиқ мана шундай “хурофий ақидалар”га қарши “тушунтириш” ишлари давом этар, бундан Боғободдаги мактаб ҳам четда қолмаганди.

Энди ҳафтанинг ҳар жума кундаги охириги дарсни “Атеизм соати” деб эълон қилиниб, ҳар бир ўқитувчи шу мавзунини ўзи билганича болаларга тушунтирадиган бўлди. Тўғрироғи, Мирёқуб домланинг тарихдан “қўшимча сабоқ” услуби “атеистик сабоқ” қиёфасини олиб, бунда у кишининг ўзи ҳам фаол иштирок эта бошлади.

Бир кун шундай маърузалардан бирини эшитиб, мактабдан қайтган Йигитали онасига деди:

— Сиз нукул Наволанинг онаси “Авлиё бува” зиёратгоҳига бориб, бир кечани ўтказиб келганида, дардига шифо топиб, тузалиб кетган бўларди дейверасиз. У ерга “хурофотга берилган, онги паст” одамларгина сифиниб, бораркан-ку!

— Ким шундай деди?

— Ўқитувчиларимиз. Мирёқуб домламиз ҳам.

— Ўғлим, кап-катта боласан, энди. Улар айтишган бўлса айтишгандир. Ҳукумат бир пайтлар ҳам “Авлиё бува”га боришни таъқиқлаб қўйган, зиёратга ҳеч ким келмасин деб, уч-тўртта милиса қўйганди. Агар шундай қилишмаганда, раҳматли Шарифахон оёққа туриб кетиши аниқ эди. Буни ҳозирам армон билан эслаб тураман. Ҳа, ўзинг, ўша ерга бориб, илтижо қилиб, тилаб олган боламиз бўласан! Аслида отинг Тилаволди бўлиши керак эди...

Хайрихон беш фарзанд кўрди — икки қиз, уч ўғил. Лекин ҳаммасини ёшига етмай ерга қўйишди.

Бир кун:

— Овсинжон, — деди ён қўшнисини-жон қўшнисини Шарифахон уни ёнига ўтказиб олиб, — Ихлос билан Тўпсадага боринг. Майли десангиз, ёнингизда ҳамроҳлик қилай. Ҳозир яна ҳар қаёқдан одамлар келаётганмиш. Кўпчиликнинг нияти ижобот бўлаётгани ҳақида ҳамма гапиради. Кўрбулоқ шундоқ ёнимизда бўлса-ю, боришга эринсак.

Аслида шундай ният Хайрихоннинг кўнглида бор эди. Бироқ, эрининг рабйига қараб... Умурзоқ новқирон йигитлик йиллари бир қур тенгдошлари билан қишлоқ фаолларидан бўлган. Фирқаликка ҳам ўша йиллар ўтган. Эскича сарқитларга қарши курашчилардан ҳисобланарди. Кейинчалик ҳеч ким билмас тавба-тазарру йўлига ўтган бўлса-да, ирим-сиримларга ишонавермасди. Хотини бир пайтлар Кўрбулоқдаги зиёратгоҳ ҳақида гап очганида “кўйинг, худонинг ўзи кечирсин-у, у ерда танҳоликда тунни ўтказишингизни хаёлимга келтиролмайман, қолаверса, ана шундан кейин бирон каромат рўй беришига ҳам ишонмайман” дея шаштини қайтарганди.

Ниҳоят... Шарофатхоннинг кўшни Яккатут қишлоғида яшовчи синглисиникида бир кеча тунаб, меҳмон бўлиб келиш учун кечга томон йўлга отланишди-ю... эртаси барвақт уйга қайтиб келишди.

...Икки аёл тўлин ой осмонда балқиб, Кўрбулоқ унинг сутдай ойдин нурларига чулғаниб ётган осуда кечани улкан азим дарахт остида нажот сўраб, тоат-ибодат билан ўтказдилар. Жимир-жимир қайнаб чиқаётган булоқнинг муздай сувларига юзларини чайиб, кароматгўй Авлиё бува ҳаққига дуолар ўқиб, илтижо билан мадат сўрадилар.

Ўшандан кейин Хайрихон худди эридан бекитугча гуноҳ иш қилиб қўйгандай бир неча кун ўз ичини ўзи еб юрди.

Охир “сир”ни айтишга мажбур бўлди.

Эрининг кулгичли юзларида жилмайиш акс этди:

— Ўша куниеқ Асқаржон иккимиз сезгандик, қаерга борганларингиз-у қаердан уйқусираб келганларингизни! Қани, кўрайликчи, илтижоларинг қай даражада ижобат бўларкин!

Орадан ойлар ўтиб, Умурзоқвой хонадонидида паҳлавон бир чақалоқ дунёга келди. Кўпни кўрган доя кампир уни йўрғақларкан, Хайрихонга мамнун қараб:

— Бу болангизни суяқлари бақувват, узоқ умр кўради, — деб қўйди.

Чинданам Умурзоқ навбатдаги фарзанди бундай паҳлавон бўлиб туғилишини хаёлига келтирмаганди. У яна ўз сўзида туриб, хотини рабйини камдан-кам қайтарадиган одам:

— “Тилаволди” анча “эскичароқ” да! Отини Йигитали деб қўяйлик онаси, ҳақиқий йигит бўлиб, хонадонимиз чироғини ёқсин, — дея туриб олди...

ЕГТИНЧИ БОБ

КЎРБУЛОҚ САФАРИ

Йигитали ўз номи билан боғлиқ Тўпсадани кўриб келишни анчадан бери орзу қилиб юрарди. Бир куни эрталаб, қишлоқда “Подобоши” деб номи чиққан Нишонбой амаки қўй-қўзиларни тегирмон олдида тоғ томон ҳайдаб ўтаётиб, Йигиталига кўзи тушди-да:

— Ҳа, Умурзоқ отахонимнинг арзанда ўғилчаси, қани юринг, биз билан. Тоғ-тошларни бир айлантириб келай, — деб қолди.

Йигитали астойдил қизиқиб сўради:

— Қаёққа борамиз амаки?

— Шу кунларда Кўрбулоқдан серўт жой йўқ. Чорвани ўша ерга ёямиз.

— Ҳозир, — деди-да, у шошиб тегирмон ичкарасига кириб кетди. Кўп ўтмай отасини бошлаб чиқди.

Ўртадаги салом-алик, озгина гурунгдан сўнг Йигитали Кўрбулоқни айланиб, томоша қилиб келадиган бўлди.

У биринчи боргандаёқ номи қулоққа сал нохуш чалинувчи бу жойнинг гўзал табиатига маҳлиё бўлиб қолганди. Атрофи гулга бурканган наматак ва турли дов-дарахт билан қопланган, сон-саноқсиз жилғалар, ям-яшил ўт-ўланлар ичра тошдан-тошга сакраб оқиб ётувчи, баланд тоғлар билан ўралган зумрад бир водий эдики, беихтиёр Ҳамид Олимжоннинг:

*“Водийларни аёв кезганда,
Бир ажиб ҳис бор эди манда...”*

деган сатрларини ёдга соларди.

Тўғри, бу жойнинг кенг ялангликлари узра ярмичаси ер бағрига ботиб ётган кичикроқ уйча ҳажмидаги харсанг тошлар ҳар ер — ҳар ерда “сочилиб” ётгани, уларнинг яқин-

атрофини қоплаган қамиш-ғумайзорлардан иборат қурбақалар шовқин-сурони авжга чиққан катта-кичик ботқоқликка ўхшаш кўлоп сувли ўраларнинг кўпчилиги одам юрагида ваҳима уйғотарди.

Ўша кунни Йигитали қалбини яна бир қутилмаган манзара ҳайратга солганди. У ўзини худди тарих китобида тасвирланган кўҳна Юнонистондаги Акропол харобалари қаршисидан чиқиб қолгандай ҳис этгани ҳамон эсида: эни тахминан чорак, узунлиги бир чақиримча келадиган ичкарилаб кетган кўм-кўк ялангликнинг икки томонида қадимий қалъа деворларидай тик ва баланд гранит қоялар саф тортган, уларнинг баланд чўққилари атрофида эса, пағпаға булутлар сузиб юрарди.

Худди қадим аждодларнинг жуда катта меҳнати эвазига яратилган амфитеатрни эслатувчи улкан бу ялангликка киравериш “йўлак”нинг икки томонида дарвоза вазифасини ўтаётгандай бир жуфт яхлит харсангдан иборат қоя янада виқор билан кўкка бўй чўзганди.

Энг қизиғи, вақт тушга яқинлашиб, атроф қуёш нурларига чўмиб ётган бўлсада, шу қоялар орасидаги бир парча осмон юзини булутга ўхшаш ғира-шира қоронғилик қоплаган, унинг орасидан милтилаб, бир жуфт юлдуз кўзга ташланиб турарди.

— Ҳа, йигитча, мунча хаёлга чўмиб қолдинг? — дея сал оқсоқланиб қадам босувчи, “подабощи” Нишонбой ака унга яқинроқ келди ва бола кўнглидан кечаётган ўй-хаёлларни сезгандай, тушунтира кетди, — Қаршингдаги худди дарвозанинг икки ёнида турган посбонларни эслатувчи анаву мрамар қоялар Устунтош деб аталади. Унинг ҳов оппоқ булутлар чойшабини ёзиб юрган чўққиларида фаришталар ҳарам яширинган бўлиб, улар Кўрбулоқни турли балоқазолардан асрармиш. Мен бу ҳикояни чўпонлик таёғини кўлимга тошширган раҳматли Тўлан бободан эшитганман. И-е, анаву юлдуз яна чиқибди-ку. У кечаси чарақлаб, ёнаётган машъаладай кўзга ташланади. Бир марта кўриб ҳайратга тушганман. Бироқ, кундузги кўзга ташланишининг бошқача хосияти бор дейишади. Кимки йўқолган, домдараксиз кетган яқинларини излаб Устунтошлар пойига келиб, кундуз кунни шу юлдузни кўрса, яхшилиқ аломати ҳисобланган. Уруш йиллари ҳов анаву, ҳозир зах тортиб

ётган майдонда шоли етиштирган бир гуруҳ кекиртакли кишилар фронтга кетган жигарларидан бирон даракчи мактуб, ёки ўзини келишини кутиб, вақти-вақти билан шу ерда тўпланишар экан. Гапларга қараганда, худди мана шундай узоқдан милтиллаб кўринган юлдуз шуъласи уларнинг юракларига ёруелик, қувонч башх этган, — кейин Нишонбой ака қўлини бигиз қилиб, — билиб қўй, Умурзоқ буванинг арзанда ўели, бу юлдузларни кўриш ҳозирдагидай ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган, энг кам рўй берадиган ҳодиса, — деб қўйганди.

Ўшанда Йигитали ўзини ўга ҳокисор, камсукум тутгани учунми, қишлоқда пода боқишдан бошқа ҳеч бир иш кўлидан келмайди дегандек пастроқ назар билан қараладиган Нишонбой аканинг бу сўзларини эшитиб, унинг юзларига ҳайрат билан тикилиб қолган, негадир айтаётган сўзларидаги маъно ва оҳангдорлик Мирёқуб домлани кўз олдида гавдалантириб юборганди.

У:

— Бу ҳикоянгизни тарих ўқитувчимизга гапириб берсангиз бўларкан. Чунки у киши Боғобод атрофидаги жойларга алоқадор маълумотларни тўплаб юрадилар. - деганди, Нишонбой амаки худди шу сўз чиқишини кутиб тургандай, Йигиталига манодор бир қараб олди-да, яна гапга тушиб кетди:

— Анаву ўзимиздан чиққан мияси гиж-гиж билимга тўла, салкам праписсёр Мирёқуб муаллимни айтаётган бўлсанг, икки йилча олдин худди мана шу ерда гапириб берганман, Устунтошлар, ҳамда манаву қаршингда ястаниб ётган Унгурғор майдони тарихини оқизмай-томизмай ёзиб олган. У киши хўп аломат одам-да. Орадан кўп ўтмай яна учрашганмиз. Ўшанда дегин, бу ерга пода ҳайдаб келиб, ўргага тикилган ихчамгина презент ўтовга кўзимиз тушди. Кимдир учта ёғочни бирлаштириб, унинг тепасига осилган пақирчада нимадир қайнатарди. Бундоқ яқин келиб қарасак, ўша сен айтган домла. Тунни шу ерда ўтказибди. Нонушгага чой қайнатаётган экан. “Қишлоқ икки қадам нарида-ку, нима, келин бола билан аразлашиб қолдингизми” десак, “сизларга шундай гап бўлса - бўлди, бу ерда тунни ўтказиш билан пақирда булоқ сувини қайнатиб, тоғ райҳони аралаш шифобахш гиёҳлардан дамланган чойни ичишнинг гапги

бошқача бўлишини билмайсизлар” деган-да, палатка, кўрпа-ёстиқ, ёзув-чизув анжомларини йиғиштириб, узун қопчиққа жойлаб, елкасига орқалади, бир қўлида идиш-товоқ солинган пақир, иккинчи қўлида “ВЭФ” деган радиони кўтариб “яхши қолинглар, бу ердаги сафар тутади. Эндиги манзил Қудуштур томонлар” дея биз билан хайрлашиб, йўлга тушдикетди. Э-ҳе, Қудуштур қаерда-ю... Нима бўлганда ҳам мана шу Унгуғор ўтлоғи ўша томонларнинг ҳар қандай яйловидан қолишмайди. Бу ернинг яна бир яхши тарафи шундаки, тўрт томон тоғлар билан ўралган, қўй-қўзиларни ёйиб юборсанг, ҳеч қаёққа кетиб қолмайди. Қорни тўйғач, манаву Устунтошларнинг соясига келиб, ковш қайтариб ётаверади.

Йигитали учун бу янгилик бўлиб, Устунтош, унинг қаршисида кўм-кўк ўт-ўланларга бурканиб ётган Унгуғор майдони ҳақида биринчи эшитиши эди. У сувлари милтиллаб чиқиб ётган сон-саноқсиз булоқ жилғалари бўйлаб анча ичкарилаб кетганини сезмай қолди.

Бир пайт баланд қоялар ўз бағрига олган катта зумрад яшиллик узра акс-садо бўлиб, Нишонбой амакининг қичқириви янгради:

— Ҳой йигитча, қани кетдик. Пода энди ўз ризқ-рўзини топиб ейверади. Бизам тамадди қолволайлик...

Йигитали ёши ўзидан сал каттароқ икки “ёрдамчи”га эргашди. “Подобоши” амаки қўлидаги гаврон таёқни ўйнатиб, пастлаб кетган сўқмоқ бўйлаб йўлга тушаркан, беихтиёр яна бир марта Устунтошлар орасидаги кўк юзига қараб қўйди. Энди булуғлар анча тарқаб кетган бўлса-да, олис осмон сатҳида милтиллаб турган бояги юлдузларга кўзи тушди. Ўзича бир нималар ўқиб, кафтларини бир-бирига ишқаб, сўнг қошлари устидан силаб қўйгандай бўлди.

Улар Кўрбулоқнинг нариги этагидаги ялангликдан баралла кўзга ташланиб турган Тўпсада томон кетдилар.

Худди Устунтош қоялари каби мусаффо осмон юзига бўй чўзган бу муаззам дарахтнинг салобати бошқача ва сирли эди. Одам унга қараган сари ўзи томон чорлаётгандай бўларди.

Танасига беш-олти одам кучоғи ҳам етмайдиган Тўпсада остидан бир тегирмонча сув қайнаб чиқар, катта сува яланглиги узра наматак ҳамда тоғ гулларининг нафис бўйларига тўйинган муздай шабада эсарди. Шу яқин

атрофдаги қуюқ дарахтзор ичидан тинмай сайраётган булбулларнинг чақ-чақи эшитилиб турар, буларнинг бари ошпуфта сокинлик навосидай одам вужудида қандайдир хузурбахш енгиллик уйғотарди.

Нишонбой амаки улкан Тўпсада дарахти ёнидаги кичкина тошхужрага кириб, ювиниб-тараниб чиқди. Анча рангпар бўлиб қолган шолчанинг бир четига чўккалаб, қисқагина курьон тиловат қилди. Сўнг дуо-потиха учун кафтларини ёзди.

Эл орасида “Авлиё бува” деб ҳам юригиладиган бу жойни қўйчивонлар ўзларининг ҳордиқ чиқариш қўноғига айлантириб олишпан шекилли, тошсупа устига ёзилган катта шолчага чалқанча тушиб, ётиб олдилар. Йигитали ҳам шундай қилди... Кейин белбоққа тугилган лочира, зоғора нонларни булоқ сувига ташлаб, оқизоқ қилиб ейишди.

Йигиталининг Кўрбулоққа қилган илк “зиёрати” унда катта таассурот қолдирган, кейинроқ кўнглида кири йўқ, сергапроқ бўлса-да, гурунги қизиқ, маъноли Нишонбой амакига эргашиб, бу жойларга яна икки-уч марта келиб кетганди.

У ҳар келганида Навола ҳам ёнида бўлишини жуда-жуда хоҳларди-ю, журъат қилиб юрак “дарди”ни айтолмасди...

САККИЗИНЧИ БОБ

АРАЗ

Беихтиёр Йигиталининг ҳаёли Тошкентдаги пойтахт шаҳардаги энг олий билим даргоҳи — университет талабаси деган номга сазовор бўлиб, қишки таътилга келганида, қалрдон мактабига чақиришгани ва у ерда зал тўла битирувчи синф ўқувчилари билан бўлган учрашув кунига кетиб, мийиғида кулиб қўйди.

Эсида бор, директор Бўрихўжа ака йиғилганларга қарата кўп қизиқ гаплар айтганди: “Қишлоғимиздан биринчи бўлиб, мамлакатдаги энг катта университетга киришга муяссар бўлган ким? Манашу ўзимизнинг ўқувчимиз! Боғободдан биринчи бўлиб етишиб чиқадиган, чет тили бўйича мутахассис ким? Шу мактабимиз ўқувчиси — Йигитали! Дунёнинг бошқа мамлакатларига бориб ўқийдиган, зарурат бўлса, ўша ерларда таржимонлик қиладиган мана шу қаршилариингда ўтирган ўзимизнинг кадр бўлади. Бу билан ҳаммамиз фахрланишимиз керак”.

Унга Мирёқуб домла қўшимча қилганди: “Халқимизнинг буюк фарзандлари Ал— Беруний, Мирзо Бобурларнинг қадами етган қадимий ва афсонавий мамлакатга учинчи авлод вакили бўлиб мана шу ўзимизнинг ўқувчимиз боришига ишончим комил. Аввал бошдан тарих фанига бутун вужуди билан қизиқишидан, бу маълум эди”.

Қаранг-а, Боғободчасига жайдарироқ қилиб айтилган башоратомуз бу сўзлар орадан унча кўп вақт ўтмай амалга ошди.

Аслида ўзи, бошқачароқ бўлиши керак эди-ку. Энг катта “даргоҳ”га ўқишга борадиган Навола эмасмиди!

Эҳ, ҳаёт худди эртақ, ривоятларда таъриф этилганидек, қизиқ бўларкан. Балки, югурганники эмас, буюрганники деганлари шудир. Йўқ, Навола ундайлардан эмас. Югурмай

ҳам ўз бошига қўниб турган бахт қушини Йигиталига тошпирди.

Йигиталига эса, омад кулиб, боқиб турарди.

Бунинг ҳаммасига Кўрбулоққа дарс таёрлашга боришганда оғзидан чиқиб кетган икки оғизгина “ножўя” сўз сабаб бўлган.

Мақтабда “Етуклик аттестати” олиш учун имтиҳонларга тайёргарлик кўриш қизиган кунларнинг бирида Йигитали ҳовли яланглигининг бир четида тарвақайлаб ўсиб ётган оқўрик шохларига арқон ташлаб солинган ҳайинчақда ўтириб олганича китоб ўқишга киришган бир девор “қўшни қиз”ни омонат эшикчадан бош чиқариб, ҳаёлини бўлди:

— Наво, биласанми, мен нимани ўйлаб топдим.

— Нима экан? — қиз қоп-қора кўзларини жовдиратиб, унга маънодор тикилди.

— Ўзингга маълум, Саттор домла анча инжиқ. Бугун консултация ўта туриб ҳам “ҳамма пухта тайёргарлик кўриши керак, ҳар ким ўз жавобига яраша баҳо олади” деганини эшитдинг-а?

— Хўш, нима демоқчисан?

— Айтмоқчиманки, кўпчилик икки-учтадан бўлиб дарс тайёрляпти. Кел, биз ҳам шундоқ қиламиз. Биласан-математикадан бўшроқман. Яна, ўзига яраша қайсарроқ домламизнинг бир умрга бериладиган далолатномага гажжакдор “икки”си тушиб қолмасин дейман-да.

Қиз:

— Майли. Турган жойингдан бир ҳатласанг, бизникига чиқасан. Мана, дарс тайёрлаш учун тайёр жой, — дея чайқалиб турган ҳийинчалакни тўхтатиб, атрофини турли гул-райҳонлар қоплаб ётган жойишги тўридаги ёғоч каравотга ишора қилиб қўйди.

Йигит бошини сарак-сарак қилди:

— Йўқ, бунақаси кетмайди. Дарс тайёрлаш бир ёқда қолиб, ўтирган “тахтиравон”ингдан тушмай, “учиргин-учиргин” деявериб, одамни безор қилиб юборасан. Яхшиси, бошқа тинчроқ ерга борамиз. Ўқиб-ёзиб чарчаганингда, у ёқ-бу ёқни айланиб, мияга ҳордиқ берадиган сўлим бир жой бўлсин-да.

— Тепабоғдаги дадамнинг шийшонлари.

— Э, чоллар орасида дарс тайёрлаб бўлами, ақлинг борми? Яхшиси Кўрбулоққа борсак нима дейсан?

— У ердан кўрқаман. Ваҳима-ю.

— Ҳе жинни, нимасидан кўрқасан. Ҳали ҳам ўша эскича гапларга ишониб юрибсанми! Билсанг, номи сал галатироқ бўлгани билан ўша Кўрбулоқдан зўр жой йўқ. Атрофи шундай хушманзара, баҳаво-ки, борган одам қайтиб келгуси келмай қолади. Ўша Кўрбулоққа подачилар билан бориб, кўрганларим, айниқса кундузи ҳам кўриниб қоладиган митти юлдуз ҳақида гапириб берганимда, мени ҳам олиб боргин деб ялинган эдинг-ку! Борамизми? Хўп деяқол.

Қиз индамади.

Бу розилик аломати эди.

Мана, энди икковлон китоб-дафтарни қўлтиқлаб, битирув имтиҳонига тайёргарлик кўриб, дарс тайёрлаш учун Тепабоғдан Кўрбулоққа элтувчи ёлғизоёқ йўл орқали қаршидаги тоғ доवони томон юқорилаб кетдилар.

Баҳор хийла кечикканлиги учунми, оқ, қизил, пушти-ранг хайригул, чучмома каби ранго-ранг гуллар очилиб, ҳаммаёқни қошлаб ётган, ҳали кўклам тароватини йўқотмаган тоғ ёнбағридаги барра ўт-ўланлар орасида чорва туёқлари қолдирган ёлғизоёқ йўллар бўйлаб юра-юра навбатдаги учинчи довондан ҳам ўтишди-ю, Навола шундоқ кўз ўнгида пайдо бўлган манзарани кўриб, ҳаяжонини яширолмай, энтикканича:

— Вой, чиройлилигини-и, — деб юборди.

— Кўрдингми, Кўрбулоқ қанақа жой! Сен яна кўрқаман деб, юрибсан.

— Анаву қаршимизда турган Тўпсадаку, сенинг дарахтинг!

— Қандай била қолдинг, менинг дарахтим эканлигини?

— Айтмайман. Сенинг асли отинг Тиловолди эканлигини ҳам айтмайман.

Йигитали қув қараш қилиб:

— Айтмасанг ҳам ўзим биламан, — деди.

Қиз қўлларини икки ёнига тиради:

— Билсанг, нега саволга тутасан!

— Сени синамоқчи бўлдим, Наво! Зуғумингни қўй, энди.

Қани, ўша айтаётганинг — менинг дарахтим томон кетдик.

— Бормай қўяқолайлик. Ҳозир у ердаги зиёратгоҳни қандайдир жинлар эгаллаб олиб, яқинлашган одамни чалиб

кетаётганмиш. Аввалги йили уни қўпоришмоқчи бўлишганда ҳам ўшалар қаттиқ қаршилик қилишган экан.

— Бунақа гап ҳам чиқаришибди-да. Кимдан эшитдинг?

— Хуршидага қизлар айтишибди.

— Энди билсанг, ўша менинг дарахтимни ҳозир жинлар эмас, ҳукумат томонидан қўриқланаяпти. Шу ҳақда Мирёқуб домла катта ёзувни ўрнаттириб қўйган. Аслида у ер, кўпчиликнинг тушунчасида муқаддас жой саналиб, қадим-қадимдан одамлар орзу умидлари рўёбга чиқиши учун илтижо қилишган бўлса-қилишгандир. Бизам ўз тилагимизни айтсак, нима қипти?

— Бориб, сиғинайлик демоқчимисан?

— Жинни десам, хафа бўласан. Шунга ҳам билмайсанми. Сиғинмаймиз, илтимос қиламиз. Мана бундай деб: “Эй, азиз авлиё буважон, шу азим дарахтимиз ҳурмати мушқулимизни осон қилиб, имтиҳон пайтлари ўзингиз мадаткор бўлинг. Домлаларга инсоф ато этинг”. Қалай, дурустми?

— Биров эшитиб қолса, нима дейди.

— Барибир комсомоллар бошлиғи деган амалинг бор, эҳтиёткорлик қилмоқчисан-да! Бошқалар қатори гап эшитиб қолишдан чўчийсан. Ҳозир ўша булдозерчининг ўлими, яна кимдир оёқ-қўли шол бўлиб қолгани ҳақида гап тарқалгандан сўнг, Кўрбулоқ номини тилга олиб, танқид қилиш анча пасайган. Бу ҳақда менга шипшигандай қилиб, Мирёқуб домланинг ўзлари айтганлар. Шундай бўлгач, илтимосимизни мен овоз чиқармай айтаман. Сен ҳеч нарса эшитмаган бўлиб, ёнимда тураверсан.

— Майли, борамиз. Овоз чиқармай битта тиловат қиламиз-да, дарсени бошқа жойда тайёрлаймиз.

— Отинойи бўп кет-е, комсомол! Тиловатни биласанми?

— Ачам ўргатганлар, ҳар бир киши билиши керак деб.

— Қани, кетдик бўлмаса!

Тўпсада атроф супуриб-сидирилган, саришгагина эди. Ҳатто тошсупа устидаги шолча эндигина ёзилгандай.

Йигитали Нишонбой амаки подасини ҳайдаб чиққан бўлса керак деб, ўйлади-ю, лекин атрофда бирон одам қораси кўринмасди.

Навола ҳайрон бўлиб, у ёқ-бу ёққа кўз ташларкан:

— Бу ерда кимдир яшайди, шекилли, — деб қўйди.

— Ҳеч ким яшамайди. “Подобоши” амакининг гапларига қараганда, ҳов анаву, Унгурғорга киравериш тоғнинг икки ёнбошидаги тепасини булутлар қоплаб ётган баҳайбат қояни кўряпсанми, улар Устунтош деб аталади. Ўшалардан бирининг одам оёғи етмас энг баланд жойида катта ҳарам бўлиб, фаришталар япашаркан. Улар кечалари келиб, мана шу Тўпсада атрофини тартибга солиб кетишаркан. Балки ўшаларнинг ишидир. Яна, мен сенга айтган юлдузни ҳам кўраман деган икки Устунтош орасида туриб олиб, осмонга астойдил тикилса, у кўзга ташланиб қолиши мумкин экан.

— Бу ҳам тарихий ривоятми?

— Мирёқуб домла “ҳар бир ривоят остида ўтмишнинг ҳақиқати яширинган бўлади” деб тез-тез қайтариб турадиган сўзларини ўзинг ҳам эшитгансан-ку!

— Домлага яқин юрганинг, билиниб турибди.

— Инсоният бошидан кечирган воқеаларнинг ўзи минг-минг жилддан иборат дoston-у ривоятлардан иборат экан. Домла берган китобларни ўқиб, қизиқиб қолдим. Айниқса Юнонистоннинг қўҳна тарихи... минг йиллар аввал яратилган қасрлар, уларнинг ташқариси- ичкарасини безаган гўзал ҳайкаллар... Ўшаларни эсласам, сен кўз олдимда гавдаланиб кетишингни биласанми...

— Кўй-е, бунақа шилқим болаларга ўхшаб айтадиган гапларингни эшитиб, одам уялади.

— Нега уяласан, бор гап. Сенга бағишлаб анаву қўшни қишлоқди бола шеър ёзганда, уялмагансан-ку! Мен шеър ёзолмайманда... Биласанми, Наво, агар қўлимдан келганида тарих китобларидагига ўхшатиб, ҳайкалингни ясаб, ўша Устунтошнинг энг баланд чўққисига ўрнатиб қўярдим.

Навола қаҳ-қаҳ уриб кулди, атрофга ишора қилиб деди:

— Шу ҳувиллаб ётган Кўрбулоққа қоровул қилиб-а!

— Нега ҳувиллаб ётаркан. Боягина бу жойларни узоқдан кўриб, ҳайратга тушмаганмидинг. У ёғини сўрасанг, мен анчадан бери бир нарсани ўйлаб юрибман.

— Нима экан?

— Ҳозир “чўлқувар” деган номга сазовор бўлиш ҳамма-нинг орзуси бўлиб қолди. Йиғилишларда, радиода, газетада ҳам шу гап. Ўтган йили Тошкентдаги мактаблардан бирининг битирувчи синф ўқувчилари ёппасига қақраб ётган Мирзачўлни ўзлаштириб, боғ-роғларга айлантиришга қарор

қилганликлари ҳақидаги газетада босилган хабарни райондан келган вакил ҳузурига ҳамма ёш-яланглари чорлаб, ўқиб бергандинг. Ўшанда Мирёқуб домла мени аста туртиб “мана, ёнгинамизда ўзлангирса бўладиган сувсиз сахро эмас, тайёр Кўрбулоқ ётибди. Афсус, ҳозир у ер ҳақида менга бирон гап айтиш ортиқча” деганди. Яна қўшимча қилиб, шундай гапни айтган: уруш йиллари кекиртакли ўн-ўн беш киши бригада тузиб, Кўрбулоқ этагидаги захоб ерда шоли етиштиришган. Мўл-кўл ҳосил кўтаришган. Бир неча йил Тегирмон ёнида шоли оқлайдиган обжувоз ҳам ишлаб турган. Кейин негадир колхоз белгиланган мажбурият — боғдорчилик, ғаллачилик билан чорвачиликка эътиборни қаратсин деб, шоли экиш пландан чиқариб ташланган экан. Демак, чўлқуварликни Кўрбулоқдан бошлайвериш мумкин.

— Бу сўзларингда жон бор. Шунча гапинг бор экан, нега олдинроқ айтмагандинг?!

— Аввал сени бу томонларга олиб чиқиб, бир томоша қилдирай, кейин айтаман деб юрардим-да. Мана, бугун имтиҳонга тайёргарлик кўриш баҳонасида...

Навола бирдан жиддийлашгандай:

— Э-ҳа, — дея Йигитали томон ғалати қараш қилди, — гапнинг мазмунига қараганда “Чўлқувар” ликни бизнинг гарданга юклаб, ўзларининг ниятлари домла айтганларидек, Самарқандга ўқишга жўнавориш шекилли!

— Ҳой, менга қара, Навола, бу ҳали ҳаёлий орзу. Ўқишга кира оламанми-йўқми, худо билади. Энди у ёғини сўрасанг, ўша томонга бориб, мен ўқидим нима-ю, сен ўқидинг нима-барибир эмасми!... Энди Боғободнинг келажаги ҳақида бош қотирадиган бўлсак, шундай ажойиб Кўрбулоқни Тенабоёдай боғ-роғга айлантириш, тарихий воқеа эмасми? Колхоз раҳбарлари ҳам жон деб рози бўлишса керак. Отанг бошлиқ “Қариялар бригадаси” бор жойда “Ёшлар бригадаси”нинг йўқлиги наҳотки сени қизиқтирмаса!

— Мирёқуб домла бекорга сени ҳадеб мақтайвермайдилар. У кишидан кўп нарсаларни ўрганяпсан. Фаришталар... қандайдир Юнонистондаги антик мабудалар ҳайкали...

Йигитали ҳазил аралаш қўшимча қилди:

— Ўша ҳайкалларни қўятурайлик. Агар чинданам иш бошланадиган бўлса, фаришталар ёрдам беришади, у ёқ-бу ёқни тартибга келтириш масаласида.

— Шуниси сен хоҳлаясанми?

— Нима, ёмонми?

— Унда сен ўша фаришталардан биронтасининг ошиғу беқарори бўлиб қолсангчи!

— Нафасингни иссиқ қил, Навола! Бу ер зиёратгоҳ жой. Ўйлаб гапириш керак. Қани бошла, тиловатингни!

Улар шолча тўшалган, ярми кемтик тошсупа ёнидаги булоқ суви шаршара бўлиб оқиб кетаётган пастқамликдаги кўм-кўк ўтлоқ яланглик томон эниб кетдилар. У ернинг бир четида гулга бурканиб ётган улкан наматак остини ўзларига “дарсхона” қилиб танлашди.

Навола атрофга назар ташлаб билдики, нарироқдаги қалин дарахтзор ичидан булбулларнинг тинимсиз сайраётганини ҳисобга олмаганда, атроф осуда, халақит берувчи ҳеч ким ҳам йўқ эди.

Куёш найза бўйи кўтарилиб, ғарбга томон оға бошлаганча ўтириб, дарс тайёрлашди. Тўпсада булоғи сувидан тўйиб-тўйиб ичиб, нонушга қилишди. Яна дафтар бетларини турли санок сонларига тўлдириб, математик ечимлар устида бош қотиришди... Сўнг одам оёғи камдан-кам тегадиган ўтлоқ сўқмоқлари оралаб, узоқдан кўкка бўй чўзганича виқор билан кўзга ташланиб турган Устунтош қоялари томон кетишди.

Улар Унгурғорга киравериш катта сайҳонликдан ўша Йигитали айтган юлдузни излаб осмонга узоқ кўз тикдилар. Ниҳоят, олис-олисларда милтиллаб турган нурни Навола кўриб, ҳаяжонини босолмай “Ана-ана, кўрдим. Демак, яхшилик аломати. Нима дейишим керак?” дея Йигиталига ўтирилди. У оҳиста жилмайиб: “Ҳозирча ҳеч нарса! Мен-энг яқин одаминг ёнингдаман-ку” деди-да, қизнинг қўлларидан ушлаб, бағрига босмоқчи бўлди. Худди шу пайт кутилмаганда нақ билак йўғонлигидаги илон Навола оёғи остидаги ўт-ўланлар орасидан судралиб чиқиб қолди-да, зум ўтмай кўздан ғойиб бўлди. Қиз кўрқувдан қичқириб Йигитали бағрига ўзини отганини билмай қолди.

Йигит ўз кучоғига қандайдир олов келиб урилган-у, вужудини ёқимли оташ алангаси қоплай бошлаганини сизди. Кўз олди бир лаҳза қоронғилашиб, сўнг ҳозиргина кўргани юлдуз шуъласидай ёруғлик, шу ёруғлик ичра қайрилмақош бир париваш сиймоси пайдо бўлди. Уни янада яқинроқдан кўриш, оппоқ юзлари узра тушиб қолган тим қора сочларини

кафтлари билан силамоқ учун сал энгашигани, бирдан у нари кетди. Йигит қўларини узатганича туриб қолди.

Қиз шоша —пиша кўйлак ёқаларини жуфтлаб, ёзилиб кетган сочларини қайта турмакларкан, тескари ўтирилиб, ҳиққилаб, йиғлай бошлади. Йигит аввал нима қилишини билмай, эсанкираб қолди. Кейин қизга яқинроқ келиб, уни юпатмоқчи бўлди:

— Менга қарагин, худди ёш болага ўхшайсан-а! Сени ким айтади номи чиққан бир ёзувчининг “Ўн саккизга кирмаган ким бор” деган кигобини ўқиб, ҳайратланиб юрган, “Етуклик аттестати”ни олаётган қиз деб! Анаву оёғинг остидан чиқиб қолган илон ҳеч кўрқинчли эмас. Оналаримиз бешигимизни тебратиб:

*“Оқ илон, оппоқ илон
Ойдинда ётгонинг қани...”*

деб “алла”да айтишадиган беозор жонивор-ку! Сен кўрмагансан, чунки одамлардан қочиб юради. Бу ер хилват бўлгани учун учраб қолди-да. Тушундингми. Энди йиғлашни тўхтатиб, менга бир қарачи..

Навола қутилмаганда:

— Ол қўлингни, — дея, жеркиб ташлагандай нарироқ кетди. Кейин бироз жаҳлдан тушиб, эрқаланган овозда, — Сен мени бу ерга нима учун олиб келгандинг: дарс тайёрлашгами, ёки илонлар вижирлаб ётган мана шу Кўрбулоқ ҳақида “қўшимча” ривоят айтишгами?

— Ҳали ривоят тугагани йўқ. Энди унинг ёнига “қўшимча” қилиб, сенга берадиган саволим бор. Эшита-санми? — бироз хадик, бироз дадиллик билан қизга яқинроқ келиб, ўғринча қараш қилди, у.

— Нима савол экан?

— Розиман деб жавоб берсанг, айтаман.

— Қани айтаверчи, шунақа қийин саволми? — қиз шашгли қараш қилди.

Буни кўриб, йигитнинг юраги орзиқди.

— Айтмайман, — деб бошини четга бурди.

Қиз ялинчоқ овозда:

— Айтақол, энди! — деди.

Йигитгали айтди.

Бу “қалтис савол”дан баттар жаҳли чиққан Навола юзларини икки кафти билан беркитиб олди, шартга ўрнидан туриб, атрофини ўт-ўлан қоплаб ётган харсанг тошлар оралаб кета бошлади.

Йигит чоғиб келиб, унинг йўлини тўсмоқчи бўлиб деди:
— Ҳой, менга қара, бир оғиз гапим шунчалик малол келдими?

Қиз, афтидан, унинг сўзларини эшитмас, эшитаётган бўлса ҳам эътибор бермасди... Бу Йигиталининг иззат-нафсига тегди чамаси, жаҳл қилишни мен ҳам биламан, дегандек қоматини фоз тутиб, унга кибрли қараш қилди:

— Шундайми, агар айтаётганларим сенга малол келган бўлса, бўпти, энди бир оғиз ҳам гапирмайман!

Йигитнинг бу сафарги гап оҳангида бир неча дақиқа олдинги юпатиш, юмшоқлик эмас, жеркиш ва қўполлик бор эди.

Бу эса, Наволанинг қулоғига “бўлди, энди орамиз очиқ, бундан кейин гаплашмаймиз” дегандек дағал эшитилди. У пешонасига тушган сочларини қўли билан чаққон тўғрилаб, бошини кўтарди. Йигитали унга қайрилиб қарамади, бугун эргалаб ўзлари келган “сўқмоқ” бўйлаб юриб кетди. Зум ўтмай унинг қораси сайхонлик этагидаги қаминзор орасига кириб, кўздан ғойиб бўлди.

Наволанинг хўрлиги келди. Қопқора кўзлари жикқа ёшга тўлди.

ТУҶҚЗИНЧИ БОБ

ЭЛЧИ

Эртаси кун Йигиталилар ҳовлисига Хуршида чиқиб:

— Бизлар Наво билан дарс тайёрлаяпмиз. Билет саволлари ёзилган дафтарнинг иккови ҳам сенда экан, биттасини берармишсан! — деди.

Демак, Навола ундан қаттиқ ҳафа. “Майли, ҳафа бўлса бўлар. Барибир ўзи ялиниб чиқади, олдимга!” Ичида шундай дейишга деди-ю, Йигиталини бошқа бир нарса ўйлантириб қўйди. “Қизиқ Хуршидага нималар дедийкин! Унинг илжайиб, сийпалаб гапиришида қандайдир сир бор. Агар кечаги гапларни айтиб қўйган бўлса, бу Хуршида тушмагур эртагаёқ синфдаги қизларга ёяди. Кейин мактабга тарқалади бу гап. Айниқса бири ёнига ўнни қўшиб гапирадиган Парши “ваҳмак”ка худо беради! Мана, сенга математика-ю, коллектив бўлиб дарс тайёрлаш!”нинг оқибати.

Йигитали бир-икки кунгача ўқигани миясига кирмай, егани ичига тушмай, уйда қамалиб ётди.

Навола билан Хуршида худди келишиб олгандай, уни кўрганда ўзларини четта олишар, бирон оғиз сўз айтишмасди ҳам.

Хайри ача болаларимнинг бу сафарги имтиҳони қийинроққа ўхшайди, ўзи Саттор муаллимни ҳам қаттиққўл деганларича бор экан деб, ичкарида ҳам, ҳовлида ҳам нафасини ичига югиб юрарди. Овқат пишгандагина нариги ҳовлидаги қизлар — Навола, Хуршидага ва ичкарига “қамалиб олган” ўғилга бир косадан киритиб берарди-да, ортиқча гап-сўз қилмай, дарров орқасига қайтиб чиқарди.

Йигитали гуманитар фанларни “сув” қилиб ичиб юборганига қарамасдан, математикадан бўшроқ эди. Саттор муаллим минг ноз-финоғ билан аранг “уч” қўйиб берди.

Имтиҳонлар охирлай деб турган кунларнинг бирида райондан сочи ўсиб, елкасига тушган бир фотогаф келди.

Битирувчи болаларнинг бўйинларига ўзининг энлик, олабула галстугини боғлаб, расмга олди. Охирида директор Бўрихўжа акани ўртага ўтказиб қўйиб, ҳамма битирувчи синф болаларини суратга туширмоқчи бўлди. Тасодифни қарангки, Йигитали билан Навола бир жойда ёнма-ён туриб қолишди. Бироқ, қиз атайин қилдимми ёки бирон бошқа бир сабаб биланми, ўзи турган қатордан суғурилиб чиқиб, Хуршиданинг ёнига ўтиб олди. Бу Йигиталига қаттиқ ботиб кетди.

Бир-бирини қувалаб кунлар ўтарди. Аммо шуниси қизиқки, Йигиталининг Наволага айтган “қалтис гапи” ҳақида ҳеч қандай шов-шув бўлмади. Ҳатто, Хуршида у билан илгаригидай апоқ-чапоқ бўлиб кетди.

Аммо орада пайдо бўлган араз Йигитали билан Наволани бир-бирига анча бегоналаштириб қўйганди.

Айниқса, битирувчиларнинг тантанали кечасида Наволани кўкларга кўтариб мақтаган директорнинг гаплари Йигиталини довдиратиб қўйди: “Э-ҳа, гап бу ёқда экан-да! Энди ундан умидингни узавер, Йигит. Навола олгин медаль олди, мактабнинг актив жамоатчи ўқувчиси! Сен ким бўлсан унинг олдида. Бўрихўжа ака ўз оғзи билан Наволани ўқишга юборамиз, йўлланма берамиз дегандан кейин унинг ўқишга кириши шубҳасиз... Беш йил шаҳар тузини тотиб, олий маълумотли бўлади. Ўшанда сен торозига тош бўлишга ҳам арзитай қоласан, Йигит!”

Шу хаёллар устига болалар уни судраб ўртага чиқариб қўйишди. Бу ўлганнинг устига тепган билан баробар бўлди. Собир ҳам, кўлида шайланган дутори билан унинг оғзини пойлаб, ёнида турарди.

— Энди битта оласан! — деди Парпи “ваҳмак” чилдирмани силкитиб, у чалишни қойиллатолмас ҳам “жўр” бўлишга ишқивоз эди.

— Бўл, бугун айтмасанг, қачон айтасан! — шивирлади Собир.

Собир билан Йигиталининг шираликкина овозлари бор эди. Икковларининг иштирокисиз мактабдаги бирон йиғин ёки тантанали кеча ўтмасди. Улар доим жуфт бўлиб ашула айтишга ўрганган эдилар.

“Ваҳмак” бошлайверайми, дегандай бир қараб қўйди-да, яқинда ўрганишган “Ҳаргиз” қўшиғига монанд қилиб,

чилдирмани черта кетди. Қўшиқ офир нидо каби
Йигиталининг юрагидан тўлқинланиб чиқа бошлади:

*“Танамда жоним бор,
Унутмасман сани ҳаргиз...”*

Шоир бу шеърни Йигитали Наволага қараб айтиши учун ёзиб бергандай, бугун вужуди билан берилиб куйлар, аммо қиз бепарво эди. Йигитали бир неча бор унга ўгринча қараб олди. Наволанинг келишган, қад-қомати, қалдирғоч қанотидай қайрилма қошлари, баъзан жон олгувчи бўлиб тикилувчи шахло кўзлари бугун унинг назарида янада жозибадарроқ бўлиб кўринди. Шунга яраша ўзини мағрурроқ тутаётгандай эди. Қўшиқчилар томон қиё ҳам боқмасди. Ҳатто куй тугаб, ҳамма қарсак чалганда ҳам Навола тош қоғиб ўтираверди.

Атрофдан жуфт бўлсин деган овозлар эшитилди.

Йигитали Собирнинг “Тонг отгунча”ни бошлайлик деб қулоғига шивирлаганига қарамай, томошабин олдида, шарманда бўлган хонандадек, аввал даврани, сўнгра зални ташлаб чиқиб кетди. Мактаб ҳовлисидаги хилватроқ жойга бориб, ўгириб олди.

Орадан анча вақт ўтди.

Бир маҳал орқа томондан “Илёс совуқ”нинг:

— Ҳа, машшоқ, онасидан айрилган бўталоқдай бу ерда бир ўзинг нима балоларни ўйлаб ўтирибсан? — дегани эшитилди. Унинг ҳазили доимо мана шундай, томдан тараша тушгандай лақабига монанд “совуқ” бўларди.

Йигитали бошини кўтариб, унга бир қараб қўйди. Лекин индамади. Илёснинг орқасида Парпи “ваҳмак” ҳам турарди.

— Ашулани қойиллатдинг. Мана, ўқишни ҳам битир-япмиз! — деди Илёс бир кадар димоғдорлик билан. — Навони Тошкентга жўнатяпмиз, энди мана шу айрилиқнинг шарафига қитгайдан олайлик. Нима дединг, чирмандакаш?! — дея ёнида кўзларини сузиб турган шеригига қараганди, у:

— Ҳа, энди йигитчилик! Мана шундай пайтда ўрганган юрак ҳоврини туширишнинг бирдан-бир йўли шу-да! Гапингга юз процент кўшиламан, дўстим Илёс. Йигитали ҳам йўқ демас, — деди.

“Йигитчилик”. Кел, бүгунги шу аламлар эвазига бир йигитчилик қилса, қипти-да!..

Агрофга ола-зарак кўз ташлаб турган “ваҳмак” нарироқдаги белга уриб ўсиб ётган бедазор томон шўнғиди. Узоқ вақт пайпасланиб, ниманидир қидирди... ва ниҳоят бир шишани излаб топиб, Илёснинг қўлига берди...

Шундан кейин нима бўлганини Йигитали яхши эслай олмайди. Фақат алланималар деб, Собирга нола қилгани сал-пал эсида бор.

У Навола хусусида дардини онасига ҳам ёрмоқчи бўлиб, остонадан гандираклаб кириб борди-да, бахтга қарши отасига рўпара бўлди. Ўғлининг аҳволини кўриб, чолнинг қони қайнаб кетди:

— Ичибсизми, ўғлим?! — Ота қаттиқ ранжиган пайтлардагина унга “сиз”лаб гапирарди.

— Ҳа, аламимдан...

— Аламимдан! — чолнинг ўткир кўзлари катта-катта очилиб кетди, — Ниманинг аламидан ичасиз? — деди-да, азбаройи ғазаби ошиб кетганидан Йигиталининг кулоқ-чаккаси аралаш шапалоқ тортиб юборди. — Бизнинг авлодимизда бунақа “харом сув” билан томоғини булғайдиганлар бўлмаганди, энди “пиён” деган иснодли ном орттирадиган битга сен чиқибсан-да, ҳайвон! — Умузроқ ота ўғлини кетмакет яна урди.

Шу орада нариги уйдан Хайри ача чиқиб қолди-да, ҳай-ҳайлаб чолини қайгарди.

Кейин ўғлини койиган бўлиб, ичкарга уйга олиб кириб кетди:

— Шўргинам курсин. Бу нима қилганинг. Одамлар олдида бизни номуста қолдирадиган бўлдинг-ку! — дерди у куйиниб.

— Гапни озроқ қилинг, а-ача! — Йигитали бир-икки ўқчиди-ю, варақлатиб қусиб юборди.

Хайрибону:

— Вой шўрим “пиён” чиқарганнинг уйи куйсин, — дея қарганиб, жомшўйни олиб келиш учун ташқарига чоңди.

Йигитали икки кунгача бошини боғлаб, қимирламай уйда ётди. У нукул хаёл сурарди. Нима қилсин! Таваккал деб ўзи ҳам Тошкентга ўқишга кетаверсинми! Балки, у ёқда Навола билан топишиб кетар... “Орқасидан эргашиб нима

қилдим. Барибир ўқиниша киролмайман. Шарманда бўлганим қолади” деб яна бу фикридан қайтди.

Пешинга яқин унинг олдига онаси кириб келди:

– Болам, мактабинг битди. Нега ҳадеб ўйлайверасан. Мундоқ, тегирмонга бориб, дадангни ўринларида турсанг бўларди. У киши раисминан Қудуштурда буғдой ўраётган комбайчилар олдига бориб келаман деятувдилар.

Онасининг бу гапидан кейин Йигитали ошпоқ гардга беланиб бир неча кун тегирмончилик қилди. Шу озгина вақт ичида ўзини олдириб қўйди. Наволани бутунлай ўйламасликка ҳаракат қилса ҳам, барибир, бўлмасди. Баъзан жуда ўтиб кетганида худди телбаларга ўхшаб ўзича “кетса – тезроқ кета қолсайди” деб юборарди, овозини чиқариб.

Ҳафта охирлаб отаси қирдан қайтиб келди ва Йигитали тегирмондан бўшаб, уйига жўнади.

Бир вақт унинг кўзи узоқдан тегирмон тарафга келаётган қизга тушди. Бу – Хуршида эди. Йигитали унга яқинлашган сари юраги гуп-гуп ура бошлади. Ҳаяжон билан бирга унинг бутун вужудини алақандай умид учқунлари қамради. Шубҳасиз, бирон хушxabар олиб келяпти, у. Йўқса, бу томонларга Хуршиданнинг йўли қандай тушиши мумкин!

Ниҳоят, улар тегирмон ариқ ёқалаб кетган йўлнинг қоқ ярмида бир-бирларига дуч келдилар.

– Ҳорма, ўртоқ тегирмончи! Кўринмайсан, излаб олдингга келаётувдим, – Хуршида шундай деб тупроғи билқиллаб турган йўл четидаги ажриқли жойга чиқиб, тўхтади.

Йигитали ҳам тўхтади-ю, лекин жавоб бермади.

– Нега индамайсан. Ёки мен билан ҳам аразландингми?

– Мен... ҳеч ким билан...

Хуршида шаҳодаг бармоғини ўйнатиб, овозини сал баланд қўйиб, таҳдид қилгандай, унинг гапини бўлди:

– Яширмай қўя қол, ҳаммасидан хабарим бор. Қани кетдик! – деди-да, келган йўлига қайтиб, аста қадам ташлаб юра бошлади.

Йигитали унинг оғзидан қандай янги гап чиқаркин дея, икки қулоғини динг қилганича, қизга эргашди.

Хуршида шу кетишида чурқ этмай, анча жойгача унсиз борди.

“Наволани ўқишга жўнатдик” деб қолса-я! Бошқа ҳар нарса деса десин, лекин шуни айтмасин-да!”. Йигитали юрагини ҳовучлаб шуларни ўйлаб борарди.

Ниҳоят Хуршидадан садо чиқди:

— Сени районга юбормоқчимиз. Бўрихўжа ака шундай дедилар. Ҳў, кунги фоточи йигит тушириб кетган сураатлар винеткасининг кўргазма нусхасини, яна, Наволанинг ҳужжатлари учун деб, алоҳида туширган расмларини олиб келасан. Кейин, икковингни ўзим яраштириб кўяман... Қизиқ, ёш болаларга ўхшайсанлар-а! Нимани таллашиб қолдинглар? — Хуршида ёнида ер чизиб кетаётган Йигиталига зимдан қаради.

— Билмайман, — мингиллади у бошини кўтармай. Лекин Хуршида оғзидан чиқаётган ҳар бир сўз унга мойдай ёқаётганлиги, шунинг учун ҳам у берадиган ҳар қандоқ саволга жон деб жавоб беришга тайёр эканлиги шундоқ сезилиб турарди.

— Майли, сен топшириқни айтилганидек қилиб, бажариб келавер, у ёғини ўзим биламан, — деди қиз доим одам билан гавжум бўладиган қишлоқ марказидаги гузарга яқинлашгач, йўлини бошқа томонга солиб. кан.

ЎНИНЧИ БОБ

“ХИЗР ТАЁФИ”

Йигитали районга — фотограф олдига Собир икковлашиб борадиган бўлишди.

Эртаси азонлаб, нонишгани Йигиталиларникида қилиб, бирон йўловчи машина кутмай, қўшни қишлоқ — Боғорогача яёв йўлга тушишди.

Дарё кўпригидан ўтишгач, Собир бирдан сўраб қолди:

— Айтмоқчи, Наво билан нега уришиб қолдинглар?

— Шунчайки... — деди Йигитали вазмин оҳангда.

— Шунчайки деганинг, нимаси! Бирон сабаби бордирки...

ё мендан яширадиган сирми?!...

Мана, бир неча кундирки, Йигитали “Шохли Искандар” эрагидаги чўпондай юрак дардини кимгадир айтиб, дардини бироз енгиллатишга муштоқ. Бу сирни қадрдон дўсти Собирдан бўлак кимга ҳам айтсин!

— Бировларга ҳеч нарса демайсанми? — гарчи зарурати бўлмаса ҳам, сўради Йигитали дўстига синовчан назар ташлаб.

— Қизик гапларни ўйлаб топасан-а. Ахир биз сирдош оғайнимиз-ку! Ё, менданам шубҳанг борми?

— Тўғриси айтсам, Кўрбулоққа дарс тайёрлагани боргандик, — чайналиброқ гап бошлади Йигитали. — Саттор муалимга имтиҳон топишришдан олдин... Бир пайт гапдан гап чиқиб “Кел Наво, ота-оналаримиз рози-ку, шундай бўлгандан кейин, тўйни пайсалга солиб ўтиришининг нима кераги бор...” деб юборибман. Тўғриси, бу гапимдан бунчалик хафа бўлишини билганимда, оғзимни ҳам очмасдим!

Собир юзи чуваккина бўлишига қарамай, жилмайганда чиройи жуда очилиб кетарди. Ҳозир ҳам ўртоғига бир кўз ташлаб қўйди-ю, кулиб юборди.

Унинг бу кулгусидан Йигиталининг зимистон бўлиб ётган кўнгли ёришиб кетгандай бўлди!

— Дабдурустдан шунақа гап айтадимиз! Ҳар қандай қизнинг жаҳли чиқади-да. Унинг устига ўзинг айтардинг-ку, Наволани “жиннича одати бор — салга хафа бўлиб қолади” деб. Майли, бугунги тошпириқни бажариб келайлик, Хуршидани ишга соламыз. Нима дединг?!

Йигиталидан садо чиқмади. Негадир у, буларнинг ҳаммаси беҳуда, деб ўйларди.

Улар директор тушунгириб берган адрес бўйича район марказидаги ҳаммом ёнида жойлашган суратхонани қийналмай топишди. Эшикдан ним қоронғи қилиб қўйилган ичкарига қадам қўйишлари билан ўзлари тенги найнов, қоп-қора қош йигитча зўр мулозамат билан қарши олди:

— Марҳамат, келинлар, келинлар! Суратга тушасизларми?! Рангли ҳам қилиб беришимиз мумкин.

Собир дарров муддаони айтақолди:

— Йўқ, биз Боғободдан винетка учун келдик. Сизлардан бир киши мактабимизга борганди. Ўша одам билан учрашмоқчимиз.

Суратхонанинг ягона мутасаддиси:

— Ҳозир иш ошиб-тошиб ётибди. Заказлар жуда кўп. Мастеримиз ўшалар билан овора. Бугун-эрта учратолмайсизлар. Майли, узоқдан келган экансизлар, масалани ҳал этишга ҳаракат қиламан, — деди-да, нарироқдаги кичкина тахта яшиқчалар ичига тахлаб қўйилган қоғозларни тита кетди ва бир варақни тортиб олиб, кўз югуртди.

— Та-ак. Боғобод... Винеткаларинг ой охирларида тайёр бўлади!

— Биз нима қилиб бўлса ҳам, ўша суратларни олиб келган одамнинг ўзлари билан учрашишимиз керак! — деди Йигитали овозини баландроқ қўйиб, ишнинг бу томони пачавароқ тус олганидан ранжигандек!

— Ҳужжат учун “срочний” деб бир кизимизнинг суратини ҳам олган ўша киши! — гапга аралашди Собир! — Винеткани “проба” нусхаси учун ҳам келганмиз. Бизга директоримиз шундай деганлар.

— “Срочний” экан, шуни аввалроқ айтмайсизларми, оғайнилар — сураткаш эпчиллик билан ялтироқ ту-нукадан ясалган олдинги қатордаги яшиқчани титкилай бошлади...

Йигитали дафтарнинг ярим варағи ҳажмидаги қоғозга ўнгу тескари қилиб туширилган Наволанинг бир нечта суратларига кўзи тушди-да, оғир хўрсиниб қўйди.

— Ишнинг асосийси бўлди, — деди Собир газетага ўралган катта винетка нусхасини қўлтиқлаб суратхонадан чиқишаркан, сўнг қўшиб қўйди: — Энди бир кинолашиб кетамиз. Боя кўзим тушгандай бўлудди, янги зўр ҳинд фильми намойиш қилинаётган экан!

Бироз чехраси очилган Йигитали:

— Сен нима десанг, шу-да, ошна! — дея унинг орқасидан эргашди.

Район марказида бор-йўғи икки қаватли бинодан тўртта бўлса, шунинг биттаси кинотеатр эди. Янги қурилган бу иморатнинг кираверишига ўрнатиб қўйилган пешлавҳа ёзувларига қараганда биринчи қават томошахона бўлиб, унинг тепасида район маданият уйи жойлашганди.

Кинотеатр биноси олдидаги асфальт майдонча ёш-яланглар билан гавжум. Том пешпоқига ўрнатилган радиокарнай тинимсиз хириллайди: одам кўнглини беҳузур қилувчи ашуладан кўра шовқин-суронга ўхшаш нимадир кулоққа чалинади. Аслидаку, ҳозир Йигиталининг кўнглига кино сифмас, ўртоғининг сўзини ерда қолдиролмай, ноилож рози бўлганди.

Кассага мўр малахдай ёпирилганлар орасига ўзини урган Собир бир маҳал терлаб-пишиб, иккита билет олиб чиқди. Сўнг улар бино орқасидаги қалин толзор ўртасига жойлашган ошхонага киришди. Собир хомуш ўтирган дўстининг чиройини очмоқчи бўлди:

— Кино чинданам зўрга ўхшайди, Раж Капур ўйнарган, суратини чизиб қўйишибди. Одамларни кўплигидан билса бўлади. Яна, қандайдир учрашув ҳам бўлармишми?

— Ҳа. Турганларнинг бир қисми юқоридаги маданият уйи залида бўладиган учрашувни кутишяпти.

— Қанақа учрашув экан? — бепарвогина сўради Собир.

— Област марказида Тошкент институтларидан бирининг филиали очилибди. Студентлар қабул қилинармиш. Ўша институтнинг профессори келибди. У билан учрашув бўларкан!

— Қаердан билдинг?

— Эълон ёзиб қўйишибди, қизиққанлар юқори қаватдаги мажлислар залига кирсин деб.

— Бизга учрашув керак эмас, мазза қилиб кино кўрамиз. Барибир сен билан мендақаларни қабул қилишмайди! — деди Собир ва гапим тўғрими, дегандек ҳамроҳига қаради. Лекин у индамади, иштаҳаси гипша бўғилгандай, косадаги овқатни қошиқ билан нари-бери ковлаб, бир четга суриб қўйди.

Йигиталидаги бу ўзгаришни сезган Собирнинг кўз олдида бирдан Навола гавдаланиб, қалбида унга нисбатан адоватга ўхшаш бир ҳис бош кўгарди. “Қиз боши билан у Тошкентга бориб ўқисин-у, Йигитали қишлоқда тегирмон чангига беланиб юрсинми?” деган ўй беш-олти кундан бери Собирни ўйлантирар, унинг назарида ҳозир мана шу жумбоқни ҳал этиш пайти келганга ўхшаб туюлди.

Киноафиша билан ёнма-ён қилиб ёзиб қўйилган эълоннинг мазмунига қараганда, профессор билан учрашув битирувчи синф ўқувчиларини янги очилган олий ўқув даргоҳига жалб этишдан иборат бўлади. Шу учрашув-ўртоғига озгина наф тегадиган бўлса, Собир кино тугул бир-икки кун шу ерда қолиб кетишга ҳам тайёр эди.

— Бўпти, ётиб қолгунча, отиб қолган яхшироқ, — деди у, гап битта дегандай, шарт бошини кўтариб, — Қани, кўриб қўяйлик-чи, профессор қанақа одам экан! — Собир билетларни кафти билан столнинг бир четига суриб қўйиб, ўрнидан кўзғолди.

Лекин Йигитали уни шангидан туширди:

— Билет кўймасин, оғайни, сен кинони кўравер, чиққанингдан кейин қанақалигини менга гапириб берасан. Учришувда бўлган гапларни эса, мен сента айтиб бераман.

Собир унга маъноли қараш қилди:

— Бир ўқ билан икки ўрдакни урайлик демоқчисан-да. Бу гапингда ҳам жон бор.

Икки серияли кино тамом бўлишига яқин Йигитали келишилган жойда Собирни кутиб турди. Унинг чехрасида бояги тундлик сезилмас, нимадандир хурсанд, ҳатто анча бардам кўринарди.

Кинотеатрнинг орқа эшиги ланг очилиб, томошабинлар ўзини ташқарига урди. Бир маҳал одатдагидай терлаб-пишиб, юзлари буғриққан бир аҳволда Собир чиқиб келди.

— Ҳо, аллақачон ўқишга кириб олганга ўхшайсан! — деди у овозини баралла қўйиб, Йигиталига яқинлашаркан, — Қалай, бешми?

— Кўявер, зўр бўлди.
— Профессорнинг ўзини кўрдингми?
— Шундоқ, ҳамма билан ёнма-ён ўтириб, суҳбаг ўтказди.
— Нима дейди?
— Институтимизга марҳамат! Келинлар, олис қишлоқлардан кўпроқ бола оламиз. Уларга ҳамма шароитни яратиб берамиз, — деди.

— Сен нима дединг?
— Индамадим. Аммо, бугун яна бир бор у киши билан учрашиб, маслаҳат олайми деб, турибман. Яхшиси, ҳозир сен билан бирга борамиз. Меҳмонхонанинг қайси хонасида туришини билиб олдим!

— Э, борамиз деясанми, профессор олди-я!
— Ҳа. Нима қилти! — Хиёл гердаиб жавоб берди Йигитали, — у ҳам бизга ўхшаган одам. Жуда ажойиб экан. Мана, кўрасан! Йиғиланларга ўғилларим, қизларим, ўқишга кириш хусусида нимаки саволларнинг бўлса, тортинмай айтаверинлар, жавоб берамиз. Мақсадимиз, сиз қишлоқ ёшларини кўпроқ ўқишга жалб этиш, деди. Ўз қулоқларим билан эшитдим. Ҳозир у ерда учрашувни бошқариб борган РайОНО мудирини ўтирибди. Чиқиб кетган заҳотаёқ, кирамиз.

— Агар шу айтганларинг чин бўлса, профессорга эмас, хизрга йўлиқибсан! У таёғи билан сал туртиб юборса бўлди — ишинг беш! Омадни қўлдан бермаслик керак, қани кетдик!..

Улар катта йўл бўйидаги қалин дарахтзор боғ орасидан қизғиш тунука томи кўриниб турган меҳмонхона томон юришди.

Иккови бинога яқинлашганда, кутилмаганда ичкаридан профессор билан мудирнинг ўзи чиқиб қолди. Мудир меҳмон билан хайрлашиб нарироқда турган енгил машинага ўтирди.

— Домла ана шу киши — Муҳсинали Ҳайдарович! — деди Йигитали Собирнинг қулоғига шипшигандай.

“Домла” ўрта бўй, тўладан келган одам эди. Дўпписи остидан чиқиб турган икки чаккасидаги қалин сочларига монгуруч оқ оралаган, юзидан беғубор илиқлик ёғилиб турарди.

Муҳсинали Ҳайдарович хиёл бошини эгиб, қандайдир “юмуш” билан келган-у ийманиброқ беш-олти қадам нарида турган йигитларга синчковлик билан тикилиб, мулозимат кўрсатди:

– Келинлар, қани хизмат!

Йигиталининг бояги “довюрак”лиги эсидан чиқиб, профессор олдида довдираб қолди. Собир эса, аксинча, ўзини анчагина дадил тутиб, гап қотди:

– Домла, ҳузурингизга келаётгандик!

– Ундай бўлса, қани ичкарига киришлар, бафуржа гаплашамиз! – кутилмаганда профессор уларни меҳмонхонага таклиф қилиб, ўзи олдинга ўтиб, йўл бошлади.

Собир оғир кирза этиги билан узун йўлакка тўшалган гилам шолчани босишга ийманиб, девор ёнроғини мўлжаллаб, қимтиниб борарди.

Йўлак этагидаги хоналардан бирига киришгач, йигитлар диванга омоннатгина чўкишди.

– Қани эшитаман, – деди Муҳсинали Ҳайдарович яна бояги юмшоқ оҳангда, негадир Собирга қараб.

– Домла, мана шу ўртоғим ўқишга кириши керак. Бизларнинг қишлоқдан иккита олий маълумотли киши чиққан-у, ҳали ҳеч ким Тошкентга бориб ўқимаган. Бу йил битта қиз кетаяпти. Бу Йигитали ошнамам бориши керак, — йигитчанинг жон куйдириб дўсти ёнини олиб гапириши домлани қизиқтириб қолди:

– Ҳўш, ўзинг қайси ўқишга кирмоқчисан? — деди Собир юзига қизиқсиниб қараб.

– Мен ишлайман. Ачамлар ёлғизлар.

– Қарда ишлайсан?

– Қолхозда.

– Ким бўлиб?

– Икки йилдан бери комбайнчига ёрдамчилик қилганман. Энди мактабни битирдим. Иш топилади, бизда.

Муҳсинали Ҳайдарович бироз ўйланиб қолди, ва Йигитали томон аста ўгирилиб:

– Албатта, Тошкентга бориб ўқишинг шартми? — деди.

У тасдиқ маъносида бошини қимирлатиб қўйди.

– Яхши. Бу ернинг йигитларига ўхшамайсизлар. Районнинг қайси жойидансизлар?

– Боғободдан! — оғзини тўлдириб жавоб берди Собир.

– “Боғобод!” — Муҳсинали Ҳайдарович бирдан бу сўзни овозининг борича айтиб юборди-ю, кейин нимадир эсига тушгандай ўрнидан туриб, қанотлари қия очик, устидан парда

тушириб, бир томонга тортиб қўйилган дераза олдига келди, ташқарига қараганича анча вақт сукут сақлаб қолди...

Олис тоғлар ортидаги она қишлоқлари номини эшитиш бу одам вужудини ўртаб, унинг қалбида қанчалар изтироб уйғотганини ҳар икки ўсмир пайқамеди.

Муҳсинанининг гўдаклигидаёқ бошига тушган етимлик, қанча кулфат, азоб-уқубатлар мана шу қишлоқ — Боғобод билан боғлиқ эмасмиди, ахир!..

Бир оз сукутдан сўнг Муҳсинали ака ўтирилиб, болаларга қаради. Энди қаршисида бир вақтлар илм-зиё тарқагич учун борган бокира аёлга пичоқ кўтарган Боғобод одамларининг янги авлоди — илмга чанқоқ авлоди турар, кимларнингдир гуноҳи учун айбдордек, унга мўлгираб қараб ўтиришарди.

— Наҳотки, Боғободдан шу пайтгача биронта ўқувчи Тошкентга ўқишга бормаган?

— Кўплар қўрқади, — оҳиста жавоб берди Собир.

— Кимдан?

— Ўқишга қиролмай қайтиб келиб, қишлоқда гап-сўз бўлишдан. Кейин... у ерга анча-мунча пулни белга туғиб бориш керак дейишади.

— Кимлар шундай дейди?

— Шундай деб эшитамиз-да, домла.

— Бекор гап, бу. Ҳаммаси ўзларингнинг журъатсизлигингизда! Журъатли одам мард бўлади!

— Айниқса, директоримиз кўп ҳаракат қиладилар. Бироқ, кўпчилик ҳалиги айтгандай қўрқишади, — гапни яна аввалги мавзуга бурди Собир.

— Мен айтдим-ку, журъат йўқ сизларда! — профессор бир лаҳза тин олди-да, сўнг Йигиталига ўтирилиб қаради, — қайси фанларга қизиқасан, ўғлим?

Домланинг “ўғлим” деб мурожаат қилиши Йигиталига жуда ёқимли, бошқача туюлиб кетди.

— Тарих, адабиёт... — ўзи яхши биладиган фанларини бирма-бир санаб чиқмоқчи эди, Собир лўндасини айтиб қўя қолди:

— Математикадан бошқа ҳамма фанларни яхши билади. Айниқса чет тилига уста! Ўқитувчимиз имтиҳон олмай “беш” қўйиб берганлар.

— Қизиқ. Нега энди келиб-келиб чет тилига меҳр қўйдинг! — деди. Муҳсинали ака кулимсираб, лекин Йигитали-

нинг жавобини кутмай ён дафтарига алланималар ёза бошлади ва овоз чиқариб. — Майли, ўйлаб кўрамиз ундай бўлса! — деб кўйди.

Икки ўртоқ қорозга нималар тушаётганига қизиқиб, юраклари така-пука бўлса ҳам, ўзларини босиб, сипо ўтиришарди.

Ниҳоят, домла ёзувни тутатди. Ён дафтар варағини йиртиб, икки буклади-да, устига адрес ёзиб, Йигиталига узатди:

— Мана шу адрес бўйича борасан. Хатни уйдагиларга бериб, сўнг Акмал аканга учрашасан... Бошқа томони ўзинга боғлиқ. Лекин кечикмай, Тошкентга тезроқ етиб бор.

Йигитали худди сеҳрли бир нарсани ушлаётгандек хатни эҳтиётлаб қўлига оларкан:

— Раҳмат, домла. Албатта айтганларингизни қиламан, — деди..

— Бу яхшилигингизни ҳеч қачон унутмаймиз! — Собир ўрнидан туриб, кўкрагига қўлини қўйганича миннатдорчилик билдирган бўлди.

Йигитлар хонадан чиқиб кетишаётган эди, Муҳсинали Ҳайдарович уларга, бир лаҳза тўхтанлар, деган ишора қилиб, сўради:

— Қишлоқларинг Боғободда Ҳафиза ая деган муаллимани эслаб туришадими!?

— Ҳа. Онамлар, аввал ўша ая шаҳардан келиб мактаб очган, бизга хат-савод ўргатган дейдилар, — жавоб берди Йигитали.

— Ҳафиза аяни биладиганлар ҳам борми? — қандайдир бир энтикиш билан сўради профессор.

Собир шоша-пиша:

— Ҳамма билади, мактабимиздаги бир отряд у кишининг номида! — деганди, Йигитали унинг сўзига қўшимча қилди:

— Опа ҳақида тарих ўқитувчимиз Мирёкуб ака кўп гапириб берганлар. Ая уларнинг ҳовлиларида туриб, у кишига сабоқ берган, ўзлари билан олиб келган китоблардан танлаб-танлаб ўқитган эканлар. Ўша китобларни домламиз ҳозир ҳам авайлаб, жовонларда сақлайдилар.

— Сен ўша китобларни кўрганмисан? — қизиқсиниб Йигиталини саволга тутди профессор.

— Кўрганман. Мирёкуб домламизнинг ўзлари кўрсатганлар. Айрим лотин алифбосида ёзилганларини ҳам “эҳтиётлаб ўқиб чиқишинг билан қайтарасан” деб, менга берганлар. Кўшларини амаллаб, ўқиб чиққанман.

Муҳсинали Ҳайдарович бошқа бирон сўз айтмай, харир пардаларини кучсиз елвизак ўйнай бошлаган дераза томон юрди.

У ташқаридаги унча катта бўлмаган мевазор боғчада бошини еб қилган ҳосили қонталаш бўлиб, кечки қуёш нурида товланиб турган олча шохларига ўйчан тикиларди. Гарчи у олчазор тўридан келаётган чумчуқларнинг тинимсиз чирқиллашига берилиб, қулоқ тугаётгандай кўринса-да, хаёли чувалашиб узоқларга кетиб қолганди.

Тақдир тақозосини қарангки, Муҳсинали Ҳайдарович институт иши юзасидан вазирлик топшириғи билан болалигининг бир парчаси ўтган собиқ “ўз” районига келиб қолди-да, бундан қирқ йилларча муқаддам истиқомат қилиб туришган ҳовлини топиб, бир зиёрат қилмоқчи бўлди. Бироқ, у жойлардан асар ҳам қолмабди, бутунлай ўзгариб кетибди. Фақат район марказидаги ўша улкан чинор дарахтигина ҳамон савлат тўкиб турарди, холос. Қачонлардир шу дарахт ёнида керосин билан ишлайдиган электростанция бўлар, отаси шунга юрғизиб, районни электр токи билан таъминлайдиган ягона “мастер” эди. Онаси эса мактабда бошланғич синфлар учун дарс берарди.

Бир куни фалокат юз бериб, отаси электр чироғи ўрнатаётган симёғочдан қулаб тушади ва бир неча кун азоб чекиб, ҳаётдан кўз юмади. Бунинг аламига чидолмаган онаси ўзини чет бир қишлоққа юборишларини сўраб, маориф шўъбасидан илтимос қилади, зора овлоқ тоғу тошларда юрагим сал таскин топса деб, ўйлайди.

Ёлғиз фарзандини вақтинчалик кекса қайнонаси ҳузурда қолдиради. Район маориф шўъбасининг йўлланмаси билан олис қишлоқлардан бири Боғободга жўнайди.

Бироқ, ҳали янги тузум мактаби етиб бормаган у ердаги сал кам бир йиллик ҳаёт Муҳсинали онаси учун фожиали тугайди: у қўшни қишлоқ хотин-қизларидан фаолларни тўплаб очган кечки мактабда сабоқ бериб қайтаётган қоронғи оқшомда, кимлардир унинг жонига қасд қилади, отга ўнгариб олиб бориб, дарёга ташлайди.

Мана шу воқеадан кейин эндигина балоғат ёшига қадам қўйиб келаётган ёш ўсмир юрагида боғободликларга нисбатан адоват ва у ерда фақат ёвуз ниятли кишиларгина яшайди, деган фикр пайдо бўлган эди. Лекин, вақт ўтган сари қишлоқ ҳам, унга нисбатан адоват ҳам аста-секин унут бўлиб кетганди...

Шу пайт меҳмонхонанинг орқа томонидаги темир йўлдан чинқириб поезд ўтиб қолди, дераза ойналари зириллаб кетди. Муҳсинали аканинг хаёли яна ўша узоқ йиллар ортига кетиб қолди. Гўё у ҳозир қирчиллама йигит, поездда кетяпти. Вагон деразаларидан ҳар икки томонни қоплаб ётган чексиз ўрмонлар манзарасига маҳлиё бўлиб бормоқда. Купеда улар тўрт киши: фарғоналик “ҳамшаҳар” Тожиддин, Тошкентдан Фозилжон, Бухородан Фазлиддин деган йигит... Мана шундан бери қанча сувлар оқиб ўтди.

Муҳсинали ака ойна остидан нари кетди. Бурчакдаги диванга чўкиб ўтирди-да, яна, яқиндагина ҳузуридан чиқиб кетган, хаёлан ёшликнинг узоқ сўқмоқлари бўйлаб кезиб чиқишига сабаб бўлган бояги икки, бир-бирига иноқ йигитчаларни эслади. Беихтиёр, тагин ўзининг ўсмирлик йиллари, Фарғонадан Тожиддин икковларини Тошкентга чақиртирилган Республика Маориф вазирининг бошлиғи олдида худди бояги йигитлардай тортиниб-ийманиб ўтиришгани эсига тушиб кетди.

Ҳозир ўша “уятчан” Тожиддин катта олим — боғдорчиликнинг жонкуяри. Бутун жумҳуриятга номи танилди!

Фазлиддин эса, оташнафас шоир эди. Урушдан қайтмади.

Фозил Шоисломов таниқли шарқшунос.

Уччала дўст ҳар йили бир марта учрашиб ё Тошкентда, ё Фарғонада гап-гаштак қилишади. Ёшлиқдаги дўстлари, хотираларида сақланиб қолган воқеалар, кишиларни эслашади.

Шу пайт бирдан стол устидаги телефон жиринглаб, Муҳсинали Ҳайдаровичнинг хаёли қочди.

— Алло!

— Қачон келасиз хўжайин, машина юборайми? — Тожиддиннинг таниш овози эшитилди.

Йигиталини Тошкентга жўнайдиган бўлиб қолганлиги ҳақидаги хабар бир кундаёқ бутун қишлоққа ёйилди. Синфдошларидан баъзилар тўғридан-тўғри “ўзи ўқишга

борармиш” деса, айримлар “катта бир одам буюрибди, ўшаникига борармиш” дерди. Ҳатто “Наволани ёлғиз юборгиси келмаган-да, гул баҳона дийдор ғанимат” деганлар ҳам топилиб, қолди.

Аммо, дўстининг бошига “ажойиб бир профессор” баҳона, “бахт қуши” қўнаман деб турганлиги ҳақидаги гапни Собир оқизмай-томизмай Хуршидага гапириб берган, Йигитали ҳам унинг ёнида туриб “ҳа, энди шундай бўи қолди” дегандай камгарона жилмайиш билан дўстининг сўзларини маъқуллаган эди.

Шубҳасиз, қиз бу хабарни ўша заҳотиёқ Наволага етказиб, уни “огоҳ” қилган, дугонасини бироз ўйга чўндириб қўйганди.

Ёсида бор: ўша куннинг эртасига ҳовлиларига Собир кириб келди.

— Гап мундоқ! — деди у Йигиталини кўча ёққа бошларкан. — Маълум бўлишича, у томон ҳам тайёр. Лекин аввал “вакил” билан учрашишимиз керак эмиш. Бунинг учун кечга яқин сув очгани келган киши бўлиб, даҳанага борамиз. “Вакил” ҳам ўша ерга келадиган бўлди.

Собирнинг “у томон” дегани — Навола, “вакил” дегани Хуршида эди.

“Вакил” келишилган вақтда Тепабоғ сўқмоғидан қўлида нимадир кўтариб, тушиб кела бошлади.

Йигитали Хуршидани, Навола билан келса керак, деб ўйлаганди. Аммо тахмини тўғри чиқмади.

— Ие, пора билан бизларни “сотиб” олмоқчимисизлар! — деди Собир қизнинг қўлидаги икки дона сап-сарғайиб пишган ҳандалакка ишора қилиб.

— Бу пора эмас, ҳимматимиз! — Хуршида етилиб тўриб кетган ҳандалакларни ариқ бўйидаги барра ўтлар устига юмалатди.

— Хўш, бу сафарги шартларингиз нимадан иборат? — Собир шимининг почаларини тўпиғигача шимариб, оёғини шовва сувига ботириб ўтираркан, икки қўлини белига тираганча “вакил”га ғоз қараш қилди.

Йигитали даҳана лабидаги майсалар устига ёнбошлаган ҳолда индамай кузатувчилик қиларди. Хуршида ер остидан унга бир қараб қўйди, сўнгра сувни иккига ажратиб турган

дўнглик ўртасидаги катта бир толпа суяниб олганича қўлидаги журнални варақлай бошлади.

– Нима, бизга ҳикоя ўқиб бермоқчимисан! Қўй. Муддаога ўт! – деди Йигитали тоқати тоқ бўлиб.

– Муддао шу, йигитлар, мен ҳам Тошкентга боришга аҳд қилдим. Қишлоқдан у ёққа бориб ўқийдиганлар учта бўлса нима қилги! – Хуршида “қаршилиқ йўқми” дегандай Собирга тикилди.

Ҳар икки йигитнинг боши қотганди... Собир ўзича ўйларди: “Наҳот Хуршида ҳам ўқишга боришга бел боғлаган бўлса! Бу қиздан ҳар балони кутиш мумкин. Хўш, энди сен нима қиласан? Ёки колхоздан ҳисоб-китобни олиб, ўзинг ҳам бир бахтингни синаб кўрасанми?... Йигиталини-ку, борадиган жойи, “беш”лари бор. Сен эса, нукул “уч-тўрт”дан ўтолмай, аттестат олдинг... Бу шаллод Хуршида бир ҳаракат қилса, институтга кириб кетиши ҳеч гап эмас. Бир томондан борса ҳам майли. Навола, қолаверса Йигитали ҳам ёнида бўлади-ку...”

Собир хаёлидан айқаш-уйқаш бўлиб ўтган фикрлар ўзига ҳам наша қилдими, бирдан кулиб юборди:

– Эҳ, менинг ҳам кетворгим келяпти! – деди оёқларини сувдан чиқариб почасини тушираркан.

Хуршида бошлаяпман, дегандай унга ўғринча қаради, кулимсираган лабларини журнал билан яширди.

– Бизлар уч-тўрт кундан кейин борсак, деган фикр-дамиз. Ана унда Йигиталини қайси адресдан топамиз! Ўша адресни берасизларми?

– Хўш, нима деймиз? – деди Собир, ўртоғига савол назари билан боқиб.

– Майли, – Йигитали шимининг орқа чўнтагига қўл юборди. У хатни ҳеч қаерга ишонмай ёнида олиб юрарди, – ёз: “Бураматуг кўча, 57-уй. Қоратол маҳалласи, Муҳсинали Ҳайдарович деган кишининг ҳовлиси!”

Хуршида камзули чўнтагидан қалам чиқариб, журнал муқовасига адресни тез-тез ёзиб олди.

Улар ҳандалакларни ёриб, ўртага қўйишди.

Йигитали эрталаб Тошкентга жўнайдиган, ҳафтанинг охирларигача квартира топиб, қизларни кутадиган бўлди.

Туни билан Хайри ача тинмади. Азонда туриб ош дамлаш учун қозонга сабзи босиб қўйди. Эрталаб барвақт тол

хивичидан тўқилган саватда анжир кўтариб, Тепабөгдан Навола билан Асқар тоға тушди. Кейин Хуршида, Собир, тагин Йигиталининг тўрт-беш ошна-оғайнилари азонлаб катта шаҳарга кузатиб қўйишди.

Муҳсинали Ҳайдарович хотини Салимахон билан телефонда гаплашиб, тайинлаб қўйганди: Йигиталини илиқ кутиб олишди.

Шундай қилиб, орадан бир ҳафта ўтди. Йигиталининг кўзи китобда-ю, хаёли юборган хатини олишган заҳоти бу ерга келиши керак бўлган Навола билан Хуршидада эди.

Ниҳоят, қишлоққа ёзган хатига якшанба куни эрталаб жавоб келди: Наволанинг ҳусни хатдай чиройли қилиб ёзилган хатини ўқий бошлади. “Йигитали ака! Олий ўқув юртига киришдай юксак ният йўлида бел боғлабсиз. Бу хушxabарни ўша райондан қайтган кунингизоқ эшитиб, бошим осмонга етганди. Энди бирдан-бир орзу ва тилагим, ўз ниятингизга етинг! Мен ҳам бормоқчийдим. Ҳатто, сиз билан бирга кетишга тайёр эдим. Кейин, бундоқ ўйлаб қарасам, бир ҳовлидан (ўртада девор бўлгани билан ҳовлимиз битта-ку!) иккимиз бирдан ўқишни баҳона қилиб кетиб қолишимиз менимча (Хуршиданинг фикрича ҳам), яхши эмасга ўхшайди. Қарияларга оз-моз ёрдам бериб, қарашиб туриш керак. Энди сиздан бир илтимос, бизларни ҳеч ўйламанг. Фақат имтиҳонларни аъло баҳолар билан топширишни ўйланг! Имтиҳон топшираётганингизда доим мени ўз ёнингизда тургандек ҳис этинг. Узоқдан туриб бўлса ҳам Тўпсададаги кароматгўй “бува” миздан сизни қўллаб-қувватлашларини илтижо қилиб сўрайман. Ушбу ёзган мактубим сизга мададкор бўлсин. Салом билан Навола...”

Мана шундан кейин Наволанинг хати руҳлантириб юбордими, ёки эринмаган одам Мирёқуб домланинг Тошкентга атайин келиб, Муҳсинали Ҳайдаровичнинг куёви Акмалжондан (ҳеч ким билмас) маслаҳат олиб, икки ҳафта давомида масъулиятли катта синов олдидаги ўз ўқувчисига берган жиддий “қўшимча консультация”лари ўз тасирини кўрсатдими, яна, ўзининг тиришқоқлиги сабаб бўлдими... Йигитали “қил кўприк”дан эсон-омон ўтиб, университет талабаси деган шарафли номга эга бўлди.

Хуллас, бундан беш йилча олдин директор Бўрихўжа ака ўша “ваъзи”ни ўқиётиб, нима деган бўлса, қарангки,

ҳамма айтганлари амалга ошди. Мана энди қишлоқ олдида Йигиталининг ҳам юзи ёруғ. Фақат бир камчилик – бир йиллик сўнгги курс ўқишини давом эттириб, диплом олиши қолган холос.

Ўшанда ғалати бўлганди-да, ўзи! Тилшуносликка оид диплом ишини энди ҳимоя қиламан деб турган эди, кутилмаганда “Зарубежмонтажстрой” деган ташкилотдан чақириб қолишди...

Ҳатто Боғободга бирров бориб ҳам келолмади.

Мана, Йигитали Навола билан кўришмаганига ҳам уч йилдан ошибди. Шунча вақт давомида унга талпиниб яшади. Энди истиқболга ошиқмоқда...

У шуларни ўйлаб бир нуқтага тикилганича бораркан, поезднинг қаттиқ қичқириви хаёлларини бир нарсдан ҳурккан қушлардек ҳар қаёққа тўзителиб юборди.

Поезд район марказидаги кичик станцияга кириб келарди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

АРОСАТ

БИРИНЧИ БОБ

ҚУВОНЧ ВА ТАШВИШ

Деҳқоннинг қўли-қўлига тегмайдиган, иши қизиган кунларнинг бирида хат йўқ, хабар йўқ Йигитали чет юрдан ўз уйига кириб келди.

Кечга томон камшир Наволадан гап очди:

— Кўрбулоқни боғ қиламан деб қиз бечоранинг тиними йўқ. Жуда меҳнатга берилиб кетди-да! Эрталаб азонда кетади, алламаҳалда қайтади.

Йигитали фақат эртаси кун Навола билан учрашиб, бафуржа гаплашолди, холос. Қиз жуда ўзгариб кетибди: қирмизи олмадек лўппи юзлари қора тортиб, кўзлари атрофига ажин кўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун вужудига ҳам уриб кетгандай. “Ҳақиқатан ҳам меҳнатга берилиб кетибди” деб қўйди ичида. “Ўзига қарамай қўйибди” дейишга тили бормади.

— Навола, — деди йигит камқатновлигидан бўлса керак, ўт-ўлан босиб кетган, бир пайтлардаги ўзлари юрган сўқмоқдан оҳиста бораркан, жимликни бузиб, — Кўрбулоққа боришдан қўрқардинг-ку. Энди у ердан қайтгинг келмай қолибди?

Навола Кўрбулоқ ҳақида гап очилишини кутиб турган экан чоғи, кейинги йилларда қилган ўз ишлари ҳақида тўлқинланиб сўзлай кетди:

— Ҳозир Кўрбулоқни кўриб, таниёлмай қоласиз. Бутунлай ўзгариб кетган. Ҳар бири беш гектар майдонни эгаллаган олма, ўрик, нок, шафтоли, беҳизор боғлар ёшпасига

ҳосилга қирган. Тўпсада атрофидаги анорзор гуллади, анжирлар ҳам нишона кўрсатди.

– Бир пайтлар иккимиз чўлқуварларга хос мардонавор тер тўкиб, биргаликда барпо этишни мен орзу қилган, Мирёқуб домламиз айтган “Боғу эърам”ни бир ўзинг яратибсан-да!

– Қайда. Аввалги ўзимизнинг синфдошлар, мактабни кейин битирган қизларнинг саъй-ҳаракати орқасида бўлди, бу ишлар. Қолаверса, сабабчи ўзингиз..., – қиз бу сафар Йигиталининг савлати босибми, одатдагидек “сан”лаб гапиролмади, – Ҳозир икки Устунтош оралиғига манзарали кўчатдан “девор” ясаб, атрофини гулзор қилганмиз. Унгурғорда барпо этиладиган янгича боғга киришдан олдин ям-яшил дарвоза рўпарасига келиб “сим-сим, эшигингни оч” дейишингизга тўғри келади.

– Шундай демаса очилмайдими?

– Очилмайди.

– Унинг посбонлари ким?

– Ҳеч қандай меҳнатдан қочмайдиган ўзимизнинг захматкаш қизлар!. Ҳар қалай фаришгалар эмас!

– Дарвоқе, Устунтош чўққиларидан макон қурган ўша фаришгаларга ҳеч кўзларинг тушдимми? – ҳазиллашиб сўради Йигитали.

– Ҳозирча йўқ. Лекин.., – Навола ерга қараганича жим қолди.

– “Лекин”дан кейин нима демоқчи эдинг, гапирақол, энди!

– Ўша юлдуз баъзан кўрингандай бўлади-ю, тезда йўқ бўлиб қолади.

– Шуни ҳам ташвишини қилиб ўтирибсанми! У ривоят-ку, ахир! Гапларингга қараганда, яна қишлоқдагиларнинг айтишларича Унгурғорни субтропик боғга айлантироқчи эмишсизлар.

– Ҳа, икки-уч йилдан бери мени шу масала қизиқтириб келади. Сурхандарё воҳасида ўсиб, мўл-кўл ҳосил берувчи хурмо кўчатининг чидамли навлари республикамиз минтақасидаги бир нечта “иқлим зоналари”га мослаб яратилаётгани ҳақида курсдошимиздан эшитиб, у ерга икки марта бориб келдим. Домламиз Маҳкам Мирзаевич ҳам бундай кўчатлар Фарғона Водийсидаги айрим хўжаликларда

ҳатто Тожикистоннинг тоғли, иқлими мўътадил худудларида синовдан ўтиб, ҳосил бера бошлагани ҳақида кўп мисоллар келтириб, гапирардилар. Биз ҳам атрофи баланд қояли тоғлар билан ўралган, ёз ойлари муздай, қишда эса илиқ булоқ сувлари чиқиб, жилғалар атрофини йил-ўн икки ой кўм-кўк майсалар қоплаб ётадиган Унгурғорнинг сал кам икки гектарли майдони устида тажрибалар ўтказиб, у ерда хурмо каби “субтропик” дарахларни, албатта, ҳар туп кўчат остига табиий гўнг билан яхшилаб “ишлов” бериш орқали кўкартириш мукинлигини исботлаб, хулосамизни Боғдорчилик илмий текшириш институтига юборгандик, у ердан мутахассислар келиб, Унгурғордаги булоқ сувлари ҳолатини текшириб, карталарга ажратиб бердилар. Ҳозирча биринчи тажриба учун Деновдаги кўчатчилик хўжалиги жамоасига эрта баҳорда тўрт юз туп хурмо ниҳоли юборишларини сўраб, буюртма хати жўнатганмиз.

Йиғитали:

— Шундай дегин! Парвозинг жуда баланд-ку! Яхшиям институтни сиртдан ўқиб, битириш арафасидасан. Кундузи ўқитганинда борми, машҳур боғбон деган номинг чиқиб кетармиди, — дея қандайдир кинояга ўхшаш оҳангда гапириб, Наволага ер остидан қараб қўйди.

Қиз ҳам бироз илмоқли гап қилди:

— Нима, сиз тарихни ташлаб, “тилчи” бўлганда, мен танлаган касб ўзимга ярашмаяптими? “Асқар боғбон”нинг қизиман, ахир.

— Боғбонлик яхши касб. Аммо, анаву “субпротик” дарахлар қанақа иқлимда ўсишини кўриб келдим. Бу ернинг шарт-шароитида кўкармаса керак. Бу гапларни айтиш осон. Амалда эса, бошқача бўлиб чиқиши мумкин. Тўғри, ота-боболаримиз қадим-қадимдан боғдорчилик билан шуғулланиб келишган. Ўша дарахларни ўзимизда ўсдира олишганда, балки Боғбод аллақачон Хурмозор номи билан аталган бўлармиди.

Йиғиталининг бу гапи қизга бироз қаттиқ ботди. Аммо сир бой бермади:

— Бу мазмундаги гапларни кўп эшитдик. Биласизми, ўтган йили қишқи сессияга борганимда машҳур боғбон Ризамат ота Исамухамедов билан курсимиз талабаларининг учрашуви бўлди. Ўшанда Ўзбекистоннинг иссиқ минтақа-

ларида ўсувчи мевали дарахтларни иқлими мутадил жойларда ўсдириш учун нималар қилиш керак дея берилган саволга у киши “Юракдан чиқариб, астойдил қилинган меҳнат орқали ҳар нарсага эришса бўлади. Ҳатто ақл бовар қилмас янгилик яратиш мумкин. Мен Наманган шаҳридаги истироҳат боғида толга атиргул қаламчасини пайванд қилиб кўкартирган одам билан учрашганман. “Қандай эришдингиз, бунга?” десам, “ишончсизликка берилмай, яхши ният билан меҳнат қилиш, бутун меҳримни шу ишга бахшида этиш орқали эришдим” деб жавоб берганди. Яъни ҳар бир нов-ниҳол ҳам янги туғилган чақалоқдай бир гап. Унинг устида парвона бўлиб, меҳр билан ардоқласангиз албатта ўз мақсадингизга эришасиз. Фақат ноумидликка берилмаслик керак” деб қайтарган жавоблари шундоқ қулоғим остида турибди... Менимча кичик бир территориянинг ўзида ҳар хил иқлим шароити мавжуд бўлиши мумкин. Мана, бир мисол: бундан тўрт йилча олдин бўлган қаттиқ изғирин Тепабоғдаги қир ёнбағрига ўтқазилган гилослар дарахтларини уриб кетди, қишлоқдаги ихоталанганлари омон қолди. Чунки Тепабоғнинг ўша қисми баъзан қиш чилласида бош кўтариб, эсиб қоладиган совуқ шамол “йўли” ҳисобланади... Энди Кўрбулоққа келсак, у ер қишлоққа нисбатан анча пастқамликда. Совуқ, изғирин шамоллардан пана. Айниқса, унча катта бўлмаса ҳам, Унгурғорнинг ўзига хос иқлим шароити-табиатнинг ўзи яратиб қўйган мўъжиза. Шундан нега фойдаланмас эканмиз!

Йигитали энди Наволанинг анча жиддий тус олиб бораётган гапларига тан бергандай, қандайдир қатъийлик акс этиб турган юзларига тикилиб, кулумсираганича:

— Бир пайтлар, эсингдами, Устунтошнинг энг тепа қисмига юнон маъбудаларига ўхшатиб, сенинг ҳайкалингни ясаб, ўрнагиб қўйишни орзу қилгандим, — деганди, Навола унга “кўшимча” қилди:

— Биз эса, унинг пойига ҳайкал эмас, гўзал бир қароргоҳ-шийпон қурдик, фонтанлари билан! Яна Тўпсада атрофини мрамар йўлаклар тўшаб, гулзорга айлантириб қўйганмиз. Ҳозир ҳақиқий зиёратгоҳ тусини олган.

— Яна хурофотчи деган ном орттириб олмагин.

— Аввало, у дарахтнинг хурофотга ҳеч қандай алоқаси йўқлиги унинг ёнидаги расмий ёзув билан исботланган.

Қолаверса, ўтган йили Тошкентдан бир мухбир келиб, газетада “Тўпсада водийсидан шабодалар” деган катга мақола босиб чиқарди. Унда ўша қадимий сада ҳақида йирик бир олимнинг “Ўрта Осиёдаги ягона ноёб дарахт” деб таърифлаган сўзлари ҳам босилган.

— Қойил, шаҳарда ўқиш деб, чет элда иш деб юраве-рибман-у, шунча ўзгаришлар қилиб юборибсан, билмабман. Менга қара, Наво, — бирдан Йигитали эсига нимадир тушиб кетгандай, қиз томон ўтирилди, — нега энди мени нукул “сиз”лаб қолдинг?

Навола жилмайиб, шўх қараш қилди:

— Биринчидан, ачам шундай дедилар. Иккинчидан, сизнинг мендан бир ой, икки кунлик ёшингиз улуғ экан!

— Ундай бўлса, “сиз”лайвер, қаршилигим йўқ.

— Лекин “сен”лаб қолишим ҳам мумкин.

— Баъзан туғиб қоладиган “жиннича одат”ларингга кўникиб кетганман. Унга ҳам розиман.

Икковлари худди ёшлик пайтларини эслагандай тенгига кулиб юборишди-да, яқинда ётқизилган, унча катга бўлмаган асфалт йўлни четлаб бир пайтлар Навола Йигитали билан Кўрбулоққа илк маротаба борган тоғ ёнбағрлиги томон чопқилиб кетишди.

Узоқ юриб, навбатдаги довондан ошиб ўтишгач, Йигитали ўзини тарам-тарам новнихолларга бурканиб ётган ҳаққий “Боғи эрам” қаршисидан чиқиб қолгандай ҳис этди.

У арзимас вақт, бор-йўғи етти йил нари-берисида Кўрбулоқда барпо этилган бу ажойиб манзарани кўриб, ҳайратланди. Буларнинг бари Наволанинг куйди-пишди, тинчимаслигининг натижаси эканлигини дарров пайқади. Мактабда ҳам турли тадбирлар, адабий кечалар уюштириб, ёшларнинг сардори сифатида ҳамманинг бошини қовуштириб юарди.

...Албатта, у бошлиқ “Қизлар бригадаси” аъзолари “чўлқуварларга хос, шиддат ва куч-ғайрат билан амалга ошираётган бундай бунёдкорлик ишлари” Ёнқўрғон район раҳбарларини ҳам бефарқ қолдирмаётгани, онда-сонда бу томонларга ташриф буюриб, айрим ташкилий ишлар билан боғлиқ масалаларда ёрдам беришаётгани ҳақидаги хабарлар Навола ёзган хатлар орқали Йигитали қулоғига ҳам етиб турарди...

Йигиталининг бугунги кўрганлари бир томондан уни қувонтирди, иккинчи томондан эса, юрагида қандайдир тушанарсиз гашлик уйғотди.

Чол-кампир кўзимизнинг оқу қароси ўғлимиз узоқ юртдан қайтди, энди қишлоқда анча вақт бўлса керак деб, туришганди, Йигитали орадан икки-уч кун ўтмасданоқ ўқишининг чаласи борлиги, университетда домласи кутаётганини айтиб, кетиш тараддудига тушиб қолди.

Тўй масаласида ўғлини дурустроқ исканжага олиш режасини тузиб юрган кампирнинг тарвузи қўлтиғидан тушди.

Шундай бўлса ҳам, бирдан ўзини жиддий тутиб:

— Бугун анаву ошнамникига, манаву ошнамникига бораман деган баҳоналарингни йиғиштирасан. Ҳо, сенга онагинангдан ҳам зарур одамлар чиқиб қопти-да! Келганингдан бери бундоқ ачам билан ўтириб гаплашай, соғиниб шунча йил кутгани етар, юрагида айтадиган гапи бордир дейиш ҳаёлинга келмайди. “Беданани уйи йўқ — қайда бўлса битбилиқми“? Ҳеч қаёққа кетиб қолмайсан, кечкурун мана шу ерда- олдимда бўласан. Сенга айтадиган гапларим бор. Нима, мени эл-юрт олдида шарманда қилмоқчимисан, — деб узоқ қилган иддодан сўнг, кўзига ёш олиб, йиғлашга тушди.

Йигитали кулиб:

— Ача, биламан айтадиган гапларингизни. Хабарингиз бор, ўқишимни энди тугатиб, диплом иши ёқлай деб турганимда, бошқа мамлакатга зарур иш билан юборишадиган бўлиб қолишди. Йўқ деёлмасдим, — сўнг сал мавзуни сиёсат томон буриб, — Тушунган аёлсиз. Ҳукумат иши! Унинг таълимини олгандан кейин буйруғини бажаришга мажбур бўлиб, ўша томонларда уч йил юрдим. Энди озгина сабр қилинг, — деб онасини юпатмоқчи бўлганди, аммо кампир сўзини шартга кесди:

— Ҳукуматни ўртага қўшма. Ҳеч қачон у онасининг гапига қулоқ солмасин деб, “закўн” чиқариб қўймаган. Керак бўлса, ўша ҳукуматта, прописсёр Ҳайдарали домланинг олдиларига ўзим бориб, шикоят қиламан.

Йигитали оёқларини азот узатганича деворга ёнбошлатиб қўйилган парёстикқа орқасини тираб ўтирарди. Онасининг ўзидан ҳам ўтказиб, баланддан келиши, уни бироз хушёр

торттириб юборди. Қаддини сал букиб, хонтахтага ёзиб қўйилган шоҳи дастурхон попуқларини бармоқлари билан ўйнарган, энг аввало кўз олдига кеча Кўрбулоққа кетатуриб қилинган баҳс-гурунда ўзини тутиши, амалга ошираётган ишларига боғлиқ “муаммо”ларни пухта билиши билан бугунлай ўзгариб кетган Навола гавдаланиб кетди. Авваллари соддагина эди. Нима деса кўзларини пирпиратиб, ерга қараганича индамасдан қулоқ соларди. Арзимас уч-тўрт йил ичида... Мана энди, онасининг сиёсат сўқиш борасида илпарилиб кетганини қаранг. Эс-эс билади “ҳукумат” деса дами ичига тушиб кетарди. Энди эса, унинг олдига бормоқчи... Тиниб-тинчимас Мирёқуб домланинг “хурфикр-лилиқ” гоёлари яна жунбушга келиб, боғободли кўпчилик онгига ўзининг ботиний “қўшимча сабоқ”ларини синдириб улгурмаганмикан! Ёки, Йигиталининг ўзи ҳаётдан шунча орқада қолдимикан?...

Худди шу пайт она-боланинг кўзи қанотлари ярим очиқ деразадан яланглик бўйлаб олдинма-кетин уй эшиги томон келишаётган Умурзоқ ота бошлиқ раис, Асқар бувага тушди-да, тенгига ўринларидан туришди.

Шу билан улар ўртасидаги гап бўлиниб қолди.

Хорижга кетгунга қадар Йигитали ўқишни битирибоқ ўз она қишлоғи — Боғободга келиб ишлашни орзу қилар, Бўрихўжа аканинг ҳар учрашганда айтадиган “энди аввалги чет тили муаллими ҳам йўқ, эрга тегиб кетиб қолди. Домла сўраб РайОНОга қатнайвериб чарчадим. Ўзинг тезроқ қишлоққа келавер, областда биринчи бўлиб ўзимизда шарқ тили дарси ўқитайлик, ҳамма қойил қолсин” каби сўзлари орзусида қанот бўлиб кўшиларди. Ахир Боғободдан гўзал жой қаерда бор, ўзи!

ИККИНЧИ БОБ

ШАҲАРНИ ҚЎМСАШ

Йигитали бундоқ ўйлаб қараса, қишлоқда қолиш ҳақидаги фикру ҳаёллар уни узоққа олиб боролмайдигандай, ҳатто кулгили бўлиб туюлди. У қишлоқда болалар ичида “ўралашиб” кетмаслик учун ўз устимда ишлашим, дурустроқ тураржой топиб, шаҳарда яшаншим, ҳар кимга ҳам насиб қилавермайдиган имкониятдан фойдаланиб, “катта қозон”да қайнашим керак, деган қарорга келди.

У қишлоқдан қайтган куннинг эртасига аввал кўришолмаган таниш-билишларини учратиб, турунлашди. Факультетнинг ўзида ишлаб қолган икки курсдоши билан кафедрада бир оз шакарғуфторлик қилиб ўтирди-да, сўнг декан — Фозил Шоисломович келганлигини эшитиб, ташқарига чиқди. Деканат томон кетаётганди, қаршисидан Абди Олимович чиқиб қолди. Йигитали бошини кўтариб салом беришга улгурмасдан домла кичкина қийиқ кўзларини пирпиратганча унга гап қотди:

— Салом бердик, мулла йигит! Қайтибдилар-да!.. Энди мундоқ, у ёқ-бу ёққа ҳам қараб юриш керак! — У қўлидаги машина калитини қайиш боғланган бандида ўйнаб, илжайиб турар, сўзларида пичинг аралаш одатдагидай одам гапини келтирадиган киноя оҳанги бор эди.

“Оббо, бу домлаамизнинг ҳали ҳам ўша хусумати қолмабди-да!” — Йигитали дарров ўзини ўнглаб, очиқ қўнгиллилик билан қўлини кўкрагига қўйди:

— Узр, домлажон, хаёл билан бўлиб кўрмай қолибман. Эсон-омон юрибсизми, соғлиқларингиз яхшими?

— Бизга-ку, балоям урмайди. Қалай, ўзингизни офтоб чалиб қўймадимми, ўша томонларда? Уч йил юрдингиз шекилли, жазирамасида!

— Шундай, Абди ака!

— Ҳа, энди эркатойсиз-да! Ҳеч кимга хорижга бориб, шундай узоқ муддат ишлаш nasib этмаган.

Унинг узиб олгандай қилиб айтган бу сўзлари Йигиталини Фозил Шоисломовичга яқинлигига ишора эди.

Пачоққина гавдали, тақир боши гавдасига нисбатан каттароқ, салқи юз бу одамнинг энг мараз ёмон одати шу эдики, ҳар доим ўзидан мавқе даражаси пастроқ ходимлар билан манқа кишидай атайин димоғидан товуш чиқариб муомала қиларди. Бунга кўпчилик кўникканди ҳам. Чунки энг юқоридаги “Каттакон”нинг яқин хешларидан эди.

Абди Олимовичнинг лаблари яна гапга чоғланди-ю, лекин индамади. Йигиталини “қўйиб” ҳам юбормади. Костюмининг елкасига “илашиб” қолган гардни қоқмоқчи бўлиб “пуф-пуф”лади, кейин ўша жойга икки-уч бор чергиб қўйди. Аслида кийимида ҳеч қандай гард бўлмасди. Бирон кимсага муҳим гап айтадиган ёки “мурувват” кўрсатадиган бўлса шундай такаббуруна сукут сақлаш одати бор. Унинг бу қилиғини факультетда ҳамма яхши билар, қувроқ талабалар эса, тақлид қиларди.

Йўқ, Йигитали бунақа масхараомуз тақдид орқасида эмас, балки қўпол бир “ҳазил-у”, қалтис, “махмадона”чилиги туфайли Абди Олимович кўзига ёмон кўриниб қолган.

Ўшанда уни факультет ёшлар сардори қилиб сайлашган эди.

Авваллари сардор нима ишлар қилишга — ҳеч кимни қизиқтирмас, мажлис деса, ҳамма дарсдан чиқиб, тезроқ жуфтакни ростлаб қолиш пайидан бўларди... Йигиталининг ўзи ҳам бундай йиғилишлардан бир-иккисида қатнашиб, Олимовичга қандайдир яқинлиги бор Арслонов деган котибнинг “у қиламиз — бу қиламиз” каби баландпарвоз сўзларидан бошқа дурустроқ нарсани эшитмаган. Кўплар қатори қандайдир қарорларни маъқуллаб чиқиб кетаверган эди. У баъзан ўзича ҳатто бизнинг мактабдаги йиғилишлар ҳам бундан ўн чандон қизиқроқ ўтарди деб, қўярди.

Мана, энди Арслонов ўрнига ўзини сайлаб қўйишди. Аввало у фаоллар гуруҳини факультетдаги жонкуяроқ талабалар билан қайтадан тузди. Кейин, болалар билан “расмиёна” эмас, “ошна-оғайниларча” иш олиб боришга ҳаракат қилди.

Бир-икки ой ўтгач, бунинг натижалари кўзга ташлана бошлади. Минг димоғ-фироғ билан газета чиқаришга ёрдам берадиган “мусаввирлар” энди ётоқхонага қоғоз кўтариб юрмайдиган бўлишди, газета мунтазам суратда чиқадиган бўлди. Йигитали ўтирадиган хонанинг бир бурчагини “редакция” эгаллаган, байрам олди кунлари газетанинг таҳрир ҳайъати аъзолари шу ерга тўпланишар, нимани ёритиш – нимани ёритмаслик хусусида қизгин тортишувлар бўларди.

Хуллас, илгари эшиги ҳафгалаб очилмай ётадиган ёшлар хонаси гавжум бўлиб қолганди.

Умумий мажлислардан бири “очиқ мулоқот” деб аталди. Унда ҳар бир талаба ўзи яшаб турган жойдаги камчиликларни очиб, фикр-мулоҳазасини ўртага ташлаши керак эди. Шундай ҳам бўлди. Натижада тафтишком тузилиб, буфет иши назорат остига олинди. Ётоқхоналар яхши иситилмаётганлиги, айрим хоналарда керакли жиҳозлар етишмаслиги аниқланиб, деканатга маълум қилинди. “Ойна” танқидий газетаси чиқарила бошланди.

Йигитали Арслоновга ўхшаб гапга чечан эмасди. Аммо, қандай қилиб бугун факультет “ядро”сини ўз кафтига жамлаб олди – бунга ўзиям ҳайрон эди.

Қишки имтиҳонларнинг охириги кунларидан бири эди. Йигитали хонасидан энди чиқмоқчи бўлиб турганди, ичкарига маданий оқартув ишлар шўъбаси бошлиғи Рашида кириб келиб, арз қилиб қолди:

– Бизга ёрдам беринг! Курсимиздаги бир талабага домла Олимов “икки” кўйиб бермоқчилар. Биласиз – Гаффоров! Жуда ақли, ҳамма фанлардан “аълю” ўқийди. Ҳалиги, шоир бола бор-ку, газетамизнинг фаолларидан. Устига-устак униг ҳеч кими йўқ. Болалар уйида ўсган. Стипендиясиз қийналиб қолиши мумкин!

Йигитали эшик тутқичини ушлаганича, Рашиданинг ҳаяжонли юзларига тикилиб қаради.

– Шеър ёзиш билан овора бўлиб, яхши тайёргарлик кўрмагандир-да!

– Йўқ, ундай эмас, масала бошқа ёқда. Бир марта тарихий фактлар юзасидан домла билан тортишиб, ўз фикрида туриб олганда, домла “чиранма, сен ҳали ёшлик қиласан” деб жеркиб ташлаганди. Шундан кейин Гаффоров

тарихий манбаълар тўғри ёзилган бир нечта китобни ҳамманинг олдида у кишига кўрсатиб, ҳақлигани исботлаган. Шу-шу, домла ундан араз. Мана энди... Биласизми, бу ғирт ноҳақлик! Нима қилиб бўлса ҳам Гаффоровга ёрдам беришимиз керак. Бўлмаса у, стипендиясиз қолади.

Йигитали бошини қашиди.

— Уям яхши қилмабди-да, Гаффоровни айтаман! Олимович минг қилганда домла, яна ҳурматли “биринчимиз”га яқинлиги бор...

Қизнинг қошлари чимирилиб, боқишлари яна жиддийлашди:

— Наҳотки, ноҳақ ишга кўр-кўрона чидаб турамиз! Бу фақат менинг фикрим эмас, бугун курс — кўпчилиكنинг фикри! У ёғини сўрасангиз, биз бу одамнинг олимлигига ҳам унча ишонмаймиз. Лекциясини фақат дафтарга қараб ўқиш билан ўтказди. Умар Ҳайём шеърлар ёзиб, бойфеодалларни фош этгани учун дорга осилпанмиш. Гаффоров шу масалада домла билан тортишиб, у кишининг кўзига ёмон кўриниб қолган.

Йигитали нима қилсин. Унинг ўзи ҳам шунга ўхшашроқ мавзу бўйича Абди Олимович билан баҳслашиб, “ўзини кўрсатган”. Буям майлику-я, орадан сал ўтмай, ундан баттарроғи бўлган. Домланинг ўтириб олиб кўзини узмай ўқиб берадиган лекция дафтари йўқолиб қолади. У танаффусдан қайтса, стол устида дафтар йўқ... Қидир-қидир бошланади. Бир маҳал дафтар Йигиталининг столи остидан чиқса бўладими!.. Кимнингдир ўша кўпол ҳазили туфайли “адабиёт тарихи”дан олган “икки”сини бир ойча судраб юрганди.

Энди Гаффоров масаласи чиқди.

Йигитали бироз ҳаёл суриб турди-да, ўз курсдоши учун жон куйдираётган қизга қараб:

— Майли, Рашидахон! — деди. — Қани, Абди Олимовичнинг ўзларидан секин илтимос қилиб кўрайлик-чи! Агар “йўқ” жавобини эшитсак, тўғри Фозил Шоисломовичнинг олдиларига кирамиз!

Йигиталининг Гаффоров хусусидаги илтимоси домлани баттар тутоқгирди:

— Акоси, тартиб қолмади, тартиб! Ҳаммаси сизнинг маҳмандона ёшларингиздан чиқяпти. Илгари биз

домланинг юзига тик қаролмасдик. Нима деса “хўп” деб, қуллуқ қилиб турардик. Ҳозир эса...

— Энди домла, у даврлар...

— Гапни бўлманг! — деди Олимович бошини асабий силкиб, — у даврлар олтин эди. Кичиклар катталарни ҳурмат қиларди. Ҳозир эса, онасининг қорнидан кеча тушган тирранчалар ҳам нуқул катталарнинг оёғидан чалиш, кўпчилик олдида обрўсизлангириш пайдан. Ҳаммага ўзини олим доно қилиб кўрсатмоқчи бўлади. Нима, биз олим эмасми! Бу сочлар бекорга оқармагандир!

Абди Олимовичнинг охири бу сўзларидан Йигитали пиқ этиб кулиб юборай деганди-ю, аранг ўзини туттанди. Чунки унинг сўпоқ бошида бирон дона ҳам тук йўқ эди.

Бир томони ўзига тегизиб айтилаётган бу гаплар Йигитали учун янгилик эмасди. Шу сабабдан домла гапини маъқуллаган бўлиб:

— Ҳа, кўп захматлар эвазига олимлик даражасини қўлга киритансиз. Буни тан олиш керак, — деди-да, муддаога ўта қолди, — Домла, Гаффоров қайта имтиҳон топшириш учун қачон олдингизга кирсин? Деканатдан рухсат керак бўлса, олади! Ахир, ўзингиз биласиз, стипендияга қараб қолган йигит.

Олимович бирдан ўзгариб, туллаган товукдай хурпайиб олди.

— Ректор рухсат этган тақдирда ҳам ҳозир имтиҳон ололмайман. Икки-уч ой ўқисин, илмини чархласин. Сиз эса, менга эмас, комсомоларингизга буйруқ беринг! Маҳман-донагарчилик қилиб, ҳар нарсага тумшук сукаверманг. Бир вақтлар менинг фанимдан аранг “уч”га илинган эдингиз! Эсингизда борми?

Йигитали ҳам кафедрада ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, бир узиб олгиси келиб:

— Домла, сизнинг “чархланган” билимингизни олгандан кейин “уч”дан нарига ўтармидик! — деганди-да, тез юриб хонадан чиқиб кеттанди.

Шундан кейин ораларига тушган нифоқ баттар қуюқлашиб қолди.

Чет элга кетишга ҳам у кафедра мудири сифатида озгина “инжиқлик” қилиб кўрмоқчи бўлди. Аммо бу ишга деканнинг ўзи аралашгани учун “бошлиқ” қа қарши бирон нарса дейишга ботинолмади...

Ҳозиргина ҳам Фозил Шоисломович, Йигитали Умурзоқов хориждан қайтибди, айгинг, хузиримга кирсин, деб одам қуриб қолгандай Абди Олимовичга тайинлаганди.

У декан олдидан чиқибоқ, Йигиталига рўпара бўлгани эди.

Ҳаддан зиёд чўзилиб кетган “пауза”дан йигитнинг тоқати тоқ бўлди:

— Абди Олимович, менда бирон ишингиз бормиди?

— Ишим-ку, йўқ эмас, бор-а! Жуда ўзгариб кетибсан, шунга қараб турибман! — унинг овозида юмшоқлик сезилди, ҳатто хиёл жилмайиб ҳам қўйди. — Энди акоси, сенга маслаҳатим шуки, Фозил Шоисломовичнинг ҳам ҳузурига кириб, ҳол-аҳвол сўраб чиққин. Кекса олим одам, руҳи кўтарилади.

— Маслаҳатингиз тўғри, домла! Ҳозир у кишининг олдиларига ўзим кираман деб келётгандим! — Йигитали деканат эшиги томон юрди.

Фозил Шоисломович қадди-қомати келишган, эллик ёшлардаги очиқ кўнгил, қувноқ, кўпчилик ходимлар табири билан айтганда, “бир қоп ёнғоқ” одам эди. Уни талабалардан тортиб, факультетда ҳамма ҳурмат қиларди.

Йигитали бўйи шишга теккудай узун, вазмин эшик қанотини оҳиста очиб ичкарига кириши билан декан илиқ қарши олди. Ҳол-аҳвол сўради. Узоқ мусофиротни қандай ўтказганлиги билан қизиқди.

Доим факультетнинг сон-саноксиз юмушлари билан банд бўладиган деканнинг вақти бу сафар “бемалолроқ”қа ўхшаб кўринди. Анча суҳбатлашиб ўтиришди. Сўнгра гап диплом ишига келиб тақалди-да, домла Йигиталининг сўзини бўлди:

— Биламанки, сен ўз устингда ишлашни ҳам унутмагансан. Ўн-ўн беш кун дам олгин-да, кейин, фикрларингни бир жойга қўйиб, менга умумий илмий “ахборот” ёзиб кел, у ёғини ўйлашиб кўрамиз.

Фозил ака бу гапларни “ўзимда қолиб ишлайсан”га ишора қилиб айтдим, ёки бошқа мақсадда айтдим, Йигитали тушуниб етолмади. Бироқ, юрагида қандайдир умид учқуни пайдо бўлди. Демак, домланинг бирон яхши нияти бор: бу томондан иши юришгандай бўлди.

УЧИНЧИ БОБ

ИЖАРА УЙ

Фонокабинет лаборанти Рустам Йигитали квартира қидириб юрганини Салимжондан эшитиб, унга бир жойнинг дарагини айтди:

– Кўктеракка бориб, Покиза холанинг уйи ёки тутли ҳовли қайси десанг, ҳамма айтиб беради. Ўша ҳовлида хоразмлик таниш бир оғайнимнинг укаси квартирада туради. Ажойиб йигит. Оти Бекжон. Бир уй даҳлизи билан унинг ихтиёрида!

Ярим тунда шаррос ёғиб ўтган жала борлиқ устига бамасоли оғир сокинлик тошини бостириб қўйди... Тоғлар орасидаги овлоқ кўл юзидек тип-тиниқ осмоннинг бир чети оҳиста бўзарди. Қуёш ял-ял ёниб, ўз гардишини намоён қилди ва зум ўтмай борлиқни ловиллаган селига чулғаб юборди. Илк баҳорнинг ям-яшил, ғуборсиз отқулоқ барглари узра заррин нурлар жилю эта бошлади.

... Кўктерак маҳалласи шаҳар четидаги кўркам, соясалқин, осойишта даҳалардан бири... Фақат катта кўча бўйидаги гузар ҳар доим гавжум. Ундан у ёғиға бир-бирини кесишиб, тарам-тарам бўлиб кетган икки бети шинам ҳовлили кўчаларни кўриб, бамасоли боғ дейсиз. Номлари ҳам ўзига монанд: “Олчазор”, “Олмазор”, “Гулбоғ”, “Ўрикзор...”

Йигитали уддабурон уй бекасининг ҳовлисидай саришта, ҳар икки томони пушги ранг гулларга бурканган “Мевазор” кўчаси бўйлаб бораркан, бирон ўткинчи излаб, кўзи тўрт эди.

Ниҳоят у навбатдаги чорраҳа бошига етгач, тўхтади. Теварак атрофда ҳеч ким кўринмасди. Озгина вақт ўтиб, қарши томондан ўрта яшар бир аёл кела бошлади. Йигит уни кутиб турди.

Аёлнинг қўлида брезентдан тикилган каттагини жигар ранг сумка. Ундаги юк анчагини оғир бўлса керак, аёл сумкани базўр кўтариб келарди.

— Холажон, Покиза аянинг тугли ҳовлиси қаерда, — деб сўради у.

Аёл йигитга синовчан назари билан бир қараб қўйди, кейин ярим овозда сўради:

— Нимага керак эди?

— Ўша кишиникида бир таниш оғайним яшарди.

Квартира қидириб юрибман.

— Ҳалиги, бошқа ёқдан келган болами?

— Ҳа, хоразмлик.

— Ўзингиз ҳам тошкентликка ўхшамайсиз!

— Аввал шу ерда ўқиганман. Иш билан чет элда бўлиб, яқинда қайтиб келдим. Энди квартира қидириб юрибман.

— Ҳа, ундоқ денг...

Аёл кенг пешонасидаги тер доначаларини артиб жилмайди, “юраверинг” дегандай катта йўлга ишора қилди.

Йигит унинг қўлидан сумкани олди.

Гузар майдонига етишганда юк эгаси олдинга ўтиб, йўл бошлаб кетди. Автобус бекатидан юз-юз эллик қадамча узоқлашгач, кўк дарвоза олдига келиб тўхтади.

Гишт ётқизилган торгина йўлак ҳовли тўридаги ялангликкача чўзилганди. “Кампир ўзи ёлғиз шекилли. Қани энди омадим келиб...”

Ҳа, шу куни Йигиталининг омади келди. Кампирда ортиқча уй — эшикдан кираверишда деворлари кўмир чангидан ола-була бўлиб кетган кичик ҳужрача бор эди. Бу ер кўринишдан меҳмонхонага мўлжаллаб қурилган-у, кейинчалик ўтинхонага айлантириб юборилган эди, чамаси.

— Ўзим ёлғизман. Кенгина ҳовли. Бошимда эркагим бўлмагани учун қаровсиз қолиб кетди. Озгина меҳнат сарфлаб, жажжигина квартира қилиб олсангиз бўлади. Ҳар қалай, анаву сиз излаб келаётган аёлникидан бу ер ёмон эмас. Ўзингиз бемалолроқ яшайсиз. У ерда, — дея қўли билан пахса деворни нариги томонига ишора қилиб қўйди, — келди-кетди кўп бўлиб туради. Яна ўзингизнинг таъбингиз, — деди аёл хокисор овозда.

Йигитали уй эгасининг маслаҳатига рози бўлди.

Бироқ, бу ҳужра қурғурни одам яшайдиган ҳолга келтиргунча кўп овораю сарсон бўлди. Бир дурадгор уста келиб, унинг эшик-деразаларини икки кун созлади. Эртаси кун Йигитали, Рустам икковлари сомон бозорига бориб,

бузилган уйлардан чиққан, тайёр бўялган тахталардан сотиб олишди. Сўнгра икки ўртоқ алламаҳалгача хужра ичига қўлбола қилиб пол қоқишди.

Кечки овқатни гузардаги лағмонхонада қилишмоқчи эди, Рустам қўймади. Чойни Бекжонникида ичамиз, баҳона билан танишиб оласизлар, деб шундоқ қўшни кўчанинг у бетидаги қўшни эшиги томон бошлаб кетди.

Уларни анча кексайиб қолган, лекин юзларидан қандайдир илиқлик ёғилиб турувчи кампир кутиб олди:

— Келинлар, ўғилларим, келинлар! Ие, сен Рустамисан, болам? Қайси шамол учирди? Отанг яхши юрибдиларми?

— Раҳмат! Бир сизни кўриб кетайлик деб...

— Жуда яхши-да! Қани, тортинмай тўрга чиқаверинглар! — Кампир уларни катта тут остидаги атрофига кўрпача тўшалган ёғоч каравотга ўтказди.

Тинчлик, омонлик бўлсин, дея фотиҳа ўқиди. Сўнг нарироқда тугун бурқситиб турган самоварга қарагани кетди.

Рустам аста Йигиталини туртиб:

— Ажойиб кампир. Бир пайтлар текстилда бизнинг бобой билан бирга ишлашган. Ҳозир икковлари пенсияда. Бу ерни Бекжонга ўзим топиб бергандим. Анаву, қаршидаги катта уйда туради! — деб, деразаларига парда тугилпан бежиримгина хонага ишора қилиб қўйди.

Худди шу пайт ҳовлига баландбўй, қорачадан келган кулча юз, 22-23 ёшлар чамасидаги бир йигит кириб келди. Бу — Бекжон эди.

Бекжон Йигиталини узоқ бир мамлакатдан яқиндагина қайтганини эшитиб, уни қанчадан-қанча саволларга кўмиб ташлади. Рустам кетгандан сўнг ҳам уларнинг гурунги алламаҳалгача чўзилди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ҚҰШНИЛАР

Бугун якшанба. Салимжон билан Рустам келиб кулбани узил-кесил ремонтдан чиқаришмоқчи эди.

Ҳаммадан аввал эшикни қоқиб Бекжон кириб келди. У квартира уйчани ичидан тортиб ташигача диққат билан кўздан кечириб чикди. Сўнг:

– Ҳазилакам меҳнат сингмабди, – деди-да, паст овоз билан қўшиб қўйди. – Ўша биринчи куни тўғри Покиза энамникига келганингизда иш зўр бўларди. Бунақа машмашаси йўқ, тайёр уйга кўчиб келаверардингиз. Айниқса бизнинг кампир топилмайдиган аёл, ўғлим иккита бўлди деб боши осмонга етарди.

Йигитали оҳак қорилган челакка сув қуйиб, ёғоч билан аралаштираркан, кулиб:

– Энди, ука, пешонага ёзилгани бўлади, деган гап бор. Шу ер манглайда бор экан-да! – деб қўйди.

– Тўғри айтасиз. Лекин... – Бекжон нимадир демоқчи бўлди-ю, айтмади, гапни бошқа ёққа буриб юборади. – Қани, мен нима иш қилай, бугун ҳашарга чиққан одамман-ку!

– Электр плиткага чой қўйиб юборсангиз. Ҳализамон оғайнилар келиб қолишади.

– Чойдан кўнглингиз тўқ бўлаверсин! Ҳашар қилаётган одам майда-чуйда ишлар билан ўралашиб юрмайди. Ҳашарчиларни қандай сийлаш – қўшниларикинг ҳимматига боғлиқ. Қоидаси шу!

– Нима, Сиз бизни яна сийламоқчимисиз?

– Ҳа. Нонуштани аллақачон энамиз тайёрлаб қўйиб-дилар. Одатлари шу: ҳали қўшнимиз Қоровой аканинг бобоқ хўрози қичқирмасдан туриб у киши самоварни гуриллатиб қўйиб юборадилар. Баъзан саҳарлик қилипманми, нонушта чойини ичаяпманми, ўзим ҳам билмай қоламан. Чунки

сменага бориш учун соат олти яримда уйдан чиқиб кетишга тўғри келади-да!

Асосий ҳашарчилар — Рустам билан Салимжонлар келишгач, Бекжон ҳозир қайтаман, деб чиқиб кетди-да, кўп ўтмай кампирагини ўйнатиб, қайнаб турган самоварни кўтарганича эшикдан кириб келди...

Нонуштадан сўнг иш қизиб кетди. Рустам монтёрлик ҳамда лой қорувчилик қилди. Бекжон бинойидай сувоқчи экан. Салимжонни ёнига олиб пешингача кўримсизгина хонани жангиллаган уйча қилиб арзикдан чиқарди.

Йигитали бу ижара уйчани ҳақиқий “кошона” қиламан деб чет элдан орттириб келган пулидан бироз қисмини сарфлашга тўғри келди. Шкаф, стол-стул каби анча-мунча жиҳозлар ҳам харид қиланди. Тушликдан сўнг ҳашарчилар уларни жой-жойига қўйиб ўрнатишди. Хона шифти ўртасига катта михдан илмоқ ясаб, тўқсон сўмлик қандил осилди. Бундай қандил чақалоққа чакмонча деганларидек, тор уйчага ярашмаслигини билса ҳам, Йигитали шуни хоҳларди. Салимжон, эсиз пул, деётгандай бошини сарак-сарак қилиб янги оҳак суртилган шифтда ликиллаб турган саккиз лампочкали бу матоҳга ғалати қараш қилиб қўйди.

Оҳ, гап пулда эмас, Йигитали ўзи учун сарф қилса-қибти-да! У кетган пулга ачинмайди. Аввало, зикна болалардан бўлиб ўсмаган. Кўли очиқ йигит. Бунинг устига ҳозир ҳамён тўла. Ҳатто орттириб машина ҳам олди. Қоғози ёнида турибди. Келиб қолса керак.

Йигитлар кечга томон энди ишни тугаллай деб туришганда, уй эгаси келди. Негадир унинг кайфияти йўқроқ кўринарди.

— Ҳорманлар! — деди-да, бошқа индамай, тўрдаги уйи томон ўтиб кетди.

Дўстларини кузатиб қўйгач, Йигитали бир ўзи қолди.

Куни билан ишлаб роса чарчаганди. У янги каравотда оёғини узатиб ётибди-ю, эрталабдан бери болам-бўтамлаб хабар олиб турган Покиза хола билан уй эгаси кўз олдидан нари кетмай қолди.

У қарама-қарши қўшни бўлиб яшаб турувчи шу икки аёлни бир-бирига фикран қиёслар экан, юрагига аллақандай гашлик ёпишиб олганини ҳис этди.

Бир маҳал эшик тақиллаб, Йигитали биринчи келган кунни ўзини Поппиа холангиз бўламан, деб таништирган ҳовли эгаси ичкарига кириб келди.

У ёпилиб кетмасин учун эшикка тираб қўйилган стулга ўтириб, атрофга бир назар ташлаб чиқди:

– Бинойдек уй бўлибди. Илоё ўзингизга буюрсин, болам, азизу анбиёлар қўлласин, Оқмуллахон аямнинг руҳлари мадаккор бўлсин, — дея узоқ дуо билан юзига фотиҳа тортди.

Бир фурсат жим қолиб нималардир пичирлаб дуо ўқиди, сўнг ўелим деб Йигиталига дурустроқ ўтирилиб қаради:

– Ҳамхона бўлганингиздан кейин, ким яхши, ким ёмон билиб қўйганингиз маъқул. Анаву, бева ён қўшнимни айтаман, оти Покиза бўлгани билан ўзи тоза аёл эмас. Уникида турган бола ҳам, суюқоёқ, аллақадан келган етим бола! Яна ўзингиз биласиз-у, ҳадеб уларни бу ерга пашшаҳурда қилаверманг... Мен шунчайки сизга айтиб қўяяпман-да, қоқиндиқ! — Йигитали бу меҳрибонликлар тагида нималар ётганини сезмади, бепарво ўтираверди. Лекин аёл чиқиб кетгач, унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолди.

БЕШИНЧИ БОБ

МАСТОНА НИГОҲЛАР

Йигитали биринчи-иккинчи ҳафтани домланинг айтганидек, дам олиш билан ўтказди. Аслида Тошкентни анча соғиниб қолган экан, ўйнади, кулди, яқинда келиши кутилаётган машинасини “ювиб” дўстларига чойхонада икки-уч бор зиёфат қилиб берди.

Ниҳоят, у июннинг бошларида тугатган қўлёзмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб берганди, Фозил Шоисломович: “Бу катта илмий янгилик-ку, кўп савобли ишга қўл урибсан, машинисткага бер, тўрт нусхада кўчирсин” деди, қувончини яширолмади.

Орадан бир ой вақт ўтар-ўтмас Йигитали диплом ишини “аъло” баҳода ёқлади. Шундан кейин, энди буёғига нима қилдим, катта қозон қолиб, қишлоқнинг кичкина декчасида қайнаймиз шекилли, ёки бирон жойдан иш қидираймикан, деб боши қотиб турган бир пайтда Фозилжон ака чақиртириб қолди.

Уни декан қабулига кириш учун навбат кутиб ўтирганини кўрган Абду Орипов бир ишора билан ўз кабинетига олиб кириб кетди. Дермантин қоқилган эшикни зичлаброқ ёпти-да, Йигиталига юзланди:

— Омадли йигит экансан, диплом ишингни домла шовшув қилиб юрибди. Омадингни унданам зўри буёқда: анчадан бери бир кишилиқ ўрин бўш ётарди, шу ерга сени оладиган бўлдик. Табриклайман, энди!

— Раҳмат, домлажон! — Йигитали кўлини кўкрагига қўйиб қуллук қилди.

— Арзимади. Ҳа, айтганча, машина олибдилар, деб эшитдик. Энди, кўчада кўриб қолсалар, бизни пиёда қўймайдилар-да!.. Ҳа, домланинг олдиларига дангал кириб боравер! Ҳаммасини ўзим гаплашиб, ҳал қилиб қўйганман. Елкама-елка туриб, бирга ишлаймиз!

У яна бир бор:

– Раҳмат, домла! – деди-да, унинг ҳузуридан чиқиб, қаршисидаги эшик томон юрди.

Аслида лойиқ одам топилмаганлиги учун ярим йилчадан бери бўш бўлган ўринга Йигиталини олиш хусусида бугун эрталаб деканатда гап бўлганди...

Йигитали одатдагидан барвақт ўрнидан турди. Ювиниб ариқ томондан қайтаётганди, ҳовли рўясида қўлида бир парча қоғоз тутган Пошша хола уни тўхтатди:

– Менинг ҳам сизга ўхшаган битгаю битга болам бор. Бошқа шаҳарда ўқийди. Ёзги каникулга чиқибди. Телеграмма юборибди, агар бўш бўлсангиз, бирга кутиб оламиз!

У ҳовли бекаси гапини ерда қолдиришни истамади.

Пошша хола қизини Йигитали ўйлаганидай тантанавор кутиб олмади, елкасидан кучоқлаб, бағрига босиб кўришмади ҳам. Поезд вагонидан тушиб келган думалоқ юз, чиройли, дўмбоққина қизнинг ўзига яқинлашиб келишини кутиб турди, кейин, яхши келдингми, деб унга кўл узатди. Қиз сўрашаркан, лабини чўзиб ойисининг кенг юзларидан ўпиб қўйди. Хола анча бўшашиб қолган тўла гавдасини йиғиштириб олишга ҳаракат қилгандай, гавдасини ғоз тутди, сўнг қизига ўтирилди:

– Танишиб олинглар, бу аканг энди бизнинг ҳамхона, кираверишдаги уйчага кўчиб келдилар!

– Йигитали!

– Лаъли, – дея кўл узатди қиз чиройли жилмайиш билан. Унинг катта-катта тимқора кўзлари йигитни сеҳрлаб қўйгандай бўлди. У бир дақиқа Лаълига тикилиб қолди. Негадир юраги жиз этиб кетди. “Бекжон айтган қиз шу бўлса керак”, деб қўйди ичида.

Бир куни гап айланиб, “хўжайкангизни бир қизи бор, қаердадир ўқийди, баъзилар, эрдан чиққан, дейишади, лекин зўр нарса!” деганди, у.

Йигитали Салимжон билан курсдошларидан бирининг никоҳ тўйига боришга ваъдалашиб қўйганди. Кечга томон ўртоғиникига кетди ва уникада ётиб қолди. Ўша ердан нари иш хусусида яқиндагина ҳужжатларини топширган институт кадрлар бўлимига борди. Ойнинг иккинчи ярмидан ишга тушасиз, дейишди. Демак, ўн кун вақти бор. Бемалол қишлоққа жўнаб, ўйнаб келса бўлади.

У шомга яқин квартирасига қайтди. Ҳали ечиниб улгурмаганди, остона томондан:

– Мумкинми? – деган қўнғироқдай овоз эшитилди. Йигитали ўтирилди-ю, ажиб бор табассум билан жилмайиб турган уй эгасининг қизига кўзи тушди.

– Марҳамат, марҳамат! Кириг, – пойгоҳда турган чамадонни каравот остига суриб қўйди. – Кечирасиз, хўжалигимиз бироз тартибсиз бўлиб турганди, – дея қизни стулга таклиф этди.

Лаълининг қирқилган калта сочлари оппоқ бўйинини хиёл яшириб турар, бўлиқ кўкраклари атлас кўйлаги ёқасини ёриб чиқиб кетаман дерди. Гарчи қиз бу ҳолати билан ўз кўркини кўз-кўз қилаётган бўлса ҳам, сир бой бергиси келмасди. Бир қўлида кўйлак ёқаларини жуфтлаб омонатгина стулга ўтирди ва хона жиҳозларига бошдан оёқ нигоҳ ташлаб чиқди.

– Ҳамма нарсанинг гули чет элда-да! У томонларда жуда қойиллатишади! – деб қўйди.

Йигитали гап мавзуини бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

– Нечанчи курсда ўқийсиз?

– Битирдим. Энди уч-тўрт ой практикада бўламиз, кейин диплом беришади.

– Ундай бўлса икковимиз тенгига битирибмиз-да!

– Ҳали битирмаганмидингиз?

– Яқинда диплом ёқладим.

– О, поздравляем, ундай бўлса! Энди ким бўлиб ишламоқчисиз? – Лаъли кўзларини сузиб, қандайдир эрканамо қараш қилди. Негадир бу қилиғи Йигиталига ёқиб тушди. Унинг олдида беихтиёр мақтангиси келиб кетди:

– Институтнинг ўзида олиб қолишди. Имкон бўлса яна четга юборамиз, қишлоқдан кўра шу ерда бўлганинг яхши, дейишди. Йўқ деёлмадим.

– Қандай яхши-я, чет мамлакатларда бўлиш. Саёҳат қилиш! Қандай бахтлисиз. Сиз тўғрингизда ҳаммасини оймлар гапириб бердилар... Машинангиз қачон келади?

Кутилмаган бу савол Йигиталига малол келгандай бўлди. Лекин, тимқора кўзларини тикканча жавоб кутиб турган бу суҳбатдошни ранжитгиси келмади:

– Яқинда келиб қолади.

– Бизникида яшасангиз, машинангиз ҳам ўзингиз билан бирга турадимми?

– Ҳа. Институтдан квартира беришгунча шу ерда туради.

– Квартирани қачон беришмоқчи?

– Аввал ишга тушиб олай-чи, ваъда қилишгандай ҳам бўлди.

Лаълининг қиёфаси худди яқин орада йигит бу ердан кетиб қоладигандай сал ўзгарди. Лекин дарров ўзини тугди:

– Айтганча, мен сизни меҳмонга таклиф қилгани келдим. Вақтингиз борми?

– Бор албатта. Айниқса сиз таклиф қиласиз-у, йўқ деб бўладими!

– Раҳмат.

– Агар мумкин бўлса, мана шу магнитофонингизни ҳам олиб кетсак! Вой, мунча чиройли, буни ҳам ўша томондан олиб келгансиз шекилли?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди-да, қиз кетидан юрди.

Поппа хола ўчоқ атрофида куйманиб юрарди.

– Кела қолинглар, кўзичоқларим! Ҳозир ош сузаман.

Дастурхон ҳафсала билан тузатилган эди. Лаъли Йигиталини тўрга ўтқазаркан, унга маъноли қараб, бугун қанақа кун биласизми деб сўради.

– Йўқ.

– Айтайми?

– Айтингчи.

– Бугун менинг туғилган куним. Рошпа-роса йигирма иккига кирдим!

– Ундай бўлса табриклаш керак! – йигит ўрнидан турди, ҳозир келаман деб ташқарига чиқиб кетди. Кўп ўтмай кўлида бежирим қилиб ўралган “совга” билан кириб келди.

– Вой қандай яхши-я! Лаъли қимматбаҳо ялтироқ рўмолни бошига ташлаб ўзини ойнага солди. – Раҳмат. Худди шундай моднийсини орзу қилиб юргандим. Раҳмат сизга!

Рўмол қиз ҳуснини юз чандон очиб юборгандай бўлди. У тўрдаги шкафни очиб икки шиша вино билан коньяк олди.

— Мана буниси — танишиб олганимиз шарафига! Мана бу — иккинчиси, Йигитали ака икковимиз ўқишни баравар битираётганимиз шарафига! — деди шишалардан бирини онасига яқинроқ, иккинчисини эса ўзининг олдига қўяркан.

Аммо хола ичмади.

Лаъли магнитофонни қўйиб юборди.

Димиқиб ётган шаҳар осмони узра аста эса бошлаган шабада Пошша холанинг ҳам ҳовлисига бош суқиб, майин куй сасини узоқларга олиб кета бошлади.

Уй ичида икки мастона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунёнинг айшу лаззатини аллақачон тотиб бўлган, ёши бир жойга бориб қолган аёл ҳўриллатиб чой ҳўпларди.

Сархуш йигит аёл кўзини шамғалат қилиб, лўпши юзлари олмадек қизариб кетган қиз ҳуснига суқланиб боқар, у ҳам йигитни жолу қарашлари билан таъқиб остига оларди.

Йигитали ундан нигоҳини узмай ўйларди: “Бекжон ҳам бало! Бодироқ бўлгани билан диди баланд... Холанинг қизи нега эридан ажралишдидейкин? Қайси йигит бундай хотиндан воз кечгиси келади. Балки, ўқийман, деса эри тўсқинлик қилаверганидан кейин... Турли сабаблар билан ажралишганлар озмунчами. Ҳар қалай зўр нарса экан. Ҳалитдан сонини оёғимга тегизиб ўйнашяпти...”

Йигитали тўсатдан бир ғалати бўлиб, ўз хаёлидан ўзи қўрқиб кетди. Хонтахта остидан оёғини тортиб олди. Шу пайт магнитофонда лента тутаб, ҳар икки кассета пилдираб қарама-қарши томонга айлана бошлади...

ОЛТИНЧИ БОБ

АРМОН

Умурзоқ ота Боғободнинг эл назарига тушган ҳурмат-эътиборли қарияларидан.

Хайрибибининг ҳам Боғобоғдаги ўз тенгқурлари орасида обрўйи чакки эмас, моҳир чевар.

Ўзи қачон туғилган, ача аниқ билмайди. Кўрганлар чолкампирга бир хил ёш берадилар. Аслида Хайри ача қирқ йиллик ёстиқдошига нисбатан анча нимжон. Ҳатто белини дурустроқ ростлаб юришга ҳам қодир эмасдай. Лекин кун чиққандан то кеч тушгунча тиниб-тинчимайди, доим қимирлаб бирон иш билан овора бўлгани-бўлган. Тикув машинасининг педалини боса-боса “уҳ, чарчадим”, деб ўрнидан туради-да, яна бошқа ишга уннаб кетади.

Баъзан Умурзоқ ота:

— Ўзинг қилтиллаб турсанг ҳам, тиним билмас жиблажибонга ўхшайсан, кампир. Мен тинч турсам, дунёнинг иши тўхтаб қолади, деб ўйласанг керак, дер, шунда кампирнинг фақатгина олди милкида иккита курак тиши қолган оғзи очилиб, ҳаракатга тушиб кетар, камсуқум эрининг бир гапига ўнни қилиб жавоб берарди.

Дарвоқе, Хайри ачанинг куюнганича ҳам бор. Худонинг берган кун, ҳайҳотдек катта ҳовлида ёлғиз ўзи қолади. Дардилашай деса, ҳеч кими йўқ. Чоли азонлаб тегирмонга чиқиб кетади, шу билан икки хуфтонда қайтса-қайтади, бўлмаса йўқ.

Чолини колхоз пенсияга чиқарди ҳам бундоқ кампирим олдида ўтирай, бир пиёла чойни бирга ёнбошлашиб ичай демайди. Фақат Йигитали келгандагина ўғил атрофида айланиб қолар, тегирмон тўрт-беш кун ҳожатмандларнинг ўзига қолиб кетарди. Саҳродаги эгасиз сардобадай сукут сақлаб ётган ҳовли келди-кетди билан гавжумлашиб, кампирнинг бутун чарчоғи-ю, алами мана шу қисқа вақт ичида ёзилиб кетарди.

Йигитали ўқишга кетди дегунча, кампирнинг куни яна унда-мунда бўлиб турадиган тўй-маърака, ўз қизидек яқини Наволага қоларди. Ана шундай пайтларда кампирнинг жиғибийрони чиқиб, “яхши ҳам умрингдан барака топгур Навола бор экан, бўлмаса аллақачон ёрилиб ўлардим” деса, чоли тўнғиллаб, “Кўй-е, ҳамма сенга ўхшаганлар ёрилиб ўлаверса, лапанглаб юрадиган семизларга тўзим берсин-е”, деб ҳазиллашиб ҳам кўярди.

Уч йил кўринмаган, чол-кампир кўзлари тўрт бўлиб кутишган ўғиллари Йигиталининг худди булуғлар орасидан бир кўриниб қойиб бўлган қиш офтобидай, зум келиб-зум кетиши чолу кампирга жуда оғир ботди.

Ҳаммасидан ҳам Хайрибибига бир нарса қаттиқ алам қилади. У аллақачон тўй ками-кўстини тахт қилиб қўйган. Ичқари уйдаги тахмонда кўрпа-тўшагу, атлас кўрпачалар алламаҳалдан бери чанг босиб ётибди. Қуда бўлмиш Асқар боғбон ҳам кампир бир томоқ қириб қўйса, ҳозироқ тўйни бошлаб юборишга тайёр.

Хайрибиби икки ёшнинг юлдузи бир-бирига тўғри келиб қолганини улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ сезган, ич-ичидан хурсанд бўлган, бундан боғбонни ҳам огоҳ этиб, ҳатто қаттиқ бетоб ётган “қуда”сининг олдига чиқиб айтган. Ўшанда бечора Шарифахон:

— Қани энди улар тезроқ катта бўла қолишса, охирги армоним юрагимда қолмай, тўйларини кўриб кетсам, у ёғига мингдан-минг рози эдим, — деб кўзига ёш олганди.

— Вой, овсинжон, нималар деярсиз, катта тўйни бирга қиламиз. Ҳали набирачаримизни бир этак қилиб, биргалашиб боқиб ўтирамиз, айланай! — дея унинг кўнглини кўтарганди Хайри ача.

Бечора Шарифахоннинг дарди оғир экан, орадан кўп ўтмай қазо қилди. Унинг эрига айтган сўнгги гапи шу бўлди:

— Дадаси, қизларимиз бири асакалик, бири гарвонлик бўлиб, ҳар ёққа тўзиб кетди. Хонадонимиз чироғи ўчмасин десангиз, кенжамиз шу ерда қолсин. Агар Йигитали икковининг бир-бирларига кўнгли бор бўлса, мен розиман. Сиз ҳам қайгарманг. Ахир, бошидаёқ шунақа ният қилувдик-ку!

Ҳа, уларнинг қачондан буён юрагига туғиб юрган ниятлари бор эди. Яъни Навола бешикка беланган мурғак

чақалоқлигидаёқ Йигитали унинг қулоғини тишлаб,
“Ўзиники” қилиб олганди.

Буни ҳар иккиси ҳам албатта кейинчалик ақли кириб,
оқ-қоранинг фарқига етadиган бўлганда “эшитишди”. Аввал
ҳовлидагилар икки ёш уялмасин дегандай ҳазил-мутойиба
билан гапириб юришди. Умурзоқ бува қизни кўриб, “келин
қилиб оламан” дер, Асқар полвон эса, Йигиталини “куёвим-
куёвим” деб эркаларди.

Қишлоқдаги овози дўриллаб мўйлови энди сабза ура
бошлаган йигитчалар таъбири билан айтганда Навола
Боғободнинг “мировой” қизларидан бўлиб улғая бошлади.
Бу, бироз ғурурли ҳамда шаддот паривашнинг пинҳона
ошиқлари кўп эди.

Ҳатто кўшни Кекиртақ қишлоғидан қатнаб, бир синф
юқорида ўқувчи “табиб-дўхгир”нинг “шоир бола” набираси
унга бағишлаб шеър ёзиб, қизнинг дугонаси орқали бериб
юборгани бир пайтлар бутун мактабда дув-дув гап бўлган.

У шундай мисралар билан бошланарди:

*Қошлари худди камондир,
Қарашлари офати жондир.
Унга суқли боқмангиз –
Жаҳли чиқар, ёмондир.
Оти Наво — Навола-ю
Лек юракда сози йўқ.
Бағри тошлик шунчами,
Мағрур боқар, нози йўқ.*

Яна кимдир “миш-миш” тарқатган: қиз шеърни ўқибоқ,
шоир бечорани кекиртагидан олмоқчи бўлган экан, у аранг
қочиб, қутулибди...

Хуллас Навола билан мактабга бирга келиб-кетиш ҳаттоки
ёнма-ён кўшни бўлиб яшаш бахтига муяссар бўлган
Йигиталига ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан қарайдиганлар йўқ
эмасди.

Умурзоқ бува:

— Сенда қиз бўлса, мана бизда худо берган ёлғиз ўғил.
Нима фарқи бор, ўртамизда бир туртиб юборса думалаб
тушадиган девор бўлгандан кейин. Навола бизга қиз,
Йигитали сенга ўғил бўлади, қўяди, тамом-вассалом! — деса:

— Илоё омин! — дея унинг сўзини маъқулларди Асқар полвон.

Кейин... Йигитали ўқишга кетди.

Орадан йиллар ўтди.

Мана, энди Аскарвой куёв бўлмишнинг донфини эшитиб, бир гурурланиб қўйса, бир ўйланиб қолади. Ахир ота бўлгандан кейин ўйлашга мажбур бўларкан: қизининг аини ўйнаб-куладиган пайти ўтиб боряпти. Ҳисоблаб қараса, Навола йигирма тўртта қадам қўйибди. Ҳеч қайси қиз қишлоқда бунчалик уйда “ўтириб” қолмаган.

Хайрибиби Наволани “келиним” дейишдан кўра “қизим” дейишни ёқтирарди. Ахир бир кунмас бир кун шу ҳовлининг чироғини ёқадиган у-ку! Лекин, мунча чўзилмаса бу тўй! Кампирнинг неча йиллар давомида қат-қатланиб ётган орзу ҳаваслари қачон рўёбга чиқаркин! Баъзан унинг юрагига қандайдир шубҳалар кўланка ташлаб, дунё кўзига қоронғи кўришиб кетарди.

Ўғлининг келишидан кетиши кўпайиб қолди. “Бас энди, бу ерга қадам босиб келсин, жўнатиб бўпман. Олимлиги билан тилмочлигини мана шу қишлоқда қилаверади. Ҳамма ерда иш тўлиб ётибди. Худо хоҳласа, набираларимни жойинг жаннатда бўлгур Шарифахон учун ҳам ўзим боқиб, катта қиламан, деган ниятим бор!”

Бу хил ширин орзулар, мана, ўғли ўзга бир юртдан келганига тўрт ойдан ошяптики, деярли ҳар куни ўтирса ҳам, юрса ҳам Хайрибибининг миясида айланаверадиган бўлиб қолганди.

Бугун ҳам шу хилдаги хаёллар билан боғ тўрига ўтиб, палак оралаб катта бир ойимқовоққа кўзи тушиди. Терисига тирноғини босганди, ўтмади. Этагига дони қотиб ултурмаган ловиядан терди. Янгилик қилиб, бир ловия шўрва пиширмоқчи бўлди. Навола ҳам ҳали замон келиб қолса керак. Тушга қайтаман деб, айтгандай бўлувди.

Қиёмга яқин эшик олдида машина тўхтади-да, ҳовлига Навола кириб келди. Оёғида отаси Асқаржоннинг қўнжларига гўнг, тупроқ юқлари ёпишиб қолган оғир кирза этиги, бошида эскигина дурра, эгнида ўзига ҳеч ўтирмайдиган узун, этаклариғижимланган, бунинг устига кир қўйлак.

Ача Наволани иш кийимида кўп кўрган, аммо бундай рўдапо ҳолатда биринчи кўриши эди.

— Вой ўлмасам, бу нима юриш, болам? — деб юборди юзини тирнаб.

Қиз ўзини оқлашга шошилди:

— Фермадан Унгурғорга гўнг ташидик. Тўғри ўша ердан келяпман. Мен ҳам аъзоларим билан тенгига ишлашдим. Улардан қаерим ортиқ, — кейин гапни чалғитиш учун: — Вой, мен яхши кўрадиган ловия шўрва пиширибсиз, ача! — деди қозонда билқиллаб қайнаб турган овқатга қараб.

— Аканг ҳам яхши кўрарди. Ҳозир “културни” бўлиб, бунақа овқатларни унутиб юборгандир! — дея кулиб қўйди ача чиройи очилиб. Сўнг, — кел, ўтир бирга овқатланайлик, — деди.

Навола мил-миллаб сув оқиб турган ариқ бўйига чўнқайиб ювинишга тушди.

Она-бола тушлик қилишди. Кейин Навола яна ишга кетди.

ЕТТИНЧИ БОБ

ТАШРИФ

Кампир энди айвондаги кўрпачага ёнбошлаганди, кутилмаганда “ача” деган таниш овоз эшитилди. Яланглик ўртасида кўлида чамадони билан кулиб турган ўғлига кўзи тушди-да, чошиб бориб уни бағрига босди.

– Вой, бўйгинангга онанг қоқиндиқ, болагинам! Ҳозиргина сени гапириб ўтирувдик-а. Буни қара, Навола билан сен яхши кўрадиган овқат пиширгандик. Насибали болагинамдан ўргилай. Эсон-омон келдингми?

Жимжит ҳовли бирпасда гавжум бўлиб қолди. Қўшни болаларидан чаққонроғи сув боши – тегирмон ёққа чошиб кетди.

Йигитали онаси пиширган шўрвадан икки-уч қошиқ тотинди-да, четга суриб қўйди. Муздек яхна чой ичиб, бироз чўзилиб ётди. Кейин, зерикди шекилли, ўрнидан турди. Болалиги ўтган тупроқ кўчаларни бир айлангиси келди.

Навола Йигитали келганлиги ҳақидаги хушхабарни шофёр боладан эшитди-ю, катта йўлдан эмас, ҳозир кўпчилик унутиб юборган, бир пайтлардаги “қадрдон” ўша сўқмоқ бўйлаб йўлга тушди. Йигитали акаси чет элдан қайтган кунги баҳор оқшомини, алямаҳалгача суҳбатлашиб юришганини ва ниҳоят, узоқ ўтмишга ўхшаб қолган ўша аразли кунни, ўзини мана шу йўлдан қай аҳволда кетиб борганини беихтиёр эслади, эслади-ю, худди ҳозир Йигитали орқасидан қорама-қора келаётгандай ҳис этиб, ғалати бўлиб кетди... Шу пайт бирдан унинг хаёллари ҳақиқатга айланиб, шундоққина ўттиз-қирқ қадамча наридаги дўнглик орқасидан Йигитали чиқиб қолса бўладими.

Қиз нима қилишини билмай турган жойида қотиб қолди, кейин беихтиёр олдинга талшинди.

Йигитали қадамини тезлатди-ю, негадир қиз истиқболига ошиқмади.

Орадан уч-тўрт қадамча масофа қолгач, Наволанинг юриши секинлашиб, ўздан-ўзи вужуди бўшашиб кетгандай бўлди. Қаршисида, яқинда келиб кетганидан ҳам бутунлай бошқача, бироз тўлишган, сочлари қалин, костюмнамо гаройиб жемпер кийган Йигитали савлат тўкиб турар, у худди ҳинд киноларидаги мафтункор бош қаҳрамонларни эслатарди.

Навола унга бир лаҳза қараб қолди-да, кейин кўзларини яширди. Энтикиб нималарнидир демоқчи бўлганди, айтолмади, юраги ҳаприқиб кетди.

Йигит ҳам Наволага қараганича, жим турарди. Унинг қаршисида яқин-яқингача юрагини ўртаган, эртақларда таъриф этиладигандай мафтункор, дунёда тенги йўқ парипайкал эмас, юзларига қандайдир ҳорғин дағаллик соя ташлаган, оддий бир қишлоқ қизи турарди.

“Меҳнатдан бошқа нарсани ўйламай қўйибди!” миясидан шу фикр ўтди-ю, худди биринчи бор кўраётгандай унга бошдан-оёқ кўз ташлаб чиқди.

Орага ноқулай жимлик тушиб, Навола баттар ўзини йўқотиб қўйди. Ниҳоят, бу жимликни Йигиталининг босиқ овози бузди:

– Навола, сенга нима бўлди!? Қаердан келясан?

Қиз шошиб бошидаги эскигина дуррасини тузатган бўлди.

Кейин:

– Мен... мен... ишдан! – деди-да, сўқмоқни айланиб, қишлоқ томон тез-тез юриб кета бошлади. Сал нарироққа борганда оёғи йўл бўйидаги гулхайрининг узун поясига ўраланиб, йиқилиб тушишига сал қолди.

Йигит индамай унинг орқасидан юрди.

Кун ботиб, Боғободга оқшом чўкиб борар, тоғ томондан этни жунжиқтирувчи салқин шабада турган, қишлоқни майин тун пардаси ўз бағрига ола бошлаган эди.

Йигитали ҳовли этагига ўтиб, Тепабоққа элпувчи ёлғизоёқ йўл томон юриб кетди.

У қаёққа, нима мақсадда кетаётганини билмас, хаёли ҳамон Наволанинг бояги қиёфасида эди.

Бир маҳал ўзига келиб, ён-верига қараган эди... тегирмон ёнида турибди. Новдан қўйилаётган сувнинг гувиллаши кечки шамолда чайқалаётган терақларнинг дарёдай вазмин шовиллашига қўшилиб, ажиб бир куй ҳосил қиларди.

Бу ерлар Йигиталига болалик йилларини, худди мана шу соҳилда, тегирмон бўйларида Навола билан қувлашиб, унинг сочларидан тортқилаб бирда йиғлатган, бирда кулдириб ўйнаган маъсуд чоғларини эслатиб юборди.

Навола!.. Йигитали унинг бояги умид билан жовдираб турган кўзларини кўрганида, қиз ўзини интизор бўлиб қутганини, йўлларига кўз тикиб юрганини сизди, сизди-ю, узоқлаша-узоқлаша қораси оқшом қоронғилигига сингиб кетгач, юраги алланечук безовга ура бошлади, ачишгандай бўлди...

Қизни ҳовлида қуйманиб юрганида яна бир бор кўрди. Бошқа кийимларини кийиб, ювиниб- тараниб олибди. Лекин, барибир, бу Навола ҳам бутунлай бошқа, бир неча йиллар давомида ҳаёлини банд этиб келган Навола эмасди.

Қиз қўлида макка-буғдойдан иборат озуқа солинган кичкина товани кўтариб, ялангликнинг этакроқ томонига юрди. Икки ҳовли орасидаги қаноти доим очиқ турадиган кенг табақали эшиқдан ўтиб, ўнг келган жойни титкилаб ивирситиб юрган бир тўда товуқ жон ҳолатда югуриб келди-да, Наволани ўраб олди.

Йигитали нимадандир умидвор бўлиб, ўзи томон лапанглаб чошган бобоғ хўрозни оёғини ерга уриб, нари ҳайдамоқчи бўлди ва ялтироқ туфлиси учига шу исқиртлар қолдирган ахлат чапланиб, таъби баттар тирриқ бўлди.

У Наволага яқинроқ келиб:

— Бу ҳам субтропик боғнинг қўшимча даромад тармоғига кирадими? — деди ҳазил оҳангида. Бироқ, сўзи жуда қўпол чиққанини дарров сизди.

Қиз босиқлик билан жавоб қайтарди:

— Колхозда ферма ташкил қилинганди. Негадир ўзини оқламади. Шахсий хўжаликларга бу жониворларни озуқаси билан тарқатиб чиқилганди, натижаси ёмон бўлмапти. Даромади яхши.

Йигитали бошқа индамади.

Чунки бугун нонушгага ўзи яхши кўрадиган қуймоқни ишгаҳа билан еб олганди.

Эртаси эрталаб чой устида кампир ўғлидан сўради:

— Болам, энди кетиб қолмайсанми? Шаҳардан бутунлай келдингми?

— Ҳали у ерда ишларим тугагани йўқ, ача, — деди Йигитали дудмалроқ қилиб.

Чой ичиб бўлинди. Дастурхон йиғиштирилди. Ўртага чўкиб қолган жимликни отанинг:

– Ҳа, болам, бизга ҳам осон эмас. Беш кунлигимиз борми йўми...

– Дада, ача! – Йигитали кескин бошини кўтарди-да, уларга бир-бир қараб олди. – Яна озгина сабр қилиб, ўзимизга қўйиб беринглар. Ахир, шунча йил чидадинглар-ку... Аввало, менинг касбим бўйича бу ерда иш йўқ. Мени институтнинг ўзига олиб қолишди. Бу ҳар кимга ҳам nasib қилавермайди. Ҳозирча квартирада турибман. Кейин... Шу ойнинг охирида иш бошлашим керак.

– Ана, кўряпсизми, яна кетаман деяпти, – Хайрибиби эрининг елкасига нуқиб қўйди, сўнг Йигиталига ўтирилди. – Онагинанг шунча йил йўлингга кўз тиккани етмайдими. Тилмочлигингни шу ерда қилсанг бўларди-ку!

– Нима, сизнинг айтган гапингизни таржима қилиб тураманми. Шундоқ ҳам нима десангиз ҳамма тушунаверади! – бироз ҳазил билан ўртага юмшоқлик киритмоқчи бўлди Йигитали.

Бироқ онаси юмпамади:

– Энди билдим: шаҳарлик бўлиб, бизлардан кечиб юбормоқчисан. Ўқишим деб, келмасдинг, энди ишим бор деб бутунлай қорангни кўрсатмас экансан-да! Йўқ, сени ҳеч қасқа юбормайман. Ўша Тошканингни оҳанрабоси бўлса ҳам, юбормайман, вассалом!

– Озгина ишлаганимдан сўнг институтдан жой беришмоқчи. Яна унда ўзингизни ҳам қўймай машинага, солиб олиб кетаман. Сизни ҳў, баланддаги уйга лифт олиб чиқиб қўяди.

– Ҳеч бандаи-мўминни ўз уйи – ўлан тўшагидан қўймасин! – Кампирнинг ҳали-бери таслим бўлгиси йўқ эди, аммо шу пайт Йигиталини йўқлаб Парпи “ваҳмак” келиб қолиб, ўртада гап бўлинди.

САККИЗИНЧИ БОБ

ЖИМЖИТЛИК

Қарийб етти йиллик гавжум ҳаёт давомида Йигитали шаҳар шароитига бутунлай сингишиб кетган экан. Илгарилари буни сезмасди. Лекин шу кунларда назарида Боғобод ҳувиллаб қолгандай бўлиб туюларди. Кўчаларда одам сийрак. Ялангоёқ бўлиб олиб, шовқин -сурон билан чиллак ўйнаб, ҳаммаёқни бошига кўтарадиган илгариги болалар ҳам кўзга кўринмасди. Айниқса кун найзага келган пайтда бутун қишлоқ жимжит сукут ичида қолгандай.

Дарҳақиқат, ғалла ташвишидан қутулиб, чорва учун қишқи озуқа-пичан тайёрлаш мавсуми бошланган. Бундай вақт- ганимат кунлар меҳнатга лаёқатли одамни қишлоқда учратиш қийин. Улар тоғ ораларидаги бирон чайлада ёки омонатгина қилиб шох-шаббалардан қурилган “уйча” да бўлишади. Кундузлари чалғи ўриб, пичан ғарамлашади, кечалари гулхан атрофида алламаҳалгача гурунгни қиздириб ўгиришади.

Бу йил ёғин-сочин кам бўлиб, колхоз ғалла планини учма-уч қилиб аранг бажарди. Агар бор кучни ишга солмаса, бурноғи йилдагидек ем-хашак нондан азиз бўладиганга ўхшаб қолди. Буни сезган раҳбарлар, колхозчилар кўрпа-тўшак қилиб, тоғнинг ичкари олис жойларига кетишган.

Навола ҳам қизлар билан Кўрбулоқ орқасидаги қайсидир унгурга пичан ўримига кетган – икки кундан буён дараги йўқ.

Негадир Йигитали келганидан бери ўзини худди бегона жойда юргандай ҳис қилар, зерикиб баъзан тоғ сўқмоқлари бўйлаб ёлғиз тентираб, кунни ўтказарди.

Кеча айланиб юриб, Тепабоғ ёнбағридан пичан ўраётган юқори синф ўқувчилари қаршисидан чиқиб қолди. Уларга кўз-қулоқ бўлиб турган таниш ўқитувчи келиб, Йигитали билан сўрашди. Нарироқдаги икки кишини, янги ўқитувчи

бўлса керак, таний олмади. Болалар Йигиталини кўришп-
ю ўз ишлари билан овора бўлишди. Қизиқ, бир пайтлар
Боғободда номи “машҳур” бўлган Йигиталини энди ҳамма
унугиб юборгандай эди.

У пастга қараб кета бошлади. Кутилмаганда дарёнинг
қишлоқни четлаб оқиб ўтувчи Соёлиқ ўзани этагидаги қалин
дарахтлар билан қопланган қирғоқ яланглигида бир-бирига
орқа бериб ўтирган чўмилиш кийимидаги бир эркак ва аёлга
кўзи тушди. Йигитали ўтган кунни Асқар тоғадан Бодомзорга
киночилар келганлигини, Телабоғни кўриб қандайдир
ўтовлар тикамиз яна Соёлиқнинг шаршара жойига уйчалар
курамиз деб кетишганини эшитгандай бўлувди. Ўшалардан
бўлса керак, деб ўйлади.

У нарироқдаги бир пайтлар ур-тўполон қилиб чўмила-
диган, сув димланиб оқини сабабданми Димлама деб
айтиладиган қирғоқ бўйига келиб ечинди. Шарқираб оқиб
турган муздай сувда мазза қилиб чўмилди. Сув тўлқинлари
тарам-тарам қилиб четга чиқариб қўйган қумликнинг
офтобрўй жойини танлаб, чалқанча тушиб, ётиб олди.
Беихтиёр болалик пайтларини эслади. Ёзнинг бирон кунни
йўқ эдики, Собиржон, Илёс, яна тўрт-беш ўртоқ бир бўлиб
Димламага чўмилишга келишмаган бўлсин! Мана бир неча
йиллардан сўнг бу томонларга у энди қадам қўйди. Ўзи
ёлғиз. Қани ўртоқлари! Ҳаммаси ҳар қаерда, ўзи билан ўзи
овора. Турмуш ташвишга тушиб кетган.

Кун оғиб, соё қирғоғидаги дарахтлар сояси сув юзини
ҳам қоплай бошлаган бир пайтда кийинди.

Сўқмоқ бўйлаб анча юқори кўтарилиб қолганда, кўзи
тагин бояги кимсаларга тушди. Улар энди қўлтиқлашиб,
Димлама томон кетиб боришарди.

Уйда пешинликка деб онаси қилган овқатдан озгина
еган бўлди-да, кўчага чиқиб, гузар тарафга йўналди.
Сертупроқ йўл четидан ялғиллатиб артилган туфлисини
авайлаб юриб бораркан, кутилмаганда:

– Йигитали! – деган овоздан ёнига ўтирилди.

Катта йўлнинг бу бетидаги жинкўча оғзида турган
Собирга ўхшаш кишига кўзи тушди. Бир неча кундан бери
тунд бўлиб юрган кўнгли ёришиб кетгандай бўлди.

Собир бошини оқ чиг қийиқ билан боғлаб олган, эгнида
эски фуфайка, қоп-қора соқол-мўйлови бутун от калла

юзини қоплаб кетган, ёши бир жойга бориб қолган одам қиёфасида турарди. Собир ёнида тўхтаб қолган эшакка бир камчи уриб қўйди-да, кўчани кесиб ўта бошлади.

– Қўйилман, оғайни, каттакон бўлиб кетгандан кейин шу эканда! – у ошпоқ тишларини кўрсатиб чиройли жилмайганича Йигиталининг ёнига келди. Ҳеч тортинмай чанг-тупроқ ўнгиб ётган кийимлари билан кучоғини кенг очиб, уни ердан даст кўтариб олди. Дўстининг, э, Собир ошна, деб чўзилган қўли унинг қўлтиғи остида қолиб кетди.

– Бормисан, оғайни, бизларни эсингдан чиқариб юборганмисан? Кўришмаганимизга уч йилдан ошяпти-я! Ё катта бўлганинг сари қишлоқдан ўзингни тортяпсан чоғи. Шундайми, а?

– Йўқ, жуда айтганингдай эмас! – оқ қўйлагига ўтириб қолган сарғиш тупроқ гардларини чертиб қоқаркан, Йигитали унга жавоб берди. – Ўқиш, иш, ўзингдан қолар гап йўқ!

Собиржон уйламай-нетмай шу аҳволда кучоқ очиб сўрашиб юборганидан бироз хижолат тортди. Аммо сездирмади.

Йигиталининг гапини қувватлаган бўлди:

– Ҳа, энди, ҳамма ерда ҳам аҳвол шу! Бир жойда иш, бир жойда ўқиш, илм-маърифат, техника... Баҳорда келибсан-у, озгина туриб, кетиб қолибсан. Тоғда, чорва орқасида юргандим. Кейин эшитиб, кўришолмаганимизга жуда афсусландим. Қачон келдинг?

– Тўрт кун бўляпти. Ўзингни топиб бўлмайди-ку!

– Ҳа, пичан ўриб юрибмиз. Эшитган бўлсанг керак, колхоз ёшлар бригадасига амалдор бўлиб, кўтарилиб қолганман. Наво ҳам бўш келмаяпти. Ўз қизларини ишлатиб ётибди. Улардан кўрққулик. Бир кунмас-бир кун биз йигитларни синдирадиганга ўхшайда, улар! Дарвоқе, оғайни бу ерда зерикиб юргандан кўра, нега айланиб олдимга ўтмадинг. Тандир кабоб қилиб берардим.

– Қайси тоғдан излаб топаман сени?

– Тегирмонбошига бориб, ҳо-о Собир қаердасан деганингда тупканнинг тагидан бўлса ҳам, етиб келардим... Ие, нега турибмиз бу ерда! Қани юр ҳовлига, гапнинг қолганини уйда гаплашамиз. Кетдик! – Собиржон олдинга ўтиб йўл бошларкан, – Хуршидани кўрдингми? – деб қўйди.

– Ҳа. Тоққа раскалалушка олиб жўнаворганингни айтди.

– Бу йил бизда пичан масаласи жиддийроқ. Райондан келадиган бир вакилимиз бор, ўшанинг гапи билан айтганда “проблема!”

– Оббо сан-ей.

– “Совуқ”ни кўргандурсан, гўшт дўкони очиб, Боғободни “гуллатиб” ётибди. Ҳозир йўлда учратиб қолдим, оғзи кулоғида. Уч қиздан кейин хотини ўғил туғиб берибди. Кечга яқин чойхонада ош қиламан, дейди. Бирга ўтирамиз, оғайнилар йиғиларкан. Ҳаммаси сени сўрайвериб безор қиларди, баҳона билан кўришиб оласан!

– Нима десанг, шу-да!

Улар жинкўча томон бурилишди.

– Ана, ҳовлига ҳам етдик. Ҳовли илгари кўрганингдай эмас, биров ўзгартириб юборганмиз. Энди бизларнинг план колхозча – рядовой! – ўзи биринчи бўлиб ичкарига қадам кўяркан, нарироқда, ялангликда куйманиб юрган хотинига қараб қичқирди:

– Хуршида, дарров жой қил. Қара, бизникига ким келди!

Меҳмон ҳовли бурчидаги кўрпача тўшаб қўйилган ёғоч каравотга ўтирди.

Собиржон, ҳозир келаман, деб гишт ётқизилган йўлакдан оғил томонга кетди. Хуршида янги парёстиқ келтириб Йигиталининг ёнбошига қўйди, кейин чой дамлаш учун ошхона томон ўтди.

Олдин эътибор бермаган эканми, Хуршида шу топда кўзига жуда ўзгариб кетгандай бўлиб, кўринди. Аста разм солди. Шаддодлиги, кўзларининг тийраклиги ўша-ўша. Бироқ жуссасига, олдинги мафтункор чехрасига қандайдир гализлик соя ташлаб тургандай эди.

Бир пайтлар у ҳам Навола сингари қишлоқнинг олд қизларидан эди, шунини олмасам, армонда кетаман деб, оҳ-воҳ чекиб юрганлар анчагина эди. Аммо бахт Собиржонга кулиб боқди. Тўйдан кейин “шайдо”ларнинг дами ичига тушиб кетди.

Йигитали ҳар келганда энг аввал онасидан, Собиржон, Хуршидалар қалай, яхши юришибдими, деб сўрарди. Бир марта шундай сўровига кампир “ҳозир Хуршидани кўрсанг – таний олмайсан, жуда ўзгариб кетган, фарзанд кўриш унга ёқмади шекилли, бутун кўҳлигини юлиб олди” деганди. Негадир онасининг мана шу гапи ҳозир эсига тушиб кетди.

Бирдан Йигитали диққатини дарвоза занжирининг шақирлаши тортди. Унинг ёпиқ қанотига суяниб турган жамалак соч қизалоқ ҳамда ишгончан болакайга кўзи тушди. Қизча беш ёшлар чамасида бўлиб, қош-кўзлари, юз тузилиши ўша, бундан бир неча йил олдинги Хуршиданинг айнан ўзгинаси эди. Чиройини “юлиб олган”и шу бўлса керак, деган фикр ўтди Йигиталининг хаёлидан.

Ўғил эса, отасига тортганлиги шундоқ кўриниб турарди.

— Қани, Йигитали, дастурхонга қаранг! — Хуршиданинг овозидан унинг хаёллари бўлиниб кетди.

— Бир қосадан муздай айрон ҳам бўлсин, онаси! — деди Собиржон нарироқдаги айвон супасига ўтириб олиб, оёғидан тигилиб қолган сарғиш ағдарма этигини ечишга уриниркан.

Хуршида “хўп” деб қўйди-да, чошиб эрининг олдига келди. Унинг этигини тортишиб юборди.

Йигитали кўнгли тусамайгина айрондан икки-уч хўплам ичди. Кейин қосани дастурхон четига қўйди. Айрон солинган заранг коса таъбини бироз хира қилганди.

Илгарилари бундай идишда овқат ичишни, қаймоққа нон ботириб ейишни яхши кўрарди... Нима бўляпти ўзи, унга энди!

— Нега ичмайсан, чанқоқни босади! — деди Собиржон айронни тоғораси билан кўтариб хўрилатиб ичаркан.

— Уйда роса қатиққа тўйгандим, — дея баҳона қилди Йигитали. У Хуршида олиб келган маставани ҳам дурустроқ ишгаҳа билан ичмади.

— Жуда тўққа ўхшайсан. Бўлмаса, ошни эртага қолдирамиз. Энди чойхонага! — деди Собиржон дастурхонга фотиҳа ўқиб.

Барвақт гузар чойхонасига тўпланган жўралар аллақачон масаллиқларни тахт қилиб қўйишган, Илёс ошга уннаб оборган экан. У бир қўлида капгир, иккинчи қўлини Йигиталига ташлаб:

— Оғайни, катталигинг ўзингга. Лекин, бизларни унутиб юбормагин-да! Кўришмаганимизга мана минг йилдаи ошибди! Келганмишсан деб эшитамиз, бобойдан сўрасак, уже кетган бўласан! Бу нима беданамижозлик! — Илёс қойил қилдимми, дегандай ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, гапининг ўринли бўлганидан ўзи ҳам руҳланиб кетди шекилли, давом этди, — Агар шаҳарда жононлар ҳар қаламда

учрайди-ю, бу ерда топилмайди деб ўйласанг, хато қиласан. Боғободда ҳам кўпайиб қолди. Энди аста орқангга қара!

Ўйигитали Илёснинг ишораси билан беихтиёр кўча томонга ўтирилди. Чойхона ёнбошидаги кўчадан у боя Шовва бўйида кўрган соқолли ўрта яшар киши билан қора кўзойнак таққан жувон етовиди бир гуруҳ енгил-елпи кийинган қизгиналар клуб томон ўтиб боришарди.

Илёс изоҳ берди:

— Киночилар! Бизнинг қишлоққа келиб, ўпиш-кучоқлашиш ҳақида кино олишяпти. Анаву олдинда кетаётган эчки соқолли режиссёр, — деб қўйди гапининг сўнгида.

Шу пайт чойхона орқасида Илёсга қарашаётган Парпи “ваҳмак” келишгангина, ўрта бўй, истараси иссиқ бир йигитни бошлаб келди:

— Қани, қани, Муроджон ака, бизлар билан озгина ўтиринг! — Кейин овозини атайин баландроқ қилиб— Бу ерда Тошкентдан келган меҳмон ҳам бор! — дея Ўйигитали томон ишора қилиб қўйди.

Собиржон овозини баландлатиб:

— Нега энди Ўйигитали меҳмон бўларкан. Ўзимизнинг шу ерда тешишиб, катта бўлган ошнализ-ку! - деб қўйди.

Муроджон ҳамма билан, айниқса Тошкентдан келганлиги шундоқ сезилиб турган, забардаст бўй-басти, савлатдоргина “ҳамшаҳри” Ўйигитали билан куюқ сўрашди.

Қўлини қўйиб юбормай:

— Сиз ҳақингизда устоз шифокор Луқмон отахон гапириб берганлар. Танишганимдан хурсандман. Бафуржа гурунглашамиз, — дея касалхонада зарурроқ юмуши борлигини айтиб, узр сўради.

У кетгач, Собиржон орқасидан қараб, қизиқ, деб қўйди-да, Ўйигиталига ўтирилди:

— Сен Тошкентга бориб у ерга боғланиб қолганиндай, бу Муроджон деган шаҳарли йигит бу ерга боғланиб қолган. Анаву, мактаб орқасида алмисоқдан қолган бинода амбулатория бўларди-ку, ўшани бузиб, ўрнида районда намунали бўладиган касалхона қурулмоқда. Шунинг орқасидан югуради, беморларни кўради, вақти зиқ. Ҳозир ҳам қаергадир шошиб турибди. Биласанми, у ким? Биз ҳар кун радиодан қўшиқларини эшитиб турадиган машҳур

ҳофизнинг ўғли! Лекин жуда камтар. Шунақа музика чаладики... яқинда клубнинг бир бурчагида чанг босиб ётган анаву фортепьяно асбобини Бўри ака қайтадан саҳнага олиб чиқиб, аввалги жойига ўрнатармиш... “Шуни бир чалиб, одамларни маданий ҳордиқ чиқартирайлик, ўзи ҳам анча вақтдан бери чаладиган одам йўқ, хор бўлиб ётибди” деб илтимос қилган экан, Муроджон рози бўпти. Лекин вақт топиб, ўша асбобнинг олдига ўтириб қолса, ундан таралган куйни эшитиб, ёқангни ушлайсан. Бир марта мен ҳам, анаву кино бор-ку, Раж Капур ўйнайдиган, ўшандаги куйни бу йигит чалганини эшитиб, қойил қолганман. Ҳарна қилса, машҳур артистнинг ўғли-да! Дўхтирлигига келсак, гап йўқ.

Йигитали дўстига маънодор қаради:

— Демак, сен тарифини келтириб мақтаётган менинг ҳамшаҳрим бу ерга келиб, Боғобод кадрдан ёлчибди-да!

— Энди “ҳамқишлоғим” десанг ҳам бўлаверади.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

ҚАЙРИЛГАН ҚАНОТЛАР

Муроджон уч фарзанд ичида кенжаси саналиб, оиланинг эркаси эди. Нима учундир бошқаларга қаттиққўлроқ ота бу ўғлига келганда, арқонни узун ташлаб қўйганди.

Меҳрихон баъзан куюниб “бу кичик ўғлингиз жуда ўйинқароқ: кино-ю капток тепишдан бери келмай қолди. Тежаб-тергасангизчи, ахир эркак кишисиз” деса эри: “нимасини тергаб бўлади, мактабда ҳам, музикада ҳам “аъло” бўлса, хулқи, ёмонмас! Энди, кўчага чиқма, уйда ўтир, дейми! Бунақа гапларни анаву қизинг каттароқ бўлганда, ўшанга айтгасан... Ҳали Муроджон бир йигит бўлсинки...” дерди.

“Сиз шунақа деб ёнини оласиз. Бу эркатойингиз ҳали бизни уялтириб қўймаса эди”.

Муроджон онаси тапвиш торгганидек оилада ҳеч кимни уялтириб қўймади. Фақат отаси орзу қилган, Шварц домла умид боғлаган музика соҳасида ўқишни давом эттиришдан воз кечиб, кутилмаганда шифокорликка қизиқиб қолгани уйдагиларни ҳайратта солди, холос.

Бунинг сабаблари бор эди. Муроджон ўзига ишонар, шаҳарда анча обрўли ҳисобланувчи музика билим юртида энг иқтидорли ўқувчилар қаторида ҳисобланар, сурати “Ҳурмат тахтасида”дан тушмасди. У энг талабчан ҳамда меҳрибон устоз, профессор Евгений Шварцдан дарс оларди. Бир неча марта фортепьяно ижроси бўйича республика конкурсида ишгирок этиб, биринчи ўринни эгаллади. Ўғлидаги бу салоҳият -иқтидор ота қувончига қувонч қўшарди. Айниқса, у жаҳон классик музика дурдоналарини чуқур ҳис этарди.

Эр-хотин ўғлимиз ўз устида янада мунтазамроқ машқ қилсин дея, йиллар давомида жамғарилган пуллари ёнига пича қўшиб, ўша пайтда анча камёб ҳисобланган янги фортепьяно асбоби сотиб олишди. Шу муносабат билан

хонадонга Муроджоннинг устози Шварц домла ҳамда оиланинг “минг йиллик қадрдони” номи чиққан артист Фани ака Аъзамовларни таклиф этишди.

Дастурхон устида билдирилган тилакда Фани аканики чинакамига “артистона” бўлди. “Шу асбобни чалиб чарчасанг, устига чиқиб олиб, дам олишинг, яна машқингни давом эттиришинг мумкин экан. Шунинг учун номинг машҳур бўлиб, Ўзбекистондан ташқарига чиқиб, парвоз қилмагунингча мана шу фортепьянодан нари кетмагин. Омин аллоҳу акабар...”

Қарангки, орадан кўп ўтмай боланинг номи кенгроқ миқёсда “машҳур бўлиши” га имконият туғилди. У Ленинградда ўтказиладиган “Бутуниттифоқ ёш музыка ижрочилар конкурси” да қатнашиш учун тайёргарлик кўра бошлади.

Муроджон кўпдан орзу қилиб юрган бетакрор даҳо Бетховеннинг шоҳ асарларидан бири бўлмиш “Еттинчи симфония” (“Тақдир эшикни қоқмоқда”) ижросига қўл урди. Аввал руҳий салобат босдимиз, анча қийналди. Худди елкасини, сўнг билаклари аралаш тирсақларини кўринмас бир куч босиб тургандай бўлаверди. Шварц домла буни сезар, енгининг керак, енгининг керак деб, кўнглини кўгарарди.

Ниҳоят, бола вужудида қандайдир ёруғлик пайдо бўлиб, бармоқлари ўзига итоат этаётганини сеза бошлади. Кундан-кун хаёлларини илҳомбахш бир руҳ чулғаб бораётганини англаб, шунда нота қоғозига туширилган нуқталар куйга айланиб, кўз олдидан худди юрак урушидан пайдо бўладиган кардиограмма тўлқинлари мисол ўта бошларди. Ҳатто тунлари ҳам саркаш дарё оқимидай безовта тўлғонаётган шу оҳанслар қулоғи остида янграб кетар, баъзан тонг саҳаргача тунни бедор ўтказарди.

Бир куни ярим кечада ўрнидан туриб кетди. Каридор бўйлаб ташқарига юрди. Олди узун ром эшиклари билан қошланган уйга киравериш кенг айвон тўрига ўрнатилган фортепьяно қаршисидаги қизил духоба қошланган курсига ўтирди. Нота дафтарининг шундоқ эллик олтинчи саҳифасида “Еттинчи симфония” ёзуви кўзга ташланиб турарди. Уни чалишга қандай берилиб кетганини ўзи билмайди.... Ниҳоят исёнкорона фарёдлар авжи аста-секинлик билан

пасайиб, ўрнини маъсум оҳанглар қоплади... Шунинг баробарида бу оҳанглар эндигина ёришаётган осмон юзидан ҳовли саҳнига тўкилаётган тонг шуълалари қўйнига сингиб кетгандай бўлди.

— Яшанг, ўғлим! — орқадан отасининг юмшоқ олқишловчи овозини эшитган бола аста унга ўгирилиб қаради.

Эрининг ёнгинасида турган Меҳрихон ўғлининг елкаларидан кучиб:

— Муроджон, албатта сен яқинлашиб келаётган танлов ғолиби бўласан. Кўнглим сезиб турибди, — деди қувончдан билинар-билинемас бўлиб ёшланган кўзларини унга тикиб.

Аммо, Бугунитифоқ конкурсида қатнашиш учун ўтказилаётган республика танлови якунида рўй берган ноҳақлик ёшгина йигит қалбини тилка-пора қилиб ташлади... У сал олдинроқ газеталарда хитойлик пианиночи йигит шунга ўхшаш иснодга чидолмай, панжараларини тигга уриб, мажруҳ қилгани ҳақида хабар ўқиганди. Йўқ, у бундай мутаассибона иродасизликка борадиганлардан эмас...

Ленинград конкурсида иштирок этиш учун Ўрта Осиёдаги беш республиканинг ҳар бирига биттадан ўрин ажратилганди. Демак, танловда қатнашаётган ўн икки чоғли йигит-қиздан кимгадир омад кулиб боқиши керак... Шубҳасиз, аввалги шаҳар, республика миқёсларида уюштирилган мусобақаларда ғолибликни қўлдан бермай, уч маротаба диплом билан тақдирланган Муроджонга бу сафар ҳам омад кулиб боқиши аниқ эди. Дарвоқе, шу куни катта консерватория залини тўлдириб ўтирганлар, ҳамда ҳайъат аъзолари томонидан “браво-браво” дея қарсақлар билан узоқ олқишлангани унинг ўзи бўлди-ку!

Ўз маҳоратини намойиш этишда иштирок этаётган ўн икки номзод ўртасида қарийб уч соатдан зиёд вақтга чўзилган ўзаро ижрочилик мусобақаси якун тошгани эълон қилинди.

Ягона ғолибни аниқлаб, бир қарорга келиш учун хосхонага кириб кетган ҳакамлар жамоасидан анчагача сало чиқавермади.

Йигит ижро этган буюк асарнинг сеҳрли оҳанглари таъсирида ўз ҳаяжонини босолмай, бутун Ўрта Осиё минтақасида ягона ҳисобланувчи муаззам музика даргоҳининг кенг, узун каридори бўйлаб у ёқ-бу ёққа юраркан, ногаҳон

қулоғига тўрдаги қия эпик ортида бўлаётган баҳсли суҳбат чалиниб қолди:

— Фирт ноҳақлик эмасми? Қанақасига у қиз ғолиб бўлсин. Иштирок этганлар ичида Акбаровга етадиган йўқ. У ҳақиқий талант!

— Мен иложсизман. “Юқори”нинг буйруғи шундай! Яна, ҳурматли дўстим, интернационаллик деган ғоялар мавжуд. Ҳадеб “маҳаллийлар” ёнини олавериш яхши эмас. Улар аввал скрипкани тиззанинг кўзига қўйиб эмас, ҳар бир маданиятли халқ риоя қиладиган анъанани тан олган ҳолда чалишни ўрганиб олишсин! Ана ундан кейин, ўзимизда ростмана ғолибликни қўлга киритишгач, Москва, Париж, Лондон дейсизми... ва ҳоказо, хоҳлаган бошқа шаҳарларда ўтказиладиган янада кенгроқ доирадаги конкурсларга юборишимиз қочмас...

— Аввало мана шу покиза даргоҳда сиздай одамдан бу хил жирканч гапларни эшитиш уят. Фирт шармандалик. Қолаверса, шунчалик тор, зарарли... яна нима десам экан, энг қабиҳона тушунчаларингиз билан бу ерда юқори лавозимни эгаллаб келаётганингизга тушунолмайд қолдим.

— Ҳаддингиздан ошманг, Ефим Ефимович. Мана шу лавозимим туфайли, сизни тушунадиган одам деб, қўшимча ставка билан бу ердан дарс тўғрилаб берганман. Қолаверса, сизни “юқори”дагиларга ишингиз тушмаган-да!

— Тушмасин ҳам. Бутундан бошлаб ариза ёзганим бўлсин. Бу сиз эгаллаб олган даргоҳдан кетаман”.

Эшик зарб билан очилиб, ташқарига табиатига ноҳос бир важоҳатда Шварц домла чиқди... Муроджоннинг нигоҳи остонадан сал нарида безрайганча қотиб қолган, пакана бўй, шу бутунги танлов ҳайъати аъзоларининг бошлиғи Пет-росянга тушди...

Шундай қилиб “юқори”нинг эмас, шахсан ўзининг “шарофати” билан шу кимсанинг жияни Ўзбекистон номидан Ленинградда ўтказиладиган “Бутуниттифоқ ёш музыка ижрочилари фестивали”да иштирок этадиган бўлди. Бу ҳақда “ғолиб” қизнинг сурати билан газеталар таҳсинли мақолалар эълон қилди.

Ўша кунийёқ Муроджон қачонлардир юрагининг бир четида орзу бўлиб қанот ёзган касб — шифокор бўлишга аҳд-паймон қилганлигини онасига юрагини ёзиб, айтди.

Меҳрихон нима учун ўғлининг бундай кескин қарорга келганлигини тушуниб, уни сал ҳовридан тушурмоқчи бўлди:

— Биласан болам, аданг ҳофиз, санъат кишиси, озми-қўтми мухлисларидан бошқа сен айтаётган соҳага алоқадор бирон таниш-билишимиз йўқ. Бусиз у жойларга кириш анча қийин дейишади.

— Ойи, — деди Муроджон аста онаси томон ўтирилиб, — дадамнинг овозлари кун ора радиода янграб турибди. Телевизорда чиқадилар. Мухлислари кўп. Лекин, санъаткорнинг фарзанди албатта санъат кишиси бўлиши керакмикан! Мен ўз билимим билан ўқишга кираман. Аттестатим фақат “аъло” бўлишига кўзим етиб турибди.

Ўғлининг аҳди қатъийлигини сезган она:

— Йлоё, ниятингга эришгин, — дея олди холос.

ЎНИНЧИ БОБ

РАСМИЙ УЧРАШУВ

Аввал “ўйинқароқ” бўлиб, бирдан куйилиб қолган бола мусиқага бўлган меҳрини шифокорликка бахшида этиб, институтда пешқадам талабалардан бири бўлиб ўқиди.

Тақсимот комиссияси Муроджонга узоқ туман қишлоқларидан бирига бориб ишлаш учун йўлланма берганида, онасининг фиғони фалакка чиқди. Ёлғиз (катта ўғил уйлижойли бўлиб, секцияга чиқиб кетганди) боламни шаҳардан четга юбормайман, деб туриб олди.

Муроджон эса, худди шаҳардан безигандай ундан тезроқ чиқиб кетишни истар, буни фақат бир ўзига маълум (яхшиям, юрак сирларини ота-онасига айтиб улгурмаганди) сабаблари бор эди.

Отаси ўғлининг ёнини олди: “Майли, онанг ўз фикрида қолақолсин. Сенга берадиган маслаҳатим ўғлим, давлат шунча ўқитди, энди зарурат экан, йўлланма берибди, ўша ерга керакли одам экансан, зиммангдаги энг масъулиятли вазифани бажаришинг керак! Юрт кўрган, таниш-билиш орттирган яхши-да. Айниқса, қишлоқ одамларининг кўнгли тоза, қалби беғубор бўлади. Сен борадиган жойлар таърифни баланд тоғлар билан ўралган, ҳавоси шифобахш деб кўп мартаба эшитганман. Ҳатта урушдан кейинги йиллар Ёнқўрғон марказида Тамарахоним бошчилигида катта концерт ҳам берганмиз. Бир йил нима, ўтади-кетди”.

Жанубий вилоятнинг марказ шаҳрида айни саратон иссиғи авжга чиқиб, ҳаммаёқ ёниб ётган экан.

Муроджон икки қаватли кўримсизроқ меҳмонхонага жойлашганди, эрталабгача мижжа қоққани йўқ. Чивинлар ҳам роса талади.

Соғлиқни сақлаш бўлими нозири сал шоиртабиатроқ одам эканми. меҳмонни анча ҳоринқираган аҳволда кўриб, кўнглини кўтарди:

— Яхши дам ололмаганингиз, билиниб турибди. Ухлалмагансиз. Бундай саратоннинг авжга чиққан паллалари ўзимизга ҳам ёқавермайди. Энди бу ёғига Сизни шундай соя-салқин, шабодасига бадан яйрайдиган жаннатмакон гўшага юборяпмизки, ҳамма чарчоқларингиз бир кечада чиқиб кетади. Мазза қиласиз. У жойлар бир пайтлар донғи чиққан “Боғобод” колхозига қарашли бўлган. Яқинда, хайрли ишнинг бошида масъул бўлиб ўзингиз турадиган янги замонавий касалхона қурилиши баҳонасида ўша ерда бир кун бўлиб, бирам яйрадима-й...

Шу пайт бошлиқ ёнидаги кичикроқ сандиқчадай келадиган телефон жиринглаб, котиба қизнинг “районни улашман” деган овози эшитилди.

— Ўртоқ Эшбоев, машина юбордингизми?.. Нега пастда ўтиради? Чиқавермайдимми бу ерга?.. Меҳмон анча чарчаган. Биласиз-ку, бу ернинг иссиғини! Яхшилаб дам олдингиз. Кейин Боғободдаги касалхона аҳволи билан ўзингиз ҳам бирга бориб, танишинглар. Раиснинг хабари бор.

Котиба қиз эшикни қия очиб, машина келганлигини айтди.

Ёнқўрғон эллик чақиримча наридаги атроф қир-адирлар билан ўралган район маркази экан. Муроджон бутун йўл давомида мудраб келди. Шофёр ҳам чурқ этиб, бирон оғиз сўз айтмади.

Фақат район соғлиқни сақлаш бошлиғи ҳузурига етаклаб кириб:

— Мана меҳмонни олиб келдим, — деб қўйди, холос.

Район марказий касалхонаси боғи эстагида алоҳида хосхона бор экан. Думалоқдан келган бошлиқ ва хўша семиз бош врач билан тушликни бирга қилишди... Кейин... бу ер ҳар тугул анча салқин экан, Муроджон ичкаридаги каравотга чўзилди-ю уйқуга кетди.

Эртаси кун эрталаб нонушта қилишгач, бошлиқ касалхонанинг санитар машинасида ўз ўринбосарини Муроджонга ҳамроҳ-вакил қилиб, Боғободга юборди.

Қишлоқ чинданам вилоят соғлиқни сақлаш ноziри айтганидек чиройли, ҳавоси сўлим гўша экан.

Аввал унинг маркази гузарда жойлашган колхознинг бир пайтлар янги услубда ҳашаматли қилиб қурилган-у, ҳозир бироз путури кетиб қолган идорасига кириб, ўрта

ёшлардаги сарғишдан келган раис ҳузурда бўлишди. У ерда кексалик нуқси уриб қолган бўлса-да, унча бўйин эгтуси йўқдай ғоз қараш қилиб, овози дўриллаган эркакшода қишлоқда “селсовит опа” номи билан машҳурроқ аёл-қишлоқ совети раиси ҳам ўтирарди. У юпқа матодан тикилган костюм кийиб олган бўлиб, чап ёқасига қачонлардир “пиллачиликда кўрсатган хизматлари учун” олган, сийқаланавериб оддий жезга ўхшаб қолган орден тақиб олганди.

Орадаги суҳбат қисқа ва лўнда бўлди. Курилиши бошланиш арафасида турган (лойиҳаси киравериш девор юзига кўринарли қилиб осиб қўйилганди) янги касалхона билан боғлиқ ташкилий ишлар режаси тузиб олинди.

Сўнг Бобобод ва унинг яқин атрофидаги бир нечта қишлоқ аҳолисига “янгича — энг замонавий услубда тиббий хизмат кўрсатиш”га мўлжалланган шифо маскани қурилиш майдони томон йўл олишди. Уларга қишлоқ совети раиси — “Селсовит опа” ҳамда Бўривой ака деган ўрта яшар киши ҳамроҳ бўлдилар.

Аввал “Медпункт”, кейинроқ “Амбулатория” ҳозир “Касалхона” деб аталувчи каттагина ҳовлини эслатувчи жой гир айланасига уқаланиб, тўкилиб тушай деб қолган пахса девор билан ўралган бўлиб, ичкарига қачонлардир қалин тахтадан бақувват қилиб ясалган, ҳозир қанотлари қийшайиб рўдапо аҳволга келиб қолган дарвоза орқали кириларди. Рўпарадаги каттароқ омборга, дала шийпонига ҳам ўхшаб кетадиган, олдида айвончаси бор бир нечта хоналардан иборат бинога олиб борадиган йўлак яқин-ўртада супуриб-сидириб, сув сепилган, ҳатто унинг икки ёнбошига куннинг тафтидан сўлий бошлаган райхон ҳамда турли гул кўчатлари ўтқазиб қўйилганди.

— Сиздай янги бошлиқни кутиб олишга кўрилган тайёргарлик чакки эмас — деб қўйди соғлиқни сақлаш вакили Муроджонга аста қараб, расмиятчилик учунми жиддий тус бериб юрган чеҳрасида сал табассум балқитиб.

Худди шу пайт йўлакнинг нариги бошидан меҳмонлар истиқболига ялпироқ сарғиш шоҳи матодан тикилган кителшим кийган 60 ёшлар чамасидаги озғин, дароз бўй, юзлари кулгичли, узунчоқ даханида бир тутамгина соқоли кўзга тапланиб турган қария чаққон қадамлар билан пешвоз чиқиб кела бошлади.

Унга нигоҳи тушган Муроджон хаёлидан лип этиб: “Ғани акага ўхшаб кетаркан” деган фикр ўтди.

Вакил меҳмонга уни таништирди:

— Ўртоқ Луқмон Мадатович! Лекин, ҳақиқий Луқмону ҳаким, дарвоқе Фамилиялари Ҳақимбоев! Бу томонларда кўпроқ “табиб-дўхтир” номи билан машҳурлар. Районимизнинг олис-тоғли ҳудудлари бўлган мана шу жойларда аҳолига тиббий медицина хизматини йўлга қўйишда қарийб чорак асрдан бери хизмат қилиб келаётган фидойи инсон. Ота-боболаримиздан мерос — халқ табobati усуллари орқали ҳам кўп беморларни даволаганлар. Энди Муроджон, ота-хоннинг этакларидан маҳкам тутасиз, биргаликда ишлайсизлар. Бу киши Сизга ҳақиқий мадаткор бўладилар. Ҳамкасб сифатида ҳам, гурунглош сифатида ҳам Сизни зериктириб қўймайдилар.

Бироз расмийлик туси берилган бу таништирувдан сўнг отахон юзларида Муроджонга жуда ҳам таниш беғубор табассум пайдо бўлди. Қария бошидан енгил ёзлик шляпасини чап қўли билан ечиб, қуллук маъносида таъзим этиб қўйди. Йигит хаёлидан яна бир бор “тавба, Ғани аканинг ўзи-я, одамнинг кўриниши, қилиғу хатти-ҳаракатлари шу даражада бир-бирига ўхшаш бўладими” деган фикр ўрмалаб ўтди.

Ўн чоғли одам сизадиган “мажлислар зали”га ўхшаш хонанинг тўғридаги девори юзида қийшайганроқ ҳолатда Брежнев сурати осиелик турар, “саҳна” вазифасини ўтовчи кичкина жойга қизил алвон ёпиғлик узун стол қўйилган бўлиб, унинг ўртасида гуллари ифор ҳидини таратиб турган бир даста атиргул навдачалари солинган шиша графин турарди.

Ҳаммаси бўлиб ўн чоғли хотин-қиздан иборат касалхона жамоаси “минбар”дан жой олганларни сиполик билан индамайгина кутиб олишди.

Кўпчиликнинг нигоҳи Тошкентдан янги бошлиқ-врач бўлиб келган киши— Муроджонга қаратилган эди.

“Селсовит опа” ўтирганларга бир назар ташлаб олгач, дўриллаган овози билан “Табиб-дўхтир”га қараб деди:

— Йиғилишга пухта тайёргарлик кўрилмаган шекилли. Нега одам кам?

— Шофер билан санитар штатидаги икки эркак ходимларимиз пичан ўримига кетишган.

Муроджон “шофер” сўзини эшитиши билан кўз олдида “амбулатория” яланглигининг бир четида ҳозиргина кириб келишган дарвоза эшикларидай қийшайиб, дабдаласи чиқиб ётган оч жигарранг “тез ёрдам” санатар машинаси гавдаланиб кетди.

“Селсовит опа” бу ернинг бошлиғидан қандай жавоб чиқишини аввалдан биларди чоғи, унга бошқа эътибор бермай, овозини баланд кўйиб, бугун бу ерга ташриф буюрган “ҳурматли ўртоқлар” исми фамилияларини бирма-бир айтиб, “мажлис аҳли” - йиғилганларга таништирди.

Районнинг “масъул вакили” бу ерга келишдан олдин Муроджоннинг “Таржимаи ҳоли”ни обдан ўрганиб, тайёр-гарлик кўрган чоғи, шунақанги мақтовга тўн кийдириб, ваъзни бошладики, меҳмоннинг ўзи ноқулай аҳволга тушиб қолди.

Ноғиж:

— Ҳукуматимиз томонидан “Қишлоқларда медицина хизматини тубдан яхшилаш” борасида чиқарилган оламшумул Қарорга биноан Муроджон Акбаровдай бугун республикада ягона медицина олийгоҳини аъло баҳолар билан битирган, ўз касбининг моҳир устаси бўлган олий даражали шифокорни Тошкентдан бу ерга масъул раҳбар этиб юборилганлиги яна кичкина “амбулатория” ўрнида замонавий ҳашаматли касалхона қурилишига азму қарор қилингани боғободдилар, қолаверса бугун районимиз аҳолисига ўртоқ Леонид Ильич томонидан оталарча кўрсатилаётган ғамхўрликнинг ёрқин намунасидир. КПССга — партиямизга шон-шарафлар бўлсин! — дея хитобли чақириқ билан нутқини тутатиши билан “Селсовит опа” девордаги суратга хиёл ўтирилиб назар ташлаб кўйди-да, “табиб-дўхтир”дан нақ икки ҳисса “салобатли”роқ гавдасини ғоз тутиб, қарсақ чала бошлади ва рўпарадаги ҳар бири ўз хаёли билан ўтирган бу “тадбир иштирокчилари”га “турларинг” дегандай ишора қилиб кўйди.

Муроджон ҳам иложсиз ўрнидан кўзғолди.

Камгарона ўз “хўжалиги” билан танишгириш учун сўз ўртоқ Луқмон Мадатовичга берилди. Отахон қаддини сал букиб, аввал меҳмонга, сўнг ўзвий ўз раҳбари — район соғлиқни сақлаш бошлиғи ўринбосарига раҳмат дегандай таъзим этиб кўйди. Сўнг ёнидан буклоғлик қоғоз чиқариб,

кеча мактаб кутубхонасида Мирёқуб муаллим билан биргаликда ёзилган “нутқ” матнини ўқий бошлади:

— Ҳурматли мажлисимиз қатнашчилари! Ҳурматли минбардан жой олиб ўтирган ўртоқ меҳмонлар! Бундан тўрт ойча муқаддам областимиз бўйича биз шифокорларнинг ҳурматли ва қадрдон бош раҳбари ўртоқ Норбоев бу ерга келиб, аҳолига медицина хизмати кўрсатиш борасидаги камчиликларимизни айтиб, ҳаммамизни қаттиқ койигандилар. Ва бу камчиликлар ўртоқ Брижнев бошлиқ партия, ҳукуватимиз раҳнамолигида оқилона бартараф этишга киришилганлигини айтгандилар. Мана. ўша узоқни кўра билишдай раҳбаримиз томонидан зукколик билан айтилган гапларнинг шарофати бўлиб, катта касалхона қурилиши бошланиши олдидан йиғилишиб ўтирибмиз. Бу қурилиш энди областимиз, районимиз раҳбарлари бошчилигида “медпункт”, “амбулатория” ҳам эмас, Ёнқўрғондаги марказий болнисадан қолишмайдиган даражада қилиб, бунёд этилади! - охирги жумлаларни овозини баландроқ қўйиб, урғу билан айтган нотиқ бир лаҳза сукут сақлаб, йиғилганларга қараб турди. Бироқ, тагига чизиб, алоҳида ҳарфлар билан қавс ичида ёзиб қўйилган “Қарсақлар” негадир ҳеч ким томонидан чалинмади. Воиз Луқмон Мадатович тасодифий бу “камчилик”ка эътибор бермасликка уруниб, “нутқ”ни ўқишда давом этди, — Бизнинг мана шу Боғобод атрфидаги кўпгина жойлар узоқ ўтмишга бориб тақалувчи ўз тарихига эга эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, ҳар бир янгилик, бунёдкорлик ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмаган. Унга тамал тоши қўйилган кундан эътиборан тарихи бошланган. Шундан келиб чиқиб, ижозатларингиз билан ушбу кичкина шифо масканининг пайдо бўлиш тарихини қисқача сўзлаб берсам. Айтганларим албатта янги бошлигимиз ўртоқ Муроджон Акбаровичга ҳам қизиқарли бўлади деб ўйлайман. Яъни, илгари бу томонларда замонавий медицина хизматининг ўзи бўлмаган. “Врач” нималигини кўпчилик тушунмаган. Аҳоли ота-боболардан қолган эскича табобот усуллари орқали ўз дардига даво тошган... Болниса-касалхона бўлмагандан кейин, ноиложликдан бизга мурожаат қилганлар ҳам бўларди. Ўшалардан бири райвоенкоматнинг бошлиғи бўлган: шу десангиз, уруш бошланган йили мени армияга чақириб қолишди. Ёнқўрғондаги тумонот одам босилиб ётган

военком биносиди текширувдан ўтказишганди, товоним “япасқи” чиқиб, “негодний” деб ёзиб беришди. Энди қишлоққа қайтаман деб тургандим, бир ҳарбий йигит олдимга келиб, “началник” чақираётганини айтди. Етақлаб тўғри унинг ҳузурига олиб кирди. “Началник”нинг номи ўзимизникига ўхшаш Максимов деган ўрис киши экан. “”Кекиртақ” қишлоғиданмисан?” деб сўради. “Ҳа, ўша ерданман” дедим. Хуллас, у чалакамчатги ўзбекчада, мен унданам баттарроқ ўрисчада қилган суҳбатимизнинг мазмуни шу бўлдики, Максимовни қирқ ёшлардаги шаҳарли дўхтирлар “узоқ яшамайди”га чиқариб қўйишган хотини бор экан. Машина берадиган бўлди. Уйдагилар билан маслаҳатлашиб, таваккал деб, қишлоққа олиб келдик. Ўзимизнинг шифобахш гиёҳлардан тайёрлаган дори-дармонлардан бердик. Шу ерда бир нарсани айтмасам бўлмас: аёл ўрис бўлса ҳам, илашимликгина, ўзимизнинг урф-одатлардан яхши хабари бор экан. Даволаш давомида эскича одат бўйича Кўрбулоқдаги, ўша пайтлар бемалол бўлган “Авлиё бува”ни ҳам зиёрат қилдириб келганмиз! — гап шу ерга келганда “селсовит опа” томоқ қириб, нотикқа ғалати қараш қилиб қўйди. Бироқ, нотик буни сезмагандай сўзида давом этди, — Хуллас қирқ кун деганда бемор ҳеч қандай дард кўрмагандай соғайиб кетди. Ўшанда Максимов мени “сен замонавий медицинадан ҳам хабардор бўлишинг керак” деб област марказидаги ҳарбий медтехникумга жойлаштириб қўйган. Урушнинг охириги йили ўқишни тамомлаб, бир шеритим билан бу ерга келиб “медпункт” очганмиз. Ҳозирги касалхонамизнинг ўтмиш тарихи шундай. Унинг янгича саҳифа бўлиб бошланадиган давоми мана шу Муроджонлар қўлида. Энди бу ердаги шарт-шароит ҳақида гапирадиган бўлсам, мана кўриб турибсизлар, бемор қабул қиладиган хоналар аҳволи яхши эмас. Уч —тўрт кун ётиб, даволанишга мўлжалланган холос. Лекин буларнинг ҳаммаси вақтинча. Янги касалхона қурилиб биттач, манаву қаршимизда ўтирган барча ходима аёл-қизларимиз, тоғдаги эркаларимиз номидан ишонтириб айтаманки, ишларимиз янада ривожланиб кетади. Муроджон Акбаровдай серғайрат, ишчан янги раҳбар бошчилигида ҳаммамиз бир ёқалан бош чиқариб, қишлоқ меҳнаткашлари соғлиғи йўлида хизмат қилишга тайёрмиз...

Муроджон ўзиними, ёки район соғлиқни сақлаш бўлими бошлиғи ўринбосариними, кутиб олишга бағишланган бир соатдан зиёдроқ вақтга чўзилган мажлис “тадбири” бу даражада сиёсий “кўринкилик” руҳида ўтишини ҳаёлига келтирмаганди. Шунингдек ўзининг ростманасига “раҳбар” эканлигини (тўғри, Вазирликдан унга масбулияти оғирроқ жойга юборяпмиз, режага киритиб қўйилган қурилиш билан боғлиқ ишларни амалга оширишда ўзингиз бош-қош бўлиб, шифокорликдан ташқари “хўжалик” соҳасида ҳам анча-мунча тер тўкишингизга тўғри келади дейишганди) ушбу йиғилиш “минбар”идан эшитиш қулоғига ғалатиноқ ботди. Бу ерда “раҳбар” амалига эга кишиларга сидқи дилдан иззат-икром кўрсатиш мақоми юқориноқ шекилли...

Улар ташқарига чиқишаркан, қаердандир пайдо бўлиб қолган ўн икки-ўн уч ёшлардаги пионер қизлар аввал Муроджон, сўнг “ўринбосар” қўлларига гулдаста тутишди. Бу ҳам ҳозир ҳамма жойда урфга айланиб, расмиёна тус олиб бораётган “янгилик” эканлигини эслаб, Муроджон мийиғида кулиб қўйди.

Бир пайт бўлажак ҳаммаслағи отахон унинг ёнроғига келиб:

— Зериктириб қўймадикми, Муроджон! Қалай? — деб сўради.

— “Қалай” эмас, олтин! Танкиллаштириш ҳам зўр.

— Энди бизники шаҳарникичалик эмас. Ўзимизга хос, бўйимизга мос жайдарироқ, ука!

— Лекин фақат “жайдари” эмас, унданда гаройиброқ ишларнинг кўпи сиз нутқингизда эслатиб ўтган, ўзимизнинг табобат лаҳжасига яқин ном билан аталувчи она қишлоғингиз — “Кекиртақ”дан чиқади-ё! Унинг тарихи ҳам хўп қизиқ бўлса керак!

— Бу ерда Кекиртақдан ташқари тарихи қадимий Самарқанд, ҳатто минг йиллар олдинги Вавилония билан алоқадорлиғи бор жойлар мавжуд. Бир ўта билимдон, Афлотун деса ҳам бўлаверадиган, фалакнинг гардиши билан мана шу Боғободда яшаса ҳам, дунёда кечган ўтмиш воқеаларини беш бармоқдай биладиган, қўйиб берсангиз, ойлаб-йиллаб гапириб, чарчамайдиган Мирёкуб деган тарихчи муаллимимиз буни исботлаган! “Кекиртақ” тарихини ҳам ёзиб, газетада чиқарган.

— Ундай бўлса, зерикишга ўрин йўқ экан-да! Ўша киши билан учрашгириб қўясиз.

— Кўнглингиз тўқ бўлсин! — деди отахон Муроджонга маънодор қараб.

Қишлоқ чойхонасининг орқа томонидаги сарҳовуз бўйига қўйилган каравотда меҳмонларга атаб тўкин дастурхон ёзилганди. Тушлиқдан сўнг райондан келган “вакил” кузатиб қўйилди...

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ДИЛКАШ ИНСОНЛАР ОРАСИДА

Боғубод колхози бир пайтлар ғаллачиликда донг таратиб, вилоятдаги орденли хўжаликлардан саналган. Ўша пайтлар Ёнқўрғонда энг ҳашаматли “Самолётформа” клуб шу ерда қурилган.

Ҳозир анча файзи кетиб қолган (унда-мунда мажлис ўтказиб, кинофильмлар намойиш этиб турилишини ҳисобга олмаганда) каттагина бу бинонинг ўнг ёнбошидаги узун каридор доим супуриб-сидирилган, дераза кўзларига камтарона бўлса-да, пардалар тугилган бўлади. Чунки бу ерда баъзан колхозга ташриф буюриб турадиган “нозик” меҳмонларга атаб қурилган иккита хосхона бор.

Кейинги йиллар омборчилик билан бир қаторда клуб мудирлиги вазифасини ҳам адо этиб келаётган думалоқдан келган Бўривой ака Муроджонни ўз тасарруфидаги бинога бошлаб келди.

Янги меҳмон баногоҳ каридор тўридаги каттагина жойни эгаллаб турган ажойиб музыка асбоби- фортепьянога кўзи тушди-ю, ўша ёққа ажабланиб қараб қолди. Узоқ тоғлар орасидаги чет бир қишлоқда бундай камёб музыка чолғусининг бўлиши унинг учун қутилмаган воқеа эди.

Қоровул чол эшиклари кенг очиқ рўпарадаги хосхоналардан бирини тартибга келтириб, стол устига мева-чева, яна қандайдир егуликлар қўйиш билан овора эди.

Бўри ака меҳмонни ичкарига таклиф этмоқчи бўлди, лекин каридор тўрини мўлжаллаб кетаётганини кўриб, унга эргашди.

— Бу хўжалигимизнинг бойлиги, — деб қўйди омборчи -мудир Муроджоннинг диққат билан фортепьянони кўздан кечираётганини кўриб ва бироз хижолат чеккандай, афсус оҳангида қўшиб қўйди, — шундай қимматбаҳо нарсани қаровсиз қолдирганини қаранг. Мен қоровул Маҳамат тоғага кунора чангини артиб турунг деб, неча бор тайинлаганман.

Бу “бойлик”ни қоплаб ётган бир энлик чангдан кўра, қопқоғига кўпол тунукадан “зулфун” ясаб, бурама қулф осиб кўйилгани меҳмонни кўпроқ ажаблантирди ва юзида таажжуб аломатларини пайдо қилди.

Буни дарров илғаб етган мезбон яна хушёр тортиб:

— Ҳа, энди укаҳон, қишлоғимизда шўх болалар кўп. Бу асбоб нималигини билмайди-ю, анаву ичидаги қаторлаштириб териб чиқилган омонат оқ-қора ялтироқ... нима десам экан... чўшларга кўлу кафти билан уриб, ўзларича бир нималарни чалмоқчи бўлади. Ана ундан кейин ҳаммаёқ даранг-дурунглаб, шовқин-суронга тўлиб кетади. Охири темирчимизни чақиртириб, шу қулфни солдирдиг-у, кутилдик.

— Бу қамёб музика асбоби бу ерга қандай келиб қолган?

— Э, у ёғини сўрасангиз, колхозимиз ординли бўлиб, шу клуб қурилганда аввал “маданият саройи” деб аталарди. Ўшанда падарка қилинган. Олдин саҳнада турарди. Кино кўйилганда саҳна тўс-тўполон бўлиб кетавергач, шу ерга келтириб кўйганмиз.

— Буни чаладиган одам борми?

— Йўқ-да, мактабда рубоб тинғиллатиб дарс ўтадиган “Шоди машшоқ” деган музика ўқитувчиси бўларди. Ўша кўриб, буни чалиш учун катта кампазитир бўлиш керак деб айтганди, раҳматли. Бизда “кампазитир” нима қилсин.

Муроджон ўзига бошпана ўрнида ажратилган кенггина хонага кирди. Бир томонга каравот, унинг қаршисига юмшоқ диван, оромкурсилар кўйилган. Ўртада доира шаклли стол. Тўрда Тошкентда ҳам камдан-кам учровчи кенг экранли “Таурас” телевизори. Йигит хаёлидан орден шарофати билан бу ҳам “подарка” қилинган бўлса керак, деган фикр ўтди. Тепада ҳар бири ярим қулочча чиқадиган икки тунука парракли винтилятор айланиб турарди.

Хуллас, Боғобод, ҳатто район ўлчами билан таққослаганда, Муроджонни шоҳона шарт-шароитли меҳмонхонага жойлашгирдилар.

У ҳали ўзи ҳақида, қишлоқ аҳли орасида бир неча кундан бери “Тошкентдан катта дўхгир келармиш, ана ундан кейин янги касалхона қурилиши бошланармиш” деган гап тарқаб юрганидан беҳабар эди.

Бир маҳал эшик аста очилиб, ичкарига кўлида каттагина, сап-сарғайиб пишган “Амири” қовунни кўтариб “табиб”

отахон кириб келди. Унинг орқасида қирқ беш-эллик ёшлар чамасидаги қорачадан келган, расо қадди чайиргина, зиёлинома бир киши турарди. Муроджон бир қарашдаёқ уни таниди:

— Мирёкуб ака сиз бўлсангиз керак! Топдимми? — дея қўлини чўзиб, олдинга юрди.

— Адашмадингиз укажон, айнан айтган одамингизман, — Мирёкуб домла сўрашаркан, қўшиб қўйди, — мана бу қўлларидаги қовундек тилларида бол томадиган ҳамкасбингизнинг айтганлари ижобот бўлиб, қишлоғимиз Сиздай ажойиб, фаришгали бир инсон билан бойигани рост бўлсин. Қадамларингизга ҳасонот!

— Сиз тақсир Афлотунона таърифли бу сўзларингиз билан каминани осмону фалакка чиқариб қўйдингиз, чоғи.

— Сўз текканда, отангни аяма деганларидек, бор гапни айтдим қўйдим-да. Биз бир кўришдаёқ, одамга ҳақ баҳо беришни Айний устоддан ўрганганмиз. Аслида оддийгина мактаб тарих муаллими сифатида бошқасига ҳаддимиз сиймайди.

— Камтарлик қилманг. Қанақа муаллим эканлигингизни манабу отахон, Кекиртақдан чиққан табиблар авлодининг замонавий вакили сўзлаб берганлар. У ёғини сўрасангиз, сиз фидойиси бўлган фаннинг ҳақиқий шайдосиман. Тарихий мавзуда ёзилган китоблар жону дилим. Мактабда тарихдан фақат “беш” олардим. Ўзимча, шу фандан қизиқарлироқ соҳа бўлмаса керак, албатта тарихчи бўламан деб ўйлардим. Афсус, ҳаёл бошқа, ҳаёт бошқа деганларидай... — у икки елкасини қисиб қўйди.

— Буни ажабланарли ери йўқ. Менинг ҳам бир ўқувчим тарихчи бўлишга бор вужуди билан киришганди. Ҳатто, ўнинчини битиргач, Самарқандга олиб бориб, ўзим ўқиган факултетга жойлаб келаман деб, унга ваъда ҳам бергандим. Бир тасодиф рўй бериб, Тошкентга ўқишга кетди. Ҳозир шарқшунос. Чет элда ишляпти.

Муроджоннинг оғзидан беихтиёр:

— Ҳа, кутилмаган ҳар қандай тасодиф одам орзу умидларини бир лаҳзада чиппакка чиқариб, ўзгартиб юбориши ҳеч гап эмас экан, — деган сўз чиқиб кетди-ю... бирдан хушёр тортиб, жимиб қолди.

Мирёкуб ака сўзида давом этди:

— Лекин тарих билан адабиёт ҳамма билиши лозим, сув-ҳаводай зарур бўлган фанлардир. Менимча, мана шу икки соҳадан яхши хабардор бўлмаган одамни хоҳ олим, хоҳ раҳбар, қўйингчи, энг юқори мартабага эришган даҳо ҳам бўлсин дейлик, мукаммал, етук инсонлар қаторига қўшиб бўлмайди.

Муроджон суҳбатдоши фикрини қўллаб:

— Бу айтганларингизга юз фоиз қўшиламан. Қайсидир журналда ўқигандим: Америкадай мамлакатда шунга катта эътибор беришаркан, — деди.

Луқмон Мадатович дарровоқ юлдузлари бир-бирига тўғри келиб, рўпарадаги дастурхон ёзуғлик стол атрофига ўтиришни ҳам унутиб, турган жойида гап-гапгакка берилиб кетганларга ҳалақит бергиси келмади. Шимининг ўнг тараф чўнтагига солинган қора-қизғиш чармли қиндан дандон сопли “Чуст” пичоғини суғуриб олди-да, қовунни каржлаб, тарелкаларга жойлай бошлади. Худди шу пайт ундан таралиб, бутун хонани эгаллаб олаёзган ёқимли ҳид Муроджон диққатини ўзига тортиди:

— Отахон, албатта бу қовун ҳам Кекиртақда етиштирилган бўлса керак?

— Афсус, ундай эмас. Илгари Боғобод, Кекиртақ, Боғоро қовунларини четан араваларга юклаб, кечаси билан йўл юриб, Ёнқўрғон бозорига обориб сотиларди. Ҳозир машина бор, жа борса уч соатли йўл. Одамлар озгина меҳнатидан қочибли, полизга унча эътибор бермай қўйган. Ҳа, Кекиртақда болалар оғзи тегиб турсин деб, унда-мунда экканлар бор. Бизнинг ҳовлида ҳам йўқ эмас. Лекин ҳали етилишига бир-икки ҳафта бор... Бу қовунни эса, эркаклар бир четда қолиб, қизлар тажриба учун экиб, етиштиришибди. Яна қаерда денг, анчагача кўпчилиكنинг назаридан четда бўлиб келган Кўрбулоқ деган жойда! Бир қизимиз бор, манаву Мирёкуб-жоннинг ўкувчи-шоғирди. Ўттизга яқин қиз-жувонни атрофига тўплаб, арзимас вақт ичида денг, Кўрбулоқни боғроғ қилиб, ўзгартиб юборди. Ҳали мўлжалдаги режалари кўп эмиш. Ўша режалардан бирининг натижасини мана, кўриб, турибмиз. “Қизлар бригадири” оқсоқолларга биттадан улашинг, татиб кўриб, дуо қилишсин деб, Бўрибойнинг мотоцикли кажавасини тўлдириб бериб юборибди. Асқар боғбоннинг қизи Навола тушмагур шу кетишда ўз отасидан ўзади, чоғи...

“Навола”. Бирон марта қулоғига чалинмаган, бироқ, юрагига жуда-жуда яқин бўлган-у эътибор бермаган, энди эса, сеҳрли бир оҳанг билан жаранглаб кетган бу сўз Муроджоннинг қалбида қандайдир ҳис туйғулар уйғотиб юборгандай бўлди..

Қовуннинг ҳар тилими тилни ёргудай мазали эди.

— Тошкентда ҳам бундайини топиш қийин, — деб қўйда Муроджон унинг мақтовини келтириб.

Мирёқуб ака:

— Ҳозир Мирзачўл “чўлқуварлари”да бўлган байроқ Навола бошлиқ бизнинг қизлар қўлига ўтиш арафасида. Шундай бўлгандан кейин қовунни зўри ҳам шу ердан чиқиши табиий, — деб тағдор гап қилди.

— Вақт келиб, — дея сўзни давом эттирди “табиб” отахон, — бизнинг Боғобод қовунлари Сирдарё, Жиззах-никидан қолишмайдиган бўлиб, Тошкент бозорларини эгаллаши турган гап.

— Энди бу сўзга қўшилиб бўлмайди, — сал “норозилик” оҳангида деди муаллим, — модамики, келажакда тарихий йилнома сифатида ёзиб қолдириладиган воқеалар ҳақида фикр юрғизаётган эканмиз, маҳаллий тор доирадан кўра, жуғрофий кенгликка эътибор қаратмоғимиз лозим. Жойлар атамасида ҳам янглишмаслик керак. Токи, биздан кейинги авлод ҳар бир “янгилик” билан боғлиқ, хоҳ йирик, хоҳ кичик бўлсин худуд номини аниқлашда чалкашликларга учрамасин.

Луқмон табиб бир тутам соқолини кафтлари билан аста силаб қўйди-да, Мирёқуб домлага ўтирилди:

— Хўш, бу билан нима демоқчисиз?

— Айтмоқчиманки, давлат тасарруфидаги ер мисолида урушдан кейин илк маротаба полизчилик соҳаси тажриба сифатида Кўрбулоқ худудида амалга оширилди. Боғободда эмас! Тўғри, Сизнинг Кекиртагингизда, таъкидлаб ўтганингиздек, хандалак, қовун экиб, “якка хўжалик” тартибида шуғулланаётганлар бор. Лекин бу факт бўлолмайди. Ҳақиқий факт, мана ўзимиз гувоҳ бўлиб турган, Кўрбулоқ полизчилигининг илк махсулотидир. Шунинг учун Боғобод қовунларининг донғи ҳақида гапиришга ҳали вақт эрта...

Ярми ҳазил, ярми чинга ўхшаш, баҳса ҳам мойилроқ мақомдаги бу гурунг анча вақт давом этди.

Ниҳоят, мавзу меҳмонни қизиқтирган “Кекиртақ”ка келиб тақалганди, “табиб” отахон ёнидан узунасига қилиб

тахланган “Ёнқўрғон ҳақиқати” газетасини чиқариб, ёзди. Учинчи бетдаги йирикроқ ҳарфлар билан “Кекиртақликлар” дея сарловҳа қўйилган каттагина мақолани Муроджонга кўрсатиб:

— Қишлоғимизнинг ўзига хос тарихи мана шу ерда ёзилган. Бафуржа оёқни узате-сб олиб, ўқиб чиқасиз. Автори мана, кўриб турибсиз- ёнингизда. Бу кишининг Қўрбулоқ ҳақида бунданам зўр қилиб ёзганлари бор. Баъзиларга ёқмаган, — деди.

Ўз навбатида Мирёқуб домла қалингина ёзув дафтарини меҳмон олдига қўяркан:

— Ҳамкасбингиз, бу отахон ҳадеб танқидга учрайвермасин деб, мени аяйдилар. Шунинг учун бошқаларга “Кекиртақликлар”ни фақат газетада босилган расмий нусхасини ўқитадилар. Мана бу ерда тарихий фактларни сохталаштирилмаган, редакторнинг қалами тегмаган ҳақиқий нусхаси бор. Икковини солиштириб кўрсангиз, биласиз, — деб қўйди.

Муроджон дафтарга ишора қиларкан:

— Демак, “норасмий”си қизиқарлироқ бўлса керак, ўқишни шундан бошлайман.

Мирёқуб домла:

— Йўқ, укажон, — дея унинг сўзини бўлди, — модамики тарихий воқеаларга ҳақиқат нуқтаи-назаридан ёндошувимизда узвий мушгарақлик бор экан, ўқишни газетадан бошлаганингиз маъқул, — сўнг тагдор гап қилди, — Ахир биринчи бетда катта қилиб “Ҳақиқат” сўзи ёзиб қўйилган!

Муроджон домлага ҳайрат билан тикилиб қолди.

Буни пайқаган “табиб отахон”:

— Муроджон, суҳбатдошингиз Садриддин Айний назарларига тушиб, анчагина сабоқни ўша кишидан олган, — деб қўйди.

Бу гап Муроджон учун яна бир кутилмаган янгилик эди.

Ҳаёлидан “олис тоғлар ортидаги “ҳеч ким билмас” қишлоқларда ҳам гавжум шаҳарлардаги ман-ман деган ўқимишчилар билан бемалол баҳслаша оладиган, яна ўз юрагидаги гапни эркин айта оладиган, мана шундай кишилар бор-а” деган фикр ўтди.

Мирёқуб домлага ҳаваси келди.

Девор юзидаги осма соат занг чалиб, унинг мили “10” рақами устида турганини кўрсатарди.

Луқмон ота ўша томонга кўз ташлаб:

— Қаранлар, анча-мунча мутоибали гаплар билан вақт ўтганини сезмай қолибмиз, — дея меҳмонга ўтирилди, — Биринчи келган кунингизок бу ер зерикарли жой экан деган ҳаёлга борманг деб, берган ваъдамга кўра Мирёқубни ҳам бошлаб келавердим. Тил чигалини бир ёзиб юбордик-да! Ўрганмаган жойда ўтган биринчи кун қанчалик яхши кечса, қолганлари ҳам шу мақомда давом этаверади, Муроджон. Зерикиб қолмадингизми?

— Асло. Қайтага мазза қилдим. Тўғриси айтсам, сизлардай ажойиб кишилар билан учрашиб, шунақа чиройли гурунг қилишни ҳаёлимга келтирмагандим.

Мирёқуб домла унинг гапига жавобан таъкид оҳангида деди:

— Бу бошланиши! Ҳали тарих китобларининг очилмаган саҳифалари ҳақида кўп гаплашамиз.

Табиб отахон кўшимча қилди:

— Лекин бу масалада ҳаддан зиёд “чуқурлаб кетиш” бўлмаслиги керак, Мирёқубжон. Муроджон бу ерда янги одам. Яна, бизнинг раҳбаримиз ҳам!

— Эҳ, тушунаман. Раҳбарлик қийин, — жилмайиб қўйди, домла, — “Кўрбулоқ тарихи”га холисони баҳо бериб, баъзи идораларга “тушутириш” берганингиздан ҳам хабарим бор. Энди Муроджонга келсак, кўнглингиз тўқ бўлаверсин, бу кишини ҳеч қачон ноқулай аҳволга солиб қўймаймиз.

Луқмон табиб:

— Қани омин, айтганингиз келсин, — дея потиҳага қўлини очиб, гурунгта якун ясади, — асалнинг ҳам ози яхши. Ширингина бошланган суҳбатимизга нуқта қўйсақ дейман. Муроджон, бутун узоқ йўл босиб келгансиз. Унинг устига анча-мунча ташкилий масалаларни биргаликда ҳал этдик. Чарчагансиз. Бу ёнига мириқиб, дам олинг. Эртага кўришгунча. Бизга рухсат, энди.

У меҳмонларни кузатиб қўйгач, бир кунлик ўз бошидан кечирган воқеаларни ҳаёл галвиридан ўтказаркан... касалхонадаги “мажлис” билан бу ерда бўлиб ўтган эмин-эркин суҳбатни бир-бирига қиёслаб, мийиғида кулиб қўйди. Нима бўлганда ҳам бу ер одамларидаги беғубор самимийлик кўнглини равшан этганди...

ЎН ИККИНЧИ БОБ

“КЕКИРТАКЛИКЛАР”

У кийимларини алмаштириб, каравотга чўзилди. Аммо бегона жой, ёлғизлик асорати таъсир қилдими, кўзига уйқу илинавермади.

Муроджон баъзида, айниқса, ҳар бир олий ўқув юрти студентининг пешонасига ёзилган “қисмат” — Мирзучўл далаларида қарийб икки ойга чўзиладиган “пахта терим кампанияси” пайтида бундай ҳолатларни бошидан кечирар, ана ўшанда бедорликнинг маълум қисмини худди бу ердаги “ҳамшаҳри” Йигиталига ўхшаб, хира чироқ нурида бўлса ҳам китоб ўқиш билан ўтказишга одатланганди.

Бирдан унинг ҳаёлига Мирёкуб домланинг “асари” тушиб қолди. Аста ўрнидан туриб, дераза раҳига тираб қўйилган ҳажми кичикроқ ёзув столи устидан газета билан дафтарни қўлга олди.

Муроджон Мирёкуб домла айтганидек, ўқишни газетанинг ярим бетчасини эгаллаган “Кекиртаклилар” мақола-сидан бошлади. Унда ёзилишича, қишлоққа гаройиб ном қўйилишига шу ерда корандалик қилиб ишловчи олдий бир деҳқоннинг топқирлиги сабаб бўлган. Кейин шу деҳқон ўзи билан бирга ёлганиб ишлайдиганларни “қачонгача биз меҳнат қилиб етиштирга ҳосилнинг тўртдан уч қисмини йилда бир марта қорасини кўрсатадиган шаҳарли заминдор бойга берамиз” дея оёққа қалқитади. Ўша феодал -ер эгаси ҳосилни тақсимлашга келганда, ҳамма кўзғолиб, уни ёнидаги бир-икки гумашгаси билан қувиб солади. Одамларнинг газабига учраган заминдор ўшандан кейин қорасини кўрсатмай “Кекиртак” томонларга қадамини босмай, бадар кетади... Мақоланинг ундан кейинги анчагина қисми у ерга “янги тузум” кириб келиши, “колхозлаштириш даври” ва шу кунгача давом этиб келаётган “фаровон турмуш” таъриф-тавсифига, ҳамда “Кекиртаклилар” фаҳрланса арзийдиган,

қишлоқдан биринчи бўлиб етишиб чиққан малакали доктор, табобатчилар сулоласининг кенжа авлоди бўлмиш Луқмон “табиб”нинг меҳнат фаолиятига бағишланган эди.

Ўн икки varaқли дафтарга хуснихат муаллимининг ёзувидай чиройли қилиб кўчирилган (аёл кишининг қўли бўлса керак) “Кекиртақчилар”нинг қўлёзма нусхаси газетада босилганидан бутунлай бошқачароқ эканлиги шундоқ кўзга ташланиб турарди. Демак, Мирёқуб ака икковини чоғиштириб ўқинг, дегандай гап қилганида жон борга ўхшайди.

Муроджон дафтар саҳифаларини пешма-пеш ўқий бошлади: “Биз ҳаммамиз яшаб турган шу замин юзидаги энг йирик минтақа бўладими, қитъа бўладими, мамлакат ёки катта-кичиқ шаҳар-қишлоқ бўладими, албатта ўша жойларнинг атамаси яъни қўйилган ўз номи бор. Кишилар жамоа бўлиб яшаб турган ё бўлмаса, янги макон этиб яшай бошлаган манзилгоҳларга ном қўйиш инсоният ақл-заковати шакллана бошлаган минг-минглаб йилларнинг нарисига бориб тақалади.

Республикамизда атама —номлари дунё тарихига оид йилнома саҳифаларидан фаҳрли ўрин олган, қўхна ўтмишга боғлиқлигидан дарак берувчи шаҳарлар, қадимий обидалар сон-саноксиз. Уларнинг ҳар бири замирида неча-неча жилд китобга мавзу бўладиган сир-асрорга бой кечмиш воқеалари яширинган.

Аслида-ку, бизнинг районимиз тоғли минтақаларида, айниқса бир пайтлар донғи бутун республикага ёйилган Боғобод хўжалиги худудида ҳам ўзига хос залварли тарихга молик жойлар анчагина. Афсус, кўпчилик ўзи яшаб турган, киндик қони тўкилган “кичкина ватан” ўтмиши-тарихидан салгина бўлса ҳам хабардор эмаслиги одамни ўйлантириб қўяди.

Шулардан бири “Кекиртақ” қишлоғи ҳақида сўз юритадиган бўлсак, биз аниқлаган далил-исботларга кўра гаройиб бу номнинг пайдо бўлиши 1850-51 —нчи йилларга бориб тақалади.

Аввал у ер, икки тоғ орасидаги кенг майдонлик узра ёйилиб оқувчи каттагина сой қирғоқларида жойлашгани учунми, “Сойлиқ” номи билан юритилган. Тупроғи ўта унумдор бўлган, баъзи об-ҳаво яхши келган йиллар ундан

икки маротаба ғалла ҳосили кўтарилган. Шу сабабли бўлса керак, боболари миришкор деҳқон ўтган ёнқўрғонлик заминор Ҳимматбой Боғобод атрофидаги отамерос мулк далаларида тоғларнинг ўзгарувчан шароитига мос тушадиган буғдойнинг чидамли, сара навларидан экдирган. Кўтарилган ҳосилни туман деҳқонларига энг арзон нархда уруғликка тарқатган. Кўпни кўрган кекса кишиларнинг айтишларича, у одам қаерга борса “Юртнинг, одамлар турмушининг фаровонлиги фақат бир нарсага – сандиқдаги ғалланинг тўла-тўқислигига боғлиқ” деган сўзни қайтаришни канда қилмаган.

Шу ерда бу далил-исботлар қаердан олинди, нималарга асосланиб ҳикоя қилинмоқда дея, бизни саволга тутиб қолиш эҳтимоли бор ўртоқларга олдиндан, кўйидаги “жавоб”ни бериб қўйишни лозим топдик: Област марказий архивида сақланаётган, инқилобгача бўлган ер-мулкка даҳлдор “Земельное дело” ҳужжатлар папкасини кўздан кечирганимизда, Ёнқўрғонга қарашли бўлган бизнинг қишлоқ атрофидаги аҳоли пунклари, мавсумий деҳқончилик қилинадиган (асосан буғдой экиладиган) жойлар ҳақида маълумот жуда камлиги аён бўлди. Шунга қарамай, сўраб-суриштирув, Совет даври ҳужжатларини синчиқлаб ўрганиш орқали “Кекиртак”нинг алоҳида қишлоқ сифатида шаклланиши тўғрисида кўпчиликни бефрарқ қолдирмайдиган ушбу тарихий янгиликдан газетхонларимизни хабардор этмоқчимиз.

Ҳикоямизни йигирманчи йиллар бутун мол-мулки мусодора этилиб, ўзи уруғ – аймоғи билан Украинага бадарға қилинган ҳозирги Кекиртакнинг собиқ мулкдори бўлган, юқорида эслатиб ўтганимиз Ҳимматбойдан боншламоқчимиз. Чунки ўша пайтлар биз ўйлаганчалик, ҳамма бой-бадавлат одамлар очкўз, хасис, зулмкор бўлавермаган. Улар ичида санокли бўлса-да, ишнинг кўзини биладиган, маърифатли, оддий халққа қайишадиган, қўли очиклари ҳам топилган. Биз тилга олмоқчи бўлган заминдор ўз номига муносиб, ана ўшалар тоифасидан бўлган.

“Сойлиқ”даги мавсумий дала ишларини атроф қишлоқлардан келиб, ёлланиб ишлайдиган деҳқонлар бажаришган. Улар билан Ҳимматбойнинг ўзи икки маротаба- эрта куз чоғи ерга омоч солиниб, уруғ сочиш арафасида ҳамда хирмон

буғдойга тўлган пайтда учрашиб, зиёфат берган, дастурхонда бирга ўтирган. Бошқа пайтлар яқин мулозимларини ўзи тайинлаб қўйган ишончли ишбошилар ҳузурига юбориб, одамлар ҳол-аҳволидан хабардор бўлиб турган. Нимаики ёрдам керак бўлса, аямаган.

Ўша пайтлардаги тартибга кўра, хирмонга тўкилган ҳосилнинг тўртдан уч қисми ер эгасига, бир қисми уни парваришлаб, етиштирганларга деб тақсимлашга амал қилинган. Лекин, ҳимматпеша заминдор-бой ҳосилнинг тенг ярмини меҳнат қилиб тер тўкканларга қолдирган... Баъзи йиллар ҳосил мўлжалдагидан кўпроқ кўтарилса, ортиқчасини “бу, сизлар тўккан пешона терингиз эвазига” деб деҳқонларнинг ўзига қолдирган.

Бир йили Ёнкўрғон тоелари худудида қаттиқ қурғоқчилик рўй бериб, буғдой экилган пайкалларнинг ярмидан кўпроғи қовжираб қолади. Бола-чақасининг тирикчилиги фақат ўзига тегадиган улушга боғланиб қолган деҳқонларни гам-ғусса босади. Кимдир бойни инсофга чақариш учун унинг ҳузурига ўз “ишбоши”ларини юбормоқ керак дейди. “Бундай қийинчилик пайтида бой отанинг ўзига ҳам осонмас. Ундан бирон рўшнолик чиқиши амри-маҳол” деганлар бўлади. Яна кимдир заминдор келгунича ҳосилнинг бир қисмини қолларга солиб, яшириб қўйиш маслаҳатини беради. Кўпчилик “бу муслмончиликка тўғри келмайди, ўғирлик мол харом бўлади, у билан бола-чақани боққандан кўра, очдан ўлганимиз яхшироқ” дейди.

Худди шу хилдаги гап-сўзлар бўлиб турган бир пайтда хирмон томон жулдургина кийинган, лекин юзлари нуроний бир қария келиб, отдан тушади. Ўтган йилги ғалла хирмонини таъмирлаб, янгитдан сувоқдан чиқараётганлар қаршисига келиб:

— Хорманглар яхшилар. Хирмонингизга барака, — дейди.

Атрофдан:

— Кўнглимизни кўтардингиз. Айтганингиз келсин, отахон, — деган сўзлар янграйди.

Қария деҳқонларга таъзим этиб:

— Шайтон васвасасига учмай ҳалол меҳнатнинг ҳалол нонини ейишга азму-қарор қилиб, бир тўхтама келганларингиз учун минг раҳмат. Худо олдида юзларингиз ёруғ.

Энди сизларга ҳеч қандай очарчилик, етишмовчилик ҳавф солмайди. Бунга эришишнинг Оллоҳга ҳам, бандасига ҳам маъқул тушадиган йўли битта! Яъни, ўша “йўл”ни амалга оширилгач, кўп йиллардан буён ҳаммангиз сидқи-дилдан хизматини адо этиб келаётган ушбу ер эгасининг кўпчилик олдида розилигини олишдир. Ана шундан сўнг ҳар бирингизга насиб этадиган ризқ улуши “Луқмаи ҳалол” ҳисобланади. Сизларнинг олдингизда турган шул мушкулотни ҳал этмоқ вазифасини мен ўз зиммамга олдим, — дебди-да, хуржундан янги сўйилган сигир кекиртагини чиқариб, баланд кўтарибди, — бу сизлар учун холислик рамзидир. Фақат менинг айтганимни қиласизлар...

Хирмончилар ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган ғаройиб маслаҳатини бергач, бир зумда қаёққадир ғойиб бўлган қария айтганларини бажаришади: бугдой янчиладиган катта майдон ўртасига ўра кавлаб, устига ёғоч ташлаб, орасига вассалар териб чиқишади. Сўнг, камиш босиб, ўранинг бир четига қария қолдирган кекиртакни жойлаштириб, серсомон лой билан суваб юборадилар.

Қисқа вақт ичида ўрим-йиғим мавсуми тутаб, хирмон кўтарилади. Одатдагидай етиштирилган ҳосил тақсимотига икки мулозимни билан заминдор — бой отанинг ўзи келади. У хирмоннинг чўғи пастлигини кўриб, бепарвогина ишбоши йиғитга қараб дейди:

— Билиб турибман, бу йил деҳқончилик учун анча оғир келди. Юрагингда нимаики гапинг бўлса, тортинмай айтавер. Кулоқларим сенда.

— Бой ота, — сўз бошлабди ишбоши, — кўп пешона тери тўкилди. Кўлимиздан келган барча ҳаракагни қилдик. Лекин Худонинг хоҳиши экан, қурғоқчилик бўлиб, кўнгилдагидай ҳосил ололмадик. Хирмоннинг бори — мана шу! Тақсимни қандоқ қилайлик десангиз, ўзингизга ҳавола. Лекин тирик жон экан, ейиш-ичиш деганларидай, ҳосилнинг озгина қисми кекиртакдан ўтиб кетди. Бунинг учун шу йиғилган жамоа олдида розиман, дея потиҳа берсангиз, Сиздан бир умр миннатдор бўлардик.

Шу сўзларни эшитган бой аста забардаст қоматли йиғит қаршисига келиб, елкасига қўл ташлабди ва дебди:

— Оллоҳнинг биз бандаларини бошига солган синовли кунларни биргаликда баҳам кўрмасак, нимага бош кўтариб

юрибмиз, бу юртда. Ўғлим, ҳосилни энди тақсимлаб ўтиришга ҳожат йўқ. Ҳаммаси- ўзларингга буюрсин! Кекиртақдан ўтганларига ҳам мингдан-минг розиман! Мана шу тоғлар орасидаги ялангликлар юлғунзор, ўт-ўлан босиб ётган ер эди. Уни сизлар ўз меҳнатингиз билан серҳосил далаларга айлангирдингиз. Ер кимники — унга меҳр қўрини тўкиб ишлаган, яшнатганники! Шунинг учун ушбу мулкка эгаллик қилишни сизларга топшираман. Уйли-жойли бўлинглар. Қани, бу ёққа кел, болам, — дебди-да ишбошиси, забардаст йигитни ёнига чақириб, елкасига қўлини қўйиб, ҳаммага уни рўпара қилибди, — ҳар доим сизларнинг ёнингизни олиб, ғам-ташвишларингизга шерик бўлиб келгани учун бутундан бошлаб, бу азамат сизларнинг етакчингиз, бой отангиз! — дея эълон қилибди.

Заминдор бақувват саман йўрғага ўтириб, қайтиб кетаётганида, кўпчилик уни ўша бир ойча муқаддам хуржунла кекиртақ билан келиб маслаҳат бериб кетган “жулдургина кийинган қария” эканлигини отнинг орқа сағринидаги ўзига ярашган чиройли оқ доғлар-у унинг кишнаган овозидан пайқаб қолган эканлар...

Шундан кейин Ҳимматбой, Боғобод тоғлари орасидаги ота-боболаридан мерос бошқа мулкларини ҳам ўша ерда корандалик қилиб ишловчи кишиларга инъом этиб, бу томонларга қайта қадам қўймаган...

Энг қизиғи... айтсам, балки кўпчилик ишонмаслиги мумкин, яхши одамнинг шарофати ҳар доим эзуликка ошуфга бўлади деганларига орадан йиллар ўтгач, ўзим гувоҳ бўлиб, ҳайратланганман. Фронтга дастлабги келган кунларимиз “машқ полигони”нинг командири ҳужжатимдаги “Ёнқўрғон” деган ёзувга кўзи тушиб, “Қабилов, сен ўша ерданмисан?” деб сўроқлаб қолди... Кейин, хонасига чақириб олиб, “ўша ерли бўлган ҳамюртинг Ҳимматбой деганни билармидинг?” деди. “Йўқ” дедим. Командир овозини пастлатиб “у одам қолган умрини Украинадаги бизнинг хуторда ўтказиб, отамнинг яқин таниши эди, “якши” инсон эди” деди-да, бошқа индамади.. Ўша кундан бошлаб мен командир учун “яқин” одам бўлиб қолгандим... Ўлим билан ҳаёт деган икки қарама-қарши куч бир-бири билан олишиб ётувчи “Фронт” деган жаҳаннам майдонида ҳар кимга ҳам

бундай омад кулиб боқавермаслиги уруш азобларини бошдан кечирган ҳар бир “фронтвик” яхши тушунса керак.

Яна қишлоқнинг ривожланиб, кенгая бориш тарихи ҳақида гапирадиган бўлсак, у ўттизинчи йилларгача бор-йўғи сойлиқнинг гап қирғоғига жойлашган 10-12 харобагина уйлардан иборат бўлган. Кейин кўшни Қизилқия қишлоғида қутилмаган ҳалокат-тоғ ўпирилиши рўй беради. У ернинг одамлари Кекиртақдан бошпана излаб, сойлиқнинг ўнг томониغا кўчиб кела боштайди. Авваллари ҳам Қизилқияда бундай ҳунук ҳодисалар кўп қайтарилган бўлиб, тоғлилар орасида у ернинг одамлари “шумқадам” роқ бўлиши ҳақида миш-миш гаплар юрарди. Кекиртақнинг оқсоқоли янги “меҳмон”ларга энди бутунлай харобага айланиб бўлган ўз қишлоқлари номини тилга олмаслик шартини ўртага қўяди... Шундан кейин баъзи одамлар орасида Кекиртаққа кўшни норасмий Қизилўнгач қишлоғи пайдо бўлаётгани ҳақида гап тарқайди. Лекин вақт ўтган сари Кекиртақ ўзининг ягона номи билан аҳолиси сони қарийб уч-тўрт баробарга кўпайган катта қишлоққа айланади.

Айниқса, шу атрофдаги тоғ-тошларда ўсувчи турли гиёҳларни тўшлаб, фақат бургуларгина ин қўядиган қоялар бағридан мўмиё ёмбиларини излаб топиб, улардан шифобахш дорилар тайёрлаб, ўз табобат йўл-йўриги билан беморларни даволаб, ном чиқарган “Малҳам Табиб” (Луқмон Ҳакимбоевнинг отаси) га Кекиртақнинг ҳавоси ёқиб қолиб, шу ерга ҳовли-жой тиклаб, кўшлаб вақтини ўтказиши бир пайтлар ҳеч кимнинг назари тушмаган қишлоқ номини янада машҳур қилиб юборади”.

Мақоланинг якуни Кекиртақда илк мартаба “Қизил бошоқ” колхозни ташкил этилиб, уч-тўрт йил ўтгач, Боғободга қўшилиб кетгани, сойлиқда гидроэлектрстанция қурилгани, уруш даври у ернинг аҳволи ва... кейинги йиллардаги турмуш ҳақидаги ананавий кўтаринкилик руҳида ёзилган жумлалардан иборат эди...

Муроджон номининг пайдо бўлиш тарихи жуда қизиқ, унинг расмий ва “норасмий” суратда таъриф этилиши унданам қизиқ “Кекиртақлилар” мақоласидан олган бир олам таассуротлар билан ширин ҳаёлга берилганича уйқу элитганини ўзи сезмай қолди.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

ҚУЛФЛАНГАН ФОРТЕПЬЯНО

У одатдагидек барвақт турди. Енгилгина кийинди-да, ташқарига чиқиб, аввал “Маданият саройи” аталиб, сўнг “Клуб” номини олган бино атрофидаги йўлаклар бўйлаб анча айланиб юрди.

Ичкарига кираркан, коридор тўридаги фортепьянони қоплаб ётган чангни сарғиш сурп мато билан артаётган қоровул амакига кўзи тушиб, унга яқинлашди:

— Хорманг, отахон!

— Э, бор бўлинг, ўғлим. Тошканча қора чой дамлаб, хонангизга кирсам, йўқ экансиз. Ўша стол устига қўйдим.

— Раҳмат, овора бўпсиз-да!

— Меҳмон — отангдан улуғ, дейдилар.

— Шу, сиз чангини тозалаётган асбобга осилган анаву, кулфнинг калити борми?

Отахон меҳмонни қачонлардан бери ҳеч ким эътибор бермай ётган бу даранг-дуранг асбобга осилган кулфга нима учун бунчалик қизиқиб қолганига тушунолмади, унга бир лаҳза қараб қолди.

Сўнг:

— Калити керакми, Сизга? — деб сўради.

— Ҳа, бўлганда бир очиб кўрардик.

— У доим омбулчимиз ҳамда мана шу бинонинг хўжайини Бўриной ёнида юради. Жуда эҳтиётлайди. Бу асбоб Тошканда ҳам топилавермайдиган камёб мол саналармиш. Қўшним Ҳайитвойнинг гапига қараганда, бунинг пулига колхоз иккита комбайн олса бўларкан.

Муроджон жилмайиб қўйди-да, қария гапини маъқуллаган бўлди:

— Қўшнингиз тўғри айтибди, ҳақиқатан бебаҳо чолғу асбоби.

— Шундай топилмас нарсани бизга келиб қолганини қаранг-а, ўғлим. Аввал хов, анаву ёқдаги катта саҳнага қўйилганди. Мен нодон бу ҳеч қаерда йўқ қимматбаҳо мол эканлигидан беҳабар устига кўрпача-ёстикларни тахлаб юргандим. Бир куни кечки пайт уларни олай деб борсам, бунинг ичида бир нарсалар қувишмачоқ ўйнаётгандай бўлди. “Тиринг-тиринг” овозлар эшитилди. Кейин полни бир-икки бор тепгандим, анаву ўртадаги оёғининг тешигидан 2-3 та сичқон чопиб чиққан. Буни эшитиб, Бўривойнинг фиғони фалакка чиқда. Фалонча минг сўмлик елкамдаги нарса бу, агар бирон нима бўлса, қамалиб кетаман деган-да, мактабдан ўсмир болаларни йиғиб келиб, тинчроқ шу ерга келтириб қўйган. Мана, анчадан бери шундоқ кўзим олдида. Қоровуллаб, чанг-чунгдан тозалаб тураман... Ўғлим, ичкарида чой совиб қолмасин. Нон ҳам тандирдан эндигина узилган, иссиққина эди.

Муроджон нонушта қилишга ўтираркан, беихтиёр кўз олдидан яна Боғободга келиб, илк бор учрашган кишилар ўта бошлади. Даставвал мулоқотда бўлган хўжалик раиси қирқ ёшлардаги одам бўлса-да, анча босиқ, оғир, ишининг кўзини биладиган мулоҳазали одамга ўхшайди. Соғлиқни сақлаш вакили билан шу соҳада қилинадиган ишлар режасини тузиб олишгани яхши бўлди... Икки оёғини кериб, лапанглаб юрадиган 50-55 ёшлардаги “селсовит она” (отахон Ҳакимбоевнинг шивирлаб айтган гапларига қараганда, отда юравериб шундай бўлиб қолган) фақат ўзини эркакча тутишни-ю эркакча муомала қилиши билан бошқаларга гапини ўтказишга ўрганиб қолган аёл- раҳбарлар тоифасидан эканлиги шундоқ билиниб турибди. Хамкасби “табиб-дўхтир”га гап йўқ. Кўп нарсани билади. Бундай одамлар билан ишлаш мароқли. Сал ҳазилкашлиги бор. Бекорга Ғани амакига ўхшаман кўринади. Иккита амални бошидан тутган Бўривой акани илк бор кўрган киши содда ёки ичидан пишган одамлигини тушуниб етолмайди. Лекин гаплари ўзига хос қизиқарлироқ. Демак, фортепьянони саҳнадан тушириб, бу ерда гилдиратиб келтириб қўйишига сичқонлар сабаб бўлган. Унга қулф урилишига эса...

Шу пайт хона эшиги аста очилиб, ичкарига ҳол- аҳвол сўраб, Бўривой ака кириб келди:

— Яхши ухлаб турдингизми, меҳмон? Кечқурун оморда оз-моз ишлар чиқиб қолиб, хабар ололмадик. Вақт соат ўн бир бўлиб қолган экан, келсам, берилиб бир нарсаларни ўқиётган экансиз, ҳалақит бергум келмади. Қалай, зерикиб қолмадингизми? Қишлоғимиз ҳавоси Сизга ёқдими?

— Ҳавосига гап йўқ. Эрталаб айланиб, бир маза қилдим... Луқмон ота, Мирёқуб домла билан кечқурун шунақанги гурунгни қизитибмиз-ки, зерикишга вақт бўлгани йўқ!

— Сиз шифокор одамсиз, дарров фарқига борибсиз. Чинданам бу ернинг ҳавосини мутахассислар текшириб кўриб, ўша Сочиларникидан қолишмаслигини аниқлашган. Булоқ сувларидан ҳам одамга фойдали, қандайдир шифобахш нарсалар топишган. Ҳали кўрасиз, Богобод бутунлай бошқача бўлиб кетади... Ҳа, қоровул Маҳмад ота айтиб қолди, анаву каридордаги музика чаладиган асбобнинг калитини сўрабсиз!

— Менга ишонасизми? — дея кулимсираб унинг юзига қаради Муроджон.

— Энди Тошкандан келган меҳмонсиз — ҳурматингиз бор. Сизга ишонмасак, кимга ишонамиз. Чалишни билсангиз керак!

— Ҳар қалай композитор бўлмасам-да, илгари бўш вақтим топилганда, машқ қилиб турардим.

Бўриной ака шим чўнтагидан орқасига ярим қаричча қизил латта боғланган бурама очқични олиб, Муроджонга бераркан, бармоғини юқорига нуқиб деди:

— Аввал иқтисод, кейин сиёсат дейдилар. Хўш, нонушта қалай бўлди?

— Шоҳона.

— Ундай бўлса, қани кетдик. Раис кутяптилар. Эртадан гишт келиб, ҳафтанинг охиридан касалхона қурилиши бошланармиш.

Муроджон олти йил ўқиб, ўрганиб келган шифокорлик касби ёнига қурувчилик ҳам қўшилишини етти ухлаб тушида кўрмаганди.

Янги шифохона учун ажратилган майдонда иш бошланиб кетди. Инженер-қурувчилар лойиҳа чизгиларини кўрсатиб, тез-тез “бош врач”дан маслаҳат сўраб туришади. Унинг фикрлари билан ҳисоблашадилар. Масалан, хоналар орасидаги коридорнинг ҳаддан зиёд торлиги ходимларга ҳам, беморларга ҳам ноқулайлик туғдиради. Юқори — иккинчи қаватга

чиқиш учун қурилган зинадан икки киши бемалол ўтолмайди. Рентген хонаси иккинчи қаватда эмас, биринчи қаватда бўлиши керак...

Баъзан Муроджон ўзининг шу касбига оид маслаҳатларидан кўнглида енгиллик, вужудида қониқиш ҳиссини сезарди ва ботиний кайфиятда гурурланиб ҳам қўярди.

Уринганроқ бўлса-да, бир амаллаб фойдаланиб туриш учун райондан “Тез ёрдам” машинаси юборишди. Собиқ “амбулатория” — касалхонанинг тўкилай деб турган хоналари вақтинча бўлса ҳам бир сидра таъмирдан чиқарилди, баъзи жиҳозлари алмаштирилди.

Демак, Муроджон, “табиб-дўхтир” бошлиқ шифохона ходимларига яна иш кўпайди.

Шу орада қишлоқда Муроджон ҳақида “Тошкентнинг катта докторларидан экан, қўлидаги асбоб билан бир текширишдаёқ ё томирни ушлаб кўришдаёқ кимнинг нима касали борлигини айтиб бераркан. Ана ундан кейин ўзимизнинг “табиб” муолажасини давом эттираркан” деган гап тарқади.

— Парво қилманг, — деди отахон Муроджонга, — бу ҳам кимнингдир кекиртагидан чиққан афсона.

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

СОҒИНЧ ҚЎНФИРОҒИ

Бугун у одатдагидай чарчаб-ҳориб хонасига кирди-ю, ўзини каравотга ташлади. Девор юзидаги овози пастлатиб қўйилган радиодинамикдан таниш дикторнинг мулойимгина “Тошкентдан гапирамиз. Тошкент вақти билан кечки ўн тўққиз” деган овози эшитилди. Негадир Муроджоннинг юраги бир ҳапқириб кетгандай бўлди.

Айни шу пайт шундоқ каравот ёнбошидаги қўл узатса етгудек тумбочка устига қўйилган телефон худди велосипеднинг кетма-кетига чалинган қўнфироғидай овоз чиқариб, жириглаб қолди.

Муроджон вазмингина қора гўшакни кўтаргани, аёл кишининг овози эшитилди:

- Алло, алло, Ёнкўрғон гапирягги, эшатаяпсиз?
- Эшитаяпман, — деди Муроджон.
- Боғобод меҳмонхонасими?
- Худди шундай.
- Трубкани қўйманг, ҳозир Тошкентни улайман.

Ўртага жимлик чўкиб қолди. Кейин узук —юлуқ сигнал, тикирлаган овозлар эшитилди.

Сўнг онасининг, худди ўртада алоқа узилиб қолади-гандай, кетма-кет саволларга тўла, ҳаяжонли, таниш товуши янграй бошлади:

— Муроджон болам, бормисан?! Кетганингдан бери телефон қилиб тушолмаймиз. Қаерларда юрибсан? Мунча бизни соғинтирасан? Соғлигинг қалай? Илиқ-иссиқ овқатдан қийналмаяпсанми? Атрофингдаги одамлар яхшими? Ёмон болаларга қўшилмагин... Нега индамайсан?! - охириги бу сўз бироз дашномлироқ бўлди.

Муроджон ўртага илиқлик киритмоқчи бўлиб, кулиб юборди:

— Ойижон, шунча кунлардан бери йиғилиб қолган гапларингизни айтиб олинг, кейин бирон нарса дейман-да, деб кутиб турибман. Саволларингиз тугадими?

— Тугади. Сан бола, ҳазилингни кўйиб, менга жиддийгина жавоб қайтар.

— Ҳали ҳам Сиз учун “болалигим” қолмаган-да! Майли, шундай бўла қолсин. Гапни жиддийсига ўтсам: Боғобод деган сервиқор тоғлар орасидаги гўзал қишлоқнинг энг замонавий катта касалхонасида иш бошладим. Бу ерда беморларнинг ўзи кам. Чунки ҳавоси шифобахш, минг дардга даво эканлигини мутахассислар келиб, аниқлашган.. Энди адам билан Қримга эмас, шу ерга келиб дам оласизлар. Мен истиқомат қилиб турган меҳмонхонада ҳамма шарт-шароит муҳайё. Хонада совуғич – винтилятор, кенг экранли телевизор, радио, кўйинг-чи, фортепьяно чолғуси ҳам бор десам, ишонаверинг! Ҳа. Келганда, ўз кўзларинг билан кўрасизлар. Бу ернинг одамлари ҳақида гапирадиган бўлсам, бири-биридан ажойиб, дилкаш кишилар. Худди Ғани амакимга ўхшаб кетадиган кўпчилик орасида “табиб-дўхтир” деб аталадиган ажойиб отахон билан икковлашиб, яқин-атрофдаги қишлоқлар аҳолиси соғлиги йўлида тер тўкиб ётибмиз... Энг асосийси, кўнглингиз тўқ бўлаверсин – бу ерда “ёмон болалар”нинг ўзи йўқ... Отам одатдагидай радиога ишга кетган бўлсалар керак. Кун ора овозларини эшитиб турибмиз. Бу ердаги ҳар бир хонадонга сим тортиб, радио туширилган. Қишлоқ гузари, колхоз идораси, селсовет олдидаги сим-ёғочларга ўрнатилган карнайлар ҳам тинмай сайраб туради... Ичкаридан музыка овози эшитилянтими? Ҳа, Моҳира чалаётган бўлса, анча қўли келиб қолибди. Э, Бетховеннинг машҳур “Ойдин соната”си-ку! Анча қўли келиб қолибди. Сал паузани бузаяпти, холос. Энди Шварц домла олдидаги мен оқламаган ишончини у оқлаши керак.

Шу пайт фортепьянодан таралаётган музыка оҳанги тўхтаб, бироздан кейин синглисининг кўнғироқдай овози эшитилди.

— Ака, зерикмаяписизми? Кечкурунлари киноларга олиб борардингиз, мени. У ерда ҳам кино кўйишадими?

— Аввало, зерикишга вақтнинг ўзи йўқ. Кинога келсак, клуб олдида катта қилиб сен яхши кўрадиган “Сангам”

фильми намоёиш этилади деб, эълон ёзиб қўйишибди. Ўзинг зериқаётган бўлсанг, кел бу ёққа, кўриб кетасан.

Гўшакдан сингисининг шодон кулгиси аралаш:

— Вақтим йўқ-да, тайёргарлик кўришим керак. Чунки эртага Шварц домла имтихон оладилар, — деган овози эшитилди.

Муроджоннинг овози жиддий тус олиб:

— Ундай бўлса, пухта ҳозирлик кўр. Домлани биласан-а, ўта талабчан киши. Кинони “аъло” баҳо олганингдан кейингина кўрасан, — деди-да, қўшиб қўйди, — бўлди, вақтингни бекор ўтказма. Эшитиб турдим, ижро этишинг ёмон эмас, фақат салгина паузага риоя қил.

Қоровул Маҳмад тоға боя “қўлинг ўргилсин шўрва” тайёр бўлаётганини айтганди. Муроджоннинг бироз чўзилиб кетган телефондаги мулоқоти тугаши билан отахон гўшг масаллиғи алоҳида, шўрваси алоҳида қилиб сузилган, иштаҳани қитиқловчи ҳид таратиб турган таомни паднусда кўтариб, ичкарига кириб келди.

У отахонни, келинг, бирга овқатланамиз дея, ҳарчанд дастурхонга таклиф қилмасин, қўлларини кўкрагига қўйиб, ўзингиз бафуржа тамадди қилиб олинг, кун бўйи югур-югур билан чарчаганингиз билиниб турибди, ҳозир Тошканча аччиққина памил чой келгираман деб ташқарига чиқиб кетди.

Муроджон аччиққина шўрвадан кейин, босиб-босиб отахоннинг “Тошканча чой”идан ичди.

Ташқарида бирам ёқимли, баданни яйратувчи, оқшомги тоғ шабодаси эса бошлагани ярим очиқ дераза кўзларидан ичкарига урилган муздай ҳаводан билинди. Муроджон бир айланиб, оёқлари чигалини ёзиб келмоқчи бўлиб, ўрнидан турди-ю негадир ланж бир ҳорғинлик елкаси ерга тортаётгандай, каравотнинг бир четига ёнбошлади...

Бир маҳал тушими-ўнгими, билмайди, тепасида юм-юм йиғлаб, Феруза турганмиш. “Кечирасиз, мен уларнинг амалию бойлигига учиб, хато қилдим, юринг, бу ердан узоқ-узоқларга кетайлик” дермиш. “Йўқ, йўқ, ҳеч қаёққа кетмайман, сенинг ҳиёнатинг туфайли бу томонларга бош олиб келганман. Арзи додингни энди ўша бойвачча эрингга айтавер” дея... ўрнидан туриб кетди. Бирдан кўзини очиб, мудроқ ичида босиринқираганини тушунди. Яхшиям хонада бир ўзи... Шундай бўлса ҳам, андак ўнғайсизланди.

Феруза... Муроджон уни ўз юрагидан юлиб ташлаган эди-ку. Нимага айқаш-уйқаш бўлиб, тушига кириб юрибди. Унинг ҳаётида бирон ўзгариш юз берганмикан... Бу томонларга келиш учун тайёргарлик кўриб юрган кунлар Феруза келин бўлиб тушган хонадоннинг номи бутун республикага таниқли соҳиби ҳақида хунук миш-миш гаплар тарқалгандай бўлувди...

Муроджон мактабда шайдолари анчагина, қўшни маҳаллалик бу қиз билан синфдош эди— ўн йил бирга ўқишган. Ёшлиқдан бир-бирларига кўнгил қўйишганди. Улар иккови аҳдлашиб мидицина институтига ҳужжат топширишди-ю, қиз имтиҳондан ўтолмади. Йигит, ҳафа бўлма, икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас, дейдилар. Ўқитувчиликка ҳавасинг баланд эди, педагог бўлсанг, қайта яхши, дея унинг кўнгилни кўтарди. Чинданам бир йилдан сўнг Феруза пединститут талабаси бўлди.

Қиз билан йигит ўзаро муносабатларини имкон қадар сир тутиб, фақат ўқишни тугатиш арафасида ота-оналарига тўй дарагини айтишга келишиб олишганди.

Бироқ, мактабни бир йил олдин битириб, отаси бош раҳбар бўлиб ишлайдиган узоқ област марказидаги институтга ўқишга кетган, Муроджонга анча-мунча танишлиги бор Нусрат деган йигит ўртада пайдо бўлди-ю, иш бутунлай чапласига айланиб кетди.

Нусрат Тошкентдан масъул ишга юборилган республикада обрўли кишининг яккаю ягона фарзанди бўлиб, Ферузаларга она томонидан узоқ қариндошлиги бор экан. У Ферузани бир кўришдаёқ ошиғу беқарор бўлиб қолибди. Шунга уйланмасам, ёлғиз ўтаман деб, туриб олибди... Қиз яқинда қаттиқ юрак ҳасталигини бошдан кечирган бир сўзли отаси, онасининг кўз ёш тўкиб, ялиниб-ёлворишларига қарши чиқолмай, розилик беришга “мажбур” бўлганлигини Муроджонга кутилмаганда телефон орқали маълум қилади.

Аввал у, баъзан бўлиб турадиган Ферузага хос навбатдаги “инжиқлик” ҳазилларидан бўлса керак деб ўйлайди.

Бироқ, қўшни маҳалладаги севгилисидан ҳовлисидан кутилмаганда бошланиб қолган дабдабали тўй дарагини эшитиб, Муроджон бир неча кун ўзига келолмай юрди. Нусрат билан Ферузалар шаҳар марказида ўзларига атаб қурилган хашаматли ҳовлида яшай бошладилар.

Ўз ҳаётининг ўсмирлик ва навқирон йигитлик даври ичида қутилмаган икки зарбани бошидан кечирган йигит ўқишни юқори даражали диплом билан бигирди-ю, чет бир қишлоққа ишга юборишларини сўраб Соғлиқни сақлаш Вазирлиги кадрлар бўлимига ариза берди.

У ердагилар ҳамма марказда қолиб ишлаш илинжида елиб —югуриб юрган бир пайтда бундай кўнгилли талабгорни дарров хожатини чиқардилар. Ўша куннинг ўзидаёқ вазир ҳузурига чақирилди.

— Қайси вилоятга йўлланма беришимизни хоҳлардингиз?

— Истаган жойга. Фақат олис, четроқ бўлсин.

Кадрлар бўлими бошлиғи:

— Қани энди ҳамма Сиздай ватанпарвар бўлса, — дедида, қўшиб қўйди, — Мана йўллама қоғози. У ерда сизга ўхшаган мутахассисни ярим йилчадан бери қутишяпти. Айтиб қўямиз. Ҳамма шарт-шароитларни муҳайё қилишади. Ҳеч қийналмайсиз. Қанча тезроқ йўлга тушсангиз-шунча яхши!

Муроджон эртасигаёқ поездга ўтирди.

Бу хабарни эшитган, тўрт йил давомида замонавий тиббиёт сирларидан сабоқ бериб, анча умидли шоғирдлари қаторида кўз остига олиб юрган домла, машҳур академик Шобот Хўжаев Муроджондан бироз ранжиди. Чунки, у киши узоқ Африка мамлакатларидан бири аҳолисига бегараз медицина ёрдами кўрсатиш учун тажрибали ҳамда ёш, серғайрат шифокорлардан тузаётган “Ҳамлард” саломатлик гуруҳига уни аъзо қилиб, ўзи билан олиб кетмоқчи эди...

Бу хабарни Муроджон Боғободга келиб, қизгин ишга тушиб кетган кунларнинг бирида отасидан эшитди. Нима ҳам қиларди, энди. “Ғишт қолипдан кўчган”ди...

У ҳаёлини чалғитиш учун телевизорни қўймоқчи бўлганди, бирдан “меҳмонхона” деразаларидан баралла кўриниб турувчи клуб саҳнаси томондан пианинода чалинаётган офир, дардчил, шу билан одам юрагини ҳам ўртаб, ҳам тўлқинлантирадиган ёқимли таниш куй янграй бошлади. Бу ҳозир бутун республика кинотеатрларида намоиш этилаётган, эл оғзига тушиб, машҳур бўлиб кетган хинд киносидаги қўшиқ музыкаси эди.

Демак, ташқаридаги эълонда ёзиб қўйилганидек, клубда “Сангам” фильми кўрсатилмоқда... Бейхтиёр Муроджон кўз

олдида шу куйни пианинода ижро этаётган Раж Капур гавдаланиб кетди. Ва... шунча кунлар давомида қўли ишдан бўшаб, қайрилиб қарашга вақт тополмаган каридор этагидаги кулфлюелик фортепьяно эсига тушди. Тортмадан унга солинган кулфнинг узун бурама калитини, кироверишдаги тахта курсилардан бирини олиб, ташқарига чиқди.

Кулфни очиб, худди сеҳрли тилсимот қаршисида тургандай клавишларга узоқ тикилиб қолди. Бармоқлари учи билан улар устидан “чизик” тортганди, турли-туман овозлар эшитилди. Бу унинг сози ҳали бузилмаган, тобида эканлигини аңлатарди.

Ҳамон саҳна томондан янграб турган “Дўст-дўст на раҳа” қўшиқ оҳангини топиш Муроджон учун қийин кечмади. У авваллари ҳам ҳар қандай одам юрагини тўлқинлантириб юборувчи Шарқ билан Европа мусиқа оҳанглари замирида, бир-бирига уйғунлик асосида яратилган бу куйни фортепьянода бир неча бор ижро этиб, ўзига яқин таниш-билишларини қойил қолдирган, олқишларини олган. Ҳозир ҳам кўнгилга қандайдир яқин бўлиб, ўрнашиб қолган ушбу куйни шу даражада берилиб ижро этардики... Чап томондаги парда тутилган ярим очиқ дераза кўзларидан мўралаётган ҳамда киравериш каридор ўртасида туриб олиб, яқинроқ келишга журъат этолмай донг қотган (ҳозиргина кинони тамоша қилиб чиққан) бир тўп қишлоқнинг ўсмир йигит-қизлари турганини сезмас, гўё у ўзи ижро этаётган сеҳрли оҳанг ичига сингиб кетгандай эди.

Музыка тинди-ю, бирдан ҳис ҳаяжонли овозлар эшитила бошлади:

- Худди кинодагидай.
- Ўзлари ҳам ўхшарканлар.
- Бу киши Тошкентдан келган катта дўхтир-ку!

Кўнғироқдай овозли, узун сочларини майда ўриб, дўшпи кийган чиройликкина қиз ялингандай:

— Муроджон амаки, шу куйни яна бир чалиб бериинг, — деди.

Йигит у томон ўтирилиб сўради:

— Менинг отимни қайдан билақолдинг, кампиршо!

Атрофдан кулги овозлари эшитилди.

Қизалоқ бийронлик билан жавоб қайтарди:

— Табиб бувам кўп гапирадилар, сиз ҳақингизда...

Худди шу пайт орқа томондан Бўривой аканинг баланд товуши эшитилди:

– Ҳой, менга қараларинг, мана, индийски кинони кўриб, музыкасини ҳам эшитдиларинг. Энди, марш уйларингга, кеч бўлиб қолди. Маҳамат тоға, нега индамай турибсиз, ҳайданг буларни! Э, анаву дераза кўзларини ҳам кўрша-палакдай ўраб олибди-ку! Ҳай-ҳай, уят борми сенларда. Пардани узиб туширасанлар, – у кўлини ҳаволатиб, каридор этаги томон чошиб кела бошлади...

Эртаси кун “тошкенли доктор” Муроджоннинг “зўр кампазитор” ҳам эканлиги аввал колхоз идора ходимлари орасида, сўнг қишлоқда овоза бўлди. Албатта бу гап Бўривой акадан чиққанди.

Индинига одамлар “табиб-дўхтир” дан яна бир янгиликни эшитишди:

– Кечқурун борсам, Муроджон, анаву Умурзоқвой тегирмони “ғалладон” идай келадиган музыка асбоби ёнига ўтириб олиб, “Дилхирож” ни чалаётган экан. Имлаб, ёнимга Маҳамат қоровулни чақирдим. Икковимиз мазза қилиб тингладик. Ўзи ҳам худди радиогагидай қилиб чалди-да, барака топқур! Кейин анаву машҳур ҳофиз Акбар Ҳайдаров айтадиган “Не ажаб” қўшиғи бор-ку, ўшанинг музыкасини чалди. Олдингисидан ҳам оширди. Ҳайратланиб “Муроджон, сизга шифокорликдан ташқари созандалик ҳам ота касби эмасми?” деб сўрасам, бироз ийманиб “ҳа, энди бобомиз Навоий ғазаллари билан айтиладиган “Не ажаб” қўшиғининг ижрочиси менинг дадамлар” деса, бўладими. Қаранглар, қандай машҳур ҳофизнинг Муроджондай фарзанди бизга келиб, ишлаб юрибди.

Боғободдилар Муроджонга янада бошқача меҳр билан қарайдиган бўдилар.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

ҚУМДАГИ ИЗЛАР

Чойхонадаги ўтиришдан анча кеч қайтган Йигитали ҳовлига кириб келиши билан унинг кўзи қўлида янги ювилган кўйлакни қоқиб-қоқиб арқон дорга илаётган Наволага тушди. Атрофга қараб билдики, она-бола кир ювишган. Бугун ҳовли, ҳатто деворнинг нариги томонига ҳам дастурхон, сочиқ, кийим-кечаклар қуритиш учун ёйиб қўйилибди.

У қизга яқинроқ келмоқчи эди, орқадан тоғоранинг “даранг” этиб ерга ағдарилган овози, сўнг катта чойшаб оргидан онасининг Наволага қарата “бўлди қила қол, қизим” дегани эшитилди. Шундан кейин Йигитали ўзини айвон томонга олди. Ичкарига кириб, қалин кўрпачалар устига узала тушганича донг қотиб ухлаб қолди.

У эрталаб гўшт олиб келиш учун гузарга чиқиб, “дўкондор”нинг қўлига тушди. Қассобхонанинг тўридаги тўнкага ўтиришиб, уч-тўрт сих кавоб билан кечагидан қолган ярим шиша “бош оғриғи”ни отиб олишди. Илès магазиндан яна битта шиша ароқ олиб келди. Кейин иккисининг кайфи ошиб, анча вақт ҳасратлашиб ўтиришди.

Илès яқинда катта шаҳарга боргани, у ерда ўн беш кунча тургани, “кўзи очилиб” қайтганини айтиб, мақтанишга тушиб кетди:

— Офайни, уёғини сўрасанг, — деди бир пайт оғзини тўлдириб, — бизлар ҳам юрган эканмиз, қизлар сараси Боғободда деб! Эҳа, шаҳарнинг қайси кўчасига кирма, олдиндан тўда-тўда бўлиб, қайнаб қизлар чиқаверади. Қизларки, кўриб, оғзинг очилиб қолади. Бамисоли паришта, қўллари ошпоқ, юзига қарасанг аксинг кўринади! Сен доим ўшалар ичида юрасан-у, мен энди ўзимча ўйлаб кетаман-да, улар мундоқ жон куйдириб, терлаб-пишиб, бирон иш қилармикан? Йўқ, ишласа, анаву бизнинг аёлларга ўхшаб,

қўли косов, сочи супурги бўлиб қолади! Қиладиган иши бошқача — доим пардоз-андоз, ўзига оро бериш бўлса керак. Нима дединг ошна, гапларим тўғрими?

— Ишлайди, — ғудурланиб жавоб берди Йигитали. — Лекин иш билан ишнинг фарқи бор! Биздагидай лой-тупроқ, ферманинг гўнгига беланиб, бошқача боғ яратаман деб юрмайди.

— Демак, бизнинг хотинларни ҳам уч-тўрт ой ўша ёққа юбориш керак экан-да!

— Йўқ! — Йигитали бир нуқтага хаёлчан тикилиб турди-да, овозини аста чиқариб жиддий оҳангда қўшиб қўйди. — Бутунлай олиб кетиш керак. Ҳа, бутунлай! Бўлди, энди мен турай!

Илёс ҳиқичоқ туғиб, Йигиталининг маслаҳатига қўшилмаган бўлди:

— Нима деясан, ўзи. Хотинларимизни олиб кетсак ҳовили-жой, бола-чақа кимга қолади. Эсинг жойидами...

Бугун дам олиш куни эмасми, Асқар боғбон бозор-ўчар қилиб келиш учун районга кетганди, Навола Тенабоёда эди. Йигитали тўғри унинг олдига чиқиб келди. Қиз ҳовуз бўйидаги бир томони ишком, соя-салқин тахта каравотга кўрпача тўшаб, дастурхон ёзди.

— Навола, — деди бир маҳал Йигитали қизга ўтирилиб, — Бўлди, даданг бошлиқ “Қариялар боғи”да етиштириладиган барча мева туридан дастурхонга қўйдинг. Бир ўзимга шунча оврагарчилик... Парвонадай ҳадеб ўзингни уруштиравермай, бундоқ ёнимга келиб ўтирсангчи. Биласанми... сента айтадиган гапим бор: шунча ишлаганинг етар! Энди сени бу ерда қолдирмайман. Шаҳарга олиб кетаман. У ерда чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан. Майли, квартирада бўлса ҳам, яшайверамиз. Ҳоҳласанг қўлингни совуқ сувга урдирмайман. Менинг ишдан қайтишимни кутиб, лаззатли овқатлар тайёрлаб, уйда ўтирасан. Кечқурунлари кинотеатр, томошаларга борамиз.

Навола, шу топ Йигиталини худди биринчи марта кўраётгандай, унга қаттиқ тикилиб қолди. “Шаҳарга олиб кетаман. Чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан, қўлингни совуқ сувга урдирмайман!”. Наҳот, бу ўша Йигитали! Қизиқ, мен қишлоқни ташлаб, бошлаган ишларимдан юз ўгиришим, шаҳарда, квартирада бўлса ҳам, оқ билак бўлиб,

ҳар куни уни кутиб ўтиришим керак экан-да! Менинг орзу ниятларим-чи? Жамиятда мен ҳам ўз ўрнимни топиб яшашим керак-ку...”

Ноқулай жимликни яна Йигитали бузди:

— Мунча тикилиб қолдинг, ёки гапларим сенга ёқмадим! Нега, бошқа сен қаторилар ҳар куни чинни ванналарда чўмилиб, ўйнаб-қулиб юрган бир пайтда сен эртадан-кечгача кирза этик кийиб, гўнга беланиб меҳнат қилишинг керак!.. Қўлларингга қара!.. — Йигитали тағин нималардир демоқчи бўлди-ю, лекин Наволанинг, асло ўзи кутмаган жиддий нигоҳларига кўзи тушиб, бошқа индаёлмади.

Қиз ўзининг у ер-бу ери ёрилиб, қорамағиз тортиб қолган қўлларига, оёғидаги кирза этигига бир-бир қаради-да, кейин юзларини чангаллаб, ҳиққиллаб йиғлаб юборди.

Шу пайт Йигитали унинг эзгу ниятлари ўрнини аянчли ўксик эгаллаганини тушунмас, ўзининг тушиб қолган мана шу аҳволига ачиниб йиғлаяпти, деган хаёлдан нарига ўтолмасди.

— Нега йиғлайсан, кетамиз дедим, кетамиз! — У маст кишиларга хос бепарволик билан ҳиринглаб кулди, — Бошқа илож ҳам йўқ, мени институтга ишга қабул қилишди. Энди сени бу ерга ташлаб қўймайман, хотин қилиб олиб кетаман! — у қиз томон яқинроқ сурилди, қалампирмунчоқнинг хушбўй ҳиди “гуп” этиб димоғига урилди.

— Ёш болага ўхшаб, ҳали ҳам алмисоқдан қолган шу матоҳни тақиб юрибсанми! — дея Наволага яқинлашиб, уни оғушига тортмоқчи бўлди. Қиз аввалига иложсиз қолди, кейин Йигиталининг оғзидан келаётган қўланса ҳилдан унинг қаттиқ маст эканлигини сезгач, ток ургандай сапчиб, ўрнидан туриб кетди. Қалампирмунчоқ шодаси билан илпак йигитнинг қўлида қолди. Шундан кейин Йигитали бир дақиқа жойида қотиб, сўнг шахт билан ўрнидан турди-да, Навола кетган томон юрди.

У сарҳовуз бўйидаги шийпон эшигини куч билан итариб кўрди, очилмади. Навола суянганича эшик қанотини ушлаб турарди.

— Очгин, Наво, қулоғингга бир гапим бор, фақат ўзингга айтаман!

Эшик очилмади, балки зичроқ ёпилди.

Шундан кейин Йигитали эшик қанотларига янада кучлироқ зарб билан тирсагини урганди, у шарақлаб очилиб,

қиз ерга тўшаб қўйилган шолча ўртасидаги кўрпача устига учиб тушди. Ичкари нимқоронғи бўлиб, йигит юзига муздай зах ел урилди. Унинг бор диққати эшикдан ёғилиб турган ёруғлик ўртасидаги қизда эди.

Эшик қаноти ёпилди. Энди фақат бир жойдан, тўрдаги дераза ойналари устидан қоқилган эски парда йиртиғидан қилич дамидай ёруғлик тушиб турарди, холос... Йигитали худди ўлжасини кўлдан чиқармасликка аҳд қилган бургутдай қизга ташланиб, оғушига олмоқчи бўлди. Бироқ, қиз ёмон ният билан қилинаётган тажовузни сезиб қолгандай, қўллари ғайритабиий кучга кириб, уни четта итариб юборди.

Бир маҳал Наволанинг қўли эшик зулфинига тушди-ю, зарб билан ўзига тортди. Хонага урилган ёруғликдан Йигиталининг “қон тўлган” кўзлари жимирлашиб кетди...

Бошқа нима бўлгани эсида йўқ. Хона ичидан қандоқ чиқди, Навола қай ҳолда эди, уни ҳам билмайди... Бутун вужудини жиққа тер босган, ҳолсизликдан гандираклаб қалин буталар орасидан фақат бир томонга — пастқамликдаги жарга қараб кетаётганлигини биларди, холос. Ҳатто, шу кетишда бир неча дақиқа олдин нима ҳодисалар бўлиб ўтди, шуларни эслаб, таҳлил қилишга ҳам мажоли йўқдай эди.

Анчагина юрди. Бир маҳал даранинг суви димланиб оқувчи жой — Шовва қаршисидан чиқиб қолди. Нариги томондан чўмилиш кийимидаги кечаги эркак, аёл-киночилар Шовва бўйидан қирлик ёнбағридаги сўқмоқ томон ўралашар, афтидан мазза қилиб, чўмилиб бўлишганди.

Йигитали сой тўлқинлари четта чиқариб ташлаган қум уюмлари ўртасида чўққайиб турган катга харсанг орқасига ўтиб ечинди, ўзини сойга отди. Узоқ вақт чўмилди. Кейин муздай сув баданини кесиб юборди шекилли, эринибгина қирғоққа чиқиб, қумдаги излардан нарироққа чалқанча тушиб ётди.

Чўмилишдан руҳи енгил тортиб, таранглашган баданларида қайта бардамлик пайдо бўлди. Бу уни бир лаҳзада ҳамма нарсага бепарво қараш кайфиятидан халос этди. Хиёлини тағин анави излар тортди. Нима учундир ўша режиссёрга ҳаваси, ҳам ғайрлиги келди... Шу пайт бирдан кўз ўнгида беихтиёр яқинда ўзи кўчиб борган уй эгасининг қизи пайдо бўлди, унинг хонтахта остидан узатилган оппоқ оёқлари, ҳозир ўзининг оёқлари билан ёнма-ён тургандай туюлди-да, аллақандай ёқимли туйғу вужудини қоплаб олди.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

БИТИРУВ ОҚШОМИ

Лаъли Тўрахўжа билан бирга ўқирди. Синфдошининг отаси Суробхўжа Нормухамедов шаҳар савдо бошқармасининг обрўли лавозимида ишлар, маҳалланинг “пир-бадавлат”ларидан эди. Аммо бу “кўк дўшпилик бой ота”нинг “пақир киши панада” бўлиб юриш одати бошқалардан ўзини бир неча поғона юқори кўрсатиб турар, у ҳеч ким билан олди-берди қилмас, ахён-ахёнда тўй-маъракаларда қорасини кўсатиб қўйишини айтмаса, бошқа пайтларда биров уни кўрдим демасди.

Ёзга чиқиб мактаб битирувчиларининг тантанали кечаси Тўрахўжаларнинг данғиллама кенг ҳовлисида ўгадиган бўлди. Хола ҳам қизи сабаб бу бадавлат хонадонга — ёшларнинг ўтириш кечасига қарашиб юбориш баҳонасида борди.

Эрталабдан келиб олган қўшни аёлнинг қўли хизматда-ю, кўзи Суробхўжада. Икки-уч бор атайин унинг ёнгинасидан қалдини букиб, салом бериб ўтди. Қани, энди шу пайт анча тоши вазминроқ бу одамнинг қайни бўлмиши Дороббек шу ерда бўлганда эди, баҳона билан унга яқинлашиб олган бўларди. Балки унинг ўзи поччасига Пошша холани кўрсатиб “бу холамиз шу атрофда туради. Сизга қўшничилиги ҳам бор, бизга қарашли одам”, деб таништириб кўярмиди!

Ўнинчи синфни битириш муносабати билан уюштирилган базм кечаси қизигандан-қизиб борар, йигитлар, ҳатто қизлар озгинадаи ичиб олишгандан сўнг улардаги тортинчоқлик пардаси кўтарила бошлаган эди. Даврада ҳазил-мутоиба, ўйин-кулги авж олиб кетди. Бироз кайфи ошиб қолган Тўрахўжа ўртага Лаълени тортди. Ўша пайтда урф бўлган “Марина” ашуласига икковлари берилиб, ўйнаб кетишди.

Ҳовли хўжаси деразалари кенг очиқ айвондан “томошо”ни лоқайдгина кузатиб турарди. Унинг ранглар

юзларида бепарволикдан бошқа ҳеч қандай аломат сезилмасди.

Лаъли шўх музика мақомига монанд бутун гавдаларини силкитиб, рақсга тушар, Тўрахўжа ҳам ундан қолишмасликка ҳаракат қилар, баъзан баданлари бир-бирига тиралиб қоларди.

– Қизингиз дуруст-ку!

Қулоғи остидан эшитилган бу таниш овоздан Пошша холанинг хаёли бўлинди. Тез ўтирилиб, ёнида баланд жуссасини итоаткорона эгиб турган Дороббекка кўзи тушди.

Миқти қўлини унинг елкасига қўйиб:

– Вой, опангиз айлансин, келдингизми! Ўзи, ҳозиргина кўнглимдан ўтиб тургандингиз! — деди.

– Энди, жиянчанинг вечерида бу ерда турмасак, яхши бўлмас! – Дороббек “жиянча” деганда ўртага ишора қилиб қўйди.

– Ажаб қипсиз болам. Мен ҳам қизимни деб, келдим. Оз-моз қарашиб юбордим. Майли, ёшлар ўйнасин. Ҳозир давр шуларники. Нима дедингиз?!

Дороббекдан садо чикмади. Шу топда икки йилча муқаддам хотини билан ажрашиб, Чилонзордаги уч хонали квартиралардан бирида бўйдоқлик гашгини суриб юрган йигитнинг кўнгли бузилган, унча-мунча гапни қулоғига илиб ололмас, бутун диққати ўртада шўх рақс тушаётган “етилиб қолган дўндиқ”да эди. “Қизлар бунча тез улғаяди-я! Яқиндагина кичкина қизча эди...”

Ярим тунга бориб, битирув кечасига келганлар тарқала бошлади. Пошша холанинг ҳовлиси унча узоқ эмас, яёв юриб ўн-ўн беш минутда етса бўладиган жой эди. Шунинг учун, гарчи зарурат бўлмаса ҳам Дороббек Лаълининг ойиси билан кўчагача кузатиб чиқди-да, бир четда турган ўз машинасига таклиф этди.

Пошша хола ҳам худди шуни кутиб тургандек, йигит сазасини ўлдирмади. “Волга” асфальт ётқизилган узун йўлакдан катта кўчага чиқиб бораркан, ҳайдовчи бу “сафар” дарров тугаб қолишини хоҳламай, она-болага сўз қотди:

– Ҳозир ўнинчини битирганлар вечердан кейин тун бўйи шаҳар айланиб, сайр этишни одат қилишган. Янги одатга кўра, икковингизни Тошкент кўчалари бўйлаб, бир айлангириб келмоқчиман!

– Умрингиздан барака топинг, болам. Бунақа машиналарга тушиб, шаҳар айланиш илгари тушимизга ҳам кирмаганди, – дея Пошша хола розилик маъносини билдирди ва бемалолроқ ўтириб олди.

Машиналар ҳаракати анча сусайиб қолган жимжит кўчадан “Волга” ўқдай учиб борарди. Пошша хола унинг орқа эшиги ёнбошидаги қизил бахмал қоплама қайишни маҳкам чангаллаб олганича, гавдасига номуносиб ғоз ўтириш билан кетарди.

Хадрага етай деганда, ҳувиллаб қолган катта майдон ўртасида навбатчилик қилаётган Қоровой милиция кўринди. Хола дарров беш-олти ҳовли нарида турадиган қўшнисини таниб, “кўриб қўй, мен ким билан кетяпман” демоқчидай унга чағир кўзларини тикди. Бироқ, Қоровой у томон қайрилиб қарамади.

Дороббек қизиқ-қизиқ гаплар, латифалар айтиб она-болани роса кулдирди, шаҳарни, кўпдан-кўп жойларни айлангирди.

Улар вақт ярим тундан оғиб қолганда “сайр”дан қайтишди.

Она эшикни тамбалаб узун йўлақдан ҳовли томон бораркан, ўзича овоз чиқариб деди:

– Бирам очик кўнгил, дилбар йигитки, бунга йўлдош бўлган хотиннинг бахти очилади, қирқ йил бирга яшаса ҳам, юзи ажин кўрмай ўтади.

Эндигина ўн етти ёшга қадам қўйиб, балоғатнинг турли ҳис-туйғуларига чулганиб юрган Лаълига ойисининг бу гаплари қаттиқ таъсир қилди. Ҳақиқатан ҳам бунчалик хушмуомала, унинг устига машинали йигитни биринчи бор кўриши, гап билан элтиб қўяди-я!

Дарров униинг кўзи олдидан бирма-бир собиқ синфдошлари ўта бошлади. Улардан биронтасини ҳам мана шу Дороббекка ўхшатолмади. Ҳатто, синфдаги йигирма йигитнинг “гули”, энг сўзамол Тўрахўжани ҳам.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

ПОШШАХОЛА ВА УНИНГ ҚИЗИ

Пошшахон шундоққина катта шаҳарнинг марказий бозори ёнбошидаги ҳовлида туғилгани учун унинг суяги шу ерда қотган эди. Мактабда чалакам-чатти қилиб, уч синф ўқиди. Кейин, бозорга нон ёпувчи онасининг “илми”ни олди. Қиз отасини кўрмаган, лекин ойисининг таъбирига қараганда, у фарғоналик бўлиб, савдонинг кўзини билган, уddaбурун киши бўлган.

У ўн ёшга тўлар-тўлмас зуваласи “пишиб” қаттиққўл онасининг эътиборини қозонди: энди саватда нонни ўзи бозорга олиб чиқар, “мол”ни бироз ёнига кўшиб туриб пулласа пуллардики, камига “йўқ” деб туриб оларди. Шундай қилиб, онасининг ҳам кўнглини кўтарарди, камзулининг ички астарига билингирмасдан тикиб олган “ўғри” чўнтагини ҳам тийинлар билан тўлдириб борарди. Чунки, онасининг ҳар қадамда эслатиб турадиган “ҳамма нарсанинг давоси — пул. Пулинг кўп бўлса- хор бўлмайсан! Оқмуллахон аядай роҳат-фароғатда яшайсан!” каби ўғитлари унинг мурғак миясини аллақачон эгаллаб бўлган, ҳатто қонига сингиб кетганди.

Ёш қизча ҳеч нарсани ўйламасди. Ўйин-кулги, тўй-томоша унга ёт эди. Фақат пул топиш ҳаёли билан яшар, нима қилиб бўлса ҳам, бирини икки қилиш пайдан бўларди. Шу фикр-ўй билан Пошшахон бозор қизи бўлиб ўсди, вояга етди. Шу бозордан бахтини топиб, ўз ҳамкасабаси бўлган чапани бир йигитга турмушга чикди. Аммо у Пошшахонни кўп кўйдирди. Қиморвоз экан. Битга фарзанд туғилгандан кейин ажрашиб кетишди.

Пошшахон бошқаси билан турмуш қурди. Иккинчи эри сўққабош трамвай депосида оддий ишчи, топгани бир оилани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди. Пошшахонни бозордан тортиб олди.

У икки-уч ойни чекиш хумори тутган кашандадай боши гангиб, бозордан анча олисдаги жимжит ҳовлида қон ютмоқдан бери бўлиб ўтказди. Шу орада “зора хуморидан тушсам” деб эридан бекитиқча кўчадан нос олиб келиб, эрмак учун оз-моз чекиб юрди. Бўлмади. Кейин, онда-сонда папирос тутатадиган бўлди, кор қилмади. Қайта дардига дард қўшилиб, озгина носвой ёки папирос чекиб олмаса, боши баттар ғувиллайдиган бўлиб қолди.

У катта бозорнинг шовқин-суронига шунчалик ўрганиб кетган эдики, осойишталик унга қабристон сукунати эслатар, бу сукунат худди гўрга судраётгандай туюлаверарди. Ҳайҳотдай ҳовлида кичик бир ўғил билан ерга михланиб ўтиравериш тегирмон тошидек уни кун сайин эзиб борарди.

Шу орада уруш бошланиб қолди. Эри ишхонада керакли одам бўлганлиги учун икки йилча брон билан юрди. Кейин, унга ҳам чақириқ қоғози келди. Шундан сўнг Поппна хола “тирикчилик” деб ўзини яна бозорга урди. Энди давр анча ўзгариб қолган, бозор ҳаёти ҳам тез оқар дарё сувидек дам уёққа-дам буёққа чайқалиб турарди.

Ана шу дарёда сузиш учун жуда усталик билан ҳаракат қилиш керак эди. Йўқса, бир эпкиндаёқ чўкиб кетиш ҳеч гапмасди. Лекин Поппна хола чўкадиганлардан бўмай, ўзига пухта, анча тажрибали аёл эмасми, дарё устига тўғри бостириб кирди. Тўлқин қаёққа урилса, у ҳам ўша ёққа урилаверди. Баъзан ундан устунлик қилди... Ҳар ҳолда одамлар тирикчиликдан қийналиб, ишга оч-наҳор қатнаётган ўша машаққатли кунларда Поппна хола бошқалардан тўқ ва бут яшади. Мархума ойисининг ўзича тўқиб-чатиб айтадиган “Қирқ йил қирғин бўлсин, мол-дунёинг бўлса, сенга ажал ҳам тегмайди” деган “ҳикмати” қанчалик тўғри эканлиги кўз ўнгида яна бир бор исботланди. Ҳар ҳайитда худо йўлига, деб ойисининг арвоҳи учун етти танга бағишлайдиган бўлди. Шу билан мол-дунёга қўйилган ҳирс унинг вужудига омонсиз очқўзлик бўлиб синга борди.

Бу орада одамларнинг, бутун эл-юртнинг тинкаматорини қуриган уруш тугади. Пошшахоннинг эри оғир ярадор бўлиб фронтдан қайтди. (Яхши ҳамки ҳовли-жой унинг ўзига қарангли эди. Йўқса Пошшахон аллақачон қоғозини қўлига тутиб, уни ҳайдаб юборган бўларди) Энди у ишга яроқсиз, хотинига қарам бўлиб қолганди. Шу ваздан

фронтовик эр бозорда юрадиган аёллардан қанчалик жирканмасин, энди хотинини бу йўлдан қайтаришга ўзини ожиз ҳис этарди.

Пошшахоннинг кўзи бозорда ёриди.

Қизча икки ярим ёш бўлганда, отасидан айрилди. Шундан кейин икки эрдан икки фарзанд билан қолган Пошшахон бозорнинг турли қинғир кўчаларига кириб чиқди.

Вақт ўтган сари олди-сотги орқали пул топиш йўли ҳам ўзгарди. У ёши улғайиб, сипо аёллар қаторига қўшилиб қолганини сизди. Бозорда кам кўрина бошлади. Савдони синашга кишилар орқали зимдан амалга ошириш йўлини топди. Савдо соҳасида ишлайдиган айрим “илдизи” маҳкамроқ кишилардан таниш-билиш орттирди.

Қоратошли “ҳамкасби” Маъмурахон, унинг энг ишонгани, “бечора”нинг ўз таъбири билан айтганда, “суянчиғи” эди.

Маъмурахон битта машина аранг сиғадиган жинкўча тўридаги “пашша қўнмас” кўримсизгина ҳовлида яшарди. Бу назардан чет ҳовлига ҳафта ора машинасининг орқасини қилиб, Маъмурахоннинг ўтай укаси Дороббек келиб турар, “Волга” юкхонасида эса, ихчам қилиб боғланган қимматбаҳо кийим-кечак, камёб идиш-товоқдан тортиб, ҳар хил духобаю, чет эл газмолларигача бўларди. Машина келиб-кетгандан кейин уй эгасининг бир неча кун уйқуси қочар, укажониси, келтирган “важлар” ҳисобини олиб, озгина ортиғи билан пул тутиб қўяр, сўнг у молларни мижозларга иложи борича тезроқ тарқатиш режасини тузарди.

Пошшахон бу “қутлуғ” даргоҳга ҳар қадам ранжида қилганида анча-мунча нарсали бўлиб қолар, шунинг учун ҳам ўз қизи тенги ҳовли бекасининг ҳарбир сўзига итоатгўйлик билан кулоқ тутарди.

Маъмурахон “мусичаи-беозор”, деб атовчи Пошша холани Дороббекка ҳам яқинлаштириб қўйди. Бу йигитнинг доим олма-кесак териб юрадиган кўзлари бундан икки йилча олдин Лаълини опасиникида кўриб, унга қадалган, ўшанда қиз саккизинчида ўқир эди.

Мана, энди у бутунлай бошқа қиз. Озгина вақт ичида тўлишиб, жуда ўзгариб кетибди. Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улуғворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди. Ҳар ҳолда Лаъли тенгқурлари орасида анча дуркун, “кўзга яқин”и эди.

Одатда бундай пайтларда айрим ота-оналар кўнглига гулгула тушиб, безовга бўлиб қоладилар. Иложи борича тезроқ елкаларидаги “қарз”дан ўзларини соқит этгулари келиб қолади.

Аmmo, Поппа хола “тушунган” аёл. Ҳали тўйни хаёлига келтирмайди. Гарчи қизи мактабни “қониқарли” баҳолар билангина битирган бўлса ҳам, уни ўқишга киритиш тараддудига тушиб қолди. Чунки ҳозир, унинг фикрича, замон бошқача. “студент” деган номи бўлмаган қизнинг қадр-қиммати паст.

Шунинг учун она қизининг ҳам, ўзининг ҳам тили “қисиқ” бўлишини хоҳламайди. Обрў билан топар-тугарлисини топиб турмушга берганга не етсин... Бозорни-ку, ҳозирги ёшларга ўргатиб бўлмайди. Қиз боланинг бирдан-бир зеби қандай қиз деса фалон институтда ўқийдиган қиз бўлиб қолди.

Пошшахон шуларни ўйлаб, шаҳар чеккасидаги янги маҳаллалардан бирига уй-жой қилиб, чиқиб (тўғрироғи, қочиб) кетган ўғлининг олдига борди:

— Синглингни катта, ўзига дурустроқ хонадон бекаси бўлгудек сиёғи бор. Ҳозир замон ўзгариб кетган, билими қандай, деб сўрайди. Ўқишга жойламасак бўлмайди. Озмоз пул-мулни бахридан кечиб бўлса-да, шуни тўғрилайлик!

Ўғил чайир, кўриниши озғиндан келган бўлса ҳам, кўзларини бежо ўйнатиб туриши худди Пошшахоннинг ўзгинаси эди. Пул дарагини эшитиб, унинг ранги опшоқ оқариб кетди. Башараси худди кўкимтир нарса тошиб кетгандай, совуқ қиёфага кирди. Бу ҳолат онани “тил”дан қолдирган эди.

Ўғилнинг юпқа лаблари билинар-билинемас ҳаракатга келди: у ҳар бир сўзни тишлари орасидан узиб-узиб, гапира бошлади:

— Пул, пул! Келинингиз уч йилгача топган-туганини кўлингизга келтириб берди. Ёдан тортиб картошка-пиёзгача ертўлага беркитиб, устидан қулфлаб юрдингиз. Овқат масаллиғини ўзингиз ўлчаб бердингиз! Шунга ҳам кўнглингиз тўлмади. Жанжал чиқардингиз. Не-не сўзлар билан ҳақорат қилдингиз. Бирон кун ҳам одамларга ўхшаб тинчроқ яшашга қўймадингиз. “Мен мана шу келин билан қилинган тўйга мана шунча сарфлаганман. Йиллаб топган-туганимни

сенга совурганман” деб юзимга солавердингиз. Охир ўша “сарфлаган” елкамиздаги “қараз” пулларни узиб, ижарага чиқиб кетишга мажбур бўлдик. Хабарингиз бор, бир амаллаб участка сотиб олдик. Қураётган уйимиз ҳали-вери битадиган эмас. Шундай шароитда порага берадиган ортиқча пул бизда нима қилсин. Синглимиз агар эплотса ўқишга халол имтиҳон топшириб, ўз кучи билан кирсин. Эплотмаса, мана келиннингиз билан “текстит” да ишласин.

Пошша холага ўғлининг бу “насиҳат”лари жуда оғир ботди. Ҳўнг- хўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйига қайтиб келди. Кўнгли тортган кишиларникига чиқиб, бемехр ўғил боққанимдан, ёнимда ҳамроҳ бўлиб, ҳовлимни кўриқлайдиган кўшпак боқсам бўлмасмиди, дея кўз ёшини тўкиб, арз-дод қилиб юрди. Маҳаллакомга чикди. Кимдир унга, ўғлингиз устидан оналик даъво қилиб, судга ариза беринг, деб йўл-йўриқ кўрсатибди. Пошша хола жаҳл устида қизини ёнига ўтказиб олиб, аризани ёздирди-ю, аммо “суд” эшиги олдига боришга юраги бетламади, йўлни бошқа ёққа солди. Маъмураҳоннинг олдига бориб, ундан бир амаллаб Дороббекнинг адресини олди. Сўнг кечга томон она-бола Чилонзорга жўнашди.

— Юз йил боққанинг билан ўзингники ўзингга вафо қилмагандан кейин қийин экан. Ўз ўғлим қон-қақшатиб уйдан ҳайдаб чиқарди! Энди ўзингиз менга ўғиллик қилинг, Дороббекжон! — дея уввос солиб йиғлашга тушди хола.

Дороббекнинг озгина кайфи бор эди. У шундай бўлишлигини худди олдиндан билгандай, ташриф буюрган меҳмон маърузасини ҳам, узоққа чўзилган йиғи-сиғини ҳам бардош билан, индамай эшитиб ўтираверди.

Бир маҳал Пошшахон қўлидаги дастрўмоли билан кўзёшларини артган киши бўлиб, Дороббекка ўғринча қараш қилди. Йиғиси унга заррача ҳам таъсир этмаётганини сезгач, галати бўлиб кетди.

...Кейин ўзи ким-у, бу қаршисида ўтирган киши кимлигига, нима сабабдан унга бунчалик куйиниб арз-дод қилаётганлигига, охир бунинг натижаси албатта кутганича бўлмаслигига фаҳми етди чоғи, дарров ўзини босиб, узр сўраган бўлди:

— Кечирасиз, ўғлим, юрагим тўлиб турган экан, ҳасратимни кимга айтишни билмай, олдингизга келаверибман.

Уй эгаси бепарвогина ўрнидан турди. Ошхона томон йўналаркан:

— Ҳечқиси йўқ. Ҳозир бир пиёла чой ичсангиз, юрагингиз босилиб қолади, — деди.

Пошша хола стол остидан қизи оёғини босиб, “тур, қарашвор” ишорасини қилди.

Уй хўжаси оқ мис чойнакка водопровод жўмрагидан сув тўлдираётган эди, сувнинг шовқинидан, ичкарига енгил қадам босиб Лаъли кириб келганини сезмади.

— Келинг, чойни мен қўя қолай! — деди у.

— Бажонидил! — Дороббек қиз қўлига мис чойнакни тутқазаркан, унинг олдидан бироз тегиниб ўтди. Қанотлари очиқ дераза қаршисига бориб папирос тутатди. Калин қошлари остидаги чағир кўзлари хона шифтгами, паға-паға бўлиб кўтарилаётган папирос тутунигами ўйчан тикилиб турарди. Лаъли қўлига тугурт олиб газни ёқаркан, унга зимдан қараганди, ихтиёрсиз равишда нигоҳлар тўқнашди.

Дороббекнинг юрагида алақандай туйғулар мавж урди, икки-уч қадам босиб, қизга яқинлашди, аммо иззатга лойиқ иш тутди. Тарки одат қилиб, хокисор қиёфада унга бир лаҳза термилиб қараб турди-да, ошхонадан чиқиб кетди.

Пошша хола уй эгаси қўлидаги сигаретани кўриб, бирам чеккиси келиб кетдики, чектиринг, деб юборишига сал қолди.

Жимликни қандайдир ясама ҳамдардлик оҳангида айтилаётган Дороббекнинг овози бузди:

— Ҳаммасини биламиз, ҳозир шаҳарнинг ўзида бир неча ўн минг йигит-қиз мактабни битирган. Камида шулардан тўқсон процентини иш билан таъминлашимиз керак! Айниқса, қизлар табиати нозик бўлади, ҳар қандай ишни ёқтиравермайди. Менинг олдимга кунора ўн-ўн бештаси келиб кетяпти. Иложимиз қанча, штат йўқ! Лекин, Лаълихон учун жойни ўйлаб кўраман. Ўзингиз биласиз, савдога ҳар ким ҳам қабул қилинавермайди. Шу соҳа ўқишини битирган тажрибали кадр бўлиши керак. Шунга қарамай, таниш-билиш, “юқори” дан телефон орқали илтимос қилишларга йўқ деёлмай, тартибни бузишга ҳам тўғри келади.

Ишни бундай чаппасига айланиб, бошқа йўл билан осонликча ҳал этилишини хаёлига келтирмаган Пошша холанинг юзлари ёришиб кетди.

— Илоё мартабангиз бунданам баланд бўлсин! — дея юзига фотиҳа тортди.

Дороббек Лаълини ўз “қаноти” остига олиш режасини ўша “сайр” куниёқ тузиб кўйган, бу “дарди”ни мавридини топиб опаси Маъмураҳонга айтишни мўлжаллаб юрарди... Мана бутун “мусичаи беозор” аёлининг ўз оёғи билан эшиқдан кириб келиши айни муддао бўлди.

Орадан кўп ўтмай биттаси ўқиш дардида, биттаси кўнгилга ёққан дурустроқ иш топиш дардида ҳар томонда тўзиб юрган синфдошлар ўртасида, Лаъли ишга кирибди, Чилонзордаги магазиннинг упа-элик бўлимида ишлаётганмиш, деган гап тарқалди.

Пошша хола анча вақтгача “ҳамма ўқиб олим бўлаверса, бозорни ким қилади, қизим ўқийман, деса ҳам, ишга жойлаштириб кўйдим”, дея қўшниларга гапириб юрди.

Аммо кейинчалик, Дороббек билан тўғридан-тўғри муносабатда бўлишдек бу хурсандчилик ёнига бир гашлик келиб кўшилди. Бунинг сабабчиси Маъмураҳоннинг гапи бўлди.

Яқинда у Дороббекнинг ёши ўтиб бораётганлигини, бир неча йил турмуш қуриб яшаган олдинги хотинидан фарзандсизлик орқасида ажрашганлиги ҳақида ҳасрат қилиб қолди. Маъмураҳон бу гапни, қизингизни укамга суқуштираверманг, деган маънода айтдим, ёки ўғай укасининг Лаълига майл қўйиб қолганлигидан беҳабар, оғзидан чиқариб юбордим, бу томони Пошшахога қоронғи эди.

Ҳар қалай шундан кейин Пошшахон Дороббек қизининг тенги эмаслигини тушунди. Аввалроқ, ўша сайр куни шошқалоқлик қилиб, боласининг қулоғини “қиздириб” кўйган гапларнинг энди аксини айта бошлади. Бироқ, Лаъли қулоғига гап оладиган вақт алақачонлар ўтиб кетганини у ҳаёлига келтирмасди.

Пошша хола кейинги пайтларда қизи олдида Дороббекни қанчалик олабўжи қилиб ёмонламасин, аммо ўзи билан алоқаси мустаҳкам, опа-уканинг “катта қозони”га яна яқинроқ келган, улар орасидаги муносабат “она-бола”ликгача бориб етганди. Кўк “Волга” Пошшахонникига ҳам тез-тез келиб турарди.

Хола энди “ўз моли”га эга бўлиб, атрофига мижозлар тўплади. Ишни ўшалар орқали силлиққина ҳал қила бошлади. У ҳам қизи Лаълидай ўз ҳовлисида ҳеч ким билмас “магазинчи” эди.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

“КЎЗА СИНДИ”

Шундай қилиб, Поппа холанинг бир йилча омади юришиб турди. Кейин, кутилмаганда Нормухамедовлар “сулоласи” инқирозга учраб, қонуннинг шафқатсиз қамчисига йўлиқди. Уларнинг, кимки билагини шимариб остини пайпасласа, олтин топадиган “сирли кўзаси” синди. Бир қанча эгри қўллар тирсагидан чилвирга тушди.

Бу шум хабарни Поппа хола, ҳовлисидаги қизил гилос тутаб, ёз бошланай деб турган кунларнинг бирида эшикни тарақлатиб ёпганича ҳовлига кириб келган қизидан эшитди. Унинг қўзларида ёш, бир қўлида мижиғланган газета. Киприкларига тортилган сурма чаплашиб, йиғидан шипинқираб кетган қовоқлари худди мушт еган одамнинг қовоқларидай кўкимтир бўлиб кетган.

Бу ой ичи фойдага қолган пулларни кўрпачага узала тушиб, хузур қилиб хаёлан “сана”ётган Поппа хола Лаълига кўзи тушди-да, гавдасини супадан аранг узиб, қаддини ростлади.

— Ҳа, ким хафа қилди?! Эрталаб ўйнаб-қулиб чиқиб кетган эдин-ку!

— Толикнинг адасини газетага уришибди!

Бир бахтсизлик дарагини сезгандай Поппа холанинг юраги “шув” этиб кетди. Гарчи Тўрахўжанинг дадаси билан ораси узоқ бўлса ҳам, қандайдир кўнгилсизлик ипи ўз бўйнига келиб боғланаётгандай бўлди. Ранги оқарин-қиради. Лекин руҳан тушмади:

— Мен Тўрахўжангни ҳам, унинг адасини ҳам танимайман. Бировларнинг ташвишини менинг тинч бошимга нега кўтариб келасан! Қўй, ўзингни бил, ўзгани қўй!

— Ойи! — Супа лабида унсиз йиғлаб омонатгина ўтирган Лаъли бирдан онаси томон ўтирилди. Унинг бағрига ўзини отиб, хўнграб йиғлаб юборди, — Бу фақат уларнинг ташвиши

эмас, Дороббек акам, унинг орқасидан Маъмура... сиз ҳам газетга тушибсиз!

— Вой, мен ўлмасам! — Пошша хола худди илон чақиб олгандай бақриб юборди. — Бу тухмат, чиппа-чин тухмат! Мен ҳеч кимни билмайман! Дороббек сенинг бошлигинг, мана шунинг учун ўшани танийман! Вой шўрим, бундай куруқ тухматдан худоё-худовандо ўзинг асрагин! — Бор гавдаси билан қизини итариб нарироқ суриб қўйдида, “савлати”га номуносиб элчил ҳаракат қилиб энгашди, ёстиқ остидан рўмолчага тугилган ҳамённи олди, у ёқ-бу ёққа аланглаб, қўйлаги ёқасидан ичига ташлаб, қўлтиғига яширди ва шошганича ичкарига кириб кетди.

Вақт қиёмдан ўтиб қолди ҳамки, эрталаб енгилгина чой ичиб олган Пошша холанинг хаёлига на тушлик-кечагидан қолган қозондаги маставани иситиб ичиш, на бирон тишлам нон ейиш келди. Лаълига бир бало бўлган-ми, йиғлаган овози эшитилиб қолади.

Ниҳоят у ичкаридаги ишларни “саранжомлаб” қизи тепасига келди:

— Тур ўрнингдан. Ўзинги койитаверма. Мен қўл учида кун кўриб келаётган бир бева-бечора аёлман. Эрим ҳукумат учун ўзини ўтга уриб ўлмаганида шундай кунларга қолмасди, бу бошим. Ўша ҳукумат олдига ўзим бораман, вой-дод, дейман-да, айпоҳаннос соламан. Олдин билиб олмоқчиман: қани, ким менинг ҳақимда нима ёзганийкин. Аввал ўқиб бер. Мени кўриб-билмай туриб, устимдан газетга ёзадиганни уйига ўт қўйиб юбормасам, отимни бошқа қўяман!

Лаъли беҳолгина ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Супага ўтириб, қўлига гижимланиб кетган газетани олди.

— Секинроқ ўқийвер, — деди онаси овозини пастлатиб.

Лаъли хўрсина-хўрсина фельетонни ўқиб берди. Пошшахон тухмат деб гумон қилган айрим жойларни қайтадан ўқитди. Пировард бошидан қаттиқ зарба еган кишидай гангиб қолди. Қарийб газетанинг бутун бир саҳифасини эгаллаган фельетонда асосий зарба Суробхўжа Нормухамедов ва унинг атрофидаги “масъул” ўринбо-сарларига ҳамда поччаси орқали айшини суриб, кўринмас бозорнинг бир тармоғида “таъминловчи” лик қилиб юрган Дороббекка урилган, унинг холис хизматчилари Маъмурахон билан Пошшахонлар ҳам алоҳида тилга олиб ўтилган эди.

Пошша хола вазиятта қараб қарич қўядиган устомон эмасми, фельетоннинг ўзига тегишли жойларини эшитибоқ, исканжага тушганини, орқа-олдига юрса ҳам, тўрт томони баданини тешиб кирадиган тиканли “симлар” билан ўралганлигини фаҳмлади-ю, энди ҳеч қаерга арз қилиш мумкин эмаслигини, фақат бу қуршовдан ўша эски усул — “ҳеч кимни танимаслик” билан қутулиш мумкинлигини кўнглига туғиб қўйди.

Яна бир бор Лаълига қарата ўзининг бояги гапини қайтарди:

— Мен бу газетда номи чиққанлардан ҳеч кимни танимаيمان. Дороб сенинг директўринг бўлгани учун уни бир икки бор кўрганман холос. У билан сен ҳам, мен ҳам олди-берди қилмаганмиз! Тушундингми!

Лаъли бирон нарса демас, онасига лўқ бўлиб қараб турарди. Гўё у ҳеч нарса эшитмаётгандай эди...

Нормухамедовлар “иши” юзасидан чиққан фельетон каттагина жиноятнинг очилишига сабаб бўлиб, у билан тегишли органларнинг махсус ходимлари шуғулланарди.

“Бошлиқ” ва унинг атрофидаги биринчи даражали, иккинчи даражали қаллоблардан кейинги — энг паст даражалиси Пошша хола эди. У ҳам сўнгги пайтларда “яширин савдо” ишларини янаям жонлантириб юборганлардан ҳисобланарди.

Пошша холанинг ўйи тинтув қилинганда кўзга илингудек дурустроқ нарса топилмади. Шу орада Маъмурахон “омбори” — ертўласидан бир неча юз минг сўмлик “товар” чиқиб қолди-да, Пошша холанинг гуноҳи енгиллашди.

Бироқ, орадан кўп ўтмай, кутилмаган фалокат чуваланиб чиқди: Дороббек судда, кимингиз бор, деган саволга хотиним бор, шу вақтгача ЗАГСсиз яшаб келардик, тўйимиз бўлмоқчи эди, деб Лаълининг отини айтди.

Бу гап яшин тезлигида маҳаллага ҳам етиб келди. Ғала-ғовур, миш-миш бўлиб кетди. Унча-мунча одамни гап билан бир чўқишда қочирадиган Пошшахон тилини тишлаб қолди.

Қизини биринчи марта бурчакка қисиб савалади, кейин оғзидан боди кириб, шоди чиқиб қарғади:

— Ҳа, манжалақи, писмайиб айшингни суриб юрган экансан-да! Маҳалла-қўй олдида мен нима деган одам бўлдим, суюғоёқ! Йўқол бу ердан, кўзимга кўринма, сурбет!

Кечаси Лаъли керакли нарсаларни олиб, бир чамадонга жойлади-да, уйдан чиқиб кетди.

Аввал Пошша хола ўзи билан овора бўлиб, “қаёққадир кетган” қизига эътибор бермади. Икки-уч кундан кейин безовталана бошлади. Айни муддао бўлиб, орадан кўп ўтмай Лаълидан хат келиб қолди: “Хавогир олманг, ўз соҳам бўйича ўқишга кириш учун ҳаракат қилишман”, деб ёзибди.

Ўнинчини битиришаётганда маҳмадонроқ бир синфдошининг, мен “провинциал” жойга ўқишга кетаман. Чунки, кимсан, катта шаҳарлик — пойтахт боласи! У ерда “обрўйинг” ҳам бир бал бўлиб қўшилади. “Уч”га илиниб олсанг бас, дегани Лаълининг қулоғига чалингандай бўлудди. Ҳақиқатан, ўша гапда жон бор экан шекилли, у бир амаллаб Самарқанддаги кооператив техникумга жойлашиб олди.

ЎН ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

“СУВ ПАРИСИ”

Лаъли шу кетанича орадан икки йил ўтгандан кейингина онасининг олдига бир марта келиб, кетди.

У шаҳар савдо бошқармасида раҳбар бўлиб ишлайдиган яхши бир одамнинг ёлғиз қизи билан курсдош сифатида яқин дугона туғиниб олган, бўш вақти топилди дегунча, ўша киши бошлиқ идоранинг ёзув-чизув ишларига ёрдам берарди.

Айниқса салкам уч ойга чўзилувчи ёзги таътил пайтида Лаълининг ишлари бошидан ошиб-тошиб кетар, Тошкентга келиб кетишга вақт тополмасди. Бундай “ўзини-ўзи эшлаб” юрганидан онаси хурсанд эди, албатта.

Пошша хола бу сафар бемалолроқ таътил қилиб келган студент қизи Лаълини қўғирчоқдай ясашиб, қўшни маҳаллада турадиган янги таниши Холдорникига олиб борди.

Холдорхон овози йўғон, “ўғри” тиши устки қалин лабини туртиб чиққан, чап қоши устида беш тийинлик чақадай қора холи бор, юзлари эркакларга хос дағал кўринувчи аёл эди.

У ҳовлига онаси ёнида кириб келган Лаълига кўзи тушиши билан чапаничасига аввал қўлини кўкрагига уриб:

— Вой тавба, — деб юборди-да, Пошшахонга юзланди, — Шўндоқ жонон қизинг бўла туриб, мунча ўзингни ўту чўқда ураверасан, Пошша! Бир бойваччага бермайсанми-ю, у қизингни олмадай қўйнига солиб, сени боқавермайдим! Худо ҳаққи, агар йигит бўлганимда қўймасдим, эшигинг остонасига ётиб олардим! — у гулдураб кулди, сўнг меҳмонларни ичкарига бошлади.

Пошшахон:

— Энди, опоқиси, ўқиши бир ёқли бўлсин, бойваччани ўзингиз топасиз-да, — дея уй эгасининг орқасидан эргашди...

Мана, бу йил Лаъли институтни битириш арафасида. Қишга бориб диплом олади. Ўқиш-ёзишдан қутулган. Фақат

қайсидир сотув дўконига бориб озгина практика ўтказса бўлгани. Шунинг учун ҳам таътилни ўз уйида, ташвишсиз, бемалол ўтказмоқда. Чиройига чирой кўшилиб, жуда очилиб кетган. Кўчага камдан-кам чиқади.

Пошша холанинг “иши” эса, анчадан бери юришмай турибди. Бунинг маълум сабаблари бор. Илгариги “ботмонлаб” топиши энди “мисқол”га айланиб қолган. Тиним билмайди. Майда-чуйда нарсалар билан ўралашиб юрибди. Баъзан бозорнинг касодлигидан нолийди... Кўнгли тусаса, қизини уёқ-буёққа, таниш-билишлари олдига олиб боради. Кўпроқ Холдорхонникида бўлишади.

Шундай қилиб, эрталаб чиқиб кетган ойиси “юмуш”дан қайтгунча катга ҳовлида унинг бир ўзи қолар, нима қилишини билмай зерикар, чошгоҳга бориб, саратон осмони тандир қаби қиздирган сари Самарқанд паркидаги муздай сувли кўлда чўмилганларини қўмсар, дугонаси Сиддиқа билан сувдан чиқиб қум устида куёшга товланиб ётган пайтларини эслар, яна ўша томонларга, кўз-кўзга тушиб турган бу ердаги таниш-билишлар нигоҳидан нарироққа кетгиси келарди. Албатта, Тошкентда ҳам чўмиладиган жойлар кўп, борса бўларди-ю, лекин онаси сезиб қолишидан кўрқади.

Мана, энди Лаъли кенг ҳовлида диққинафас бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Уйқудан бошқа дурустроқ эрмаги йўқ. Ухлашдан олдин албатта, акаси қачонлардир уйнинг орқасидан оқиб ўтувчи катга анҳор ўртасига брезент тортиб ясаган кичик хужрадек хонаки “шляж”да маза қилиб чўмилиб оларди.

Бу йилги саратон ҳақиқий саратонлигини кўрсатди. Қариялар яқин ўртада бунақанги иссиқ бўлмаган деб айтишса, газета-радио айрим жойларда ҳарорат қирқ тўрт, қирқ беш даражага кўтарилганлигини хабар қиларди.

Ҳамма дала, тоғу тошга бош олиб чиқиб кетаётган бир пайтда Йигитали шаҳарга кириб келди. У ҳаммомнинг иссиқхонасидай қизиб кетган вагонда яхшироқ ухлай олмаганлиги учунми, кўзлари қизарган, гаранг бир ҳолатда поезддан тушди. Димоғига гул этиб, тер ва қандайдир мой аралаш чанг ҳиди урилди.

Негадир перроннинг бетон йўлагига қадам қўйган ҳаммоқ унинг кўнгли хиралашиб, кечаги ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди.

У лоқайллик билан таксилар тўхтайдиган бекатга борди. Минг азобда шахсий бир машина ҳайдовчисини Кўктерак-кача обориб қўйишга кўндирди.

“Москвич” Пошша холанинг шундоқ дарвозаси ёнида тўхтади. Йигитали киссасидан калитни олиб кўча эшигини очди. Ичкари бироз салқин туюлди. Электр “йилпиғич”ни қўйиб юборди. Каравотга ўзини ташлаганича кўзи илиниб қолибди.

Қанча ухлаганини билмайди. Бир маҳал ётган жойида нафаси бўғилаётгандай безовга бўлиб, уйғониб кетди. Қараса, баданидан чиққан тер майкасидан ўтиб чойшабни ҳам намиқтириб юборибди.

Бўйнига тош осилиб қолгандай базўр ўрнидан турди. Вужудидаги ланжлик ҳорғинликка айланиб, латтадай бўшашиб боряпти. Бунинг бирдан-бир давоси-сув! Сочиқни олди-да, елкасига ташлаб анҳор томон кетди. У то эгаси келгунича доим бўм-бўш бўлиб ётадиган ҳовли бўйлаб ўтиб бораркан, қуритиш учун бўлса керак, девор олдидаги бир туп анор шохлари устига ташлаб қўйилган олди очиқ шапалоқ гулли халатга кўзи тушди. Лекин, нима учундир эътибор бермади.

Уй пойдеворига ёндоштириб қурилган цемент йўлкадан орқага ўтиб, чўмилиш жойи томонга икки-уч қадам қўйдую, аёл кишининг “вой” деган овозидан бир сесканиб кетди ва турган жойида қотиб қолди. Шундоқ рўпарасида чўккалаб, ўзини ариқ ўртасига қоқилган ёғочга тортғилик брезент пардасига олиб, холанинг қизи турарди. У, калта сочлари тарамланиб пешонаси устига тушиб қолган юзидан ташқари ҳамма томонини паналашга улгурган ҳисобласа-да, эски парда юзидаги қарич бўйи йиртилиб қолган жой яланғоч баданнинг бир қисмини кўз-кўз қилиб турарди. Лаъли худди гуноҳ устида қўлга тушгандай эсанкираб, бир неча дақиқа унсиз қолди.

Йигитали эса ўзини шу даражада йўқотиб қўйгандики, сеҳрланиб қолгандай қизга ҳамон тикилиб турар, шу лаҳзада бирон ҳаракат қилиб, бу ноқулай вазиятдан чиқиш йўлини хаёлига ҳам келтирмасди. Бир фурсатдан кейин Лаъли унинг юзига қараб-қарамай:

— Нима, қизларни кўрмаганмисиз? Маданиятли одам бундай қилмайди, қочинг, мен кийиниб олай! — деди таъна

аралаш зарда қилиб. Унинг бу сўзларида қандайдир эркаланиш оҳанги ҳам бор эди.

Йигитали бир оғиз сўз айтмай ҳозиргина келган яланлик томон қайрилиб кета бошлади.

У узун йўлка ўртасига бориб етмасиданоқ, орқадан оёқ товуши эшитилди. Беихтиёр ўтирилди. Енгилгина чўмилиш кийимидаги Лаълига кўзи тушди. Қиз эпчил ҳаракат билан анор шохлари устидан халатини оларкан, шубҳали нигоҳ билан орқасига қараб кўйди. Кўзлар тўқнашди. У аввалига ситамкорона, кейин бирдан ўзгариб, эркалингандай чиройли жилмайиш қилди, яна анҳор томон ўтиб кетди.

Йигит қаёққа юришини билмай, ўртада каловланиб қолди. Ниҳоят, катта-катта одим отиб, кулбаси томон юрди. Магнитофонни тоқчадан олиб, кўйиб юборди. Электр чойнакка сув тўлдириб, тоқка тикди.

Чойнак шиғиллаб овоз чиқара бошлаган эди, эшик қаршисида Лаъли пайдо бўлди. У ялангоёқ, чап оёғини ердан кўтариб олган ҳолда иккинчи оёғи билан худди чизма-чизик ўйнаётган ёш боладек сакрар, панжалари учида илиниб турган кўкиш пластмасса шиппак ерга тушиб кетай дерди.

Йигитали аввалига ҳеч нарса тушунмади. Ўзи ҳам қизга қараб бесабаб жилмайиб кўйди. Бироздан кейин Лаълининг:

– Шлёпницам подвалга тушиб кетди, олиб беринг! – деган гапидан ўзига келиб, ҳол-аҳвол сўраган бўлди:

– Саломалайкум, яхши ўтирибсизларми? Холам тинч юрибдиларми? – Йигит негадир Лаълининг юзига тик қарашга ботинолмас, бундан у ўзини ноқулай ҳис этса керак, деган андишага борарди.

– Шлёпницамни олиб беринг, – деди қиз яна ялинчоқ овозда.

Йигитали қанчалик сипо бўлмасин, бу ноз-карашма олдида тоб беролмай, дарров “таслим” бўлди:

– Бажонидил! Сиз айтасиз-у, биз йўқ деймизми! – деди-да, қўлини кўксига кўйиб, таъзим қилгандай, қизнинг олдида тушди.

Шиппак даҳлиз билан айвон вазифасини ўтовчи уйга киравериш эшик зинаси остига тушиб кетган экан. Пастдаги ертўлага ёруғ уриб турадиган икки туйнукнинг бири шу ерда эди.

– Ертўланинг эшиги йўқми? Ўша ердан тушиб, олиб чиқмаса бўлмайди шекилли! – деди Йигитали ўргимчак уяси босиб кетган кичкина учбурчак туйнукдай мўраларкан.

– Ён томондан эшиги бору, калити мендамас, ойимларда!

“Қизик, зах уриб ётган шу ертўлага ҳам қулф-калитми!”
хаёлидан ўтказди у, кейин қизга кескин ўтирилди:

– Ундай бўлса, аввал зинани оҳисталик билан суриб, жой очиш керак, ана ундан кейин пастга тушишга тўғри келади.

– Ихтиёру башумо! – деди Лаъли шўх нозли қарашма билан чиройли қошларини сузиб.

Улар икковлашиб катта оғир зинани нарироқ суришди. “Кўзи” очилган туйнукка тикка келиб қолган қуёш нури урилди. Гира-шира ертўла ичи бирдан ёришиб, алланарсалар йилгиллаб кўзга чалинди.

Йигитали бир оёғини ертўла билан туйнук орасини ажратиб турган панжарага, иккинчи оёғини уваланиб қолган тик “девор” юзига қўйиб, пастга тушди. Бурчакда орқаси билан ағанаб ётган шипшак пойини қўлга оларкан, беихтиёр ертўла ичкарисига кўзи тушди. Ўртада уюм қилиб тахлаб қўйилган, ҳар бири алоҳида қилиб қоғозга ўралган чинни-пиёлалар, пахта гулли чойнаклар турарди. Шундоққина панжара ёнбошида учта яшик. Улардан бирининг фанер қопқоғи хиёл очилган. Қопқоқ устида Йигиталига таниш ўша жигарранг сумка... Шу дақиқа холанинг касб-кори ҳақида Йигитали қилган тахмин тўғри бўлиб чиқди.

– Ҳа, ойимларнинг складларига мунча тикилиб қолдингиз? – тепадан эшитилган овоз уни ўзига келтирди. Бошини кўтариб, шиппагимни узатинг, дегандай энгаш-ганича қўлини чўзиб турган қизнинг хумор кўзларига бир лаҳза тикилиб турди-да:

– Раскладушкани олиб кириб, мириқиб дам олса бўладиган муздай жой экан. Шунга қараяпман, – деди.

– Ҳо, ойимлар бу ерга ҳеч кимни киритмайдилар. Хўжалик молларини барчаси шу ерда, – деди қиз жилмайиб ҳамон қўлини йигитга қарата чўзиб тураркан. Унинг энгилина халати ёқасидан кўриниб турган опшоқ баданлари яна йигит кўзларини ўйната бошлади. “Тортинг” дегандай Лаълининг момиқ билакларидан ушлади. Шу дақиқа қутилмаган “фалокат” рўй берди: Лаъли бир оёғини тираб

турган намтоб девор қирғоғи уқаланиб кетиб, пастга қулаб тушса бўладими...

Йигит димоғига қандайдир одам вужудини сескантириб юборувчи муаттар ҳид урилгандай, бағрини эса икки лағча чўғ оловдай куйдираётгандек бўлди. Улар икки киши аранг жо бўладиган тор чуқурликда бир-бирлари пинжигга тикилишпанча туришар, икковидан ҳам садо чиқмасди.

Бу Йигиталига худди Навола билан Кўрбулоққа дарс тайёрлагани боришанда, илон баҳона ўргаларида рўй берган сурурли ҳолатни эслатиб юборди-да, бироз ўзини қўла олиб, қиздан сўради:

— Думалаб кетдим деб, чўчимадингизми?

У чуқур нафас олиб деди:

— Йўқ. Сизнинг устингизга тушиб, бирон ерингизга шикаст етказиб қўймадимми деб, кўрққандим!

— Энди кўрқмасангиз бўлади. Тўғри қучоғимга тушдингиз.

Йигитнинг бу сўзларидан Лаъли норози бўлгандай юзини четга ўгирди, анча очилиб қолган халати ёқаларини тўғриларкан:

— Бундай ҳолат Сизда бўлиб турадимми? — деб сўради.

Йигитали ўйланиб қолди:

— Тўғрисини айтайми?

— Айтаверинг.

— Қачонлардир бўлган. Қишлоғимизнинг Кўрбулоқ деган жойига бутун синфимиз билан экскурсия уюштирганмиз. Ана ўшанда бир қизимиз оёғи остидан билонглаб илон чиқиб қолганда. жон ҳолатда менга ўзини урган.

— Эндиги баҳона шиппак бўлди, денг!

— Ҳар қалай илон эмас!

Лаъли қўлини қилич қилиб Йигиталининг кўкрагига хиёл нуқиб, деди:

— Бу ердан ҳам илон чиқиб қолиши мумкин. Эҳтиёт бўлинг!

— Ундай бўлса, ижара уйни алманггиришга тўғри келади.

— Ўша айтган қизингиздай шунақа кўрқоқмисиз?

— Илон бари-бир илонда...

Бирдан Лаъли ниманидир эслаб қолгандай:

— Ҳой, менга қаранг, бу тор, зах жойга тушиб олиб, нималар ҳақида гаплашяпмиз. Бу ердан қандоқ чиқдик, энди!

Йигиталининг тили яна бийронлашди:

— Ташвиш чекманг. Аввал елкамга, сўнг бошимга оёғингизни қўйсангиз, осонгина бу қоронғиликдан ёруғликка чиқиб оласиз.

— Ҳо, ойим келиб қолсаларчи?

— Шиппак қидиргани тушгандик деймиз.

— Ёлғончи!

— Бўлмаса, қизингиз Лаълихон устимга қараб ўзларини отдилар деб тўғриси айтман, қўяман-да!

Қиз яна эркаланганнамо чимирилиб қўйди:

— Гапингиз курсин! Оёғим тойиб кетди-ку!.. Энди мени чиқариб қўйинг... Бирон киши келиб қолса...

— Кўча эшикнинг калити ўзимда.

— Нима, ойимларда бошқаси йўқ деб ўйлайсизми?

— Дарвоқе, айтганимни қилинг: елкам оёғингиз остида.

— Бошингизчи?

— У ҳам!

Лаълининг ясама жиддийлик акс этиб турган юзлари бирдан ёришиб кетди. Қувлик билан Йигиталига деди:

— Бошингизга чиқиб олсам-у, тураверсам-чи! Ана унда нима қиласиз?

— Мен бечорани бир умр зиндонингизда чиритмоқчимиз?

— Ҳа, ҳа! — Лаъли қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди...

Улар бир амаллаб ташқарига чиқишди. Зинани суриб чуқур “туйнук” оғзини ёпиб қўйишди.

Йигитали Лаълини ўз ижара “кулбаси”га таклиф этиб, жомадонини очди — қишлоқдан онаси бериб юборган мева-чевалардан олиб, стол устига қўйди. Чой дамлади...

УЧИНЧИ ҚИСМ

КЎРГИЛИК

БИРИНЧИ БОБ

БОШПАНА

Йигиталининг институтда иши бошланиб кетди. Имтиҳон комиссиясининг аъзоси, абитуриентларга консультация, яна деканатнинг майда-чуйда ташкилий ишларида ишгирок этиш дегандек, юмушлар билан ўралашиб қолди.

У эрталаб чиқиб кетиб, кечқурун уйга қайтарди. Лаъли билан ҳам анчадан бери дурустроқ гаплашиб ўтиролмади. Бир куни эрталаб уни холи учратиб қолди-да, якшанба куни шаҳар ташқарисига чиқиб, сайр қилиб келишга таклиф этди.

Лаъли кўпдан бери Тошкент денгизи шуҳратини эшитар, лекин у ер олис бўлганлиги учунми, ёлғиз боришдан ийманиб юрарди. Шу сабабдан Йигиталининг таклифи айти муллоо бўлди.

Бутун кунни шаҳардан четдаги “денгиз” да ўтказишди. Чўмилиб, қум устида офтобга товланиб ётишди. Пляж ресторанига киришди. Лаъли ўша ерда бир ёшгина аёлнинг эғнидаги йўл-йўл чўмилиш либосини кўриб, ҳаваси келди. Йигитали унга бундан ҳам дурустроғини топиб беришини ваъда қилди.

— Тополмасангиз-чи! — дея у кўзларини пирпиратганича нозланиб сўради.

— Ҳиротдан бўлса ҳам топиб бераман.

Орадан икки кун ўтмаёқ, шапалоқдай бир парча матодан хўп зеб бериб тикилган чет эл чўмилиш либосини қайсидир база складидан таниш-билиш орқали топиб келиб, Лаълига,

берган ваъдаси устидан чиқадиган йигит эканлигини намоиш қилиб қўйди.

Ўртада салкам бир ой вақт ҳам ўтиб кетди. Августнинг охирги куни қиз ўқишга жўнади...

Ўша кун кечқурун Пошша хола Йигиталининг олдида бир конверт кўтариб кириб келди:

— Сизга хат келганди, болам.

У конвертни қўлига олди-да, хуснихатдай чиройли ёзилган адресга кўзи тушди. Дарров таниди. Наволадан. Қўлини тегизар-тегизмас конвертнинг ёпқич оғзи чирт этиб, очилиб кетди, ичидан бир парча хат чиқди.

Навола тўртинчи курс имтиҳонларидан қутулиб олганлиги ҳақида ёзибди. Кейин... “биз кутбнинг икки қарама-қарши чеккасида турганга ўхшаймиз, наҳотки?” деб хатини тугатибди.

Йигитали, иккимиз ҳам бир жой — яъни кутб марказида бўлишимиз керак, деган мазмунда Боғободга жавоб ёзиб юборди.

Кузнинг биринчи оyi тугаб, октябрнинг ёгин-сочинли инжиқ кунлари бошланди. Кечалари ерга қиров тушиб, қўлмак сувлар устини юпқа муз қошлаб ола бошлади. Шаштли келган ёз садоси қишдан бошқача бўлиб қайтишини билган одамлар ўгин-кўмир татвишига тушиб қолишди.

Йигитали ҳам баъзан кичкинагина хонасида кўрпага ўралиб, кечаси билан совқотиб чиқар, шунда қиш ғамини еб, печкага кўмир сотиб олишни режалаб кўярди.

Бироқ, факультетдаги дарслар, яна бошқа ёзув-чизув ишларидан бўшаб, кўмир олишга чиқолмас, чиққанда ҳам Салимжон айтганидек, у ерда навбатга ёзилиб, неча кунлаб овора бўлишга асло тоқати йўқ эди. Шунинг учун у қиш ғамини худога “тошпириб”, Пошша хола билан қорама-қора уйдан чиқиб кетар, институтга келиб олиб, эрталабдан фикрини чалғитмай, диплом ишини қайта кўчириб чиқар, айрим жойларини бошқатдан кенгайтириброқ ёзиб, таҳрир қиларди.

Диплом ёқлаш куни охирги сўзни Фозил Шоисломович олиб, талабамизнинг бу ишида анчагина қимматта эга бўлган қизиқарли фактлар бор, бироқ яна шу фактлар кул қошлаган кўрдай умумий хулосалар остида яшириниб ётибди. Умурзоқов ана шу умумлашмалар ўрнини кенгроқ илмий

далиллар билан тўлдирса, фанимиз яна бир зарур монографик асар билан бойиган бўларди, деган ўша гапи Йигиталини тинч қўймас, бўш қолди дегунча, диплом ишини қўлга оларди.

Бир куни кечга томон Йигиталининг дарси тугаб, энди кетай деб турганди, декан йўқлаб қолди. Фозил Шоисломович чой ичиб ўтирган экан, одатига кўра, бир пиёла қуйиб узатди. Кейин салмоқланиб ҳол-аҳвол сўради:

— Ижарада турибман дегин! — унинг юзига тикилиброқ қаради-да, шаҳодат бармоғини стол устига “тақ” этиб уриб қўйди. Йигитали ўз фойдасига ҳал бўладиган бирон янгиликни аниқ сезгандай вужудини номаълум ички ҳаяжон қоплаб олди:

— Шундоқ, домлажон! — деди.

Декан қолган гапни қисқа қилди:

— Акмал Саидовични областдаги ўқув юртларидан бирига юбориляпти. Унинг хонаси бўшаши билан ўша ерга кўчиб келасан.

— Раҳмат, домлажон. Эътиборингиз учун катта раҳмат! — у одоб билан қўлини кўксига босди.

Бироз диққадан сўнг Фозил Шоисломович яна қўшиб қўйди:

— Машинани ҳеч иккиланмай олавер энди. У ернинг катта ҳовлиси бор. Тайёр гараж!

— Насиб қилиб, келиб қолса, албатта, оламан.

Йигитали қушдай енгил тортиб, бир олам қувонч билан декан ҳузуридан чиқди. Азбаройи хурсандлигидан трамвайга ўгиришни ҳам унугиб, ижара-кулбаси томон пиёда жўнади.

У янги уйга кўчиб келди-ю, орадан кўп ўтмай Фозил Шоисломович академияга ишга ўтиб кетди. Деканатда ўзгариш бўлди: ўринбосар декан этиб тайинланди. Бу орада Абди Олимовични кимдир қўллаб юборди шекилли, кафедра мудирлиги лавозимидан декан ўринбосари бўлиб кўтарилиб қолди.

Йигитали бир пайтлар дорилфунун ўқитувчилари учун қурилган тўрт қавагли беш-олги иморатдан иборат “олимлар уйи” деб аталувчи даҳадан ўзига бошпана текканидан беҳад хурсанд эди. Бу даҳа қалин мевазор боғдан иборат бўлиб, атрофи темир панжара — “девор” билан ўралган эди. Бу ерга вазмин чўян дарвоза орқали кирилар, унинг ёнбошидаги

тор каридорли кичик уйчада доим қотмадан келган, чўққисоқол қоровул ўрис чол ўтирарди.

Йигиталининг “омадли” болалигини Пошша хола яхши биларди. Аммо, уй-жой масаласида пешонаси бунчалик тез ярқираб кетишини асло кутмаганди. “Дурустроқ ҳовли олиш учун камида ўн беш-йигирма минг пул бўлиши керак. Бу боланинг юриш-туришидан ҳамёнининг чўғи пастроққа ўхшайди. Агар бўлса ҳам, ўша машинасига ташлаб келган! Яқин-ўртада уйли-жойли бўлолмайди. Ўзимнинг қўлимда яшайверсин-чи, уёғи бир гап бўлар” деб, юрарди ичида.

Мана, энди кутилмаганда кватирга тегиб қолди.

Пошша хола бир кунлик ишнинг баҳридан ўтиб, Йигиталининг кўч-кўрони ортилган машинада у билан янги уйга келди-ю, ичкарига қадам қўйиб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, телевизор, уйга киравериш – коридорда телефон. Катта шинам хона ҳам бекаму кўст. Ошхонада совутгич гириллаб ишлаб турибди. Газ плитаси тепасида эса, кашпирдан тортиб, човлигача бор. Ҳаммаси яп-янги. Буларни ишлатадиган одамгина етишмасди бу ерда.

Бу рўзғор буюмларини Йигитали ҳовли олиш мақсадида жамғариб юрган пулларига харид этиб, куни-кеча ўртоқлари билан бир машина қилиб келтирган эди.

Тозалаб артилган кенг дераза ойналаридан кўчанинг нариги бетидаги маҳалла уйлари кафтдагидай кўзга ташланиб турибди. Айниқса, ёзда жоннинг ҳузури бўладиган кенг балконни айтмайсизми!

Пошша хола кўз ўнгида Дороббекнинг файзсиз уйи гавдаланиб кетди. Уйни ясатиш мана бундоқ бўпти, ҳамма нарса ўз жойида. Уникида бирон тузукроқ жиҳозга кўзим тушмаганди... Ҳозир қайси қамокда ётганикин? Бир куни гап орасида мақтаниб, “ҳукумат самолёт сотса, ўшанга етарли пулим бор деганди. Ўшанча топганини қаерга сарамжонладийкин...” Аёл беҳосдан хаёлига келиб қолган бу фикрдан ўзини чалғитиш учун уй файзига, унинг жиҳозларига тасаннолар ўқиб кетди:

– Бай-бай, бу ер жаннат-ку, ўғлим! Бизнинг ҳовлилар ордона қолсин... Бу ернинг полини бир марта ювиб, эшиги тагини супуриб қўйсангиз, ҳафта бўйи ярқираб туради. Вой болам тушмагур-ей, шундай қилиб, уйли бўлиб олдим, денг!

Майли, буюрсин. Энди, ота-боболаримиздан қолган одат бу: бир ис чиқариб юборишимиз керак. Янги уй, янги рўзғор деганларидай...

Салимжон бозорга тушиб чиқди.

Пошша хола “ис чиқарди”. Кейин, яна иримчилиги туғиб кетиб, равоқдаги бетон устунга бир боғлам исирик илиб қўйди. Кечга яқин, эртага келарман, дея уйига кетди.

Шундан сўнг Пошша хола бу ерга серқатнов бўлиб қолди. Асосан у пешиндан сўнг келар, баъзан Йигиталининг кир-чирини ювиб, майда-чуйда ишпини қилар, лекин қоронғи тушиши билан ҳаяллаб қолмай дея, ҳовлисига қайтиб кетарди. Йигитали холанинг юракдан чиқариб қилаётган бу яхшиликлари замирида нималар яширинган – бирон манфаат ёки шунчайики одамгарчиликми билмас, тўғрироғи, бунга аҳамият бермасди. Онанинг бу муносабатини ўзича яхшиликка йўйиб, унга қандай миннатдорчилик билдиришини билолмай юарди. Шундай кунларнинг бирида Пошша хола калитни сўраб қолди:

– Икки-уч бор келиб, қайтиб кетдим. Индан қайтишингизга бирон қошиқ иссиғингизни тайёрлаб турай, дегандим.

У дарров ёнидаги калитлардан бирини берди. Шу фикр олдинроқ хаёлига келмаганлигидан бироз хижолат ҳам чекди.

Пошша хола катта иморатнинг эрка фуқаросидай бу ердагилар олдидан кўкрак кериб ўтадиган бўлиб қолди. Шу орада яқин атрофдаги хонадонларга “қўни-қўшничилик” юзасидан ров-ров бош суқиб, айрим аёллар билан танишиб ҳам олди. Улар ичидан кўнглига ёққани Йигиталининг “хўжайини” Абди Олимовичнинг онаси Соттихон эди.

...Шундай қилиб Йигитали Пошша холанинг уйидан чиқиб кетди-ю, қўлидан чиқиб кетолмади.

ИККИНЧИ БОБ

ИНТИЗОР

Навола Йигиталининг шаҳарга олиб кетиш ҳақидаги гапларини, шунчаки мастликда айтди-қўйди-да деб, ўзини овутган, кейинчалик эса, ораларида ногоҳоний катта бир жарлик пайдо бўлаётганлигига кўзи етган ва унга қисқагина қилиб, мана шунга ишора тариқасида хат юборганди.

Йигитали ёзган ўз жавобида “барибир икковимиз кутб марказида бўлишимиз керак!” деб ёзибди. Бу нима дегани? Кўрбулоқда бошлаган, барча ишларингни тарк этиб, марказда – менинг олдимда бўлишинг керак демоқчими! “Демак, ўшанда Тезабодда айтганлари чин. Бир марта гапдан-гап чиқиб, “Мен ўз қишлоғимизни мингта шаҳарга ҳам алишмайман, ўқишни битираман-у, шу ерга – сенинг олдинга келаман” деганлари ёлғон экан-да!...” ... “Йўқ-йўқ, мен бўлмағур нималарни ҳаёл қиляпман. Йигитали акам барибир Боғободга келади, у кишини яна қанча бўлса ҳам кутишга тайёрман. Ахир, мен бу ерда қарияларни ўз ҳолларича ташлаб, шаҳарга кетолмайман-ку! Буни Йигитали акам ҳам тушуниши керак!”

Навола мана шундай ҳаёллар билан юрган кунларнинг бирида Илёс гузарда йўлини тўсиб, янги хабар айтиб қолди.

– Кеча Тошкентдан келдим. Йигиталиникида меҳмонда бўлдим. “Волга” олибди, ҳаворангидан! Ҳозир шофёрликка ўқиётган экан, ҳайдов гувоҳномасини олишим билан ўзим ҳайдаб бориб қоламан, деди... Яна, сenga салом айтди. Энди, суюнчисини чўзавер!

Илёснинг бу гапи Навола юрагидаги барча гашлик пардасини кўтариб юборгандай бўлди.

Ҳамма ердагидек Боғободда ҳам бу йил куз эртароқ тушиб, боғ иши одатдагидай барвақт саранжомланган бўлса-да, Асқар боғбоннинг қўли ҳеч бўшамасди. Бугун бир бошли боғ меваси жо бўладиган ертўлага тушиб олиб, ўзи сингари

беш-олги қари-қартанг аъзоси билан шипларга узум осишар, ташқарида озгина қиров есин деб ҳали кўмилмаган тушлари остига уйиб қўйилган анорларни замбиллаб ичкарига олиб киришар, саралаб ерга тўшалган похол устига териб чиқишарди. Шу билан эрта бошланган ғимир-ғимир ишнинг кечга яқин, баъзан хуфтонга бориб кети узиларди.

Навола ишдан қайтиб, овқатга уннади. Вақт алламаҳал бўлиб, шовла қозон остига олай деди ҳамки, отасидан дарак бўлавермади.

У ўчоқдан оловни тортди, тахта қопқоқ устига қиров боғлаб қолган тўртбурчак қозон сочиқни ёпиб, уйга киритиб кетаётган эди, узоқдан машинанинг гуриллаган овози эшитилиб қолди. Чопганича ўзини кўча эшик томон отди. Қаршидан дум-думалоқ икки чироғи билан зим-зиё тун бағрини найзадай ёриб, қандайдир машина кела бошлади. Ана, у яқинлашди, лекин тезлигини пасайтирмади, эшик олдидан тўхтамай ўтиб кетди. Раиснинг кўкимтир газик машинаси экан...

Мана, орадан бир ойдан зиёдроқ вақт ўтаяптики, қизнинг фикри-ёди кўчада. Доим хат-хабарсиз тўсатдан келиб қоладиган одати бор Йигитали акаси ўз машинасида келаётгандай бўлаверади...

Октябр ойи охирларида Наволанинг домласи, боғдорчилик илмининг йирик мутахассиси Тожиддин Мирзаев келиб, бу йил қиш қаттиқроқ бўлиши кутилмоқда, ҳар эҳтимолга қарши ўн-ўн беш ўрам полиэтилен олиб келиш керак, деб колхоз раҳбарларига тайинлаб кетганди.

Ҳақиқаган ҳам изғиринли кузнинг этагиёқ қиш қаҳрли келишидан дарак бера бошлади.

Навола бригада аъзолари билан ҳафта бўйи Кўрбулоқда қолиб кетди. Бу орада қизлар тикув машинаси ёнида ўгириб олиб, тажриба учун ўтқазилган хурмо кўчатларининг ҳар бирига “ёмғирпўш” тикиб, яхшилаб кийгизиб чиқишди. Кейин, Деновдан келтирилиб, янги ўтқазилган ниҳолларни ҳам ўраб-чирмаб қўйишди.

Декабрнинг бошланишиданоқ аёзли совуқ запига олди. Айниқса кечалари эсувчи изғирин аралаш шамол захридан ерлар тақа-тақ музлаб қолди. Бир сидра қор ёққанлай бўлди. Лекин, уни шиддатли шамол аллақажоқларга учириб кетди. Кечагина кумушдай оқариб ётган тоғ чўққилари ҳам қорайиб

қолди. Йўл устларида қорнинг ола-чалпоқ бўлиб “юқи” қолди, холос! Сувалпан уй томлари худди уни қоқиб олинган супрага ўхшаб қотиб ётар, қолган-қутган қор гардларини ҳам шамол гирди капалак қилиб, ҳар ёққа учирарди.

Қорасовуқ Боғобод устида кеча-кундуз ўз қамчисини ўйнатар, дам шамол гувиллаб кимларнингдир томига тўшалган қора қумқоғозни кўтариб юборар, яна аллакимларнинг бостирмасидан кичикроқ қилиб боғланган пичан боғларини юлиб-юлқиб, осмонга тўзитар, учириб кўчага отарди.

Умурзоқ буванинг тегирмони совуқ турган биринчи кунийёқ тўхтаган, тарнов муз ўраб, тепадан ҳайқириб тушадиган сув йўлини тўсиб қўйган эди.

“Ўзимизнинг қайроқи буёдой нони яхши, ўшандан қўймасин” деб, туриб олган ўн-ўн беш ҳамқишлоқлари юзидан ўтолмаган тегирмончи бува қўлига теша-болга олиб, заранг тарновда тош қотган музларни уриб туширди, сув йўлини очган бўлди. Бироқ, чархпалак кундузи озгина айланиб турди-ю, кечки совуқ тагин новни паға-паға муз билан қошлади.

Эртаси кун яхлаб қолган океан юзидай симоб тортиб ётган осмон юзида бўзрайиб қуёш кўринди. Пешинга бориб, унинг тафтидан совуқ бироз шаштидан тушди. Умурзоқ ота муз синдириб парракка яна сув очди. Бир неча пуд буғдойни оқлаб, уч-тўрт кишининг ҳожатини чиқарди... Эндинисига чол бардош беролмади: новнинг ярмичаси бақатерак танасидай улкан муз билан тўлиб қолганди. Уни ажратиб оламан деб икки-уч киши билан қилган хатти-ҳаракатлари зое кетди.

Терлаб-пишган ҳолда совуқ тегирмон ичкарасига кириб, ўти ўлиб қолган сандалда бироз нафас ростлаган бўлди. Кейин қизиб турган бадани совий бошлаганини, яктаги этига ёпишиб вужуди жунжикаётганини сизди. Совқота бошлади. Тегирмонга қулф урди-да, чопонига ўралиб, уйига жўнади. Йўл-йўкай ўзига-ўзи хаёлан дерди: “Бунақа совуқдан кўпини кўргандинг, Умурзоқ! Елкангдаги чопонни тол шохига илиб қўйиб, яктакчанг муз кўчирган пайтларингни эсла. У вақтларда қишнинг запти бунданам қаттикроқ бўларди. Ўшанда сенга ҳеч бало ёпишмасди!.. Мана, эндиги аҳволингни қара, нима кўйга тушиб қолдинг? Ёшинг ўтяпти, қарияпсан!”

Шу баҳона бўлди-ю, унча-мунчага бўйин эгмайдиган Умурзоқ бува кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олди. Хайри ача яккаю ёлғиз суяниб қолган кишиси тепасида гирдикапалак. Собиржоннинг ҳоли-жонига қўймай, қўшни Богоро қишлоғидан “аъзаймхон домла”ни айтдириб келиб, дам солдирди. Ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳанасидаги катга қари тол остига чироқ ёқиб келди. Фойдаси бўлмагандан кейин “дўхтир” Муроджон олдига чопди. У отани кўриб, қаттиқ шамоллабсиз, бирикки ҳафта қимирламай ётишингизга тўғри келади, мен хабар олиб тураман, дея дори — дармон ташлаб кетди.

Мана, ҳафта бўляптики, Навола Хайрибиби ачаси билан ташвишни тенг тортиб, опоқдада бошида парвона. Дапқур-дапқур чол дуо қилиб кўяди: Умрингдан барака топ, қизим!

Асқар боғбон бошлиқ боғ бригадасининг қариялари узундан-узун қилиб қурилган ертўлани иситиш учун беш-олти чўян печкани кеча-кундуз ёқиб чиқишар, меваларни саралашарди. Совуқ келган қиш чолларни шошириб қўйган, бош қашишга вақтлари йўқ эди. Шунга қарамай “боғ бригада” Умурзоқвойдан хабар олгани ҳар куни вақт топар, бот-бот келиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб кетарди.

Ташвиш ҳам, шодлик ҳам кетма-кет келади, деганлари рост экан. Чилла чириллатиб турган мана шу кунларнинг бирида Хайрибону ҳовлисида кичкана хурсандчилик бўлди. Азонда туриб сигирга хашак солиш учун оғилга кирган Навола шолча — “эшик”ни кўтариши билан жажжигина бузоқчага кўзи тушди. Бузоқча пешонасида қашқаси бор, қулоқлари диккайган, кўзлари кийикникидай бирам чиройли эдики, одамнинг ҳаваси келарди.

Эртаси куни Навола, одатдагидай кечга томон, Кўрбулоқдан қайтди-да, бузоқчадан хабар олгани ачаникига чиқди. Уни даҳлиз бурчагидаги ўз “тўшаги”га ўраб қўймоқчи бўлиб турганди, ичкари уйдан опоқдаданинг зорлангандай гашираётган овозини эшитиб қолди: “Кампир, сигирга ширалироқ овқат бергин! Шу касалим ҳам ортиқча бўлди. Мана шунақа нозик пайтда туғиб қолишини билиб, бостирма устидаги похол остига ўн-ўн беш боғ кўк беда босиб қўйгандим. Қани қувватим бўлса-ю, томга чиқиб ўшани ташлаб берсам”.

“Лайлак уяга ўхшамай ўлсин, қурган бостирмангиз! Шамол бўлса, тандир остига боришдан ҳайиқиб тураман,

худди устимга тушиб кетаётгандай бўлаверади... Яктакчан муз чопиб, азобини торгаяписиз! Энди бир камингиз шундай совукда ўша бостирма устига тирмашиб чиқиш эди!” Хайрибиби гап келганда отангни аяма, қабилда “ўз жонига ачинмайдиган” чолига дашном берар, гўё шу билан алаמידан чиқарди.

Умурзоқ бува овозини пастлатиб деди:

– Бўлди қил. Шу шанғиллаган овозингни Навола эшитиб қолса, нима дейди! Чол-кампир қариган чоғида жиққа-мушт бўляпти демайдимми?

– Демайди! – Хайрибининг баъзан кугилмаганда туғиб қоладиган қайсарлиги бор эди. Яна гапга гапни улаб юборди, – Наволахон ўзимнинг қизим, сизни қанақа одамлигингизни яхши билади.

– Бўпти-бўпти, сеники маъқул. Майли сигир кўк беда емаса, емай кўяқолсин, – опоклада тескари ўгирилиб олди шекилли, овози пастроқ эшитила бошлади.

Хайрибиби ҳамон отдан тушгуси йўқ эди:

– Ана, кўрдингизми, қулоғингизга тўғри гапим ёқмайди. Сизга ўша, тегирмонингизни кўнғир тоши лапанглаб айланиши бўлаверса!

Навола ичкарида давом этаётган бу баҳсдан таъсирланиб, мийиғида кулиб кўйди. Даҳлиздан мол соғиладиган сирли кўк челақни олиб, ташқарига чиқиб кетди. Бостирманинг нариги ёнбошидаги оғилдан сигирнинг “мени соғиш пайти бўлди” дегандай “мў-ў”лаган овози эшитилди.

Наволанинг кўзи “лайлак уя” бостирма устидаги пичан гарамига тушди. Кечаси кўтарилган бўрон баланд қилиб босилган гарамни бир томонга қийшайтириб кўйган, унинг орасидан Умурзоқ бува айтган кўкиш беда боёлари кўриниб турарди.

У сигирни соғишни ҳам унутиб, худди биров, ҳозир шунини қиласан, деб мажбур этаётгандай, қаршида турган шотидан юқорига кўтарила бошлади. Лўмбоз бостирилиб тузукроқ ҳам сувалмаган бутун том юзини катта гарам қошлаб турар, фақат нарвон томондан оёқ кўйиш учун бир қадамча очик жой қолдирилганди, холос. Бунини ёз охирларида отаси билан Умурзоқ опокладаси икковлашиб босиб чиқишганди. Навола бостирманинг очик қолган ерига оёқ кўяркан, димоғига гул этиб, пичаннинг баҳор ҳавосини

эслатадиган ёқимли ҳиди урилди. Кейин, нарироқдаги буруқсаб тутун чиқаётган мўридан жаз-жуз овоз, жизза ҳиди келди. Хайри ача кечки овқатга уннаб юборганди.

Қиз ях аралаш қор уюмлари билан усти тарапидек қотиб қолган маккажухори поялари ҳамда шולי похולי орасидан салқинда қурилганлиги учун шода-шода барглари кўм-кўк — рангини йўқотмаган икки-уч беда боғини тортиб, пастга ташлай бошлади.

Оғилда турган сигир тансиқ емиш исини сезди шекилли, бир пишқириб қўйди, кейин чўзиб “мў-ў” лади.

Навола навбатдаги катта боғ бедани зил-замбилдай босиб турган похол ва макка поялари остидан тортиб туширгунча қўллари тарападай қотиб қолди. У бир амаллаб яна анчагина бедани ерга ташлади... Шу пайт орқа томондан машина овози эшитилиб қолди. Навола ишни тўхтатиб, диққат билан қулоқ тутди. Моторнинг гувиллаши бу ердан ҳар куни ўтиб турадиган машиналарникидан ўзгачароқ эди.

Йўлнинг қишлоққа кириб келавериш тарафини фарамнинг кўча ёкқа тўнкарилиб қолган қисми тўсиб турарди. У ҳарна қилиб бўлса ҳам, фарам ёнидан айланиб ўтиб, машина келаётган томонга қарамоқчи бўлди. Аммо, пичаннинг сирғанчиқ нишаб томонидан бостирма томига тушишга юраги бетламади.

Машина яқинлашиб келиб, йўғон овоз билан сигнал берди. Бу қизнинг назарида, Йигитали акаси ҳайдаб келадиган ҳаворанг “Волга” машинасининг сигналидай туюлиб кетди.

Унинг юраги гуп-гуп ура бошлади. Кўча томонни тўсиб турган пичан фарамга тирмашди. Ва... беихгиёр кўзи шундоқ қаршисидаги тиниқ осмон юзида милтиллаб, нур сочаётган ўша, Устунтошлар оралиғидаги умид юлдузига тушиб, унга маҳлиё бўлиб қараб қолди.

УЧИНЧИ БОБ

ОЁҚ ОСТИДАГИ ФАЛОКАТ

Хайрибиби қовурдоқ устини ёшиб ташқарига чиқди. Бостирма томида кимдир юргандай бўлди. Дурустроқ куз тикиб қараганди, пичан ғарами устига ўрмалаб чиқаётган Наволани ногоҳ кўриб қолди-да, юраги шув этиб кетди. Дарров чолининг бояги гапини эслади. “Қизи тушмагурей, ҳозир нима азоб эди, беда олмоқчи бўлса, пастроқдан олавермайдими!” деб уни қайтариш учун шоти томон йўналди.

Навола доvon ошган одамдай, ғарамнинг энг тепасига чиқиб олди-да, бўйнини чўзиб, кўча томонга қаради. Чинданам ҳаворанг “Волга” улар ҳовлиси эшигига яқинлашиб келарди. Йўл қатқалоқ, тирғанчиқ бўлганлигидан мотор қаттиқ овоз чиқариб, гувиллар, машина жуда секин ҳаракат қиларди. Негадир қизнинг кўзи энг аввал шофёр ёнида келаётган қорақўл телпак кийган, пальтоли ёшгина йигитга тушди. Танишдай туюлди унга, аммо, кимлигини аниқ билолмади. Шубҳасиз, у Йигитали эмас эди.

Шофёрни дурустроқ кўролмади. Назарида машинани қора пахталик пуфайка кийган семиз, гавдали бир одам ҳайдаб келарди... Шу пайт нимадир бирдан “қарс” этиб кетди. Навола пастга қараб учиб кетаётгандай бўлди. Энди бир поғона юқорига кўтарилган Хайри ачанинг оёғи остидан шоти отилиб, чиқиб кетди. “Лайлак уя” бостирманинг олди кўтарилиб, орқаси кўча томонга оғиб кета бошлади. Унча зич қилиб қоқилмаган синчлар орасидан дув этиб гувалалар тўкилиб тушди.

Хайрибиби ер қимирлади, деб капалаги учиб, ўзини йўқотиб қўйганди. Орадан бир дақиқа вақт ўтмай, ақли-хушини йиғиб олди. Ичкаридан, нима гап, деб Умурзоқ ота чопиб чиқди. Хайри ача:

— Вой, Навола, қизгинам, вой, Наволагинам! Бу нима кўргилик эди, войдод, ёрдам беринглар, мусулмонлар, — дея чопанича ўзини кўча томон отди.

У йўл ўртасида тўхтаб турган, ланг очиқ эшикларидан бирига шахмат нусха белги босилган ҳаворанг машинага кўзи тушди. Эътибор бермай, бостирма ағнаган томорқа тарафга чопди.

У ерда учта ёшгина йигиг шошиб-пишиб пичан боғларини бир томонга олишар, пуфайка кийган бир одам кампир тушунмайдиган тилда нималардир деб, қулаган девор томонга ишора қилиб, жон-жаҳди билан хашакни ҳар тарафга отарди.

Ранги докадай оқариб кетган Умурзоқ бува аввал нима-лигини билолмай турди, кейин кишилар хатги-ҳаракатидан улар Наволани излаётганини сезиб қолди. Шу орада яқин-атроф, қўни-қўшнилар етиб келишди. Одам йиғилди. Кимдир врачга чопиб кетди.

Наволани пичан фарамлари остидан ҳушсиз ҳолда топишди. Унинг бир оёғини катта йўғон тўсин босиб турарди...

Зум ўтмай етиб келган врач Наволага дарҳол укол қилди.

Ёш-яланглар санитар замбилини кўтариб, машинага солишаётганда Тепабоғдан ҳаллослаганича Асқар боғбон ҳам тушиб келди.

Қиз кечга бориб кўзини очди. Кимнидир қидириб, уёқ-буёққа аланглаб қаради. Отаси, опоқадаси ва ачаю қишлоқда янги қуриб ишга туширилган шифохона бош врачлари Муроджон акадан бошқа кишига кўзи тушмади.

Мана, икки йилки, Муроджон ажойиб кишилар орасида. Қишлоқ аҳли ўртасида обрўйи баланд. Таниш-билишлар ортдирган.

Айниқса шу йили кузда Асқар боғбон, савоб учун мана шу ерни боғ қилиб кўяйлик деб касалхона этагидаги катта тошлоқ майдонга ўз аъзоларини бошлаб келиб уйдум-чуқур ерни текислаб тупроқ, гўнг солиб бир гектарча чиқадиган боғ барпо этиб берганидан бўён Муроджон бу ажойиб киши билан худди ота-боладай қадрдонлашиб кетган.

Энди келиб-келиб шу одамнинг қизи — Наволанинг бошига кутилмаган кўргилик тушса бўладими!

Икки кундирки, Муроджон ўз иш кабинетида тунайди, алламаҳалпача мижжа қоқмай жарроҳликка оид китобларни

бирма-бир варақлаб, кўздан кечиради. Наволага тиббий ёрдам бериш йўллари излайди, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди. Баъзан рентген қоғозига узоқ тикилиб туради-да, жароҳатнинг қусурли томонларини кўргандай бўлади.

Ниҳоят, Асқар ота билан маслаҳатлашиб, Наволани катгароқ, тажрибаси бор врачларга кўрсатишга қарор қилишди.

— Умидимиз сиздан. Нима десангиз розимиз! — деди Асқар боғбон уйқусизликдан киртайиб қолган кўзларини Муроджонга тикиб.

Навола вилоятнинг қўпчилик оғзига тушган марказий касалхонасида уч кун ётди. Лекин, у ердаги замонавий ашпаратлар ёрдамида олиб борилган текширишлар ҳам Муроджонга бирон янгилик бермади. Ҳатто баъзилар, қизнинг оёқ суякларида илик қурий бошлаши мумкинлигини айтишди. Бу совуқ тахминлардан йигитнинг вужуди зирқираб кетди. Тўғри Асқар бува олдига келиб, Тошкентга олиб боришни маслаҳат беришяпти, деди.

Тошкентда беморни шифохонага жойлаш осон бўлмади. Аксига олиб Муроджон ишониб келган одами — мураббийси, таникли траматолог жарроҳ Бахтиёр Шодиевич “тез ёрдам” чақирuvi билан узоқ вилоятлардан бирига кетган экан.

Бўш палата йўқлиги сабабли Навола бир кун коридорда қолиб кетди. Муроджон кимлар биландир талашиб-тортишиди, ман-санга борди, ниҳоят эртаси кечга томон бир жой топиб беришди.

Наволани икки каравотли палатага ўз тенги кўҳликкина қиз ёнига жойлаштиришди.

Муроджон шундан кейингина енгил нафас олди.

— Яхши қолинг, Навола! — деди унинг олдига кириб хайрлашаркан. — Зерикмай мана бу дугонангиз билан гаплашиб ётинглар! Биз эрталаб бош хирург Бахтиёр Шодиевич билан келамиз. У киши қайтибдилар, уйларига телефон қилиб билдим! — У эгнидан оқ ҳалатини ечиб, кираверишдаги қозиққа илиб, чиқиб кетди.

Навола отаси қаердалигини сўрамоқчи бўлди. Аммо, эшик оҳиста ёпилиб, гапи оғзида қолди. “Йигитали акам ҳозир қаердайкинлар? Агар мени шу ердалигимни эшитсалар, ярим кечада бўлса ҳам, келиб қолсалар керак” деб

хаёлидан ўтказди, оппоқ чойшабли кўрпага ўралиб олиб, шифтга тикилганича хаёл суриб ётар экан.

Бир маҳал кўча томондаги дераза ойнаси тиқиллаб, ярим очик оппоқ парда четидан отасининг юзлари кўринди. У нималардир деди, овози эшитилмади. Қўлини кўтариб, яхши ётгин, деган ишора қилиб қўйди, сўнгра кўринмай қолди. Уни яна хаёл олиб қочди:

“Отам бечора, кўчада, совуқда дийдираб ўтирган эканлар шекилли. Ҳали туз тотмагандурлар. Қийналиб кетдилар. Мендан кўнгиллари сал тинчигандай кўринди. Энди сўраб-истаб Йигитали акамникига боришса керак! Дарров топишади. Адреслари бор-ку!.. Мана, Тошкентга ҳам келдим. ТошМИДа ётибмаи. Бир вақтлар бу ерга келиб ўқиш менинг орзуим эди. Қизиқ, яқиндагина уйда юргандим. Хайри ачам “пешонада борини олдиндан айтиб бўлмайди” деб юргувчи эдилар, тўғри экан”.

У мана шу хил узук-юлуқ хаёллар билан кўзи илинганини сезмай қолди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ХИЁНАТ

Абди Олимович Йигиталини кафедрада учратиб қолдида, орқамдан юр дегандай, бармоқ ишораси билан деканат томон бошлаб кетди. У декан ўринбосари бўлгандан бери гап-сўзлари ва юриш-туришда аллақандай бир ўзгариш, сиполикка ўхшаш аломат пайдо бўлган эди.

Олимович тўрдаги салобатли қадимий курсига ўрнашиб ўтириб олгач, ён томондаги оғир пўлат сейфни очиб, унинг ичидан катта бир конвертни олди, стол устига қўйди. Йигиталининг нигоҳи конвертдаги таниш муҳр ва йирик ҳарфлар билан ёзилган “Зарубежмонтажстрой” ёзувига тушди.

— Мулламурзоқуп, гап шу! — домла тўсатдан гап бошлади-да, кейин жимиб қолди. У нима учундир ўзидан “пастроқларни, айниқса талабалар фамилиясини бузиб, охирги “уп” қўшимчасига урғу бериб чақирар, бу ҳам Олимовичнинг ўзига хос “фазилати” эди. — Сиз ўзимиздан чиққан кадрсиз-у, фойдангизни бошқалар кўрадиганга ўхшаб қолди. Яна четга кетасиз, шекилли! Бироқ чақирик қоғози бизга анча кечикиб келган! — у конвертни Йигиталига узатди, кейин қўшиб қўйди. — Энди расмиятчилик юзасидан чақиртирганларнинг олдига бориб келасиз. Шунақа, ёзмаларини кечикиброқ олганлигингизни айтасиз. Командировичнийга ариза ёзинг!

Абди Олимович Йигиталини “ўзимизга керакли кадр”, деб иккинчи марта чет элга юборишга оғринарди. Аслида эса, уни бунчалик омади юришиб, топар-тугарда, факултетда ўзидан ўтиб кетишини хоҳламас, ғайрлиги келарди. Ёқлаган диплом иши ҳам Фозил Шоисломовичнинг далолати билан китоб бўлиб чиқаётганлиги, ҳатто домла уни ўзига аспирант қилиб олмоқчилиги ич-ичини куйдирарди... Агар четга яна бориб келса борми, ишлаш ўрнига докторлик диссертациясини тайёрлаб келади!

Абди Олимович масаланинг мана шу томонидан ҳадиксираб хатни Йигиталига “кечкикиброқ” берганди.

Йигитали Москвада ўзини йўқлаган ташкилотнинг бўлим ва идоралари орасида бўзчининг моксидай бир неча кун қатнаб юрди. Ниҳоят, у кечиккани, ўрнига бошқа мутахассис юборилгани маълум бўлди. Бироқ, Йигиталини ноумид қилишмади: “Сиз бизга керакли одамсиз, янги йилдан кейин хабар қиламиз... Бўйдоқмисиз? О, ундай бўлса, тезроқ уйланиб олинг-да, шайланиб турунг” дейишди.

Йигитали гавжум ва доим ҳаёт қайнаб турувчи Москвада ўн кун вақти қандай ўтиб кетганини сезмай қолди. Ниҳоят, чарчаб-ҳориб Тошкентга қайтиб келди. Уни ўз уйида Пошша хола кутиб олди:

– Келишингизни худойимнинг ўзи дилимга солганди. Овқатни ҳам тайёрлаб ўтирибман. Ризқлигина боламдан ўргилай, – дея шоша-пиша ошхона томонга ўтиб кетди.

Овқат устида хола Йигиталини сўроқлаб келган, телефон орқали йўқлаганлар ҳақида бирма-бир “ҳисобот” бера бошлади:

– Кетган кунингиз кечкурун, вақт алламаҳал бўлиб қолганда эшик тақиллади. Секин, анаву, мўралайдиган ойна-тешикдан қарадим. Битта ўрта яшар, битта қарироқ кишининг юзи кўринди. Қарироғининг соқоллари ўсиб кетган, ҳалиги кўчада ётадиган пиёнисталарга ўхшади, индамадим. Орқамга қайтиб ўтиравердим. Бироздан кейин яна эшик тақиллади. Миқ этмадим. Тақиллайверди. Ахир бўлмади. Эшикка яқинроқ келиб, ким? – дедим. Ҳалиги кишилар жимиб қолди. Озгинадан кейин гуддирашиб, алланима балолар деб, ўзаро гаплашиб олди-да, сизни сўради, ёшроғи. Эшикни, анаву занжир ҳалқасини олмай қия очдим. Ҳалигиларга дурустроқ кўзим тушиши билан жон-поним чиқиб кетди. Каттароғи эса, эски дўпни кийиб олибди. Ёшроғи шяпада. Икковининг ҳам кўзи қип-қизариб кетган. Оёқда туролмайди. Маст! Ахир, бўлмади: мен сизларни бу ерга кириголмайман, ўғлим Москвада. Кетинглар бу ердан. Бўлмаса ҳозир телефон қилиб, милиса чақираман, дедим. Ҳар тугул милиса номини эшитиб улар эшик олдидан нари кетди...

Йигитали сафардан чарчаб-ҳориб келганлиги учунми, холанинг саргузаштга ўхшатиб айтаётган ҳикоясини ҳафсаласизлик билан тинглади...

Эртаси эрталаб, Абди Олимович билан фонокабинетда учрашиб қолди. “Ҳозир уч кун кечикиб келганимни юзимга солади” деб турганди, иш кутганидай бўлиб чиқмади:

– О, с приездом! Қалай, яхши бориб келдингиз-ми? – дея ҳол-аҳвол сўради, кейин дўстона кайфият билан қўшиб қўйди: – Қани, янгиликдан гапиринг, ўртоқлар нима дейишди? Чет элга қачон кетадиган бўлдингиз? Йигитали кутилмаган тавозедан аввалига ўнғайсизланди, кейин кўрган-кечирганларини гапириб берди. Умидвор қилишганини ҳам айтди, – Бўпти, энди буёғига биздан битта яхши характеристика билан оқ йўл тилаб қолиш бўлади. Бир боринг, яна икки-уч йил ишлаб келасиз, қўшни!

Улар эшиклари бир-бирига ёндош ҳамсоя эдилар. Аммо, Йигиталини бу ерга кўчиб келганига бир йил бўляптики, ҳали яқиндан қўшничилик қилишмаган. Олимович Йигиталини факултетда ўз қўл остидаги шунчайин ходим сифатида “танирди”, холос. Мана, ниҳоят уни қўшни сифатида ҳам тан олиб гапирди. Бу гап Йигиталини элитди:

– Раҳмат, Абди Олимович!

– Энди, ука, – унинг гапини бўлди домла, – қўшни бўлгандан кейин олди-берди қилиб турайлик. Ўзингиз ёввойироқсиз, одамларга қўшилиб кетавермайсиз. Шунинг учун сизни кампанияга тортмоқчиман. Эртага бир жойга меҳмондорчиликка борамиз. Қаерга денг! Нукусга, бизнинг божаларникини бир тамоша қилиб келасиз. Шу баҳонада машинанинг “оёғи”ни ҳам кўрамиз. Ҳадеб темир гаражда қамалиб ётавермасин. Занг босиб, беланги бўлиб қолади.

Олимовичнинг гапини икки қилиб, энди тикланиб келаётган “қўни-қўшничилик” муносабатига путур етиб қолмасин деб, Йигитали унинг гапига рози бўлди.

Шу кетишганича беш кун деганда, янги йил арафасида қайтиб келишди. Шундай қилиб Йигитали қарийб ярим ойдан зиёдроқ вақт мобайнида Тошкентда бўлмади. Айниқса “меҳмон”да юравериш унинг шунчалик тинка- мадорини қуритиб юборган эдики, ҳатто ўз уйига кириб ҳам бирон нарса тамадди қилиб олишни ҳаёлига келтирмай, ўзини каравотга ташлади. Шу ухлаганича эрталаб телефоннинг

қаттиқ жириглаган овозидан уйғониб кетди. Трубкани олди, дўсти Рустам экан.

– Ўзи бормисан, дунёда! Сени уч-тўрт марта йўқлаб келишди. Биттаси ёш йигит, талабалардан чоғи. Иккинчиси ўзимиз тенги.

– Ким бўлди экан, улар? – Йигитали бир дақиқа сукутдан сўнг ҳамкасбини саволга тутди.

– Ёшроғи шу ерда ўқиётган ҳамқишлоқларингдан бўлса керак. Ёрдамнинг зарур бўлиб қолгандур.

Шу пайт Йигиталининг кўз олдида Тошкентга келиб техникумда таҳсил олаётган икки девор нари қўшниси Теша сомоварчининг ўғли Зокиржон деган бола гавдаланиб кетди:

– Гапинг тўғрига ўхшайди. Бундай танишлар фақат ўқишга кириш ёки имтиҳон пайтларидагина одамни йўқлаб қолишади... Хўш, ишларинг қалай?'

– Мени-ку, қўявер! Ўзингдан сўрасак! Хўжайинни эсон-омон олиб келдингми, сендан хурсандми?!

– Хурсандга ўхшайди!

– Хў, ундай бўлса, амалидан фойдаланиб қол. Ахир, девордармиён қўшнинг!

– Шунинг учун ҳам гапини икки қилолмадим.

Улар кулиб юборишди.

– Ҳой, менга қара, – бирдан уни саволга тутди Рустам, – эртага бизникига кел, янги йилни бирга кутамиз.

– Кўраман. Ҳозирча хайр! – Йигитали телефон трубка-сини жойига қўйди-да, ичкари уйга кирди.

Кийиниб, кафедрада бирга ишлашадиган паст қаватдаги қўшниси Фарҳод аканикига тушди. Эшик кўнғироғини узоқ чалди, ҳеч ким жавоб бермади. Демак янги йилни Чилон-зордаги боғ ҳовлиларида кутишга кетишган.

Икки бекат наридаги лағмонхонада овқатланиб, яна уйига қайтди.

Осмондан майда қор элар, чилла совуғи ҳам авжига минган эди. У билмай енгилроқ жерси пальтода ташқарига чиққан экан, емакхонадан уйига етиб келгунча роса адабини еди.

Йигитали эшикни очиши билан хонадан атир ҳиди аралаш баданни яйратувчи иссиқ ҳаво гуп этиб, юзига урилди. Тўғридаги меҳмонхона эшиги хиёл ёпилиб, кимдир яширингандай бўлди. Илғичда кундуз ёқали қордай опшоқ

пальто осигелик турарди. Бу қишлик кийимни биринчи кўриши бўлса ҳам, дарров унинг эгасини таниди.

Бошидан телпагини олиб, меҳмонхона томон энди икки қадам кўйганди, панада турган кимса орқадан унга ташланиб, икки кафти билан кўзларини маҳкам беркитиб олди.

Йигитгали:

– Топдим! Бу – Лаъли! Лаъли! – деб ҳарчанд уринмасин, унинг қўлидан, тўғрироғи кучоғидан чиқиб кетолмасди. Йигит елкасига чўғдай босилиб турган қизнинг кўкрак тафтини сизди. Шунинг учун ҳам энди ўзини ортиқча уринтирмай, бошини орқа томонга эгиб, ниманидир қидирди.

Қиз қўлларини бўшатди. “Жабрдийда”нинг кўз олди ёришди-да, қаршисида илгариги чиройига юз чандон чирой кўшилиб, гулдай яшнаб турган Лаълини кўрди. Беихтиёр “энди кўз бойлаш навбати менга” деб уни бағрига босиб, кўғирчоқникидай бежирим юзларидан ўпиб олгиси келди. Бироқ, бу “қўполлик”дан дарров ўзини тийди. Қиз чехрасидан тортиб, келишган қалди-қоматига узоқ тикилди.

– Мунча ғалати қарайсиз, худди одам кўрмагандай!

– Нима, кўзим тегиб қолишидан кўрқасизми?

– Йўқ, одамларнинг кўзи тегадиган бўлса, сиздай омадли йигитларга тегади. Олдингизда биз ким бўпмизки...

– Гўзал парисиз. Биласизми, агар бизларда ҳам гўзаллик конкурси ўтказилганда эди, албатта, сиз ютиб чиққан бўлардингиз. Балки “Тошкент маликаси” деб аташармиди!

– Кўйинг, бу масалада кейинроқ гаплашамиз. Аввало, мен сизни табриклагани келган одамман.

– Хўш, нима билан?!

– Мана шу шоҳона янги уйингиз, машинангиз, қолаверса яна чет элга кетиш учун тараддуланиб юрганингиз билан! – бирдан Лаъли орқасига ўгирилиб, қор қуюни уриб турган дераза ойналари олдига келди ва оҳишта ўзича гапирган бўлди:

– О, қандай бахтли одамсиз, мени ҳам ўша узоқ-узоқ мамлакатларга кетгим келади, қанот қоқиб кетгим... Қани энди, иложи бўлса!

– Нега иложи бўлмас экан. Мен дурустроқ жойда ишлайдиган бўлсам, сизни “виза” орқали чақиртириб олишим мумкин... Ўқишдан қачон келдингиз?

– Кеча кечқурун.

— Битдими?

— Ҳа, практикасини ҳам ўтказиб, бутунлай тамомлаб келдим. Уҳ, бу ер жуда иссиқ экан! — Лаъли оқ кофта кийиб олган бўлма ёқали ялтироқ жемперини ечиб, кресло устига ташлади. Энди у худди ёзнинг иссиқ кунларида енгил кийиниб, ўзини кўз-кўз қиладиган, диркиллаб турган қиз-жувонларга ўхшаб қолганди. Мабодо, ҳозир уйга бирон киши кириб келадиган бўлса, кўнглига ҳар хил фикр келиши ҳам турган гап эди.

— Мен сизга яна бир янгиликни айтмайми? — Лаъли қўлларини намоёнишкорона юқори кўтариб, бироз тахи бузилган сочларига оро бераркан, Йигиталига жилмайиб қаради.

— Ҳўш, эшитамиз, нима янгилик экан?

— Янги йилни мана шу янги уйда кутмоқчимиз. Эртага ойимлар бу ерга келиб, турли ширинликлар пиширадиган бўлдилар. Улар ҳар хил овқатлар тайёрлашга жуда усталар! Тагин, янги йилни бошқалар билан кутишга ваъда бериб қўймаганмисиз?

— Йўқ. Шерик тополмай бошим қоғиб турганди. Айниқса, сиз билан кутиш...

— Нима, ёмонми?!

— Аксинча, катта бахт!

— Эгоист бўлманг.

— Демак бахтни иккимиз тенгига баҳам кўрарканмиз-да! Энди, асосий масалага келсак, уйда ейишга ярайдиган бирон нарса йўқ. Мен чоғиб, бозорга бориб келсам. Янги йил арафаси қилиб, бир ош дамласак!

— Бўпти. Келгунингизча мен “қишки бассейн” да чўмилиб турсам майлими? — у қўли билан ваннахона томонга ишора қилиб сўради.

— Албатта. Мазза қиласиз!..

Йигитали пальюси ёқасини кўтарганича кўнишиб, қорга беланган ҳолда қоровулхонага кириб келаркан, кутилмаганда, танишдай бир кишига кўзи тушди. У тиззаси орасига иккита янги қўлтиқтаёқ тираб, афтидан қаёққадир чиқиб кетган қоровул чолни кутиб турар, ё бўлмаса, қорнинг бироз шаштидан қайтишини кутарди.

Йигитали қор кечиб кенг йўлакдан кетаркан ҳозиргина кўзи тушган йигитни қаердадир кўрганини эсламоқчи

бўларди... Бирдан эслади: ҳа, бу ахир, ёзда Илёснинг оши пайтида кўрган, Собиржон таништирган йигит-ку! Нима қилиб ўтирибди бу ерда, қўлтиқтаёқ кўтариб! Ҳа, энди билди: факультетга сўроқлаб келган, Рустам айтган йигит шубҳасиз мана шу! Ёшроғини ўшанда таниган — техникумда ўқиётган ҳамқишлоғи — Зокир деган бола. Демак, тахмини тўғри: ҳозир қишки сессия, “Кўллаб юбориш” хусусида Йигиталини қидириб юришгандир... Бир кўнгли орқага қайтиб, “танитай” ўтиб кетганлиги учун узр сўраб, врач билан кўришуси, қишлоқдан қачон қайтганини, у ерда нима янгиликлар бор, билгиси келди. Бироқ, ана шундан кейин, албатта, уйга таклиф қилиш кераклигини, у ерда эса, Лаъли борлигини эслаб, бу фикридан қайтди.

Мабодо врач Йигиталининг ўзини йўқлаб, ҳозир квартираси эшигини қоқиб борса, Лаъли ҳалиги кийимларида эшикни очса-я! Ана томоша-мана томоша!

Йигитали катта йўл бўйига чиқиб, трамвай бекати томон юришни ҳам, юрмасликни ҳам билмай чорраҳада туриб қолди. Унинг қаршисида хоҳлаганича юрса бўладиган катта равон йўл ястаниб ётар, лекин у боши берк кўчага кириб қолган одамдай гаранг эди.

— Бу ерда нима қилиб турибсан? Кимнидир кутаяпсан шекилли! — орқа томондан таниш овоз эшитилди. У ёнига ўтирилиб қўлтиғида ярим буханка нон, бир кўлида консерва банкиси кўтариб олган қоровул чол Стёпа амакига кўзи тушди.

— Шундоқ ўзим, — деб қўйди Йигитали унга жавобан лоқайдгина.

— Йигитали, сени сўроқлаб келган одамдан ўрнимда бирозгина ўтириб туриш деб, илтимос қилдим-да, дўконга чопдим. У билан кўришдингми?

Йигитали озгина ўйланиб қолди-да, ниманидир эслгандай, чолнинг елкасига кўлини қўйди:

— Ота, сиздан илтимос, менинг бу ердалигимни айтманг. Биласиз, ҳозир сессия пайти! Ёрдам бер деб, келувчилар кўп!

— Тушунарли, — чол сен қолавер, дегандай бир ишора қилиб, ўз пости томон кетди.

Йигитали чорраҳадаги телефон будкасидан Лаълига кўнғироқ қилганди, у дарров трубкани кўтара қолди. Худди қоровул чолга айтган гапларини унга ҳам тайинлади.

БЕШИНЧИ БОБ

ШАҲАРДА КЕЧГАН КУНЛАР

Қарийб ўн беш кунга чўзилган палатка режими Наволани ниҳоятда зериктириб юборган эди. Баъзан пастдаккина кенг табақали дераза ойналаридан оппоқ қорга бурканиб ётган ташқаридаги майдон ва дарахтзорлар ичига кўз ташлар, фирч-фирч қор босиб ўгаётган одамларга бирам ҳаваси келардики, қанийди энди иложини топса, ҳозирнинг ўзида бу ердан қанот боғлаб чиқиб кетса, шаҳарнинг қаерида бўлса ҳам, Йигитали акасини истаб-сўраб топса, мана, айтганингиздай олдингизга келдим, деса.

— Навола опа! — қизнинг хаёлларини ҳамшира билан олдинма кетин кириб келган Моҳиранинг кўнғироқдай овози бўлиб юборди. — Бугун сизни олиб кетгани келдик.

— Ҳа! — дея орқароқдан бу гапни маъқуллаган бўлди Муроджон, — Сизни олиб кетамиз энди, зерикканга ўхшайсиз. Бўлар, шунча ётганингиз. Бахтиёр Шодиевич рухсат бердилар. Кузатувлар натижаси яхши! Қолганини уйда даволаймиз.

Қиз “уй” сўзини эшитди-ю, кўз олдида соғинган қишлоғи, ёнма-ён икки ҳовли, Кўрбулоқдаги “бригада” си аъзолари... меҳрибон ача ва касалманд Умурзоқ буваси гавдаланиб кетди, кўзлари шодликдан чақнади.

Аммо, бу шодлик узоққа чўзилмади. Бирдан унинг ўрнини хомушлик эгаллади: наҳот, дарров уйга кетиб қолишса! Шунча жойдан келиб, Йигитали акаси билан учрашолмай қайтишса, қандай бўларкин!

Қиз юзида лаҳза ўтмай бир-бирига ўрин берган бу икки ҳолатни Муроджон дарров пайқади.

Унинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Машина олиб келдик. Ҳаммамиз бирга бизникига борамиз. Уйимиздагилар кугиб ўтиришибди.

Ҳаммаёқ ошпоқ қорға бурканиб ётарди. Бу ернинг қиши Боғободникидан ҳам қаттиқроқ туюлди, Наволага. Кўзлари худди кўча тўлдириб тоғдан қайтган подадай ўрмалаб бораётган сон-саноксиз машиналарга, кенг асфальт йўлнинг икки томонига қуриб ташланган осмонўпар баҳайбат иморатларга завқ билан тикилган эди.

Шаҳар ҳақиқатан катта экан. ТошМИдан Муроджонларнинг ҳовлиси жойлашган номи ҳам худди Боғобод атрофидаги жойлардай ғалатиноқ “Қурбақаобод”га келишгунча икки соатга яқин машинада юришди.

Оиланинг ўртанча фарзанди Муроджоннинг синглиси Моҳира акасига ўхшаш оппоқдан келган, чўзинчоқ юзли, кўзларидан самимият балқиб турадиган ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлардаги сўзамол, очикқина қиз эди.

У Наволани зериктириб қўймаслик учун нуқул гапирар, камгап меҳмон онага ҳар хил саволлар бериб, суҳбатини олмоқчи бўларди.

Муроджонларникида меҳмондорчилик билан кунни ҳам ўтказишди. Лекин қиз юрагини тинимсиз бир ташвиш ўртарди. Наҳот, Йигиталини кўролмайд кетишса.

Эрталаб нонушгадан кейин Муроджон институтга бориб, гап тошиб келган:

— Йигитали Москвадан қайтган куниёқ, домласининг зарур иши чиқиб қолиб, Нукуста кетишган экан. Домласи келибди. Энди у киши ҳам шу ерда бўлиши керак. Мен “Олимлар уйи”га ўтиб, қандай қилиб бўлса ҳам тошиб келаман, — деганди.

Шундан бери Наволанинг кўзлари тўрт.

Ниҳоят... тушга яқин олди ойнаванд айвоннинг кенг деразаси кўзларидан бемалол кўриниб турадиган ҳаворанг дарвоза қаноти очилиб, Навола ҳам, Меҳри хола ҳам ўша ёққа қараб қолишди. Асқар бува билан Муроджонлар олдинма-кейин кириб келишди. Улар ёнида бошқа ҳеч ким кўринмади.

Барибир Навола ноумид қолмади: “Янги йил қилиб, қишлоққа кетган бўлсалар керак. Балки бизни ўша ерда кутиб тургандирлар”.

Узоқ маршрутлар бўйича қатновчи қора такси филдирак тишлари орасидан кулранг, ҳўл қор парчаларини орқасига қарагиб бир отди-да, шиддат билан олис йўлга жўнаб кетди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ЯНГИ ЙИЛ КЕЧАСИ

Йигитали кеча Лаъли тайинлаб кетган турли овқат масаллиеларидан тортиб, мева-чевагача айтилганидан ҳам зиёда қилиб, бозордан келтириб қўйди-да, уни кута бошлади.

Ниҳоят, кундуз соат ўн иккиларга яқин қиз келди. Лаъли кечагидан ҳам бошқача кийиниб олган, ўзига дид билан оро берган эди. Ичкарига тўрт-беш қадам қўйгач, ихчамгина оқ қўлқопни ечиб, қўлини йигитнинг лаби томон чўзди. Бу, ўп, дегани эканлигини Йигитали бироздан кейин тушуниб етди. Оққуш тумшуғидай эгилиб турган оппоқ қўлни кафтлари орасига олиб, лабига босди... Ҳозир Лаъли, ўл деса, ўлишга ҳам тайёр эди.

Шу он кутилмаган ҳол юз берди: ҳали зичлаб ёпиб ултурилмаган эшик тирқишидан Соттихон аянинг бапараси кўринди-ю, лип этиб ғойиб бўлди. Орқаси билан турган Лаъли буни пайқамади. Аммо, Йигитали жойида қотиб қолди. Жимжит коридор томон кулоқ тутди. Нарироқда, эшикнинг ён томонида кўшни аёл ҳали ҳам пойлаб тургандай бўлди. Шартта остона ҳатлаб ташқарига чиқди. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, эшикни зичлаб ёпиб, кулфлаб қўйди.

Лаъли пальтосини ечиб шкафга иларкан ҳа, тинчликми, деган савол назари билан Йигиталига қаради. Аммо у живоб бермади, ошхонага кириб кетганди.

Лаъли ичкарида диванга оёғини чалиштириб ўтириб олиб, суратли журнал варақлар, Йигитали эса, бозордан келтирган масаллиеларни алоҳида-алоҳида қилиб, идишларга жойларди.

Бир пайт ёнидаги калит билан эшикни очиб, Пошша хола кириб келди.

— Вой, ўғлим, пиёз тўғраяпсизми, бу нима қилганингиз. Мана, ҳозир ўзим уннаб юбораман, — у улкан қанордай кўкиш пальтосини каридор ёнидаги илгакка илди-да,

Йигитали ёнига келиб, елкасига қоқди. — Зап ўғлим борда, пиёз тўграшингиз худди ошпазларнинг ўзи!

Шу пайт телефон жиринглаб қолди.

Йигитали трубкани кўтарди.

— Бормисан ошна! — Салимжоннинг таниш овози эшитилди. Бир айланиб келай ҳам демайсан! Янги йиллар муборак бўлсин!

— Ўзларингга ҳам муборак... Шу, дарс... иш... оғайни.

— Эрталаб Муҳсинали домлани кўргандим. Бироз гаплашдик. Сени йўқладилар. Анчадан бери кўринмайди, дедилар. Хўп, майли, вақтингни олмай! Уйга кел, айланиб.

— Кўраман, — Йигитали телефон трубкасини жойига қўйди.

Муҳсинали Ҳайдарович уни йўқлабди. Ўзи, шундай! Озгина бедарак кетса, домла ё уйига, ёки Фозил акага телефон қилиб, унинг ҳол-аҳволини сўрайди. Ҳали замон яна янги йил билан табриклаб қолса керак! Ноябрь байрамида ҳам шундай бўлганди. Яхшиси, шу тобда фир этиб домланикига бориб келса, яхши бўларди.

Ўртадаги стол яхшилаб безатилди.

Соат кеч тўққиздан ўтиб кетди ҳамки, уй эгасидан дарак бўлмади.

Бир маҳал этик қўнғироғи чалиниб, кутилмаган меҳмон — Холдорхон кириб келди.

— Қайси шамол учирди, шерик! Вой айланиб кетай, қадамларингизга ҳасонот, — Поппша хола “шериги” билан гарчи куни кеча учрашган бўлса-да, худди узоқ вақтдан бери дийдор кўришмагандай кучоқ очиб сўраша кетди.

— Вой-вой, кеп қопти-ку менинг дўндиқчам! — Холдорхон эркакчасига Лаълининг белидан кучоқлаб сўрашди-да, одатдагидек ҳазил қилди. — Яна юз чандон очилиб кетибсан. Шуни эсдан чиқарма, эрга текканингдан кейин биринчи жазманинг ўзим бўламан!

— Холаси тупмагурей, ҳазилингиз қурмасин, худди чапани йигитлардай кучоқлайсиз-а, қизимнинг қовурғаларини қисирлатиб. — Поппша хола гавдасига ярашмаган қилиқ қилиб қўйди!

Холдорхон ҳар томонга қараб кўяркан:

— Уйни саришталигини қаранг-а, эркак одам яшаётган жойга ўхшамайди, — деди.

— Айтгандим-ку, сизга, бу болага мана шу одати учун меҳрим тушиб қолган, деб.

Бирдан Холдорхоннинг эсига уй эгаси тушиб қолди:

— Ўғлингиз қани? Кўринмаяпти. Бирон жойга кетганми дейман? — деди атрофга аланглаб, дўриллаган овози билан.

— Ҳа, рови қаергадир ўтиб келаман деяётгандай бўлувди. Шу пайтгача дараги йўқ, — гапириш малол келаётгандай тили учиди жавоб берди Пошша хола ва Холдорхон эшиқдан кириб келганда айтган сўзни яна қайтарди. — Қайси шамол учирди, бирон янгилик борми, дейман?

— Янги йил янгиликсиз бўладими? Уйимга меҳмон бўлиб марғилонлик “ўртоғим”нинг эри келди, — кейин маънодор қилиб қўшиб қўйди, — фабрикага кўзни оладиган атлас газмоллардан келтирган экан!

— Совға-саломни борми?

— Ҳа. Агар харидор бўлса, топилади деяпти. Директор опамиз майли, дебдилар шекилли. Бунақа ишларга ўзлари аёл бўлсалар ҳам, ўғил бола деяверасиз, у кишини!

Пошша хола эриб кетди.

— Илоё мартабалари бунданам зиёда бўлаверсин! — дея бор гавдасини соллатиб қўйди.

Пошшахоннинг хаёли беш йилча олдинги “ўтмиши”га учди. Унга яна ўша “бой-бадавлат” бўлиб яшаган, ҳали-ҳали пайти келганда “таги кўрган одамман” деб мақтаниб қўядиган, омадли “даври” қайтиб келаётгандай туюлиб кетди.

— Келсам, ҳовлингизни эшиги қулф, ҳойнахой шу ерда бўлсанигиз керак деб йўлни шу ёққа солдим... Анаву эшик олдидаги эчкисоқол қоровул мунча кўпшакдай қопағон бўлмаса!

— Худонинг балоси, у. Баъзан менинг ҳам йўлимни тўсади, яшшамагур. Йўқол нари дейман-да, кириб келавераман, — Пошша хола чой қўйиб узатаркан, сабри чидамай, — Меҳмоннинг ҳузурига боришимиз керакми? — деди.

— Янги йилни меникида бирга кутамамиз, дегандим. Лекин анча уриниб қўйибсиз! — Холдорхон стол устига ишора қилиб, қўйди, — Буларни ташлаб кетишга одамнинг кўзи қиймайди!

— Нега ташлаб кетарканмиз. Ўз насибамизни олиб кетамиз.

– Ундай бўлса, ҳар ким ўз тенги билан, – Лаълига кўзини тикканича гапирди Холдорхон. – Биз қариялар у ерда кутайлик, ёшлар бу ерда қолсин! Лаълидан садо чиқмади.

Она кетатуриб, Лаълига тайинлади:

– Қозонда жаркоб қайнаяпти. Оловини пасайтириб кўйдим. Икковингта бир хил овқатнинг ўзи етарли. Уйни ичидан маҳкам беркитиб олиб ўтиравер. Йигитали ҳали замон келиб қолса керак. Калитни олмабди, дурустроқ кийинмабди ҳам. Кейин, сени уйга обориб кўйсин, мен Холдорхон опангникида узоқ ўтириб қолмайман.

Йигитали шошиб енгилроқ кийиниб чиқиб кетган экан, кечки изгиринда адабини еди. Бўйинларининг ости аёз захридан ачишар, худди игна санчилаётгандай бўларди. Оғзидан чиқаётган ҳовур папирос тутунига ўхшаб “бурқсийди”. У иссиққа талпинарди.

Яна ҳаёлида Лаъли! Қани энди онаси бўлмаса-ю, кечагидай яна уни бағрига олса, оловдай оғушига бош кўйса... Ҳа, нима қипги! Шу пайитгача бошқаларга ўхшаб ўйнаб-кулгани йўқ. Бу “қўғирчоқ”нинг ўзи-ку, хоҳласанг сеникиман, фақат ситамларига бардош бер, чидасанггина ютиб чиқасан, деб турибди.

Йигитали учинчи қаватга кўгарилгунча ўтган вақт ичида сурган ширин хаёли ҳақиқат бўлиб чиқди. Эшикни Лаъли очди, жилмайиб кутиб олди:

– Вой, мунча қўлларингиз муздай. Совқотдингизми?

– Совқотдим. Иситиб кўйинг!

– Ажаб бўпти. Енгил кийиниб, индамай кетворганингизнинг жазоси бу!

– Онангиз қанилар?

– Фақат менинг онамларми! Сизни ҳам ўғлим дейдилар-ку.

– Ҳа, менинг ҳам онам.

– Ойимни Холдорхон ая меҳмондорчиликка олиб кетди.

– Демак, бу ерда иккимиз қолибмиз-да? — Йигиталининг маънодор тикилиш билан берган бу саволи жавобсиз қолди...

Соат чиқиллаб юриб турар, унинг мили орзиқиб кутилаётган дақиқаларга яқинлашиб борарди. Ниҳоят, телевизордан эшитилган занг жаранги қадаҳлар жаранги билан қўшилиб кетди...

Ана, экранда қўлида қадаҳ тутган бир-иккита эмас, бир нечта таниш дикторлар туришибди.

— Келинг дўстлар, ичайлик шодон, — деди улардан бири шоирона завқ билан.

— Йўлдош бўлсин шодлик ва бахт сизга мудом, — деди йигит “мушоира”ни давом эттириб...

Кўпчилик хонадонлар каби Йигиталиникида ҳам осойишталик ҳукм сураар, бу икки ёш ўзларининг бамаъни ўтиришлари билан қўйилиб қолган нафақадор қарияларни эслатишарди. Ҳатто, уй эгасидаги бояги шайтон васвасаси ҳам йўқ, у бўшашиб қолгандай эди.

— Ҳа, нега мунча ланж кўринасиз?

Йигитали индамади. Уни кайф элитган эди.

— Келинг, танца тушамиз! — Лаъли қўлтиғидан олмоқчи бўлди, лекин йигит унга рўйхуш бермади.

— Тавба, қиз боланинг қўлини қайтаришга уялмайсизми!

— Қ-қиз бола... ҳақиқатан қиз боладайсиз. Ўнгасини ўрнини босасиз! — Йигитали кўзларини сузиб, вужудига жон оралагандай сергакланди. — Шунинг учун ичамиз! — у чап қўлини Лаълининг белига ташлаб, ўнг қўли билан қадаҳни олди, бир симириб ичиб юборди.

— Ҳа, бормисиз! Қовоғингизни уйиб олиб, бояги ўтиришингизни қаранг, худди азага келган одамдай. Янги йил бўлгандан кейин, мундоқ, ўйин-кулги қилиб ўтирайлик-да! Танца тушмоқчи эдик, шекилли!

— Танцадан укувим йўқроқ... — соқов одамдай ғудурлаб деди у.

— Вой, мен ўргатиб қўяман. “Реккенрольд”, “Чача-ча”ни эшитганмисиз, пластинкасини олиб келганман. Ёзда келганимда радиода қўйиб, ойимларни ҳам ўргатиб қўяй деганман. Лекин, сал фигуралари тўғри келмайди-да!

Телевизорни ўчиришди. Столни четроқ суриб жой очишди. Шундай қилиб, Поппа хола ўрганиб олинишга сал қолган “танца”ни Йигитали ўргана бошлади.

Аммо, у Лаълининг тили билан айтганда “маданиятли” бўлишга қарамай, бу хилдаги музыкаларни хуш кўрмас, кўпроқ Шарқ классик куйларига мафтун эди. Шунинг учун “ча-ча-ча”нинг қалдир-қулдур мақоми бошланиши билан бу музыкага “тушунини” уёқда турсин, Лаъли ҳар томонини силкитиб, телва-тескари қилаётган ҳаракатлари

унга жуда кулгили бўлиб туюлди. Гандираклаб ўзини диванга ташлади:

— Маладец, маладец! Мана шу рақс учун ичамиз. Оти нимайди? “Ача-ача”ми ёки “Ча-ча!” — Йигитали ҳиринглаб қула бошлади.

— Бу “Роккенрольд”-ку, Йигитчик! — Лаъли ундан астойдил хафа бўлгандек, лабларини чўччайтириб, диванга яқинроқ келди.

— Ҳа, “Роккенрольд!” Мен бунақа номни ўша чет элда ҳам эшитганман, — бирдан у Лаълига тикилиб қолди.

ЕТТИНЧИ БОБ

ИСКАНЖА

Холдорхонникидан оз-моз “боши оғриб” қайтган Пошшо хола уйига кирди-ю, печкани ҳам ёққиси келмай, муздек кўрпага ўралди. Дарров кўзи илиниб қолди.

Одатлагидек эрталаб барвақт уйғонди. Лаъли келмабди. Қолиб кетишини ҳам ўзи сезгандай бўлувди. Апил-тапил кийиниб, Йигиталиникига йўлга тушди.

Калитни қулфга солмасдан аввал диққат билан ичкарига қулоқ тутди: жимжит! Эшикни очди. Шалпангқулоқ ёқа пальтосини ечиб, қозиққа илди. Секин юриб, чап ёндаги меҳмонхонага кирди. У ер тартибсиз, тўс-тўполони чиқиб кетган. Жаркоп товоқда сузилганича шундоқ қолиб кетибди. Татиб кўрди, ёмон чиқмабди. Очиқиб турганди, егиси келиб кетди. Аммо, нафсига ҳай берди. Ўзига кўпроқ хуш ёқадиган шампанскийнинг узун шипасини кўтариб кўрди, бўм-бўш. Шу пайт ўнг оёғи полда ётган яна бир шипа устига беҳосдан тушиб, тойиб кетишига оз қолди. Диван этагида Йигиталининг тўнтарилиб ётган чипта шипагини кўриб, у шу ердалигига ишонч ҳосил қилди-да, оҳиста коридорга чиқиб, ўртадаги хонанинг эшик тирқишидан мўралади.

Мўралади-ю, уни бугунлай “ўзиники” қилиб олиш учун зимдан режалаб юрган ниятига етгандай бўлди. У иш бундай осонлик билан ўнгидан келади деб ўйламаганди... Демак, энди ипни маҳкамроқ тутса бас! Ювошгина “лаққа”нинг қармоқдан қутулиб чиқиши амримаҳол!

У қаттиқ саросимага тушган одамдай бирдан қиёфасини ўзгартди, чошиб меҳмонхонага кирди. У ерда нима қилишини билмай, бир лаҳза ўйланиб қолди. Кейин, аста китоб жовони томон йўналди. Унинг ғаладонини секин ўзига тортди. Ичини титкилади... Сўнг янги қора бархут камзулининг ички чўнтагига алланималарни шошиб-пишиб тикди. Коридордаги қозиқдан пальтосини олиб кийди. Войдод-

лаганича қизи билан йигит каравотда гужанак ётган хонага бостириб кирди.

Йигиталининг уйида говға саҳар-мардондан бошланди. Пошша хола бақирар, “шарманда бўлдим, шарманда бўлдим!” дея овозини борича чинқириб, зикр тушаётгандай йиғлар, чўккалаб ер муштлар, пешонасига шапшатиларди.

– Сендан кутганим шумиди! Тўйғазганга тўнқайдингми, нонкўр! Энди сени омон қўймайман! – дея Йигиталига ташланар, онангни шарманда қилдинг, ўлдирдинг, энди маҳалла-қўй олдида қандай бош кўтариб юраман, – дея қизини бурчакка қисиб, сочларини юларди.

Шунинг устига эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Пошша хола зум ўтмасдан Абди Олимовичнинг ойисини бошлаб кирди:

– Кўринг, айланай, Соттихон! Шўримга шўрва тўкилиб қолди. Энди нима қиламан. Шунча едирган-ичирган нон-тузимга рози эмасман. Ўғлим деб юрсам, мана нима ишлар қилибди, бу гўрсўхта! Бунга қандай тоқат қиламан, энди! – Пошша хола овозини янада баландроқ қўйиб, йиғлашга тушди. Муштларини Йигиталининг даҳани остида ўйната бошлади. – Бу ернинг сувини ичиб, бўйни йўғонлашиб қолган-да, бу бойваччани. Шу бўйинларингни чирт узиб олайми-а, беандиша, беномус! Ҳа, йигит ўлгур, менда нима қасдинг бор эди. Нега, қизимни зўрлик қилиб, олиб келдинг, уйингда!

Ҳозир Пошша хола нима деса, ҳақ эди.

Йигитали турган жойида тош қотган, индамас, ҳатто шу топда бу аёл уни ўлдириб жонини олса ҳам, миқ этмай тураверишга ўзини зиммадор сезарди.

Қовоқлари халгадай осилиб тушган, пакана бўй, бароқ-қош Соттихон еб юборгудай бўлиб, Йигиталига совуқ назарини тикиб турар, Пошшахоннинг жаврашини индамай эшитарди.

Бир пайт қўшни аёл тилга кириб, унинг гапини бўлди:

– Нима қиласиз, ўзингизни койитиб! Тўғри милицияга обориб топширинг. Давлатнинг закони бор. Шаҳар бедарвоза эмас, зўрлаганни отади! Осон бўптими, бир қизни боқиб, катта қилиш!

– Отдираман, ҳа, отдираман! – Пошшахон қўлини бигиз қилиб келиб, Йигиталининг пешонасига тиради, – мана шу

жойидан отдирмагунча қўймайман, бу зўравон бузуқини. Ҳам ота, ҳам она бўлиб, ёлғиз бошим билан не машаққатларда катта қилган гулдай қизимни-я... вой, мен бунга қандай чидайман, Соттихон! — яна хўнгилаб йиғлай бошлади, у.

Қия турган эпик табақаси каттароқ очилиб, елкасига кўкиш тўн ташлаб олган Адби Олимович ичкарига кириб келди. У нукул кайфдан шилшиқланиб баттар кичрайиб қолган қийиқ кўзларини тинимсиз пирпиратиб, оғзидан “ҳиқ” этган хунук овоз чиқариб:

— Ҳа, нима гап? Бирон кор-ҳол бўлдими, дейман?! — дея аввал истехзо билан Йигиталига қаради, кейин Поппша-хонга ўтирилганди, у:

— Вой-до-од, — деб юборди, — бу баттол шўримга шўрва тўқди, Абдихон ўелим! Жазосини ҳукумат берсин. Бўлмаса омон қўймайман! — Бирдан Поппша хола чангалини ёзиб Йигиталининг юзларига ташланиб қолди.

Олимов ҳай-ҳайлаб ўртага тушди.

Йигиталининг бир тутам сочи юлиниб, ўша жойидан тирқираб қон чиқди. Унинг бошига яна қарғиш, ҳақорат-маломатлар ёғила кетди.

Гап орасида Соттихон ҳам ўғлига қараб, сўзини маъқуллаб олди:

— Ана, ўелим, кеча сенга айтмабмидим, олдимизга қўнни эмас, бир бузуқи кўчиб келибди, деб. Кароматини ҳам кўрсатди!

Поппша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб, ўтириб қолди. Энди у тўхтовсиз пешонасига шапшатилаб, оғзи ҳамон тинмасди:

— Вой, Абдихон қандай одам бўлдим энди. Амакингиз раҳматли ҳукумат учун жонини фидо қилиб, бизни ёлғиз ташлаб кетди. Бу танҳо қизни бева ҳолим билан боқиб, ювиб-тараб катта қилгунча она сугим оғзимга келганди. Энди бунисига чидай олмайман! Бу яшшамагурга ҳукумат ўз жазосини берсин! Менга йўл-йўриқ кўрсатинг, қайси эпикка бошимни уриб арз-дод қилай! Менга маслаҳат беринг! Агар додимга қулоқ соладиган топилмаса, унданам каттароғига бораман. Фронтвикни хотиниман, битта институтни ишониб топшириб қўйганинг менинг гулдай қизимга босқинчилик қилди, дейман. Министринг олдига ҳам чиқаман!

Соттихон:

— Ҳа, шундай... — деб гап бошлади-ю, ўғлининг алланечук ўзгариб, Пошшахонга “бас” дегандай ингичка узун, қора бармоқли қўлларини силтаб қўйганини кўриб, жимиб қолди.

Пошша хола Олимовдан бирон ақли гап чиқишига кўзи етди шекилли, унга мўлтираб қаради. Ҳарна қилса, бошлиқ олам!

— Раҳбарларни тилга олиб, уларни безовталаб, нима қиласиз! Бу масалани ўзимиз ҳал қилолмаймизми?! Қани, қизингиз?

— Бояқиш нариги уйда ўтирибди! — деди Соттихон Пошшахоннинг ўрнига жавоб қилиб. — Ёлғиз болам, ўзини бир нарса қилиб қўйса, нима қиламан! — Пошшахон яна юқоридан кела бошлади, кўзини ишқалаб.

— Унақа, ваҳима гапларии қўйинг, — силтаброқ сўзлади Олимов, — ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Энди бўлар иш бўлибдими, жанжал ҳам, йиғи-сиғи ҳам ортиқча! — У пўписа оҳангини туширмай, холани бироз босиб қўйган бўлди-да, аста Йигиталига ўтирилди:

— Акоси, мен сендан буни кутмагандим. Ҳозир елкангда катта жиноят тоши турганини биласанми, ўзинг! Беркигишнинг нима ҳожаги бор: шу дақиқаларда бутун ҳаёт-мамотинг мана шу опамизнинг қўлларида турибди.

Пошша хола гавдасини тикроқ тутиб олди.

— Шуни яхши билсанг, — сўзини давом этдирди Абди Олимович сал дўққа яқинлаштириб, — бизларни озгина холи қўй! Ташқарига чиқиб тур. Бир оздан кейин ўзинг билан алоҳида, эркакчасига гаплашамиз.

Пошша хола уйдан чиқарманг, дегандай ўрнидан туриб, Йигиталининг йўлини тўсмоқчи эди, Олимов қўяверинг, ҳеч қасёққа кетмайди, деган маънода кўз қисиб, уни хотиржам қилди.

Йигитали домладан бунчалик рўшноликни асло кутмаган эди. Бир неча минутлар олдин жаҳаннамга айланиб қолган ўз уйидан тезроқ чиқиб кетиб, қутулиш йўлларини фақат орзу қиларди, холос! У ловиллаб турган олов устидан сақраган каби, Пошша хола қаршисидан ўтиб олди.

“Мен нималар қилиб қўйдим? Энди бўёғи нима бўлади!..
Наҳот шунчалар тубанликка бориб етдим”.

Мана шу хил ўй-хаёллар остида оппоқ қорни ғирч-ғирч босиб бораркан, ҳам руҳан, ҳам жисмонан эзилар, нима қилишини билмай, боши гаранг эди.

Эндигина бир-икки одамнинг изи тушган йўлак адоғидаги дарвоза олдида қор кураётган қоровул чолга дуч келди:

— Янги йилинг қуллуқ бўлсин, болам!

Йигитали совуққина қилиб:

— Раҳмат! — деб қўйди-да, бошқа индамади.

Вақт ҳали эрта бўлишига қарамай, бутун оламнинг шодлиги ва шовқин-сурони дарвоза қаршисидаги хиёбон майдонида эди. Бир тўда ўғил-қиз икки-учтадан ўтириб олиб, чана тортишар, сирпанчиқ учишарди. Каттароқ ёшлилари қор юмалатиб, майдон ўртасига “Қорбобо” ясашарди. Ҳаммаси шод-хуррам. Йигитали улар олдидан бепарвогина ўгиб кетди-да, бекат қаршисидан чиқиб қолди.

У трамвай келгунича одамларнинг кўзидан четроқда, у ёқдан-бу ёққа бориб келиб, анча вақт қор кечди. Бир маҳал орқадан кимдир отини айтиб чақиргандай бўлди. Шундоқ ёнига ўтирилди-ю, ҳамқишлоғи — самоварчи Тешавой аканинг ўғли Зокиржонга кўзи тушди. Нима дейсан, дегандай унга қараб қолди.

— Ассалому алайкум, Йигитали ака! Сизни анча кундан бери қидирдик. Мен қишқи каникул қилиб уйга биргандим, таксида эшигинлар олдига етганимизда томига пичан босилган бостирма қулаб тушди. Тепасида одам борга ўхшовди, машинадан тушиб ёрдамга чопдик. Хайри ачам югуриб чиқдилар. Кишилар йиғилди. Бостирма остидан Навола опамни топиб олдик. Кейин, у кишини бу ерга олиб келиб, ТошМИга ётқизишган экан.

— Тузукмикан?

— Кеча борсам, докторлар тузалиб уйига кетди, дейишди. Энди қишлоққа тезроқ етиб боринг. Хайри ачамлар шуни айтиб қўйгин, деб менга тайинлагандилар.

Йигитали индамади... Бирдан кўча жимлигини бузиб келиб қолган трамвайнинг орқа вагонига ўзини урди.

ТЎРТИНЧИ ҚИСМ
ИККИ ЎТ ОРАСИДА

БИРИНЧИ БОБ

ЛАЪНАТ ТАМҒАСИ

У боши оққан томонга кетяпти-ю, юрагини аста-секин ғам аралаш ваҳм боса бошлади. Пошша холанинг дағдағалари, яқинда ўелим-ўелимлаб, машинасида ўтириб меҳмондорчиликларга бориб келган Соттихоннинг бутунги гаплари, Лаълининг уввос солиб нариги хонага чиқиб кетгани бирма-бир йигитнинг фикр тарозисидан ўта бошлади.

У ўйлаган сари ҳеч оқлаб бўлмас гуноҳ қилиб қўйгани, айбдорлиги ойдинлашиб борар, боши-кеги йўқ тубсиз жарлик қаърига тушиб кетаётгандай ҳис этарди, ўзини.

Ҳақлигига ҳам, ноҳақлигига ҳам шубҳа билан қарайдиган бундай дамлар одам ҳаётида жуда камдан-кам бўлади. Ҳақ бўлса, киши ўзини оқлаш учун курашади, ноҳақ бўлса нажот йўллариини излайди. У эса, ҳар иккисидан ҳам маҳрум эди, ҳозирги дақиқаларда...

Йигитали шу кетганича учинчи кун эрталаб факультетга келди. Ўчакишгандай кечикиб қолибди. Биринчи соатга кириш керак бўлган курс аудиторияси олдига келиб, ичкарига кулоқ тутди. Дарсига бошқа ўқитувчи кирган экан.

У соатига қаради. Тўққиздан ўтибди. Дарс тугашига озгина вақт бор. Юраги чошиб-чошмай, деканат томон кета бошлади. Эшикни очиши билан, қасққадир телефон қилаётган котиба олдида тик турган Абди Олимовичга кўзи тушди.

Қиз уни кўриб:

– Ана, ўзлари келиб қолдилар, – деди-да, трубкани жойига қўйди.

Домла ўтирилиб, орқасига қарали.

— Қаерларда юрибсиз, оғайни? — у “оғайни”ни ўзгача киноя билан айтди-да, Йигиталига яқинроқ келди. — Ўша кунни қочиворибсиз! Биз бунақасига келишмагандик-ку! Қани, юрингчи ичкарига, бир гаплашиб олайлик. Лекин эркак одамнинг ишини қилмадингиз! — у атайин котиба эшитсин дегандай овозини баландроқ қўйиб, кўрсаткич бармоғини ҳаволатиб қўйди.

Йигитали унинг орқасидан ўзига кўп “қадрдон” бўлиб кетган кабинетга кираркан, бир томонга қаторлаштириб қўйилган курсилардан бирида ўтирган Пошша холага кўзи тушди. Юраги орқасига тортиб кетди.

Пошшахон одатдаги пайпоқ билан киядаган иттумшуқ туфлисини амиркон калиш-маҳсига алмаштирган, пешона-сини оқ тулли чит билан танғиб, бошига тивит румол таппаб олганди. Эғнида эса, шаҳар урфидан чиқиб қолган қора духоба чопон. Унинг олис сафарга отлангани шундоқ кўриниб турарди.

Йигитали ичкарига киришга кирди-ю, орқасига бурилиб кетолмади. Пошша хола тивит рўмолининг бир учини сал тортиб, “башаранг қурсин” дегандек юзини тескари ўтириб олди. Бу йигит учун сал далда бўлди.

— Қани, ўтирингчи! — деди Олимов ниқтов билан қўлини бигиз қилиб, қаршидаги курсилардан бирини кўрса-таркан.

Йигитали домладан бирон рўшнолик чиқмаслигини илгаритдан билар, ундан ўзини четроқ олиб юришга ҳаракат қиларди. Бир девор қўшни бўлиб келгандан кейин ҳам, яқин-яқингача ош-қатик бўлолмаганлигининг боиси шунда эди. Мана, энди кутилмаган тасодиф орқасида зарурат туфайли жанжалга аралашиб қолган экан, бу одамга бирон қаттиқ сўз гапиролмас, сизнинг ишингиз бўлмасин ҳам деёлмас эди. Ҳар қалай ҳозир унинг олдида тили қисик эди.

Олимов Йигиталига бошқа эътибор бермади. Кераги бўлмаган ҳолда стол тортмасини очиб, ниманидир қидира бошлади.

Орадаги жимликни кутилмаганда, Пошша хола бузди:

— Мен энди бу бола билан ади-бади айтишиб ўтирмайман, адресини беринг, деяпман, Абдижон! Ўша қишлоғига бориб, шундай бевош бола тарбиялаган ота-онаси билан ўзим

гаплашиб келаман. Ҳамманинг олдида сазойи қиламан. Кейин, ўзини омон қўймайман! — У охириги сўзига урғу бериб, ўрнидан туриб кетгудай ҳолатда Йигиталига мушт ўқталиб давом этди. — Бутун шаҳарга айюҳаннос соламан. Министрни олдида чиқаман! Фронтовик эрим...

— ... Э, хола! — Олимович қўлидаги ручкани шашт билан столга уриб, жаҳл қилгандай ўрнидан туриб кетди. Сўнг бироз ўзини босгандай бўлиб, аёлни тинчитган бўлди. — Сал ўзинини боссангизчи. Бу ер ҳам катта давлат идораси. Ўша, Сиз айтаётган министр ўртоқ Нажимовга қарашли идора. Сизга айтдим-ку, жим бўлинг деб! Бу ер келволиб, оғизга келган гапни айгилаверадиған жой эмас. Бақариш-чақаришдан нима фойда. Бунақада ўзингизни ҳам, қизингизни ҳам, қолаверса, бизнинг бутун катта коллективни ҳам юзига доғ тушириб қўямиз! Ҳали унга, ҳали бунга, арз қиламан деяверманг... Жа, аламингизга чидаёлмаётган бўлсангиз, қонун билан иш тутинг. Ҳозир ҳамма нарсани қонун ҳал қилади. Адресини оларсиз, қишлоғига бориб, нима иш қилсангиз — қиларсиз! Мана, бу ердаги органларга ҳам учрарсиз. Лекин, унгача бу бола билан икки-уч оғиз гаплашиб олишимиз керакми! Ахир, бу бизнинг кадр. Мен узвий бошлиғиман. Яна, яхши биласиз, девор-дармиён кўшнисиман. Кўзингиздаги ёшни артиб олинг. Секретар қиз олдида чиқиб, ўтириб туринг. Ўзим чақираман.

Поппна хола ён чўнтагидан чит рўмол чиқариб, итоаткорлик билан кўз ёшларини артди. Кейин хонадан индамайгина чиқиб кетди.

— Ўтир, ука, — Олимов бироз юмшаб, ўзига яқинроқ курсилардан бирига ишора қилди.

Нарироқда ҳамон қаққайиб турган Йигитали бирдан ўзига келгандай хушёр тортиб, домла айтганини қилди.

Абди Олимовичнинг гапи қисқа бўлди:

— Энди бўлар иш бўпти, ука. Бу ёғига чўзишнинг ҳожати йўқ. Ҳамма нарса ҳам чўзилаверса, бир кунмас бир кун “чирт” этиб узилади-да, яхшиликка олиб келмайди. Турмуш ҳам шундай. Ёш бола бўлсанг, бошқа гап эди, икки-уч соатлаб панд-насиҳат қилсам! Ҳамма ишни ўзинг билиб, кўриб турибсан. Сендан катта гуноҳ ўтган, — у овозини пастроқ қилиб, шивирлагандай гапирди, — Бу аёл қизимни зўрлади деб, айюҳаннос соляпти.

— Ҳеч ким зўрлаган эмас...

— Зўрламаган бўлсанг... ҳаммаёққа довруғ солиб бўлди-ку. Энди мен унга у деб кўрдим, бўлмади, бу деб кўрдим, бўлмади! Бор гапни айтсам, сенга маслаҳатим шу — тезроқ тўйни бошлаб юборасан. Сув лойқаланиб кетса, шаънингга яхши бўлмайди. Ҳар хил гаплар кўпаяверади. Ана ундан кейин бизнинг коллектив шаънига ҳам яхши бўлмайди.

— Ахир, мен... У турмуш кўрган бўлса... — Йигиталининг оғзидан бехос чиқиб кетган бу сўз Олимовичга, гапларингизга розиман-у, лекин... дегандай бўлиб туюлди. У энгак қоқиб ёлфондакам кўлди, аста юриб келиб, “содда” қўшнисининг елкасига шапшатилади:

— Кап-катта йигитсан десам, ҳали ёш бола экансан. Бу гапни анаву онаси эшигиб қолмасин. Қизим шаънига тўхмат қилди, деб яна дод солиб, ёқангга ёпишади-я! Бу масалада ҳам ҳукумат томонидан чиқарилган қонун жазоси қаттиқ эканлигини биласанми, ўзинг! Ким айтди сенга, уни эр кўрган, деб! Ҳали ёшгина, ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган понукдаккина қиз-ку! Айтгин-айтгин буёғи силлиқ кўчсин... Майли, қўй энди, хаёл сураверма. Баъзан йигитликда қилинган “шўхлик” ҳам қутилмаган бахт дарвозасини очиб кўяди. Ўзинг уни яхши кўрасанми?

Йигитали миқ этмай тураверди. У Лаълини шунчайки ишқивозликка “яхши” кўриб, шу номаъқулчиликни қандай амалга ошириб қўйганини билюлмай боши гаранг эди.

Иккинчи марта қўнғироқ чалинди-да, танаффусга чиққан талабаларнинг коридордан келиб турган ғала-ғовури босилиб қолди.

— Ҳозир дарсинг бор -а? Майли, кир, лекин, ёпиқ қозон ёпиқлигича қолсин. Мен бу аёлни ҳарна қилиб бўлса-да, яхши гап билан тинчитишга ҳаракат қиламан. Бақириб-чақирганини қўнглингга олма, бироз оғзи очиқ аёл экан.

Олимов Йигиталини эшик олдигача кузатиб чиқди. Кейин Пошша холага, киринг, деган ишора қилди.

ИККИНЧИ БОБ

ТҮЙ

Йигитали кун бўйи туз тотмаган, тўғрироғи бирон нарса тамадди қилиб олиш хаёлига ҳам келмаганди. Дарста кирарди-ю, аммо эс-хуши бутунлай бошқа томонларда бўларди.

Кечга яқин сўнги чақаси билан трамвайда уйига келди. Ҳовлига кириб қалин дарахтзор билан қопланган фиштин биноларнинг энг чеккасидаги таниш узун ровоқ томон кўз ташлади. У ердан кўриниб турувчи деразалар кўзини қоронғилик чулғаган. Демак, ҳеч ким йўқ. Худди қочқин маҳбус каби атрофга шубҳали аланглаб, польезд ёнига келди. Аста юқорига кўтарилга бошлади.

Гўё бегона уйга бостириб кираётгандай, квартираси эшигини очишга ҳаракат қилар, лекин нима учундир қўллари титраб, калит ҳадеганда қулфга тушавермас, у қўшнилardan биронтасининг кўзига илиниб қолишдан чўчиб, ҳар томонга бежо қарарди. Шу пайт худди ўйлаётгандек бўлди: бир кулочча нари — қўшни эшиги очилиб, Согтихоннинг гезарган башараси кўринди. Эшик яна куч билан ёпилди.

Йигитали ўзини ичкарига олди. Уй ичи уч кун олдин қандай бўлса, шундайлигича қолиб кетиб, иссиқдан айний бошлаган овқат ҳидлари одам кўнглини оздиргудай димоққа уриларди. Йигитали дераза қанотларини катта очиб юбориб, ўзини диванга ташлади. Шу ётганича узоқ бош кўтармади.

Бир маҳал хонага уфуриб кираётган чилланинг совуқ изғиринидан баданлари жунжикиб, бироз ўзига келди. Қорни ниҳоятда очганини, кўнгли аччиқ кўк чой тусаётганини сизди. Чой дамламоқчи бўлди. Лекин чой қугида бир чимдим ҳам куруқ чой қолмаганди. Уёқ-бўёқни, галадонларни бирма-бир қараб чиқди, ҳеч қаердан тополмади, беркилиб қолмасдан туриб, катта кўчанинг у бетидаги дўконга тушиб чиқишдан бошқа иложи қолмади.

Ичкаридаги китоб жавонининг пастки ғаладонига доим энг керакли- хужжатларини, ортиқча пулларини қўяр, зарур бўлиб колган пайтда, ўша ердан олиб ишлатарди. Пул олмоқчи бўлиб торгмани очди-ю, кўпдан буён сақлаб юрган, чет элдалигида Наволадан олган бир неча хатдан бошқа нарсани топмади. На дипломи, на машинасига тааллуқли елим халтачасига солинган хужжатлар, на паспорт, на яқиндагина олиб келиб қўйган ойлиги, на онасига совғасалом харид қилиш учун ажратиб қўйган пули, на омонат дафтарчаси бор эди. Ҳатто ғаладоннинг бурчагида сочилиб ётадиган беш-олти майда чақа ҳам қолмабди.

Йигитали конвертларни қўлига олганича қотиб қолди. Мусофирчиликда юрганида қанча қувонч ва шодлик бахш этган хатлар!.. Энди эса, ён чўнтагида буларнинг барини барбод этишга чақирилган ҳукмнома — “лаънат тамғаси” дай бундан икки соатча бурун Олимович ёздириб олган “тилхат”нинг бир нусхаси ётибди. Ўшани эслади-ю, яна вужудини совуқ тер босиб кетди...

Қулоқлари остида Олимовичнинг гаплари эшитилиб кетгандай бўлди: Нимаики қилган бўлсам, сени деб, қўшничилик ҳурмати, ёш жонингга жабр бўлмасин, деб қилдим... Сен ўзингни ҳар ёққа ташлама, барибир ютказасан. Ҳозир қонуннинг саксон фоизи аёллар томонида! Тагин, ўзинг биласан. Ҳақ гапни айтдим — гап чўзиладиган бўлса, факультетимиз шаънига ҳам яхши бўлмайди. Эртага у аёл яна келаман деб кетди. Тилхат ёзиб бермагунча ишонмайман деяпти. Жуда қонунни сув қилиб ичиб юборган пухта аёл экан... Ҳа, ёз энди. Тахминан мазмуни бундай...”

Йигитали пастга тушиб, қоровул чолдан чой олиб чиқди.

Миясини пармалаб бораётган зирқироқ оғриқ, аччиқ кўк чойдан кейин сал босилгандай бўлди. Вужудини чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади. Ўзини кўрпага ташлади. Қани энди кўзи илина қолса-ю, уч кундан бери қийнаб, юрагини тилка-пора қилаётган хаёлотдан бироз қутулса, озгина ором олса!

Йўқ, унинг фикр юригиши ўз амрига бўйсунмай, бутун диққати аллақайси боши берк кўчаларга кириб, бемаъни хаёлларга қаратилганди.

Минг уринмасин, ўзини-ўзи идора қилиб, бу туманли фикр ва ўйлар босимидан халос бўлолмасди. Наҳотки, эси

оғиб бораётган бўлса? Вужудини титроқ босиб, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Катта тошойнага қаради. Ўзида ҳеч қандай бежо аломат сезмади. Фақат рангига бироз заҳиллик урибди. Бу мугтасил давом этиб келаётган уйқусизлик, ададсиз изтиробларнинг маҳсули, албатта.

У овоз чиқариб шивирлади: “Ўзингни бос, Йигитали! Одамлар ўзларининг арзимас хатолари эвазига ўлимга юз тутадилар. Қилғилиқни қилдинг, жазосини эса, хоҳишинг билан тортасан. Ҳозир сенинг олдинда икки йўл турибди. Қатъий туриб, шуларнинг бирини танлашинг керак. Бири: кишлоқдагиларни кўндириш, ўзингни Пошша хола қўлига топшириш. Иккинчиси: бу уй, иш. Лаъли, диссертация... барчасини йиғиштириб қўйиб, ҳаммасига қўл силтаб, кишлоққа кетиш. Лекин у ерга борганда нима қиласан? Ўқитувчиликми?! Мактабдан бошқа нима иш бор, сента! Лаълини тарк этганда, топадиганинг ким? Наволами? Униям кўриб турибсан-ку! Шундай экан, узил-кесил қарорга кел! Лаълини танла! Ахир у чиройли, кўшларнинг ҳавасини келтирадиган қиз-ку!.. Яна шуниси борки, Пошша хола ёмонликка оладиган бўлса, сени Боғободга боришинг ҳам амри маҳол-ку, ахир! Балки, усингдан судга ариза берар. Ана унда ҳамқишлоқларинг олдида нима деган одам бўласан... Мана шуларни яхшилаб ўйлаб кўргин-да, бироз вақтга бағрингни тош қил. Ҳеч нарса бўлмайди! Бу ёғига пешонанг-да ёзилганини кўрасан... Навола ҳам бахтини топиб кетар. Кел, ўзингни қийнайверма. Нима, дунёга икки марта келасанми! Қурғур Олимов домланинг гапида жон бор: “Чўзган билан бефойда, сув лойқаланаверади. Бир марта йигитлик қилдингми, буёғига ҳам шундай бўлиши керак!”

Тўғри, буёғига ҳам йигит бўлиш керак!..

Йигитали эртаси кун ишдан қайта туриб учинчи қаватда Абди Олимовдан кейинги иккинчи ён қўшнисини бўлмиш Маҳкам Чўлиевга дуч келиб қолди. Лаблари уқаланиб тушган таъмирга муҳтож кўҳна ҳайкалникидай сийқа, бўйи нақ икки газ келадиган найнов, қошлари худди пўстак йиртиғидан орқасига қайрилиб қолган бир парча жунга ўхшаш бу одамнинг кўринишигина эмас, бироз ғалатироқ хатти-ҳаракатлари ҳам ғайритабиий эди. У ўз жасадида ярашмаган даражада калондимоғ ва такаббур одам эди. Доим бошининг қоқ ўртасидан фарқини очиб, сочини икки

томонга силлиқ тараб, эски, юпқа чарм папка қўлтиқлаб юрарди. Камгаплиги, яна қайсидир томонлари билан зиммадорлик масъулияти қонига сингиб кетган шаҳар нотариус маҳкамасининг мансабдор вакилига ҳам ўхшаб кетарди. Фарҳод ака баъзан, “чап ён қўшнингиз фаройиб одам, ўзига яраша думбул файласуф” деб бежиз айтмасди.

Институтда талабаларни зириллатиб турадиган бу фалсафа фани “даҳоси”нинг яна бир одати бор эди: кўпчиликка аралашмас, хоҳ яқин, хоҳ бир подъезд нари қўшни бўлсин, тўқнаш келиб ёки бирон жойда учрашиб қолганда ҳеч нарса билмагандай сур бўлиб, қараб тураверар, саломга олган “алиги” эса, хунук бир тиржайиб “ҳи-ҳи-ҳи” лаш бўларди.

Шу одам бугун биринчи марта Йигиталига сўз қотди:

— Кўшнижон, бошпанангиз бўлмиш хонадонда тинчликми? — Файласуф томдан тараша тушгандек унинг олдини тўсиб, ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Лекин жавобни кутмаёқ яна қўшиб қўйди. — Биз кўрмадик, ҳеч нарсани билмаймиз, тасдиқ қилолмаймиз ҳам-у, атрофда тарқалаётган гап-сўзларга қараганда бир ғалати воқиётлар содир бўлиб-диймиш.

— Қанақа гапларга қараганда?

— Атроф — омма — халқ, яъни қўшниларининг гапига қараганда.

— Ўша қўшниларининг гапига қараганда, ҳеч қандай “воқиётлар” содир бўлгани йўқ. Меникидаги “воқеалар” дан бир девор қўшни бўлатуриб, ўзингиз хабардор бўлмаганингиздан кейин бошқалар қаёқдан билсин!

— Йўқ, йўқ, кечирасиз! Мен бошқача, бугунлай бошқача гап айтмоқчи эдим. Мени тўғри тушунинг, ҳурматли ўртоқ, — Чўлиев худди ҳозирнинг ўзида қўшниси ёқасига ёпишиб оладигандай, ўзини четта олди. — Мен бировларнинг шахсий ишига аралашини ёмон кўраман. Шундоқ эшитганимни айтиб, сиздан кўнгил сўраб қўяй дегандим. Менинг фараз қилишимча, қаватда бор-йўғи уч хонадон яшасак керак. Ҳар қалай, бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўраб туришимиз керакмикан... Керакка ўхшайди! Бу жамиятимизнинг талаб ва эҳтиёжига киради. Шунинг унутманг, акоси! — У ёғочоёқ-никидай шим почалари шалвираб турган узун оёқлари тиззаси кўзларини ҳаракатга келтириб, бир-бирига уриб қўйди-да, оғзини катта очиб илжайди. Худди қотиб қолган

теридай буришқоқ, чўзинчоқ кичкина юзлари баттар торайиб кетди. Сўнгра пилдираганича зинадан тушиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

“Пешонамга зап қўшнилар битган-да”, деб қўйди Йигитали ўзича аста юқорига кўтариларкан.

У ечиниб, ҳали диванга ўтириб улурмаганди, қўнғироқ жиринглаб олдинма-кейин “ўнг ён” қўшни Абди Олимов билан Пошша хола кириб келишди. Йигиталининг юраги орқасига тортиб кетгандай бўлди. Лекин кечагина милтиқдай отиламан деб турган “она”нинг бутунги хокисорона табас-сумини кўриб, ўзи ҳам зўрма-зўракига тиржайди:

– Келинлар, келинлар! – дея “сидқидил”дан уларни қарши олди...

Бу ташриф яраш-яраш аломати эди...

Шундан кейин Пошша хола Йигиталиникига яна серқатнов бўлиб қолди. Ҳар келганда тўй расм-русумлари, нима олиши, нима қўйиш ҳақида “ўғил”га бир янгилик, аниқроғи бир ташвиш топиб келарди.

– Болам, тўққиз-тўққиз деган русум бор, келинга камида уч хил атласдан тўққиз сидра кийимлик қиласиз. Ҳозир одамлар жуда ошиб кетишган. Агар мана шу “тўққиз” бўлмаса, гап-сўз қилишади, янгалар келинни уйдан чиқаришмайди...

Хуллас, тўй лозимандаларини Пошша хола айтиб турадиган, Йигитали харжини кўтарадиган бўлди...

Бир куни хола қариндош-уруғлари йўқлигидан нолиб йиғлаб қолди:

– Шундай яхши кунларимда бел боғлаб, тўй қулиқ бўлсин Пошшахон деб турадиганларим йўқлиги эсимга тупса, эзилиб кетаман. Энди мана шундай бечоралигимни билдирмасдан, ёлғиз ўғлимга, бемехроқ бўлса ҳам, ўша келинимга, яна Холдорхон опангизга бир сидра сарпо қиласиз! – Чинакамига эзилиб кетди шекилли, Пошша хола ўрнидан туриб, ошхона томон юрди. Кўп ўтмай бир қўлида папирос тутатиб кириб келди. – Шу айтганларимни ҳам бир нави қилиб олсак, юкимиз сал енгиллайди. Кейин, қишлоқдаги онангизни ҳам топиб-тутиб юрганлари бордир, қўл қовуштириб ўтиришмас!

Йигитали ялт этиб бўлажак қайнонага қаради. Кейин ички бир тўлғоқ аралаш чуқур хўрсиниб қўйди-да:

— Онамлар кексайиб қолганлар. Тўй қиладиган ҳоллари йўқ. Кейин, бу ерларга келолмайдилар. Нима харж-харажат бўлса, ўзим кўтаравераман, тўйни эса сиз ўтказаверасиз, — деди.

Шу кундан бошлаб эскича расм-русум юзасидан Пошша хола Йигиталининг олдига кам қатнайдиган бўлиб қолди.... Кам-кўст февраль ойининг охирлари узил-кесил поёнига етди.

Бир куни кечқурун қайнона:

— Тўйни бошлайлик, энди ўғлим! Эртага кечқурун олдимга бирров келинг. Яна қолган-қутган камчилик, тўйнинг вақт-соатини келишиб олайлик, — деди.

УЧИНЧИ БОБ

БЕМАВРИД ТАШРИФ

Йигитали қайнонанинг олдидан чиққач, тўғри Муҳ-синали ака ҳовлисига борди, тўй бошланиб қолганлигини айтди-да, кўзини чирт юмиб, ўша кунни кечқурун поездга ўтирди.

Вақт пешиндан ошганда Ёнқўрғоннинг мўъжазгина станциясига келиб тушди. Таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган район маркази кўчаларида анчагача сандирокдаб юрди. Балчиқ ҳиди анқиб турадиган пастқамликдаги таниш суратхона ўрнида ҳашаматли “Роҳат” ресторани қад кўтарибди. Ўша ерга кирди. Овқат, озгина ичимлик буюрди.

Йигитали нимагадир биронта боғободликнинг кўзига чалиниб қолишни истамасди. Шунинг учун вақтни ресторанда ўтириш билан кеч қилмоқчи эди. Аммо, танноз официанткалар (илгари бунақалари бўлмасди, бу ҳам маданий янгилик) у ёққа ўтганда ҳам, бу ёққа ўтганда ҳам бир қараб, мунча хира хўранда экан, деяётгандай туюлаверди, назарида. Беш сўм пулни стол устида қолдирди-да, чиқиб кетди. Бозор дарвозаси олдида эски бир “Москвич”ни кирага ёллади.

Йигитали район марказидан Боғободгача чўзилган узундан-узоқ тоғ йўли бўйлаб уч соатча юргач, кўшни қишлоқ — Боғоро чойхонасига кириб келди-да, тахта сўри устида чордона қуриб ўтирган беш-олти кишига эътибор ҳам бермай, тўрга ўтиб кетди.

Чойхоначи бу “кўшни” йигитни таниди. Лекин, ҳозир отини эслолмаганлиги сабаблими, унга ортиқча мулозамат қилмади, “келинг, болам” деди холос. Тўрт-беш чақмоқ қанд, иссиққина нон солинган патнис билан чойнак-пиёлани олдида қўйиб, орқага қайтди.

Қоронғи куюқлашиб, ташқаридаги дов-дарахтлар, онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб

кўрина бошлаганда у ўрнидан турди. Бу ерликларнинг одати бўйича чойнак қопқоғини тўнкариб, ичига чой ҳақи қўйиб, чиқиб кетди.

Ўтирганлар бир-бирларига шивирлашиб нималардир дейишди. Кексарок бир кишининг: “Бу йигит мулла Умурзоқнинг ўғли-ку”, дегани Йигиталининг қулоғига салпал чалиниб қолди...

Шундоққина беш-олти қадам наридан вариллаганича кажавали “Урал” мотоцикли ўтиб кетди. Орқасидан таниди — Собиржон! Овозини баралла қўйиб, уни чақиритишни ҳам, чақирмасликни ҳам билмай, ўйланиб қолди. Бир қарорга келгунча, мотоцикл қизил чироқларини липиллатиб, лапанглаб турган кўприкнинг у томонига ўтиб кетди.

Йигитали охирлаётган қиш аёзининг совуқ захрини ҳам сезмасди шу дамда. Унга, яна кўрқинчли ўйлар ваҳм сола бошлади.

У ўз уйига қанотлари ланг очик дарвозадан худди ўғридай кириб келди. Дераза ойналаридан ёғилиб турган электр нуридан, яланглик юзи ёришиб ётарди.

...Индамай боғнинг хилват тўрига ўтиб кетди. Мевачева сақланидиган мўъжазгина ертўла-омбор ёнидаги қари беҳи танасига суянди-да, тепа қисми ёгин-сочиндан уваланиб кетган эски паҳса девордан кўшни ҳовли томон кўз ташлади.

Шу заҳоти айвондаги чироқ ёниб, даҳлиз эшиги очилди. Ичкаридан қўлидадаги паднисда нимадир кўтариб Навола чиқди, даҳлиз ёнбошидаги ошхонага кириб кетди. Ўчоқдаги милтиллаб ёниб турган олов гуриллаб авжга чиқди. Навола қозонни чўмич билан ковлаб, қайтадан қопқоғини ёпди-да, яна ташқарига чиқиб, уй ичкарасига кириб кета бошлади. Ўша гўзал чехра, тивит рўмоли остидан чиқиб турган тимқора, патила-патила сочлар.

Йигиталининг юраги орқасига тортиб кетди. Бир кўнгли ҳозир чошиб бориб, унинг оёқлар остига йиқилгуси, барча гуноҳлари учун узр сўраб, ялиниб ёлборгуси келди... Лекин вақт ўтган — фишқ қолипдан кўчган эди.

Муздай тер чиқиб кетган пешонаси ях тортган паҳса девор устига мункиб кетди...

Атрофни совуқ туман қоплай бошлаган шу рутубатли кечада онаси билан кампир сигирга ем бергани оғилга кирган пайтда учрашди.

– Вой болам, ўзингмисан?! – аёлнинг қўлидаги терт қорилган тоғора даранглаб ерга тушиб кетди.

– Секинроқ, секинроқ! Ҳа, мен ўғлингиз Йигиталиман. Фақат ҳеч ким билмасин, келганимни!.. Дадам қаердалар?

Ўғлининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапириши, кўзларидаги қандайдир бежолик Хайрибиби кўнглига гулгула солиб қўйди.

– Тинчликми ўзи? Даданг Тепабоғда эдилар.

– Бўпти, юринг бўлмаса, ичкарига кирайлик. – У шошиб чирик харидаги кунжара кукунларидан сарғайиб кетган тугмачани босиб, чироқни ўчирди. Онасини уй томон бошлади.

– Дадамлар келадиларми?! – деди у ботинкасини ечмай ичкарига кираркан, онасига ўтирилиб.

– Нимайди! Тинчликми ўзи, бундоқ эзилиб адо-ю тамом бўлган онанг юрагини ўртамай, гапира қолсанг-чи! – ҳали ҳам ўзини босиб ололмаган Хайрибиби ўғлига хавотирланиб тикилди.

– Ҳа, тинчлик. Фақат келганимни ҳеч ким билмаслиги керак. Дадамларга ҳам кейинроқ айтасиз. Ҳозир боғда нима қиляптилар?

– Кексайгандан кейин одам шунақа нозик бўлиб қоларкан: Асқар буванг бечора, болам Наволанинг дарди камлик қилгандай, икки ҳафтача мазаси қочиб, уйда ётди. Кейин қўярга-қўймай янги балнисанинг дўхтири барака тошгур Муроджон ўша ерда даволашга олиб кетган. Отанг, тегирмон тўхтагандан кейин бекор ўтираманми деб, у кишининг ўрнидалар. Ордона қолсин, ертўласи ҳам! Ортиқча ташвиш ортгирди, Асқар буванг, ўзига. Ўша ердан касал бўлиб қайтди.

Йигитали “ҳукуматчилик”, яна чет элга чақиришяпти, ўзимга ҳамкасб бўлган, чет тилини биладиган, олий маълумотлига уйланишим керак экан, энди шундоқ бўлиб қолди”, деб минг ялпизланиб, онасини тўйдан хабардор қилди.

Кампир ҳангу манг бўлиб қолди...

Навола ачанинг уйига кимдир келганини қишда қазноқ вазифасини ўтайдиган кичкина товонхонадан печкага ўгин олиб кетаётганида сезган, аммо, Собиржон бўлса керак деб, унча эътибор бермаганди.

Хайри ача Навола пиширган овқатлар ичида хамир масаллиги “қизларнинг сочидай қилиб” кесилган угра ошни жуда яхши кўрар, қўлинг дард кўрмасин болам дея, мақтаб-мақтаб ичарди.

У ҳали ҳам Собиржон ача ёнида ўтирган бўлса керак (Собиржоннинг одати шу, ачанинг олдига бир келса, узоқ гурунглашади) деб, иккита чиннига овқат сузди, устидан зира аралаштириб туюлган райҳон сепди.

Навола даҳлиз эшигига яқинлашгач, ичкаридан ачанинг йиғи овозини эшитиб, таққа тўхтаб қолди...

Йигитали янги йилдан бери “она” йиғисини эшитавериб, юраги тош бўлиб кетганди. Сандалга оёғини тикқанича индамай ўтираверди. Баъзи-баъзида: “Бўлди, ҳаммага эшиттириб, мени шарманда қилмоқчимисиз, Бу ер қишлоқ, мен шаҳарда яшаяпман”, деб қўярди.

Аммо кампир гап уқадиган даражада эмасди.

Ўғил, ниҳоят, охирги “чора”ни ҳам қўллади:

– Нима қилай, энди йиғлаганингизнинг фойдаси йўқ. Мен хотинли бўлганман. Фақат тўй қилишимиз қолган холос. Агар, ўшанга уйланмасам, мени қаматади!

Хайри ача кўзларини катта-катта очиб, боласига тикилиб қолди, ҳайратдан ёқа ушлади. Шу пайтгача қишлоқда ҳали бирон одам қамоқ юзини кўрмаган эди. Наҳот, келиб-келиб унинг ўғли – Йигитали қамалса?

– Вой ўлмасам! Сени ким қаматаркан, ким?! – Она ёшли кўзларини ўғлига қаттиқ тикиб, ундан садо чиқишини кутди.

– Ким бўларди, қизнинг онаси-да! – Йигитали тўнғиллаб яна кўшиб қўйди. – Бу ер нима бўлибдики, кичик бир қишлоқ! Мен бутун олам танийдиган шаҳарда қандай бош кўтариб юраман, ана ундан кейин! Агар сиз ҳам аҳволимни тушунмасангиз, ҳозир бош олиб кетаман-да, Боғободга иккинчи қадам босмайман. Вақти келиб, Наволанинг ўзи ҳам, бошқалар ҳам менинг аҳволимни тушуниб етишади.

Хайрибиби кетма-кет ёшига етмай нобуд бўлаверган норасида фарзандлари азасида ҳам бунчалик эзилиб йиғламаган, азият чекмаган эди.

Йигиталининг ҳозирги “бош олиб кетаман” деб, шарт ўрнидан туриб олиши кампир учун худди бу ўғлидан ҳам

умрбод ажралиб қолаётгандай туюлиб кетди. Кўзларини катта-катта очиб, жон ҳолатда унинг оёғига йиқилди.

– Бизни ташлаб кетма, жон болам. Менга бўлмаса ҳам отанга раҳминг келсин, у киши чидолмайди. Майли, нима десанг, розиман. Бизни ташлаб кетмасанг бас. Жон болам, ўтиргин, бир дийдорингга тўйиб олай, — дея ялиниб-ёлворди.

Йиғитали қовушмайгина яна сандал ичига оёғини тиқиб, пар ёстиққа ёнбошлади.

Она-бола анча вақтгача бир-бирларига термилишиб, ўтиришди.

Йиғитали онаси ҳовридан тушганига қаноат ҳосил қилгач, “йўли” учун, нариги қишлоқда машина кутиб турганини айтди. Бу ердан тезроқ чиқиб кетишга ошиқарди.

Она эса, уни бағридан бўшатгиси келмас, ақалли бирикки кун ёнида туришини истарди. Шунини ўйлаб, унга гап қотди:

– Отангни кўрмай кетсанг, қандоқ бўларкин! У кишининг диллари оғримайдими?

– Жуда вақтим зиқ. Мана шу ташвишлардан қутулиб олганимдан кейин беш-олти кунга ўзим келиб, бу ерда туриб кетаман.

– Шошма жон болам, озгина кутишса ҳеч нарса қилмайди. Нега бошлаб келавермадинг-а... Девзира гўрунчдан ўзинг ёқтирадиган ош дамлай... Шунча ердан очиқиб келгансан. Сабзи-пиёзни қозонга босиб қўйгандим — анаву яллагачи бўларди-ку, Саодат сатанг, ўшаникида тўй, эрталаб ош чиқармоқчи эдим...

Кампир тун яримдан оғанда шошиб-пишиб дамлаган ошини сузиб, дастурхонга қўйди.

У ўғли жўнаши олдидан сандиқдаги бўхчаларни очиб қанча-қанча кийимлик, чопон, кўйлак, тўй сарполарини ёзиб ташлади:

– Буларни олиб кетмасанг, мен бошимга ураманми, энди!

Ўғил ички бир аламли жилмайиш билан, она кўнглини кўтарган бўлди:

– Ҳали озгина вақт ўтсин, шаҳарлик келинингиз билан бу ерга кўчиб келамиз. Яна катта тўй қилиб, бутун қишлоққа ош берасиз, одамларга тўн кийдирасиз. Ўшанда керак бўлади, булар. Ҳозирча бисотингизда тура турсин.

— Бечора Навола билан Асқар бувангни юзига оёқ тираган бўлмаймизми, унда?

— Бунака, деманг, ача, ҳали Навола билан ака-сингил тутиниб кетамиз. Пешонага нима ёзилган бўлса — ўша бўлади дердингиз-у ўзингиз, — деди Йигитали зўрма-зўраки жилмайиб.

Кампир тутоқди:

— Тилинг мунча бурро бўлиб қолибди. Сенинг бу юришинг, оёқ олишинг бор, бизга қорангни ҳам кўрсатмайсан, бу ҳовли чироғини ҳам ёқолмайсан, деб кўрқаман, бола! Одамда сал андиша ҳам бўлиши керак. Фақат ўзингни ўйлайсан-у, биз бошқалар олдида, қишлоқ олдида нима деган одам бўламиз энди, буёғини ўйламайсан.

— Мана, айтувди дейсиз, икки-уч йилдан сўнг шу ерга кўчиб келаман... Чопонни мана шунисини ўраб берсангиз бўлади! — Йигитали ичида, қайноғамга ҳам сарпо топилди, деб қадимий, лекин ҳали яп-янги, ярқираб турган банорас тўнини олиб, четга қўйди.

Хайри ача:

— Буни сенга атаб олиб юргандим. Отангга жўралари қилган тўёна чопон эди. Куёв бўлиб шуни кийгандилар, — деди синиқ овозда.

Қишлоқнинг ҳар томонидан саҳархез хўрозларнинг кетма-кет қичқириқлари эшитила бошлаган пайтда Йигитали бир ўзи қўшни қишлоқ томон йўлга тушди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ТҮЙДАН СҮНГ

Пошша хола аксар кўзёши қилиб, “дунёда суянадиган ҳеч кими йўқ, якка-ёлғиз аёл” эканлигини айтишни яхши кўрарди.

Аслида бундай эмас: олдинлари шаҳар четидаги Ҳасанбой қишлоғида яқин уруғлари – акаси, анча кексайиб қолган икки тоғаси бўлиб, ҳаммалари ёнма-ён бир кўчада туришар, ўзларига анча тўқ одамлар эди.

Лекин Пошшахон улар билан жуда камдан-кам бордикелди қиларди. Шаҳарлик “бойвучча” аёл бўлиб, “қишлоқи” қариндошларидан берироқ юришни ёқтирарди.

Пошшахоннинг фикрича бир жиҳатдан қариндошларининг йўқлиги дуруст экан. Тўйнинг эртаси куниёқ, ҳовлида ҳеч ким пашшалашмай, ёлғиз ўзи қолди. Қалин пули, тўёна, қирим-чиқимларни бирма-бир ҳисоблаб чиқди... Пул мўлжалидан юз сўмча камга ўхшади. Бирдан, ўғлидан олган пулнинг юз сўми тўй дастурхонига сарфланиб кетганини эслади-да, чарс этиб пешонасига туширди.

...Уч минг икки юз етмиш сўм! Шунча боқиб, тарбиялаб гулдай қиз қилиб бировнинг қўлига топширса-ю, эвазига арзимас, бор йўғи мана шу пулга эга бўлиб ўтирса. Узоқ хўрсиниб кўйди, Пошшахон.

Лаъли онаси ният қилганидек, шаҳарнинг ман-ман деган бой-бадавлат кишилар хонадонини безаги бўлгудай ҳусн-чиройга эга эди. Сассиқ алаф ёнидан нафис гул уруғи униб чиққанидек, фалакнинг гардиши билан Пошша холадан шундай қиз туғилиб қолганди.

Тўйдан кейин Лаълини биринчи бор кўрганлар ҳам, Йигиталининг бахти бор экан, ойдаи қиз учрабди, дея келинчак таърифини дoston қилиб юришди. Шу баҳонада атрофдаги “узокроқ” кўшни аёллар ҳам янги келин тушган хонадон билан яқин бўлиб қолишди.

Одамлар қизик, баъзан кишининг қанақалигини унинг кўриниши, юриш-туришига қараб баҳолайдилар. Аслида Лаълининг лаълилиги ҳам отига монанд гўзал эди. Аммо ақл-фаросати, она айтганидек, “оламга татигудек” эмасди.

... Йигитали Наволага кўп ваъдалар берганди. Мана энди, қаноти синган ниятларнинг алами учун ҳам, барча меҳр-муҳаббатини зиёда қилиб, Лаълига туҳфа этмоқчи бўлди. Унинг кўзларидан, муомаласидан, бутун вужудидан Наволани кўришга, йилг эгтудек бўлса ҳам, ундан Наволага хос яхши белгиларни излаб топишга ҳаракат қилди. Аммо, инсон табиати мураккаб, доим бир-бирига зиддиятдан иборат бўларканми, Йигитали буни кейинроқ тушуниб етди.

Лаъли бутунлай бошқа ўй-хаёлли, инжиқ ва эрка тангироқ қиз эди. Бу айниқса лола сайлига боришганда жуда билинди.

Йигитали авваллари бир неча марта борган, мафтуни бўлиб қолган Бўстонлиқ тоғларига оилавий сайр қилиш учун бир неча кун тайёргарлик кўрди. Прокатдан палатка, ҳатто туристларнинг қозон-товоғини ҳам олиб келди. Аллақердан иккита рюкзак топди... (Мирёқуб домланинг баъзан шундай анжомлар билан тўлдирилган рюкзак, қопчиқларни елкалаб, Боғобод атрофидаги тарихий жойлар томон жўнаб қолиш одати борлигини кўрган, эшитганди-да) Тоғни фақат суратлардагина “кўрган” Лаълига улар бормоқчи бўлган қишлоқнинг гўзал манзараси, чўққилар ёнбошига қип-қизил кўрпадай тўшалиб ётадиган чексиз лолазорлари ҳақида шавқ-завқ билан сўзлаб берди. Лаъли унинг гапларига лоқайдигина жилмайиб қўя қолар, бироқ Йигитали, у ердаги манзарани ўз кўзи билан кўргандан кейин баҳри-дили яйраб кетади деб, ўйларди.

Ниҳоят, уч кунлик май байрамини сайилда ўтказмоқчи бўлиб, машинада сафарга жўнашди. Тушга яқин Утам ва Кўксув дарёларининг қўшилиш қирғоғида жойлашган сўлимгина Бурчмулла қишлоғига етиб келишди. Бир пайтлар факултетдаги дўстлари билан “лола сайли”га келиб, бир кеча тунаб кетишган кекса онахоннинг сариштагина ҳовлисига жойлашишди. Кейин унинг набираси Фолибжон етовида атроф тоғларни айланиб, лола очилиб турган кичикроқ бўлса ҳам, бирон ялангликни топишолмади.

Лекин болакай меҳмонлар кўнглини кўтарди:

— Ҳозир бу томонларда лола қолмади. Бир ҳафта олдин ҳаммаёқни қоплаб ётганди. Унда-мунда кўриниб турганини кеча шаҳардан чиққанлар териб кетишибди. Энди бир жой бор- анаву баланд тоғнинг орқа томонида бегоналар кўзидан четроқ. Кеча пичан ўримидан қайтаётиб, ўртоқларим билан кўриб қолдик. Шунақа кўпки, бутун тоғ этагига қип-қизил алвонни ёйиб қўйгандай. Эрталаб Сизларга ўша ерни кўрсатиб қўяман.

Азонлаб камшир самоварга ўт ёқди. Йигитали уйғониб, муздай ариқ сувида ювинди. Ғолибжон хушёргина бола экан, чопиб келиб, салом берди-да, унинг кўлига янги сочиқ тутди.

Кейин икковлашиб, камдан-кам одамлар қадами етадиган ўша, лолазорда кечгача қолиб кетишларини ўйлаб палатка билан ҳар хил сафар анжомларини алоҳида, егулик ва мис қозон-товоқларини алоҳида қилиб иккита қопчиққа санжоблаб солишди. Ғолибжон уларни эшаги эгарининг икки томонига осилтириб, яхшилаб, ортиб ҳам қўйди.

Бироқ, Лаъли ҳадеб уйғонавермади.

Кун ёйилиб кетди. Эшагини шайлаб қўйган Ғолибжон тезроқ йўлга тушишларини хоҳларди.

Тоқати-тоқ бўлган Йигитали кичкина даҳлиз орқали яна бир бор хотини ухлаб ётган уйга кириб кетди.

Бир маҳал ичкаридан уйқули кўзларини ишқалаб, Лаъли чиқиб келди.

— Бўла қолинг, сизга қараб турибмиз! — деди Йигитали, уни тезроқ ҳаракат қилишга ундаб.

Хотини бир кўзини хиёл очиб, эрига беписандгина қаради:

— Кеча роса чарчаган эканман. Оёқларим зирқираб оғриб кетяпти. Шу лолангизга ўзингиз бориб кела қолсангиз-чи!

Йигитали тоғларнинг ўзига хос кўрки, лолазорларнинг гашти бошқача бўлишлигини яна куйиб-пишиб тушунтира бошлаган эди, Лаъли қошларини чимириб, сал жерккан оҳангда:

— Айтдим-ку, ўзингиз бориб, ўша лолангиздан олиб кела қолинг деб. Тоғда ўзидан-ўзи ўсиб ётадиган битта гулга ҳам, икки киши овора бўлишимиз шартми! Мунча ўша тоғу тошингизни қўмсаб қолдингиз! — деди-да, овозини

баландлатиброқ қўшиб қўйди, — Бошим оғриб турибди. Тобим йўқ! Менинг аҳволимга ҳам тушунинг-да, ахир!

Йигитали ҳовли соҳибаси кампир олдида ер бўлгандек ҳис этди ўзини. Оғир ҳўрсиниш билан боланинг олдига келди:

— Эшагинг ҳам шунча юкни кўтариб туравериб, тоқати-тоқ бўлгандир. Энди уларни бир мен ўзимга нима кераги бор. Ҳаммасини тушурамиз. Кейин бу жонивор ростданам сента садоқатли бўлса, бир қамчи тушурасан-да, айтган томонингга қараб кетаверамиз.

Шундай қилиб Ғолибжон эшак ортидан, Йигитали унинг орқасидан йўлга тушди. Баланд тоғ ёнбағри томон ўрлаб кетган сўқмоқ бўйлаб узоқ вақт юришгач, ниҳоят, туя ўрқачига ўхшаш баланд довондан ошиб ўтишди-ю, ял-ял ёниб, осмон гумбазига ҳам қизғиш акси уриб турган поёнсиз долазор устидан чиқиб қолишди.

— Мана лола. Қанча терсангиз тераверасиз! — Ғолибжон олис-олисларга тикилиб бирпас турди-да, кейин орқасига қайтди.

Йигитали учун табиатнинг бундай кўркем манзараси янгилик эмас, аммо шу топда шавқ-завққа тўлган юраги бир ҳаприқиб кетдики, оёқларидаги чарчоқ, вужудидаги ҳорғинлик бир лаҳзада унут бўлди. Саҳрода суви мавжланиб турган дарёга йўлиқиб қолган ташна кишидай беихтиёр олдинга қараб чопиб кетди... Худди ёш боладай лола гулларига кўмилиб, тип-тиниқ осмон гумбазига тикилганича ётаверди. Шу ётганича қуёш тиккага келиб қолганини сезмаганига ҳайрон бўлиб, қўл соатига қаради. Унинг мили “2”га яқинлашиб келарди. Наҳот, вақт шунчалик тез ўтиб кетган бўлса! Тушимми, ўнгими! Ахир бу ерга яқиндагина келганди-ку! Худди шу пайт кимнингдир, қаҳ-қаҳ уриб кулпан овози эшитилиб, йигит ҳаёлларини тилка-пора қилиб ташлади гўё, ва бу овоз атроф тоғ этакларидан акс-садо бериб қайтгандай, мусаффо осмон кенглиги билан улкан чўққилар паноҳидаги яшил зулматга чўмиб ётган арчазорлар жимлигини бузиб юборгандай бўлди. У қаддини ростлаб атрофга қаради. Ҳеч ким кўринмади. Осмон гумбазига олов пуркаб, тиккага кўтарилиб олган қуёш нурларидан унинг кўз олди жимирлашиб кетди.

Тасаввурда “кулги” бўлиб туюлган ботиний акс-садо гарчи Лаълиникага ўхшамаса ҳам, Йигитали қалбига яқин бир садо бўлиб кирди-ю, кўнгли яна ўксиди... Балки, Лаъли “ўзингиз чиқиб кела қолинг” деб ҳазил қилгандир! Балки, қорама-қора эргашиб келган-у, ҳозир бирон жойда беркиниб тургандир!..

У нарироқдаги бир ёнбоши ерга ботиб кетган (худди Кўрбулоқдагига ўхшаш) улкан харсанг тош устига тирмашиб чиқди, атрофни кўздан кечирди. Ҳаммаёқ кафтдагидек кўриниб турибди. Бу яқин атрофда киши яшириниб, паноҳ топса бўладиган мана шу харсангдан бошқа ҳеч нарса йўқ, тўрт томон теп-текис сайҳонлик. Арчазор эса, анча олисда. Унинг қулоғига чалинган кулги шунчаки хаёл эди. Буни ўзи ҳам сезди. Хомуш тортиб, харсангга ўтириб олди. Юраги яна бўм-бўш бўлиб қолган, атрофга ҳам бефарқ қарарди.

Ахир, неча кунлардан бери мана шу тоғлар жамолини хотинига кўз-кўз қилишга ошиққанди-ку. Худди бир пайтлар Навола билан Кўрбулоқ атрофига чиқиб кун бўйи долалар ичида кўмилиб юришганидек сайр қилишни кўнглига туғиб олганди. Аммо, Лаъли унинг барча истакларини бир оғизгина гапи билан йўққа чиқариб, чилпарчин қилиб ташлади...

Лекин, нима бўлса ҳам, Лаъли билан мураса қилиши, ҳозирча кўнгли дардларини бошқалардан пинҳон сақлаши керак. Балки, кейинроқ ҳаммаси яхши бўлиб кетар.

Шу пайт ўн қадамча нарига “виз” этиб шўнғиган бургут унинг ўйларини товуқ патидай тўзғитиб юборди. У қип-қизил алвондай товланиб ётган лозазор устида баҳайбат қанотларини кенг ёзиб, икки-уч бор силкитди-да, чангалида бир қулочча келадиган илонни гажак қилиб кўтарганича, юқорилаб кета бошлади.

Йигитали хушёр тортди. Сакраб харсанг устидан пастга тушди. Узокда тоғнинг баланд чўққиси томон учиб бораётган бургутга қараб қолди... Кейин, хотини учун бир қучоқ қилиб лола терди. Тоғ сўқмоғи бўйлаб, пастга ўрлай бошлади.

Бу ерда ҳам Боғободдагига ўхшаш унча катга бўлмаган дара бор эди. Омонат ёғоч кўприқдан ўтаётганида, Голибжон унинг йўлига пешвоз чиқиб келди:

– Тоғликка ўхшайсиз, жуда тез тушдингиз, ака!

— Топдинг, асли тоғликман. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Кеч қолибман, болалар Майдонтолга кетиб қолишибди. Молимни шу ерга ҳайдаб келдим. — Ғолибжон нарироқ сайхонликдаги ўт кемтиб турган катта-кичик икки сигирга ишора қилиб қўйди.

— Йигитали ака, жуда ғалати иш бўлди-да, — бирдан унинг юзи ўзгариб, паришон ҳолатга кирди.

— Ҳа, нима гап?

— Сизни лолага этириб қўйибман-у, анаву егуликлар солинган қопчиқни қолдирмай, қайтариб, ола келаверибман.

— Шунинг ҳам ташвишини чекаяпсанми. Тўғрисини айтсам, бу ернинг ҳавоси билан тўйинган одам, икки-уч кун овқат емай, яшайвериши мумкин. Нима дединг?

— Тўғри айтасиз! — жилмайиб унга қаради Ғолибжон.

Йигитали атрофга шавқ билан кўз ташлай бошлади. Қийғос гулга бурканган наматак шохлари ғир-ғир эсаётган баҳор шабодасида тинимсиз чайқалар, унинг шафақранг гулчамбарларидан таралаётган муаттар ҳид димоққа урилиб, одам кўнглида нозик туйғуларни уйғотарди.

Йигиталининг нигоҳи беихтиёр нарироқдаги дўлана шохида илиғлиқ турган кийимга кўзи тушди. Хотининикига ўхшаб кетди.

— Пастда ким бор?

Ғолибжон афтини буриштириб, гарчи зарурат бўлмаса ҳам, гарданини қашиди:

— Киннойим. Чўмилягтилар... Ҳеч қаяққа кетиб қолма, кийимларимга қараб тур, ёлғиз ўзим кўрқаман, дедилар.

— Тоби йўқроқ эди-ку!

Ғолибжон индамади.

Йигитали кўлгиғидаги лолаларни ҳафсаласизгина кўтариб, даранинг тик қирғоғи томон тез-тез юриб кета бошлади.

— Ака, уёққа яқинлашманг, ўпириладиган жой!

Дара ичидан гувиллаб чиқаётган сув шовқини бола овозини босиб кетди. Йигитали нураб кетай деб турган қирғоқ лабига келиб, пастга қаради. Ҳайқириб оқаётган сув чиқариб ташлаган қумлоқ устида ўзини қуёшга тоблаб хотини ётарди. Юзининг устига енгил матодан қилинган оқ попукли шляпа ташлаб олган эди.

Йигитали нарирокдаги Кўксув бўйига олиб тушадиган айланма сўқмоқ йўлни мўлжаллаб, ўша томон юрди.

– Ҳорманг, бемор!

Лаъли шошиб ўрнадан туриб кетди ва кескин орқасига ўтирилди. Эрига кўзи тушгач, шубҳали юзларида осойишталик пайдо бўлди:

– Сиз экансиз-ку, мен бўлсам... вий-вуй, мунча кўп! – у чаққон юриб келиб, лолаларни олди. – Ўзимнинг эргинамдан ўргилай! – лутф билан жилмайди ва бўйинини чўзиб унинг юзидан ўтди.

Ғолибжон пастдан меҳмонлар чиқиб келишаётганини кўриб, ўзини панага олди. Боя ҳам анови опа, кийимларини ечиб ташлаб кетаётганида шундай қилганди.

Эр-хотин кечқурун шаҳарга қайтишди.

Лола сайли Лаълида Кўксувда чўмилиб “мазза қалиш”-ганидан ташқари бошқа дурустроқ таассурот қолдирмади.

БЕШИНЧИ БОБ

ЎКИНЧ ВА ҚУВОНЧ

Орадан ярим йилча вақт ўтди. Шу давр ичида уйдаги шарт-шароит ва қуданинг феъл-атворидан яхши хабардор Муҳсинали ака Йигиталини ёнига чақириб, ади-бади билан умр ўтмасин, ўзингни илмга ур, ўғлим, бир кунмас, бир кун бунақа гапларнинг ҳаммаси галвирдан тушиб кетади, ўқиганинг, ўрганганинг қолади, деб Фозил ака олдига олиб борган, ўғлимизни энди қанотинг остига оласан, нима талаб қилсанг, бажаришга қодир бола, деган эди.

Шу гап баҳона бўлиб, Йигитали аспирантликка қабул қилинди, минимумларни топширишга киришди.

Бир куни домласи:

— Абди Олимовичнинг қўлида ишлаб тура тур. У ер ҳам ўзимизни жой, керак вақтда чақиртириб турамай, — деди.

Кейин:

— Қалай, домла билан ораларинг яхшими? — деб қўшиб қўйди-да, Йигиталига тикилди.

Фозил Шоисломовичнинг бу қарашда хижолат тортмай очиқ айтавер. Абди билан ўзим гаплашиб қўяман, иложи бўлса, бошқа чорасини ўйлаб кўрамиз, деган маъно бор эди.

Аммо Йигитали бировдан нолиб, шикоят қилиш — ожизлик аломати деб тушунар, айти вақтда ораларидаги келишмовчиликнинг бошланишига малум даражада ўзини ҳам айбдор деб биларди.

Шунинг учун:

— Домла билан орамиз яхши, — деб қўя қолди.

Лаъли Чилонзордаги бир вақтлар ўзи ишлаган магазинга бош сотувчи бўлиб ишга кирган, озгина ўтмай, у ерга мудир бўлиб кўтарилиб кетган эди.

Пошша холанинг тили бир қарич: “Куёвим олим бўлмоқчи, ишидан ҳам анча бўшалиб олди. Қизимнинг ўзи боқяпти, майли эринга яхшилаб қараб тургин, боққин,

олимликнинг нонини кейинроқ есанг, ҳеч нарса қилмайди, дедим Лаълихонга”, деб гапирарди ўзига яқинроқ кишиларга.

Йигитали илмга берилиб кетганидан бери, оилавий икирчикирлар билан унча иши бўлмай қолган эди. Хотини овқат қиладими, йўқми, уй тозами, ифлосми, қизиқмасди. Баъзан Пошша хола атайин куёви олдида Лаълини тергаган бўлади:

– Магазинга бошлиқ бўлдим, деб мунча исқирт бўлмасанг. Уйинга қара, ҳеч бўлмаса, кун ора қозон ҳам остин-да! Агар жуда каттакон бўлиб кетган бўлсанг, битта оқсоч хотин топай!

– Жуда чарчаб кетдим... Сиз турибсиз-ку, ойи, – дейди Лаъли эринибгина онасига қараб, кейин ўзини каравотга ташлайди.

– Нима, сен менга шаҳар олиб берармидинг, хизматингни қилсам! – дейди Пошша хола киноя билан.

– Мана, куёвингиз олиб берадилар. Кандидатликни ёқлаб олсинлар! – у жавондан қандайдир китобни қўлига олиб, титкилаётган эрига ишора қилади.

Пошша хола чуқур хўрсилади-да, нариги хонага чиқиб кетади.

Бу хил гап-сўзлар деярли кун ора бўлмаса ҳам, ҳафтада қайтарилиб турарди.

Эрталаб Лаъли ўрнидан тура солиб, пардоз-андозни қилиб ишга жўнайди. Йигитали ҳам папкасини қўлтиқлаб ҳар доим дарси биринчи соатда бўлганлиги учун азонлаб институтга етиб келади. Оч-ноҳор лекция ўқийди, кейин, одатдагидек буфетга чопади. Яна дарста киради. Домлага учрашиши керак бўлса, академшаҳарга боради. Озгина фурсат топса, кутубхонага чопади. Вақт алламаҳал бўлганда тунагани уйга келади...

Ёз кунларининг бирида ҳаётнинг бу осойишта оқимида пугур етди.

Анчадан бери “сиз эркаклар ҳеч балони билмайсиз, ўлим ёқасида турибман” деб эрини кўз очирмай қўйган Лаъли дам олиш куни пенсига яқин, бетоб бўлиб қолди. Эҳсонаси чиқиб кетган Йигитали “Тез ёрдам” чақирмоқчи бўлган эди: “Йўқ-йўқ, қаердан бўлса ҳам ойимларни топиб келинг, уларсиз ҳеч қасққа кетмайман. Ўлиб қолсам, устимда бўлишлари керак”, деб уввос солиб йиғлаб юборди.

Йигитали шоша-пиша машинага ўтириб, қайнонаси олдига жўнади. Хайрият уйида экан. Пошша хола чинни косалар орасида ивирсиб, подвалда нималардир қилиб ўтирарди.

— Ойи, Лаълихоннинг тоби қочиб қолди. Дарров юраркансиз!

Пошша хола пичирлаб нималардир ўқиди, кейин юзига фотиҳа тортаркан, овоз чиқариб мингиллади:

— Илоё шу улуг айём кунларида яхшилик бўлаверсин. Тўй устига тўйлар қилайлик, омин!

— Бўла қолинг, тезроқ! — Йигитали сабри чидамай ўрнидан кўзгалди. Қайнона ҳамон сиполик билан шошмасдан қаддини ростлаб олди-да, синиқ овоз билан деди:

— Вой болам-ей, билмайсизлар. Ёшсизлар-да, ёшсизлар ҳали! Хотинингизнинг тоби қочгани — яхшилик аломати. Ўзи шунақа бўлади. Сиз бораверинг, мен рўзамни очаман-у кейинроқ етиб бораман!

Йигиталининг кўз ўнгида безовталаниб ўзини ҳар ёққа ташлаб ётган, пешоналари жиққа тер хотини гавдаланди. Ҳовлидан тез чиқиб, машинани Салимахон опаникига ҳайлади.

Яхшиям опа уйида, навбатчиликдан энди қайтиб келиб турган экан.

Улар хонага кириб келишганда, Лаъли бошини кўтаришга мадори йўқ, бир ҳолатда ётарди. Салимахон опа дарров ўзи бош врач бўлиб ишловчи туғруқхонага қўнғироқ қилиб, “Тез ёрдам” сўради...

Салимахон бошлиқ икки-уч ҳамшира ниҳоят, кутиш залига чиқиб, Йигиталини ота бўлгани билан табриклашди. Опа эса қувончини ичига сиедиrolмай, уни бағрига босиб, пешонасидан ўтди:

— Энди дарров таниш-билишларга хушхабар етказинг. Энг аввал қудам билан домлангизни хурсанд қилинг! — Сўнг ҳазиллашиб қўшиб қўйди, — ҳар икковларидан ҳам суюнчини каттароқ ундиринг!

Ота бўлди. Ота! Ота! Эҳ, Йигитали қандай бахтли одам. У Лаъли билан ўтган шунча умрини мазмунсиз ҳаёт деб нолиб, ўзини сиқиб юрди. Мана, ҳаётнинг мазмуни. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Мана, ҳаловат. Энди бу фарзанд олдида

оиладаги барча майда-чуйда гаплар, ҳеч нарса бўлмайд қолади. Ҳаммаси, ҳаммаси барҳам топиб кетади.

Йигиталининг назарида янги дунёга келган гўдак эр-хотин ораларига оташ бўлиб кириб, бир-бирларини янада яқинлаштиргандай бўлди. Ота ҳали уни кўргани йўқ. Лекин, йўлда кетяпти, йўқ, учиб боряпти-ю, фикр-ёди ўз қизиди.

Йигитали институтга – Муҳсинали Ҳайдарович олдига қандай етиб келганини сезмай қолди. Домлианинг ҳузуридан чиқиб, қайнонасиникига қараб кетди.

У эшик қанотини куч билан итарганди, ичкаридан илиб қўйилган занжир шарақ этиб тушиб кетди. Тўғридаги уй эшиги қия очик. Ўша томон юрди. Агроф жим-жит. Уёқ, буёққа кўз ташлади. Уй ичида ҳам, ҳовли яланглигида ҳам ҳеч ким кўринмади. Йигитали қия дераза қаноти олдига яқинроқ борди-да, пардалар туширилиб ним қоронғи қилиб қўйилган ичкарига дурустроқ мўралади-ю, бир учи қайрилган кигиз устига чўкка тушиб ўтирган қайнонасига кўзи тушди. У пул санаш билан шунчалик банд эдики, ташқаридаги куёвини ҳам сезмай қолди.

Йигитали орқасига тисарилиб, томоғини қириб қўйди. Шу дақиқа қайнона пул боғламларини кийиз остига ташлаб юборишга улгурди, куёви ичкарига кириб келганда бошини ҳам қилганича қандайдир “дуо”ларни ўқиб ўтирарди. Узоқ ўқиди. Ниҳоят, юзига фотиҳа тортди.

— Ассалому алайкум, болам!

Куёв индамагандан сўнг, кўзлари ола-була бўлиб кетди:

— Ҳа, нима гап, тинчликми?!

— Тинчлик. Қиз кўрдик, — деди Йигитали хоҳлар-хоҳламас. — Набира қуллуқ бўлсин деб айтгани келдим!

Бирдан Пошша хола ўзгариб, шарақлаб кулиб юборди:

— Вой, қуллуқ, қуллуқ! Шундай демайсизми, ўелим тушмагур. Ўтакамни ёриб юборай дедингиз-а!.. Ёки... қиз, қиз бўлганига хафамисиз?! Ҳаммаси ҳам фарзанд! Умри билан бўлсин. Қизим эсон-омон қутулибди, шунисига шукур! — Пошша хола куёвининг елкасидан олди, — вой ўзингизга муборак бўлсин, ўелим, муборак бўлсин, айланай сиздан! — Йигитали бетоқат бўлиб борар, бу ердан тезроқ чиқиб кетиш илинжида оёғининг учида турарди.

— Ҳой болам, менга қаранг!

Йигитали агар суюнчи деб бирон нарса берадиган бўлса олмайман, кетвораман деган ўй билан унга қаради.

Қайнона шундоқ Йигиталининг тумшуги остига келиб, ғалати овоз чиқариб бир кулиб қўйди, кейин ийманаётгандек, ердан бош кўтармай деди:

– Ўғлим, қизчанинг суюнчисини ташлаб кетмайсизми. Мана, энди биринчи фарзандли бўлдингиз! – Сўнгра ўзича қўшиб қўйди, – Лаълихон туғилганда адангиз ўшандоқ қийин даврлар бўлишига қарамай, тилла балдоқ олиб бергандилар. Ҳозир, энди балдоқ тақадиган пайтларимиз ўтиб кетган!

Йигитали кўйлагининг кўкрак чўнтагидан Муҳсинали ака солиб қўйган “суюнчи”ни олди-да, қайнонасининг катта очилган кафтига ташлади. Индамай ўзини кўча томон отди.

Пошша хола:

– Худоё худовандо топганингиз яхшиликларга буюра-версин, мартабангиз бунданам зиёда бўлаверсин, – дея дуо қилганича қолди.

Йигитали машинани шаҳар маркази томон ҳайдаб борарди-ю, хаёли паришон, кўнгли ғаш, юрагидаги бутун шодлик ҳислари қора бир парда ичига ўралиб қолгандай эди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ФАРЗАНД

Йигитали фарзандли бўлсак турмушимиз ўз-ўзидан тотувлашиб кетади деб бекор ўйлаб юрган экан. Аксинча бўлди. Лаълининг феъли баттар тор бўлиб қолганди. Ниҳоят, у ўрнимга одам йўқ экан, чақиришяпти, мен ҳам ишласам оила учун иштаяпман, деб болани эри қўлига тугқазди-да, горторгга бориб, ишга тушиш ҳақида буйруқни кўтариб келди.

Йигитали ноилож ўз ҳисобидан бир йилга отпуска олди.

Кўрган-билганларга, илмий ишимни уйда ўтириб қияпман, деб айтарди. Баъзан домла Шоисломович олдига болани кўтариб борган кунлари ҳам бўлар, профессорнинг бефарзанд ёшгина хотини Умидани жонига жо қилиб, айланиб ўргилар, “чиройли қўғирчоқча”ни тез-тез олиб келиб туришни илгимос қиларди.

Хайриятки, Йигиталининг бахтига Умида аксари чақалоқлардай чакаги очиқ эмас, қорнини тўйдириб қўйса, пишиллаб ухлайверар, ота бундан ўз илмий ишини давом эттириш йўлида оз-моз фойдаланиб қоларди.

Зинғиллагандай орадан бир йил ҳам ўтди, кетди. Шу вақт ичида Йигитали кунига уч қурдан бўтқа пишириб, болани боқди. Баъзан унга оналикни Олима опа қилди. Ҳамон бозор-ўчар билан банд Поппиа хола эса, одатда шанба ёки дам олиш куни келиб, ўз кир-чирини ювиб, ваннада чўмилиб кетарди.

Йигиталининг отпускаси тугай бошлади. Лаъли ишидан жавоб олишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ота ҳар томонга дарак солиб, энага қидира бошлади. Бир кампир топилди ҳам, лекин, Лаъли “башараси хунук экан” деб уни уйга йўлатмади.

— Умуман, бошқа бировларга болани ишониб топширишга кўнглим чопмаяпти. Ойимларга ялинайлик, пешиндан

кейин қараб турипга, майли дерлар. Пулни ҳам бегона қилиб ўтираимизми! — деди Лаъли бир кун.

Пошша хола розилик ишорасини қилди. Юрагини ўртаб турган гапни ҳам айтиб олди:

— Одамлар ҳузурини кўрармиканман, деб бола боқишади. Аммо қиз боққан бефойда экан. Мана, сен ўз-ўзинг билан бўлиб кетдинг! Тағин қўл учида кун кўриб, ҳеч кими йўқ тул аёлдай бўлиб ўгирибман. Нима ҳам дер-дим, пул берсаларинг, йўқ демайман!

Келишувга биноан Йигитали қизчани ҳар куни соат бирлардан кейин янги “энага” қўлига келтириб берадиган бўлди. Бунинг учун у, ҳали ҳам ҳиммат кўрсатаётган деканга, унинг ўринбосари “жон қўшни” Абди Олимовичга минг бора қуллуқ қилгандай, ялиниб-ёлвориб оз-моз ялиниб, кечки ўқитиладиган курслардан дарс олиши керак эди.

Шундай ҳам бўлди. Куннинг ярмидан кейин қўли бироз бўшайдиган отанинг бағрига сал шамол тегди. Лекин уни бир нарса — хотинига “қарамлик” қийнади. Ҳар куни Лаълидан уч сўм оларди, икки сўм “энага”га бир сўми ўзига. Ишга трамвайда борарди. Хотини, “қатқалоқда минмайсиз, кўчалар тирғанчиқ, мен тинчроқ юраин” деб машина калитгини беркитиб қўйганди.

Биринчи мояна тегадиган кун Лаълидан пул олишни унутиб қўйибди. Ёнида яхлит бир сўмгина бор эди, холос. Йигитали икки соатча эшик қаршисида қайнона “иш”дан қайтишини кутиб ўтирди. Дарак бўлмади. Ниҳоят, соат учга яқин трамвай бекати томондан унинг қораси кўринди.

Чақалоқ оч-наҳор ухлаб қолганди.

Улар кўча эшикни очиб, ҳовлига киришди. Пошша холи Умидани эркалаган бўлди, кейин ичкари уйга олиб кириб кетди.

Йигитали хайрлашишни ҳам унутиб, йўлакдан кўча томон юрди.

Шу пайт Йигитали орқадан қайнонасининг:

— Вой, тўхтанг болам! — деган овозини эшитиб, орқага ўтирилди.

Қайнонаси чопиб келяпти. Худди бирон нарсасини йўқотган одамдай, чопиб келяпти. Унинг юзида баданга ўрмалаётган шилимшиқ қурт каби, асабни қитиқлайдиган, “жилмайиш”.

“Ҳозир бола пули талаб қилади” хаёлидан ўтказди ва шошиб шимининг чўнтагидан бир сўмликни чиқарди, кафллари орасида миждилаб, унга қарши юрди. Қайнонаси кўлига пулни ташлади.

Бир кўнгли, тўғри ичкарига кириб, Умидани ухлаб ётган еридан олиб чиқиб кетай ҳам деди. Негадир ундай қилмади. Шартга ўгирилиб ҳовлидан чиқиб кетди.

Пошша хола: “Оз-моз кайфи бор шекилли, энди бунақа хунар ҳам чиқаряпти, менга хўмрайиб қаради-я! Нонкўр”, дея куёвининг орқасидан газабнок қараб қолди.

Трамвай изининг нариги томони қалин дарахтзор — маҳалла аҳлининг кучи билан қилинган, ўртамиёна истироҳатгоҳ жой эди.

Йигитали қайнона пайқаганидай “маст” ҳолда, гандираклаб, катта йўлни кесиб ўтди. Кўзларида алам ва изтироб.

У қизғиш қум сепилган йўлак четисидаги ола-була ёғоч скамейкага ўтирди, сазойи бўлган одамдай бошини энгаштириб, икки кафти билан юзларини беркитиб олди. Беихтиёр кўзларидан ситилиб ёш чиқди...

“Бу она эмас — ялмоғиз. Қизи ҳам худди ўзи! Булардан кутулиш керак. Қандай қилиб? Қаерга қочиб?” Шу ўй-хаёлларни ақл тарозусига солиб кўрди-ю, бирдан унинг кўз ўнгисида қизи гавдаланиб кетди. Умидани кимларнинг кўлига ташлаб кетади... Шу она-болагами?!

У фикрини хаёллардан чалғитиш учун ўрнидан туриб, трамвай бекати томон кетди.

Бугун Йигитали энг кўп дарс берадиган куни эди. Соат ўн яримларга яқин уйига кириб келди. Коридорда туфлисини ечаркан, ичкаридан қайнонанинг шанғиллаган овози эшитила бошлади.

— Эринг доим қовоқ-тумшуғини солиб юради. Худди мен арпасини хом ўргандек. Туриб-туриб ўзимга таъсир қилади. Боласини боқсам, ҳам гезарган афти-ангорига қарасам. Бу қишлоқнинг ўзи бир гўлгина нарса эди. Бора-бора ҳаддидан ошиб, бошингга чиқиб оляпти, шекилли?

У ичкарига кирди.

Пошша хола кўлидаги ярми тишланган колбасани дастурхон четига қўйди, юзига фотиҳа тортди, сўнгра каравот устида мўлтиллаб ётган Умидага кўлини бигиз қилиб деди:

— Мана, омонатларингни топширдим. Ўзларингга буюрсин. Пешиндан бери чакаги очилиб, тинка-мадоримни қуришиб юборди. Энди қариган чоғимда бола боқиб, оқсочлик қилиш эди, бир камим, — Қайнона куёв юзига қарашга эрингандай, индамасдан коридорга чиқиб кета бошлади.

— Майли, сизни шунча қийнаб қўйганимиз етар. Қандай қилиб бўлса ҳам ҳафта бўйи ишлайдиган ясли топишга ҳаракат қиламан! — деди Йигитали орадаги жимликни бузиб. Унинг асаби ҳам таранг тортилган эди.

— Вой, ундан нарироқ! Қутуларканман-ку! Худога минг қатла шукур, — деди қайнона овозини баралла қўйиб, оёғига калиш кияркан.

Кийиниб бўлгач, ичкарига бош суқиб, қизига қаради:

— Хўп, яхши қолгин. Мен кетдим. Кўп куюнаверма. Ўзингни ўйла! Ёшлиқда ўйнаганинг қолади... Бу боланг катта ҳам бўлар, жойини ҳам топиб кетар... Сенга олгиндан ҳайкал кўярмиди! Боланинг турган-битгани ташвиш экан... Мана, мен ўзим кўриб турибман... Катта бўлсанг, бошингга тушар!

Лаъли қовоғидан қор ёғиб, миқ этмай ўтирарди. Умида йиғлай бошлади ҳамки, унга қайрилиб қарамади.

Эртасига ҳам ишга индамай кетди.

Йигитали болани Салимхон ая қўлига элтиб берди-да, ўзи яслининг орқасидан тушди. Бахтига Рустамларнинг бир девор ён қўшниси РайОНО мудирини бўлиб ишларкан. Ўшанинг кўмаги билан чақалоқ кеча-кундуз ҳафта бўйи ишлайдиган яслига жойлаштирилди.

Йигиталига яхши бўлди. Ясли шундоқ ишхонасининг ёнбошида. Эрта-кеч қизчаси олдига кириб-чиқиб турса бўларди. Айниқса, Лаълихоннинг хурсандлиги чексиз. У қувончини ичига сиғдиролмай, чақалоқ ясида тура бошлаганининг учинчи куни очилиб-ёзилиб, эрининг елкасига қўл ташлади:

— Шунақа йўллари бор экан. олдинроқ ҳаракат қилсангиз бўлмасмиди, адажониси!

Бу сафар эр-хотин ўртасидаги ғуборни кўтарилиб кетишига Умиданинг яслига жойлаштирилиши сабаб бўлди...

Мана, уч ярим йилки, Боғобод бир пайтлар фахрланиб юрадиган “кадр”ини унутиб тоборган. Номус кучлилиқ қилиб, Йигитали ҳам у томонларга қадам ранжида қилмас,

шаҳарда ўз ёнига ўзи қоврилиб юрарди. Фақат аҳён-аҳёнда Собиржондан хат келиб қолар, Йигитали унга жавоб ёзиб уйдагиларнинг ҳол-аҳволидан хабардор бўлиб турарди. Аммо, Наволалар ҳовлисини тилга олишга юраги бетламасди. Собиржон ҳам бу ҳақда ҳеч нарса ёзмасди.

Хайри ача набирали бўлганлиги ҳақидаги хушхабарни Умида туғилган куннинг индинигаёқ телеграмма орқали эшитган, шундан бери Собиржонга набирагинамни бир кўрсам, деб хат ёздирарди.

Йигитали магазинда КООП уни кўпайиб кетгач, тегирмони касод бўлиб, уйда ўтириб қолган отаси ҳозир пенсиядалигини эшитган эди-ю, чолнинг ўзига нисбатан қай кайфиятда эканлигидан беҳабар эди.

У қишлоққа боришни жуда хоҳларди. Боргандан сўнг қишлоқда авж оладиган барча гап-сўзлару маломатларга чидаши, ҳатто Наволанинг гина-қудуратини ҳам кўтариши мумкин эди. Аммо, эшиқдан кириб бориши билан бир сўзли отасининг “юзимни ерга қаратдинг, сендай ўғлим йўқ”, деб юборишидан кўрқарди.

Йигитали кейинги пайтларда бир кунмас-бир кун қишлоққа тўғри кириб боришни, энг аввал ўртоғи Собиржонникига тушиб, кейин шароитга қараб иш тутишни мўлжаллаб юрарди. Аммо, бу ниятни амалга ошириш учун ўзидан орттириб вақт тополмас, бир томондан, илмий ишини тутатиб, тезроқ оппонентга топшириши керак, иккинчидан, институтда қўшимча дарслари кўпайиб кетган эди.

Апрелнинг ўрталарида Лаъли бир аёл билан Янгийўл шаҳридаги ширинликлар фабрикасида тафтиш ишларини олиб бориш учун кетди. Ҳафта давомида уй бекалиги Пошша холага қолди. Қайнона, Умида сабаб ўрτάла юз берган гина-қудуратни унутиб, яна Йигиталини “ўғлим-ўғлим” деб, ҳар куни кечга томон шу ерга келарди.

Лаъли кетган куннинг индинига шомга яқин эшик қўнғироғи чалинди. Пошша хола чиқди, почтачи қўлида ушлаб турган телеграммани аёлга тутқазди-да, қўл қўйдириб олди. Бу хил “хат”ни Пошша хола қизидан кўп марта олган, шошилинич эканлигини ҳам яхши биларди. Ўша заҳотиёқ телеграммани ҳижжалаб ўқиб чиқди: “Отанг қаттиқ бетоб. Тезда етиб кел. Собир” дейилган эди, унда.

Пошша хола шу топда аввало қишлоғига бориб, куёвининг “меҳри бўлиниши”дан чўчиди, иккинчидан, яқиндан бошлаб, шу “олимлар уйи” биносининг ёнгинасидаги кундузги яслига қатнай бошлаган набираси Умидани “дардисар” бўлиб ўзига қолиб кетишини ўйлади. Шунинг учун ҳеч нарса билмагандай, ота-онасини ойда-йилда ҳам бирон марта эслаб қўймайдиган, ҳатто улардан хабар олиб келишни ҳаёлига ҳам келтирмайжиган бемехр куёвини уларнинг ортиқча ташвиши билан безовта қилгиси келмади.

ЕТТИНЧИ БОБ

ТЕГИРМОН ТЎХТАГАНДА

Боғободда қишдан эсон-омон чиқиб, ер остидан илк бор бош кўтарган кўкатларга қараб, шукрона қилган Умурзоқ бува айни еру кўк яшнаб турган, одамлар баҳор нашидаси билан эртадан-кечгача тоғу тошдан келмай меҳнат қилиб юрган бир пайтда кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олди. Айниқса, у кейинги икки йил ичида ўзини жуда олдириб қўйганди. Дапқур-дапқур хасталикка чалинадиган бўлиб қолганди. Ё, оёғи оғрир, ёки белида зирқироқ турар, баъзан иситмаси кўтарилиб, ҳафта бўйи тушмасди. Шундай пайтларда кампирини олдига чақириб олиб, “ўлимимдан кўрқмайман, сенинг ёлғизлаб қолишингдан кўрқаман”, деб кўз ёши қилар, шунда Хайрибиби “ҳай, уят бўлади-я, кап-катта одамсиз. Унақа қилманг. Ҳали сиз билан биз минг йил яшаймиз, невараларимизнинг орзу-ҳавасини кўраимиз”, деб чолини юпатарди.

Қария хотини гапини эшитмагандек, лом-лум демай юзини тесқари ўгириб оларди...

Умурзоқ бува беш-олти кун ранги кетиб ётарди-да, яна туртиниб-суртиниб туриб кетар, кампирининг қаршилигига қарамай, ҳовлидаги майда-чуйда ишлар билан куйманар эди.

Бу сафаргисида чол узоқ ётди Муроджон ундан тез-тез хабар олиб турарди. Лекин у бардам эди. Келганлар билан сўрашар, баъзан ёстиққа суяниб олиб, оз-моз суҳбатлашиб ҳам ўтирарди. Бетоблигининг иккинчи ҳафтасида аҳвол сўраб раис келди.

— Сендан охирги бир илтимосим бор, болам! — деди, — шофурингга айт, мени ўша тегирмоним бошига обориб келсин. Энди у ерларни кўра оламанми, йўқми, бу ёғига худо поппо... — Умурзоқ ота шу сўзларини ниҳоятда синиқ, паст овоз билан айтди.

Наби раис унга тасалли берди:

— Ҳали узоқ йиллар яшайсиз, бува! Буғдойга ўзингиз ўроқни биринчи бўлиб солиб берасиз. Янги хирмонга ҳам фотиҳани ўзингиз берасиз. Агар тегирмонни кўриб келаман десангиз, машина сиздан айлансин, бошқа томонларни ҳам бир томоша қилдириб келаман. Бу йил ҳаво яхши келган. Тоғларда қор сероб. Ернинг намлиги яхши. Ҳамма ёқ бирам яшнаб кетганки, кўриб баҳри-дилингиз очилади.

Жиккакдан келган шофер йигит билан раис Умурзоқ отанинг қўлтиғидан суяб, газикка ўтқизишди.

Чол гузарда кўрган-билганларнинг саломига бош қимирлатиб, алик олиб бепарвогина ўтиб кетди.

Қишлоқдан бир чақиримча наридаги тегирмон бошига келишди. Машина похол-хашақлар сочилиб, атрофи ивирсиб ётган тегирмон эшиги олдидаги ялангликда доира ясаб, тўхтади. Илгари бу ер топ-тоза, саранжом-сарипта бўлар, катта яланглик ўртасига гулхона учун жой ажратиб, жамбил-номозшомгул каби турфа гуллар ўтказилар, атрофга эса гир айлангириб сада райхон экиларди. Оқшом пайтлари салгина шабода эсиши билан уларнинг ёқимли ҳиди бутун тегирмонбошини тутиб кетарди.

Энди эса...

Умурзоқ бува оҳиста ерга тушди. Индамай тарнов боши томон кўтарилди. Раис орқасидан юрди.

Сув айиргич — катта даҳана атрофини ва унга лиммолим бўлиб оқиб келадиган ариқнинг икки қирғоғини кўкка буй чўзган адл қомат мирза тераклар ўраб турарди. Қирқ, тупга яқин бу дарахтни ўғли туғилган мана шундай айни нурафшон баҳор кунлари не яхши умидлар қилиб ўтказган эди. Қирқта “қаламча”нинг ҳаммаси бехато кўкарди... Худди кечагидай эсида: худди бармоқ катталигидаги нозиккина ниҳолчалар эди, ўша пайтда. Мана, энди қулоч аранг етадиган забардаст дарахтлар.

Ота адл қомат теракларнинг қил учидаги қуёшнинг заррин рангларига чайингандай мавж уриб турган зумрат баргчаларга, сўнг уларнинг салобатли қоматига бир неча ўйчан тикилиб турди-да, кейин шарт бошини буриб, бир саржин пастроқдаги сувсизликдан қовжираб ётган тарнов томон қараб юрди. Беихтиёр нигоҳи тиши тўкилиб битган одам милкидай, парраклари синиб, қийшайиб ётган чархпалак ўқига тушди. Сўнг, тегирмоннинг беқарар баҳор

елвизагида “ғийқ-ғи-йқ” овоз чиқариб, очилиб-ёпилиб турган бир томонга тоб ташлаган эшигига, унинг рўпарасидаги ялангликка, даҳанани ўпириб, беш-олти саржин пастга қочган сувга синчковлик билан назар ташлаб чиқди. Бу кўрганларининг ҳаммаси унинг кўнглини эзди, юрагига ваҳима солди. Яна теракларга, ҳали саратоннинг жазирамаси келмай қуруқшаб қолган, бир вақтлар лиммолим сув ўйноқдаб турадиган даҳанага қаради. Кейин, индамай машина томон кетаётганди, унга икки-уч қадам қолганда, оёғи бир нарсага урилди. Бундоқ қараса, қадрдон бурғуси! Улкан киник шохидан ясалган, чалганда бўғиқ овоз чиқарса ҳам, узоқ-узоқларга таралиб, бутун қишлоқни огоҳ қиладиган, тоғлар ёнбағрида тўлқиндай мавжланиб, аксадо берадиган бу бурғунинг атроф тегирмончилар орасида доврўғи кетган эди. Умурзоқ ота минг-минг марталаб мана шу “сози”ни чалиб, одамларга тегирмон дўли бўшаётгани, тезроқ дон олиб келишлари кераклигини хабар қилган эди.

Бурғуни авайлаб кўлига олди. Машинага чиқмоқчи бўлганди, раис кўлтиқлаб юборди. Газик жойидан силжир экан, чол узоқ йиллик қадрдон масканига, унинг пастки ошиқ-мошиғи тушиб, қийшайиб қолган эшигига яна бир бор разм солиб, қаради: ичкаридан хашак ямлаб чиқиб келаётган тиррақи бир бузоққа, сўнг тегирмоннинг пастак томига бўғотдаги чумчуқлардай қаторлашиб ўтириб олиб, бу ернинг собиқ хўжайини — яъни ўзига унсиз тикилиб турган болакайларга кўзи тушди.

Умурзоқ буванинг кўнгли қаттиқ чўкканини сезган раис, ярим йўлда орадаги сукутни бузиб:

— Ота, энди тегирмонни шу ҳолда ташлаб қўймаймиз. Монтажчилар билан гаплашиб қўйганмиз. Даҳанани қайтадан тиклаб, унинг ўрнида шоли оқлайдиган обжувоз қураммиз! Қаранг, ўзимизда етиштирилаётган шолиларни одамлар минг қийинчилик билан ўғирда янчмоқдалар, энди уларнинг кўл меҳнатига хожат қолмайди, — деди-да, шофёр томон хиёл энгашиб, — Наволанинг шийпонига ҳайда, у ерда бажарилган ишларни кўриб, ота бир хурсанд бўлсинлар, — деб қўйди.

Чол қарийб икки йилдан буён Кўрбулоққа қадам босмаганди. Озгина вақт ичида қанчалик ўзгаришлар бўлиб кетганини кўрган Умурзоқ отанинг юзларида беихтиёр мамнун жилмайиш акс этди.

Бироқ, кўп ўтирмади. Катта ҳовуз бўйидаги ёзги шийпонга ошпаз қиз ёзган дастурхон ҳам шундайлигича қолди.

Умурзоқ бува ўрнидан тураркан, Наволанинг елкасига кўлини кўйди:

— Балли, қизим, сен мингта йигитнинг ишини қилибсан. Кам бўлмагин. Дунёда боғ яратишдан савобли иш бўлмаса керак. Илоё мартабанг бунланам зиёда бўлаверсин, — дея дуо қилди.

Ота ўзининг иккинчи тилагини кампирга айтди:

Хайрибиби ача чоли оғзидан бу гапни эшитиши билан ўзини кўйишга жой тополмай:

— Ҳозир, дадаси, ҳозир! — деди каловланиб. — Сиздан ўргилай, ўғилгинамнинг отагинасидан!

Ача, ўғлимизни йўқлармикан, деб уч йилдан кўпроқ вақт давомида чолнинг оғзига қулоқ тутиб келарди. Хайрият, мана, сайрдан анча кўнгли тетик бўлиб келди-да: “Йигит-алини чақиринглар, бир кўрайин!” деди.

Кампир камоли хурсандлигидан чолнинг бетоблигини ҳам эсидан чиқариб, Собиржоннига югурди:

— Дилгиром бер, дилгиром бер ўғлим, ўртоғингга! Отаси йўқлаяптилар. Гуноҳини кечирганлари рост бўлсин, илоҳим, — деб кириб келди Хайрибиби ача унинг ҳовлисига.

— Ҳўп бўлади, ача! Қалай, отамнинг ўзлари дурустларми?! — кўлида ток қайчи ушлаган Собиржон йўлига пешвоз чиқди.

— Худога шукур, раис болам билан бир айланиб келдилар. Анча ранглари чиқиб қопти. Ўзлари ўша сув шабадасига жуда ўрганиб қолган эканлар-да! Энди, ўғлим, сен ҳам манаву “пат-пат”нинг билан ўртоғинг келгунча отангни бир-бир айлангириб келиб турасан.

— Ҳа, албатта-да, ача!

Собиржон ўша заҳотиёқ “пат-пат”ини ўт олдириб, почтахонага жўнади.

Хуршида худди ачанинг ҳовлисида тўй бошланиб қолгану, опоқдадани бир сидра сарпо билан сийламоқчидай, ичкаридан шоҳи рўмолга ўроғлик чопон, дўппи кўтариб чиқиб, Хайри ачанинг орқасидан йўлга тушди.

Собиржонга дўстининг “дарди” қисман аён эди. Унинг нима учун анчадан бери “қорасини кўрсатмай” юриш сабабларини ҳам яхши биларди. Шу боисдан телеграммани қисқа, аммо, дарров етиб келишига мажбур эътадиган мазмунда жўнатди. Ахир, Умурзоқ буванинг ҳақиқатан ҳам анчадан бери қаттиқ тоби йўқ-ку!

САККИЗИНЧИ БОБ

ОТА АРМОНИ

Ҳеч қачон уйқуси қочиб, безовта бўлмаган ота ўша кунни ярим тунгача ухлолмай ётди. Кейин, кўзи бир илинди-ю, кўп ўтмай уйғониб бошини кўтариб олди. “Келмадимми!” деб Йигиталини сўради. Хайрибиби, ўғлингиз дарров етиб келадиган жойда эмас-ку, эрта-индинга етиб келса ҳам катта гап, дея чолга тасалли берди. Унинг кўзи илиниб қолди. Лекин кўп ўтмай, яна бошини кўтарди. Ўғлини сўради. Кўзи илинди. Тагин уйғонди. “Келмадимми?” деди. Яна ухлаб қолди.

Шундай қилиб, эрталабгача на Хайрибибинини мижжа қоқишга қўйди, на ўзининг ороми бўлди.

Иккинчи кунга келиб буванинг ҳуши кирди-чиқди бўлиб қолди. У соатлаб шифтга тик қараб ётар, келган-кетганларни танимас, баъзан ўзига келиб қолганда эса: “Йигитали қани”, “Кел, Йигитали, ўғлим! Онанг ёлғиз қолмасин!” деб қўярди.

Аммо Йигиталидан дарак йўқ эди.

Худди ўша кунлар Мирёқуб Қобулов номига РайОНОдан шошилинич хат йўллашиб, Тошкентда ўтадиган республика тарих ўқитувчилари анжуманида иштирок этишни хабар қилиб қолишди.

Мирёқуб домла кейинги пайтлар пойтахтда яна икки-уч марта бўлган, ўзига ҳос синчковлиги учунми, унинг кўча ва даҳаларини яхши биларди. Йигиталини қаердан бўлса ҳам топаман-да, дарров буёққа жўнатаман, деб райондагилардан олдинроқ йўлга тушди.

У ўзининг собиқ ўқувчисини институтдан топди. Йигитали аввал Мирёқуб акани кўриши билан севиниб кетди. Маҳкам кучоқлаб сўрашди. Лекин, домланинг шашти пастроқ, қовоғи бироз солинган, хафаҳол кайфиятда эканлигини сезиб, “Қишлоқни унутиб юборганим учун

шундай қиялчилар” деган фикр хаёлига келди-да, у кишининг кўнглини бироз кўтармоқчи бўлди:

— Жуда яхши пайтда келдингиз, домла. Ҳозиргина дарсим тугаб турганди. Мана, энди уйга бориб, “Кобули шўрва”ни қозонда милтиллатиб қайнатиб қўйиб, хў ўша қиш оқшомида қилинган тегирмон гурунгини давом эттирамиз. Эндиги мавзу Боғободга боғлиқ янгиликлардан иборат бўлади.

Мирёқуб домла унинг шашгини қайтарди:

— Қанийди энди шундай бўлса! Ўзим ҳам поездда жула толиқиб келдим. Кексалик, биз ҳам қарияпмиз. Лекин бугун сен билан отамлашиб, гурунг қилиб ўтириш мавриди эмас, Йигитали. Сени қишлоқда кутишяпти. Онангни кўзи тўрт. Тинмай йўқлайдилар... Гапнинг очиги, отангнинг аҳволлари анча оғир. Икки кунчадан бери хушлари бор-йўқ. Ўғил деган бундай бўлмайди. Ёлғиз фарзандсан-а! Тўрт кун олдин Собиржон шошилинич телеграмма берганди. Олгандурсан?

— Ҳеч қандай телеграмма олганим йўқ. Наҳот, шу аҳволга тушиб қолдилар дадам? — у доим бардам ва тетик юрадиган отасининг бунчалик қаттиқ ётиб қолишини ҳечам тасаввур қилолмасди. — Отам касал бўладиган одам эмасдилар-ку!

— Бу дунёга ҳеч кимни боғлаб қўймаган!

Йигитали ялт этиб, Мирёқуб акага қаради.

Беихтиёр оғзидан:

— Атайин мени олиб кетгани келдингизми? — деган сўз чиқиб кетиб қолди.

Мирёқуб ака бошини аста қимирлатиб қўйди:

— Агар мени бу ерга икки кунлик семинарга чақириб қолишмаганда ҳам, шундай бўлиши мумкин эди. Тезроқ тайёргарлигингни кўр, Йигитали!

— Уйга бориб бир пиёла чой ичмайсизми?

— Ҳозир мавриди эмас, деяпман-ку! Бошқа маҳал. Мени ташвишимни қилма. Меҳмонхонада жой тайёр экан, юкларни қолдирдим-у, бу ёққа қараб чоқдим. Сен тезроқ Боғободга етиб боришинг керак. Мен ҳам семинар тугаши биланоқ етиб бораман.

Йигитали:

— Хўп, раҳмат домла. Кўришамиз, — деди-да, сумкасини кўлпиклаб, шундоқ қаршисига келиб тўхтаган трамвай томон чоқди.

Вақт хуфтондан ўтгандан кейин Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис эта бошлади. Агрофлагиларни таниди. Гапларига ҳам маъно кирди. Тийрак кўзлари худди хурсандчилик дамларида бўладигандек чақнади. Ҳатто, кампирга “мен энди соғайиб боряпман, ўзингни ўту чўққа ураверма”, деяётгандай хиёл жилмайган ҳам бўлди.

Лекин кўпни кўрган, қишлоқнинг тую маъракаси устида бўлавериб кўзи қотган Хайрибибининг бу “очилич”дан юраги ичига тортиб кетди. “Наҳот чолимнинг юзи очилаётган бўлса!”

Ҳа, шундай бўлди. Кечаси соат ўн иккиларга бориб, Умурзоқ ота қазо қилди. Унинг охирги сўзи шу бўлди: “Кампир, сенга қийин бўлди!”

Йигиталидан ҳамон дарак йўқ эди. Биринчи телеграмма берилганига беш кун бўляпти. Уйида йўққа ўхшайди. Бўлганда аллақачон етиб келган бўларди. Мирёқуб домла ҳам уни тополмади, шекилли. Яхшиси, шошилич телеграммани ишхонаси адреси орқали жўнатиш керак. Ахир у ер давлат маҳкамаси. Доим одам бўлади. Телеграмма етиб боргач, у ердагилар дарров бир-бирлари орқали Йигитали қаерда бўлмасин етказишади. Эртага пешингача, етиб келса ҳам майли эди.

Собиржон раиснинг шофёри билан ярим кечада районга жўнади. Ичидан тамбалаб олинган почтахона эшигини қоқиб, навбатчини уйғотишди. Муддаони айтиб, шошилич телеграмма беришни сўрашди. Қовоқлари шишинқираб, ланжлигидан қизариб турган навбатчи қизнинг кўзлари бирдан пирпираб кетди. Бир парча қоғозга ўзи телеграмма текстини ёзди...

Йигитали уйига келиб, гараж билан машина калитини топаман, деб ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб ташлади. Тополмади. Ниҳоят ярим тунда Умидани Олима опаникида қолдириб, қайнонаси олдига боришдан бошқа иложи қолмади.

Пошша хола уйидан келиб, калитларни то Лаъли қўйиб кетган жойдан топиб бергунча, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Ёнқўрғонга юз чақиримча қолганда, бақда бензин тугади. Кечаси йўлга чиққани учун унда-мунда учраб қоладиган, фақат эрталаб соат тўққиздан кеч еттигача ишлаб, сўнг

беркитиб қўйилалиган ёқилғи қуйиш станцияларининг ҳаммаси тақа-тақ берк эди. Ўчакишгандай, биронта инсофли шофёр тўхтамади. Эргалабгача катта йўл бўйида челақ кўтариб туриб қолди.

...У вақт чошпоҳдан ўтганда Боғорога етиб келди. Икки қишлоқни бир-бири билан боғловчи қадрдон осма кўприқдан ҳам ўтди. Йўлнинг нарироғидаги, худди букрига ўхшаш “бели” чиқиб қолган дўнглик томон кўтарилди. Бу ердан туриб қараган киши кўз ўнгида Боғободнинг боғроғлари, чексиз тоғ ва қирлар орасига илон изи бўлиб кириб кетган сўқмоғу сой-жилғалари кафтдагидек намоён бўлади.

У машинани дўнгликнинг устига ўрлатиб чиқди-ю, кутилмаганда қаршидаги кенг яйдоқ тепалиқдан мазор томон кўтарилаётган одамлар тўдасига кўзи тушди. “Наҳот, дадам!”, деб юборди Йигитали ингроқ товушда. Шошиб кабинадан ўзини отиб, йўл бошидаги баланд тепалиқдан ошиб ўтди. Кейин, ўртани тўсиб турган харсанг қоялар этагидаги тошлоқ қиялик бўйлаб кета бошлади. Анча қийналди. Оёқлари тойиб кетди. Илгари болалар орасида “Хитой девори” деб ном олган бу узун қоя устига эчкидай ўрмалаб, бир зумда чиқиб оларди. Энди, мунча қийналмаса!

Оломондай силжиб келаётган одамлар қораси кўринмай, тепалиқнинг нариги томонига ўтиб кетганди.

У ҳамон юқорига кўтариларди. Пешонасидан тер қуюла бошлади. Эгнидаги капрон кўйлаги жиққа хўл бўлиб кетди. Ниҳоят, “девор” тепасига чиқди. Ҳовлилари яққол кўзга ташланди. Кўча эшик олди ва ичкари хотин-халажга тўлиб кетибди. “Вой, отам!” деди-да, қабристонга тўғри кесиб чиқиш учун қаршидаги иккинчи тепалиқ томон чошиб кетди. Пастга тушди. Кичкина сойдан кечиб ўтди, юқорига кўтарилди. Унинг ҳолдан тойган оёқлари майишиб кетар, шундай бўлса ҳам, бор кучини йиғиб, “отам”лаб қабристон томон интиларди.

Охир, темир панжарага пешонаси урилиб, орқасига мункиб кетди. Бу — мазор чегараси эди. Шалвираб қолган оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Мазорнинг нариги четида одамлар қораси кўринди.

У етиб келганда, марҳумнинг жасади қабрга туширилаётган эди. Отасининг оёқларини кучоқлаб ўкириб-

ўкириб узоқ йиғлади, бироқ, кафан тортилган юзларини кўролмади.

Йигитали қишлоққа келганининг эртасига почтачи бола “таъзия билдиришибди” деб газета келтириб берди. Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардлик билдирган эди. Гарчи Йигиталида таъзияномани ўқишга ҳоли бўлмаса-да, кўнгли бироз кўтарилди.

Дарҳақиқат, коллективи, Абди Олимовни истисно этганда, ажойиб кишилардан иборат эди. Индинига шанба эрталаб, отасининг бош хадми кунига Тошкентдан Муҳсинали ака, домласи Фозил ака, Салимжон, Рустам, яна бир неча ҳамкасб ўқитувчилар етиб келишди.

Азадор кампир кўнглига ҳеч нарса сизмай турган бўлса ҳам, домлалар билан бирма-бир елка олиб сўрашиб чиқди. Ўғлининг шу катта одамлар назарига илғудай обрўйи борлигини кўриб, чўккан кўнгли кўтарилди.

Фарзанди туфайли катта газетада Умурзоқ отанинг номи чиққанлиги, унинг маъракасига Тошкентдан эътиборли кишилар келишгани қишлоқ ҳаётида катта бир воқеадай, кўпчилик оғзига тушиб кетди...

Йигитали Асқар буванинг қизига кўнгли бериб юриб, кейин бошқа шаҳарлик қизга уйланиб кетганлиги ҳақидаги миш-мишлар у қишлоққа келган кунлари тағин авж олди.

У Боғободда бир неча кун қолиб кетди. Шу орада икки-уч марта Наволага кўзи тушди. Ҳатто, бир куни кўча эшик остонасида тўқнаш ҳам келиб қолишди. Қиз шартта бурилиб, ҳеч нарсани кўрмагандек ўтиб кетаверди. Бу Йигиталига нима учундир, қаттиқ ботди.

Марҳумнинг “йигирма”си ўтгандан сўнг, у онасидан руҳсат сўради, сизни ҳам Тошкентга олиб кета қолай деди.

Аммо кампир:

— Отангни ташлаб мен қаёққа кетардим, энди. Сен мендан тез-тез хабар олиб турсанг бўлгани, болам. Ёниб, пилиги тугаб бораётган шамдай, липиллаб турибман. Келинимни, набирамни олиб кел, бир кўрайин, — деб қолди.

ТҮҢҚИЗИНЧИ БОБ

НАБИРА

Отасининг вафотидан сўнг қишлоқ Йигиталини негадир кўп “чорлайдиган”, хаёлидан Боғобод кетмайдиган бўлиб қолди.

У қисқа вақт ичида она қишлоғига икки марта келиб кетди. Учинчи келишида Умидани ҳам ўзи билан ола келди.

Ҳар доим энг биринчи бўлиб ўғлига кучоқ очиб югурадиган кампир бу сафар эшикдан чопқиллаб кириб келган набирасини бағрига босди-да:

— Ширин қизим, асал қизим, ўзимни қизим! — деб пешоналаридан ўпиб, узоқ вақт кучоғидан қўйиб юбормади.

Илашимликкина Умида ҳам бувиси бўйнидан маҳкам кучоқлаб, унинг елкаси оша, отасига жилмайиб боқарди.

Бундан сал “рашки” келган Йигитали:

— Бўлди энди, мен билан ҳам сўрашинг! — дея онаси қаршисида итоаткорона бошини эгди.

— Нега сен билан сўрашмас эканман. Кел, ўғилгинам, айланай, эсон-омон юрибсизларми? — Она ўғлининг елкасидан олди. Кейин набираси юзларидан қайта-қайта ўпиб, ичкарига бошлади.

Уларни кўрпачага ўтқизиб, юзига фотиҳа тортди. Қудасидан, келинидан ҳол-аҳвол сўради, олиб келмабсан, дея ўпкалади.

Йигитали ноилож важ тошди:

— Сиз бормаганингиздан кейин, улар келишдан торти-нишяпти. Аввал сиз боришингиз керак. Шаҳарда шунақа одат!

— Вой болам-эй, айтмайсанми, машинага туполмайдиган касаллари бор, озгина жойга ҳам боролмайдилар, деб. Энди ўзлари бир ҳаракат қилиб келишсин. Қудам билан келингинамнинг ўзларини ҳам бир кўрай! — Кампир Лаълини сурати орқали кўрган, хусн-жамоли унга ёққан эди.

Йигитали индамади.

– Ҳозир, болаларим, чой қўйиб юбораман. Унгача дам олиб ўтиринглар. Чарчаб келгансизлар! – Она лип этиб ўрнидан туриб кетди. Яланглик четидаги ўчоққа ўт ёқиб юборди.

Шу орада Собиржон мотоциклида бир кажава қилиб болалари билан хотини Хуршидани олиб келди-ю, қўндан бери ҳувиллаб қолган ача ҳовлиси яна гавжум бўлиб кетди.

Йигитали Собиржонни бу сафар кўрганда ҳам Наволадан гап очармикан деб, кўнглининг бир четида қандайдир илиқ илинж билан кутди. Лекин ундан садо чиқмасди. Қизиқ, гарчи Йигиталини ўртада рўй берган алфов-далфов воқеалардан кейин, ўзини кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган пасткаш одам ўрнида кўриб, Наволани аллақачон кўнглидан чиқариб юборишга мажбур бўлганлигини тан олса ҳам, Собир у ҳақда гап очишини истар, негадир унинг ҳозирги туриш-турмушини билгиси келарди.

Дўсти ҳам худди унинг кўнглидагини сезгандек, кечкурун боғнинг хилват жойида айланиб юрганларида, Навола ҳақида сўз очиб, анча-мунча нарсаларни айтиб берди. Унинг гапига қараганда, Навола ўзини анча тутиб олган, институтдаги ўқишлари ҳам, боғ бригадасидаги ишлари ҳам яхши экан. Ўша врач йигит, Муроджон билан турмуш қуришибди.

Аввалроқ бу ҳақда кимдир орқали қулоғига хабар етгандай бўлувди. Ўшанда унча эътибор бермаганди. Ҳозир юрагининг бир четида оғриқ туриб, жизиллаб кетди.

Йигитали Умида билан қишлоқда анча туриб қолди. Аввал у: қизим Боғободда тезда зерикиб, кетамиз, деб туриб олса керак, деган хаёлда эди. Аммо, Умида озгина вақт ичида қўшни болаларига, бувисига шунчалик ўрганиб кетди-ки, кейинчалик дадаси билан ҳам иши бўлмай қолди. Кечаси бувисининг кўйнига кириб ётарди. Худди бувиси каби азонлаб турар, у нима иш қилса, орқасидан бориб “ёрдамлашарди”.

– Менга қарашиб юборган дастёргинамдан ўргилай. Бўйларингга қоқиндиқ! – деб кўярди баъзан Хайрибиби унинг пешонасидан ўшиб.

Бир ойчани Боғободда ўтказган Умиданинг лўнши юзлари қишлоқ қизлариникидай қорайиб, мағизранг тортган эди. У бошида чамандагул дўппи, эгнида атлас кўйлак, жиякли

лозим билан шаҳардаги уйларига кириб келди. Опасига шошиб-пишиб, Хайри бувиси тикиб берган атлас кўйлакчаларини кўрсатмоқчи, эгнидаги либоси билан бир мақтанмоқчи эди, аммо Лаъли унинг шашгини қайтарди:

— Қишлоқимисан, мунақа кийимларни киясан! Ечиб кўй, одамлар кўрса кулади,

Нарироқда Пошша хола чамадондан чиққан тугунчани очиб, атлас кийимларни бирма-бир ёзиб кўрар, кейин бурчақдаги пол юзига ташларди.

Умида ойиси қўлидан силтаниб чиқиб, полда сочилиб ётган кўйлакчаларга ўзини отди. Ҳаммасини маҳкам кучоқлаб олиб, худди катталардай онасига хўмрайиб қаради:

— Буларни Хайри бувим тикиб берганлар. Мен ўзим кияман!

— Муштдай боши билан хўмрайишига бало борми, бу зумрашанинг, — Лаъли қизча қўлидаги тугунчани тортиб олди-да, ваннахонага кириб кетди.

Умида йиғлади.

Шу пайт қўшни хонадан кийимларини алмашгириб, адаси чиқиб келди.

— Ҳа, нега йиғлаяпсан, қизим? Э, кийимларинг қани?

Остонадан Лаълнинг овози эшитилди:

— Нима, қизингизни циркчи қилиб келдингизми? Алмисоқдан қолган иштон-кўйлак илдириб кепсиз. Йўлда одамлар масхара қилишмадимми?

— Бирон жойи йиртиқ, эски нарсалардан тикилган эканми?

— Йўқ, материали янги-ю, тикилиши эски, алмисоқдан қолган, демоқчиман.

Ўртага қайнона тушди:

— Вой болам, ҳали ҳам соддасиз-да. Бу ер шаҳар бўлса, унинг устига, мана бунақа културна оилада яшаяпсизлар. Кимсан, бўлажак олимнинг қизлари, ҳалиги... иштон-кўйлақда юрса ҳамма масхара қилмайдимми!.. Жияк билан сочвон деган нарса аллақачон қолиб кетган. Ажаб қилганда, ҳукумат! — деб қўйди Пошшахон сўзининг охирини дашномга яқинлашгириб.

Йигиталининг азбаройи қони қайнаб кетганидан, хотини билан қайнонасига қарата икки-уч оғиз нордонгина гап айтай деди-ю, аммо ундан кейин бошланадиган қиёматни кўз олдига келтириб, индамай кўя қолди.

ЎНИНЧИ БОБ

ОЛИМЛИК МАРТАБАСИ

Баҳорга чиқиб диссертациянинг ҳимоя куни белгиланди. Йигитали қишлоққа бориб, қандай қилиб бўлса ҳам, онасини машинага ўтқизиб олиб келишни, катта шаҳарни бир томоша қилдиришни ният қилиб юрарди. Ҳимоя пайтида у олдинги қаторларда ўтиришини хоҳларди.

Аммо, Хайри ача ўғлининг олим бўлиш учун “имтиҳон топшириш” кунига келолмади. Йигитали олиб кетмоқчи бўлиб қишлоққа келганда, кампир кўрпа-ёстиқ қилиб ётган эди.

Уни даволаётган Муроджон:

— Кексалик. Хавотирланадиган жойи йўқ. Беш-олти кун қимирламай ётсалар бардам бўлиб кетадилар. Фақат сал толиққанлар, холос! — дея Йигиталининг кўнглини бироз кўтарган бўлди-да, сўнг қўшиб қўйди, — диссертацияни муваффақият билан ёқлаб олаверинг, Хайри ачамни Тошкентга олиб бориш қочмас...

Йигитали районга, ундан нари шаҳарга ўтиб, доктор айтган камёб дорилардан топиб келди.

Ачасининг:

— Сен дори излаб ҳар ёққа кетаверма, ўзинг бир кунгина олдимда бўлсанг, ҳар қандай доридан ҳам аълоси шу! — деган сўзларидан кейин, бир неча кун қимирламай унинг бошида ўтирди. Баъзан Хуршида кечикиброқ қолганда, қозон қайнатди.

Бир куни Йигитали ҳовли четига қурилган ўчоқдаги чойгум тагига олов ёқиб қўйди-да, боғ тўридаги, эндигина олая бошлаган улкан қари гилос томон кетди. У силлиқ шохлар оралаб тирмашиб, дарахтнинг қил учига чиқиб олди. Бошидаги дўшпига қизара бошлаган гилосдан терди.

Қайтиб келганида онаси:

— Сен йигит бошинг билан ўчоққа қарасанг-у, мен чўзилиб ётсам қанақаси бўлди! — деб тўшагини йиғиштириб, уй супуряпти.

У ачасининг дардни енгиб, туриб кетишидан ранжиса ҳам, юзидаги тетикликдан хурсанд бўлди.

Хайрибиби чолининг эскигина дўшиси тўла қизил югурган гилос доналарига кўзи тушиб, оғир уҳ тортиб қўйди. Сўнг оҳиста деди:

– Ўғлим, эшитгансан, эсингдадир, жойлари жаннатда бўлгур даданг, сен туғилган куни тегирмон бошига бир нечта терак билан мана шу ерга икки туп гилос ўтқазган эдилар... Қариди, лекин ҳали ҳам мева қиляпти. Ҳар йили шу пайтларда, ўғлингни гилоси пишибди, деб бир дўшпи қилиб олиб келардилар, – Она кўзларидан дув ёш тўкилди.

– Қўйинг энди, ача, йиғламанг. Тагин ҳароратингиз кўтарилиб кетади, Ўзингиз ҳам қийналиб қопсиз.

Хайрибиби узун энгилари билан кўз ёшларини артди.

– Ача, нега хабар қилмадингиз. Анча тобингиз бўлмай ётибсиз.

– Ҳа, энди, қаригандан кейин шу-да, ўғлим, салга бошимиз ёстиққа тортиб кетаверади.

– Икки ўртада сизга қийин бўлди. Дадам йўқлар, мен узоқдаман, ҳайҳотдек ҳовлида бир ўзингиз қолдингиз...

– Нима ҳам қилардим? Собиржон, Хуршидалар бор... Умрингдан барака топкур Навола ишдан қайтди дегунча, мендан хабар олади.

Кўча томондан бир қўлида чамбаракка солинган қатиқ кўтариб Хуршида кириб келди. Қампирнинг сўзи оғзида қолди.

– Вой, худога шукур-ей, бошингизни кўтариб қолибсиз! – дея ача билан сўраша кетди у.

Шу кечаси яна гап айланиб, Хайри ачани Тошкент сафарига бориб тақалди. Аммо, кампир, аввал келинимни олиб кел, уёғига бир гап бўлар, деган гапни айтди.

Собиржон ачанинг гапини қувватлади:

– Ҳа, бу тўғри маслаҳат! Битта сўқимим бор. Уни сўяман-да, Хайри ачамни уйда “курорт” қилдириб, бир ойча олиб ўтирмоқчиман. Унгача дармонга кириб қоладилар!

Хуршида эрининг гапига қўшимча қилди:

– Унгача кандидатликни ёқлаб, кўнгилни тинчитиб, келинни олиб бу ерга келасиз. Ана ундан кейин зиёфат, келин кўрди... Ачамлар ҳам отдай бўлиб, хизматларингизга тайёр турадилар.

– Келиннинг хизматига ачамлар тайёр бўлиб турсалар, бу қанақаси! – ўртага луқма ташлади Собиржон.

– Ўша Лаълихоннинг ачамлар учун, янги келинлик хурмати. Дарровоқ ишга буюрармидик...

Хуллас, ўртадаги маслаҳат Йигиталига маъқул бўлди.

У шаҳарга қайтиб, яхши бир янгилик устидан чиқди. Пошша хола кеча кимдир ташлаб кетган бир неча китобчани олдига қўйди:

– Ўғлим, ёзувчилик ҳам қўлингиздан келадиганга ўхшайди. Тез-тез бунақа китоблардан чиқариб тулинг, ёзувчилик сердаромад ҳунар дейишади... Чиққан пули кам-кўстга яраб турар.

Йигит пул топиш-тутиш ҳақидаги бу хил гапларга кейинчалик эътибор бермай қўйган, қайнонаси гапирарди қўярди-да, тинчиб қолар, куёв ҳам индамай ўрнидан туриб кетарди ёки мавзунини бошқа томонга буриб юборарди.

Ҳозир ҳам қайнонанинг бу гапи унга ҳеч қандай таъсир қилмади. Илмий ишининг мавзуси қизиқарли, мунозарабон бўлганлиги учун “Билим” жамияти томонидан оммавий нусхада китоб ҳолида чоп этилганди. Улардан бирини қўлига олиб, варақлаб чиқди. Муқова тепасига йирик ҳарфлар билан ёзиб қўйилган ўз исм-фамилиясига узоқ тикилиб турди. Вужудини пинҳоний гурур қоплаб олди.

Пошша хола куёвиники “тутиб” турганидан одатдагидек хафа бўлмади, терс ўтирилиб ҳам олмади. Балки бардошини қўлга олиб, жилмайди:

– Ҳалиги домлангиз телефон қилиб, сизни икки-уч марта йўқлагандилар... Тезроқ олим бўлиб, шу ташвишлардан қутулиб олсангиз яхши бўларди. Менинг ҳам кўнглим ўрнига тушарди, болам!

Орадан кўп ўтмай, Пошша холанинг кўнгли ўрнига тушди. Куёвининг кандидатлик ҳимояси кунини олдинги қаторда савлат тўкиб ўтирди. Қисқа доклад, тортишув, мунозаралардан сўнг комиссия диссертантни муваффақият билан табриклади. Пошша хола севинчидан йиғлаб юборди. Агар давра кўтарганида, “содагина бир бола эди, бағримга олдим, ўқитдим, мана энди моянаси уч юз сўмдан ошадиган олим бўлиб етишди” деб ўзини ҳам кўрсатиб қўйган бўларди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ШАҲАРЛИК КЕЛИН

Хайри ача, Собиржон, Хуршида яна қанча-қанчалаб таниш-билишлар, қўйинг-чи, ҳамма Бобободдан етишиб чиққан ўз олимини кутарди. Олдинги келганида чала-думбул бўлган гилос доналари энди шира бойлаб, тўлишиб ётарди. Чуғурчуқ, заризгон, қораялоқ каби қушлар оқ бўз билан ўралган меванинг ҳидига маст бўлиб, қари гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини қушларнинг чуғур-чуғур овози босиб ётарди.

Хайрибиби бир ойча “курорт” қилиб, Собиржонниқидан қайтиб келган. Думбасини аранг кўтариб юрадиган семиз кўчқорни боқиб, келинига, набираси Умидахон ва ўғли йўлига кўзи тўрт бўлиб ўтирарди.

Ниҳоят, ачанинг орзиқиб кутган куни етиб келди. У нон ёпаётган эди. Кўлидаги енгликни ечар-ечмай, ҳовлига биринчи бўлиб кириб келган, орзиқиб кутган шаҳарли келини томон чоғди.

— Бўйларингиздан ўргилай болам, йўқлаб келадиган кунингиз ҳам бор экан-ку! Сизни берган худойимдан ўргилай! — деб кўзида ёш билан кучоқлаб кўришди. Сўнгра орқада турган набираси, ўғлига, кел, дейишни ҳам унутиб, ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай аллақачон тайёрлаб қўйган катта, гулли патнис тўла қанд-курс, мева-чевани олиб чиқиб, айвон четига қўйди. Билагига ташлаб чиққан оқ креплешин пояндозни келин оёғи остига ёзиб, қўярга-қўймай уни бостирди, патнисдаги қанд-курсни бошидан сочиб юборди.

Қаердандир пайдо бўлиб, бирпасда ҳовлида тўпланиб қолган болалар “шаҳардан келган келинчак” оёқлари остида уймалашиб сочқи йиғишпа тушиб кетишди.

Хайрибибининг кўндан буён кутаётган келини келганлиги ҳақидаги хабар бир зумда бугун қишлоққа ёйилди, яқин-атроф қўшнилари “муборак бўлсин”га бирин-кетин келаверди.

Аёллардан бири тандирга қаради, бири Умидани қўлига олиб, шаҳарлик қиз келиб қолибди-ку, деб эркалади... Аммо кўпчиликнинг кўзи оёқлари остидаги болалардан хуркандек, ўзини дам уёққа, дам буёққа олиб турган келинпошшада эди.

Лаъли дўшайтириб турмаклаб олган сочлари орасидан майиз, писта бодом, қанд-курс қолдиқларини қўли билан силаб-силаб туширган бўлди. Нарироқда доира бўлиб, атрофини қуршаб турган аёллар қаршисига келиб, бирма-бир кўришди. Қўл олиб сўрашишга ўрганмаган қишлоқ хотинлари тортинчоқлик билан кафтларини бердилар, баъзилари кўйлақларининг узун енги аралаш узатдилар.

Хайрибиби “келинпошша”ни кўшнилари билан таништириб чиқди. Кейин ҳаммалари кенг айвонга тўшалган дастурхон атрофига тизилиб ўтиришди.

Кўп ўтмай Хуршида етиб келди. Орқасидан олим бўлган дўстининг табриги ҳамда келин кўрманаси деб, ихчамгина, чиройли бир магнитофонни кўтариб, Собиржон кириб келиб қолди. Аёллар даврасидан берироқ бўлиш мақсадида қизи Умидани рулга ўтқазиб қўйиб, зарурат бўлмаса ҳам, машинани артиш билан вақт ўтказётган Йигитали учун қадрдон дўстини келиши айни муддао бўлди. Икки оғайни қучоқлашиб кўришиб кетишди.

Йигитларбоп иш ҳам топилди. Собиржон этиги кўнжидан пичоқ олиб, меҳмонларга аталган қўйни “ҳалоллади”.

Кечга яқин аёллар ўрнини Йигиталининг танишбиллишлари эгаллашди. Хайрибибининг орзу-ҳаваси, шунга яраша топиб-тутиб, йиғиб юрганлари бор эди. Ўелининг катта билимдон домла бўлганлиги-ю, келини шарафига қишлоқнинг катта-кичигини чорлаб ош берди.

Боғободликларнинг қон-қонига сингиб кетган бир одати бор. Улар ўзларидан дурустроқ одам етишиб чиқса, унинг шуҳрат тоши қуламагунча номини довуғ қилиб юришади. “Бошқалар” олдида ҳам “палончининг қишлоғидан бўламиз”, деб ғурурланиб гапирадилар. Боғобод илгари бир неча йил давомида “Асқар полвон қишлоғи” деб аталиб келинган. Учбулоқликлар полвонни енгди-ю, боғободликларнинг дами ичига тушиб кетди. Қўлбола ном ҳам унут бўлди.

Боғобод аҳли анчадан бери ораларидан мақтагудек “юлдуз” чиқишини кутишарди.

Йигитали “юлдуз” бўлиб, бир кўринди-ю, дом-дараксиз кетди.

Мана, ниҳоят, тагин оғизга туша бошлади. Келганига бир ҳафта бўлмасидан кўшни Нанай қишлоғидан чиққан Юсуф Тожи деган бир мухбир “Ёнқўрғон ҳақиқати” да Йигитали ҳақида унинг сурати билан “Районда биринчи” сарлавҳали катта очерк бостирди. Бу очеркни бугун қишлоқ ўқиб чиқди.

Дастлабки кунлар келин кўрдига келиб: “Хайрибиби ачанинг келини чиройли экан-у, бетга чопарроқ кўринади”, “Қарашидан қаҳри қаттиққа ўхшайди!”, “Шаҳарликларнинг кўпини кўрганман, лекин бунақа каландимоғини учратмаганман!” деган гаплар билан ўз таассуротларини ҳар кимга айтиб юрган оғзи бўшроқ хотинлар энди орқа-олдиларига қараб гапирадиган бўлдилар.

Хайрибиби ҳам ҳар кимники ўзига ой кўринар кўзига, деганларидай, сир бой бергиси келмас, келини Лаълихонга минг хил фазилатларни кўшиб-чатиб мақтарди. Кўрмаганлар кўриб қўйсин, дебми, меҳмондорчиликларга, янги тушган келинли ҳовлиларга олиб боргиси келарди-ю, лекин... почавайрон, тиззаларининг юқорисигача кўрсатиб турадиган кийими билан етаклаб, кўчага чиқишдан андишага борарди. Икки-уч бор, “қизим, биронта лозим илиб олинг”, демоқчи бўлди, бироқ “яна, мени тежаб-тергаепти, деб хафа бўлиб қолмасин, келиним” дея, кўнгилчанлигига бориб, бу гапни айтишга тили чопмади.

Бир куни эрталаб Умида кўчадан йиғлаб кириб келди.

— Она қизим, нима бўлди, вой сизни ким хафа қилди?! — бувиси унинг олдида чопиб келиб, юпата бошлади.

Айвонда хонтахта зийига бағрини бериб, писта чақиб ўтирган келин фарзандига қиё ҳам боқмади. Бу яна бир бор ачага оғир ботди.

Ўтган куни Умида кўчадаги ариққа тушиб кетиб, кийимлари шалаббо бўлиб ҳовлига кириб келганда ҳам, кўрпачада чалқанча ётган ерида қимир этмай, “ҳў, ялангликнинг офтоброқ жойига бориб ўтир, ўзи куриб қолади», деб девор остини кўрсатган эди. Томдан ўтин ташлаётган қайнона келиннинг ўз боласига бунчалик безътиборлигидан ёқа ушлаганди, ўшанда.

Бугунгиси билан келинпошшанинг орқаси вазминроқ эканлигини бир неча бор сезиши эди. Шунинг учун кампир Умидани бағрига босаркан, келинида бирон ўзгариш аломати қидиргандай, у томон қаради. Лаълихон ўтирган жойида биққи билакларини елкасигача очиб, эсноқ аралаш керишди.

Қайнона Умидани қўлига олиб, Лаълихонга яқинроқ келди:

– Зерикканга ўхшайсиз, юринг-чи, айланай қизим, бу эркатойимни ким хафа қилдийкин, билайлик!

Лаъли бир жойи қаттиқ оғригандай қошларини чимириб, орқасидаги парёстиқни силтаб, нари сурди. Базўр ўрнидан кўзгалди.

Умида худди ҳозирнинг ўзида бувиси билан ойисига ўзини йиелатганларни тутиб бермоқчидай, йиғидан тўхтаб, тиширчилаганича пастга тушди. Сўнг чопқиллаб кўчага чиқиб кетди.

Қайнона- келин катта дарвоза олдида чиқишгунича, кўча томондан ҳуштак аралаш болаларнинг қий-чув овози яна авжга чиқди:

– Истилага, иштони йўқ, истилага, иштони йўқ, – тўпикқа урадиган тупроқ кўча ўртасида бир гуруҳ ёш болалар дарвоза олдидаги ялангликда турган Умидани таъқиб қилар, улардан баъзилари бир оёғини кўтариб олиб ҳуштак чаларди. Яна бошқалари қўлида хивич ушлаб ҳавода “виз-виз” айлангирар, бурнига қаричини тутиб, масхараларди.

Хайри ачанинг эшиқдан қораси кўриниши билан болалар тумтарақай бўлиб, қочиб қолишди.

Хайрибиби озгин аммо бақувват қўлларини ҳавода ўйнатиб, уларга таҳдид оҳангида деди:

– Агар шу қилиқларингни яна қайтарадиган бўлсаларинг, Йиғитали акаларингга айтаман, ҳаммаларингни тутиб олиб, бирма-бир қулоқларингни кесиб олади-я!

Ача Умидани етаклаб, Лаълихонга яқинроқ келди.

Қизчани юпатган бўлиб, унинг онасига тегадиган гап қилди:

– Майли, хафа бўлма, болам. Бу ер қишлоқ-да. Турсукчанг борлигини улар билишмайди. Ўзинг ҳам, сичқоннинг қулоғидай келадиган жуда кичкинасидан кийиб олибсан! Мен сенга, ҳў, ўтган йилдагига ўхшатиб, яхши атласдан қўйлак-лозим тикиб бераман. Кейин ўша болаларга

кўшилишиб ўйнайверасан. Собир акангникига борасан, гузарга чиқасан. Юринглар, қолган-қутган бисотимни сизларга бир кўрсатай!

Ача ичкари уйдан катта бўхчани кўтариб чиқди.

— Қаранг-чи қизим, бу парчалардан қайсиниси сизга ёқса, ўшандан тикиб берай, она-бола бир кийинглар, — дея тугунни очди.

Лаъли икки кийимликча келадиган кўзни олгудай хонатласни ёзиб, елкасига ташлади:

— Жуда чиройлисидан экан! — бирдан унинг чеҳраси очилиб кетди.

— Сизга ярашаркан! Хўп досангиз тикиб берай, майлими? — кампир ялингандай келини юзига тикилиб қаради.

— Агар модаси анаву Собиржон аканинг хотинлари кийиб юрган кўйлак модасидан бўлса, майли!

— Ахир, у Хуршидахон эгинидаги кўйлакни ўзим тикиб берганман. Қишлоқнинг ярми қизи менинг қўлимдан чиққан кўйлакни кияди. Манаву Умидахон билан она-бола икковларингни кўғирчоқдай қилиб, бир ясашиб кўяйки, ҳамманинг ҳаваси келсин!

Лаъл-лаъл ёнувчи янги атлас либос Лаълининг ҳуснига юз чандон ҳусн кўшиб юборди. Қайнонанинг орзуси амалга ошди. Шаҳарли келинини уч-тўрт жойга меҳмонга олиб бориб, ҳамманинг оғзини очириб қўйди.

Лаъли янги келганда унча эътибор бермаган боғободликлар энди Хайри ача эшиги олдидан ўтишганда, оғизларини тўлдириб: “Мана шу ҳовлига Тошкентдан келин тушган. Телевизорда гапирадиганларга ўхшайди”, дейдиган бўлишганди. Ёшлар Йигиталига фақат ҳурмат билан эмас, ҳавас билан ҳам қарай бошладилар.

Ҳатто гузар чойхонасида ўтирган мўйсафидлардан бири ҳам, оёғида пошнаси баланд ялтироқ туфлили бу жувонни кўриб:

— Раҳматли Умурзоқ тегирмончининг тошканли келини! — деб уқтириб қўйди ёнидаги ҳамсуҳбатига.

Нарироқ бир бурчакда тикилиб ўтиргани Кўзи “чахсак” чолнинг гапига ўзича маъно бериб, кўшимча қилди:

— Бошига гўнг қарға уясини кўндириб, оёғидаги калиши пошнасига арава мих қоқиб олган шекилли, бу олифта жувон. Тавба! Хи-хи-хи, — “чахсак” бир туки йўқ буришган

қўса юзларидан соқол қидиргандай, бармоқлари билан даҳани атрофини сийпаб қўйди-да, яна минғиллади, —агар Умурзоқ тирик бўлганида, ҳассаси билан орқасига тушириб, бу қизни қишлоқдан ҳайдарди. Болалар ҳам жуда бевош бўлиб кетишди! Шундай бўлмаса, Йигитали аввал полвоннинг қизи билан донлашиб юриб, кейин мана шунга уйланиб кетармиди!

Тешавой чойхоначи қўлидаги қоғозга бир тангалик нос ўраркан, овозини баландроқ қўйиб, “чахсак”нинг оғзига урди:

— Бу ер — чойхона! Гийбатхона бўлмасин, Қўзивой!

“Чахсак” ёнбошлаб чойхоначи томон ўтирилиши билан бир ғалаги бўлиб кетди. Қампарагини ўйнатиб қайнаб турган катта самовар қаршисида, хомушгина ерга кўз тикиб Асқар боғбон турарди. “Чахсак” полвоннинг ғазабига дучор бўлишдан қўрқди шекилли, бирон илиқ гап билан унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб, энди оғзини жуфтлаган эди, аммо боғбон гап бермади:

— Минг бичиб-тўқиганимиз билан тақдирда битгани бўларкан, Қўзивой! Йигитали ҳам ўзига муносибини топибди, қўша қарисин! Биз, кексалар ёшларнинг гийбатини қилгандан кўра, дуосини қилайлик. Нима кераги бор, ўтиб кетган ортиқча гапларни эслаб! — Асқар боғбон янги ўралган носдан бир чеким отиб, ариқдан ҳатлаб, қўча томон кетди.

Йигитали Наволадан ҳам кўра унинг отаси олдида ўзини қаттиқ гуноҳкор деб билар, бу одам билан энди қўни-қўшничиликни йиғиштириб, бир умр юз кўрмас бўлиб кетсак керак деб, ўйлаб юрарди.

Аммо, Асқар буванинг тантилигига қойил қолди. Бу ҳодиса отасининг дафн маросимига кечикиб келган ўша куни ҳеч кутилмаганда бўлди. У қабр устида узоқ вақт чўккалаб ўтириб қолди. Бир маҳал орқала: “Энди бандачилик, сабр-тоқат қиламиз, ўғлим, ўзингни тут”, деган юмшоқ, таниш овоз эшитилди. Кимдир елкасидан суяб турғазди. Бу — Асқар амакиси, ҳа, у алдаб, юзини ерга қаратган одам — Наволанинг отаси эди!

Асқар амаки бел боғлаб, таъзиянинг бутун келди-кетдисига бош-қош бўлиб турди... Вақти-вақти билан “житарим”лаб, астойдил қўзёши ҳам тўқди.

Ўша кунлардан бошлаб Йигиталининг юрагида Асқар боғбонга нисбатан қатланиб ётган барча шубҳалар ўрнини янада чексиз иззат-икром ҳислари эгаллаган эди.

Тўғри, у илгари “куёвим куёвим” деб юрган йигит аҳдидан қайтганлигини эшитгач, анча вақт ундан ранжиб юрди. Бироқ, қизига заррача сездиргани йўқ... Кейинроқ, шу ҳақда гап очилиб қолгудай бўлса, қаттиқ бетоб бўлиб ётган бир умрли дўсти Умурзоқвойга ҳам, Хайрибиби билан қизи Наволага ҳам, тақдирнинг буюргани шу экан, энди минг ҳаракат қилган билан уни ўзгартиб бўлмайди, деб тасалли берадиган бўлиб қолганди.

Кейин, Навола билан Муроджон Асқар боғбоннинг кўнглидагидек, ширингина турмуш куришди, марҳума Шарифахон аянинг васияти ерда қолмай, “ҳовли чироғи” ўчмади.

Ҳозир Навола Тошкентда. Кўни кеча Муроджон ҳам меҳнат таътилини олиб, ўша ёққа кетганди. Унинг ота-онасининг-ку, ўғиллари ўз кўнлига яқин “Наво”сини тепшанидан қувончлари чексиз.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

ИЗТИРОБ

Шу кунларда Хайри ача шаҳарлик келинини кўғирчоқдай ҳамма ерда кўз куч қилиб юрибди-ю, барибир юрагининг бир чеккаси ғаш, бу ғашлик кун ора, наमतга тушган чўт каби атрофини кенгроқ кўйдириб борарди.

Йигитали хотини билан келган куннинг эртасигаёқ бу ғашлик кампирни ҳайратга солганди. Ўша куни эрталаб Лаълихон ичкари уйдан туриб, эрига айтаётган дашномли, ола-тасир сўзларини эшитиб, ўз қулоқларига ишонмай, ҳайрон қолди. “Мени бу ерга шарманда қилиш учун олиб келган бўлсангиз ҳам, қишлоқингиз қонун-қоидаларини нега олдинроқ тушунтириб қўймадингиз. Кеча ойингиз сочларимни булғаб, устимдан ҳар хил нарсалар сочиб юбордилар. Чулдурвақа болалар оёғим остига ёпирилиб ётибди, думалаб тушай дедим. Қаердандир пайдо бўлиб қолган аёлларнинг кўзи менда!.. Ер ёрилмади – мен кириб кетмадим! Бир маҳал бундоқ қарасам, ордона қолгур машинангизни кавлаб ётибсиз...” дея шанғилларди келини.

Бир лаҳза жимликдан сўнг Йигиталининг ялиниб-ёлборган овози эшитилди: “Кўйинг, Лаълихон, шунга ҳам хафа бўласизми? Уч-тўрт кун бардош беринг, кейин ўзим тоғлар орасидаги қишлоқларга, қимизхўрликка олиб бораман”.

— Ўша Бўстонлиқдагидай сассиқ қимизингизни ичишга кўзим тўрт бўлиб тургани йўқ.

Айвондаги жойнамоз устида ўтирган кампир: “Товба”, деб кўйди. Шу топ ичкаридан келиннинг яна бир дашномли овози эшитилди: “Нега менга суйканаверасан, эшшак! Бор адангга! Ўзим кечаси билан ухлолмай чиқдим!”

Умида уйқусираб йиғлади. Бироздан сўнг уй эшиги очилиб, болани бағрига босганича: “Яна гилос узиб бераман. Машинага солиб айлантираман!” деб Йигитали чиқиб келди.

Буни кўриб Хайрибоби ичидан зил кетди: “Болажонлигинг бошинга битган бало бўпти, ўғлим!” деб қўйди ичида.

Қелинпошшанинг ўғлига қилаётган муомаласи чолидан айрилиб, кўнгли ярим бўлиб қолган кампирга жуда оғир ботиб юрди. Ўғлини бир четга чақириб олиб: “Ўқимишликка уйланган ҳамма йигитлар ҳам сента ўхшаб хотини олдида товукдай писиб кун кўрадимиз”, деб айтмоқчи бўлди. Аммо, эр-хотин орасига эси кетган тушади, деган нақлни эслаб, ўзини босди: “Балки булар бир-бирига жуда яқинлигидан муомаласи шундайдир. Ҳозирги ёшларни билиб бўладимиз. Бизнинг даврлар бошқа эди. Иккиси ҳам қуйилиб қолар”.

Йигитали ҳам хотини ўзини бундай тутишидан кўп хижолат чекар, баъзан унинг заҳар томиб турган гапларидан тўйиб кетиб, узиб-узиб оларди-ю, тегирмон бўйларига чиқиб кетарди.

Эр-хотиннинг сафари қарий деганда Собиржонлар келин чақирди қилиб, уларни меҳмондорчиликка таклиф этишди.

Меҳмонлар дастурхонга ўтиришдан аввал кунгай томонга узунасига қилиб қурилган уйнинг саранжом-сарипга хоналарига бирма-бир бош суқиб чиқишди.

– Бригадирликнинг зўри билан қурдик, ошна! – деди Собиржон ҳазил аралаш, дўстини янги уй томон бошларкан, “кўриб қўй, биз ҳам чакки эмасмиз” дегандай тантанавор оҳангда.

– Билиниб турибди, ёшларни чакки ишлатмас экансан! – Йигитали ҳам ҳазиломуз жавоб қайтарди.

– Ҳамма ишни ёшлар ҳал қилади, деган гап бор. Колхоз кўлимизда бўлгандан кейин...

Шу пайт ҳали ойнаси солинмаган дераза кўзидан Хуршиданинг боши кўринди:

– Вой, қурган уйингизни мунча мақтайвермасангиз? Аввал меҳмонларни каравотга ўтқизайлик, ўтиришсин, бир пиёладан чой ичишсин! – Хуршида Латылини қўлтиғидан олиб, устига дастурхон безаб, атрофига кўрпачалар тўшалган ёғоч каравот томон бошлади.

– Ана, Йигитали собиқ синфдошингни дашном беришини кўрдингми? Хотинлар бу ерда ҳам ўз жуфти халоллари билан феодалларча муносабатда бўлишни бошлаб юборишган!

Мезбон ўзи билмаган ҳолда ҳазилга йўйиб айтган охириги икки оғиз сўзи билан дўстининг юрагидаги жароҳатга тегиб кетганини сезмади.

Ҳовли ўртасидаги беш юз шамли чироқ бугун атрофни тўйлардагидек равшан қилиб, ёритиб турарди. Ҳовлига киравериш дарвозанинг иккала қаноти очиб қўйилган, ичкарида тантанавор бир руҳият ҳукмрон эди.

Болалар айвонда ўйнашиб ўтиришибди. Баъзан шаҳарлик келинчакка ер остидан ҳавас билан қараб қўйишади. Нарироқда янги газ плитаси устида қошқоғи ўйнаб, никелланган тунука чойнақда сув қайнамоқда. Ошхонада жибиз қилаётган Хуршида чой кўтариб меҳмонлар олдига келди. Кўлини кўксига қўйиб “хуш келибсизлар”, деб ўтирганларга мулозамат қилган бўлди... Янги, қайноққина жиззали нонни ушатаркан, Лаълига қараб бир кулиб қўйди:

– Ўртоқжон, мазасини тоғиб, баҳосини сиз берасиз, энди!

Лаъли сутга қориб, қийма аралаштириб пиширилган нондан ушатиб оғзига солди-да:

– Яхши бўпти! – деди.

Йигитали Хуршиданинг пазандалигига сидқидилдан таҳсин ўқиди.

Улар чақчақлашиб ўтиришганда эшик олдига машина келиб тўхтади. Очиқ дарвозадан раис билан партком кириб келишди. Яна атроф кўшнилари билан икки-уч одам чиқди.

Хуршида меҳмонлар истиқболига пешвоз чиқиб кугиб олар, ҳол-аҳвол сўраб, каравотга таклиф этар, ўтиришганда кейин, “хуш келибсизлар”, деб уларга чой узатиб, яна ишга уннаб кетарди...

Хуршиданинг бу “келин чақирди”си шаҳардаги ўрта-миёна “вечер”дай бўлиб ўтди. Собиржон ўртоғининг елкасига бир сидра ички кийим-бош, чопон-белбоғ ташлади. Хотини эса, кўп ўрнида кўрасиз, деб Лаълихоннинг кўлига қоғозга ўроғлиқ бир жўра атлас тутди.

Оз-моз сархуш Йигитали йўлда келатуриб мастлик – ростлик деганларидай, хотини томон аста ўтирилиб, кўнглида гапшиқ уйғотган гапни айтиб юборди:

– Биз ҳам одам бўлиб, меҳмонни мана шундай кутиб олсак-чи!

Лаъли эри оғзидан бундай сўз чиқишини кутмаганди. Кетаётган ерида таққа тўхтади-да, Йигиталига унинг ўзи кутмаган жавобни қайтарди:

— Нима, биз одам бўлмай қолдикми? Келадиганларингиз келиб бўлган... Кейин, шаҳарда бу ердагига ўхшаб ҳамма бескорчими?!

Йигитали Лаълининг шунча кун Боғободда туриб, бу ернинг одамлари тонг саҳардан қир-адирларга кетишларини, кўнлар иш жойида ҳафталаб қолиб, тиним билмай меҳнат қилишини билмаганлигига, билишни хоҳламаганлигига ачинди.

... Собиржон меҳмондорчиликка чақириб, Йигиталининг юзига катта ойна тутгандай бўлди. Ҳақиқатан у Лаъли билан оила қургандан буён, эшик қоқиб келган бирон меҳмонни ёлчигиб кутиб олдими! Ўзи уйда бўлмаган пайтда, йўқлаб келганлар остонадан нари жўнатиларди. Борлигида эса, хотини дастурхонга қараш ўрнига бошқа хонага чиқиб олиб, меҳмоннинг тезроқ кетишини кутиб ўтирарди.

Ҳатто бир марта Ғолибжон келганда ҳам шундай қилди: ўша Бурчмуллага боришгандан кейин бир йилча ўтгач, у янги очилган лола, мева-чева олиб Йигиталиниқига келди. Онаси акангга, келинойингга кўндан кўн салом айтгин, дебди. Тагин меҳмон бўлиб боришларини сўрабди.

Ғолибжон шаҳарда биринчи бор бўлиши экан. Бир кун ётиб қолиб, атрофни томоша қилди.

Эртасига Лаъли эрига зарда аралаш: “Анову одамингизга айтиб қўйинг, бунақа ётадиган бўлиб келмасин!” — деди.

Уй бекаси фақат Ғолибжонга эмас, Йигиталининг ҳар бир “одами”га қиладиган муносабати шу эди. У бошқалардан яхшилик кўришни ўзи учун фарз деб биларди. Аммо, бир кунмас-бир кун буни қайтариш қарз эканлигини билмасди. Ойисининг гапига амал қилгандай “оларди-олдирмасди”.

Лаълининг шу феъли сабабли кўп таниш-билишлар уларниқига қадам босмайдиган бўлиб кетишди. Йигиталини лоақал, телефон орқали йўқлайдиганлар ҳам бўлмай қолди.

Қанийди, қадрдон дўсти Собиржонни оиласи билан уйига таклиф қилса! Балки онаси ҳам улар билан бирга шаҳарга боришга кўнармиди?.. Лекин, Лаъли билан қайнонаси буларга қандай муносабатда бўлиши аён: хотини эрталаб ишга жўнайди, шу билан хоҳлаган пайтида қайтиб келади. Меҳмонлар Поппа холанинг қўлида қолади... Нозик табиат, кўнгли очиқ, содда онаси қудасининг бошвоқсиз жиргинг-

пиртинг гапларини кўтара оладими? Икки кун ўтмаёқ мени уйимга обориб қўй, деб туриб олиши аниқ!

Йигитали хаёлининг минг хил кўчаларига кириб, алламаҳалгача ухлолмади. Кейин ўрнидан туриб ҳовлига, ундан кўчага чиқиб кетди. Атроф кўр ойдин, ўт-ўлан баргларини шигирлатиб оромбахш шабада эсарди.

У кўнглидаги ички бир туйғуга бўйсуниб яна баланд тоғ этагида ястаниб ётган қир томон юрди. Қирнинг паст-баланд дўнгликлари орасидан тиниш йўл — унинг учун қадрдон таниш сўқмоқ ўтган. Йигитали кўнлар унутиб юборган мана шу ёлғизоёқ йўл билан бораркан, Кўрбулоқ-даги яна ўша қадрдон Устунтошни кўришга ошиқар, ажойиб, беғубор ўтмишини ширин туш каби эслагуси келарди.

Ниҳоят, айланма тоғ ёнбағри бўйлаб ўтган сўқмоқнинг иккинчи адоғи бориб туташган жойга ҳам етиб келди. Аммо, не кўз билан кўрсинки, у ерда қуруқ тош супанинг ўзи қолган, Устунтошлардан бири-ўша паришталар макон қургани худди ғўлаларга бўлиб ташланган бахайбат чинор танасидай атрофда сочилиб ётарди.

Йигиталининг кўнгли баттар вайрон бўлиб кетди, ўша куни тун бўйи ўз ёнига ўзи қоврилиб, Кўрбулоқ сўқмоқ-ларида кезиб чиқди.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

ЖАЖЖИ ЮРАК ИЗТИРОБЛАРИ

Умида гўдак боши билан онасидан, айниқса Поппа бувисидан жуда қўрқарди. Уйда бўлиб ўтган маш-машаларни отасига айтишдан ҳайиқар, айтса, эртасига: “Чақма-чақар, иккинчи шундай арз-дод қилсанг, тилингни суруриб оламан”, деган таҳдид ва калтакка дучор бўлишини яхши биларди.

Шунинг учун дадаси билан ойиси вилоят марказига айланиб келишга кетишган кун икки кечқурун юрагидаги бор сирини Хайри бувисига айтиб олди:

— Анув-чи, бувижон, — деди Умида қандайдир титроқ овозда ачанинг пинжигига кириб, — шаҳардаги бувимларнинг ҳам ҳовиллари ўртасида гилослари бор. Ҳов, сизникидагидай катта эмас. Кичкина. Аммо жуда кўп мева қилади. Пишганда ҳеч кимга едирмайдилар. “Пипса тўкилади, ўшанда ейсан”, дейдилар. Анову, буёққа келмасимдан олдин, уйларига боргандим. Гилослари пишиб турган экан. Жуда-жуда егим келди. “Озгина олиб беринг”, дегандим, бу пишмаган, аданга айт, бозорда пишгани тўлиб ётибди, олиб берсин деб, унамадилар. Жуда егим келаверди. Ўша бувимлар уй остидаги ертўлага тушиб кетганларида нарвондан томга чиқдим-да, этагимга анчасини узиб олдим. Энди икки-уч ҳовуч бўлганди, бувим пастдан чиқиб қолдилар. Дарров ерга тушдим. Бувим олдимга келиб, “нега узасан, пишмаган нарсани есанг қорнинг оғриб, ўласан. Шуни ҳам қўймагин”, деб қулоғим тагига бир урдилар. Этагимдаги ҳамма гилослар сочилиб кетди. Кейин, қулоғим оғриб қолди. Докторхонада ётдим. Гилос егим келганди, адамлар анча, бир пакетча келтириб бердилар. Кейин бу ерга олиб келдилар. Ростданам, гилосингиз роса кўп экан. Адам билан шоҳларини ҳам синдириб юбордик. Буви, нега сиз индамайсиз!

Набирасининг худди ёши бир жойга бориб қолган одамдай, бидир-бидир қилиб айтган бурро гаплари кампирни донг қолдирди.

Димоғдорроқ, сатанг келинининг эрига ҳурмати йўқлигидан хуфтон бўлиб турган юраги баттар эзилиб кетди. “Ўғлимнинг пешонаси шўр экан, тенгини тополмабди. Озиб-тўзиб, чўп бўлиб кетганининг боиси ҳам шундан экан...”

Хайрибиби оғир хўрсиниб кўйди.

– Бувижон, нега йиғлаяпсиз? Йиғламанг. Ойимлар ўзларидан-ўзлари ҳадеб йиғлайверганларида адам хафа бўлиб кетадилар. Мен ҳам энди хафа бўлиб қоламан. Йиғламанг!

– Йўқ, болам, йиғлаётганим йўқ, мана куляшман! – ачанинг юзида чарақлаб чиққан куёш шуъласидай тиниқ кулги акс этди.

Умида хомуш бўлиб қолган бувисига бир лаҳза тикилиб турди-да, бирдан уни саволга тутди:

– Буви, адамлар нима учун сизни “ача” дейдилар?

– Аданг мени яхши кўради-да!

– Ундай бўлса, мен ҳам сизни жуда яхши кўраман. “Ача” деб чақирсам майлими?

– Майли, шундай дея қол.

– Энди, “буви” деб чақирмайман. Бувилар ёмон бўларкан. Шаҳардаги бувим мени жуда ёмон кўради, – қизча сўнги сўзларни ёшига номуносиб бир алам билан, сансираб гапирди.

Хайри ача қизчанинг бошини силади:

– Бундай демагин, Умидахон болам! У бувинг сендан катталар. Одам ўзидан каттани доим ҳурмат қилиши керак. Бўлди, жим ётсанг, сенга эртак айтиб бераман.

– Ҳалиги “Чархим ғув-ғув” бор-ку, ўшани айтиб беринг!

– Эшит бўлмаса!

Хайри ача ашулага ўхшатиб, дона-дона қилиб, оҳанг билан “Ғув-ғув”ни айта бошлади:

Чархим ғув-ғув этади,

Марғилонга этади.

Марғилоннинг қизлари

Аччиқ олма экади.

Аччиқ олма пишибди,

Тор кўчага тушибди.

*Тор кўчангиз тор экан,
Йўлда баззоз бор экан.
У баззознинг қизлари
Шоҳи кўйлакка зор экан.
Шоҳи кўйлагим шайдонда,
Ўйнашайлик майдонда...*

— Яна айтинг, яна айтинг! — деди Умида қиқирлаб куларкан, энтикиб, ялинчоқ овозда.

— Хўп, майли, энди “Ёрилтош” ни айтиб бераман.

Қизча кулидан тўхтаб, юлдузлар чарақлаб турган осмон сатҳига қараб ётиб олди-да, бувисига кулоқ тутди.

Ача эртак бошлади.

БЕШИНЧИ ҚИСМ
ЁНАЁТГАН ДУНЁ

БИРИНЧИ БОБ

БЕДОРЛИК

Сентябрь охирламай турибоқ кузнинг инжиқ кунлари бошланиб кетди. Кўча-кўй, майдонлар узра мезон уқалари уча бошлади. Одатда бу пайтларда осмон гардишидан куёш чарақлаб, унинг ёрқин нурлари дов-дарахтларнинг тилларанг япроқларида ўйнаб турарди. Аёзли куз кечалари эса, бодроқ-бодроқ юлдузлар шуъласидан осмон ёришиб кетгандай бўларди.

Аммо, бир ҳафтаки кўк юзини қора қурумга ўхшаш булутлар қоплаб олган. Шаҳар худди дераза пардалари тушириб қўйилган улкан зах уйга ўхшаб ётарди. Баъзан шивалаб ёмғир ёғиб ўтади. Совуқ шамол кўзғалиб, йўлаклар устига бир чети ёпишиб қолган заъфарон барглари тортқилаб учиради, дарахт навдаларини яланғочлайди.

Йигитали икки кундан бери уйда. Ҳафтанинг пайшанба-жумаси бўш – институтда дарси йўқ. Абди Олимович бир қўшничилик қилиб, ўқув йилининг бошларида дам олиш кунини шундай “ялхитлаб” берган.

У қизини боғчага ташлаб келди-да, ёмғирпўшини ечиб, уйга кирди. Чироқни ёқди. Чой қўймоқчи бўлиб, ошхонага чиқди. Газ плитаси устида қулоғи бир томонга қийшайиб турган қозонга кўзи тушди. Унда яхши пишмаганлигидан кеча ейилмай қолиб кетган муштдай-муштдай етти-саккиз карам дўлма сувга бўкиб ётарди. Нарироқдаги стол устида шундоққина қозондан олиб қўйилганича ёғлари клиёнкага

тушиб, қотиб қолган чўмич, чўмич атрофида эса пиёз пўчоқлари билан нон увоқлари.

Йигитали чойидишни олиб, раковинага яқинлашди, унинг ичи ювилмаган, идиш-товоқлар билан тўлалигини кўриб, индамай орқасига қайтди.

Ташқарида ҳам уйдагидек бирам тундлик ҳукмрон эдики, киши юракларини тарс ёриб юборадигандай. Йигитали балкон панжарасига суянганича қанча вақт турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гипнозланиб қолгандек эди.

Бир маҳал шитирлаб ёмғир ёғиб, шундоқ кўз ўнгида эгилиб турган қайрағоч шохларидаги япроқларни чирт-чирт узиб, улоқтира бошлади. Унинг номаълум нуқтага тикилган нигоҳи беихтиёр худди парашютдай ҳаволаниб ерга тушаётган катта бир баргга қадалди. Аммо, барг ерга етиб бормади. Бирничи қаватдаги қўшни балконига тушди. У ердан хириллаган бўғиқ овоз билан ит ҳурди. Кўп ўтмай шалпанг-қулоқ овчарканинг боши кўринди. У ҳам темир панжара устига олдинги икки оёғини қўйиб олиб, атрофга қарай бошлади.

Хўжаси эркалаб “Юпитер” деб чақирадиган бу итнинг “дом”да номи чиққан, қандайдир мусобақаларда иштирок этиб, қатор медаллар олган эди.

“Юпитер” худди мана шу туришида фаросатли мавжудотга ўхшаб, йўлақдан ўтиб кезаётганларга шундай сур бўлиб тикилардики, унинг назарига ҳар кимнинг ҳам юраги дош беравермас, беихтиёр юзини четга буриб оларди.

Йигитали шу топда “кўз кўзга” тушиб қолишидан ҳайиққандай, балкон эшигидан ичкарига кирди. Аммо, уйда ортиқча ўтиролмади, қўлига китоб олиб ўқиёлмади ҳам.

... Бугун соат учда умумумий мажлис ўтказилиши керак эди. Гарчи ҳали вақт эрта бўлса ҳам елкасига ёмғирпўшини ташлади-да, факультетга кетди.

У факультетга келиб, ўз хонаси эшигини энди очётган эди, орқадан котиба қизнинг таниш овози эшитилди:

– Салом, Йигитали ака! Сизни кутаётган эдик.

– Яхшиликками?

– Бошлиқ йўқлаяпти! – қиз чиройли жилмайиш билан афғини бужмайтиб ҳам қўйди.

– Тинчликмикан?

– Ўқиш тўхтайдиган бўлди. Студентлар пахтага чиқишармиш. Шу масалада бўлса керак!

Лекин Абди Олимов уни бошқа масалада йўқлатган экан:

– Ҳали ҳам ёшлигингиз қолмади. Сизга олимпик даражасини бераётганимизда факультетимиз номига доғ туширасиз деб, ўйламагандик! – У Йигиталини томдан тараша тушгандай писанда билан кутиб олди.

“Уйдаги кўнгилсизлик шамоли яна бу томонларга эсибди-да”, хаёлидан ўтказди Йигитали.

– Ҳа, нима гап, домла?

Олимов қаттиқ хафалигини изҳор этиш учунми, қовоғини уйиб олганича анча вақт чурқ этмади, Йигитали ҳам “домла” қаршисида индамай тураверди.

Ниҳоят “домла” тирсаги остидаги тортмани тортди, ичидан сарғиш бир қоғозни олиб, сenga тегишли, ўқи, дегандай ниқтаб, қаршисидаги стол устига ташлади. Қоғоз ҳаволаниб учиб, Йигиталининг оёғи остига келиб тушди.

Милициядан “повестка” экан. Унинг номига. Числоси, вақти, кимга, қайси хонага учрашиши кераклиги аниқ ёзилган, пастроғида агар ўз хоҳиши билан бормаса, мажбуран олиб кетилиши ҳам эслатма тариқасида таъкидланган эди.

Йигитали ҳайрон бўлиб, кўрсатилган адрес бўйича милицияхонага кетди.

Чақриқ қоғозида номери кўрсатилган хона олдида одам кўп экан. Анча кутиб ўтирди. Ниҳоят, унга ҳам навбат келди.

– Хўш! – деди стулга чўкиб ўтирган ўрта яшар милиция лейтенанти Йигиталига қараб.

У қўлидаги қоғозни кўрсатди.

Лейтенантнинг жиддий юзи бироз ёришгандай бўлди.

– Ҳа, домла, сизмисиз. Қани, ўтиринг! – Қаршидаги стулга ишора қилиб қўйди лейтенант ва ўрнидан туриб орқадаги катта жавондан ниманидир қидира бошлади.

Йигитали, домлалигимни бу одам қаердан билиб ола қолди, деб яна ҳайрон бўлди.

Лейтенант излаётган нарсасини топди шекилли, устига “Дело” деб ёзиб қўйилган бир папкани олиб, жойига ўтирди. Папка ичидан кичкина ёндафтардай қилиб, тўрт букланган, четлари сийқаланиб ҳилвиллаб қолган бир китобчани олди. Бамайлихотир ўтирган Йигитали ўз рисоласига қўзи тушди-ю,

сергакланди. Нима учундир миясини шу заҳоти “бирон хатолик бормикан” деган фикр қилич дамидай кесиб ўтди.

Лейтенант китоб ва унинг автори номини овоз чиқариб ўқиди. Кейин сўради:

— Умурзоқов сиз бўласизми, домла?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди. У ўзига қўйиладиган бирон айбни сабрсизлик билан кутиб, муддаога тезроқ ўтса-чи, дерди бетоқатланиб.

— Ука, — деди лейтенант, — гарчи илмиётдан берироқ бўлсак ҳам, китобингизни қизиқиб ўқидик. Яхши. Тилимизнинг ривож жараёни бунчалик қадимий, кўнгил кўнгилдан сув ичганидай, икки буюк халқ тили бир-бирига қондош-жондош экан, билмай юрарканмиз. Ҳақиқатан бир янгилик бўпти китобингиз! У мамлакатда кўп бўлдингизми?

— Ҳа, анчагина вақт бўлдим, — деди Йигитали.

— Яхши, энди, сизни нимага чақиртирганимиз сабабини сўрасангиз, кечиринг-у, домла, Иноятова Пошшахон кимингиз бўлади?

Йигитали номаълум нохушлик дарагини энди аниқ сезди:

— У аёл менинг қайнонам. Ҳа, бирон кўнгилсизлик бўлдимми?!

— Ҳаяжонланманг. Ҳеч нарса бўлгани йўқ, — Лейтенант уни тинчитиш учунми, босиқ овоз билан гапирди. — Сиз билан шунчаки бир-икки оғиз гаплашиб олиш мақсадида чақиртиргандим. Тўғри, ўқимишли одам, ёш олим сифатида сизни ҳурмат қиламиз. Аммо, чайқовчи — олибсотарларга қарши курашганимиз-курашган... У аёл анчадан бери бизларга маълум. Ҳатто кўлимизда махсус “Дело”си ҳам бор. Бундан ўн йилча олдин катта бир қаллоблар тўдасига алоқадор эканлиги ошкор бўлиб, судланган ҳам!

Йигитали бу хилдаги “янгилик”ларни биринчи бор эшитаётганлигига қарамай, худди олдиндан хабардордай, лейтенант сўзларини диққат билан тинглади. Чунки у ажабланмас, қайнонаасидан ҳар нарсани ҳам кутиш мумкинлигини биларди.

Лейтенант давом этди:

— Энди ўзингиз бир ўйлаб кўринг, юқоридаги “ишлар”га қарамай қайнонангиз тагин касбини давом этдирган. Бир неча бор қўлга тушган-у, турли баҳоналар, товба-тазарру

билан, тилхат ёзиб чиқиб кетган... Ўтган якшанба, бозори чаққонроқ мол билан савдо қилиб турганда, Қўйлиқдан тутиб олдик.

— Хўп майли, савдогарчилик қилган у киши экан, бу ерда менинг китобимнинг нима алоқаси бор?! — ўзини тутолмади Йигитали.

— Мени кечиринг-у, гапнинг тўғриси, бу “Дело” билан, — лейтенант папкага бармоғини нуқиб қўйди, — икки бор шуғулланишим. Ўша судда ҳам, ундан кейинги қўлга тушганларида ҳам қайнонанинг мана шу “тактика” билан айрим кишиларнинг кўнгли бўшлигидан фойдаланиб, сувдан қуруқ чиқиб кетган. Бунга ишончим комил!

— Сиз ҳам мени кечиринг, ўртоқ лейтенант, яна гапингизни бўламан. Иноятованинг шунчалик айёрлигини билар экансиз, икки марта қўлингизга тушибди, нега энди “қуруқ” чиқариб юбордингиз?

Лейтенант бир оз ўйланиб қолди. Силлиқ пешоналари тиришди. Кейин, йўқотган нарсасини бирдан топиб олган кишидай ялт этиб, ҳамсуҳбатига қаради:

— Бўлмаса, бундоқ домла! — дея стол устига кафтини уриб қўйди. — Ўтган якшанба куни кечқурун бўлган ҳодисани кўз олдингизга келтириб кўринг: кампир қайнонанинг ўтирибди. Йигитали, ялиниб-ёлворади. Бола-чақангани хузурини кўринг, деб қайта-қайта дуо қилади. Ёнидаги беш яшарча қизчани ёнига — пинжига тортади. Қиз чинқириб йигитали... Барча уринишлари натижа бермагач, таҳдид қилишга тушади. “Қасалман, бир нима бўлиб қолсам, ё мана бу қизчага бирон нарса бўлиб қолса, сени омон қўймайдиган ўғилларим бор, шулардан биттаси ёзувчи Умурзоқовни бугун олам билади”, деб ёнидан китобчани олиб, стол устига отади. “Вой, ўғлим, вой, болам” деб ўгирган жойидан “хушсизланиб” ерга қулайди... Қани, ўрнингиздан туриб, унга ёрдам бериб кўрманг-чи! Эсхонаси чиқиб, чинқириб йигитали гўдакни юпатманг-чи!

Аввал асаблари таранг тортилиб, кейин бирдан бўшашиб қолган Йигиталининг ичида нимадир узилиб кетгандай бўлди.

— Етарли, ўртоқ лейтенант, етарли! — деди-да, қақшаб, ички бир титроқ билан ташқарига йўл олди.

Ҳамма ходимлар тушликка кетишган, хоналар берк, бояги ғала-ғовур коридор энди жимжит бўлиб қолганди.

Лейтенант ҳам бошига фуражкасини илди-да, Йигиталининг орқасидан юрди. У ўз ҳузурига чақирган одамига бафуржа ўтириб, асосий мақсадини айтолмаганлигидан афсусланмас, балки йўл-йўлакай уқдириб борарди:

— Жамиятдаги барча иллатларни фақат тарбия орқалигина ҳал этиш мумкин, деган экан ҳиндларнинг буюк донишманди Тагор... Қайнонангизнинг чиндан ҳам касали борга ўхшайди. Дўқ-пўписа билан муомала қилиш бефойда бўлса керак. Мен шунга кўзим етиб, биргаликда, яхшилик билан қайта тарбиялайлик, у аёлни кексайганда бозор кезишга нима мажбур қилишги, шуни билайлик, деб сизни чақиртирдим. Бориб, ётиги билан тушунтириб айтгин! Қизчангизга ҳам эҳтиёт бўлинг, жуда эҳтиёт бўлинг, ука!

Йигитали бугунги ҳангомалар ҳақида хотинига ҳеч нарса демади-да, кечга томон уч-тўрт кундан бери камномо бўлиб қолган қайнонасидан “ҳол-аҳвол” сўраб келмоқчи бўлиб, йўлга тушди. Юрак-бағри гуриллаб ёнаётган оловга ташланган гўшт парчасидай жизганак бўлиб турган бўлса ҳам, ўзини тутиб, босиқлик билан қайнонага бор гапни тушунтирмоқчи, лейтенант айтганидай “тарбия” сабоғидан бир саҳифа очмоқчи эди.

Қайнона аввал куёвни яхши кутиб олди. “Ўғлим-ўғлим”лаб тўрга ўтқизди. Бироқ, Йигитали “чайналиб” арз бошлагандан кейин, бутунлай ўзгариб кетди. Кўзларининг соққаси ўйнаб, икки юзи кўкимтир тус олди. Йигитали худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади. Гап Умидага келиб тақалганда, қайнона бирдан “портлади”.

— Қўйинг-е, мижғов гапларни! Мендай бир бева-бечора кампирга ёрдам бериш ўрнига шунақа мижғовлик қилиб ўтиришга уялинг, йигит нарса! — Пошша хола қияланиб олганича, бобиллаб қўлини куёви томон силкиди. — Қандай кунларга қолди бу бошим! Бир парча гўштни ювиб-тараб, боқиб, гулдай қиз қилиб қўйнига солиб қўйсам-у, миннатдорчилик ўрнига яна манаундай таъналари ортиқча!

— Тушунсангиз-чи, гап Умида ҳақида кетяпти!

Пошша хола баттар тугоқди:

— Мен шунақа тушунмайдиган, оми одамман. Ҳамма тушунишни сизга берган... Хўш, Умидага нима бўпти? Ўлиб

қоптими! Ёки ўша милиса уни турмага ташлабдимми? Озгина ёрдам берса берибди-да, ўзимнинг набирам! Мен шундоқ қизимни бериб қўйибман-ку, сенга! Яна нима керак! – азбаройи ўзини тутолмаганидан, сўзининг охирида куёвини “сен”лаб юборди.

Йигиталида ҳам ғурур устунлик қилиб, ўрнидан туриб кетди:

– Бизга ҳеч нарса керак эмас, тинчлик керак! Ўз ҳолимизга қўйинг.

– Сени ўз ҳолингга қўймай, кўрпангни бир бурчида пойлоқчилик қилиб чиқяпманми! Нима қилсанг, қиялсан-ку, кўп ҳалдингдан ошаверма.

Йигитали ортиқ чидолмади:

– Бўлди, пичоқ суякка бориб қадалди. Майли, нима қилсангиз қилинг. Орани очиқ қилиб, кетаман. Қариндош-уруғ, таниш-билишларингизни чақиринг, нима даъволари бўлса, айтишсин. Уйга бошлаб келинг!

– Менинг суянганим ҳукумат. Бошқа ҳеч кимим йўқ. Сендек пиёдал эру, ортдирган ўз зурриётини тирик етим қилиб, ташлаб кетувчилар жазосини ўша беради.

– Ҳеч кимим йўқ, дейсиз. Наҳотки, ўелингиздан кечиб юборган бўлсангиз! Агар сиз бориб айтмасангиз, мен бориб айтаман, унга. Кимлигингизни шу пайтгача билмаган экан, энди билиб қўйсин!

Ўғил онасининг кимлигини жуда яхши биларди...

Йигитали шу топда сезибми-сезмайми, қайнонасининг нозик жойидан тутган эди. Пошша хола бир лаҳза илондай тўлғаниб қолди. Ранги ўзгарди. Аммо бундай дақиқаларда ўзини қўлга олишни ҳам биларди:

– Сувонжон, ўғилгинам, ёлғиз ўз синглисини қўлингга қанчалик хор-зор бўлиб юрганини аллақачон билган. Лекин, дамани ичига ютиб, тишини-тишига қўйиб юрибди... Қизгинамнинг акаси билан учрашишга шунчалик муштоқ экансан, хўп- хўп, мен олиб бораман!

– Олиб боринг! Яна, бошқаларни ҳам. Майли кўпчилик нима деса, ўшанга қараб иш қиламиз. Ҳиқилдоғимга келди! Бу бизнинг турмуш – турмуш эмас!

– Турмуш дегани – жиққи мушт дегани! Шунга чидамаган эркак – эркакми! – қайнона куёвига танганавор қараб қўйди-да, хонтахта остидан сигарета чиқариб тутатди.

ИККИНЧИ БОБ

ЖАНЖАЛ

Муҳсиннали ака шу кунлари узоқ сафарга тайёргарлик кўрар, Фарғона водийсидаги катта шаҳарлардан бирида очилган институт филиали алоҳида ўқув юртига айлан-тирилиб, министрликдан домлани ўша ерга ректор этиб тайинлашганди. Эртага эрталаб улар кўчиб кетиш тарад-дудида эдилар.

Муҳсиннали аканинг вақти қанчалик зиқ бўлмасин “ўғил”нинг арзини эшитгач, кечга томон уникага “айланиб ўтадиган” бўлди.

...Йигитали кечқурун қайнағасини кутган, ахир эркак-ку, ўз фикрини ўртага ташлар, деб кўнглидан ўтказган эди. Аммо, қоронғи тушиб, вақт алламаҳал бўлиб қолди ҳамки, ҳеч кимсадан дарак бўлавермади.

Бир маҳал эшикни тарақлатиб очиб, олдинма-кейин Поппа хола билан Холдорхонлар кириб келишди. Холдорхон Лаъли билан сўраша туриб:

— Қизим бечора, ўлим билан юзма-юз турган шундоқ нозик пайтингда ҳам сенга тинчлик бўлмабди-да! — деди-да, келганларга қандай мулозамат кўрсатишни билмай дераза олдида каловланиб турган Йигиталига ўқрайиб қараб қўйди.

Стулга ўтиришди. Поппа хола думалоқ, биққи кафт-ларини ёзиб, нималардир деб узоқ шивирлади, кейин юзига фотиҳа тортди.

Йигитали ташқарига чиқмоқчи бўлиб, ўрта эшик томон юрганди, қайнона баланд овоз билан:

— Қаерга? Чақиртирган экансиз, гаплашмоқчиймушсиз! Мана, энди катта бошимизни кичкина қилиб олдингизга келдик! — деб қўйди ва энди навбат сенга, ишораси билан шеригига қаради.

— Қани, мақсадингиз нима? Бир эшитайлик-чи, бой-вачча йигит!?

Йигигали Холдорхонга кескин ўтирилди!

– Сизни бу ерга ҳеч ким чақиртирмаган!

– Вой-вой! – Пошша холанинг кўзларини нақ косасидан чиқиб кетаёзди. – Бўлмаса, ким чақирган? Одамларингни йиғиб кел, дединг. Мана, менинг одамларим! – У Холдорхонга ишора қилиб қўйди. – Қани ўзингнинг одамларинг. Йўқ! Борлари ҳам келмайди. Ҳаммаси олдинда ҳа-ҳа, дегани билан, орқандан бетинг курсин, дейди.

Гапга Холдорхон аралашди:

– Мендан бошқа сизга ким керак эди, мулла йигит? Чақирмаганман дейси! Жигарим бўлгандан кейин келдим. Ё, сизга акаси керакми, кучингиз шунақа ошиб-тошиб кетдимми?

Шу пайт қутилмаганда Пошшахоннинг овозини мов бўлган мушукникидай юракни орзиқтирадиган йиғи босиб кетди:

– Вой, бунинг ўзини нияти бузуқ, Холдорхон. Шундай бўлмаса, хотинини ёмонлаб, менга бориб айтадимми! Бир куни бориб нима дейди денг, гапирсалар гўё қизим ўзини эшитмаганга солармиш. Ўзи мингиллаб бир нима деса тушуниб бўлмайди, дами ичидан аранг чиқади-ю, яна боламни айбситади! – Қайнона бирдан куёвига ўтирилди, унга беҳаё тантана билан қараб олди-да, унинг миясидан кириб товонидан чиқиб кетадиган бир гап айтди:

– Вой, бу мижғов куёвнинг дастидан дод... – қайнонанинг овози баттар очилиб кетди.

Нима қилишини билмай, ранг-рўйи ўчиб, ўртада қотиб турган Умида адасига яқин келиб, унинг оёқларидан кучоқлаб олди.

Лаванг юзларидан ғазаб ситиб куёв болага еб юборгудай тикилиб турган Холдорхон гапни улаб кетди:

– Ҳў, бойвачча куёв тўра, менга қаранг! – қўлини битиз қилди! – Хотин олиш билан, хотин қўйиш гулни ҳидлаб ташлаш билан тенг деб, бўлмағур ҳаёлларга борасиз, шекилли! Уйлаб иш қилинг. Мана, бунинг қорнида бола, олдингизда бола, ташлаб ҳеч қаерга кетолмайсиз. Қонун бор!

Бироз овози ўчган Пошша хола икки қўлини шаппати қилиб, сонлари устига урди-да, очиқ пўписасага ўтди:

– Қаерга кетаркан ортдирганларини ташлаб! Қани, кетиб ҳам кўрсин-чи, осмонга чиқса оёғидан, ерга кирса,

қулоғидан шундай тортайки, дунёга келганига минг пушаймон бўлсин. Менинг уруғимда етти пушпига етадиган бунақа ажралиш деган иснодди иш бўлмаган. Энди қизим учун бутун олам харжини бериб, қутулолмайди!

Олдинлари ҳам бу хонадонда жанжал кўп бўлиб турарди. Атроф қўшнилари ҳам кўникиб кетишганди. Аммо, бутунгиси жуда бошқача бўлди: пастдаги қўшнининг чақалоғи уйғониб кетди. Камдан-кам овози чиқадиган, режим билан овқатланувчи, қўшнининг арзанда “Юпитер” ити безовта бўлиб, ув тортиб юборди... Ҳатто “холис одам” Чўлиев ҳам “глазок”дан ташқи оламини кузатиб қўйди.

Шу пайт кутилмаганда эшик қаноти каттароқ очилиб, Йигиталиниқига икки киши кириб келди. Биринчиси Муҳсинали ака бўлиб, у кишининг доим кулги аримайдиган ёруғ чехраси ўзига ярашмайдиган бир ҳолатда тундроқ эди. Пошпа холанинг кўзи “қуда”га тушиши билан икки қўлини кўкрагига қўйганича, аста ўрнидан туриб кекса онахонларга хос тавозе билан беозор оҳангда:

— Ассалому алайкум! — деб салом берди. — Қелинг, айланай қуда, хуш келибсиз, — деди.

Иккинчи эркакни ҳам танир, шу ернинг “домкоми” эканлигидан хабари бор эди.

— Қани, қани, тўрга чиқинлар.

Меҳмонлар ичкарига кириб, қуруқ дастурхон ёзиб қўйилган стол ёнидан жой олишгач, тинчлик —омонлик бўлсин дея потихага қўл очинди.

Пошпахола қизини тергагандай:

— Бор, чой қўй! Ҳа, қайсар! Икки боланинг онаси бўляпсан-у, ҳали ҳам сенга ақл кирай демайди. Қап-катта бошим билан ораларингда қозилик қилиб юрсам, — дея “қойиб берди”.

Кейин Лаълининг орқасидан ўзи чиқиб кетиб, газга чой қўйди. Дастурхонга нон билан қанд-курс солинган паднус кўтариб кирди.

Йигитали Меҳмонлик ташаббусини эпчиллик билан қўлга олган қайнонаси ҳатти-ҳаракатларини индамайгинам кузатиб, бир четда ўтирарди.

Муҳсинали ака Пошпахонга манодор бир қараб олди-да, ранжли оҳангда саволга тутди:

— Тинчликми, қуда? Бу ерда кўтарилган шовқин — суронни етти маҳалла эшитди, чоғи? Манаву киши, хурматли домла Мамасоли ака ҳам нималигига тушунмай ҳайрон.

Поппша хола хўжасига эркаланган қари мушукдай бошини эгиб, бир Муҳсинали акага, бир шу жойнинг “қатгаси” — “домком” га мулойим қараш қилди:

— Яна шуларнинг ғиди-биди гапи-да, айланай! Аралашмай десангиз, жиққа-мушт бўлади. Ана, ўзлари айтсин, кўёвим келинг, дегандилар, гаплари ерда қолмасин деб келгандик.

Мамасоли ака қаердадир кўрган, кўзига “иссиқ” кўриниб турган Холдорхонга бир қаради-ю:

— Бу аёл ким? — деб сўради.

— Синглим, — жавоб берди Поппша хола.

— Опа-сингил тенгига бозорчимисизлар!

Поппша хола ўз “касби»дан уялмас, бу мана шу иморатдагиларнинг кўпчилигига ҳам маълум, ҳатто улар орасидан мижозлар ҳам орттириб олганди.

— Энди... домла, тирикчилик бўлгандан кейин... Шуларни боқаман деб...

Бирдан Мамасоли аканинг жағи очилиб кетди:

— Тирикчилигиз бўлса, бозорда қилинг. Бу ер бозор эмас! Олий ўқув юрти ўқитувчилари турадиган жой. Бу ерга келиб олиб, аллақайси чайқовчи билан тўполон, безорилик қилиш учун сизга ким ҳуқуқ берди. Тинчлик борми ўзи, бу йигитга, бу хонадонга. Сиз бу ерга келдингиз, албатта бир жанжал бўлади. Шунча вақт индамай келдик. Қанақа аёлсиз ўзи? Набирангизни бошини силаб, тинчгина ўтириш ўрнига мана бу аёлга ўхшаган дайди савдогарлар билан ҳамон эски касбингизни давом эттирасиз! Бу ҳам етмагандек, ҳамманинг тинчлигини бузасиз. Энди, яхшилиқча маслаҳатимиз шу: ҳозир милиция чақирмаганимиздан олдин, манаву шеригингиз дарров бу ердан жўнаб қолсин! — Бу гаплар айтилгунча Холдорхон коридорга чиқиб, кийиниб улгурган эди. — Энди сизга келсак, иккинчи марта бу ҳовлига қадам кўймайсиз. Мен бу ернинг осойишталиги учун жавобгар одамман. Агар гапимни икки қиладиган бўлсангиз... Нормухамедовларни кўтариб урган шамол сизга тегмай, кутулиб қолибсиз. Эндигиси ёмон бўлади...

Пошша холанинг ранги қув ўчиб кетди.

Лаъли эшик тирқишидан мўралаб қаради. Бу одам шундай деяптими, демак, бундан бир неча йил олдин ёзилган ўша фелъетондан ҳамон одамлар хабардор экан... Ишқилиб, Йигитали акаси билиб қолмасин... Лаълининг вужудида санчиқ тургандай бўлди.

У газга қўйилган сув қайнаб-тошиб, жиззиллаб овоз чиқараётганини эшитди-ю, хушёр тортиб, ошхонага кирди. Катта хумчойнакка чой дамлаб, ичкарига олиб кирмоқчи бўлди, онасининг ялиниш оҳангидаги сўзлари чала-чулпа кулоғига чалинди: "... Худо хайрларингизни берсин. Ёлғиз бева аёлман. Онанинг аччиқ сўзи фарзанднинг ақл кўзини очади, деганга борибман-да, гапириб юборибман... Энди майли, бу ерга келмаганим бўлсин. Фақат қизим билан куёвим мени унутиб юборишмаса бўлгани..."

Муҳсинали ака Пошша холанинг бу хилдаги сўзларини бир –икки марта эшитиб, қандай аёл эканлигини билиб қолган бўлса ҳам, унинг навбатдаги гапларига яна ишонди. Энди бу ерга қадам қўймаса керак, деб ўйлаб, қуданинг кўнглини кўтарган бўлди:

– Албатта, қуда, сиз онасиз, ахир! Сиздан доим хабар олиб, борди-келди қилиб туришади. Мен буни манаву куёвингиз Йигиталининг кулоғига ҳам қўйиб тураман.

Бир соатдан зиёдроқ вақтга чўзилган бу суҳбат давомида Йигиталидан садо чиқмади. У яна портлаб кетишдан кўрқиб, тишини-тишига босиб ўтирар, фақат гоҳо-гоҳо ер остидан Лаълига ўғринча қараб қўяр, у “бўлаётган гапларга” тушуняптими-йўқми, шуни билгиси келарди.

Вақт алламаҳал бўлганда ёшларга панд-насихат қилиб, буёғига ширин турмуш тилаб, Муҳсинали акалар чиқиб кетишди.

Орадан ҳафта ўтмай ҳамма ўқув юрти студентлари пахта теримига сафарбар қилинди. Йигитали ҳам факультет штаб бошлиғи сифатида Сирдарёга жўнади.

Янги меҳмон туғилганлиги ҳақидаги хушхабарни совхоз идорасида студентлар терган пахталарни ҳисоб-китоб қилиб ўтирганда телефон орқали эшитди.

Вазифани вақтинча ўринбосарига юклаб, алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, Ховос станциясидан тунги поездга ўтирди. Саҳарлаб уйига етиб келди. Қайнона уни шод-хуррамлик билан кутиб олди. Киши бахтиёр бўлганда, кўнглидаги ғашликка ўрин қолмас экан.

УЧИНЧИ БОБ

ҚУДАЛАР

Хайри ача билан Поппша хола орасида гарчи ўн ёш нари-бериси фарқ бўлса ҳам, уларни бир жойга ўтқизиб қўйиб, астойдил қараган кишига Поппша хола Хайрибидан йигирма ёшларча кичикроқ кўринар, қон тепиб турган юзлари ҳали бардам, бақувват эканлигидан далолат бериб турар, Холдорхоннинг таъбири билан айтганда “милтиқнинг ўқидай”, “ўғирнинг сопидай, таранг жувон” эди.

У кўриниш жиҳатидан ҳам қишлоқдаги қудасидай бир “ҳовучгина” эмас, анча салобатли эди.

Лекин улар иккиси ҳам неварали, уйда ўтириб, “фарзандимнинг ҳузур-ҳаловатини кўрармиканман”, деган ниятларига етган пайт. Бироқ, бу сўзни Хайри ача ўзича, болам уйли-жойли бўлиб, тинч яшаса шунинг ўзи катта давлат деб, тушунади. Ўғлидан бирон манфаатдорликни ҳаёлига келтирмайди. Ўзига ҳам ҳеч нарса керак амас. Қўли гул чеварлигидан тушадиган оз-моз пул, колхоздан оладиган нафақаси етиб ортарди. Ҳатто, у Йигитали келганида, қийналиб қолмаяпсанми, набирамга кўнгли тусаган нарсани олиб берарсан, шаҳарда кўп бўлади деб, ёнига анча-мунча пул ҳам солиб қўяди. Фақат кампир бир нарсанинг ташвишини қилади холос. У ҳам бўлса ёлғизлик, ўғлини, набираларини кўролмай “кўз юмиб қолиш” ташвишини! Шунинг учун Йигитали ҳар келганида “болам, пишиб таппа тушай деб турган ўрикдай бўлиб қолдим. Тез-тез қорангни кўрсатиб тургин. Бирров келиб-кетиб турсанг бўлди — менга шу дармон. Бахтиёрни олиб кел, ўғил набирамни ҳам бир кўрай”, деб қолади. Нукул ўлими, боласи, набиралари ҳақида ўйлайди.

Поппша холанинг эса, диққат эътибори бошқа томонда. У бозор билан банд. Ёлғиз бир нарса — пулни ўйлайди. Шу ташвиш билан келажаги ғамини қилади. Боласи орқасидан

оз-моз фойда унса, бироз кўнгли тинчийди, ўзини орзуси рўёбга чиққан онага қиёс этади... Унинг келажакда мўлжаллаб қўйган порлоқ бир нуқтаси бор, ўшанга қараб интилади. Ўша нуқтага яқинлашиб қолганга ҳам ўхшайди!

Баъзида Пошшахон ҳам Хайри ачадай “ўлим” ваҳимасига тушиб қолади. Бундай пайтлар, “юмуш”дан чарчаб келиб, энди чўзилиб ётганда, бирдан оёқ оғриғи бошланиб қолган чоғда бўлади. Безовталанади. “Наҳотки қарияшман, наҳотки сал кўп юрганим билинягги” деб, васвасага тушади. Яна озгина “имиллаб” туришни ният қилади.

Ана ундан кейин, ўғли келмаса, садқайи сар! Қизи яна иккита бола туғиб олса, ўзи билан ўзи ўраллашиб кетади. Пошша хола неча йиллаб пешона тери билан топганини ўзига сарфлаб, Оқмуллахон аядай қолган умрини роҳат-фароғатда ўтказди.

Унинг назарида, бир пайтлар “бой” аяни кўриб қилган орзуларига энди етишаётгандай эди.

Оқмуллахон ая, юзларига ўхшаш сочлари ҳам опшоқ, қалин қошлари остидан тикилиб турадиган чағир кўзлари қоп-қора, барвастагина кампир бўлиб, Пошшахонларнинг бозор четидаги ҳовлисидан икки эшик нарида, саранжом, деворлари оқланган, дарвозаси нақшли ҳовлида яшарди. Эндигина ўн уч-ўн тўрт ёшларга қадам қўйган Пошша қиз унинг олдига ҳар куни эрталаб, кечқурун иккитадан седанали нон олиб чиқарди. Ўшанда давр ўнчалик тўқчилик бўлмаса ҳам, ая олдида доим тўкин дастурхон ёзиқ бўларди. Баъзан ҳушига тутса, ма, қизгина, деб унга дастурхондаги пашмак, новвоглардан берарди, кейин босиб ўтирган кўрпача қатини кўтариб, нон пулини берарди.

Пошшахон икки йилча кампирга нон ташиб, унинг кўп “дуо”сини олди. Сўнг Оқмуллахон дунёдан ўтди. Иzzат-икром билан кўмишди. Ўша аёл ҳақида дурустроқ билгани, онасининг икки-уч оғиз “пулни тежашни билганидан бой бўлиб кетган. Мана энди умрини фароғатда ўтказяпти”, дегани бўлди, холос.

Шундан кейин вақт ўтиб, Пошшахоннинг ёши улғайган сари кўз олдида ўша “бой хотин” — Оқмуллахон ая тез-тез гавдаланадиган ҳатто тушларига кириб чиқадиган бўлиб қолди.

Баъзан фотиҳасига “Оқмуллахон бибимнинг руҳлари кўлласин!” деб қўшиб юборишининг ҳам боиси шундан.

Ҳозир гарчи у бойвуччаликда ўзини ўша аяга киёсласанда, аммо бир жиҳатдан ундан фарқ қилиш режасини тузиб қўйган: аввало маҳалла оқсочлари даврасида бўлади. Шунча йил ўздан бўшаб аралашолмаган кўни-кўшниларнинг тўймаъракасида такаббур фозила кампирлар қатори, савлат тўкиб ўтиради. Оёғидаги амиркон калиш-махсиларга бир эмас, беш-олгиталаб ўғли борларнинг ҳам ҳаваси келади... Меҳмондорчиликларда дастурхоннинг тўри уники. Қўлида ҳеч кимда йўқ тасбеҳ. Росмана тоат-ибодатга ҳам тушиб кетган бўлади — кунига беш вақт намозни қанда қилмайди. (Бир томондан ўз соғлиғига фойда, эргалабгиси — физкультура). Худонинг даргоҳи кенг. Қилган илтижоларини ўз йўлида қабул қилиб, барча майда-чуйда гуноҳларидан кечиб юборади. Аёллар ҳам Пошша ая деб уни ардоқлайдилар, атрофида парвона бўладилар!

Пошша холанинг келусидаги, йўқ, яқин ўртадаги орзуси ана шундай эди. Ҳатто у яхши ният билан “боққол”дан ичидаги сичқоннинг кўзидай ойнага Макканинг суврати туширилган тасбеҳ ҳам сотиб олди. Қимматроқ бўлди қургур. Беш сўм! Бироқ, худо йўлида пулни аямади.

Шундай қилиб, Пошша хола яна бир йилгина “ишлаб” олишни ният қиларди. Кўп вақт бозордан нари бўшаган сумкасини кўтариб, тўғри қизиникига келарди. Бундан мақсад икки нарсани нишонга уриш: доим фикру зикрини банд қилиб турадиган нарса — қуруқ қайтмаслик! Ҳамда қизига бирдан-бир жонкуяр одам ўзи эканлигини доим уқдириб туриш. Мана шу хаёл Пошша холанинг миясига заранг миҳдай қадалиб қолган. Шунинг учун қизиникига ҳар келганда ихтиёрсиз равишда унга бирон “насиҳат” қилмаса кўнгли ўрнига тушмаётгандай бўлаверарди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

САБР КОСАСИ

Лаъли кейинги пайтларда ўз “ўтмиши”ни тез-тез ўйлайдиган, ўша кунларни эслаган сари баъзан ўзидан-ўзи нафратланадиган бўлиб қолганди... Ҳа, у ёшлиқдан онасининг таъсири биланми, “бошқачароқ” бўлиб ўсди. Тўғри, онасидай мол-дунёга ўч эмас, қимматбаҳо нарсаларга унча қизиқмасди ҳам. Аммо доим ўзгалардан ажралиб туришни яхши кўрар, одамлар орасида энди урф бўлиб келаётган кийим-кечак ҳам, ҳар хил тақинчоқ ҳам энг биринчи ўзида пайдо бўлишини хоҳларди.

Қиздаги мана шу ўзига хос “хислат” онасининг “яқин одами” Дороббек учун айни муддао бўлди. Унинг кўнглини овлаб, тез кунда ўзига ром этди. Ҳатто ўзи бошлиқ магазинга ишга ҳам олди. Бироқ, Дороббекнинг Лаълини кўғирчоқдек ўйнатиб юраман, деган орзулари амалга ошмади: қиз ўта илтифотли бўлгани билан “гап уқмас” ўжар ҳам эди. Мана шу қилиғи Дороббекни доғда қолдирди, уни олдига сепилган қанча-қанча донлар зое кетди. Бундан паймонаси тўлиб юрган Дороббек қутилмаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди. “У билан ЗАГСсиз яшаб тургандик” деб ўта пасткашлик қилди.

Мана шундан кейин кўтарилган миш-миш — маломатлар Лаълини шаҳардан бош олиб чиқиб кетишга мажбур этди.

Орадан беш йилча ўтди. Бу гаплар босди-босди ҳам бўлди, кетди.

Кейин... ўша машғум янги йил куни саҳар-мардонлаб онаси кўтарган шовқин-сурон ва мана шунинг орқасида қурилган оилавий турмуш... Наҳот, бу турмушда ҳалигача тотувлик бўлмаса!? Бундай беҳаловат ҳаёт бир умр давом этавермас, ахир!..

Лаъли кейинги воқеалар таъсириданми, кўзи очилгандай бўлди: оилани онаси хоҳлаганидай йўл билан ушлаб туриб

бўлмаслигига кўзи етди, бир кунмас-бир кун эри уйни ташлаб чиқиб кетган тақдирда, қонун уни, хотининг билан бирга яшайсан деб, мажбур этолмаслигига тушунди, ўзи ҳам эрига қаттиқ боғланиб қолганлигини ҳис қилди-да, унга қилган ортиқ “инжиқликлар” ини ўйлаб, юраги орзиқиб кетди. Шундай пайтларда ойисининг камроқ келишини истаб қоларди. Чунки у келди дегунча, албатта, бир илмоқли гапни бошларди... Лекин ўз онаи-зорига, келманг, деб ҳам бўладими! Туғиб катта қилган, вояга етказган...

Мана, бугун ҳам келди. Ранги сўлинқираб, коридорда ўтирибди. Лаъли эрининг ювилган қўйлагини ип дорга осаркан, балкон деразасидан уни кўриб қолди. Юраги ачишиб кетди. “Акамнинг аҳволи маълум. Фақат суянади-гани – ёлғиз мен!” Сўнгра кўзи беихтиёр ўғли Бахтиёрга тушди. Тез-тез ишини саранжомлади-да, ичкарига кирди:

– Ойижон, нега бу ерда ўтирибсиз. Мен иш билан бўлиб... Уйга – набирангиз олдига кириб. Кеч ҳам бўлиб қолибди. Ҳозир мен овқатга уннаб юбораман, сиз набирангиз билан гаплашиб ўтириб.

Лаълининг бир оғиз яхши гапи уни “эритиб” юборди. Ичкарига кириб, ўйинчоқларга кўмилиб, чиройли бир шилдироқчани ўйнаб ўтирган Бахтиёрни кўлига олди.

Пошша холанинг яна бир “хислати” бор эди. У она сифатида қизининг қай аҳволда яшаётганлигидан “кўз-қулоқ” бўлиб туришни ҳам ўзига фарз деб тушунар, буни тортмадаги ҳамённинг “оғир” ёки “енгил”лигига қараб биларди.

Ҳозир ҳам Лаъли Умидини яслидан олиб келаман деб, чиқиб кетиши билан Пошша хола шкаф тортмасини очиб кўрди. Ҳамён “ўрғача”. Лекин, бу сафар аёл диққатини ғаладон бурчидаги зеб-зийнат учун ишланган кичкина қадимий темир қутича тортди. Уни кўлига олиб, қопқоғини кўтарди-ю, қутича ичида ярақлаб турган соф олтин иккита билагузук, олмос кўзли бир жуфт балдоқ, иккитаси зумрад, иккитаси ёқут кўзли тўрт дона узукни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу камида икки-уч минглик мол эди! Шундай нарсаларни бир бурчакка ташлаб қўйганини-я! Ҳатто, қутичанинг кулфи йўғ-а! Дарвоқе, Лаъли бундай моладан “чиққан” нарсаларга қизиқмайди, фарқига бормайди ҳам. Буни Пошша хола яхши билади... Қасрдан келиб қолдйкин?!

Эри-ку, олиб бермаган. Бунақа молларга ўзидан баттар бефарқ. У мавридини топиб билиб олишни кўнглига туғиб қўйди.

Аммо холанинг сабри чидамади. Лаъли яслидан Умидани олиб келганидан сўнг ётиғи билан сўради:

— Ип қидириб, тортмангни қарагандим, бир қутича оғзи очилиб ётибди. Ичида ҳар хил тақинчоқлари борми?..

— Ҳа, мерос эмиш. Қишлоқдан қайнонам бериб юборибдилар, — эснаётгандай деди Лаъли.

— Сенинг қўлларингга бунақа мис билан темирдан ясалган нарсаларини раво кўрмайман. Меросни ҳам шунақаси бўлармишми?! — деди она лабини чўчантириб.

Лаъли тушунолмаётган қолди. Бу зийнатларни тақинчоқларга ўчроқ бир дугонаси кўриб узугининг ўзини палонча пулга сотиб оламан деган, лекин Лаъли қайнонаси билан мерос эканлигини айтиб, унамаганди. Ҳозир у онасининг сўзларидан ҳайрон бўлиб, индамай ошхонага чиқиб кетди. Шу билан мерос ҳақидаги гап тугади.

Орадан бироз вақт ўтгач, дастурхонга палов билан шовла ўртасидаги гуручлари салгина эзилиб кетган овқат келди.

Бундан Лаъли бироз ҳижолат чекандай:

— Шошиброқ сувини кўп қуйиб юборибман, — деганди, онаси унинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Бинойидай пазандасан, болам. Қолаверса, овқатни яхши-ёмони бўлмайди. Инжиқ, юраги тор одамларгина ҳар нарсадан бир қийиқлик топади. Нима, эринг бўлганида яна дашном ермидинг? — у қўлидаги ялтироқ қошиқни лаган четига тақ этиб қўйди-да, қизига тикилди.

Лаъли нима дейишини билмай ерга қаради. Кейин, барибир онасидан жавобсиз қутулиб бўлмаслигига кўзи етди.

Секингина овоз чиқариб:

— Энди у киши ҳам мазали, ширинроқ овқат егулари келади... Ўрганиб олдим, — деди.

— Ҳа. Ҳамма нарсани ўрган. Ҳамма нарсани ташвишини қилавер. Сенга ўша эрингдан бошқа одам керакмас. Кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олсанг, бир кун бошингда ўтирармикан, у. Рангинга қара, Шунча ой индамай келдим, энди чидай олмайман. Ахир, туғиб катта қилган онангман. Нега эринг сени ташлаб ҳар қаёққа кетаверади? Нима, у эрми ёки квартирангми! Қачон сўрасам, уйига кетган дейсан, палон

жойга кетди, дейсан. Ё, сендан безор бўлганми? Эркакни уйдан безгани, уни харом-хариж йўлга киргани бўлади. Қайдан биласан, ўша қишлоғидан биронтасига илакишиб қолганини!

Онасининг бу гапи Лаълини хушёр торттириб юборди. Ўшанда қишлоққа борганида бир девор қўшни қиз Навола билан Йигитали орасида бўлган севги достони ҳақида эшитгандай бўлган, лекин, эбтибор бермаганди.

Пошша хола бир гапга тушиб кетса, юрагида борини тўкиб солмагунча тинчимайдиган аёл. Уни Лаъли ҳам яхши билади, “ўтиг”ларини индамай эшитишга мажбур.

— Қаердан биласан, тагида машина, биттасини ёнида ўтказиб олиб, алла қаерларда сайри-гулбоғ қилиб бргандир... Авваллари қандоқ қиз эдиг-у! Кейинги пайтларда ахлати бошига чапланиб қолган ўнта болали қишлоқ хотинларидай исқирт бўлиб кетяпсан. Энди, ўзингга бундоқ, қарагин. Ён қўшнимиз Ўктам холангни келинлари бола туғиб, қўлига олмаган. Ҳа. десанг, пигурам бузилиб қолади деб, ўзини асрайди. Сен бўлсанг, ўтгиз ёшга кирмай, пачоқ аёллардай бўлиб қолмоқчимисан! Бир қўлида бола, бир қўлида хуржун кўтариб, тирикчилик қиладиган эски замонлар ўтиб кетган. Ҳозир бошқача давр. Хотин эрдан баланд турса турадики, паст турмайди. Мана, мен акангни минг қийинчилик билан, ўзим емай-ичмай боқиб катта қилдим, — у йиғламсираган бўлиб кўзларини дасрўли билан артиб олди, — Энди, қилган яхшиликларимни билдими, вафо қилдими! Кўриб-билиб турибсан, ўша лўлидай шаллақи, мочағар хотинини деб, кетди. Қиздан қайтади-ю, ўғилдан қайтиши қийин дердилар, раҳматли Оқмуллахон ая...

Онаси қилган насиҳатлар албатта, Лаълига таъсир этмасдан қолмаганди. Қўшни республика пойтахтида ўтказилган илмий конференциядан қайтган эрини ғалати бир кайфиятда кутиб олди:

— Ўзи, бу ер Сиз учун ётоқхонага ўхшаб қолди. Мени ташлаб ҳар қаёққа кетаверасиз, тинчликми? Ё, шу баҳонада қишлоғингизга ҳам ўтиб, у ердаги жазманларингиз билан учрашиб келмаяпсизми?

Йигитали нима учундир хотинининг феъли ўзгариб қолганини сезди-да, ўртага илиқлик киритмоқчи бўлиб, унга ҳазилнамо жавоб қайтарди:

— Учувчилар Бокудан қайтатуриб самолётларини Боғободга қўндиришга роса ҳаракат қилишди-ю, иложи бўлмади — у ерда аэропорт йўқ экан. Ана ўшандан кейин мен ўзим кўрмаган, танимайдиган жазманларим қўлларини мушт қилиб, орқамдан қарғаб қолган бўлса керак.

Лекин Лаълининг юзларида жиддийлик аломати ҳамон ҳукмрон эди.

— Ҳазилингизни қўйинг. Энди ҳадеб командировкани баҳона қилиб ҳар қаёққа кетавермайсиз. Уйда бўласиз. Болалар фақат меники эмас. Манавунийнингиз отпускамнинг беш кунини бурнимдан булоқ қилиб чиқарди, — деди-да, ҳали кийимларини алмаштириб улгурмаган Йигиталининг қўлига, инжиқланиб, йиғлаб турган Бахтиёрни тугқазди.

Бироздан кейин қўшиб қўйди:

— Доктор, энди бола кўтарма, соғлигингга зарар, деяпти!

Йигитали хотинида яна қайталаб қолган бундай инжиқликлар сабаби кейинги пайтларда ўғринча-тўғринча серқатнов бўлиб қолган онанинг таъсири эканлигини яхши тушунарди. Лекин, қайнонасига келманг, деёлмасди.

Бир куни Пошшахон куёвининг ичкари хонада соқол қиртишлаётганидан беҳабар, эшикдан кира солиб жоврай кетди:

— Машинаси гаражида кўринмайди! Яна миниб бирон ёққа кетдими, дейман? Ҳадеб ишониб калитни қўлига бераверма! Сенга айтгандим-ку, ҳар хил аёлларни ёнига ўтқизиб, наҳс босади-да, касрига болаларинг билан сан қоласан, деб!

Йигитали бу гапга чидолмади, вужуди қақшаб, юзидаги совун кўпикларини сочиққа артиб-артмай майкачан ҳолда коридорга отилди:

— Яна нималар деяпсиз!? — дея бақирди у овозининг борича ҳайқариб.

Лаълига гашириб турган Пошша хола орқасига ўгирилди-да, ўзини гўлликка солиб сўради:

— Ҳа, нима гап, тинчиикми ўзи?!

— Бунақа беъмани ақл ўргатиб кетиш учун келадиган бўлсангиз, бу уйга иккинчи қадам қўйманг! — деди Йигитали ўз мижозига ёт бир шижоаткорлик билан қайнонасининг юзига тик қираб.

Пошша хола ўзини баттар гўлликка солди.

– Вой ўлай, вой ўлай. Бу қанақа гап, қанақа туҳмат! – у бошини сарак-сарак қилиб ёқасиини ушлади. – Вой худо, куруқ туҳматдан ўзинг асра, илоё!... Ҳа, бирон бало бўлиб, осмон узилиб ерга тушдимиз?! – У гап қамчисини куёвга урган бўлса ҳам, савол назари билан қизига қаради. Лекин жавобни Йигиталидан олди:

– Одамгарчилик ҳам керак!

Қайнона унинг оғзидан гапини юлиб олди:

– Хўп, одамгарчиликни энди сендан ўрганадиган бўймиз!

– Менга гапиришга қўйинг. Шунча ёшдасиз-у, гўлсиз-а! Тўғрироғи, ўзингизни гўликка соласиз, шунга ўрганиб қолгансиз!

Бу сўзлардан кейин Пошша холанинг газаби баттар қайнаб кетди. Куёвга еб юборгудай бўлиб тикилди:

– Хўв, менга қара, нималар деясан ўзинг! Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Шунча вақт индамай келдим, энди бу гапинга чидолмайман, чидолмайман! – Пошша хола кутилмаганда бор гавдаси билан Йигитали устига бостириб кела бошлади. – Қани ўша “чиқиб” қолган тилларинг, суғуриб олайми! – У афтини хунук бир тусга киритиб, куёвнинг даҳани олдида омбур қилиб қисилган бармоқларини ўйната бошлади. – Қани айт, яна қандай ҳақоратинг бор, номард!

Йигитали чилаб туролмади. Даҳани остилан қайнонасининг қўлини силтаб олиб ташлади. Мана шундан кейин асло кутилмаган ҳодиса юз берди: Мункиб кетдимиз, ўзи атайин қилдимиз, Пошша хола орқасига сурилиб, гул этиб ўтириб қолди... Унинг пол мушглаб қилган ҳақоратларига одам эмас, бошқа ҳар қандай жонзот ҳам пўст ташлаб юборарди...

– Йўқолинг бу ердан! Керак бўлса ана, қизингизни ҳам олиб кетинг! – Йигитали эшикни ланг очди-да, қўли билан ташқари томонни кўрсатди. – Дарҳол йўқол, бу ердан!

Қизининг қўлида “аранг” турган Пошша хола бу гаплардан чаён чаққандай тўлғониб, тагин хуружга ўтди:

– Тилларинг узилсин илоё, худо олсин сендай безорини. Йўқол ўзинг бу ердан, уйни бўшатиб қўй! Мана энди кўрасан, ҳали ким-кимни ҳайдаркин! Шу ёшга етганда оппоқ сочим билан сендан сўкиш эшитсам, дўқингни кўтарсам, энди калтагингни еб қандай чидайман! – Бирдан Пошша хола пиқ-пиқ йиғлаб юборди. Лаъли уни суяди...

Бироз дақиқа ўтгач, Йигитали мудҳиш рўёлардан ўзига келиб ер остидан хотинига қаради. Унинг юзидан тақдир чамбарчас боғланган кишилар юрагида бўладиган ачиниш, раҳм-шафқат белгилари кўринмас, балки ўзига нисбатан ошқора хусумат, ғазабнок нафрат чақнаб турарди.

Йигитали шу дақиқаларда ўзининг ғоят ёлғиз, бесуянчиқ, танҳо одам эканлигини пайқади.

Бирдан қулоғи остида қайнонасининг “уйни бўшатиб қўй”, деган гапи такрор эшитилиб кетди. Кейин қайси кунидир Лаъли айтган “сиз уйда бўлмасангиз, ойим билан бинойидек ўтирамыз” деган сўзлари эсига тушди... Ҳа, ҳа, она-боланинг мақсадлари шу, уйни олиш, Йигиталини бу ердан ҳайдаш.

Ўзи ҳам энди шунча гап-сўз, жанжаллардан кейин қай юз билан бу ерда яшайди... Болаларига қийин бўладиган бўлди. Илож қанча?

Йигитали ўзини коридордан эшик томон отди.

Подъезд эшиги рўпарасида Абди Олимовичга дуч келди. Аммо иккови ҳам бир-бирига индашмади. Йигитали биларди: “домла”нинг шу кунлардаги ташвиши ўзиникидан кам эмасди.

БЕШИНЧИ БОБ

ҲАР КИМНИНГ ЎЗ ТАШВИШИ

Йигитали уйдан чиқиб кетган куннинг эртаси Пошша хола тиқ этган товушга қулоқ солиб Абди Олимовични ишдан қайтишини кутиб ўтирди.

Кечга яқин унинг олдига чиқди.

Сотгихон Пошша холанинг йўлини тўсишга улгуролмай қолди. У коридорнинг нариги бошидан юриб келгунича кўшни аёл креслога чўкиб ўтирган куёвининг хўжайини олдида пайдо бўлиб, арз-додини бошлаб юборди:

— Вой Абдижон ўғлим, бу номард орттирганларини ташлаб қочиб кетди...

Қовоғидан қор ёғиб ўтирган “домла” унинг сўзини шарт кесди:

— Энди сиз учун Абдижон ҳам йўқ, куёвингизнинг бошлиғи ҳам йўқ. Чунки Йигитали бошқа жойга ишга ўтиб кетган. У ёғини сўрасангиз, менинг ҳам ташвишларим ўз бошимдан ошиб ётибди. Арз-додингизни эшитишга тоқатим йўқ. Чиқинг бу ердан!

Собиқ хўжайин чўедай ёниб турган гилам устидаги илмий журнални шилдиратиб босди-да, аёлга рўбарў келиб, қўлини эшик томон силтади.

Эндигина қаршисидаги креслога ўтирмаққа энгашган Пошша хола уй эгасининг важоҳатидан саросимага тушиб, дарров ўзини коридорга урди. Ташқарига чиққач, “бирон ишдан кўнглига ташвиш оралаган шекилли, майли, бошқа пайт кирарман” дея сал ўзига-ўзи тасалли берди.

Аслида Абди Олимовичнинг бошига ташвиш тушганига анча бўлганди. Авваллари унинг илмий иши юзасидан тарқалган “миш-миш” гаплар кифгига паппша кўнганчаллик ҳам таъсир этмай, ишининг пухталигига қаттиқ ишонган, шунинг учун ҳам таниш-билишларига “ҳар бир илмий асар

устида бўладиган оддий, лекин асоссиз мунозара” деб, бўйин бермай юраверганди.

Аммо, Шапсанов дегани тутган ерини кесиб олмагунча кўйиб юбормайдиганлардан экан. У бормаган илмиётга алоқадор маҳкама, институт қолмади. Бир ойга яқин мутгасил чопди, кимларнидир қидирди. Ўз атрофига одам тўшлади. Ниҳоят, Абди Олимовни йиқитди. Йиқитганда ҳам юз тубан ерга кўтариб урди, шармандасини чиқарди.

Аслини олганда Шапсановнинг тарихи қизиқ, Абди Олимовичнинг отасига бориб боғланади.

Яъни, шундай одамлар бўладики, ўз кўрсатган хизматлар кўпчилик орасида қанча ҳурмат —эътиборга сазовор бўлмасин, камгарона хулқи билан эл олдида ўзини шунчалик бурчдор деб ҳис қилаверади... Бировлар эса, шаънига айтилган мақтов, кўтар-кўтардан эсанкираб, босар-тусарини билмай қолади. Ўзини гўё жамиятининг арзандаси, ҳар қанча қилган “эркалиги”-ю, баъзан бўлиб турадиган хурмача қилиқларини у кечиради, деб ўйлайди. Халқ даргоҳи кенг. У арқонни узун ташлаб қўяди. Лекин, ҳалдидан ошиб, босар-тусарини билмай қолганларни вақти келиб бир шиддат билан тўлқин устидаги ҳасдай қирғоққа улоқтириб ташлайди ҳам.

Абди Олимовичнинг отаси бир вақтлар колҳоз қурилишининг фаолларидан бўлиб, кўп орден, медаллар билан тақдирланган, ҳукумат назаридаги одамлардан ҳисобланарди. Унинг димоғидан қор ёғар, одамлар анча наридан салом бериб ўтишарди. У ўша гуркираб юрган пайтларда, шаҳарга ёндош катта, данғиллама ҳовли-жойи бўла туриб, Оқтепадан яна бир уй сотиб олганди. Кейин эскижўвалик Гулшоча деган, эри фронтовик, танноз бир бепушг жувонга ўраланиб юрди. “Менга тегсанг — шу ҳовли сеники”, деб Оқтепага олиб келди. Аммо Гулшоча у ерда бир ой ҳам яшолмади. Урушга кетгандан бери иккитагина хат кетган-у, кейин домдараксиз бўлиб кетган эри, кутилмаганда “мен тирикман, дарров унутиб юбордингми” деб икки-уч бор тушига киргач, жувоннинг ороми бузилди. Ўзи билан олиб келган майда-чуйда кўч-қўронини йиғиштириб, Эскижўвадаги кичкина бўлса ҳам саришгаликкина эридан мерос ҳовлига кетиб қолди.

Олтмиш ёшга чиқиб “қирчиллаган” ошиқ унинг орқасидан эргашиди... Кейин, тез-тез келадиган бўлиб қолди.

Бироқ, ётиб қолмас, киравериш дарвоза устига қурилган кенгина, икки табақали дераза ойналаридан китоб тахлоғлик жовон полкалари кўриниб турадиган болахонада яшовчи ғўлабирдан келган бадқовоқ ўсмирдан ҳайиқарди.

Бир куни Гулпоча ўша йигит ҳақида гапириб шундай деганди:

– Ғаллақудуқлик етим. Эримга узоқ қариндошлиги бор. Бир йилча олдин ўзи институтга киритиб қўйганди. Ҳарбийга жўнар куни ётоғидан олиб келиб, менга қоровул қилиб кетган. Кўппакдай тепамда пойлаб ётади. Исмини Мурод дейишади-ю, муроди ёмон ўлгурнинг!

Уруш охирлай деб турган кунларнинг бирида Гулпочанинг эри, яъни Муроднинг домласи фронтда ҳалок бўлганлиги ҳақида “қора хат” келади. Аллақачон ўқиш тўхтаб қолганлиги сабабли институтдан бўшаб, заводда ишлаб юрган Шапсановни шу орада махсус топшириқ билан Олмаотага юборишади. У ўша ерда қолиб кетади.

Уруш тугагандан сўнг ўқишини давом этдириш учун Тошкентга қайтади. Шарқ классикасини ўрганиш, адабий-танқидий таҳлил қилиш борасида марҳум устозининг амалга ошмай қолган ишини давом эттиришга бел боғлайди.

Ўқишни битиргач, Шапсанов Олмаотадаги олий ўқув юртларидан бирида дарс бера бошлайди. Илмий командировка билан Тошкентга уч-тўрт марта келади-ю, бироқ домласининг ҳовлисига бориб, у ерни бир зиёрат қилиб ўтишга имкони бўлмайди. Аммо, доимо муқаддас бир даргоҳ – Шарқ поэзиясига оид адабиётлар, классикларнинг нодир асарларига бой, бутун болахонани эгаллаган кутубхона шу кунларда қай аҳволда эканлигидан хабар олиш илинжида юрарди. Айниқса ўз илмий мақоллаларида кўп бора таъкидлаб ўтган Мўмин домланинг бир нечта папка адабий меросини эълон қилиб, жамоатчилик диққатига ҳавола этишни ўзининг навбатдаги шогирдлик бурчи деб биларди.

Тошкентда чақирилган Халқаро симпозиум қатнашчиси Мурод Шапсанов анжуман мажлисида ёнма-ён ўтирган Йигитали билан танишиб қолади... Албатта бу танишув бир-бирларини қизиқтирган мавзуга уланиб кетади. Шапсанов айниқса Шарқ классик адабиётини ўқитилиш методикаси билан қизиқади. Ва ўзаро тажриба алмашиш учун ўзига ҳамкасб бўлган бирон олим билан учрашиш ниятида

эканлигини айтади. Институтда ўз соҳасига оид фаннинг ўқитилиши билан қизиқади. Йигитали, албатта профессор Абди Олимов ҳақида гапириб беради. Учраштириб қўйишга ваъда ҳам қилади.

Олматалик олим анжуман тугагандан сўнг, бир вақтлар бошпанаси бўлган ҳовлини осонгина топиб борди.

Тўрт-беш ўсмир уни илиққина қарши олишди. Чой дамлаб олдида дастурхон ёзишди. Меҳмон ичкарига кирган ҳамоноқ, булар студент эканлигини сезганди.

— Иккитамиз ТошМИда, учтамиз ТошДУда ўқиймиз! — дея жавоб берди, қорачадан келган, гапдонгина йигит.

— Яхши! — деб қўйди меҳмон, бир вақтлар лойсувоқ томи бўлган болаҳона ўрнида қад кўтарган олди ойнаванд шинам айвонга хаёлчан боқиб. — Мен ҳам қачонлардир бу ҳовлида ижарага турганман. У пайтлар анаву айвон ўрнида соддагина, китобларга тўла бир болаҳона бўларди. Назаримда, дунёнинг энг бой, нодир кутубхонаси шу ерда эди. Афсус, у бузилиб кетибди... Унда, бу ерда кўп тилларни биладиган, лекин жуда камтар бир олим яшарди. Аммо хотини ҳеч нарсанинг фарқига бормйдиган фаросатсизроқ аёл эди... Бу ердан чиқиб кетаётганимда, ўша болаҳонадаги китобларга ачинган эдим...

Йигитлар бир-бирларига ҳайрон бўлиб қараб қолишди. Орага сукут тушди. Яна бояги гапдонроқ бола жимликни бузди:

— Келганимизга икки йил бўляпти. Хўжайиннинг ўзини кўрмаганмиз. Қайсидир институтда замдекан дейишади. Аммо ҳар ойнинг бошларида қоп-қорадан келган, семиз, пакана бир хотин келиб ҳар биримиздан ўн беш сўмдан пул олиб кетади.

Шу пайт негадир дарров Мурод Шапсановнинг кўз ўнгида озғиндан келган, бўйдоргина, юзлари сутга чайиб олгандай опшоқ Гулпочахон гавдаланиб кетди.

— У аёлнинг отини билмайсизларми, мобода?

— Соттихон, дейишади қўшнилари, — гапга аралашди жингалак соч, чой қўйиб ўтирган ғулабир йигит.

— Ака, сиз айтган ўша олимнинг хотини урушдан кейин ўз отаси тенги бир колхоз раисига ўхшаш одамга турмушга чиқиб, икки-уч йил ўтгач, қазо қилган экан. Мана бу ерда ёлғиз кампир қўшнимиз борлар. Баъзи-баъзида чиқиб

қолсалар, бугун маҳалла тарихини айтиб ўтирадилар, — деб қолди анчадан бери гапга аралашмай турган сипогина йигитча, сўнг қўшиб қўйди. — Орадан кўп ўтмай ўша чолнинг катта хотини билан ўғли бу ерга кўчиб келган. Кейин улар давлатдан яна квартира олиб, чиқиб кетган.

— Аслида, бу ерда ўша замдекан деганимиз яшаган! — таъкидлаб қўйди қорача йигит.

Шапсанов студентлар ҳузуридан чиқиб, тўғри маҳалла комитетининг раисига учради. Ўзини танитди.

Раис эзмароқ экан, Абди Олимовнинг кандидатлик диссертацияси нима ҳақда экани, у ёқлаб бўлгандан кейин бугун маҳаллага катта зиёфат бериб, тўй қилганлиги, унда қайси машҳур артистлар иштирок этганлигигача қўймай гапириб берди. Ҳатто “биздан чиққан биринчи олим — маҳалламиз фахри!” деб ҳам қўйди.

Шапсановда “маҳалла олими”га нисбатан ғалати бир қизиқиш уйғонди. У Йигиталининг олдига келиб, ўз “ҳамкасби” билан тезроқ таништириб қўйишини астойдил идлтимос қилди.

Улар “домла” билан учрашдилар. Мурод Шапсанов ўзини тошкентлик ҳамкасблари билан ҳамкорлик қилишга тарафдор киши қилиб кўрсатди. Олимовни ўз ихтисоси юзасидан баъзи бир мунозарали масалаларга оид баҳели гуруннга тортиб кўрди. Аммо у илмда “халисоналик”ни ёқловчи одам сифатида гапни ҳар ёққа буриб, чалғитаверди.

Айниқса, Мурод Шапсанов Академия архиви орқали Олимовичнинг илмий “иши” билан узил-кесил танишиб чиққач, ўзини бу қалбаки “олим” билан жанг ҳолатидаги одам ўрнида сизди.

Лекин “жанг”га янада пухтароқ тайёргарлик кўриб, сўнгра майдонга чиқиш кераклигини ҳам унутмади. Олмаотага қайтиб боргач, бир ой давомида, бундан ўн-ўн беш йиллар муқаддам домласининг илмий меросини ва унинг айрим таъкидларини “эслаб” ёзган мақолаларини йиғди. Яна бошқа қўшимча ҳужжатлар билан Тошкентга қайтди.

Рақиб билан биринчи бўлган тўқнашувда, юқорида айтилганидай, Олимов пинагини бузмади. Иккинчисида ҳам индамай юраверди. Учтинчисида факультетда, институт илмий советида дув-дув гап бўлиб, унинг тўғридан — тўғри кўчирмакаш-плагиаторлиги ҳамма ёққа тарқаб кетди.

Абди Олимовичнинг пайпоғига қурт тушиб қолди. Лекин ҳеч илож қилолмади.

У олимлик даражасидан маҳрум этилди.

Бу ҳам етмаганидай, мана бугунги илмий журнал саҳифаларида каттагина танқидий мақола босилиб, унинг сохта “олим”лиги фош этиб ташланган эди.

Мақолани ўша пайтларда марҳум Мўмин домланинг илмий ишидан хабардор, ҳатто у билан ёнма-ён ўтириб, айрим масалалар хусусида баҳс қилган кишилар ёзишганди.

Шундай қилиб, орттирган бор обрў-этиборидан ажралиб, ичини ит таталаб ўтирган бир пайтда, ҳеч нарсадан хабари йўқ Пошшахон Абди Олимовнинг ҳузурига ўз ташвишини кўтариб кириб келганди.

“Домла”нинг бошига тушган кўргиликдан Пошша хола эртаси хабардор бўлди-да, Олима опани кўчада учратиб қолиб, қарғанди:

– Апти қурсин. Билиб юрувдим унинг қанақа ёмон одамлигини. Ажаб бўпти! Айланай, уёғини сўрасангиз, куёвим билан қизим ўртасига совуқчилик солиб, бир-бирига чархлаб юрганлар ҳам ўша яншимагур она-бола иккови экан! Эссизгина, мен уни ҳурмат қилиб, қизимнинг тўйида елкасига зарбоф тўн ташлабман-а!

ОЛТИНЧИ БОБ

РУТУБАТ ОҒУШИДА

Йигитали янги ишхонага — Фозил Шоисломовичнииг кўлига илмий ходим бўлиб ўтганига бир ой бўлмайд туриб, турмушида ҳам кескин бурилиш бўлди, квартирага чиқиб кетди.

Домла шогирдининг уйдан кетиш сабабини, тагин ўша эски машмаша, тинчимас “чечан” қайнонанинг икки ёш орасига бўлар-бўлмас гаплар билан аралашувидан бўлса керак деб, ўйлади-да, унга насиҳат қилди:

— Майли, бунақа ишлар ҳаётда бўлиб туради. Биз кеннойинг билан хафалашмаганмизми! Илгари неча марта жиғиллашиб, неча мартадан ярашардик. Ҳадеб ташвиш тортаверма! Ҳали олдинда қанча яхши кунлар бор! — у шундай деб унинг кўнглини кўтарган бўлди, яшаётган жойини сўради. “Бизникига кела қол, бўш ётган хоналардан бирида тураверасан” деб, таклиф қилмоқчи бўлди-ю, “балки хотини билан яна топишиб кетар” деган хаёлга бориб, индамай кўя қолди.

Йигитали ётганда ҳам, турганда ҳам болалари — Умида билан Бахтиёрни ўйларди. Ниҳоят, уч кунга чидамасдан, тўртинчи куни ишдан жавоб сўраб, фарзандлари олдига борди.

Бахтиёр отасини дарров таниди. Чопқиллаб келиб маҳкам кучоқлаб олди. Кейин ота-бола кузнинг чарақлаб турган кўёшли очик ҳавосида анча айланиб юришди.

Вақт пешинга яқинлашганда Йигитали ўғлини “боғча опага” топириб, йўлнинг у бетидаги катта болалар боғчасига ўтди. Умидалар группаси турна қатор бўлиб ташқарида сайр қилиб юрган экан. Қиз отасига кўзи тушгач, бир лаҳза юришдан тўхтаб, жойида қотиб қолди, сўнгра унга томон чошиб кела бошлади:

— Ада, адажон, келдингизн жуда соғиндим. Адамларга бораман десам, оймлар мени урдилар, анув-чи, бувимлар,

аданг ўлган, дедилар. Ёлғон-а? Улар доим ёлғон гапира-дилар... Ада, қайга кетиб қолдингиз? Нега индамайсиз! Ачамларнинг олдиларига борган бўлсангиз керак-а?! Мени ҳам олиб кетинг, уларни жуда соғиндим. Ҳа, укам Бахтиёр ачамларни кўрмаган бўлса ҳам, жуда соғинган. Униям олиб кетайлик.

— Ҳўп, қизим, сал кейинроқ! — Йигитали ичидан отилиб чиқиб кетаман деб турган юрагини чуқур бир хўрсиниш билан босгандай бўлди, қаддини ростлади. Умидани ерга қўйиб, қўлидан тутди:

— Ачанларни олдиларига борадиган бўлсам, албатта, сени ҳам олиб кетаман. Ҳозирча боғчангда бўлиб тур.

— Бахтиёрни ҳам олиб кетамиз!

— Албатта. Энди сен катта қизсан, уйга борганда уканга қараб тургин, уни йиғлатмагин...

— Бўпти. Сизам мени йиғлатмайсизми?

— Йўқ.

— Кеча келмаганингиздан кейин ойимларга билдирмай йиғладим.

— Энди ҳар куни келиб тураман, қизим.

— Мен ҳам уйда укамни ўйнатаман, уни йиғлатмайман...

Ўшандан бошлаб Йигитали кун ора болаларидан хабар олиб турадиган бўлди.

Лекин бир куни — ўшанда ноябрь байрами арафаси эди — болаларини излаб бориб, на Бахтиёрни учратолди, на Умидани!

— Улар энди қатнашмас экан, — деди тарбиячи опаларидан бири, уни эшик олдида қаршилаб.

— Бутунлайми! — Йигитали бу сўзни бирон кишига савол оҳанги билан эмас, балки овозини пастлатиб, ўзига-ўзи айтган бўлди-да, бошини ҳам қилиб кўчага чиқиб кетди.

Мана, у жигар пўшаси-ўз болаларини кўрмаганига икки ҳафтадан ошяпти. Жуда соғинди... Уларни ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин иложсиз! Улдасидан чиқолмасди. Ўғли билан қизи кўз олдида мунғайишиб тургандай бўла-верарди...

Айниқса ёшига етмай тили чиқиб, пилдираб йўлга кириб кетган, ҳозир бир ярим-икки яшар бола акси уриб қолган Бахтиёр “дад-да”, “дад-да” деб тинмай унга талпинаётгандай бўлаверарди...

Отанинг ишхонада ҳам тинчи йўқолган, эшик очилди дегунча кўзи жавдирарди, худди болалари олдинма-кетин етаклашиб кириб келаётгандай! Кўчада болаларни кўрса эзилади. Фарзандини бағрига босиб кетаётган ўзи тенги кишиларга кўзи тушса, юрак-бағри қон бўлади. Бахтиёр, ясли эсига тушади. Болаларим келганмикан, деган ўй билан оёғи яна ўша томонга судраб кетади.

Кеча ҳам шундай бўлди. Ишдан қайтаётганда “Ҳайвонот боғи” бекатидан троллейбуста Умида ёшидаги қизалоқни етаклаб ўз тенги бир киши чиқди. У бўш жойлардан бирига ўтириб-ўғирмасдан қизча бидирлаб гапира кетди:

– Ада, қизиқ, нега тимсоҳ кўзини очмади-я! Овқатни қачон ейди?

Йигитали оҳиста ўгирилиб, орқасига қаради. У худди шу хилдаги саволни яқинда шу жойни томоша қилдириб қайтаётган, Умидадан ҳам эшитган, унинг жониворлар хусусидаги сон-саноқсиз саволларига йўл-йўлакай билганича жавоб бериб келганди.

Аммо, ҳозир бу қизнинг отаси унинг саволларига эътибор бермади. У тагин нималардир деганди эркак “ёш бола маҳмондона бўлавермайди, ҳадеб” дея ёнига яқинроқ ўтқизиб олди, газета ўқишга тушди.

– Тимсоҳ нега кўзини очмайди, сабабини сенга айтиб берайми?! – деди Йигитали қизчага аста ўгирилиб.

Қизча нотаниш амакига аввал бир шубҳаланиб, сўнгра жилмайиб қаради. Кейин, айтинг, дегандай кўзларини пирциратиб термулди.

Йигитали ҳам жажжи суҳбатдошига тақлид қилиб, унинг юзига астойдил тикилди:

–... Чунки, сизлар тимсоҳ ухлаётган пайтда уни кўрган-сизлар. Овқат егиси келса, уйғониб, кўзларини очади!

– Сиз кўрганмисиз?

– Ҳа, сенга ўхшаган қизим бор. Бир ойча олдин ўша билан бирга кўрганмиз!

– Вой-вуй, тимсоҳ ҳали ҳам кўзини очмаганми?

Қизчанинг отаси бегона бир киши билан дарров тил топишиб олиб, суҳбатни қизитиб юборган боласининг “одамшаванда” лигидан таъсирланиб кетди чоғи, ўқиётган газетани йиғиштириб, мамнуният билан жилмайиб, дам Йигиталига, дам боласига қараб қўйди.

Суҳбат давом этарди:

– Кўзини очган-у, овқатини еб, яна юмиб олган.

– Кўзи каттами? Менинг коптогим бор, ўшанча келадими?

– Йўқ, ундан кичикроқ, ўртоғинг Умиданинг коптогидай келади.

– Умида ким?

– Айтдим-ку, менинг қизим, ўртоғинг, деб.

– Ҳозир у қаерда?

– Боғчада.

– Мен ҳам боғчага қатнайман. Боғча опамизла борла...

– Ўртоғингни ҳам боғча опаси бор! Ҳозир ўша ерга кетяшман.

Қизча мақтаниб, тимқора кўзларини сузди:

– Биза ойимларнинг олдиларига! Уйга.

Шу пайт карнайдан ҳайдовчининг “Боғча” деган овози эшитилди. Йигитали шошиб ўзини эшик томон урди.

Қизча ярим очиқ ойнадан нозик қўлларини силкитиб қолди. Отаси ҳам хайр, дегандай бошини қимирлатиб қўйди.

Троллейбус жўнади.

Йигитали боғча эшиги томон энди икки қадам босганид, тарбиячининг таниш овози эшитилди:

– Болаларингиз келишмади.

У соатига қаради. Кеч еттидан ошибди. Ҳамма кетиб бўлган. Мудира ҳам кетяпти...

Йигитали оғир-оғир одим билан орқасига қайтди.

У шаҳар марказидаги машиналар шовқин-суронидан холи, тротуар бўйлаб бораркан, худди мана шу дақиқаларда боғчадан эмас, балки фарзандлари Умида, Бахтиёрлардан бир умрга узоқлашиб кетаётгандай ҳис этарди ўзини. Ахир бугун сўнгги қарорга келиб, хотини билан ажралиш ҳақида ариза ёзди, судга кўтариб кирди. Бу – ўз болаларини тирик етим қилиш учун ўзи қўйган қадам эмасми!

Унинг чап кўкрагини ўтдай бир нарса куйдирыпти. Худди костюмининг ички чўнтагида ярим варақ қоғоз – ариза эмас, лахча чўғдан ҳам баттар, аста-секин куйдириб, баданни яллиғлантирадиган даҳшатли бир оташ тургандай... Йигитали Хадрага келганда троллейбустга ўтириб ланж ва кайфияти ҳар қачонгидан ҳам бузуқ бир ҳолатда яшаб турган квартирасига қайтди.

Бу ер ўз ҳолига ташлаб қўйилган каттагина ҳовли бўлиб, ўчакишгандай, худди бутун ҳувиллаб ётар, айвоннинг ўргимчак инлари босиб ётган пештоқидаги алмисоқдан қолган катта қора “лаганча” репродукторнинг доим мингиллаб турадиган овози ҳам эшитилмас эди.

Ҳамхонаси — ҳозир институт талабаси, ўша бурчмуллик Голибжон уйга бориб келаман деётгандай бўлувди. Кетган шекилли. Йўқса аллақачон бу ерда чироқ ёқилган, керегазда шўрва ёки бирон егулик қайнаб турган бўларди.

Одам юрагини қон қилиб юборадиган даражада ҳавонинг қовоғи солиқ, осмон юзида қора қуримдай паға-паға булутлар тўшалиб ётарди.

Йигитали ҳовли яланглигини кесиб, тўғридаги хона — даҳлизга кирди.

Бу ер шунинг учун ҳам қабристондай ругубатли эдики, чор тарафдаги деразалари синиб, эшиклари қийшайиб ётган каталак уйчалар кишида худди кўҳна қасрнинг ташландиқ хужраларидай таассурот қолдирарди.

Голибжон Соғбоннинг сон-саноксиз жинкўчаларидан бирининг этагида жойлашган бу “қаср” — бошпанани қандай тошган, унинг эгаси ким, Йигитали яхши билмасди...

Хуллас у мана, уч ҳафтадан ошяптики, отнинг тақасидай икки зулфунли, эски заранг дарвозадан шу ҳовлига кириб келиши билан, ўзини мачитда тунаб юрган мусофирдай ҳис этади.

Голибжон камгапгина бола бўлса ҳам, ёнидалиги далда экан. Чой ичишарди, ундан-бундан гаплашиб, гурун қилишарди. Вақт ўтганини билмай қолишарди...

Голибжон баъзан Йигиталини кига бориб қолганда, келин ойининг ўз эрига қиладиган муомаласидан жаҳли чиқар, “шундоқ одамни ҳурмат қилмаган хотин-хотинми!” деб қўярди ичида. “Ако” сидан хафа ҳам бўлиб кетарди: “Нега Лаъли кеннойининг барча гапларини индамай кўтараверади. Яна унга “сиз” лаб гапирарди. Ёки бу аёлнинг бошқа бирон сирли “хислати” борми! Гўзал бўлса — гўзалдир. Лекин бизнинг Бурчмулла қизлари ҳам шунчалик пасон кийиниб, ўзига зеб берса, ҳеч кимдан қолишмайди”.

Хуллас, у “ако” сининг оиласидаги тотувсизликдан озми-кўпми хабардор эди... Шунинг учун бўлса керак, Йигитали бу ерга келгандан бери “нима бўлди, ако?” деб сўрамади.

Балки, унинг гап юрагини баттар ўртагиси келмаётгандир. Фақат кеча кечқурун худди катта одамлардек: “Кўп ўйлай-верманг, озгина вақт ичида жуда ўзгариб кетдингиз” деб, кўнглини кўтарган бўлди.

Бугун эса, Йигиталини ёлғизлик эзарди.

Бу камлик қилгандай ҳавонинг рутубати, ҳувиллаб ётган “кўҳна қаср” – квартиранинг сокин салобати бир бўлди-ю, уни элита бошлади. Каравотга ёнбошлаб, кўзи илинганини сезмай қолди. Бир маҳал ниманингдир “ув”лашидан безовталаниб уйғониб кетди.

Ойна деразалари тиқирлар, ташқарида шамол аралаш ёмғир ёғарди.

У бошқа ухлолмади. Миясида қарама-қарши ўй ва тахминлар, бир-бирини инкор этувчи фикру хаёллар бош кўтара бошлади.

Ҳа, у ўйлаши керак, ўйлаши! Икки беғуноҳ норасида гўдак ҳаққи, улар олдидаги ўз оталик бурчи ҳаққи, шундай қилиши керак эди! Энди буёғига нима бўлади?! Наҳот ростданам Лаъли билан ажралишса! Балки ўзида ҳам айб бордир?.. Илгари бир “катта” жанжал бўлиб, унинг садоси айрим таниш-билишлар қулоғига бориб етганда, кимдир “бошдан маҳкам ушлаш керак эди” дея гапнинг лўндасини айтганди. Лекин, бу гап тўғрими! Лаъли ўзини “ушлатадиган” қизмиди!..

Бирдан кўтарилган шамол тинди шекилли, энди ташқари осойишта бўлиб қолган, фақат шитирлаб ёмғир ёғарди, холос. Бу ёмғир гўё кўрпага ўралиб олган Йигиталининг устидан ёғиб, уни шалаббо қилаётгандай эди.

Йигитали адалсиз ўй-хаёллар остида кўмилиб қолган, қимир этишга мажоли йўқ бир ҳодатда эди. У шифтга эмас, гўё нимқоронғи осмон юзига кўз тикиб ётарди. Ундан нимадир изларди. Ҳа, излаётган нарсаси – хотинининг бирон бир фазилати! Ўшани изларди. Худди Устунтошлар оролигидаги осмон гумбазидан олис ўша умид юлдузчаларининг шуъласини излаб топмоқчи бўларди. Бироқ, қоронғи бўшлиқдан бошқа ҳеч нарсани кўрмасди.

Кутилмаганда кўз олдида бир парча қоғоз – судга ёзган аризаси пайдо бўлиб кетди. У кўзларини маҳкам юмиб олса ҳам кўриनावерди... Бирдан боши айлана бошлади... Ниҳоят, айланиш тезлиги пасайди ва кўп ўтмай таққа тўхтаб қолди.

Миясида турган оғриқ ҳам тиниб, унинг ўрнини чўяндек оғир, карахт бир нарса эгаллади.

Шу аснода қанча вақт ётди, билмайди. Бир маҳал ўзига келиб, секин уёқ-буёққа аланглаб қарай бошлади... Айни шу пайт айвон шипидаги шаҳар узелидан ишловчи қора “лаганча” тилга кириб, атроф жимлиги бузилди. Йигит ҳам сергакланди.

“Майли, нима қилса қилсин! Бошқа илож йўқ. У билан энди яшамайман. Яшамайман! Болаларим ҳаққи, умр бўйи тоқ ўтаман!”. Бу сўзларни хаёлан айтдим, овоз чиқариб айтдим, ўзи сезмай қолди. Ўрнидан туриб кетди.

Намтоб ёмғирли тун этаги тонгга уланиб, осмон бўзара бошлаган, паға-паға булутлар карвони судралиб қаёққадир ошиқарди.

ЕТТИНЧИ БОБ

ЎЙИНЧОҚ ТИМСОҲ

Куёвнинг болалари олдига келиб-кетиб юрганини эшитган Пошша хола бир куни қизига шундай деди:

— Майли, озгина қўйиб бер, илақиб олсин! Ана ундан кейин нима қилиш кераклигини ўзим айтаман... Эрим кетиб қолади, деб қўрқма, иккита бола билан ҳеч қаерга кетолмайди! Фақат, ҳозир арқонни узун ташлаб турибман, холос. Ҳали кўрасан, бир тортсам бас, худди бурнидан ҳалқа урилгандай остонангда пайдо бўлади!

Бу гаплар Лаълининг чўкиб қолган кўнглини анча кўтарган, эридан яна умидворликка чорлаган эди.

Ниҳоят, Пошша хола арқонни тортиди:

— Каттасининг ақли балога етади, беш-олти кун орттиргани келунча укасини эплаб туради. Пешиндан кейин ўзим қарайман, — деди-да, Бахтиёр билан Умидани ясли-боғчадан олиб қолди.

Мана, бир ҳафтадирки, Умида худди катта қизлардай укаси Бахтиёрга қарайди. Сал йиғлади дегунча “адамлар йиғлаганни ёмон кўрадилар, қўй-қўй, мана, сента ўйинчоқ бераман” деб юпатади.

Пошша хола “иши”дан қайтади-да, кўзи тўрт бўлиб ўтиради. Фикри-ёди эшиқда. Шу алфозда бир ҳафтани аранг ўтказди. Отадан дарак бўлмади. Тоқати тоқ бўлиб, ниҳоят, “набираларимни ўзим боқаетганимни қўшниларим кўриб қўйсин” дея уларни ўз уйига олиб кетди. Ҳатто, бир куни магазинчи қизга роса пуфлатиб, сувга ташласа сузадиган резина тимсоҳ ҳам кўтариб келди.

Бувисидан бунчалик мурувватни кутмаган Умида йўлак бошида у қўлтиқлаб келаётган тимсоҳ-ўйинчоққа таажжубланиб қараб турди. Хаёлидан негадир “адам бериб юборган бўлсалар керак”, деган фикр ўтди.

Бувиси айвонга етиб келди-да:

— Уҳ! — дея қўлтиғини бўшатди. Тимсоҳ учиб ерга тушди, — Ана сенга ўйинчоқ! Кўриб қўй, даданг олиб бермаган нарсаларни кўтариб келяпман... Қани уканг?!

— Ухлаб қолди, — кўрқа-писа жавоб берди Умида ва нарироқдаги Бахтиёрга ишора қилиб қўйди.

— Яхши. Озгина қулоғим тинчиркан! — бувиси оғир қадам босиб ичкарига кириб кетди.

Қизча ерга тўшалган эски кўрпача устида ухлаб ётган укаси ёнига мунгайиб ўтириб олди. Унинг бу ўтириши жуда ачинарли, худди оғир мусибатда қолган катта ёшдаги одамни эслатарди. У ўйларди: “Адам бу ерга келмасалар керак, бувим билан уришиб қолишган. Нега опам икки-уч кундан бери келмайди...”

Боғчасини, ўртоқларини хаёлидан ўтказди... “Нима учун бувим уйимизга бордирмаяпти!.. Қечадан бори Бахтиёр йўталиб юрибди. Шамолладимикан? Касал бўлиб қолса, балки яхши бўлармиди! Яслисидаги ўша оқ халатли доктор опаси келиб, икковини олиб кетармиди...”

— Нега отангга ўхшаб тумцуғингни осилгириб ўтирибсан! Юр, Холдор опоқингникидан бир нарса олиб келамиз... Анавуни кўрдингми, сенга! Ўйинчоқ тимсоҳ! Хў, ариққа обориб солсанг, ўзи лапанглаб сузаверади. У ердан қайтгандан кейин ўйнайсан. Тур ўрнингдан! — деб қолди бувиси Умиданинг хаёлларини зада бўлган қушлардай тумтарақай қилиб.

Умида ўрнидан турди. Пешонасига кечки офтоб тушиб турган укасига термилиб қаради-да, кўрқа-писа бувисига нимадир демоқчи бўлди.

Пошша хола буни дарров фаҳмлади:

— Нима, укангми? — деди Умидага кўзини лўқ қилиб қараб.

Умида бош қимирлатиб “ҳа” тасдиғини қилганди, бувиси энсаси қотиб, минғирлади:

— Султон суягини хорламас, бўлмай ўла қолинг, жин ҳам урмайди, унга. Холдорхон холангники икки қадам нарида, тез келамиз. Ҳали у кўп ухлайди, ярим кечагача чакаги очилиб, кўз юрмаган, мени ҳам кўз юмдирмаган!

Умида учун бувисининг гапи ҳукм эди... Холдорхоннинг сариштали ҳовлисига қизчанинг бу иккинчи бор келиши эди.

Холдорхон уни кўриб:

– Вой, бувисининг ёнига кириб, дасёр бўлиб қолган қиздан анонай! – деб Умиданинг пешонасидан, юзларидан чўлп-чўлп ўпиб кўйди. Сўнг дастурхон ёзди. Ҳовлининг бир четидаги иккита синиқ фишт устида қайнаб турган рух самовардан чой дамлаб келди.

Чойдан кейин Холдорхон Пошша холани ток занги остидаги устига эски мато ёпиб кўйилган бир тўп гул боғлами томон бошлаб борди.

– Уч боғ, – деди-ю, гул устидаги матони кўтариб юборди, – атиргул, гладиолус... ҳар хилидан бор экан!

Пошша хола бурнани жийирди:

– Қиров теккандан кейин, буларнинг қиммати қолармиди! Боғи неча сўмдан экан?

– Уч сўмдан деганди.

– Уч сўмдан – уч боғ! Вой-бўй, бу эски пулда тўқсон сўм дегани-я, эгачижон!

– Энди, мен шунчайки ўртадаги одамман. Ўзингники бўлганда бошқа гап экан. Кўшнининг моли... Ўзини майдалаб сотадиган гулчиларга элтириб беришга вақти йўқлигидан, ташаб кетди.

Пошшахон тут новдасида омонат боғланган гул дасталарини узоқ титиб кўрди.

Кейин:

– Ҳа майли, зиён кўрсам – шу кўшнингиз учун кўрай, олганим бўлсин! Эрталаб анаву ўрис мозор олдидаги гулчиларга ташлаб ўтарман, – деди.

У айвон раҳидан икки бўз сурп олиб келди, ерга ёзди. Гул боғларини матога ташлаб бирини кичикроқ қилиб тугди. Кейин ўшани Умиданинг бошига кўяркан, “бор, кетавер, ҳозир орқангдан етиб бораман” дея ёнини кавлашга тушди.

Гул боғи зил-замбилдай оғир эди. Худди ўйноқлаб турган тарозининг икки оғир посангисидай, қизчанинг бошини дам олдинга мункитиб, дам мўрт бўйнини орқасига қайириб юборарди. У нозик қўллари билан оқ сурпни икки жойидан маҳкам чангаллаб тутиб олган, юкни ерга тушириб юбормасликка ҳаракат қилар, фақат тезроқ юриб, укаси Бахтиёр олдига етиб олишни кўзларди.

У шошарди, укаси у ерда ёлғизлиги учун шошарди. Қизчанинг назарида бувисининг ҳовлиси билан Холдорхон

ая уйи орасидаги масофа шунчалик чўзилиб кетган, чеку чегараси йўқдай туюлардики, у умрида пиёда юриб, Богободда адаси билан тоққа чиқиб ҳам бунчалик чарчамаган эди.

Ниҳоят... ниҳоят, кўзига икки қанотли таниш дарвоза кўринди.

Ана, ҳовлига киришди, Умида бувисига йўл берди. Бувиси гулни уй орқасидан оқиб ўтувчи анҳор ариққа яқинроқ — зах жойга қўймоқчи бўлди шекилли, ўша томонига ўтиб кета бошлади. Умида ҳам охириги кучини тўплаб, иморат муюлишидан шундоқ ўнгга бурилганди, бувисининг “вой шўрим, энди менинг бошимга бу кўргилик ҳам бормиди” деб айюҳаннос солиб юборган тахликали товушини эшитди. У бошидаги юкни отиб юбориб, овоз келган томонга югурди, югурди-ю, гулни ерга сочиб ташлаб оқ сурп матони олаётган бувисига кўзи тушди. Бувиси сувдан бир томони қаққайиб чиқиб турган тўсиқ ходалчалар томон чопди. У ерда анҳорни тўлдириб оқаётган сув устида тўсиққа тиралиб бир нима турар, бу — Умидага ариқда сузиб кетаётган ўйинчоқ тимсоҳни эслатгандай бўлди.

Бувиси белидан сувга ботиб анҳорга тушди. Қўлидаги мато билан сув устидаги нарсани ўради ва даст кўтариб олди.

Қизчанинг юрагига ваҳима тушиб, кўрқиб кетди. Бирдан эсига укаси келди. Бувисига ҳам қарамай ҳовли томон чопди. Бироқ, ҳалиги ётган жойида Бахтиёр йўқ эди. Нарироқда дўмбирадай шишиб, кўзларини ўйнатганича ўйинчоқ тимсоҳ турарди, холос.

САККИЗИНЧИ БОБ

КЎРГИЛИК

Йигитали ишхонасига энди келиб турганди, эшик аста очилиб хонага ўн беш ёшлар чамасидаги бир қизча кириб келди. У Йигитали олдида туриб олганича гамгин кўзларини бир нуқтага тикиб:

– Мени Олима она юбордилар, – деди. – Кеча Бахтиёр ўғлингиз бувилариникидаги катта анҳорга тушиб кетибди. Фарҳод ака командировкада эдилар. Олима опам телефон қилиб, сизни ҳеч қаердан тополмадилар... Дарров ўша ерга бораркансиз!

Йигитали қутилмаган бу хабарни эшитиши билан қозикда илиқлик турган костюмини кийишни ҳам унутиб, кўйлакчан ҳолда ўзини ташқарига отди. Қизнинг кимлигини, олдин бирон жойда кўрганми-йўқми, ҳатто қандай кўринишга эга – буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Кўчага қандай чиқди, трамвайга қандай минди – бу ҳам эсида йўқ.

Қуёш булутлар остидан юз кўрсатиб яна йўқ бўлди. Вақт пешинга яқинлашиб қолган, аммо тунги ҳавонинг захри кесилмаган эди. Йигитали қалин жемпер устидан костюм, ёмғирпўш, айримлари енгилроқ пальто кийиб олган одамлар ичида бир ўзи кўйлакчан кетмоқда. Баъзилар, олифта-гарчиликни куз ҳавоси кўтармайди, дегандай ғалати қараш қилиб қўяди. У эса сезмайди, фикру зикри бошқа ёқда: “Омонликмикан! Нега Олима она: у ерга боришимни айтибди. Лаъли доктор чақирдимикан? Кампир сувга тушган болани ўзим даволайман деб “ирим-сирим” қилиб ўтирган бўлса-я... Ёки мени чақириб олиш учун навбатдаги найрангмикан, бу!..” Бирдан Йигиталининг вужуди совуқ қотган кишидай жунжикиб кетди. Ойнаси синиб тушган, шундоққина ёнбошидаги деразадан кириб, кўкрагига урилаётган изғириндан эмас, қандайдир шум хабарни сезгандек, шундай ҳис қилди, ўзини.

Мана, трамвай унга қадрлон “Ўқитувчилар уйи” бекатига келиб бир лаҳза тўхтади-да, яна юриб кетди. Икки-уч минутдан кейин, сўнгги бекат келади. Йўлнинг шундоқ бу бетидаги ўша кўк эшикда уни нималар кутаётганикин? Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да...

Йигитали катта йўлни кесиб ўтаркан, Умидага кўзи тушди. У эшик олдида деворга суяниб турарди. Қизини кўриши билан сонларига тош битиб қолгандай ердан оғир узилаётган оёқлари енгил тортиб кетди. Қадамини тезлатди. Қизи томон ошиқди. Ораларида ўн беш қадамча қолганда Умида уни кўриб қолди. “Ада” деб қучоғини ёзиб, чошиб келди. Маҳкам бўйинларидан қучоқлаб олди.

— Она қизим, омонмисан! — дарров, юрагини ўртаб турган нарса ҳақида сўрашга ботинолмади. Атайин, ўзини-ўзи овутаётгандай, гапни айлантирмоқчи бўларди:

— Мени соғиндингми?..

— Ҳа, соғиндим. Кеча нима учун келмадингиз, укам ҳам жуда-жуда соғинган эди. Кеча... кеча... — у пиқиллаб йиғлаб юборди, — ўлиб қолди... Қоронғида кўмиб келишди.

— Нималар деясан, Умида! — Йигитали қизини шитоб билан бағридан юлиб олиб, юзларига ғазабнок тикилди...

Йигитали ўелининг кичкинагина қабри тепасида ўкраб-ўкраб йиғлади.

Бир маҳал унинг ёнига яна бир кимса келиб ўтирди, у — хотини Лаъли эди... Кейин орқадан мунгли тиловат эшитилди. Юзга фотиҳа тортилгандан сўнг қабристон қоровули:

— Бўлди, йиғламанглар. Фойдаси йўқ. Энди қолганларнинг умрини берсин! — деб уларни юпатган бўлди ва нарироқда турган Умидага қараб:

— Бор, ота-онангга, юринглар уйга кетайлик, деб айт, қизим! — деди:

... Йигитали келди-кетди билан бир ҳафтача уйида бўлди. Шу вақт ичида эзилиб юрган бағри баттар қон бўлиб, ранг-рўйи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди.

Пошша хола уларнинг уйига келолмас, Лаъли биринчи кунӣқ ўелининг жасади устида фарёд чекаркан, онасига айтадиган, анчадан буён кўнглида чўкиб ётган ҳамма гапларини айгиб олганди.

Бахтиёрдан жудолик унинг кўзини очишга мажбур қилганди. Уч-тўрт кун ичида ранги сўлиб, кўзлари киртайиб қолди. У ўғилчасининг ўлимига чидаёлмай кўп йиғлади, илгари юзи ёпилган булоқдай, юрак қаърида увишиб ётган оналик меҳри мана, ниҳоят, кечроқ бўлса ҳам, жўш урди.

Хотинининг айтиб йиғлашлари Йигиталининг кўнглини ҳам мумдай этиб юборди. Айниқса: “Шунчалик ношукурлигим бегуноҳ боламнинг бошига етди. Унинг жонига мен зомин бўлдим. Энди кўзим очилди. Мени гуноҳимдан ўтинг, адаси”, деб фарёд қилишлари унинг вужудини титратиб юборди. Йигитали Лаълининг бетаъсир, ёлгон йиғиларини илгари кўп кўрган эди, лекин бу сафаргиси унга бошқача туюлди, юрак-бағрини эзди.

Келди-кетди босилгач, бир куни уни ёнига чақириб, кўнглини ёрди:

— Агар, шу гапларинг чин бўлса, — у хотинига биринчи бор рўй-рост сансираб мурожаат қилди, — Бахтиёрнинг бошига етган онанг энди бу ерга қадамини қўймайди... Бутунлай ундан кечиб юбор ҳам демоқчи эмасман. Бироқ... қайтариб айтаман, энди ақлингни йиғиб олсанг, ўзинг айтгандай, ўелимизнинг бегуноҳ қони, — у диван ўртасида чўкиб, онаси билан отасига ола-зарак тикилиб ўтирган Умидани кўрсатди, — мана шу фарзандимиз ҳаққи ақлингни йиғсанг, мен нима дердим. Сенга нисбатан муносабатим қандайлигини ўзинг яхши биласан. Ҳеч вақт мушугингни “пишг” демаганман...

— Сиз нима десангиз, айтганингиз бўлади...

Шу пайт ўртадаги суҳбатни бўлиб, кўнғироқ чалиниб қолди.

Лаъли коридорга чиқиб эшикни очди. Бир фурсатдан сўнг, қўлида бир даста пул, қайтиб кирди.

— Бир аёл, Гогстраждан деб ташлаб кетди, — деди у ўпкаси тўлиб.

Йигитали хотинининг қўлидаги пулни кўриб, тескари ўгирилиб олди. Бошини эгиб, қизининг ёнига чўкиб ўтирди.

У бундан ўн кунлар чамаси олдин ёнидаги ягона — бир дона эски заёмга чиққан ютуқни қўлига олиб ҳам ўтирмай кассага топширган, Бахтиёрнинг номига ёздириб қўйган эди. Ўшанда бу пул шундай қора кунларида қайгишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Йигитали аламини қўлидаги бир парча қоғоздан олаётгандай тинимсиз бурдалар, бу — судга топшириб улгуролмаган ўша кунги аризаси эди.

Лаъли нима қилишини билмай, анча вақт ўртада туриб қолди. Сўнгра китоб жавонининг пастки ғаладонини очди-да, пулни тақинчоқлар сандуқчасига солиб, ёпиб қўйди.

Шу билан бу пул худди Хайри ача мероси каби анча вақт эътибордан четда қолиб кетди. Унинг бор-йўқлиги на хотин эсига келди, на эр эсига тушди.

ТҮҢҚҢИЗИНЧИ БОБ

ТИНЧИМАС ОДАМ

Пошшахола қачонлардир ўели Сувоннинг “бемехр — каззоб” лигини маҳаллага доврўф қилган, хуллас, хасрат дастурхонини ёзмаган таниш-билиши қолмаган эди.

Мана шу кунларда эса, “эрига оғиб кетган” қиздан дод деб арз қилишга ийманар, охир-оқибатда ўз “обрўйи”га путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Шу сабабдан тишини-тишига қўйиб, индамасдан юраверишни афзал кўрди.

Аммо, вақт ўтган сари ичидаги алам туғёни сиртига уриб чиқа бошлади. Баъзан ўзича: “Боқиб катта қилиб қўйиб, энди бошим шу кунларга қолдимиз! Наҳот кечиб юборса...” деб қоларди. Чидолмай бу сўзларини бирдан-бир дардкаши — Холдорхон олдига бориб айтарди.

Бир вақтлар, “энди мен қизингиз ишига аралашмайман, куёвингиз ландовурроқ бўлгани билан ёнида катта-катта суянчиқлари бор экан” деб очик гап қилганига қарамай, Пошшахон яна ҳар хил йўллар билан қизининг турмуш калавасини уникага чувалаштириб келаварарди. “Ҳеч кимим йўқлигидан, фақат сизни дардкашим ўрнида билганимдан, сиримни тўкиб соламан. Ҳасратимни айтмасам, бу гам ўлгур бошдан-оёқ вужудимни еб қўядиганга ўхшайди, айланай. Эшитинг...” дея бироз бўшаниб оларди.

Бир куни Холдорхон шундоғам куйиб юрган шеригини яна оловга итаргиси келмай, унинг сўзларини диққаг билан унсиз ўтириб тинглади-да, “қизингиз ўшанда боласидан айрилиб, алам устида билмай ҳар хил гапларни айтиб юборгандир, ҳали ўзига келиб, ақли кириб қолади” дея уни юпатган бўлди.

Ана шундан кейин Пошшахоннинг чакаги яна каттароқ очилиб, гапга гап уланиб кетди.

— Илоё айтганингиз, келсин, нафасингиздан ўргилай. Ахир, мен унга ёмонликни раво кўрармидим. Онасиман-а,

онаси! Лекин, шунча ёшга етказиб, уйли-жойли қилиб қўйганингдан кейин, ўғил бўлса-ку, майли, алам қилмайди, қиз боши билан онадан кечиб юбориши ҳеч бир мусулмоннинг иши эмас! Бошимга катта мусибат — азадорлик тушиб турган бир пайтда, яримта кўнглимни оғритиб, юзимга оёқ тираб кетиб қолган бўлса ҳам майли — кечираман! Дунё тор бўлгандаям она бағри кенг бўлади... Айланай, бир йўлингиз тушиб магазинга бош суқсангиз, икки оғиз шу сўзимни етказинг, ўргилиб кетай! Гапга чечансиз, Қизимнинг феълени мендан тузукроқ биласиз, яхши сўзга илон инидан чиқади, деганлар... Бир савобли иш қилинг, Холдорой!

Пошша хола шундан кейин атрофига қоғоз ёпиштирилган дераза кўзларидан ҳовлига тикилиб жим бўлиб қолди. Ташқарида изғирин, ерлар усти тош қотиб музлаган, совуқ шамол ғужғон урарди.

— Бирам кун совиб кетибдики, эрталаб турсам, оёқларим увишиб, қотиб қолай дебди. Ҳовли-уйнинг мана шу томони ёмон — қиш-қировли кунлар бошинг ташвишдан чиқмайди: ҳали ўтин билан кўмир обкел, ҳали ўт ёқ, сандалга кўр бос! — Пошшахон бу гаплари билан Холдорхон айтган гапларни маъқуллаган бўлиб, мавзуни об-ҳавога буриб юборган, шу орқали беминнатгина ўзидан-ўзи исийдиган қизининг “бетапвиш дом”ини хумори тутиб, кўмсётганини билдириб қўйди.

У ҳар йили кунлар совий бошлаши билан куёвининг квартирасига, ошхона ёнбошидаги Лаъли “ойимларнинг уйлари” деб атайдиган хонага доим бурама кулф осиелиқ турадиган оғир ёғоч сандиқ, яна иккита кўрпача-ёстик билан кўчиб келиб олар, қишни ўтин-кўмир ташвишисиз ўтказишга ўрганиб қолганди. Одатда у кўпроқ ноябрь байрамини “дом”га кўчиб келиш билан нишонларди.

Бу йил эса, мана декабрь ҳам келдики, уйида ўтирибди,

Бироз азадорлиги ўтиб, ҳоври босилгандан кейин қизи — Лаълининг “юринг ойи” деб эшиқдан кириб келишини кутганди. Аммо, ҳамон ундан дарак йўқ.

Кунни кеча совуқ жуда шашгига олавергач, олти йилдан бери очилмай ётган сандал кўзларини тупроқ ва гувалалардан тозалади. Чўғ қилиб солди. Зах уриб кетган экан шекилли, ҳеч исимади... Кечкурун совуқ кўрпага ўралганича ухлаб қолди.

Эрталаб бозор ҳам ўнгидан келмай, жуда сиқилиб кетганди, мана энди, Холдорхон олдидан юрагини бироз бўшатиб қайтиб келяпти.

Барибир кўнглида гаплик. Уйига эмас, хувиллаб ётган қабристонга келаётгандай ҳис қилади ўзини. Унинг учун яқин қолган кексалик гаптининг боши мунча ташвишли бўлмаса!..

Лаъли онасининг ҳовлисига шундоққина яқин бир жойда яшаб туриб, қарийб икки ойчадан бери ундан хабар олмади. Ўзини ишга-ю, ёлғизи бўлиб қолган боласига урарди. Қаердандир топиб келган пазандалик китобини варақлаб, Умиданинг кўнгли тусаяган овқатни тайёрлашга тушарди.

Лекин, уни бора-бора бир нарса эза бошлади. Хонадонда онасини ҳеч ким эсламай қўйди. Ҳатто Умида ҳам бирор марта “бувим” демади. Наҳот, ойиси шунчалик одам қаторидан чиқиб қолган. Бу унинг ўзига қандай таъсир қиляптикин! Ёки, эрига билдирмай бирров олдига бориб келсинми...

Лаъли шунақа қарама-қарши хаёллар билан юрган кунларнинг бирида уни йўқлаб магазинга Холдорхон келиб қолди.

Қиз онанинг “оғир аҳволи”, ўзини анча олдириб қўйганлиги, нуқул Лаълихон деяётганлиги ҳақидаги гапларни ундан эшитгач, юраги эзилиб кетди. Ишдан барвақтроқ чиқди-да, икки тўр халтани тўлатиб, таксига ўтирди. Ҳайдовчига Кўктеракка ҳайданг, деди. Лекин, кечки пайт доим уйида бўладиган ойисини тополмади. Одатда қоплама қулфда беркитиладиган кўча дарвозаси зулфинида яна бир катта осма қулф турарди. Лаъли эсини танигандан бери бундай қулфни биринчи бор кўриши. Ҳайрон бўлиб қайтиб кетди.

Индинига... ундан кейинги кун ҳам ишдан қайта туриб, тўғри уйига келди. Қулф қамон осиглиқ турарди.

Тўртинчи бор келишида у ташвишга тушиб қолди. Ойиси қаёққа кетдийкин?! Акасиникида эмасмикан? Бунақа бир жойда узоқ қолиб кетиш одати йўқ эди-ку! Таксидан тушмай, шоферга Юнусободга қараб ҳайдашни буюрди.

Онаси акасининг уйида ҳам йўқ. Ёлғиз ўзи ўтирган келинойиси, анчадан бери бу ерга келмайдилар, деди.

Лаъли чиндан ҳам таҳликага тушиб қолди. Онаси касалхонада бўлса-я! Бечоранинг ҳолидан ҳеч ким хабардор эмас. Ҳатто, акасининг уйидагилар ҳам у қаерда, билишмайди. Ҳақиқатан онаси қаерда, қандай топса бўлади?! Лаълининг боши қотди. Суриштириш керак. Холдорхон хола билар, ҳеч бўлмаса, бирон дарагини айтар! Ҳозир анча кеч бўлиб қолибди, яхшиси унинг олдига эртага ўтади.

Лаъли сўниқ бир кайфиятда уйига қайтди. Эри нима гап, деб сўрагани, савдонинг сустлиги, “квартал план тўлмай қолишлигини” ваз қилди.

Эртасига Холдорхонникига ўтиш учун ҳожат қолмади. Кўча эшикдаги қулф олинган эди. Лаъли ҳовлига отилиб кирди. Онаси айвонда эски бир рўмолчага беш-олти қулфни бир қилиб тугаётган экан. Қизини кўрди-да, унга ўзини ташлаб, ҳўнгиллаб йиғлаб юборди:

– Шунча куйганларим етмасмиди, болам. Энди буёғига куйдириб нима қилардинг, беш кунлигим борми-йўқми...

– Ўзингизни мунча олдириб қўймасангиз! Қайси касалхонада ётдингиз? Тобингиз йўқлигини Холдорхон хола айтгандай бўлувдилар, изламаган жойим қолмади.

– Сен сўрама, мен айтмай! Жуда қийналиб кетдим. Энди ўзимни худога тошпирдим. Нима бўлсам ҳам ўз уйим – ўлан тўшагимда бўлай!

Она “касалхона”дан яқиндагина қайтган шекилли, ҳали печка ҳам ёқилмаган, сандал ҳувиллаб ётарди.

Лаъли олов ёқиш учун ташқаридан ўтин кўтариб кираркан, айвон эшигидан бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб таажжубланди. Уй эшигида ҳам шу аҳвол.

Поппа хола ўзини оқлаган бўлди:

– Ҳайрон бўляпсан шекилли. Биласан-ку, мен отанг раҳматли топиб-тутиб бериб кетган ҳар бир нарсани кўз қорачиғидай сақлайман. Ўзингга эҳтиёт бўл – қўшнингни ўғри тугма!

Печка ёнғандан сўнг уйга бироз илиқлик югуриб, файз ҳам киргандай бўлди.

Она-бола ўтириб, уёқ-буёқдан гаплашишди.

Қоронғи тушай деганда Лаъли кўзгалди:

– Умидани боғчадан олишим керак. Куёвингиз бугун кечроқ келаман, дегандилар.

– Ҳали ҳам ўша, саҳар кетиб-хуфтон келишими?!

– Ойи! – Лаъли шундай кескин ҳаракат билан онасига ўтирилиб қарадики, бундан, бўлди, бас, “куёвингиз” деб айтдим, энди унга тил тегизманг, деган маънони уқса бўларди.

Пошша хола индамай қолди. Қизи орқасидан эргашиб кўча эшик олдига чиқаркан:

– Акангни хотини сендан бир ҳол-аҳвол сўраб келмоқчийкан... олдинам айтганди. Бугун ҳам келди. Олиб боринг, деб ҳоли-жонимга қўймайпти, – деди паст овоз билан, борсак майлими қабалида.

– Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тагин, орага бирол дилсиёҳлик тушмасин, – деди Лаъли ердан кўзини узмай ва бирдан бошини кўтарди. – Хайр, яхши қолинг!

Шундан кейин онасининг шипинқираб ранги кетиб қолган юзлари тез-тез Лаълининг кўз олдига келадиган, уни кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Хафта ора хабар олиб тура бошлади. Ҳар келганда онаси “чўкиб” бораётганини сезгандай бўлар, айниқса унинг зорланиб, инқиллаб-синқиллаб, “қишдан чиқолмайман шекилли” деб айтган гаплари юрак-бағрини ўртаб юборарди. Шундай пайтларда Холдорхоннинг, “барибир она. Сени дунёга келтириб қўйгандан кейин, сўкишга ҳам, уришга ҳам ҳаққи бор. Унга жаҳл қилиб юрганинг билан кечиб юборолмайсан. Эр топилаверади, она топилмайди. Одам кексайган сари шунақа бўлиб қолади. Унинг беш кунлиги борми-йўқми...” деган гаплари эсига тушар, гўё онасидан бугун ё эрта ажралиб қолаётгандай бўлаверарди...

Аслида Пошша хола касалхонада ётмаган, балки куёвини сал инсофга келтиришнинг янги бир йўлини ўйлаб тошган ва Боғободга қараб йўл солганди:

Эшикдан, истаб-сўраб Макка-ю Мадинани топишган экан, мен ҳам сизни шунақа қилиб топиб келяпман, дея ичкарига бош суққан аёлни кўриб, Хайри ача ўз кўзларига ишонмай қолди. Шошиб ўрнидаи турди-да, танишдай туюлган меҳмонга пешвоз чиқди:

– Келинг-келинг, айланай, қизим Лаълихоннинг оналаримисиз!

– Ҳа, ҳа, қудангиз бўламан, ўргилай!

– Вой қудагинамдан айланай. Келингинамнинг ўзларига ўхшаб турибсиз. Қайси шамол учирди, келадиган кунингиз ҳам бор экан-ку... Ҳозир, ҳозир, сизга атаб қўйган атлас кўрпачаларим бор, – кампир эпчил ҳаракат билан ичкарига кириб кетди.

Меҳмон қуда даҳлиз жиҳозларига ўғринча бир кўз югуртиб олди. “Яшанши чаккимас-ку, бу ерлар ҳам културна бўлиб кетибди”.

Мезбон етти қават кўрпача, қўша-қўша парёстиклар тўшаб, азиз меҳмонни сандал тўрига ўтқизди.

Ғотиҳа ўқишиб, яна бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўраб кетишди:

– Ўзингиз биз томонларга бир айланиб борай демаганингиздан кейин, юрган дарё, дедим-да, белимни маҳкам боғлаб, поездга ўтириб келавердим.

– Ажаб қипсиз, қудажон. Қалай болаларим, эсон-омон юришибдим! Энди худо Бахтиёржонгинамизни кўп кўрибди, эшитиб бир ойча ўзимга келолмай юрдим. – Ача кўзига ёш олиб, ҳиққиллаб йиғлади, намланган юзини қўйлагининг узун енглари билан арта бошлади.

– Нимасини айтасиз, қуда, бизларни ҳам доғда қолдириб, юракларимизни тилка-поралаб кетди. Ўзи, бирам ширин, бирам тўлпоқдай бола бўлгандики... кўз тегди айланай, кўз!

– Болам ҳар ой сайин каттасию кичигининг суратини юбориб турарди, баъзан ўзи олиб келарди. Энди, кўзим тушди эзилиб кетаман.

– Пешонага биггани шу экан, чидашдан бошқа иложимиз йўқ. Бошимга шу кўргилик тушгандан бери, давлана касалига мубтало бўлиб қолганман, қудажон! Бир давлинам ошиб кетади, бир қарасангиз пастлаб қолади. Ўғлим Сувонжон ҳар кун олдимга келиб, “профисурга кўрсатай, озгина правитилствинни балнисада даволанинг” деб қистайди-қистайди-ей... Мен: “Ҳў, ўғлим, худонинг ўзи шифо берсин, қўй унақаларингни, беш вақт номозимни ўқиб, уйимда тинчгина ўтирсам бўлгани, ишингдан қолма” дейман... Келиним, котта дўхтирларга кўрсатаман, деб у томондан ҳол-жонимга қўйманди, – деб алоҳида қистириб қўйди.

Хайрибиби бир томондан, ўғли, иккинчи томонидан, қизи суянчиқ бўлиб, қўлтиғидан тутган қудасининг “пиру

бадавлат” турмушига жуда ҳаваси келиб кетди. Айни вақтда унинг бамаънилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги кампирни лол қолдирди. Намозхонлигини айтмайсизми! Катта шаҳарларда ҳам “мўмину мусулмончилик” борлигидан қувонди. Қудаси ҳақидаги аввал ўзида пайдо бўлган фикрларидан қайтди.

Бир-икки кун ичида Пошша хола боғободлик кампирларнинг ҳеч қайсисига насиб қилмаган иззат-икромга сазовор бўлиб, “Тошкентлик ая” деган ном қозониб кетди. Сал вақт ичида у етти-саккиз хонадоннинг азиз меҳмони бўлиб, ёш жувонларга “насиҳат” қилди, қуръондан “ривоятлар” айтиб, қарияларни оғзига қаратди.

Пошша хола неча йиллардан буён орзу қилиб, шунга интилиб ётган Оқмуллахон аянинг обрўйини бу ердан топаётганлигидан хурсанд эди. Тағин беш-олти кун Боғободда турса бўларди. Аммо, кейинги кунларда уйдан қўнгли алафда бўлиб, егани ичига тушмай қолди, тушига ҳар хил ўғрилар кириб чиқди.

Бир ҳафтага чўзилган меҳмондорчиликдан кейин, кетар кечаси қудасига эҳтиёткорлик билан ёрилди. Аввал, “илгариги қийинчиликлар-у, ҳозирги ёш-яланларнинг енгил-елшилиги” ҳақида гапирди. “Келганда – ўзингиз кўрганурсиз, қизим танतिकроқ ўсиб қолган” деб, Лаълини койиган бўлди. Сўнг Йигиталидан нолиди. Болаларини ташлаб, уйдан кетиб қолганлиги, шаҳарнинг аллақандай “бузуқи аёллари” орқасидан тушиб кетганлиги, ҳатто бунинг касри келиб Бахтиёржонга урганлиги ҳақида ҳам гапирди. Охир асосий мақсадга кўчиб:

– Иккала ёшни панд-насиҳат билан йўлга солайлик! Сиз ўғлингизни, мен қизим Лаълини тежаб-тергай! Иккиси ҳам катталарни ҳурмат қилишни ўргансин! Нима дедингиз, айланай қудажон?!. Лекин зинҳор-зинҳор мени бу ерга келганимни Йигиталижон ҳам, келинингиз ҳам билмасин!

Қудасининг “меҳр-оқибатли” аёллигидан ичида хурсанд бўлиб кетган Хайрибиби ўғли буёққа келиши билан уни яхшилаб “йўлга солиб” қўйишини айтиб, Пошша холанинг қўнглини кўтарди. Ҳатто у “бевош”ни қўлга олиб, эртамикечми тергаб туришни қудасига топширди.

Умуман Пошша хола Боғободда бориб-келиш учун кетган бир ҳафталик вақти учун ачинмади. Чунки қишлоқли қуда-

сига озми-кўпми ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйди. Энг асосийси, ҳалимдай Хайрибиби эътиборини қозонди, ўз тарафига олди.

Лекин Пошша холанинг кўнгли бир нарсадан тўлин-қирамади. Чунки қишлоқдаги онасининг оғзаки гапи билан куёви дарров унинг йўлига тушиб кета қолмаслигини у яхши биларди.

“Энди нима қилдим?” Боғобод сафаридан янги қайтган Пошша хола эшикларга солинган қулфларни рўмолга тутиб, шулар ҳақида бош қотириб ўтираркан, кутилмаганда эшикдан Лаъли кириб келди.

Она ўзининг қишлоққа борганлигини билдирмаслик учун баҳона топиб ўтирмади. Қизининг ўзи уни касалхонада ётган деб ўйлаб, муомалани ҳам ўшанга лойиқ қилди.

ЎНИНЧИ БОБ

КУТИЛМАГАН МЕҲМОНЛАР

Боғобод тоғлари кампирларнинг дока рўмолидай ошпоқ қалин қорга бурканиб ётар, бу йилги қиш гарчи барвақт тушган бўлса-да, кейинги кунлар ҳаво илиб, ер ости бўшай бошлаган, дала юзига қадам босган киши тиззасигача ботиб кетадиган пайт эди. Лекин, кечалари совуқ ҳам авжида. Печкали уйлардан буруқсаб тутун чиқса, сандаллар ҳамон бозиллатиб кўйиларди.

Бағрини оловга бериб ўтирган ачанинг боши қотган эди. Иложини топса ойда бир-икки бор хабар олиб турадиган ўели мана, бир ярим ойдан ошяптики, ҳамон дараги йўқ. На хат-хабар бор, на ўзи. Ё, янги йилга келармикан? Кеча Навола янги йилга тўрт кун қолди, деб айтаётгандай бўлувди. “Қелсин, бир исканжага олай. Қудам айтганларидай, жуда бемеҳр бўлиб кетганга ўхшайди!”

Шу он дарвоза олдида гувуллаб тўхтаган машина овозидан кампирнинг хаёллари бўлиниб кетди. “Ана, додим худога етди, шекилли”, деган ўй билан ўрнидан турди. Пахталик гушписига ўралиб, ташқарига чиқди.

Ҳовлига тушиши билан “ғарч-ғурч” қор босиб келаётган кимларнингдир оёқ товушини эшитди, муюлишда олдинмакетин уч кишига дуч келди.

— Яхши ўтирибсизми, буви! — деди олдинда келаётган киши меҳрибонлик билан. Унинг “иссиқ” чеҳраси билан овози кампирга танишдай туюлди.

— Келинлар-келинлар, айланайлар! Вой ўғилгинамнинг домлаларидан ўргилай.

Хайри ача Муҳсинали аканинг орқасидан чамадон кўтариб келаётган Йигиталига кўзи тушди-ю, юраги орзиқиб кетди. Ўели анча ўзгариб, кўзлари киртайиб қолган эди.

Меҳмонлар кийимларини ечиб қозикқа илишгунча, сандал устига янги кўрпа, атрофига кўрпачалар тўшалди.

Хайри ача Муҳсинали домланинг ёнида ўтирган савлатдоргина опшоқ сочли кишини дафъатан таний олмади. Кейин, шаҳардан келиб, Муроджон била Наволалар тўйида маъруза ўқиган кишига ўхшатди. “Бу одам ҳам биронта катта домла бўлсалар керак” деб, қўйди ичида жавондан қанд-курс олиб патнисга тераркан...

Муҳсинали аканинг ишораси билан Йигитали даҳлизга чиқиб, боя ўзи кўтариб келган катта чамадон билан яна бир тугунни олиб кирди.

Домла кампирга ўтирилиб:

— Ача, буни Салимахон келинингиз бериб юбордилар! — деди.

— Овора бўлиб, нималар кўтариб юрибсизлар... Нега ўзларини олиб келмадингиз? Янги жойда зерикмай ўтирибдиларми?

— Зерикиш йўқ. Таниш-билишлар билан бир жойдамиз. У ерда Фотимахон деган дугоналарини топиб олганлар. — Муҳсинали ака қаршисида ёстиққа ёнбошлаб ўтирган кишига қараб қўйди. — Энди баҳор яқинлашаверсин, ҳаммаларини жам қилиб лола сайлига олиб чиқамиз. Ҳозирча ўзимиз, бир каклик овлайлик деб Йигиталининг машинасига ўтирдик-да, йўлга тушавердик!

— Ажаб қипсизлар, кеча ўғлимнинг ўртоғи Собиржон, какликлар тоғдан тушиб, ҳозир дон излаб, дара бўйларига ҳам келяпти, деб айтаётганди.

Муҳсинали ака:

— Но-о, — деб қўйди-да, худди ўспирин йигитларга хос эпчиллик билан қаддини кўтариб олди. Кейин, — овимизнинг бароридан келгани мана шу деб, ёнидаги оқ сочли кишига маънодор қараб қўйди.

Бу билан у:

— Роса лоф уриб тоққа чиқиб, қуруқ қоп билан қайтиб келиш овчиларга теккан касал, бизлар ҳам биронта тирик жон отолмай, қуруқ милтиқни қўлтиқлаб қайтсак керак, — деб йўл-йўлакай тушқинликда келган Тожиддин аканинг руҳини кўтариб қўймоқчи бўлди.

Орадан кўп ўтмай, елкасига йўл-йўл беқасам тўн ташлаб олган кўшнни йигит Муроджон чиқди-ю, меҳмонлар билан кучоқ очиб кўриша кетди. Айниқса, республикага таниқли олим, Наволанинг домласи профессор Тожиддин Мирзаев

билан худди яқин ҳамкасб тенгдошдай узоқ қўл ушлашиб,
ҳол-аҳвол сўрашди:

– Кечагина сизни эслагандик, домла! Навола ҳам телефон қилиб айтганман, келиб қолишса керак деётганди, – деди у Йигитали кўрсатган тўрга ўтираркан.

– Нечук?

– Кўрбулоқда ғарқ пишиқчилик. Буёғига ҳам фотиҳа берасиз энди. Янги йил дастурхонига деб буюртмачилар кўпайиб кетган.

– Битга фотиҳа бўлса – осон экан. Мени қизи тушмагур, Кўрбулоқ устига бутунлай полиэтилен тортамиз, маслаҳат беринг, деб қидириб юрганмикан, деб ўйлабман!

Ўртада енгил кулги кўтарилди.

Салдан кейин Тожидии ака бир Муроджонга, бир ўтирганларга қараб, гапига қўшимча қилди:

– Лекин, Наволага қойил қолиш керак! Қанийда энди ҳамма ҳам мана шу қиздай ўз ишини севган, жон куйдирадиган тиришқоқ бўлса! Табиатни, ерни жондидидан севса! Заминимиз сахий. Бир қарич таёқни қаерга ташласанг кўкариб, бир-икки йил ўтмай ширин-шакар мева ҳадя этади. Кўрбулоқдай инсон меҳрига муҳтож қанча жойлар бўш ётибди, республикамизда... Яна бир нарса мени ўйлантириб қўяди, яқинда хомчўт қилиб чиқдим: Ўзбекистондаги ҳар бир жилға, ариқ, анҳор – кўйинг-чи, оби-ҳаёт бориб етган жой борки, назардан қолдирмай, қаторасига ҳосил берадиган дарахт экиб ташланса, одамларимиз бозорга мева олиб чиқиб сотган кишидан кулишган бўларди. Ўтган йили ғарқ пишиқчилик пайтида Тошкентга борсам, бозорда шафтолининг kilosи икки сўм-а! Одамлар олишяпти!.. Хуллас, деҳқонмиз, ерни асрайлик, деяверамиз-у, қадрини ўзимиз билмаймиз, нон ушоғидай кўзга суртмаймиз. Шу маънода Наволахоннинг ишини қанча қадрласак ҳам оз!..

Муҳсинали ака ер остидан Йигиталига бир қараб қўйди. Унинг бу қарашида таъна-маломатга ўхшаш бир нарса бор эди. Йигиталига бу қараш қаттиқ тегди-ю, ўрnidан туриб кетмоқчи бўлди. Хайрият, шу пайт эшиқдан Собиржон кириб келди-да, домланинг гапи бўлинди... Суҳбат ов мавзусига бурилиб кетди.

Эртасига ов Собиржон айтгандай даражада бўлмади. Пешиндан кечгача овора бўлиб, бор-йўғи тўрттагина каклик отишди. Ўчакишгандек энди орқага қайтамиз деб туришганда, қор аралаш бўрон туриб берди. Овчилар қишлоқдан анча олислашиб кетишган экан, қайтгунча роса қийналишди. Айниқса, совуқ Йигиталининг жон-жонидан ўтиб кетди. Яхши ҳам ёнида Собиржон бор экан, уни баъзан кўлидан тортиб, баъзан суяб тоғ сўқмоғининг қийин жойларидан ўтказарди. Бир пайт гап орасида қулоғига ҳазил аралаш шипшигандай бўлди: “Ишдан чиқиб қопсан, оғайни. Ҳамма нарсани унутиб юборибсан... Биласанми, ҳозир қаерда кетяпмиз?”.

Йигитали пешонасидан бодраб чиққан терни кафти билан сидириб ташлаб, ҳозир қаерда туришганини билмоқчи бўлди. Ён-верига астойдил тикилиб қаради, оппоқ қор уюмларидан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Орқасига ўтирилди. Бирдан кўз олди қоронғилашиб, ҳеч нарсани англолмай қолди. Боши айланаётгандай гандираклаб, катта қоя ёнидаги қор уюмига мункиб кетди... Нигоҳини оппоқ кенгликдан олиб қочиб, унда-мунда юлдузлар милтиллаб турган тимқора осмон юзига тикди, бироз ўзига келгандай бўлди.

Шу пайт эллик-олтмиш қадам нарида бир нарса ловиллаб кўзига кўриниб кетди-да, сесканиб ўша ёққа қаради. Собиржон нималардир дея, қадамини тезлатганича олов томон чоғиб кетди.

Шундоқ довон орқасидан кўлида катта машъала кўтарган кимдир чиқиб келарди. Гира-ширада унинг гавдаси аниқ кўринмас, лекин қаттиқ-қаттиқ гапираётган овози эшитиларди:

“Кутавериб тоқатимиз тоқ, бўлди-ку! Биз, адашиб қолдиларинг деб роса хавотир олиб ўтиргандик!”

Бу касалхона бош врачлари Муроджоннинг овози эди. Йигитали аста юриб, ҳамма жам бўлиб турган ерга етиб келди-да, шундоқ пастла сон-саноксиз чироқлардан ёришиб ётган Кўрбулоққа кўзи тушди. Ўзи эса, бир пайтлардаги “қадрдон” сўқмоқ бўйида турарди.

“Эҳ, Собир, қани энди ҳамма нарсани унутишнинг иложи бўлса!”.

“Овчилар” ёнбағирликдаги ёлғизоёқ йўл бўйлаб Кўрбулоққа тушиб келишганида, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Бир пайт Тождидин ака йўл четида саф тиртиб турган ниҳолларни кўрсатиб:

— Мана бу қаторасига экиб қўйилган “гайритабийроқ” хурмо дарахтлари Деновнинг илмий тажриба бўлим далаларида бизнинг минтақа учун “иқлимлаштирилган” янги нав кўчатлари бўлади. Тўрт йилдан бери шароитимизга кўникиб қолди. Ҳатто бултурги қаттиқ қишга ҳам чидаш берди! — деди ўз касбини жон-дилидан севадиган кишиларга хос завқ-шавқ билан, — Ҳов нариги томондаги ҳаво шарларига ўхшаш улкан “чодирлар”ни кўряпсизми, булар усти вақтинча ёпилган Унгурфордаги қўлбола лимонзор. Бу “ёпма боғ” усули — янги усул! Ҳали ҳеч қаерда қўлланмаган. Бу хилдаги субтропик боғчаларни яратиш ҳам қулай, ҳам осон: ҳар ярим гектар ерга табиий ўғит билан яхшилаб ишлов берилади-да, атрофини декоратив дарахт билан ўралади, сўнгра ўртадаги майдончага ўша ернинг иқлимига оз-моз “кўниктирилган” лимон кўчатларидан экилади. Декоратив дарахтлар эса, ҳам совуқ шамолни тўсувчи “девор”, ҳам полиэтилен қопламани ушлаб турувчи таянч вазифасини ўтайди. Унинг ичидаги ҳарорат ҳаво паст келган ҳар қандай шароитда ҳам “ноль” даражадан пастга тушмайди. Буларнинг бари — Наволанинг диплом темасида кўтариб чиқилган янгилик...

Йигитали Тождидин ака гапини тинглаб бораркан, беихтиёр яна ўша эски дардлар ёдига тушиб, бир ғалати бўлиб кетди.

...Дарвоқе, Собиржон ҳозир уларни қаерга бошлаб кетяпти! Анаву ойнаванд парниклар ёнбошидаги баланд шийпонгами? Ҳа, улар қачонлардир Навола билан дарс тайёрлаб ўгиришган жойга келишган эди.

Йигитали шийпонга яқинлашаркан, шундоққина Устунтош бўлаклари сочилиб ётган супадан тўрт-беш саржинча пастдаги ялангликда, меҳмонларга пешвоз чиқиб турган икки-уч хотин-қиз аъзолар ичида Наволага кўзи тушди-ю, беихтиёр қадамини секинлатди.

Навола эғнида шаҳарнинг ман-ман деган олифта аёллари ҳам кийишни орзу қиладиган шуба, оёғида иссиқ этикча...

Сўрашиш навбати Йигиталига келганда, Наволанинг кўзларида қандайдир изтироб аломати учқунлагандай бўлдими ёки унга ўзи шундай бўлиб кўриндими, ҳар қалай

икковлари қўл бериб “расмий” вазиятда салом-алик қилишгунча, ўрталарида шунга ўхшаш ҳолат бўлиб ўтди.

Йигитали мана шу топда қаршисида бир пайтлардаги “ўзига қарамай қўйган” Навола эмас, балки бугунлай бошқа, қорамағиз юзларидан мулойим табассум, нозик ифбат, нигоҳида эса, маъюслик аралаш бир ибо порлаган қиз турганини сизди, сизди-ю, юраги яна бир бор зил кетди...

Кўрбулоқ хўжалигида етиштирилган мева-чева билан тўкин дастурхон атрофидаги меҳмондорчилик алламаҳалпача чўзилди.

Бир пайт анчагина кайфи ошиб қолган Йигитали ташқарига чиқиб кетди, шу кетганича анча вақтгача қайтавермади.

Наволанинг пазанда қизлари “ўлжа” какликларни димлаб, дастурхонга келтиришди ҳамки, ундан дарак бўлмади.

Собиржон ташқарига чиқиб, дўстини излаб, уёқ-буёқни кўздан кечирди. Бир пайт шундоқ тепалик томондан эшитилаётган қандайдир бўғиқ овоз қулоғига чалингандай бўлди. Ўша ёққа бурилди. Устунтош бўлаклари орасида бир кишининг гавдаси кўриниб турар, товуш эса, худди харсанлар остидан чиқаётганга ўхшарди.

Собиржон дарҳол таниди. Бу Йигитали бўлиб, ўзича мастона гўлдираб нималардир дерди:

— Қўйинг, мени тинч қўйинг, барибир юрагимдаги дардимни мана шу тошлардан бўлак ҳеч кимса билмайди, — Йигитали катта бир харсангга юзларини босиб, чўнкалаганича тепасида нима қилишини билмай турган Муроджонга яна нималардир демоқчи бўлди.

— Ҳой оғайни, мастлик ҳам эви билан-да! — деди Собир дўстининг нақ тепасига бостириб келиб, сўнгра Муроджонга юзланди:

— Хафа бўлмайсиз, ака, бу оғанимнинг одати шунақа! Оғзига қитдай ичкилик тушса, йигирма йил аввал ўлиб кетган аммасининг бузоғини эслаб ҳам фингшийверади.

Йигитали Собиржонинг гапини бўлди:

— Эй, қўй, оғайни! Сен-сен... ав-вало, мени б-буерга олиб келмагин эди. Энди кепманми, бу жойдан ю-ррагимни бўшатмасдан т-туриб, ҳеч қаёққа кетмайман. Тушундингми, Собир?..

Икки йигит четта ўтиб нималардир маслаҳат қилишди. Сўнгра Муроджон меҳмонлар олдига кириб кетди, Собир эса, Йигиталининг қўлтиғидан олиб, нарироқда турган раис машинасига ўтқазди-да, ҳайдовчига қишлоққа кетдик, деди...

Меҳмонлар янги йилни Муҳсинали аканикида қутишга аҳдлашишган эди. Шунинг учун улар эрталаб барвақт нонуштани қилишди-ю йўлга отланишди.

Йигитали кеча кечқурунги “қилиқлари”дан бироз хижолат чеккандай Муроджон юзига қайрилиб қаролмасди. Шунинг учун шунчаки имо-ишора билан хайрлашган бўлиб, рўлга ўтираётган эди, Муроджон олдига келиб, қўлини маҳкам қисаркан:

— Байрамни яхши ўтказинг, ака. Йўл анча тирғанчиқ. Уловни секинроқ ҳайдайверинг. Яхши кунларда кўришайлик, — деб қолди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ДОРОББЕКНИНГ ҚАЙТИШИ

Пошша хола Боғобод сафаридан келибоқ, қудаси Хайрибиби хўп мақтаб таърифини келтирган бош шифокор Муроджоннинг онаси — ўзларига яқин маҳаллалардан бирида турувчи Меҳрихонлар ҳовлисига келиб, яқиндан танишиб олган, илашимликкина, салобати ҳам ўзига яраша шу аёлни қизиникига меҳмондорчиликка олиб боришга кўндирди.

— Қизгинам қудажоним, қайнонаси Хайрихонни кутавериб кўзлари тешилиб кетди. Охири, ўзим ўша қишлоққа бориб, ялдиндим, олиб кетай дедим. Машинага ўтирдим, бошим айланаверади дейдилар. Энди сиз ўша қудам ўрнида юрақолинг. Лаълихон бир хурсанд бўлсин.

Йигитали тиним куни бўлганлиги учун бутун уйда ёлғиз ўзи эди. Қайнонаси бошлаб келган меҳмон Муроджоннинг онаси эканлигини дарров пайқади. Келинлар-келинлар деб очиқ чеҳра билан кутиб олишга мажбур бўлди. Аёли ишдалигини айтиб, дастурхон ёзмоқчи бўлганди, вой ўғлим, эркак бошингиз билан овора бўлманг, мен борман-а, Лаълихон йўқ экан, майли ҳеч қиси йўқ, меҳмон опангиз зерикиб қолмасинлар, гаплашиб ўтиринг деб, ошхонага чиқиб кетди. Идишда сув қайнаб турган экан, чой дамлади, ўзлари келтирган тоғордан егуликларни олиб тарелкаларга солди-да, ичкарига кўтариб кирди.

Уй бекаси йўқлиги учунми, меҳмонлар узоқ ўтиришмади. Бошқа алоҳида келармиз дея, дастурхонга потиҳа ўқиб, ўринларидан туришди.

Янги орттирган таниши, радиода кун ора қўшиқ айтиб турадиган машҳур артистнинг хотини Меҳрихондай аёлнинг шарофати орқали кўёви билан узр-маъзур қилиб олган Пошша хола кечга томон хурсанд бир кайфиятда уйига қайтди-ю, кўча эшиги қулфига калиг солиб бураркан, катта йўлни кесиб, ўзини нишонга олиб келаётган ўрта яшар одамга

кўзи тушди. Яқинлашиб келгач, ўннга ўтирилиб қаради. Кўзига “иссиқ” кўринди. Юрагида тушуниб бўлмас нохушлик, аини вақтда у кимсага нисбатан қизиқиш ҳисси уйғонди. Бир кўнгли индамай ичкарига кириб кетаверай деди. Бироқ:

— Танимадингиз шекилли, хола, ассалому алайкум! — дея мулойимлик билан айтилган таниш овоз уни остонадан ҳатлашга қўймади. Орқасига дурустроқ қайрилди. Беихтиёр, шундоқ рўпарасида турган, башанггина кийинган, худди катта идораларда ишлайдиганларга хос савлатдоргина кишига кўзи тушиб:

— Вой ўргилай, Дороббекмисиз, болам, — деди.

— Худди шундай. Мусофиротдан қайтиб, аввалги ишларимизни йўлга қўйиш билан анча овора бўлиб қолдим. Ҳалиги, ўзингиз биласиз “тошган-тутганларимиз” ҳар ерда сочилиб ётганди, уларни йиғиб олгунча денг, кўп овора бўлдим. Одамлар жуда ёмон бўлиб кетишибди. Биз ишониб топширган “омонат”дан воз кечганлар ҳам бўлди... Энди озгина вақт топиб, Сиздан бир хабар олай деб келганим эди.

Бу одамнинг ўша пайтлар “тошган-тутгани” ҳазилакам бўлмаганлигини Пошшахола яхши биларди. Бари-бир тагида бор экан, яна аввалгидек бойваччаларга ўхшаб юрибди. Демак, бойликлари таниш-билишларидан кимларнингдир қўлида бўлган.

Бирдан Пошшахоннинг унга меҳри товланиб кетди. Елкасидан қучоқлаб, бағрига босди:

— Қани-қани болам, қадамларингизга ҳасонот, ичкарига кириг!

Дороббек ҳам ириб кетди:

— Ўзингиздан бўлсин. Ёшингиз улuf онахонимизсиз, ахир.

— Шундайми, Сиз мени сийласангиз, худо ҳам сизни сийласин, болам. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм.

Дороббек ҳовлига кириб келиб, у ёқ бу ёқни кўздан кечираркан, гапдан-гап чиқиб, Пошшахон ҳақида ўтай опаси Маъмурахон айтган гапларни эслади: у аёл тушмагур ҳамон тиним билмайди. Ғимирлагани ғимирлаган. Бирини икки қилиш билан овора. Сен танимайсан, аввалги мижозимиз бўларди, Холдорхон деган. Ҳозир Лаълининг ойиси билан апоқ-чапоқ. Баъзан кўришиб турамиз. Унинг гапига

қараганда, уйи тўридаги қатор-қатор қулф солинган сандуқлар ичи тўла пул. Бир кунимга керак бўлади деб, йиғиб ётганмиш. Ҳа, қизининг иши ҳам чакки эмас, сен аввал рабар бўлган жойда бошлиқ. Унинг эри олим эмиш.

Дороббек Лаъли ҳақидаги гапни эшитган, бу унга янгилик эмасди. Лекин уни ҳамон ўша поччасининг маҳалласида турадиган собиқ ходимасининг онаси қизиқтириб қолганди. Ва ниҳоят, бугун ўн йиллик хибс пайтида айримлардан эшитиб, ўрганган “сабоқ”ни ишга солиб, худди аввалгидек пўрим либос, салобатли бир қиёфада эскидан “қиёматли таниши” холаникига ташриф буюргани эди.

У катта ҳукумат идораларида ишлайдиган масбул кишиларга хос вазмин қадам ташлаб, у ёқ-бу ёқни кўздан кечираркан:

— Онахон, — ёнида сипогина йўл бошлаб кетаётган Пошша холага хиёл назар ташлаб қўйди, — бу ҳовлингиз анча қаровсиз қолиб кетибди-ку. Мен бошқача ўйлардим.

— Ҳа, энди болам “пақир киши-панада” деганаридай...

Дороббек дарров унинг гапини илиб кетди:

— Тўғри гапни айтдингиз. Ҳозирги пайтда дурустроқ бир участка қуриб, ёки озгина пул жамғариб, ҳукуматнинг назарига тушиб қолганидан ёмони йўқ. Мана, поччам анчагина топганини катта иморатга сарфлаб, охири нима бўлди? Пулдан ҳам айрилди, ўша шохона ҳовлидан ҳам. Ўша ҳовли ҳалигача болалар боқчасими?

— Ҳа, маҳалланинг болалари ўша ерга қатнайди.

— Ана, кўрдингизми, ўзи ҳеч нарсани кўпчиликка кўз-кўз қилмаслик керак. Қадимги бой-бадавлат боболаримиз бекорга орттирган пулу тилла буюмларини хум кўзаларга жойлаб, ерга қўмиб, сақламаганлар. Вақт ўтиб, ўшалар ажод — авлодлари корига яраган.

Пошшахон турган жойида бошини ҳам қилгандай:

— Бизда энди авлод-ажодга мерос қоладиган бойлик унчалик эмас, Доробжон, — деди.

У дарров аёл кўнглини кўтарадиган гап қилди:

— Сиз билан бизнинг таниш-билишчилигимиз кеча ёки бугун бошлангани йўқ. Неча йиллар бўлди. Шундай бўлгач, ҳозиргача сақланиб қолган бойлик сизда бўлмаса, мана, бизда бор! Фарқи нима?

Бу гап айниқса Пошша холага жуда ёқиб тушди:

— Раҳмат Доробжон, бари-бир тагли-тугли одамларнинг фарзандисиз-да!

Пошша хола айвон зинасидан кўтарилиб, равонли уй эшиги кулфига калит солди.

Яхши ҳам эрталаб худди позик меҳмон — Меҳрихоннинг кириб қолиш эҳтимоли юзасидан ичкарини сарамжон-саришта қилиб, дастурхон тузатиб кетганди.

— Қани, Доробжон марҳамат. Шу ғарибона уйимга қадам босиб келишингизни кўнглим сезгандай бўлувди.

— Овора бўлманг. Шундоқ Сиз билан икки оғиз гаплашиб, маслаҳатингизни оламан-да, кетаман. Вақтим зикроқ.

— Бир келиб қопсиз. Овораси борми! Бир пиёла чойимни ичмасдан ҳеч қаёққа кетмайсиз. Бемалол ўтириб туринг, мен ҳозир, — дея ташқарига чиқиб кетди.

Дороббек атрофга бир назар ташлаб, энг аввало тўрдаги, устига кўрпа-ёстиқлар тахлоғлик иккита катта сандуққа, уларга ўрнатилган қўшалок кулфларга кўзи тушди. Кейин, ўнг томонда, девор юзида осиелиқ турган Лаълининг ўша бир пайтлардаги мафтункор чехрали суратини кўрди-ю, унга анча вақт тикилиб қолди. Юраги “жиз” этиб кетгандай бўлди. Сўнг, дарров ўзини босди. “Ҳозир ишқвозлик қиладиган вақт эмас, Дороббек, ҳаёлингизни чалғитма. У давр ўтиб кетган. Хонадон эгасининг кўнглини ол. Унинг фикри-ҳаёли фақат пул-бойлик орттиришда! Кулоғига бошқа ҳеч нарса кирмайди. Ўйлаганларинг эса, худди хамирдан қил суғургандай сип-силлиқ кетмоқда”.

Ичкарига пахта гулли чойнак кўтариб, Пошша хола кириб келди.

— Овора бўлдингиз-да!

— Аввалдан бир меҳмон қилиб чақиритишни ният қилиб юрардим. Шу кунга насиб этган экан, оёғингиз остига қўй сўйсам ҳам оз!

— Ҳали қўй сўйишга арзийдиган кун келиб қолса ажаб эмас. Бундоқ ўтиринг, шунга арзирли, чойдан ҳам зарурроқ, сизга айтадиган гапим бор. Мундоқ ўйлаб қарасам, Маъмура олам айтганларидек, ўзингиздан бошқа энг ишончли одамимиз йўқ экан. Таниш-билиш, қариндош-уруғ кўп, лекин гап тарқаб кетиб қолиши ёмон...” Пақир киши панада”

деб жуда тўғри гапни айтдингиз. Энди у ёғини сўрасангиз, гап фақат орамизда қолсин-у, сизга бир сирни айтмоқчиман.

Шундан кейин Дороббек у ёқ-бу ёққа бир шубҳали назар ташлаб олди-да, овозини пастлатиброқ гапира бошлади. Унинг айтишича, ўша, газетада мақола чиқмасдан бир неча кун олдин, поччасининг яқин ошналари огоҳлантириб “орттирганларинг”ни тезда ўзингдан соқит қил дея, маслаҳат беришган. Поччаси анча-мунча пулларни рўйхат ва “тилхат” асосида энг ишонган кишиларига қарз сифатида тарқатган... Ва “кесилиб” кетгандан сўнг (қамоқда) ўлимидан олдин Дороббек номига қолган-қутган мулкимининг эгаси мана шу киши деб “Ваъсиятнома” ёзиб, қолдирган. Ҳозир ўша пуллар Чилонзордаги бир танишиникида турибди. Лекин унга ишониб бўлмайди. Бир “каромат” кўрсатиб қолиши мумкин. Шунинг учун ўша пулларнинг ярмини тезроқ омонат кассаларига беш минг-ўн минг сўмдан қилиб, топшириб юбориш керак. Ишончли ва осон йўли шу! У “яқин-ишончлилар”дан ўтгиз кишининг рўйхатини ёзиб қўйган. Шулар ичида Пошша хола ҳам бор. Энг, яхши томони омонат кассага ким қанча миқдорда пул қўйса, ой сайин уч фоиздан фойдасини олиб бораверади. Дороббек ҳеч кимдан процент фойдада улуши талаб қилмайди. Пуллари яхлит бўлиб, кассада турганининг ўзи етади. Чунки, давлатга қарашли “омонат касса”ларга бемалол ишонавериш мумкин. Ким қанча пул қўйган, уни қаердан олган, сўраб-суриштиришга, ҳатто қизиқиб кўришга ҳар қандай молиячининг ҳам ҳаққи йўқ. Шунга тааллуқли ҳукуматнинг қатъий қонуни бор.

— Масалан, — дея сўзини давом эттирди Дороббек анграйиб унга қараб қолган Пошша холага “бигиз” қилинган қўлини нуқиб, — мен сизга ўн минг сўм пул бераман. Шаҳардаги хоҳлаган омонат кассага обориб, топширасиз. Ўша кундан сизнинг номингизга ой давомида уч процентдан фойда пули ёзила бошлайди. Бир ой деганда нақд уч юз сўм пулга эга бўласиз. Бу пулни ҳар ойда ҳам, икки-уч ой оралатиб ҳам олиб тураверишингиз мумкин.

Пошша холанинг кўзлари ҳайратдан катта-катта очилиб кетди:

— Нима, мен ой сайин оладиган пул шунча кўп бўладими?

— Шундай деб ўйлайверинг. Ҳозир йиққан пулини кассага топшириб, ўшанинг процентига оила тебратиб юрганлар кўп топилади... Сизга онахон, яқин одамим сифатида яна шуни ҳам айтиб қўяй: орқамдан чақув бўлганга ўхшайди. Юқори идораларда ишловчи яқин оғайнилар ҳозир эл қатори ҳаёт кечириб, Чилонзордаги уйингга ҳам давогарлик қилмай тур, аввало топганларингни қонуний қилиб, ҳужжатлаштириб ол, ана ундан кейин дарғиллама участка сотиб оласанми. машина оласанми, ҳеч ким индаёлмайди, дея огоҳлантиришпан. Бу ёғига ҳозирча “пақир киши” бўлиб яшаб туришга мажбур бўламан, шекилли. Хуллас, эртага эрталаб ўзингиз билан Қоратошдаги Маъмура ошанкига ўтинг, бафуржа гаплашиб оламиз. Энди ёшингиз бир жойга борганда, биз ёнингизда турсан-у, бозор айланишингиз яхши эмас!

— Вой барака топинг, ўғлим. Ўзингиз катта пул билан мени пенсияга чиқарар экансиз-да!

— Бунинг учун паспортингизни олиб боришни унутманг, — бирдан Дороббек соатига қаради, — И-е, вақт бўлиб қолибди-ку. Бугун соат еттида шаҳар омонат кассалари бошлиғи билан учрашмоқчи эдим. Энди, менга жавоб. Қани омин...

Дороббек ўрнидан тураркан, ёнидан бир даста пул чиқариб:

— Манавуни кам-қўстга ишлатарсиз, — дея холанинг халатформа кийими чўнтагига солиб қўйди...

Пошшахон гарчи пул ҳисоб-китоби бобида ҳаммадан ўтадиган устамон бўлса-да, кассага пул қўйиб, фойда қиладиганлар ҳақида унда-мунда эшитиб юарди. Бари-бир ҳукуматдан бирон рўшнолик чиқишига ишонмас, “оч қорним-тинч қулоғим” дегандай, йиллар оша топган-тутганини ўз “касса”си-сандуқларининг тўрида сақларди.

Маъмураҳоннинг анча файзи кетиб қолган ҳовлисида Пошша холани Дороббекнинг бир ўзи кутиб олди.

— Опангиз йўқмилар?

— Кеча сизга айтганим-ўша зарур ишлар билан кетдилар. Вақт зиқ. Қани паспортингизни берингчи...

Дороббек рўйхат ёзилган икки варақ қоғозни олиб, ундан “Пошша хола” деган ёзувни топди. Паспортдаги “Саидова” деган фамилияни ва унинг қарнисига адресни ёзди.

Кейин уй тўрига ўтиб, тоқчанинг бир бурчида турган қора телефон гўшагини кўтариб, рақам тера бошлади.

— Алло, ўзингмисан? Ёз. Ўша пуллардан ўн минггини кўлингдаги рўйхат бўйича “Пошшахон Саидова” номидан Чиланзордаги 843 дроп 716 сонли омонат кассасига ўтказиб, дафтарчасини бугундан кечиктирмай ўзимга келтириб берасан. Ҳа, бу онахон ўзимизнинг энг яқинлардан. Дарвоқе, одам ўн уч кишининг исм-фамилиси, адреси ёзилган рўйхат билан етиб борадилар. “Иш” икки кундан ортиқ вақтга чўзилиб кетмаслигини биласан-а!... Қолганининг тапшишини қилаверма. Ишончли жойлар ҳам, одамлар ҳам бор. Тарқатиб улпурамыз..

Дороббек гўшакни жойига қўйиб, Пошша хола ўтирган стол қаршисидаги диванга чўкда ва унга маънодор қараб, деди:

— Ана энди, давлат омонат кассасида йиғиб-териби қўйган шунча пулим бор деб ўйлайверинг.

Пошша хола кўллларини очиб, дуо қилишга тушди:

— Илоё умрингиздан барака топинг. Мендан қайтмаса, худодан қайтсин, — деб турди-да, бирдан ўйланиб қолди, — Дороббекжон ўғлим, биронтаси билиб қолиб шунча пулни қайдан олдинг, демасмикан?

— Э, опа, содда экансиз. Айтдимку, давлат қонуни бор деб. Мана, мен жавоб бераман.

— Эсим қурсин-а, шундай деган эдингиз. Энди анаву келадиган фойдасини ўзим бориб, оламанми?

— Ҳа, шундай. Қайси номерли касса қаерда жойлашганлиги сизга бериладиган омонат дафтарчасида ёзилган бўлади. Ўша ерга бориб олаверасиз. Қачон олишлигингизни ўзим айтаман. Яна, қизингизга, куёвингизга бу ҳақда индамай қўяверинг. Гап кўпаймасин.

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин. Бундай ишлар нозик бўлишлигини сезиб турибман! - хола кўзларини ўйнатиб, сирли қараш қилиб қўйди.

Пошшахон кутилмаганда омад кулиб боққанидан қувончини яширолмай... шу билан дараксиз йўқ бўлиб кетган Дороббекни кутиш билан кунларни ўтказаётганди, ниҳоят ҳафта охирларида ярим кечада кўча эшик таққиллади.

Дарвоза ёнида кўк “Волга” турарди. Эшик қаноти қия очилиши билан ундан икки киши шошиб тушди-да,

машинанинг орқа ўриндиғига қўйилган офиргина катта картон қутиларни даст кўтариб, ичкари томон юрди. Улардан олдинда келаётгани, бошига эски шапкани бостириб кийиб олган Дороббеклигини хола дарров таниб, дарвоза қанотларини кенгроқ очди. Қутилар ҳовли йўлаги бўйига қўйилгач, ҳайдовчи тезда кўчага чиқиб, машинани ўт олдириди.

Дороббек овозини пастлатиб холага деди:

— Булар нималигини билсангиз керак. Сизга тегишлиси. Озгина вақт шу ерда сақлаб берасиз.

Улар қандайдир қайишлар билан боғлаб, сўрғичланган “юк”ларни биттадан кўтариб, ҳовли этагидаги уйга олиб боргунча, анча қийналишди. Айниқса зил-замбилдай картон қутини кўтариш Пошпахонга осон кечмади. Бироқ у чидади. Икки чангали орасига олиб, нимани кўтариб кетаётганини яхши билар, роҳатланаётгандай ҳам эди. Худди шуни сезгандек Дороббек “қўйинг ўзим кўтараман” деб унинг шашгини қайтармади.

Картонлар ичкари ўйнинг тўрига-иккала катта сандиқлар ёнига тахлаб, устига эскигина кўрпача ташлаб қўйилди.

— Энди буларни эртага ўзингиз назардан четроқ жойга яшириб қўясиз, — деб қўйди Дороббек.

Энди у бир ҳафта олдинги пўрим костюм шим-у оппоқ қўйлак кийиб, бўйнига галстук таққан Дороббек эмас, соқоллари ҳам сал ўсган, оддийгина бозорлардаги одамларга ўхшарди.

Аёлни ўзига зимдан назар ташлаб қўйганини сезгач у:

— Шароит тақозаси билан Бешёғочдаги гўшт комбинатига ишга жойлашдим. Ёрдам беришди. Вақтинчалик-ка! Қонун шундай. Оддий ишчи бўлсанг, ҳукумат ёрдам беради. Озгина ижарада турганимдан сўнг, анаву кимдир эгаллаб олган квартирамга ҳам даъвогарлик қилишим мумкин экан. Адвокат билан гаплашдим, — деб қўйди.

Шундан сўнг икковлон ёзилган дастурхон устида алла маҳалгача гурунглашиб ўтиришди.

Дороббек озгина вақт ўтгач, ҳамма ишлари юришиб кетиши, бунга анаву кўрпача остида ётган, ҳали таги мўл “савиллар” сабабчи бўлишлиги ҳақида гапирди.

Хонадон соҳибаси унинг ҳар айтган гапини қўллагандай:

— Илоё айтганингиз келсин, ўша кунларга ҳаммамизни етказсин, — деб кўярди.

Хуллас шу куни Дороббек Пошшахонникида ётиб қолди.

Эрталаб нонуштани бирга қилишгач, “вақтинчалик” ижара уй масаласи ҳам ҳал бўлди. Аёл кўрсатган, бир пайтлар Йигитали “квартирант” бўлиб турган, ҳали файзини йўқотмаган дарвозадан кирверишдаги уйча Дороббекка ёқиб тушди. Фақат у ердаги каравотга кўрпа-ёстиқ ташлаб, атрофни тартибга келгирса, бўлгани эди.

“Ҳисобли дўст айрилмас” деганларидек, квартира ҳақини ҳам келишиб олишди.

Шундай қилиб, Дороббек Пошша ҳоланикида ижарачи бўлиб яшай бошлади. Эрталаб барвақт у ишга кетар, вақт алла маҳал бўлганда, қоғозга ўроелик гўшт кўтариб, ишдан қайтарди.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

ЧОҲ

Дороббек ҳамхона бўлиб келгач, айниқса кассага ойма-ой фойда туғадиган катта пул кўйгандан кейин Поппша хола ростманасига ўзини-ўзи “пенсия”га чиқарди. Аммо, орадан бир ой ҳам ўтиб кетдики, ҳалиги уч юз сўмдан дарак йўқ. Дороббекнинг гашига қараганда, катта суммадаги пулларни икки-уч ойлигини бир қилиб берилсин деган қонун чиқибди.

Пошшахон аввал ҳаёл қилганидек, “пензионерлик даври”ни суриб, тинчгина “об-ичиб” ётолмади. Ўтаётган ҳар бир кун аёлга ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бағишламасди. Қарийб қирқ йиллик “касб” суяк-суягидан ўтиб, қонига сингиб кетганди.

Эрталаб Дороббек ишга жўнагандан сўнг ҳовлисида бошланадиган жимжитлик унинг учун мудҳиш сокинликни эслатар, юраги ўйноқлаб ваҳимага тушиб қолар, шундай пайтларда ҳаёлини ўлим ваҳимаси чулғарди. Гуё бир томчи сувга зор бўлиб, томоқлари қақраб тўшакда ётибди-ю, ҳамма ундан юз ўтираётгандай бўларди. Бундай пайтларда, тебраниб ўзини дарров кўчага урар, ҳовлисидан унча узоқда бўлмаган кичкина бозорчани айланар, савдойи аёл каби ҳеч нарса, ҳеч ким билан иши бўлмас, кўнгли сал ёзилгандан кейин орқасига қайтарди.

Шу орада бир-икки марта обидийда қилиб борганидан кейин Лаълининг кўнгли сал юмшади, минг ёмон бўлса ҳам ўз онам-ку, деб, илгаригидай қовоқ-тумшук солмайдиган бўлди.

Поппша хола қизининг иш вақти тугаб, уйида бўладиган кунлари “сайри-бозор”ни тарк этиб, тўғри унинг олдига келадиган бўлди. Дардлашар, анча енгил тортарди. “Бу ернинг фаришгаси бор шекилли, негадир оёғим шу томонга тортаверди” деб бежиз айтмасди.

Аммо “фаришталик” жойда кўёви билан муносабати ҳамон унчалик эмасди. Агар, Йигитали уйда бўлса, қайнонасига жуда бефарқ қарарди. Хоҳласа, ўлганининг кунидан, келинг, дерди, хоҳламаса, бурчакдаги хонасига кириб оларди-да, “алланима балолар” билан машғул бўлиб ўтираверарди.

Қайнона шунга ҳам шукур қилиб, ҳеч нарса билмагандай истаса-истамаса, кўёвининг атрофида гирди капалак эди.

Пошша холани бу ерга тортиб турадиган яна бир “фаришта” бор эди. У ҳам бўлса, китоб жавонининг тортмасидаги қутича!

Бир куни Лаъли, нимадир олиб келаман деб, Олима опаникига тушиб кетди. Уйда ёлғиз қолган она эшикни тамбалаб, дарров тортмани очди. Унинг ичида тартибсиз қалашиб ётган мих, омбир, калит сингари сон-саноксиз темир-терсақлар қалдираб кетди. Кўзига керакли нарса кўринмагандай бўлди. “Наҳот, унинг қимматини билиб қолди, булар!” – ғаладонни бор кучи билан яна охиригача тортиб чиқарди. Хайрият, чувалашиб ётган қандайдир сим калавалари остидан ўша қутича чиқди, шошиб қўлига олди. Тирноғи билан илгагини сурди. Зеб-зийнатларнинг ялтиллаб товланишидан кўзлари ўйнаб кетди. Деразадан тушаётган ёруққа туғиб, томоша қилди. Кейин хона ўртасидаги қандил чироқларини ёқиб, ёруғига солди. Марварид шодани кўтарганди, ҳовучига сифмади... Яна қутичани титкилаб кўрмоқчи эди, бирдан эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Шошиб ғаладонни ёпди: “Мана, ҳозир” дея, коридорга чиқди.

Эшик очилиб, ичкарига Йигитали кириб келди.

– Ассалому алайкум, болам! – қайнона мулоимгина, ҳокисор қиёфада кўёвини қарши олди.

Йигитали индамай ичкарига кириб кетди. Кўп ўтмай у ердан машинканинг овози эшитила бошлади.

Пошша хола кўнгли чўкиб уйига қайтди-ю, шу куни биринчи марта Дороббекка кўёвидан ҳасрат қилди.

Бир ойча олдин, олим экан, у билан ўчакишиб бўлмайдди деб, дами ичида юрган Дороббек “хўжайка”дан Йигитали шаънига айтилган олатасир гапларни эшитиб, “ўзини туголмай” қолди. Ётган жойидан туриб кетаёзди:

– Ундай муллаваччалар билан гаплашиб қўйиш қўлимиздан келади. Яна, Сибирми ё бошқа киши қадами

етмайдиган юргларни кумсаб юрибман, ўзим! Одамлар ёмон бўлиб кетибди. Қасрга борсанг тергашади. Биз ҳам биттасини хиқилдоғидан эзиб, тергасак-тергабмиз-да!

Бугун Дороббекнинг кайфи анча баландга ўхшарди. Пошпа хола ҳай-ҳай деб қолмаса, ҳозироқ куёвининг уйига бостириб бориб, дўппослагудек!

– Ўғлим, кўйинг, майли мунақасига ҳам индамай турайлик-чи! Бир йўли топилиб қолар.

– Йўл-пўлини қидириб ўтирасизми. Келган жойингга қараб туёғингни шиқиллат, деб ҳайданг! Сиздан нима кетарди. Ёки ўзим тинчитиб берайми?... Мен шундай одамларни кўрдимки... барибир айтиб берганим билан ҳеч ким ишонмайди!

Пошпа хола Дороббекнинг анчадан бери ювилмай, кир босиб кетган буйинлари, атрофини қизил “жияк” боғлаб қолган бежо кўзларига нигоҳи тушиб, юраги шув этиб кетди. Негадир дастлабки учратгандагидек пўрим кийимли, савлатдоргина кўринишидан ном-нишон қолмаганди. Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир ўзини бир нима қилиб қўядигандай шошиб, ўрнидан турди:

– Чарчабсиз, ҳозир аччиқ чой дамлаб бераман. Ичиб, ўралиб дам олсангиз, ўзингизга келиб қоласиз, болам! – Пошпа хола ижарахонадан чиқаркан, эҳтиётсизлик қилиб, кичкина эшик қанотини ёнбони билан сал туртиб юборди. Орқадан бир нарса жаранг этиб, полга тушди. Лоқайд ётган Дороббек ҳушёр тортиб кетди. “Хўжайка” оёғи остига юмалаб қолган ломга ўхшаш йўғон темирни кўрди, аммо, унинг ёрма қайириқ учига кўзи тушмади. Эътиборсизгина ташқарига чиқиб, эшикни ёпди.

У гира-шира шом қоронғисида қоқилиб-суқилиб тўрдаги ҳовли томон кетаркан, “қайданам олдига кириб, ўзимга тирик балони ёпиштирдим-а” деб гўлдураб кўйди.

Ичкаридаги чироқни ёқди. Плитанинг узайтирилган шнурини разеткага тикди. Сув тўла оқ алюминий чойнакни эҳтиётлаб танча ичидаги лахча чўғ бўлиб турган айланма симлар устига кўйди. (Дороббек бир неча кун олдин танчани “зиёнсиз” – ўгринча ток билан “ишлайдиган” қилиб бериб, “хўжайка” сини беҳад хурсанд этганди).

Унинг назарида уй ичи бесаранжом бўлгандай туюлди. Олдин ҳам шунақамиди, ёки кимдир кирганми! Ойна томон

юрди. Ўрта деразанинг бир табақаси сал очилиб қолгандек. Қўли билан ташқаридан мустақкам қилиб қоқилган темир панжарани қимирлатиб кўрди. Жойида турибди.

Лекин, кўнгли ўрнига тушмади. Хаёлини ваҳима билан шубҳа чулғаб ола бошлади. Илиқ югурган сандалга ўтириб, фикрини жамлади: “Дераза қанотини эрталаб уйни супурганда қиялатиб очган эдим, шекилли... Ҳа, тўғри! Ёпишни унуганман. Танча устини ҳам шундоқ қолдириб кетганман!” Бирдан уй тўридаги темир сандиққа узоқ тикилиб қолди. “Жойидан жилгандайми?” ... Кўрқанга кўша кўринар, деганларидек, шубҳа Пошша холанинг миясига ҳар хил ваҳималарни келтириб ураверди.

Ниҳоят, чидаб ўгиролмади. Ўрнидан туриб кетди. Катта токча ичига ўрнатилган қадимий тошойна орқасига қўлини суқди. У ердан жўмраги чўлтоқ чойнак олиб, ичини пайпаслаётган эди, унинг катта қопқоғи тарақлаб пастга тушиб кетди. Хола сесканиб атрофга аланглаб қаради. Эшик тарафдаги дераза орқасида кимдир тургандай бўлди. Калитларни кафгига маҳкам қисганича, ўша томонга юрди... Дераза ойнаси юзида қорамтир, хира бўлиб ўз гавдаси кўринди. Демак, ташқаридаги шарпага ўхшаб кўзига чалинган нарса ҳам, гавдасининг акси экан...

Шубҳадан ўзини холи ҳис этди. Писиб, сандиқ рўпарасига келди. Чўккалаб калит билан қулфни очиб, унинг қопқоғини аста кўтарди. Бошини ичкарига суқиб, анча вақт турди... Бироздан кейин бахмал жилдли ёстиқни тортиб чиқарди. Эзиб-эзиб қорнига босди. Қайтариб жойига қўйди. Иккинчи катта ёғоч сандиқни очди. У ердан ҳам худди шундай, бирин кетин иккита ёстиқ олиб, эзгилаб кўрди... Бу ерга устма-уст қилиб жойланган Дороббекнинг “омонати” картонга жойлаб, устидан чирмаб ташланган пуллар ҳам ўз жойида турибди. Пошша хола улардан бирини ўзига яқинроқ тортиб, бағрига босди, ҳидлаб ҳам кўрди. Вужуди бирам яйрагандай бўлди.

Сандиқ эшикларини қайта қулфлаб ўрнидан турди. Тахмондаги қора атлас кўрпача қатига қўлини юборди. Анча вақт икки оёғи учида қимир этмай турди. Кўйлак енглари қўлтиғига қадар уюлиб қолган йўғон билакларини тортиб олди-да, чуқур нафас чиқариб, уф тортиди. Калитларни яна эҳтиётлаб ўз жойига қўйди.

Сандал ичидан қайнаб тоша бошлаган сувнинг “жиз-жиз” овози эшитилди. Энди оёғидан махсини ечиб бўлган Поппша хола токчадаги чойнакка қўл чўзди. Шу дақиқа даҳлиз эшиги тарақлаб очилди. Ичкарига қоғозга ўралган гўшт кўтариб Дороббек кириб келди... У ташқаридаги аёз ҳавода анча туриб қолган шекилли, қўллари совуқ қотган ва ранги гезариб кетган эди.

– Чойни оборганда, гўштни ўзим олиб келардим-ку, болам, овора бўлибсиз-да!

– Овораси борми, хўжайин. Худо ҳам бандасига қараб, сендан угина, мендан бугина деб, тураркан.

Поппша хола қуруқ чой кашлаб чойнакка ташларкан, беўхшов кулиб қўйди...

Фараз шундай ўтки, агар тугаса, хўлу қуруқ баравар ёнади, деган экан бир донишманд. Поппша хола ҳам куёвига бўлган фараз дуди билан кундан-кун буруқсаб борар, бутун ёниш ҳолатига келган эди.

У куёвига шунча “жон куйдирди”. Куёви бўлса унинг сўзларини инобатга олмади. Шундай экан, энди унга кимлигини кўрсатади! Бир ўч олсинки... Ана ундан кейин алампидан чиқади-да, борди-келдини шартга узиб қўя қолади.

Шу кун и алламаҳалгача Поппша холанинг кўзига уйқу келмай, сўнгги “қасос” режасини тузиб чиқди.

Дороббекнинг ҳам кайфи аллақачон тарқаб кетган эди. Ярим кечагача кулбасидаги бироз гайкалари бўшаб қолган каравотнинг гижирлаши тинмади.

...Поппша хола кейинги пайтларда уйқусизлик ҳамда ваҳима касалига дучор бўлиб қолганди. Дороббек келтириб берган “асабни тинчлантирувчи” (қора) дори ҳам кор қилмади. У, чой билан аралаштириб, кўпроқ ичинг, дерди. “Ҳо, бутунлай бош кўтармайдиган бўлиб қолайми!” Поппша хола “уйқу дориси”нинг кўпи нималарга қодир эканлигини яхши биларди.

У ўз таъбири билан айтганда чинданам “чала уйқу” бўлиб қолган, кўзи илиниб озгина ором олгунча ҳам бўлмай, тушига даҳшатли маҳлуқлар, ўғрилар, тиели пичоқларини ўқталган қассоблар атрофини ўраб олар, тешиб-туртгандай уйғотиб юборарди.

Бутун ҳам шундай бўлди. Ярим кечада “войдод”лаб, алаҳсираб уйғониб кетганича, мижжа қоқмасдан тонг оттирди.

Бу хил кўнгил ғашлик исканжасидан холироқ бўлиш учун, саҳармардонлаб қизи олдиға бориш одати бор эди. Бундоқ ҳисоблаб қараса, Лаълини кўрмаганиға ҳам ҳафтадан ўтибди. Бироқ, Йигиталини ўйлади-ю, оёғи тортмади. Эрталабдан куёвининг “заҳардай башараси”га рўпара бўлиб, ғаш кўнглиға тағин хижиллик юқдиришни истамади.

Самоварға олов ташлаб, кўча эшик олдиға келди. Квартира ойнасининг қиров босмай қолган бир парча жойидан ичкариға мўралади. Одам қораси кўринмади. Эшикни итариб очди.

Уйча тўридаги каравотда икки қават кўрпаға бурканиб, Дороббек ётарди. Печкаси ёқилмаган уйнинг совуғи ўтиб кетганидан бўлса керак, қулоқчинини ҳам ечмаган, ипи билан бўйнидан танғиб боғлаб олганди. Каравотнинг олд оёғида кеча бўшатилган ароқ шишаси қорни билан тиралиб ётибди.

Яқинда илгаригидай бойвачча қиёфасида кўринган бу одамнинг шу кунлардаги “ит ётиш – мирза туриш” аҳволи ўзи айтган “кассада, банкда яна кимлардадир миллионга яқин” пули борлиғиға шубҳаланиб қолди. Гўё, “тюрмада юраги дош беролмай оламдан ўтган” поччасиға қарашли анчагина пуллар ҳам унга “мерос” бўлиб қолгани, энди бу сир баъзи кимсаларда шубҳа уйғотмаслиғи учун бир-икки ой “ғарибона” кун кечирришға мажбур”лиғи ҳақидаги тез-тез қайтариб, унинг қулоғини “қиздириб” турадиган гаплари ҳам омонатлиғини ҳозир Пошшахон англаб қолгандай бўлди. Шу дамда унинг тошиб келадиған “бир парча” гўшти ҳам кўзига кўринмай кетди. “Чойға юринг”, деб уйғотиш ниятидан қайтди. Аста тисарилиб ташқарига чиқди-да, эшикни ёпди...

Қишнинг этағи билан баҳорнинг боши учма-уч бўлиб, уланай деб турган кунлар бўлишиға қарамасдан, ташқарида чилла изғиринини эслатунчи шамол эсиб турарди.

Офтобшувоқ кунға ишониб, енгилроқ кийинган ҳолда кўчаға чиққан Поппиға хола совуқдан дийдираб, тушға яқин қизиникиға кириб келди.

Лаъли унга жуда ҳожатманд бўлиб турган экан:

– Бошим қотиб, энди олдингизға кетаётганим! Яхшиям ўзингиз келиб қолдингиз, – деб илиқ қарши олди. Ва онаси ўтириб улғурмасдан ундан маслаҳат олишға тушди, —

Сотувчиларимиздан бири Топшкентда сиртдан ўқийдиган янгийўллик қиз эди. Ўша турмушга чиқяпти. Бугун кечга томон магазинимиздагилар бир бўлиб, уникага бормоқчимиз. Мен қандай совға олсам бўларкин?

Попша хола диванга чўкиб ўтираркан, гўё мушкул масалани ҳал қилаётгандай, кенг пешоналарини тириштириб, узоқ ўйланиб қолди. Кейин қизига ўтирилди:

— У билан борди-келдинг қанақа? Тўйингда бўлганми?!

— Бўлмаган, бир йилчадан бери шунчайки қўлимда ходим сифатида ишлаб келади. Ўзи базамиз ўринбосарининг жияни, унинг устига кондитер фабрикасининг омбор мудирига келин бўлиб тушяпти! — Лаъли гапнинг ойисига ёқадиган томонига ҳам алоҳида урғу бериб кўшиб кўйди, — Фойдаси тегиб қолар! Бошлиғимиз, келиннинг ёнида куёвникага ўзинг борадиган бўлиб турибсан деб, телефонда айтдилар.

— Ҳали, янғачилик ҳам қиларсан?

— Нима, ёмонми!

— Билганингни қил... Ҳа, ҳалиги совғани дурустроқ қилишинг керакка ўхшайди. Ўзи билан ойисига бир кийимдан атлас ол. Парвардигор ҳам бандасига “сендан утина, мендан бутина” дермиш!

— Топилармикан? Соат ўн икки бўпти. Еттида тўйга борадиганлар билан Бешёғочда учрашадиган бўлгандик.

Онаси уни тинчитди:

— Бозор яқин. Таниш-билишлардан секин сўраб кўраман. Истаса топилади. Анқонинг уруғимас-ку!

— Ойижонимдан ўргилай, — у эркаланиб онасининг юзларидан ўпиб олди, — мана шундай пайтларда нукул ўзингиз мени қийин аҳволдан чиқариб оласиз! Келгунингизча яхшилаб палов дамлаб тураман.

— Мошинг бўлса, мошова кила қол. Анчадан бери кўнглим шуни тусайди.

— Хўп, ойижон, нечаларга тайёр бўлсин?

— Анавунинг қачон келади? Яна, қилган ошингниям заҳар-оғуга айлангирмасин!

— Ишхоналарида кечгача ўтириб тамомлайдиган зарур юмушлари бор экан. Ўшани тугатиб, қишлоққа бориб келмасам бўлмайди, анчадан бери онамдан хабар ололмадим деётгандилар.

— Неча кунга кетаркан?

— Эртага шанба бўлса, душанбага етиб келсалар керак. Биринчи пара дарслари бор-ку.

Қизининг бу гапларидан Поппа холанинг ичига ёруелик югурди:

— Майли, қозонингни пешиндан кейин оссанг ҳам бўлади!

У бундай қулай фурсатни кўпдан бери кутган эди...

Поппа хола уйига келиб мириқиб ухлади. Кеч соат бешларга яқин, сандиқ устидан кўрпаларни йиқитиб, бир тўп “бисоти”ни олди. Қаричлаб икки кийимлик атлас қирқди.

Топилмас матоҳни газетага ўраб қўлтиқлаганича қайтиб келган Поппа хола зинадан чиқаётган Умидага кўзи тушди.

— Намунча барвақт кеп қолмасанг? — деди у эшик қўнғироғини чўзиб босаркан.

— Вақтида келяпман, — деди-да, қиз индамай бошини ерга эгди.

Салдан кейин суви силқиб турган ҳўл, калта сочлари устидан сочиқ ўраб, ички кийимдаги Лаъли эшикни очди:

— Бошимни юваётган эдим. Анча кутиб қолдингизми? Нега эшикни ўзингиз очиб киравермадингиз, ойи!?

— Уйларинг ўзларингга буюрсин. Билмайсанми, берган калитингни аллақачон эрингни олдига отиб, чиқиб кетганман! — Гарчи калит Поппа холанинг ички “ўғри” чўнтагида турган бўлса ҳам, шундай деди ва гапни чалғитди. — Вой, мана атласни ҳам топдим! Мана бу қайтими, болам, — йўли учун қизига беш сўмни қўшиб узатди.

Лаъли олмади.

У пардоз-андоз қилиб бўлгач, Чорсудаги оёқ кийимлар дўконида ишловчи бир таниши французча туфли ваъда қилганлигини айтиб, ўшани олиб келгани кетди.

Умида ойисининг қаергадир бориш учун тайёргарлик кўраётганини дарров сезган эди. Бирам боргиси келардики, қанийди энди ўзи билан бирга олиб кетса!..

Поппа хола ўзини янада эркинроқ сеза бошлади. Ҳар хил нарсалардан бўшаган қутиларни, шкаф ғаладонларини кавлаб чиқди.

“Ўз хонаси”га кирмоқчи бўлиб, эшик қабзасидан тортмоқчи бўлганди, очилмади. Қовоғи баттар осилиб кетди.

Елка ташлаб юриш билан ошхонага кирди. Катта чиннини тўлатиб яна овқат сузиб чиқди.

— Ичасанми? — у овқати яримлаб қолган чинни косани ўгириб Умидага яқин тугди.

Қиз овозини аранг чиқариб:

— Йўқ, — деди.

Орага яна жимлик чўкиб қолди. Кампир овқатни еб бўлпач, ёнидан гугурт чўпи чиқариб, учини нишлаб, тишини кавлай бошлади.

Умида кўрқа-писа бувисига қараб, тилининг учида турган сўзни айтиб юборганини ўзи ҳам билмай қолди:

— Адам қачон келадилар?

Гоят секин айтилган бу сўз қизнинг бувиси қулоғи остида бонг чалингандек бўлиб эшитилди.

— Бугун келмайди! Нукул адам-адам дейсан, мундоқ одамларнинг набирасига ўхшаб “бувим” ҳам десанг-чи! Сени боқиб, ювиб-тараб ўзим катта қилганман. Шу вақтгача сендан бирон рўшнолик кўрдимми!.. Сенлардан хабар олай деб келсам, аданг итдай ириллаб туради. Одам керак бўлмас экан-а! Мана, охир сени ўзимга ташлаб, аллақайси гўрга кетмоқчи! — У тўхтовсиз жавраб кийинди. Силтаб-силтаб Умидага ҳам пальтосини кийгизди, — Ойингам мунча ҳаяллаб кетмаса, битта туфлини олиш шунчалик қийинмикан.

Умида яна бувисининг ўша уйига боришини сезиб, юраги орқасига тортиб кетди. Шу пайт эшикдан ойиси кириб келди. Янги туфлини роса мақтаб, фаранг қоғоздан олиб кийди. Сўнгра эшикни беркитиб, ҳаммалари бирга чиқиб кетишди.

Пошша хола қатқалоқ йўлакдан қизчани судрагудек қилиб, етаклаб кетмоқда. Бувиси индамай борарди. Худди кар ва гунг одамга ўхшаб ердан бошини кўтармасди.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

ОНА БИЛАН УЧРАШУВ

Куни кеча Йигитали таҳрирдан чиқарган таниқли олим асарининг корректураси келган эди. Бу илмий янгиликни шошилинч равишда кўриб чиқиб, душанбадан кечиктирмай қайта босмахонага топшириш керак эди. Чунки китоб яқин кунларда Деҳлида очиладиган Халқаро анжуманга кейинги йилларнинг диққатга молик талқиқотларидан бири сифатида тухфа қилиб, олиб бориш учун мўлжалланганди.

Йигитали корректура устида кеча ҳам анча вақт қолиб ишлаган, ўртамиёна роман ҳажмидаги китобнинг дастлабки бир неча бобларини кўриб чиқишга улгурганди холос.

Бугун ишхонага жуда барвақт келди. Қоровул ҳали ухлаб ётган экан шекилли, эснаб-эснаб эшикни очди.

У соат тўртларга бориб, китобнинг охирги саҳифасига нуқта қўйиб бошини кўтарди. Шунда, қаттиқ чарчаганини, ҳам очикқанини сизди. Стулдан турганди, худди касалдан янги бош кўтарган кишидай гандираклаб кетди. Дераза олдида базўр юриб келиб, унинг қанотларидан бирини очиб юборди. Ичкарига қўйдан бери кутилган баҳорнинг илиқ таровати урилгандай бўлди. Ҳавонинг эрталабки “жиззаки” лиги билан эндиги мулойимлик ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди. “Бу ёғига кунлар исиб кетса керак” хаёлидан ўтказиб қўйди у.

Пастга тушиб кўча беткайидаги кичкина кафедра тамадди қилди. Кейин нарироқда майдончага қўйган машинасини ўт олдириди-да, ишчилар шаҳарчаси томон кетди.

Профессор ҳовлисида йўқ экан, корректурани унинг хотини оларкан:

– Ичкарига кириб бироз ўтириб тулинг, келиб қолсалар керак. Домланинг бир аспирантлари ҳимоя қилаётган экан, институтга кетгандилар, – деб қолди.

“Домланинг аспиранти!” Салимжондан бошқа яна ким бўлиши мумкин. Ахир унинг ҳимояси сешанба кунига белгиланган эди-ку! Бугун эса, жума!

Йигитали аяга ўтирилди:

– Кеннойи, ўша аспирант Марасулов эмасми?

– Ҳа, Марасулов! Тортинчоққина йигит. Темаси маданий алоқаларга оид... Илмий советда сал барвақтроққа қўйиб юборишибди.

Йигитали соатига қаради. Олтидан ошиб қолибди. Вақт қанчалик тез ўтади-я! Унинг бугунги Боғорога жўнаш режаси ўзгарадиган бўлди.

Машинани тўғри Салимжонларникига қараб ҳайдади. Ҳовли эшиги олдида Рустамни учратди:

– Бормисан, Йигитали, мана дўстимиз юз фоиз овоз билан сенинг даражанга кўтарилиб олди. Қани юр. Жамоат жам, ҳали замон меҳмонлар келиб қолишса керак.

Кечаси соат ўн бирларга бориб ўтиришнинг асосий даврасини ташкил этган кишилар тарқалишди. Кейинроқ, иккинчи давра ҳам қўзғалиб, хизматда турган Салимжоннинг собиқ курсдош, ҳазилкаш ўртоқлари қолишди.

Улар ўзларига дастурхон ясатиб, энди алоҳида зиёфатга ўтиришаётган эди, Рустам Йигиталини ташқарига имлаб қолди:

– Сени бир киши йўқлаяпти. Ҳамқишлоқларингдан бўлса керак.

– Нега ичкарига бошлаб келавермадинг, – деди-да, Салимжон ҳам кўча томон юрди.

Йигитали йўлакни ёритиб турган чироқ ёруғига солиб, соатига қаради. Вақт тунги ўн иккилар эди. Кўнглидан “тинчликмикан?” деган хаёл ўтди.

Катта йўлнинг у бетида олдинги фаралари милтиллаб қизил “Москвич” турарди. Йигитали дарвоза яланглигига чиқиб тўрт-беш қадам қўйиши билан йўлни кесиб, бир киши кела бошлади.

– Муроджон!

– Ҳа, мен! – Муроджоннинг овозидаги самимият ва хушоҳанг Йигиталига таскин берди.

– Қайси шамол учирди. Қандай қилиб!

– Баҳор шамоли учирди. Излаган топади, дейдилар-ку.

— Келинг-келинг, меҳмон. Демак, астойдил излаган экансиз-да, бизни! — суҳбатта Салимжон аралашди. — Қани ичкарига, ўша ерда бафуржа гаплашамиз! — мезбон уларни ҳовли томон бошлади...

Ҳазил-ҳузул билан меҳмондорчилик давом этар, вақт ҳам ўтиб борарди. Йигитали шундоққина онаси олдидан келган “элчи”дан бирон янгилик гап чиқиб қолар, деб кутди, бўлмади.

Ниҳоят:

— Қалай, бизнинг уйдагилар? — деб сўради.

— Тинчлик, соғ-саломатлик. Мана, Наволахонни Москвага Бутуниттифоқ миришкор боғбонлар йиғилишига жўнатдик. Шу баҳона кўпчилик бўлиб келавердик. Сиз-никига кирмоқчи бўлиб, учинчи қаватга кўтарилгандик...

Йигитали унинг оғзидан гапини олди:

— Одатдагидек, уйингизда ҳеч ким йўқ экан, деб қўя қолинг!

Муроджон жилмайиб, Йигиталига юзланди:

— Нима десам, экан, шунга ўхшаш... Лекин биз ютқазганимиз йўқ, балки ютдик. Хайриби ачам ҳозир бу ердаги бизнинг ҳовлимиздалар.

Йигиталининг кўзлари чақнаб кетди:

— Тошкентга келдиларми?

— Ҳа, қўймадик. Олиб келдик...

Ниҳоят, Хайрибиби Муроджон ва Наволалар билан анчадан бери “қорасини кўрсатмай” қўйган ўғли олдига боришга жазм этди. Муроджоннинг онаси — Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.

Умидани эслади. Унга нималар тикиб борсин? Ичкаридан бўҳчасини кўтариб чиқиб, сандал устига қўйди. Тугунини ечиб “бисоти”ни тита бошлади. Бехосдан жажжи Бахтиёр-жонга атаб не умидлар билан тикиб қўйган беқасам тўнча кўлига илашиб чиқиб қолди. Шундан сўнг аздорлиги эсига тушиб кетди. Кийимчаларни юзига босганича йиғлаб юборди. Йўқ, у Тошкентга томоша ёки ўғлини кўриш учун эмас, келинидан, қудасидан кўнгил сўрагани боради!

Умида попуқдаккина катта қиз бўлиб, бўйи чўзилиб қолгандир. Кўрмаганига ҳам анча бўлди.

Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси олдига келиб ҳамроҳ бўлиб ётарди. Баъзан

Наволанинг қизчаси Шаҳло ҳам “ачам билан ётаман” деб хархаша қилиб, чиқиб қолади.

Бугун ачага ҳамроҳ бўлиб ётгани қуйиб қўйгандай онасига тортган, Умида билан тенгдош “кичкина Хуршила” келди.

Чевар унинг бўйига ўлчаб турли матолардан андоза олди.

Меҳри хола кенжа фарзанди Моҳира турмушга чиқиб кетгандан бери ёлғиз ўзи яшарди. Унинг бир катта ўғли Чилонзорга олиб кетаман деса, Муроджон ҳар келганда, мен билан Боғободга кетасиз, деб туриб оларди.

Меҳрихон катта ўғли ва келини билан Муроджоннинг Боғободда бўлган тўйида қатнашиб, ўша ерда уч-тўрт кун турган. Фарзандини қишлоқ кишилари орасида обрўси баландлигини кўриб, кўзларига ёш олган. У иккинчи марта айни пишиқчилик пайтида Боғободга бориб, бир ойча туриб қолди. Айниқса Хайрибиби унга жуда ёқиб тушди. Эртадан кечгача икковлари бир-бирларидан ажралолмай қолишди.

Меҳри хола ўшанда Хайрибининг ўғли Йигитали Тошкентда университетда домла бўлиб ишлашлигини илк бор эшитганди.

Мана, ниҳоят бугун вақт алламаҳал бўлиб қолганда, ўғли Муроджон Йигиталини уйларига бошлаб, кириб келиши, Меҳри хола учун яна бир қувонч бўлди.

Энг аввал она-бола узоқ сўрашишди. Кейин, сизни кўрадиган кун ҳам бор экан-ку, деб Меҳри хола кучоқ очиб келди.

Бугун Муроджоннинг туғилган куни ҳам экан. Ўртадаги катта столга байрамдагидек тўкин дастурхон ёзилган эди. “Юбиляр” келгандан кейин дастурхон атрофида ўтирганлар орасида анаям тантанали вазият ҳукм сура бошлади. Сўхбат қизиди.

Бир пайт ўғлининг “бўшаши”ни кутиб турган Хайрибиби унга томон аста энгашди:

- Умида болам қани? Хотинингни олиб келмадингми?
- Келинингиз Янгийўл деган жойга, бир дугонасиникига тўйга кетган. Умида ҳам ёнида бўлса керак.
- Бўлса керак, деганинг нимаси!
- Бошқа илож йўқ. Болани уйда ёлғиз ташлаб кетиб бўлмайди. Мен кечаси қишлоққа — Сизнинг олдингизга

жўнашни режалаштириб қўйгандим. Яхшиям Муроджон билан учрашиб қолдик.

Барибир кампир Умидага ачинди:

— Набирам бечора ғала-ғовур тўйда уйқидан қолиб, анча қийналади... Келиним тушмагурам ғалати, ўғлининг қабри совумай туриб, тўй —томошага кетгани нимаси!..

Вақт алламаҳал бўлиб қолганда, Йигитали уйига кетмоқчи бўлди. Аммо Муроджоннинг онасидан тортиб, акаси-ю кеннойисигача, бемаҳалда ҳеч қаерга бормайсиз, деб туриб олишди.

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

УЙҚУСИЗ ТУН

Мана, бир неча кундирки, Дороббек Пошша хола изига тушган. Бу аёл қандай йўллар билан пул топишини ва қанчалик “эҳтиётлаб” сарфлашини аллақачонлардан бери биларди. Яқин-яқингача бозордан қолмаганлиги, яна қўп йиллар давомида ўз ҳамёнини қанчалик қапшайтиргани ҳам унга яхши маълум эди.

Энди Дороббек ўша “жамғармалар”ни қаерда эканлигини билади. Худди сейфга ўхшаш уч-тўрт бураб берки-тиладиган жавон калитлари турадиган жой ҳам маълум... Фақат унинг учун аниқ бир пайтгни белгилаш қолган эди, холос... Қайси вақтни танласин, кечасиними ёки кундузиними? Энг қулай кечаси — тинч. Одамлар кўзидан панароқ. Кетиб олса бўлади. Унинг устига поезд ҳам мўлжаллаб қўйган томонига, саҳар соат бешда жўнайди.

Аммо, кампир қургур, кечасига ҳеч вақт уйни холи ташлаб қўймайди. Яна кўрпаларни қалин қилиб, ўша сандиқ олдига тўшаб ётади.

Ноиложликдан “операция”ни кундуз куни ўтказишни яна бир ўйлаб кўрди... Аммо, ўчакишгандай кейинги пайтларда “хўжайка” ҳеч қаяққа бормай қўйди. Ташқарига чиқса ҳам, худди уйини ёв оладигандай дарров қайтиб келади. Ё бирон шубҳани сездимикан!... Баъзан кўча эшиқдан кира солиб, ижара уйининг деразасидан мўралайди.

Дороббек бундан икки ҳафта бурун каттароқ “ўлжа” билан қўлга тушиб, ишдан ҳайдалган, бир неча кундан бери “хўжайка”ни ҳар килоси палонча сўмлик бозор гўшти билан “сийлаб” келарди. Мана шундан бирон “ҳид” димоғига урилдимикан!.. Нима бўлганда ҳам, у ниятини тезроқ амалга ошириши керак. Ҳозир унга бошқа йўл йўқ.

Дороббек квартиранинг қачонлардир гулли қоғоз ёпиштирилган шифтга узоқ тикилиб ётаркан, шуларни

хаёлидан ўтказди. Айни вақтда кўз олдида ўтмиши гавдаланиб кетди.

Эҳ, Дороббек, Дороббек! Бир вақтлар ким эдинг-у, мана, энди ким бўлиб ўтирибсан. Омад-омонат, қафасда сайраб турган қушча бўларкан. У учдими, бўлди, қайтиб келмас экан... Қўлингга пул ўйнайдиган қандай бойвачча йигит эдинг-а! Юз-икки юз сўмни тийин ўрнида кўрмасдинг. Бундан йигирма йилча олдинги даврингни бир эсла: йўлини қилиб, ўшанда директор бўлиб турган поччанг қаноти остида техникумни битириб олдинг-у, кўтарилиб кетдинг. Бор-йўғи саккизинчи синф маълумотинг бўлса-да, олдингга билим билан сочи оқарган домлалар, олимлар, катта-катта мансабдор кишилар бош эгиб киришарди. Сен уларни хоҳласанг қабул қилиб, ҳожатини чиқарардинг, хоҳламасанг йўқ!.. Поччанг ҳам кўтарилиб кетган — унинг шарофатида сен бошлиқ универмаг ҳам камёб моллар уяси бўлиб қолганди. Уч-тўрт йил ичида пулга шунчалик кўмилиб кетдингки, қаерга, нима учун сарфлашни билмай қолдинг.

Йигирма беш ёшлиқ юбилейинг довруғи шаҳарда бўлиб турган катта тўйлардан ўтса-ўтдики, кам бўлмади. Шу муносабат билан ёр-дўстларинг машина совға қилишди — давлат баҳосида сотиб олдинг. Бир кишига келадиган омад бўлса — шунчалик бўлар-да.

Кўп ўтмай Қоратошдаги ҳовли сенга торлик қилиб қолди. У ерни опанга қолдирдинг-да, уйланиш илинжида шаҳар чеккасидан ер сотиб олиб, данғилама участка қуришга тушиб кетдинг. Битгандан сўнг уй эмас, бамисоли қаср бўлиб, кўпларнинг оғзи очилиб қолди. Аммо, роҳагини кўролмадинг, қувониб юрган бир пайтингда, махсус идоралар назарига тушиб қолдинг... Поччангни шаҳарда номи таниқли, казо-казолардан таниш-билишлари бисёр эди. Яна у қўлтигинга кирди. “Ёшлигинг”, “тажрибасизлигинг” ҳисобга олинди, кўйироқ ишга ўтказилдинг. Уйни эса, таваккалчилик ёнида мардлик ҳам бўлади, деганларидай, ҳукуматга — ими-жимиди топшириб юбординг. Агар шунга қўнмаганингда, ўзингга кўп жабр бўлишлигини билардинг-да!

Келинни, ният қилганинг — катта кошонага эмас, ишхонангни ёнгинасидаги уч хонали секцияга туширдинг.

Янги жойда ҳам омадинг чакки бўлмади. Поччанг сенга берарди ҳам, сендан оларди ҳам... Ўз йўлида сенам

бошқаларга сичқондай қилиб улашардинг-да, туядайини олардинг.

Яна пулларнинг ҳисобига етолмай қолдинг.

Ўттиз ёшингни шаҳарнинг ўзингга ўхшаш пулдор “бойвачча”лари “базми жамшиди”да нишонладинг. Пулни сомондай совурдинг... Сен ўзинг харомнамак бўлганинг билан, хотининг фариштадек пок аёл эди. Чидай олмади, уйингдан бош олиб кетиб қолди.

“Базми жамшид”даги ҳамтовоқларинг лаънат курсисига ўтқизилиб, ифлос башараларига шармандалик тамғаси урилаётган дамда сен Қримда ором олардинг. Нима сабаб бўлди-ю, бу тўданинг бошига тушган балодан қутулиб қолдинг!.. Эсингдами, мана шу “омонлик” шарафига яна бир “базми жамшид” қурганинг, бир нечта бутун қўй танасидан яхлит кавказча кавоб пиширтирганинг!

Мана энди яқинда арзимас битта қўй танаси учун (девордан хилваттоқ тарафга ошираётганингда қоровул қўлига тушиб) “ўртоқлик суди” қилиндинг, ишдан ҳайдалдинг... Бунақа иш сенга тўғри келмас экан. Кўлдан ем еб ўрганиб қолганлигинг билинди.

Бу Пошшахон илоннинг ёғини ялаган, устамон ўз ўлжасини осонлик билан олдирадиган аёллардан эмас. Ўйлаш керак, ўйлаш! Яқин кунларда тезроқ бош олиб кетиш зарур, бу ердан! Лекин, қандай қилиб “операция”ни амалга оширасан? Бўғиб ўлдирасанми!? Йўқ! Унда бир иш икки бўлиб, ҳақиқий жиноятга айланиб кетади. Орқангдан милиция тушади.

Ҳа, ҳа, топди: ярим кечада чой сўраган бўлиб боради, эшикни очиши билан устига одеял ташлайди. Оғзини, қўлоёқларини боғлайди. Кучи етармикан!

Бу пинҳоний режалардан боши ғовлаб кетган Дороббек кулбадан ташқарига чиқди. Кўча эшикни ичидан тамбалаб, ҳовли томон юрди. Деразанинг бақувват темир панжараларидан ичкарига мўралади. Сандал ёнидаги кўрпа йиғилмаган. Демак, Пошша хола кундузи ухлаган. Энди қаерладир юрибди. Қачон қайтаркин?... Дороббек ижара уй эшиги орқасидан миҳ суғурадиган темирни олди, яна уй олдида пайдо бўлди. Чангакни ўртадаги дераза панжарасини тугиб турган миҳлардан бирига солди. Шу пайт сигнализация қўйилгандек, “ғийқ” деган қаттиқ овоз чиқди. Бу чийил-

лаган овозни бутун маҳалла эшитди гўё. Назарида, Пошша хола айюҳаннос солиб, қаердандир чопиб келаётгандек туюлиб кетди. Пешонасини тер босди. Чангак тешигига карахт аридай илашиб қолган михни тезда олиб, бир томонга улоқтирди. Ишни давом эттиришга юраги чопмади...

Дороббек ўз хонасида ҳам ортиқ ўтиролмади. Худди ўғри мушукдек аланглаб, кўчага чиқди. Ўзини одамлар орасига урди.

Магазиндан беш метрча сурп олиб, қўлтиқлаганича Хадрага келди. У ерда овқатланди. Ёнида қолган охирги ўн сўмнинг ярмини сарфлаб ичди. Бироз ўзига келди. Дадиллашди.

Ижарачиликнинг сўнги соатларини ўтказётган Дороббек кулбасига кечаси ўн иккиларда қайтди. Мана, энди у вақт ўтишини кугарди. Ҳатто, чироқ ҳам ёқмаган. Каравотга ёнбошлаб олганича, деразанинг кичик кўзларидан ташқарига тикилиб ўтирарди.

Кайфининг тароқлигиданми ёки ҳорғин тортиб, ланж бўлаётганлигиданми, кипригига уйқу илашиб қолганини пайқамади...

Бир маҳал кўча дарвозасиникига ўхшаш “тарақ” этган шарпадан уйғониб кетди. Айни вақтда бу товуш унинг қулоғига панжара михининг “ғийқ” этганидай бўлиб эшитилди. Шошиб ўрнидан турди. Соатига қаради. Тунги ўн икки! Айни мўлжаллаган пайти.

Аста ташқарига чиқди. Эҳтиёткорлик юзасидан, кўча эшик олдини бир кўздан кечириб қуймоқчи бўлиб борганди, қимирлаб турган эшик зулфинига кўзи тушди. “Наҳотки тушимга кирган “шарпа”дан эмас, ҳақиқий кўча эшикнинг тарақлашидан уйғониб кетган бўлсам! Наҳот, бу ердан ҳозир бирон кимса чиқди! Тўхта, Пошша холадан бошқа ким бўлиши мумкин!”

У кўчага кўз ташламоқчи бўлиб, пастроқ жой қидириб нарироқ кетди. Қўшни ҳовлисини ажратиб турувчи паҳса деворнинг қайрилиш ерига етгач, икки оёғини айри қилиб, унга тирмашди. Пошша холанинг девори тепасига ойна парчалари санчилган экан, ўнг қўлининг кафти аралаш панжаларини тилиб юборди. Аммо, Дороббек бунга эътибор бермади. Бўйинини чўзиб кўчага қаради: беш-ўн қадам нарида юриши ҳар кимникига ҳам ўхшайвермайдиган “хўжайка”

лапанглаб қаергадир кетиб борарди. Бошида ўша, жигаррант тивит рўмол, бармоқлари орасига қистирилган папиросининг учи яллиғланиб, у ер-бу ерга учкун ташлайди. Ҳозир ярим кечада қаерга бориши мумкин! Шубҳасиз, қизининг уйига кетяпти. Нима сабабдан бемаҳалда йўлга тушди, бу томони ҳозир Дороббекни қизиқтирмасди. Кафтларини бир-бирига ишқаб қўйди-да, шошиб йўлақдан ҳовли яланглиги томон кета бошлади.

Темир панжаранинг битга миҳи қайрилган дераза томон бораётган эди, кўзи хиёл ташқарига ён ташлаб турган айвон эшигига тушди. Шошиб зина қаршисига келиб, уни тортгани, очилиб кетди. Ичкаридаги уй эшигига ҳам кулф урилмаган, қия эди.

Дороббек ишни обдан ўйлаб, пишитиб олганлигига қарамасдан, шу дақиқаларда шошиб, ҳатто нима қилишини билмай, эсанкираб қолди. Гўё ҳеч нарсани кўрмас, ҳатти-ҳаракатлари кўзи жиз одамнинг ҳатти-ҳаракатига ўхшарди... Ниҳоят калитларни қўлга киритди. Кулф тешикларини ҳам пайпаслаб топди. Жавон эшиги очилгандан кейин, уйга бироз ёруғлик оралади назарида.

У даста-даста боғлам қилиб пулга тўлдирилган халта-чаларни, ёстиқ жилдига ўхшаш қопчаларни битга қўймай тортиб пастга туширди. Кейин ёнидаги пичоқ билан қопчаларнинг қорнини ёриб, танча устидаги дастурхонга тўкди. У кулбасида катта чамадонни шайлаб қўйганди.

Бир маҳал шигир-шигир овозни босиб, дераза томондаги полғижирлаб кетди. Дороббек пичоқ тифини тўғрилаганича қаддини тиклади. Кимдир бош кўтарди. Кўп ўтмай унинг ўтириб олган мўъжазгина гавдаси кўринди. Дороббек ҳам кўрқув, ҳам саросима ичида шундай ғалати бир вазиятда қолдики, на бирон чора кўришни, на ўзини ташқарига уришни биларди.

Бир маҳал уй жимлигини ёш боланинг:

– Бу-ви-и! – деган товуши бузиб юборди.

Дороббек индамай, чўнқайганича тураверди. Айни вақтда бу беозор товушдан унда дадиллик пайдо бўлди. Лекин ўзини сездирмасликка ҳаракат қилди. Шунда чироқни ёқмай, тўғри иш қилганига яна бир бор иқроп бўлди.

– Ада, сиз келдингизми? Нима қилиб ўтирибсиз?!

Дороббек калаванинг учини топгандек бўлди: “Лаълининг қизи. Уйида бугун ҳеч ким йўқ бўлса керак. Кампир хабар олгани кетди”...

Аслида Йигиталининг уйида одам йўқ эмасди. Машина ўнг келиб қолганлиги учун “янга”ликни ҳам ташлаб, алламаҳалда уйга қайтган Лаъли бўкиб ухлаб ётарди. Одатда унинг уйқуси шунчалик қағтиқ бўлардики, тепасига келиб, чилдирма чалсангиз ҳам пинагини бузмай ётаверарди.

Бу сафар аксига олиб, чарчаб-ҳориб келган одам кўзи уйқуда бўлса-да, нимадандир хушёр тортиб кетди. Аввал худди тушида кўраётгандек, кимдир эшикни очаётганини, кейин коридорга кириб келганини сизди. Катта хонада чироқ ёнди. Уйқу аралаш, бугун қишлоққа кетмоқчи бўлган эри нима сабабдандир сафарни қолдириб, уйга қайтган деб, фараз қилди...

Яна кўзи илиниб қолган экан, бир маҳал қулоғига ойисиникига ўхшаш дўриллаган йўтал овози чалингандек бўлди. Сўнгра нимадир тарақлаб кетди. Лаъли иккинчи бор хушёр тортиб, бошини кўтарди, лекин эринчоқлик устун келди шекилли, яна ёстиққа бурканиб олди.

Бу пайт Поппа хола қутини қоқлаб бўлган, унинг бурчагидаги елимланган қоғози устига “1000” рақами қўйилган бир пачка пулни камзулининг ички чўнтагига жойлаш билан овора эди.

“Чиқ” этиб чироқ ўчди. Кимнингдир коридорга чиққан шарпаси эшитилди. Лаъли тагин бошини кўтариб, хонанинг қия очиқ эшигидан лоқайдгина ташқарига мўраллади. Қаради-ю, чироғи янги ёқилган коридорда онасининг йўғон гавдасига кўзи тушди... У ўрнидан турмоқчийди, кутилмаганда чироқ ўчди. Шу билан каридор бўйлаб кетаётган “шарпа” кўринмай қолди. Очилиб, ёпилган эшик қулфининг шарақлаб беркилиб қолган овози эшитилди...

Қиш заҳри кетиб, илк баҳор нафаси уриб турган мана шу тонгда Поппа хола сўнгги суянчиғи – ёлғиз қизидан ҳам ажралди... У ҳовлиққанича асфальт йўлкадан шошиб-пишиб кетиб борарди. Лаъли юпқагина ички кийимда балконда туриб, унинг орқасидан қараб кузатаркан, кўнгли бузилиб, кўзларида ёш ҳалқаланиб, юзидан сизиб тушаётганини сезмасди.

Кечагина юлдузлар чарақлаб турган осмон юзини энди паға-паға булут қоплаб олганди. Ҳовли узра намтоб ҳавони юзга уриб ел турар, бу эрта наҳорда қирдан эсувчи илк баҳорнинг даракчи шабадасини эслатарди.

— Вой қудратингдан ўргилай, худойимей! — деб қўйди Хайрибиби ача, кейин эшитилар-эшитилмас овоз чиқариб қандайдир дуоларни ўқиб таҳорат ола бошлади.

Йигитали мис офтоба қопқоғининг шиқирлашидан уйғониб кетди. Ташқарида онасининг қораси кўринди. Унинг одати шу, азонлаб туриб, энг аввал кўча эшикни ланг очиб қўяди... Намозини ўқиб, уй юмушларини са-рамжонлаб, кун бош кўтараётган пайтга нонушта тайёрлайди... Бу ерга келиб ҳам шу одатини қўймабди-да!

Йигитали ноилож ўрнидан турди. Ювиниб, кетишга чоғланди. Уйини сал эпақага келгириб, хотини тўйдан қайтган бўлса, уни огоҳлантириб, сўнгра бу ердан онасини олиб кетмоқчи эди.

Аммо Хайри ача:

— Овора бўлиб юрасанми. Уйинг яқин жойда экан. Сен билан бирга кетавераман. Намозимни ўша ерда ўқий! — деб туриб олди.

Уй эгаси Меҳри хола, ноилож рози бўлди. Кўчагача кузатиб қўйди.

Осмоннинг булут қоплаб улгурмаган, кун чиқар томони бўзариб, тонг ёришиб келарди.

Лаъли учун асло қутилмаган бир пайтда уй эшигини очиб, қайнонасини бошлаб, эри кириб келиб қолди. У қовоқлари шишиб кетган ҳолда мукка тушиб стол ёнида ўтирар, анчадан бери мижжа қоқмай, шу аснода вақт ўтказганлиги шундоқ билиниб турарди.

— Ҳа, Сизга нима бўлди, она қизим. Эрталабдан кўз ёши қилиб ўтирибсиз! Тинчликми? Ким хафа қилди? — ача келинини бағрига олди. Лаъли унинг пинжита яқинроқ тиқилиб, пиқиллаб йиғлаб юборди.

— Ҳа, болагинам, тинчликми? — кампир яна безовталаниб сўради. — Йиғламанг қоқиндиқ, эрталабки йиғининг хосияти бўлмайди. Умидахон болам қани?

Айни вақтда онасининг шу саволини Йигитали ҳам қайтарди.

Лаъли оҳиста ўрнидан турди-да, кўз ёшларини артиб, кийина бошлади.

Она-бола бир-бирларига ҳайрон бўлиб қараб қолишди. “Умидани яна ойисига ташлаб келган экан-да” деган хаёл ўтди Йигиталидан.

– Тинчмисизлар? – дея орадаги жимликни бузди Хайри ача.

– Ҳа, тинчмиз, – деди Йигитали.

– Нимага, Лаълихон хафа?

– Билмасам.

– Умида қайда?

– Бувисиникида бўлса керак. Олиб келгани кетди шекилли.

– Ёлғиз ўзи-я, шундай бемаҳалда. Бор, орқасидан чоп!

– Мен бошқа жойга боришим керак! – у нонуштага ҳеч нарсамиз йўқ, бозордан ул-бул олиб келаман, демоқчи бўлди, аммо айтмади.

– Аввал хотининг билан болангни бу ерга келтириб кўй-да, кейин қайга кетсанг кетавер!.. Жойнамозга ярайдиган нарсаларинг борми?

– Бу ерда ҳеч ким намоз ўқймайди.

Кампир ўғлининг бу гапларидан, ҳалигача қайнонаси билан муносабати яхши эмаслигини англади. “Майли, кейинроқ панд-насиҳат билан йўлга солиб қўяман, бу бевош болани!”

Йигитали чиқиб кетди. Кўп ўтмай пастдан машина моторининг гувиллаган овози эшитилди.

У чорраҳа ўртасига чиқиб, машинани секинлатди. Узоқда қетиб бораётган хотинига кўзи тушди. Бошлари эгилган. Негадир шу топ унга ачиниб кетди. Рулни ўша томонга бурди. Фараларини ўчириб қўйиб, аста-секин Лаълининг орқасидан кета бошлади.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

ОСМОННИНГ БИР ПАРЧАСИ

Бало-қазонинг ўқидай бир лаҳзада қаердандир пайдо бўлиб, мошовага қатиқ бўлган қоровул чолни етти пушти қолмай, остин-устун қилиб қарғаганича Поппа хола уйига кириб келди. Кўча эшик қулфини очиб, маҳкамлаб ёпди. Кастюмининг ички чўнтагига ташлаб қўйган “ўлжалари” устидан қаттиқ чангаллаб, ҳовлига кирди.

Айвон эшигини очиб, даҳлизга ўтди. Чироқ тугмасини босди, ёнмади. “Электр яна учибди-да, бугун шамол бўлгани йўқ эди-ку. Чироқ қаерда эди...”

У бели қайрилмаган пачкали пулни роҳатланиб, ҳисобини олмоқчи эди. Бўлмади. Ёнига қўл солиб пулни чиқарди. Қафтлари орасига қўйиб, чамалаб кўрди. Анчагина оғир. Бунақа “тош босадигани” яқин ўртада тушмаган. Яна чап ёнига қўл юбориб, у ердаги тақинчоқларни ушлаб кўрди. Жойида!

Поппа хола даҳлиздан ичкари уйга кирмоқчи бўлди. Ўрта эшикнинг иккала қаноти ланг очилиб ётганини кўриб, ўз кўзларига ишонмай қолди. “Анов қиз ташқарига чиқдимикан?”

Юрагига қачонлардан бери кутиб юрган, номаълум бахтсизлик сояси тушгандай бўлди. Эшикнинг иккала қанотини очиш учун тепадаги сурма илгакка ҳатто Поппа холанинг ҳам бўйи етмас, мабодо, зарурат бўлиб қолганда, стул қўйиб очарди. Баданлари бўшашиб, кенг пешонасидан маржон-маржон совуқ тер бўртиб чиқди. Ҳам кўркув, ҳам таҳликага тушиб уй ичига, қулоқ тугди. Жим-жит!

Секин-секин қадам босиб, қиши билан ўт ёқилмай, ўргимчак уялари осилиб ётган даҳлиздаги ўчоқ бошига келди. Пайпаслаб чироқни топди. Ёнидан гугурт чиқариб, ёқди...

Оҳиста ичкари томон икки-уч қадам босганди, оёғи олиб ташланган счётчик пробкаси устига тушиб, тойиб кетди.

Чироқ шишаси чилпарчин бўлди. Қўл аралаш билакларидан муздай керосин оқиб туша бошлади. Уй эшиги остонасига келиб, ичкарига овоз берди:

– Умида, ҳой Умида!

– Бу-ви! – кўрпага бурканиб олган қизнинг йиғи аралаш бўғиқ овози эшитилди.

– Олдинда ким бор? – бироз дадиллашди Поппа хола.

– Ҳеч ким. Кетди, у.

– Ким?! – буви жон-жаҳди билан ичкарига отилиб кирди.

Қўлидаги лопиллаб ёниб турган чироқ нурида алғовдалгов бўлиб ётган уй ичини кўриб, бирдан бақириб юборди:

– Вой шўрим, худо урди мени!

Қизча “агар бувинг келгунча ёнинг деб овоз чиқарсанг, оёқ-қўлингни мана шу сурп билан боғлаб қўяман. Индамай кўрпага ўралиб ёт!” деб кетган бояги қўлида пичоғи бор кўрқинчли одамнинг гапидан кейин, кўрқиб, қимир этмай ётарди.

Энди у бошини кўтариб, бурчакдаги жавон тарафга чолиб кетган бувисига қараб турарди. Бувиси кўрқинчли овоз билан бақирар: “Вой шўрим, мени худо уриб қолди” деб, сочларини юлар, тиззаларига шапшатилаб, гирдикапалак бўларди.

Қиз деразадан ураётган хира ёруеликда бувисининг танҳо гавдаси билан қоп-қора сояга ўхшаб турган бошини кўрарди холос. Нимадир бўлиб аллақачон лампа ўчиб қолганди.

Бир маҳал бувиси сандиқ қўйилган бурчакка суянганича серрайиб қолиб қолди. Кейин ниманидир эслаб сандал устига энгашди. Гугурт чақилди. Лопиллаб чироқ ёна бошлади. Тўсатдан у тўрдаги сандуқларнинг ланг очик эшиклари атрофида тартибсиз сочилиб ётган латта-лугталарни титкилай бошлади. Бир четдаги икки коробка — “омонат”га кўзи тушиб, улардан бирининг пишиқ қилиб боғланган қайиш боғичидан ушлаб, жон-жаҳд билан ҳар қаёққа силкита бошлади. Ниҳоят катон қутининг бир томони йиртилиб, сон-саноқсиз ярим килоли туз пачкалари ҳар ёққа сочилиб кетди... Энди у Дороббек чув тушириб, барча бойликларини ўмариб қаёққадир ғойиб бўлганини тушуниб етди.

Шундай бўлса-да, шалвираб қолган ёстиқларни беҳолгина бўлиб қолган қўллари билан кўтариб кўра бошлади. Унинг бу ҳолати ақлдан озаётганининг нишонаси эди. У атрофга

паға-паға булутлардай сочилаётган ёстиқ пат парларыга маҳлиё бўлиб қараб турди-да, қаҳ-қаҳ отиб, кулиб юборди. Сўнг, жимиб қолди. Чироқ пиликлари атрофида “парвона” бўлиб, жизгинаги чиқа бошлаган опшоқ момик патларга тикилиб, қараб қолди.

Кейин эмаклагандай сандуқлардан бири олдига яқинроқ келди. Унинг очиқ эшигидан бош суқиб қаради... Яна бошини тортиб олди. Орқасига қайрилиб, титраб-қақшаётган қўллари билан чироқ бандидан тугиб, сандиқ ичига қўйди. Яна бошини суқиб қаради-ю, бирдан ўрнидан туриб кетди.

Унинг сочлари бутун бапшарасини қоплаб олган, сандиқ тўридан чиқаётган шуъла ярим гавдасини ёритиб турарди.

Шу он ўртага чўкиб қолган бир лаҳзали жимликни аллақасердан гулдур этган момақалди роқ овози бузиб, кучсизроқ ёруелик уй ичига урилди. Қизча ўзини бир оз қўлга олди. Хаёлидан “момақалди роқ” деган сўз ўтди. Яна нимадир тепада портлаб, гумбирлаган товуш эшитилгандай бўлди-ю, кўз ўнгида бувисининг орқасидан кимдир чалиб юборгандек, у ерга қулаб тушганини кўрди. Йўқ, бувиси эмас, гўё осмон тарс ёрилиб, парча-парча бўлиб тушди-ю ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб юборгандай бўлди.

Умидани баттар ваҳима босди. Яқин бир соатлар ичида бўлиб ўтган воқеадан ҳали ўзига келиб улгурмаган қизча даҳшат ичида бувисига қараб талпинди.

– Туринг, бувижон, сизга нима бўлди? – деб қўлидан тортқилади. Аммо у миқ этмас, катта-катта очилиб қолган кўзлари сандуқ ичидан ура бошлаган ёрқин шуълада худди ёнаётгандай бўлиб, тепага қараганича индамай ётарди.

Умида ваҳм ичида ўзини ташқарига урмоқчи бўлди. Бироқ, хаёлидан бояги одам қўлида пичоқ билан қасрдир писиб тургандай туюлди-ю, яна ичкарига кирди. Қия очиқ турган даҳлиз эшикларини зичлаб беркитиб, зулфунни илгакка солиб қўйди. Сўнг зорланган овозда:

– Буви, туринг, ўзим кўрқиб кетяпман! – деди.

Ҳеч қандай садо бўлмади.

Бирдан ташқарида шамол турдимиди, одам шарпасими, нимадир шигир-шитир этди. Қизчанинг кўз олдига яна бояги киши гавдаланди.

Нима қилсин, ўзини қаерга яширсин? Сандиқ ичидан пориллаб ёруғ чиқиб турибди. Кўриб қолиши мумкин... Ногаҳон димоғига аччиқ дуд урилди. Кескин орқасига ўтирилиб, уй тўридан буруқсаб чиқаётган тутун қуюнига кўзи тушди. Аввалига, чироқ тутаяпти, деб эътибор бермаганди. Энди бурчакдаги таниш сандиқ ҳақиқатан ёнаётганини Умида аниқ кўрди...

Паға-паға тутун буралиб унинг олдига кела бошлади. Томоғи ачишиб йўталди, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Охир чидолмай ўзини ярим очиқ қолган эшиқдан ташқарига отди. Даҳлиз ўртасида туриб олди. Тутун бурқсаб, уни ўрай бошлади.

Умида ташқарида “турган одамни” ҳам унугиб, ҳовлига чиқиладиган эшик томон ўзини урмоқчи бўлганди, бироқ кўзлари ҳеч нарсани кўрмай қолди. Пайпаслаб зулфинни тополмади. Аччиқ тутундан бўғилиб қолаёзди. Негадир шу пайт адаси кўз олдида гавдаланиб кетди.

— Ада, адажон! — дея юзларини чангаллаб, эшиқдан тисарилиб бориб, ўзини нарироқдаги ўчоқ панасига олди.

Ачишган ёшли кўзлари билан тепага қаради. Узун қорамтир мўрининг устига қопқоқ бўлиб турган бир парча тип-тиниқ осмон ва унинг гардишида милтиллаб турган икки юлдузча кўзига элас-элас чалинди. Юзига муздай роҳатбахш томчилар урила бошлади. У қуруқшаб бораётган оғзини очиб тамшанар, бу ердан чиқиб кетиш учун худди қафасга тушган қушчадай талшинарди.

ХОТИМА

Қарийб икки ой давомида бу ерга келмаган Лаъли ҳовли эшигини қандайдир беҳафсалалик билан итариб кўрди. Шубҳасиз, дарвоза берк эди. У нарироқда машина рулида ўтирган эрига “очиб берасизми” дегандек қаради. Йигитали “жавоб” берди:

— Нега қараб турибсан! Дарров Умидани олиб чиқ!

Лаъли умрида биринчи бор девор ошди. Шарақлатиб эшик зулфинини туширди-да, ичкарига кириб кетди ва зум ўтмай ҳаллослаганича орқасига қайтиб чиқди:

— Йигитали ака, шўримиз қуриди — уй ёняпти!

Эр-хотин тенгига ичкарига чоғиб кириб кетишди. Йигитали дераза ойналаридан ичкари уйда гуриллаб ёнаётган қип-қизил олов тилларига кўзи тушиб, инграб юборди.

— Қизим... Умида!

Шошганидан, уй деразаларига ёпишмоқчи эди, Лаъли уни даҳлиз эшиги томон судради:

— Умида даҳлизда!

Йигитали эшик қабзасига ёпишди. Қабза миҳи билан суғурилиб чиқди... Кейин эшик ўртасидаги узун “туйнук” ойнасини синдирди-да, орқа-олдинга силтай бошлади. Эшик майишганича очилиб кетди. Тугун буруқсаб, ташқарига оқиб чиқа бошлади.

Йигитали даҳлизда ҳеч нарсани кўрмас, фақат “Умида, Умида” дея ўзини ҳар томонга урарди. Бир маҳал ўчоқ бошидан қулоғига инқиллаган овоз чалинди. Тугун захридан бўғила бошлаган Йигитали жон ҳолатда ўша ёққа отилди. Ғужанак бўлиб олиб, ҳушидан кетаёзган қизчани маҳкам бағрига босганича ташқарига талпинди.

Лаъли дод-фарёдини эшитиб чопган кўни-қўшнилари ўткинчи саҳарҳез йўловчилар билан ҳовли тўлиб кетганди. Кимдир ўт ўчирувчиларга хабар бериш учун телефонга югурди. Кимдир дераза ойналарини синдиришни маслаҳат берарди. Ичкарида эса, гуриллаб турган олов тили сандиқ

устигаги қўрпаларга ўта бошлаган, ҳали замон у катта гулханга айланиб бутун уйни қоплаб оладиган даражада эди.

Бироқ, шу топда буруқсиб ётган тутунга тўлиб кетган уй ичига киришга ҳеч кимнинг юраги бетламасди.

Лаъли эрининг кучоғидан беҳуш Умидани олиб, бағрига босди.

Йигитали одамлар оралаб кўзлари эндигина синдирилган дераза олдига келди. Ичкарига қаради. Бурчакда худди қанотлари синиб, осмондан қулаб тушган баҳайбат номаълум махлуқдай қайнонаси ётар, олов тиллари эса, унинг устида ўйнар, баъзан аждаҳо каби тепасига ёпирилмоқчи бўларди.

Йигиталининг хаёлидан “дўзах деганлари шу бўлса керак” деган фикр ўтди. Лекин у кўнглидан кечган бу фикрни енгиб, буруқсаб тутун уриб турган эшикдан ўзини ичкарига урди.

Одамлар даҳлиз остонасидан уй эгаси жасадини аранг тортиб олишди. Понппа хола ўлаётганда ҳам одамларга ўхшаб жон бермаганди. Унинг панжалари орасида куйиб-қорайиб кетган бир даста пул турарди...

...Тутундан бўғилган Йигитали қаттиқ, оғриқ ва ҳолсизликдан ҳушини йўқотди, эшик олдидаги ёғоч зинапоя устига қулаб тушди.

У ёнарди...

Азим чинорлар

паноҳи

(қисса)

“АЗИМ ЧИНОРЛАР ПАНОҲИ”НИ ЎҚИБ

Абдулла Қаҳҳордай талабчан, “қаттиққўл” Инсон устимиздан чиқарадиган “ҳукм”ни эшитиш учун у кишининг хузурига ёшгина йигитча Дадахон Нурий билан бирга бориб, Устознинг оқ фотиҳасини олганмиз Ўшандан бери унинг ижодини кузатиб бораман. Дарвоқе, Дадахон Нурий ҳозирги пайтда энг фаол адибларимиз қаторида туради. Кейинги уч йил мобайнида унинг иккита йирик асари босилиб, ўқувчилар қўлига етди. Мен уларни мамнуният билан қизиқиб, ўқиб чиққдим. Ҳозир китоб дўконларидан тополмайсиз-шунинг ўзи адиб ижодининг қай даражадалигини кўрсатиб турибди.

Мана, ниҳоят Дадахоннинг яна бир янги асари “Жаҳон адабиёти” журналида эъдон қилиниб, ўқувчилар қўлига тегди. Бу олдингиларидан ҳам қизиқарлироқ, ўзига хос услуб, ташбеҳларга бойлиги билан ажралиб туради.

Хассос Абдулла Қаҳҳор, аллома Ойбек каби қатор мўътабар сиймоларнинг ҳали кўпчилик назаридан “панароқ” бўлиб келган тақдир қисматлари далил-исботлар асосида маҳорат билан шундай тасвирланганки, ўқиган ҳар қандай одамни ҳаяжонга солади. Буюкларнинг Буюклиги янада яққолроқ намоён бўлади.

Укам Дадахон Нурийга тилагим — унинг бундай асарлари кўпаяверсин, соғ-саломат бўлсин!

Тўлепберген ҚАЙИПБЕРГЕНОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва
Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси.
2005 йил, 15 март.

ДЎСТИМ ДАДАХОН!

1964 йил бўлса керак, қишнинг ярим кечаси илқ қиссангиз “Оқшом қўшиқлари”ни ўқиб, роса қувонгандим...

Ушбу янги “Азим чинорлар паноҳи” (мен уни “Қорамозор” деб атагум келади) асарингиз қаҳрамонлари (унда ўзим ҳам бор экан) узоқ-яқиндан жуда таниш бўлганликлари учун сира зерикмасдан ўқилади.

Шунчалик бўлар-да, бир китоб!

Сиз ёзувчи сифатида каломингиз ҳавас қилгудек.

Гўзал асар билан ўзингизни, барча ўқувчиларни табрикласа арзийди.

Рауф ПАРФИ,
Ўзбекистон халқ шоири.
2004 йил, март.

БИЗ БОЛАЛАР ВА ДОМЛАЛАР

Урушдан кейинги тинч ҳаётнинг еттинчи йилига қадам қўйилган бўлса-да, ҳали унинг асоратлари ҳар жабҳада кўзга ташланиб турар, биз ўқийдиган мактаб ҳаётига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмаганди.

Айниқса, синфимиз аралаш-қуралашлиги билан бошқа синфлардан мутлақ фарқ қиларди. Бу дегани овози дўриллаб, мўйлови сабза уриб қолган ўсмир йигитлардан тортиб, катта опаларимиз қатори қизлар ҳам биз билан бирга ўқишар, бўй-бастларига қараб, орқароқ парталарда ўтиришарди.

Лекин “катта”ларнинг савлати босибми, синф раҳбаримиз интизомни қаттиқ тутишиданми, ҳаммамиз намунали ўқувчи ҳисобланардик. Унча-мунча тўполон аксар биз тирранчалардан чиқар, шунда “акахон”лар дарров гирибонимиздан олиб ёки чарсиллатиб пешонамизга чертиб, тартибга чақириб қўйишарди.

Сирасини айтганда, синфимиз ҳар жиҳатдан бошқачароқ, мактабда бирон шонли сана муносабати билан саф тортиладиган бўлса, пасту баланд туришимизнинг ўзи ғаройиб эди.

Хуллас, попути дўшписига мос деганларидай бизга сабоқ берадиган муаллимларнинг ҳам феъл-атвори турли-туман эди: бадантарбия ўқитувчимиз озгиндан келган, қилтириқ, шу билан бўйи ниҳоятда узун — икки газдан юқори одам эди. Синф раҳбаримиз уни узундан-узоқ қилиб “Анатолий Илларионович Максимов” деб таништирган бўлса-да, биз ўзимизга мослаб “домла Махсумов” деб атай бошладик. Умуман, мактабда ҳамма уни шундай деб чақирарди.

“Махсумов” узоқдан киши кўзига тўй-томошаларда сурнайчилар қуршовида пайдо бўлиб қоладиган “ёғочоёқ”-нинг ўзгинаси бўлиб кўринарди. Шу одам бизларга биринчи дарс ўтиш учун кираётиб, пешонасини синфимиз эшигининг юқори кесакисига уриб олган, ўрисчалаб нималардир деб сўкинганди. Шундан бери ҳар гал дарсга икки букилиб кириб келадиган бўлган.

“Махсумов” одатдагидай бизларни турғазиб, салом-алик қилиб ўгирмасди. Анча тили келишмай бўлса-да, фамилияларимизни бирма-бир ўқиб, ҳамма синфдалигига ишонч ҳосил қилгач, дароз қоматини тик тутиб “раз-два, раз-два” деб машқ бошлар, ўнгу сўлга ўтирилиб ҳар қаддини букканда, айниқса оёқларини азот кўтарганда суяклари шақиллаб бир-бирига урилгандай хунук овоз чиқарар, ана ўшанда “Биология кабинети” деб аталувчи хона бурчагида турадиган, баъзан бизлар қия очик эшикдан қўрқа-писа қараб қўядиган одам скелети (уни шаҳар ташқарисидаги “Авлиё бува” қабристонидан келтиришган дейишарди) тушимизда эмас, кўз ўнгимизда намоеън бўлаётгандай туюларди... “Махсумов”дан баҳо олиш минг азоб эди: рўйхат бўйича биттадан болани доска олдига чиқариб қўйиб, ўзи кўрсатган машқларни қайтариб кўрсатишни талаб қилар, “раз-два”сига монанд хатти-ҳаракатни бажаргунча она сугимиз оғзимиздан келарди.

Математикадан овози отинойиларникидай шикаста, юзи сепкилли, миқтидан келган Маъмур абзий деган йигит дарс берарди. Унинг ҳам бошқаларникидан ўзгачароқ одати бор эди: оппоқ, ингичка, узук таққан бармоқлари билан синф журналинини кўкрагига маҳкам босганича “ваъалейкум-ваъалейкум»лаб кириб келар, курсига орқаси тегиб улгурмай ўтган сафар қайси масала ечими қаерда тўхтаб қолган бўлса, ўша ердан давом эттириб кетаверар, барчамиз унинг хотирасига қойил қолардик.

Тарих ўқитувчимизнинг тиллари чучукроқ эди. Айниқса “с” ҳарфини айтолмасди. Лекин овоздан худо берганди — “Душман Метопатамияга боттириб кирди” деганида дераза ойналари зириллаб кетарди.

Адабиёт муаллимимиз Салмонжон домлани-ку қўяверинг, у киши нукул шеър ёдлатарди. Энг кўп шеър билганларга қаторлаштириб “беш” қўйиб ташлайверар эди. Кичкинагина, чайир Нишонбой дўстимиз Ойбекнинг “Темирчи Жўра” достонини ёд айтиб, бир куннинг ўзида иккита аъло баҳо олган ва домланинг “сендан шоир чиқади” деган таҳсинига сазовор бўлган... Энг қизиғи, муаллимимиз бизларга шеър айттириб қўйиб, кўзларини юмиб олганча тинглаб, ҳузур қиляптими, мизғиб оляяптими билиб бўлмасди.

Иккинчи чоракдан бошлаб табиий география фанидан сабоқ ўтадиган бўлдик. Синф раҳбаримиз таомилга кўра янги ўқитувчини бошлаб кирди. У киши дум-думалоқ — калта бўй, ҳабашга ўхшаш қоп-қорагина, жингалак соч, негадир нафас олса, хириллагандай овоз эшитилиб, боши билинар-билинимас силкиниб кўядиган, япалоқ юзлари чўтир киши эди. Ёши қирқлар атрофида бўлса керак.

Ҳаммамиз ўрнимиздан турдик.

— Суннат Алиевич Аюпов, — дея таништира бошлади ая, — Тошкентдай пойтахт шаҳардан, САГУни битириб, сизларга дарс бергани келдилар. Биласизларми, “САГУ” нима? — Нафиқова бир лаҳза жимиб қолиб, сўнг алоҳида оҳанг билан таъкидлади, — “САГУ” — энг катта университет! У ерда ҳар ким ҳам ўқийвермайди!..

Янги муаллим бир кўлидаги ярим кулочча чиқадиган ялпироқ таёқни стол устига қўйиб, бошидан шляпасини олди, куллуқ дегандай барчамизга таъзим этиб қўйди. Унинг бу қилиғи цирк масхаравозининг томошабинларга қарата қилган “салом”ига ўхшаб кетарди.

Суннат Алиевичда ҳам ўзига яраша хислатлар мавжудлиги дарров аён бўлди. Дарвоқе, бунини ўша куннинг ўзидаёқ ҳаммага маълум этиб, шундай деди:

— Ҳа, биз “САГУ”ни, яъни Ўрта Осиё Давлат университетини, яна бошқачароқ қилиб айтганда, ўша куллуғ даргоҳни аъло баҳолар билан битирганмиз. Шунингдек, катта-кичик, — бирдан Суннат Алиевич сўзлашдан тўхтади, кафтини пешонасига “соябон” қилди, худди олисларга тикилаётгандай орқа парталарда ўтирганларга қараб, қошларини чимирди, — вой-бўй, ўнқир-чўнқир, пасту биланд, чинданам “мошхўрда” экансизлар-ку, хулиас, каттаю кичик сиз зотларга шуни маълум қиламизки, бизнинг дарс ўтишда ўз методикамиз бор, — у негадир “миз”лаб кўпчилик номидан гапирарди, — яъни бу методика шундан иборатки, дарснинг чорак қисмини “Савол-жавоб сабоғи”га ажратамиз. Яхшилаб ўйлаб кўринг: саволни ким кўпроқ бериши мумкин?! — домла бир лаҳза ҳаммага тикилганича жимиб турди-да, сўнг давом этди. — Билимга қизиққан, бефарқ бўлмаган, мушоҳадаси кенг

болалар! Жавобни ким қайтариши мумкин?! — Суннат Алиевич қошларини чимириб савол назари билан қаради. — Мана, биз! — дея кўкрагига уриб, сўзига якун ясади. — Саволнинг салмоғига қараб баҳо қўйилади. Энди дарсни бошлаймиз, — Домла костюмининг чап енгини тирсагигача тортиб, соатига қараб олди, орқада ўгирган кимларнидир огоҳлантирди, — Қўллар кўтарилмасин. “Сабоқ соати” га ҳали вақт бор!

Шундан кейин доска юзига кўрпадай қилиб (ўзи ҳам жуда катта эди-да!) “Табийй география” харитаси ёзилди. Кавказ тоғларининг гўзал табиати, ажойиб манзаралари ҳақида шундай ҳикоялар бошланиб кетдики, ҳаммамиз оғзимизни ланг очганча анграйиб қопмиз... Дарс давомида қийқириқ, “ҳай-ё ҳайт”, “гулдур-гулдур” овозлар авжга чиқиб эшитилиб қолар, бу биз болаларники эмас, янги ўқитувчимизники эди: “Ана, чўққиларида оппоқ қор қуёш нурларида ялтиллаб турган муаззам тоғлар. Улар этагидаги қалин ўрмонни қаранг! Шу ўрмон оралаб, сўнгра кўм-кўк ўтлоқ майдон узра бир-бирини қувалаб, жулганг-жулганг қилиб кийиклар чопиб юрибди. Оҳ, уларнинг гўзаллигини таърифлашга тил ожиз! Қаранглар, қаранглар, бошига қорақўл терисидан тикилган узун қалпоқ кийиб олган овчи такатанг-такатанг қилиб, от чоптириб келиб қолди-ку! У билинтирмай эгардан тушди, пальма дарахтлари оралаб ўтди, мевалари фарқ пишган мандарин шохлари орасига яширинди. Милтигини тўғрилаб, баданглатиб отиб юборди-ю... Хайрият, хайрият, эҳ, яхшилар, омонлик-омонлик! — ўқ нишонга тегмади. Кийикжонлар яна жулганг-жулганг қилиб, ўз ватанлари — олис тоғлар томон қочиб қолишди...”

Тасаввур қилинг, бу тафсилотлар шунчаки моҳирона шавқ-завқ билан айтиб берилаётгани йўқ. Бақбақаларидан тортиб кенг пешоналаригача жиққа тер қоплаб кетган домламиз парталар оралаб кийиклар мисол “жулганг” лаб чопа бошлайди, бир қарасангиз от устида “қамчи” (қўлидаги таёқ)ни ўйнатиб чавандоз мисол ҳайқиради, бир қарасангиз, охириги паргада ўтирадиган Собиржон аканинг орқасига яшириниб, елкасига “милтиқ қўндоғи”ни қўйганича “баданглатиб” ўқ узади, ундан хурккан кийикларнинг яна “жулганг” лаб қочиб қолишларигача қойилмақом қилиб кўрсатади, худди кино дейсиз!

Домла бутун синфни сеҳрлаб қўйган, ҳамма донг қотиб у кишининг ҳикоясини тингларди. Ниҳоят, “ҳафсаласи пир бўлган овчи милтиғини ғилофга жойлаб, хуштак чалиб, қорабайир бедовини ёнига чақира бошлаган” пайт дарс тугаб, қўнғироқ чалиниб қолди. Вақт шу қадар тез ўтиб кетганини сезмабмиз.

“Савол-жавоб сабоғи» янаги сафарга қолдирилди.

Шундан кейин “САГУни битириб келган”, ҳар гапининг бирида “биз кўп нарсани биламиз, ўқиб ўрганганмиз, бошдан кечирганмиз, кўрганмиз-да!” дея мақтаниб қўйишни канда қилмайдиган, фаройиб ўз “методика”си бор муллим Суннат Алиевич дарсини орзиқиб кутадиган бўлди.

Домламининг синфга яқинлашиб келишининг ўзи аломат эди: доим ялтиллаб турадиган “амиркон этик” кийиб юрар, ундан, ҳар қадам бостанда “ғарж-ғурж”лаб чиқадиган овоз яқин-атрофдаги кишилар диққатини тортмасдин қолмасди. Домла келаётгани унинг “ғаржли” этигидан маълум бўлар, ур-тўполон бўлиб ётган синф сув қуйгандай жимиб қоларди.

Ҳар дарсда бир янгилик... Айниқса, “саводни пешлаш”га ажратилган ўн беш минутли дақиқалар жуда қизиқарли ўтарди. Домлага йўқ ердаги саволларни топиб, бериш учун шайланиб турардик. У киши эса “САГУни битирган” – ҳамма нарсани билади: Қуриядаги воқеалардан тортиб, “ўртоқ Сталин бизларни ўйлаб, кечаси икки соатгина ухлаш”гача...

Суннат Алиевичнинг дарс ўтиш “методикаси”даги ишонгириш маҳорати саволимизга берадиган “жавоб”лари ҳам янги қирралар билан намоён бўлар, айтганларининг ўзига ишонмаслик мумкин эмасдай эди, назаримизда... “Тошкентни нима учун “Тошкент” деб аталади?” “Яхши савол бердинг, Жаббор Ваҳобов, калланг ишлайди! “САГУ”да ўқиганмиз, ўша ерда яшаб, кўп нарсани биламиз, кўрганмиз. Саволинга ҳар томонлама ёндашадиган бўлсак, яхшилаб қулоқ сол: шаҳарнинг қоқ ўртасида жуда катта тош бор. Усти япалоқ, атрофи ясси. Э-ҳа, мана шу бизнинг мактабдан мингтасида ўқийдиган болалар бемалол сиғиб кетаверади. Унинг чап томонида жуда катта кўл-ховуз ҳам бор. Ана ўша тош борлиги учун шаҳар номи “Тошкан” бўп кетган. “Тошкон” ҳам дейишади. Бу энди иккинчи масала! Биринчи масалага қайтадиган бўлсак, ҳар кун эрталаб тошкентликлар ўша тош устида тизилволе-еб,

кўёшнинг эрталаб қандай чиқишини, кечкурун қизғиш нурлар таратиб ботишини томоша қиле-еб ўтирадилар,” — домла қалин қошларини чимириб, кўзларини қисганча “узоқларга” қарайди, бир дақиқа ўзини тошкентликлар қиёфасига солиб кўрсатади, жундор билагининг тирсақлари устида турган бармоқлари худди обжувознинг кўгарилиб тушаётган тўқмоқларидай ҳаракатлана бошлайди...

Нишонбой баю эди, ақли кўп нарсаларга етарди. Аълочи-да! Шу бола одамнинг етти ухлаб тушига кирмайдиган саволлари билан домламизни бироз эсанкиратиб ҳам кўярди. Умуман, у мактаб миқёсидаги тантанали йиғилишларда артистона хатти-ҳаракатлар қилиб, ифодали шеър ўқиши орқали кўпчилик оғзига тушган. Салмонжон домла Нишонбойда шоирлик сиёғи борлигини айтгандан бери биз шеърлар ёзиб турса керак, деб ўйлардик.

У баъзида ўзидан-ўзи жўшиб кетиб “фидойилик”, “чин сўз”, “ватанга қасам” каби жумлалар йўғрилган, унча катта бўлмаган шеърни тўлқинланиб ўқиб қолар, айниқса, ҳар уч қатордан кейин такрорланувчи, эшитган қулоққа бироз галатироқ туюлувчи “Кал бобомга содиқман” деган охириги мисрага алоҳида урғу беришни канда қилмасди. Бизларни ҳайрон қолдирарди. Тўғри, у бу шеърини синфда “тор доира”да ўқирди.

Нишонбой ўзининг мана шундай “хислат”лари, яна қайсидир томонлари билан Суннат домлага ўхшаб кетарди. Шунинг учунми, улар руҳан бир-бирларига яқин эдилар. Нишонбой берган ҳар бир саволига батафсил жавоб оларди.

Бир куни у “Доҳий Ленин билан Каллелинни қандай фарқи бор, битта одам бўлган дейишади, тўғрими?” — деб қолса бўладими!

Суннат домла кўзларини чақчайтириб қараб турди-да, пешоналари тиришиб кетди. Ҳеч қачон домлани бунақа аҳволда кўрмагандик. Ниҳоят, у қўлидаги таёқ учини Нишонбойга нуқиб: “Маҳмандонасан, — деб кўйди, кейин овозини пасайтириб, — аввал Ленин бўлган, кейин Калинин, қутилдимми?” — деди.

Бутун синф ҳайратланиб бир-бирига қараб олди. Яна ким билади, дейсиз, домламиз “САГУ”ни битирган одам...

Тинчимас Нишонбойнинг навбатдаги саволи ҳам машҳур кишиларга тааллуқли бўлди: “Ғафур Фулом, Мусо Тошмуҳаммад ўли Ойбеклар ҳамма қатори кўчаларда юришадими? Уларни кўрганмисиз?”

— Кўрганмиз! — қаддини ғоз тугиб, ғурур билан бош силкиб қўйди Суннат Алиевич, — Ғафур Ғуломнинг уйларини кўрганмиз. У жуда ҳашаматли иморат. Шундоқ дарвозаси тепасида менинг мана шу бўйимдан сал кичикроқ, худди сенинг бўйингдай келадиган ҳарфлар билан “ҒАҒУР ҒУЛОМ” деб ёзиб қўйилган. Унинг атрофида гуллар очилиб турибди, тинчлик кабуғарлари учиб юрибди. Шуларни кўрганмиз!.. Ойбек домулло, о-о, у киши жуда улкан ёзувчида, биз китобларидан ўқиганмиз. Ҳа, Ойбек домуллони эса, катта кўчадан қоп-қора машиналарда ўтиб кетаётганда кўрганмиз. Қўлни кўкракка қўйиб, худди мана шундай қиб “Салом” деганмиз. У киши кафтларини силкитиб қараб қўйган! — домла бирдан овозини пастлатиб, “жавоби”га якун ясади. — Буни ҳар кимга ҳам айтиб бўлавермайди. Умуман машҳур кишиларга яқинлашишга рухсат этилмайди. Уларни ҳар хил шпионлардан ҳимоя қилинади, давлат қўриқтайди...

Хуллас калом, бизга икки чорак давомида дарс бериб, кўп нарсалардан хабардор этган, ақл бовар қилиб-қилавермайдиган “жавоб”лари билан кўпчилигимизни ҳайрон қолдирган, Ғафур Ғулом яшайдиган уйни, Ойбекнинг ўзини кўришга муяссар бўлган, ҳафтада икки маротаба бўладиган “Табиий география”дан кенг қамровли сабоқ бермоқ учун “ғарчиллатиб” қадам ташлаб синфимизга кириб келадиган домламиз бирдан кўринмай қолди.

Синф раҳбаримиздан Суннат Алиевич қаттиқ бетоб эканлигини эшитиб қолдик. Нишонбой яна уч-тўрт бола Собиржон ака етовида “Гўрбанниса” (“торбольница”)га бордик. Докторлар ичкарига қўймади. Эртасига Суннат Алиевич вафот этганлиги ҳақида шум хабар тарқалди. Синфимизнинг катта-кичик қизлари бир жойга тўпланиб олиб, йиелашди.

Физкультура ўқитувчимиз “Махсумов” биринчи марта ҳаммамизни тик турғизиб қўйиб, соатига қараганича роса беш минут сукут сақлаттирди.

Бундай ғайри-табиий “аза тугиш”га одатланмаган айрим болалар бетоқатланиб ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаган, қаеригадир қўл юбориб, қашинган эди, домла кўм-кўк кўзларини қаттиқ тикиб, ўрисчалаб нимадир деди. Шубҳасиз, сўкинаётган эди.

Роса бир ҳафта ўтиб, физкультура дарсини яна шундай мотамсаролик билан бошладик — Сталин вафот этганди.

ҚОЙИЛМАҚОМ ТОВУҚХОНА

Орадан йиллар ўтди.

Бироз девонаворроқ, гаройиб феъл-атворли ўқигувчимиз Суннат Алиевичнинг қонида бор фазилатмиди, ўлчоқли “меъёрга” тушмас шунақароқ одаммиди ёки бизларни синамоқчи бўлиб ҳазиллашармиди, бир-биридан ажабтовур гап-сўзлари мени ҳамон ўйга толдириб келади. Ҳар қалай домла барча тенгдошларим орасида яхши таассурот қолдирган, ҳамон эслаб юрамиз.

Айниқса, болаликда мияга чиша ўрнашиб қолган тасаввурдан қутулиш қийин кечаркан. Тошкентга келиб, ўша улкан “япалоқ тош” умуман бўлмаган, йўқлигига ишонч ҳосил қилган бўлсам-да, ҳамон қаердадир бордай туюла-веради: номида бироз айқаш-уйқашлик бор икки машҳур шахс бошқа-бошқа одам, ҳатто эгизак ҳам бўлмаганлигини билиб турсам-да, узоқ йиллар давомида битга одам қиёфасида гавдаланаверган... Ғ. Ғулом, Ойбек каби буюк алломаларга-ку, умуман яқинлашиб бўлмаслигига аллақачон ишониб қолгандим...

Машҳур шоир Қуддус Муҳаммадий билан бемалол гаплашиб, ҳатто у киши бошқарадиган адабиёт тўғарагига аъзо бўлиб кириш мумкинлигини эшитиб, шаҳар марказидаги ўқувчи-болалар саройига бордим, устознинг адабий сабоқ дарсларига қатнай бошладим.

Қуддус аканинг ҳам ўзига хос фазилатлари кўп эди: бирон журнал ёки газета саҳифаларида шогирдлари ижодидан намуналар чоп этилиши у кишини беҳад қувонтириб юборар, улардан бир қўлтиқ қилиб таниш-билишларга улашар ва албатта “бу бизнинг тўғарақдан чиққан” деб қўшиб қўярдилар.

Машғулотларга қатнаб юрган пайтларимизда ҳам даста-даста китоб кўтариб келиб, ўқинлар деб, ҳаммамизга биттадан тарқатардилар. Бу китоблар, шубҳасиз, биздан олдинги “шогирд”ларининг янги босилиб чиққан асари бўларди.

Музыка билим юртини битириб, адабий тўғарақдан “учирма” бўлганимиздан кейин ҳам устозни тез-тез йўқлаб турардик. Айниқса, шеър ёки ҳикоядан иборат бирон

машқимиз матбуот юзини кўрса, суюнчи олмоқчидай у киши ҳузурига чопардик.

Илк китобимнинг намуна нусхаси қўлимга теккан кун тўтаракдошим Султон Жаббор билан Қуддус домлани хурсанд этмоқчи бўлдик.

– Мен ҳам қуруқ бормай. Ҳовлига кетдик. Даланинг мева-чевасидан устозга олиб келамиз, – деди у.

Аслида Султон ака ҳар кўрганда шаҳардан анча чет, Бўкага боравериш катта асфальт йўл беткайидаги боғ-роғли ҳовлиларига олиб кетаман, деб қоларди. Насиба бугунги кунга қўшилган экан.

Сўриларда “Ҳусайни”, “Каттакўрғон” узумларининг саватдай-саватдай бошлари куз офтоби селида олтиндай товланади. Фарқ пишиб етилган жоноқи олмалар, йирик-йирик нашватилар шохларини синдиргудай ерга қадар буккан. Томорқа этагидаги анжир мевалари ҳам бол боғлаб ётибди.

Ҳавонинг таровати ўзгача.

Вақт алламаҳал бўлгунча райҳон ва турфа гуллар ҳиди уфуриб турган яланглик рўясидаги каравотда жимир-жимир юлдуз тўла осмон юзига қараганча гурунглашиб ётдик.

Эрталаб барвақт турдик. Бирита узум тўлатилган, иккинчисига ҳар хил мевалар солиб, устидан анжир терилган ва унинг шапалоқ барглари билан ёпилган сатил челақларни кўтариб, катта йўл бўйига чиқдик.

Қуддус ака китобни кўргач, қувониб кетди.

– Ёдгор, Ёдгор! – дея одатдагидай овозларини баланд қўйиб рафиқалари – келинойини чақирди. – Мана, кўриб қўй, шогирдимнинг биринчи асари босилиб чиқди! – китобчани баланд кўтариб кўрсатди, сўнг, – Толиб Йўлдошни ҳам чақир, тезроқ келсин, – деди.

Биз Толиб Йўлдош номини кўп эшитар, шеърларини ўқиб, ёд олардик. Демак, у киши ҳам шу ерда экан-да! Жуда савлатдор, баҳайбат одам бўлса керак, деб ҳаёлимдан ўтказиб тургандим, бир пайт бошига эски чит рўмол танғиб олган, қошлари ҳаддан зиёд ўсиқ ва қалин, хипча гавдали, оёқларидан шим почалари шимариб қўйилган тиззалари кўзига лой чапланиб ётган ўрта яшар киши айвон рўясида пайдо бўлди.

Бу одам ҳовлининг кўздан четроқ нариги этагидан келганлиги билиниб турар, боя кимдир ўша томонда куйманиб, кетмон билан лой қораётгандай бўлувди.

– Толибжон, мана кўриб қўйинг, тўғарагимиз аъзола-ридан яна бирининг қалдирғоч китоби босилиб чиқди! – дея устоз мени кўрсатиб қўйди-да, кейин алоҳида таъкид-лагандек, – Машраб юртидан! – деди.

– Э, қуллуқ бўлсин! – Толиб ака эндигина ювилгани учунми, ҳали нам, муздай қўлни менга азот узатиб, табриклаган бўлди.

Биз ўзимизни мухлислари қатори санаб юрадиган шоир Толиб Йўлдош Қуддус аканинг ҳовлиси этагига товуқ катаги қуриб беришга ваъда қилган, ҳатто қачонлардир унча-мунча гувала ҳам қўйиб кетган экан. (Дарвоқе, ўша пайтлар “Етти хазинанинг бири” – товуқчиликка эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилган, ижодкорлар бу “соҳа”ни шарафловчи назму наср битишарди). Султон ака билан биримиз гувала узатиб, биримиз лой қориб, Толиб акага қарашадиган бўлдик.

Бир пайт бош устамиз кутилмаганда “Уйланмаган-мисанлар?” деб сўраб қолди. “Йўқ, ҳали” деганимизни эшитиб, бармоқларини бигизлаб насиҳат қилган бўлди: “Тўғри қиласанлар! Машойихлар болалигим – пошшолигим деб бекорга айтишмаган. Мазза қилиб юраверларинг! Докторларнинг айтишларича, Лев Толстой яна ўн-ўн беш йил яшashi мумкин бўлган. Бироқ хотини дастидан қочиб кетиб, қаҳратон совуқда шамоллаб, поезд станциясида ўлади. Аёлимни жанозамга аралаштирманглар, деб васият қилади. Ана шунақа, хотин зоти!”... Шундан кейин Толиб ака уйдаги машманадан бироз нолиди.

Машхур шоир деган номи бор одамнинг ўзига яраша ташвишлари бўларкан-да, деб ўйланиб тургандим, кутил-маганда у киши:

– Наманганининг қаеридансан? – деб сўраб қолди.

– “Тахта кўприк”дан, – дедим.

– Ҳа, “Гишт кўприк”ка яқин жой. Ўша ерда Мулла Охунд мадрасаси бўлган. У киши авлиё – Шоҳ Машрабнинг устозлари...

Шундан кейин гап мавзуи “Девона-и Машраб”га кўчди-ю устамиз кўз олдимизда бутунлай бошқа бир одам – жуда

катта илму ҳикмат эгаси қиёфасида гавдаланиб кетди. Буюк шоирнинг шеърлари, ғазалларидан ёд ўқир, улар нима сабаб бўлиб ёзилганлиги ҳақида сўзлар, баъзи тушунарсизроқ жумлаларга изоҳ берар, санокли ғазаллари орқалигина бизга маълум аллома Машрабнинг уммондай бепаён ички дунёси, беҳаловат болалиги, сарсон-саргардонликда кечган ҳаёти, ҳар сатридан исён алангаси уфуриб турадиган шеърляти билан муфассалроқ таништиради. Кексаликда дор остида яқун топган жафокаш умрининг сўнгги кунлари ҳақида ҳикоя киларди.

Мен шу дақиқаларда бу одамнинг кичкина вужудига бунчалик кўп Машраб каломини ёддан айтиш, бир-биридан гаройиб ривоятларни рисоладагидай ҳикоя қилиб бериш маҳорати қандай жо бўлдийкин, деб ўйлардим. Устоз Қуддус Муҳаммадий тез-тез қайтариб турадиган хоҳ шеърӣй, хоҳ насрий бўлсин, ҳар кандоқ асарни шунчаки ўқишгина эмас, юракдан ҳис этиб, УҚИШ кераклиги ҳақидаги сўзларини эслаб, ҳали Толиб Йўлдош деган бу шоир олдида биз ҳеч ким эмаслигимизни англаб қолардим, лойга ботиб ишламасдик, балки машрабхонликнинг олий мақом сабоғини олардик, гўё.

Толиб ака гап орасида бизларни яна битта сирдан воқиф этди. Балки бу “сир” эмас, оддий ҳақиқат бўлгандир, устоз Қуддус домла сабоғининг қайтариғи деб ҳам аташ мумкиндир.

Дарвоқе, у:

— Модомики адабиёт деган қутлуғ даргоҳ остонасига қадам кўйбсанлар, шу нарсани яхши билиб оларинг! — деди-да, курси устидаги чойнақдан пиёлага чой куйиб симираркан, нарироқда турган, негадир яхшилаб оқ рўмолча тахламига ўралган китобни аста очиб, бизга кўрсатди. Бу Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романи эди. Устамиз уни доим ўзи билан олиб юради, ўқиб туради шекилли, саҳифалар қатига узун қилиб қирқилган қоғозча — хатчўп солиб кўйилган эди. — Мана шу асарни қайта-қайта ўқиларинг, Машрабни ёд оларинг! Бу ўзбекдан чиққан икки зотнинг барча ёзганлари катта мактаб, адабиёт алифбоси! — Суҳбатдошимиз китобни бизга қаратди, афсуслангандай бошини қимирлатиб кўйди. — Эҳ, шундай асар йўқ килиб юборилган. Одамлар қаттиқ қўрқув исқанжасига солиб

қўйилганидан бирон нусхасини сақлаб қолишнинг иложи бўлмаган. Яхшнмямки маърифатли бир юртдошимиз ватанни тарк этаётиб “Ўткан кунлар”ни ўзи билан олиб кетган экан. Бу ўша матн асосида босилган!

— Наҳотки бирон нусхаси ўзимизда топилмаган, ҳеч ким сақлаб қололмаган? — шеригим китобни авайлаб рўмол қатига ўраётган Толиб акага савол назари билан қаради.

— Э, укалар, — устамиз сенлар нимани билардинг, дегандай, кўпни кўрган кишиларга хос салмоқдор овозда сўз бошлади, — кўрқитиб олинган оломонни ҳар кўйга солиш мумкин. Буни Сталин яхши билган! Халқнинг кўзини очадиган, ҳушёр торгтириб турадиган миллат раҳнамоси борки, “сопини ўзидан чиқариб” йўқ қилиб турган. Бунинг учун сиёсатнинг энг “доҳиёна” усули қўлланган. Яъни “дастёрлик”ка худо иқгидор, ақл-заковат билан ичиқора бадфеълликни кўшиб ато этган имони омонат маддоҳлар саралаб олинган. Улар саҳнага чиқиб, қойилмақом роль ижро этиши шарт бўлмаган. Минбарларда, йиғинларда ваъз айтиб, ҳаммани оғзига қаратса бас! Шунга яраша мукофотлар садақа қилинган, катта имтиёзлар берилган. Айниқса, бу хилдаги зўраки муттаҳамларнинг ижодкорлар ичидан чиққани кўшларнинг бошини еган. Чунки улар ўзидан сал “баланд” келадиган “касбдоши” борки, фиску фужур билан йўқ қилиш пайига тушган. Яқинда бир мажлисда Абдулла Қаҳҳор худди мана шундай иззатталаб нусхалар ҳақида “Уларга қўйиб берсанг, куйиб, кули кўкка совурилган иморатнинг ёлғиз мўрисидай қаққайиб, ўзи қолса!” деб хўп гапни айтибди... Энди мен сенларга сўзнинг индаллосини айтсам, Абдулла Қодирий ана шундай “ўзимиздан чиққан бало”лар қурбони бўлган. Уни ўлдириб ҳам тинчишмаган, асарларигача йўқ қилишмоқчи бўлган! Лекин, — дея киприklarига қадар тугашиб кетган қалин, ўсиқ қошларини чимириб, озгина сукут сақлаб қолди-да, сўнг сўзига якун ясади, — инқилобдан аввал, ўнинчи йилларда Ликошин таржимасида рус тилида босилиб чиққан “Дивана-и — Машраб” китоби билан “Ўткан кунлар”нинг биринчи нашри Яшин акада бор деб эшитаман...

— Ҳа, ўша китоб Комил Яшинда борлигини Ойбек акадан у кишининг портретини ишлаётган пайтларим эшитганман!

Овоз келган томонга ўтирилиб тўрт гулли дўши кийган, хипча, тик қомат, кўринишидан қирқ ёшлар чамасидаги кишига кўзимиз тушди. У хонадон соҳиби билан шундоқ қаршимизда, гишт ётқизилган йўлакчада турарди.

Қуддус ака сомонли лой билан силлиқлаб сувоқдан чиқарилган катакхона уйчага завқ билан қараб “ҳай-ҳай” деб қуйди-да:

– Кичкинтойларбоп кичкина ферма бўпти-ку! Толиб-жонга қойил, яхшигина қурувчи уста экан! Абдулҳақ, сизнинг ҳовлингизга ҳам битта шунақасидан қурдирамиз. Ҳозир товуқчиликка эътибор катта. Етти хазинанинг бири! – деди.

– Энди, Қуддус ака, – у кишининг гапини бўлди ёнида турган дўшили одам, – бир девор кўшни бўлганимиздан кейин мана шунинг ўзи икки ҳовлига етади, – сўнг узун қилиб қурилган катакка ишора қилди, – бу ерда ҳазилакам товуқ боқилмаса керак!

Толиб ака ҳозиржавоблик билан сўз қотди:

Ҳисоб-китоб бўйича катак йигирма паррандага мўлжаланган. Зарур бўлиб қолганда яна кенгайтириш мумкин.

Кўшни киши қаҳ-қаҳ уриб кулди:

– Ана, кўрдингизми Қуддус ака, бугун маҳаллага старкан!

Шу орада кўча эшик томондан узун йўлак бўйлаб савлатдоргина, қомати тик, кўринишидан Қуддус акага тенгдош бир киши шахдам қадамлар билан юриб келиб, гурунга қўшилди:

– Қуддус Муҳаммадий партия ва ҳукуматнинг ҳар бир чақиригига лаббай деб жавоб берадиган ҳақиқий ижодкор! Товуқчиликни янада ривожлантириш ҳақида қарор чиққанди, биринчилардан бўлиб “Инкубатор жўжалари” деган шеър ёзган. Мана энди, амалий ишни ҳам бошлабди!

Дўшилилик одам унинг сўзларига қўшимча қилди:

– Иброҳим ака, энди газетангизда хабар ҳам боссангиз бўлади. Ташаббуснинг устида турган манаву шоир Толиб Йўлдош экан!

– Ундай бўлса Толибжон шу хусусда шеърий лавҳа ёзсин, дарров чиқарамиз...

Хуллас, қурилмамизни кўрган кишилар “яхши” деб баҳо беришди, мақташди.

Толиб ака уларни йўлакнинг нарироғигача кузатиб қатараркан, бизларга деди:

— Дўппилик киши машҳур рассом Абдулҳақ Абдуллаев, Қуддус акага ўнг томон кўшни. Унинг ёнида ёзувчи Иброҳим Раҳим, чап томон кўшни.

Чинданам девор уриш-у сувоқчиликда устамизнинг қўллари гул экан. Икки бурчагида тухум қўядиган “уйча”-лари, қўноққа мўлжалланган ёғоч сўрилари ҳам бор шинамгина катак таҳсинга арзигудек қилиб қурилганди. Ёруелик тушиб турувчи бир нечта жажжи дераза кўзларига тут новдаларидан “панжара” ясалиб, эшик ўрнига эски тунука печканинг ёпқичли қошқоғи ўрнатилган, ҳатто нарироқдаги водопровод жўмрагини очсангиз резина “қувур”дан сув оқиб келиб, катак ўртасидаги цемент ҳовузчани ҳам тўлдирадиган қилинган эди.

— Мана энди, Тоживой, — деди Толиб ака сарғиш сочлари доим диккайиб турадиган, икки юзида сепкил аралаш “қулгичи” бор Қуддус аканинг ўртанча ўғлига қараб, — зўр жўжалардан олиб келиб, яхшилаб уч ой боқсанг, ундан кейин потирлатиб тухум қила бошлайди. Қарабсан-ки, тайёр куймоқ-да! — сўнг устамиз ўзи қурган “иншоот”ининг у ёқ-бу ёғига қараб, завқ билан қўшиб қўйди. — Бунақаси Тошкентда иккита. Биринчиси Ойбек аканикида!

Беихтиёр Толиб акага ўтирилиб сўрадим:

— Уни ҳам Сиз қурганмисиз?

— Албатта. Олдинроқ қурилган.

Негадир Ойбек акадай одам яшайдиган даргоҳда бу хилдаги сомон сувоқ, чўп панжара, эски тунука “эшикли” товукхона бўлишига ишонгим келмасди.

Ҳовли ўртасидаги ёғоч каравотга ёзилган дастурхон устида узоқ гурунглашиб ўтирдик. Толиб ака чўнтагидаги икки-уч варақ буклоелиқ қоғоз олиб, янги ёзган шеърларидан ўқиди. “Тўртликлар” Қуддус акага маъқул тушиб, айримларини такрор ўқиттирди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолганда устоз бизларни дарвоза олдиғача кузатиб чиқаркан, менга сал аввалроқ айтган гапни яна бир бор эслатди:

— Китобчадан иккита олиб келишни унутманг-а! Нозик кишиларни зиёрат қилишга борамиз.

Қуддус ака қандайдир кўтаринки руҳ билан айтган “Нозик кишилар” замирида нима яширинган бўлиши мумкин?

Албатта, янги китобим баҳона каттароқ адиблар билан таништирмоқчилар, шекилли. Султон ака ҳам йўлда кетатуриб шундай тахминни айтди. Агар шу рост бўлса, Толиб Йўлдошдай шоир билан гуваладан девор кўтариб, сувоққа лой узатиб туриш бахтига муяссар бўлган мендай одам учун бу яна бир қутилмаган бахт!

Илк китобчамнинг муаллиф учун деб берилган нусхаларидан яна икки донасини олиб, Қуддус ака ҳузурига ошиқдим.

Куз ўрталари, ҳаво илиқ эди. Шунга қарамай, устоз ички астари, ёқалари патила-патила жунли жигарранг жун чакмонни елкага ташлаб олди. У ниҳоятда катта, қўпол, кийса ўнгу чап барлари ерга теккудай эди.

Кичкина йўлдан катта кўчага чиқиб, уни кесиб ўтаётганимизда Қуддус ака:

— Миртемир домлани кўрамиз, — деб қўйди. Маҳалла ҳовлилари оралаб кета бошладик.

Ниҳоят, қанотларидан бири қия очиқ турган дарвоза қаршисига келиб тўхтадик.

Қуддус ака деҳқонсифат одам эди. Остонага яқинроқ келгач, оёқларини ерга “тап-тап” этиб уриб, кўча эшик кишиларини ланг очиб, ичкарига қадам қўйди.

— Ҳо-о-ув, Миртемир ака, биз келдик!

Саранжом-саришта ҳовли яланглиги ўртаси доирасимон гулзор бўлиб, ўша томондан райҳон бўйи аралаш гуллар ҳиди димоққа урилгандай бўлди. Гулзорга яқинроқ қўйилган курсида орқага ташлатиб тўрт гулли дўппи кийган, шунинг учунми, пешанаси кўримли кишига кўзим тушди. Шубҳасиз, бу шоир Миртемир домла эди.

Тўғриси айтсам, мен айниқса ёшлар ўртасида номи машҳур, ошиқона шеърлари қўлма-қўл ўқиб юриладиган кишини газета-журналлардаги сурати орқали яхши “танир”, қарашлари шиддатли, анча навқирон қиёфада тасаввур қилардим.

Миртемир аканинг рўпарасида икки елкаси орасига боши қапишиб қолгандай қунишиб, киртайган кўз қарашлари совуқ, ранги заҳил ғам-андухли бир йигит ўтирар, у бечора бошига худди бирон оғир мусибат тушган-у бу ерга арзи ҳол айтиш учун келганга ўхшаб кўринарди.

Домла сўзларни чўзиброқ, беозоргина талаффуз билан ширали қилиб айтадиган одам экан.

Ўрнидан туриб:

— Э, келинг Қуддус оға, келинг бўтам, — дея иккимизни кутиб олди. Сўрашдик. Йигит ҳам ўрнидан турди, лабилунжини хиёл қимирлатиб салом-алик қилган бўлди, бироқ юзларида ҳеч қандай ўзгариш аломати сезилмади. Ҳатто Қуддус акага сал эгилиб ҳам қўймади. Ўзини бундай тутиши билан ўта оми ёки ҳеч кимни назар-писанд қилмайдиган “ўзим калман — кўнглим нозик”лар зотидан эканлигини намоён этиб турарди. Яна бу сўхтаси совуқ бироз ширакайфга ҳам ўхшарди.

Миртемир ака дастурхоннинг ўзларига яқинроқ томонида турган чойнак устидаги шоҳи ёпқични кўтариб чой қуйишга тутинганди, шу хизматни мен адо этсам, домла, дея у кишининг қўлидан чойнакни олмоқчи бўлдим. Бироқ изн бермади:

— Бўтам, Қуддусвой ўзимизники! Сиз меҳмон — бу даргоҳга биринчи келишингиз. Мезбонлик бурчимни адо этай.

Қуддус ака:

— Майли, домланинг табаррук қўлларидан чой ича қолайлик, — дея менга кўз ташлаб қўйди.

Шу орада совуқ қотаётгандай қунишиб ўтирган йигит бирдан ўқчигандек ҳалқумидан хунук овоз чиқариб, томоқ қирди, сўнг бошини гулзор эгатчалари томон солинтирди-да, ўша ёққа оғзидан сўлак аралаш бир нарсани тупириб ташлади.

Унинг бу хатти-ҳаракати ҳар қандай одам кўнглини беҳузур қиладиган саҳройиларча бефаросатлик бўлиб туюлди менга.

Назаримда Қуддус ака илк китоби чиққан мендек шоғирди билан бир мақтаниб қўймоқчи бўлиб, кўпгина ёшларнинг меҳрибон ҳомий-мурабийси Миртемир акадай одам олдига келган-у, энди нимадир халақит бераётгандай шашти пасайиб қолганди.

Ниҳоят:

— Бу йигит, — дея елкамга қўл қўйди Қуддус ака Миртемир домлага ўгирилиб, — ўтган йил сиз меҳмон бўлиб борган тўгарагимиз аъзоларидан. Янги китоби чиққанди, бир хурсанд этайлик, деб келдик.

Китобча муқоваси ва ичидаги суратларга диққат билан қараётган Миртемир акага устоз яна яқинроқ келиб:

— Қиссанинг бош қаҳрамони рассом. Ўзи ҳам суратлар чизиш туради, — деб қўйди таъкид оҳангида.

Домла менга ўтирилиб:

— Янги асарингиз қулуғ бўлсин, албатта кўздан кечириб чиқаман. Кўп ўқинг, кўп машқ қилинг, бўтам! — деди-да, Қуддус акага ўчирилди, — энди Қуддус оға, бизнинг шогирддан ҳам битта шеър эшитсак!

— Албатта, эшитамиз, — Қуддус ака бошни бироз ҳам қилиб, жимиб қолди.

Миртемир домла ёнидаги йигитга:

— Ўқинг, бўтам! — дея ўнг кулоққа кафтни тугиб, столга энгашганча, унга яқинроқ сурилиб олди.

Хорғин кайфиятда ўтирган йигит бирдан қаддини ростлаб, икки-уч марта томоқ қирди. Яна кекиртагини ўйнатиб, балғам ташлаб қолмасайди, деб тургандим, ҳаргулу ундай қилмади. Узун қорамтил, ингичка бармоқлари билан ҳиқилдоғини уқалагандай, бир силаб қўйди. Милтиллаган нурсиз қийиқ кўзлари баттар кичрайиб, пешанаси тиришди. Икки қўли мушт бўлиб қисилди ва қутилмаганда ҳайқириқдай наъра билан шеър ўқий кетди. Унинг овози бутун ҳовлини тугиб борар, мўъжазгина жуссасига қандайдир аламли исёнкор руҳ қамалиб олган-у шу дақиқаларда бўйин томиларини зўриқтириб, ташқарига ёриб чиқаётгандай эди. Ниҳоятда равон, қуйма сатрлардаги мазмун — сайёднинг шафқатсиз тузоғига баногоҳ илиниб, ўткир тигли темир чангакнинг зирқироқ оғриқларидан вужуди азоб чекаётган, бу қийноқ-азоблар домида ўлимга маҳкум эканлигига кўзи етган навқирон шернинг нолаи фиғони эди, гўё...

Ўз замонаси учун анча ғайри табиий, мотамсаро-тушқунлик руҳида ёзилган бу шеър Миртемир домлага ёд бўлиб кетган чоғи, у киши мисранинг қайси қаторида авж пардалари юқори чиқиб, қайси қаторида пастлайди, шунга эътибор бераётгандек, кўзойнакни қўлдан қўймасдан моҳир дирижёр каби ҳаракатлантириб турар, бизнинг устоз ҳам қутилмаган сеҳр оламига тушиб қолгандай эди.

Шеър тугади.

Миртемир ака:

— Барака топинг, бўтам! — дея шогирдни олқишла.

Қуддус ака ҳам ҳаяжон билан:

— Барака топинг, барака топинг! О, яхши! — деди.

Миртемир домланикидан қайтарканмиз:

— Қаранг, қаранг! — деб қўйди ҳамон завқи босилмаган устоз ҳайрат оҳангида, — жуда иқтидорли йигит экан. Чўғдай ёниб турибди!

Икки кўчани кесиб ўтиб, катта дарвоза қаршисига келганимизда Қуддус ака:

— Ойбек домланинг уйлари! — деб қўйди.

Бу сўзларни эшитгач, бор вужудимни қандайдир ҳис-ҳаяжон қоплаб олди. Наҳотки, ҳозир Ойбекдай зот билан учрашамиз? Бу учрашув қандоқ рўй бераркин?! Шунча йил Тошкентда яшаб, ўқиётганимга қарамай, мен у Инсонни бирон марта кўрмаганман. Мана энди бунда ўн йилча олдин ўша марҳум домламиз Суннат Алиевич шавқ-завққа тўлиб сўзлаб берган ҳикояси орқали мурғак кўнгилларимизга сингдирган буюк ёзувчи яшайдиган ҳовли қаршисида турибмиз. Негадир баланд дарвоза тепасига қарадим. Менимча баҳайбат ҳарфлар билан “ОЙБЕК” ёзуви бўлиши керак эди.

Афсус, Ойбек домла уйда йўқ эканлар. Кўнғироқ чалгач, кўп ўтмай остонада пайдо бўлган йигитча дачадалар деди.

— Борамиз, ўша ёққа! — дея Қуддус ака мен томонга ўтирилди-да, ўзгарувчан куз ҳавосининг совуғи таъсир этдими, кўлтиқдаги сарғиш чакмонни кийиб олиб, деҳқонча шаҳдам қадам ташлаб, анча наридаги трамвай бекати томон кета бошлади.

Куддус ака худди навқирон йигитлардай ҳаракатчан, пиёда юришнинг ўта ишқивози эди. Трамвай, троллей ёки автобус кутиб ўтиришга тоқати йўқ эди. Уч-тўрт чақирим йўлни кўрдим демасди. Биз шогирдлар у кишига ҳамроҳ бўлиб қолсак, етиб юргунча қора терга ботардик. Устозга тенглашиб юришни найновроқ Турғун Аюпову ихчам келбат Рауф Толибга чиқарганди, улар чопқиллагандай, зиппилаб кетаверарди.

Ўзимча ишқилиб “дача” яқинроқ бўлсин-да, деб боряпман.

Устознинг забардаст қоматлари учун биров катта ҳам кўполроқ, енглари узун, барлари кўча юзини супургудек айқаш-уйқаш бўлиб бораётган қозоқи чакмон ҳақида жиндай тўхталиб ўтай: бултур кузнинг худди ҳозирги палласидай совуқ тушиб қолган кунларнинг бирида тўгарагимиз машғулоти тугани билан Куддус ака Султон Жаббор, Рауф Толиб ҳамда каминани ёнига олиб, кетдик бозорга, чакмон оламиз, деб қолди.

Якшанба кунини эди. Юра-юра бир пайт ғала-ғовурли, гавжум бозорга етиб келдик. Уни “Чуқурсой” дейишаркан. Мол бозори, кигиз бозори, ўтин-кўмир бозорларини оралаб, чопон бозорини топганимизча анча овора бўлдик.

Бу ерда ҳар хил қишқи кийимлар – хуржун кўзидай қалпоғи ўзи билан пўстинлару пахталик бўртма қавиқли пуфайкалар, турли-туман бичиқдаги тўнлар тахланиб ётар, сокинлик ҳукм сурар, гўё улкан бозор узра кезиб юрган гулдирос эпкин шу ерга келганда шашти пасайиб қолгандай эди. Разм солиб билдимки, сотувчиларнинг аксари қариқартанг чоллар бўлиб, улар ўз молларини мақтаб ҳайқиришмас, даллолларга ўхшаб томоқни ёргудай бўлиб бақиришмасди.

Биз қидирган чакмон сотиладиган жой орқарокда экан. Жимликни Куддус аканинг шаштли овози бузди:

– Туя жунидан тикилган, энг иссиқ чакмон кимда бор?

– Ий-йе, ий-йе, бизда бар-да! Буяққа келинг! – бошига бостириб кийиб олган сур телпагининг “қулоқлари” даҳанигача осилиб тушган чўққи соқол қария инпичка товуш

билан хўроздай қичқириб юборди, — мана шу сиз айтаётган чакмон бўлади, — у қўлидаги жунлари тирам-тарам “шалпанг кулоқ” ёқали чакмонни шартга устознинг елкасига ташлаб, кийдириб қўйди ва таърифлай кетди, — О, ўзи, ўзи! Сизга мослаб тикилган экан. Қишда жоннинг роҳати, мазза қиласиз-ғўй!

Чакмончига ҳамоҳанг қилиб, мақтовни Қуддус ака давом эттирди:

— Ҳақиқатан туя жунидан экан. Бирпасда исиб кетдим-а! Ичида печкаси бордай!

Атрофдаги чоллардан бири ҳазиломуз қўшимча қилди:

— Сандали ҳам бор, деяверинг!

— Хўш, чакмонингиз менга жуда ёқди. Баҳоси қанча? — Айтганингизни бераман, дегандай унинг эгасига яқинроқ келиб сўради, устоз.

Биз энги анча узун, барлари туфли учларини “ялаб” турган ҳайҳотдай бу “гушти”ни олманг, бошқа ихчамроғи бордир, дейишга тилимиз айланмай турарди. Қолаверса, устознинг шапгини қайтаришга журъат этолмадик. Унинг устига харидорнинг ўзи қиёмига келтириб мақтаб турган молни қандай “ёмон” деб бўлади. Фақат ёши биздан улурроқ Султон ака кулоғимизга шивирлагандай “туя жуниданлиги яхши-ю, лекин фақат сандалнинг ёнида ўралиб ётишга ярайди-да!” деб қўйди...

Унгача Қуддус ака чўнтақдан бир чангал пул чиқариб, чакмон эгасига тутди:

— Айтганингизни санаб олинг!

Чиндан ҳам чакмон фақат уйбоп эди. Уни устоз елкага ташлаб ўтирганини икки-уч марта кўрганмиз.

Бугун эса биринчи марта кўчага кийиб чиқаяётгани бўлса, ажаб эмас...

Шундай қилиб Қуддус ака чакмоннинг тафтидан куч-қувват олаётгандай ўзидан-ўзи завққа тўлиб, Абайдан байт ўқиб борар, шоирни таниб қолган йўловчилар одоб билан салом бериб ўтишар, айрим танимаганлар ажабланиб қараб қўйишарди. Билишимча, буюк оқиннинг шеъри ёзда ҳам, қишда ҳам кияр тўнингни қўйма, сенга асқотади, деган маънода эди.

Умуман, Қуддус ака тўгарак машқлари пайтида Навоий, Фузулий, Бедил, Абай, Тўқай каби алломалар ижодидан

намуналар ўқир, тушунарсизроқ айрим жумлаларни шарҳлаб, шеъриятнинг бетакрор рангин жилолари билан мурғак қалбимизни нурафшон этарди... Айниқса, “Бу дуня кирларин ювмак учун, кирланиб битдим ўзим” деган байтни ўқиб, “во-оҳ, воҳ”лаб ўринларидан туриб кетганлари ҳамон кўз олдимизда, Абдулла Тўқай бу шеъри билан нима демоқчи бўлганлиги ҳақидаги тушунтиришлари ҳануз ёдимизда.

Устоз аслида ўз гурундошини ўта ҳурмат қиладиган, унинг гапини диққат билан берилиб тинглайдиган камсуқум одам эди. Шунга қарамай, баъзан бир гапга тушиб кетса, тўхтатиб қолиш мушкул эди.

Буюк оқиннинг “Қир-адирлар каби чексиз, шеърияти бўстони”да завқ билан абайхонлик қилиб, узоқ масофаларга қатновчи автобус бекатига етиб ҳам келдик.

Шаҳардан чиқаверишдаги биринчи бекатда тушиб қолдик. Кенг асфальт йўлнинг чап томонига ўтиб, кичкина боғқўчадан юқорилаб кетдик.

АБДУЛЛА ҚАХҲОРНИНГ ДУТОРИ

Атрофини ажриқ каби ўт-ўланлар босган кичик асфальт йўл бўйлаб катта кўк дарвоза томон яқинлашиб келраканмиз, ичкаридан оҳиста чертилаётган торнинг ёқимли овози эшитила бошлади. Сўнг, унга ҳамоҳанг тўлғониб, нолаи фиғонли кўшиқ янгради:

*Қоро кўзум келу мардумлиғ эмди фан қилғил,
Кўзум қоросида мардум киби ватан қилғил.*

Бизнинг назаримизда узоқ йиллар давомида катта-ю кичикнинг юрагига сингиб кетган, эшитган сари эшитгунг келаверадиган Алишер Навоий бобомиз каломи билан айтилувчи бу куй радио орқали таралаётгандай эди.

Бир қаноти қия очиқ дарвозадан ичкарига қадам қўйдиг-у ҳовли яланглигидаги суянчиқли четан курсиларда ўтирган икки таниш сиймога кўзимиз тушди. Уларнинг бири Ойбек ака, у кишининг ёнидаги салобатли овозда кўшиқ куйлаётган машҳур ҳофиз Юнус Ражабий эди.

Ўзининг мумтоз куй-кўшиқлари билан миллатнинг фаҳрига айланган Юнус ака охори тўкилмаган кителнусха оппоқ либосу тўрт гулли дўппи кийган бўлиб, қўлидаги садаф парчаларидан нақшин жилолар бериб ясалган, кўринишидан яп-янги дуторни шундай берилиб чергардики, гўё бугун вужуди таралаётган куй навоси билан ҳамоҳанг тўлғониб, нола чекаётгандай эди.

Ойбек ака кўзларини катта очганча ҳайрат билан нигоҳини бир нуқтага тикиб, чуқур хаёл оғушига чўмган, негадир кўкраги устида муаллақ турган қўллари титрарди.

Созга овоз уланди:

*Юзинг гулиға кўнгил равзасин ясаб гулшан,
Қадинг ниҳолиға жон гулшанин чаман қилғил.*

Ойбек домла ҳаяжон ичида бошини сарак-сарак қилганча “о-о” деб юборди.

Куй юқори пардалар оҳангида авжга чиқди:

*Таковаринга бағр қонидин хино боғла,
Итингга ғамзада жон расан қилғил.*

Ойбек аканинг боши эгилди, забардаст гавдаси кичрайиб қолгандай бўлди. Кўзларида ёш ҳалқаланди.¹

Мен ўзим учун асло қутилмаган, худди тушда кўраётгандай бу ҳаяжонли ҳолатни дарвозадан киравериш йўлак бўйидаги ёғоч скамейкада ўтирганча кузатардим! Устоз Қуддус Муҳаммадий ҳам калому саз мулкининг беназир соҳиблари бўлмиш бу икки Инсонга қараб, сеҳрланиб қолгандай, кўзларини пирпиратиб турар, гўё бутун борлиқни унутган эди.

Ниҳоят кўшиқ тугади.

Бейхгёр кўзим нарироқда ўтирган жуссаси пишиқ, ўрта яшар зиёлинамо аёлга тушди. Шубҳасиз, у хонадон бекаси – Ойбек аканинг рафиқаси эди. Аёл ўрнидан аста туриб, опшоқ дастурхон ёзуғлиқ столга яқинлашди. Эҳтиром аломати билан қўлини кўксига қўйиб, ҳофизга қуллуқ дегандай бўлди, чойнақдан чой қуйиб узатди.

– Раҳмат, Зарифахон!

– Сизга минг раҳмат, Ойбек кўнглини тоғдай кўтардингиз.

Юнус ака қўлидаги чолғу асбобини авайлаб қалами матодан тикилган гилофга жойларкан:

– Абдуллажоннинг дугорини бир синовдан ўтказдик-да! – деб бош қимирлатиб кўйди.

– Яхши, яхши дугор! – деди Ойбек ака ҳофиз сўзини маъқулагандай.

Юнус ака ўрта бармоғини бигиз қилиб, қўлида ушлаб турган дугорга қаратди:

– Ана, “яхши” деб баҳоланди. Менга шуниси керак эди! Энди “буюртмачи” кўшнимга буни юз-хотирсиз топширсам бўлади!

¹ – Отам, – дея ҳикоя қилади машҳур ҳофиз Ҳасан Ражабий, – Ойбек домла ҳузурларида бир неча марта бўлиб, “Қоро кўзим”ни ижро этиб берганларида у киши худди қўлларини дуога очгандай қўшиқни қаттиқ ҳаяжон билан тинглар, баъзан бахтиёр ўринларидан туриб, нидоли овоз чиқариб юборар, кўзларида ёш миллилар – мен бунинг гувоҳи бўлганман.

Худди шу пайт Ойбек аканинг нигоҳи даврага яқинлашишга журъат этмай турган Қуддус акага тушиб, юзларида кулги пайдо бўлди.

– Ие-ие, Қуддусвой, – дея ўринларидан туриб, бизни қарши олди.

Салом-алиқдан сўнг опахон Қуддус акага алоҳида мулозимат қилди:

– Онангиз – кампир соғ-саломатмилар? Келинпошша Ёдгорой яхши юрибдиларми, болалар ичида ўралашиб!

Юнус ака охиста лутф қилди:

– Қизиқсиз-а Зарифахон, болалар шоирининг хотини бўлгандан кейин ўралашади-да!

Ойбек ака яйраб кулиб қўйди-да, Қуддус акага ўтирилиб деди:

– Нечта, нечта?!

– Қўчкорвой, Тоживой, Тинчлик...

Устоз адашиб кетмаса эди, деб, хавотирда эдим, хайрият бармоқларини бирма-бир букиб, ҳамма ўғил-қизларини номма-ном айтиб чиқди.

Бир марта радиочиларга интервью бераман, деб адашиб кетганди-да! Ўшанда болалар учун эшиггиришлар таҳририяги “Шоир уйидан репортаж” деган махсус дастур тайёрлашга киришган, биз икки-уч шогирдлар ҳам узтознинг уйига таклиф этилгандик.

Ўртага қўйилган ёғоч каравотда ўтирибмиз. Қуддус ака шеър ўқимокда. Ташқарида ичи турли аппаратларга тўла, икки ёнбошига “Радио” деб ёзилган машина турибди. Ундан икки- уч микрофонли узун сим ҳовлига тортилган бўлиб, бошловчи қиз ўзи кўриб турган шоир истиқомат қилувчи хонадон манзарасини узоқ таърифлади, меҳмон бўлиб ўтирган биз шогирдларни ҳам таништириб ўтди. Сўнг шоирга яқинроқ келиб:

– Қуддус ака, Сиз чинданам болалар шоирисиз. Болаларни яхши кўрасиз. Буни болаларингиз кўплигидан ҳам билса бўлади. Уларни таништирамангиз, – деди.

Қуддус ака стол устидаги ўзларига яқинроқ қилиб қўйилган микрофонга қараб бир томоқ қириб олди-да:

– Ҳа, фарзандларим кўп, мана, шогирдларим билан ёнма-ён ўтиришибди, – деб жимиб қолди.

– Фарзандларингизни ҳурматли тингловчиларга таниш-тирсангиз.

– Таништираман. Мана, Қўчқорвой, Тоживой қапгарни яхши кўради, – деб ўғил-қизлари номини айтиб туриб, олтинчисига келганда “Отинг нимаиди, ўғлим?” деб қолса бўладими!..

Шундан кейин бошловчи кулиб юборган, микрофонни ўчирганди...

Бир неча йил аввал бўлиб ўтган бу воқеа Зарифа опа кулоғига ҳам чалинган шекилли:

– Қойил, бу сафар адашмадингиз, – деб қўйди.

Юнус ака ёнида ўтирган Қуддус акани саволга тутди:

– Жужуқлар оламида нима гап?

– Уларга атаб шеърлар ёзиб турибмиз, Юнус ака.

Ойбек домла Қуддус аканинг елкасига қўлини қўйиб, гурунга қўшимча қилди:

– Ҳа, яхши ёзади. Абдулла Қаҳҳор “Қуддусвойнинг кўзига қозондаги қовузоқ ҳам болаларнинг қалпоғи бўлиб кўринади” деб бекорга айтмаган.

Ойбек ака бу сўзларни қийналиб, бўлиб-бўлиб, лекин қандайдир ҳаяжон, энтикиш билан айтди.

Худди шу пайт кўча эшик олдида гувиллаб машина келиб тўхтади, сўнг сигнал овози эшитилди.

Юнус ака:

– Ана, машинага ёғ қўйиб, бизнинг Ҳасанбой қайтди. Энди менга рухсат, – дея филофланган дугорни қўлга олиб, ўрнидан турди.

Зарифа опа нарироқдаги шинамгина қилиб қурилган ошхонадан чиқиб келаркан:

– Овқат тайёр бўляпти. Мен ҳали дастурхон ҳам тузатганим йўқ-ку! – деди.

– Бошқа вақт алоҳида келаман. Йўл-йўлакай бирров киргандим. Абдулла Қаҳҳор кутяпти, икки соатда етиб бораман, деганман. Биласизлар, у жуда пунктуал одам. Дарвоқе, дачасида экан, телефон қилиб: “Дугорингиз битди. Энди бу омонатни ўз қўлингизга тошпираман” десам, “ушлаб туриши биздан, чалиши сиздан бўладиган ўша асбобнинг баҳоси неча сўм?” деди. “Юз сўм атрофида” дедим. Кейин “Уста Усмон биланми?” дейди-я! – у киши қўлидаги соатига

бир кўз ташлаб олди. — Ана, вақт ўтиб кетибди. Тезроқ борай, — деди-да, кўча эшик томон юрди.

Ташқарига бирга чиқиб, Юнус акани кузатиб қўйдик.

Ойбек домлани ҳикоя қилиб беришча ҳофиз кўлидаги дугорнинг ўзига яраша тарихи бор экан. Абдулла Қаҳҳор билан Юнус Ражабий шаҳардаги ҳовлида кўшни туришади. Улар бир-бирларини жуда ҳурмат қилишади. Ҳофиз Абдулла Қаҳҳорникига ҳар қадам ранжида қилганида шубҳасиз, бириккита кўшиқ айтишга тўғри келади. Бироқ ҳар қандай кўшиқни чолғусиз қиёмига етказиб, айтиб бўлмайди. Дугор қўлтиқлаб чиқавериш жонига теккан Юнус Ражабий бир куни шундай дейди:

“Ҳар бир ўзбекнинг уйи тўрида битта чолғу асбоби осиелиқ туриши керак-да!” “Ўша оби-тобида чалинадиган асбобдан топиб беринг, пулини тўлай,” — дейди Абдулла Қаҳҳор. “Сизбоп зўрини уста Усмон ясайди. Эртагаёқ у кишига буюртма бераман,” — деб ваъда қилади Юнус ака... Ниҳоят, ярим йиллар ичида қойилмоқом дугор тайёр бўлиб, бутун эрталаб кўлга теккани экан...

“Дача”, яъни Ойбек аканинг дала-ҳовлиси ўн сотиқ атрофида бўлиб, киравериш узун ялангликнинг бор бўйича қалин ток сурхлари билан кўмилиб ётар, бир хилдаги ним пушти узум бошлари мўл-кўл, бироқ уларнинг аксарига “кул тушган”, ачиб, касалланганди. Ишком орқасидаги бор майдонни олмазор боғ эгаллаган, ҳосилнинг кўплигидан дарахт шохлари ерга қадар эгилиб тушган, айримлари синиб ётарди.

Бу манзара беихтиёр кўз олдимда доим белбоғида қинли пичоқ билан тоққайчи олиб юришни канда қилмайдиган, қаерга борса дарахтнинг тарвақайлаб, шох боғлаб кетган ортиқча навдалари борки, тарашлаб “қаддини расо қилиб” юрадиган, колхозда боғбон бўлиб ишловчи Ҳусанбой акамни гавдалантириб юборди. Қариндошларимиз орасида “дарахтларинг Мажнун бўлиб кетибди, буён бу томонларга Ҳусанбой ораламаган, шекилли” деган гап юрар, кўни-қўшнилар эса ҳовлиларидаги мевали дарахтлар кам ҳосил-лилигини акамнинг қайчиси тегмаганлигидан деб билишарди. Мен кўп кузатганман: у киши “патак” бўлиб кетган шохларни аёвсиз кесар, энди бу йилги ҳосилни келаси йил бир қилиб оласизлар, деб қўярди.

Ток сурхларига қараб қўяётганимдан нимадир англаган Ойбек ака:

— Яхшимас, яхшимас, — деб қўйди.

Зарифа опа катта елим идиш олиб келиб, қўлимга тутди ва узум бошларига ишора қилиб:

— Сизсиз ёшсиз болам, узумларнинг касал тегмаганларидан танлаб узинг, — деди.

Ишкомнинг кунгайроқ жойидаги қалин сурхларни қоплаб ётган узум бошларидан бир нечтасини танлаб уздим. Нарироқдаги водопровод сувида чайдим.

Ойбек ака нимпушти бўлиб етилган узумдан бир гужумни қўлига олиб, бизга қарата деди:

— Яхши, яхши, — кейин ишком томонни кўрсатиб, — боғбон йўқ, қараш керак! — у киши ҳар бир сўзни тутилиб талаффуз ётар, шунинг учунми, жумлаларни қисқа гапиришга ҳаракат қиларди.

Шу он мен пайтдан фойдаланиб, хаёлимдан кечаётган гапни айтишга журъат этдим:

– Узумнинг ортиқча сурхлари жуда кўпайиб кетибди. Кун нури тушмай ҳосилни “шира” бостан. Яхшилаб бир хомток қилиш керак!

Гапга Зарифа опа аралашди:

– Шу ишларни қиладиган битта мутахассис – боғбон керак-да!

Мен ҳозиржавоблик билан:

– Ундай одам бор. Чақиртирамиз. Намангандан, – дедим.

Ойбек ака менинг гашимни тасдиқлаган маънода:

– Водий... Яхши, яхши! – деди.

Эртасигаёқ Ҳусанбой акамга телефон қилдим.

– Бу йил куз чўзилади. Токларни ноябрь охирларида кесса ҳам бўлади. Бир кунни мўлжаллаб бориб қоламан, – деган жавоб келди.

Боғ иши деса акамнинг эринмасдан Хитойга боришга тайёрлигини яхши билардим. Айниқса, Ойбек аканинг номини эшитгач, жуда хурсанд бўлиб кетди.

Шу ўринда бундан ўн йилча бурун рўй берган бир воқеани эслатиб ўтишга тўғри келади. Акам боғбонлик касбининг ҳақиқий фидойиси эди. Саксон уч ёшда шунинг “қурбони” бўлган... Велосипедини минволиб, шаҳар марказидан четроқ маҳалла кўчалари бўйлаб кетаётиб, бир ҳовлидаги ток сўрисига ва “патак” бўлиб ётган узум шохларига кўзи тушиб қолади. Тўхтаб, дарвозани қоқади.

Эшикни очган ёшгина йигитча салом-аликдан сўнг “опоқдада” ни ичкарига таклиф этади. Ялангликдаги сунага дастурхон ёзади.

Шу орада хонадон соҳиби ҳам келиб қолади.

– Ўғлим, – дейди акам томдан ошириб “осмонўпар” қилиб қурилган сўритокка қараб, – бунга хўп ҳафсала қипсиз. Лекин жониворнинг ҳосилига жавр бўпти-да! Кун тафти билан шабода керак!

– Шундайку-я, хомток қилайлик десак, шоти – “эшагимиз” калталиқ қилиб турибди, – дейди уй эгаси.

– Бунинг йўли осон – тўрт оёғига ёғоч боғлаймиз-да!..

Ўн қулочча баландликдаги сўритокка мўлжаллаб ясалган “эшак” оёқларидан бири кашакланган жойидан чиқиб кетиб, Ҳусанбой акам юз тубан ерга қулаб тушади. Шифохонада

уч кун ётиб, вафот этади... Синган суяқларининг оғриғидан у қанчалик азоб чекаётган бўлмасин, ўша ишқомли ҳовли эгаси ҳол-аҳвол сўраб касалхона палатасига кириб келганида уни жилмайиб кутиб олганини ва “мени кўяверинг, ёшни ҳам армонсиз яшаб кўйгандик. Токингизнинг навдалари бақувват – серҳосил, нави ҳам яхши, хомтоқ қилдириб кўйинг!” деганини ўз қулоғим эшитганман...

Кузнинг ўрталарига бориб биринчи қиров тушди. Токлар барги лов-лов ёнаётган тандирдаги олов мисол алвон тусга кирди. Худди ўша кунлар Ҳусанбой акам поездда Тошкентга етиб келди. “Ётоқ”дан нари тўғри шаҳардан четдаги Ойбек аканинг “дача”ларига чиқдик.

Акам бемалолроқ ишлаши учун энг аввало ёғоч тахтадан пишиққина “эшак” – сўри ясади. Унга чиқиб олиб, ўтқазилганидан бери қайчи кўрмаган ток сурхларини бир четидан қиртишлай кетди. Худди сочини елкасига тушириб ўстирган шаҳарли “стиляга” қишлоқ сартароши кўлига тушиб қолгандай...

Кечга яқин ишдан қайтган Зарифа опа доим ним қоронғиликка чўкиб ётадиган яланглик юзи кеч кузнинг офтоб селига бурканиб ётганига, тепада қизларнинг қиқ сочидай қилиб тараб кўйилган ток навдаларига кўзи тушиб қувониб кетди.

Беихтиёр:

– Танимай қолдим-ку! Бу ўзимизнинг ўша дала-ҳовлими!
Э, барака топинглар, – деб юборди.

Ойбек ака опани қарши оларкан:

– Яхши, яхши, – дея бир акамга, бир ишқом томонга кўллари билан ишора килди.

Акам кечки дастурхонга фотиҳа ўқилгач, соат тўққизда жўнайдиган поездда қайтиб кетиши кераклигини айтиб, хонадон эгаларидан рухсат сўради.

Ойбек домла миннатдорчилик билдириб, акамга пул бермоқчи бўлганди, у киши олмади.

Шунда Зарифа опа:

– Ойбек кўлини қайтарманг, хафа бўлади, – дегаларидан сўнг акам битта беш сўмликни олиб:

– Мана шу табаррук пулни эсдалик қилиб доим ёнимда сақлаб юраман, – деди-да, Ойбек ака кўлини сиқиб хайрлашди.

Акам перронда вагонга чиқаркан, ёнидан чарм филофли янги ток қайчи олиб, қўлимга тутди:

— Манаву, доим сумкангнинг бир четида юрсин. Домланинг боғларидаги дов-дарахтларига қараб тур. Олмалар анча тарвақайлаб кетибди. У кишининг дуосини ол!

Шундай қилиб, шаҳардан четроқда жойлашган буюк адибнинг дала-боғидан ҳар ҳафта хабар олиб турадиган “боғбон” бўлиб қолдим.

Бу ерга кўп таниқли ижодкор, адабиётшунос олимлар келиб туришар, Ойбек акани толиқтириб қўймаслик ёки қимматли вақтларини олмаслик учунми, гурунглари қисқа бўларди. Шу билан бирга, домланинг савлати босса керак, келганларнинг кўпи ниҳоят сипо тортиб ўғирар, улар деярли овозларини қаттиқроқ чиқаришга ҳам журъат этолмаётгандай туюларди менга.

Лекин баъзида сирли бидонда сут кўтариб, дарвозадан тўғри кириб келганича Ойбек аканинг рўпарасига ўтириб оладиган Маматчол деган қария ўзини жуда эркин тутар, шундан кейин ярим соатлар чамаси дала-ҳовли гулдураб турарди. Бу отахон қулоғи оғирроқ бўлганиданми, шанғиллаган овози билан раис томорқа бермаётгани, қўшнисининг “ҳаром ўлгур” сигири савзи эккан эгатларни пайҳонлаб кетганигача қолдирмай арз-дод қилар, охири “сал вақтингизни олиб қўйдим-а, энди узр, сиз катта одам...” дея қўлини кўксига қўйганича таъзим қилиб чиқиб кетар, Ойбек ака унинг орқасидан чехраси ёришиб қараб қоларди.

Комил Яшинни биринчи бор кўрганимда ўз кўзларимга ишонмаганман. Жуда ҳокисор, содда одамларга хос сиполик билан эшикдан кириб, Ойбек акадан ҳол-аҳвол сўраб, бир пиёла чой ичар, турли нашриётлар, янги босилиб чиққан китоблардан ташлаб кетарди.

Зарифа опанинг шу кишига муқояса қилиб айтган гапи ҳамон эсимда: “Маматсугчининг бир кунлик шовқини Яшин домла учун бир умрга етиб ортади”.

Бу ўхшатишни эшитиб, Ойбек ака қотиб-қотиб қулганди.

Бир кун келсам, “дача” дарвозасига тақалгудай кўндаланг бўлиб ёнвериди хас-хашаклар осилиб ётган икки филдиракли арава турибди. Унинг шотиси орасига қоринбоғ билан маҳкам танғиб боғлаб қўйилган тиррақи эшак ҳорғинликданми, қулоқларини шалпайтириб, калласини ерга қадар эгиб олган, бўйни, жағи аралаш солинган юганининг қайиш нўхтаси ўртадаги дарвоза қаноти қабзасига омонат боғлаб қўйилганди. Ўнг томондаги алоҳида эшикчадан бир амаллаб ичкарига кириб олдим-у ошхона рўясиди Ойбек ака билан ўтирган Мамат чолга кўзим тушди. Бориб сўрашдим.

Зарифа опа “Маматсутчи” деб атайдиган бу одамга дурустроқ назар солмаган эканман: жуссаси ихчамгина, чўққисоқол, қарашлари ёш болалардай беғубор, юзларида нимтабассум балқиб турадиган манаман деган деҳқон, даланинг далли кишиси эди. Рассом Абдулҳақ Абдуллаевнинг машҳур “Яхшибой ота портрети” даги ёрқин тароват мана шу одамда мужассамга ўхшаб кўринди, менга. Ёқавайрон оқ яктаги, эскигина тўрт гулли дўпписини бир томонга қийшайтириб, чап қулоғига бир тутам райҳон шохчасини қистириб олгани ҳам ўзига ярашиб турарди.

У кафтига солинган носвойни ярим очилган оғзи томон яқинлаштирганди, ток сўрисиди осиелик турган симқафасдаги какликлар кетма-кет сайраб қолди.

Маматчол носни ҳам унутди. Кафти даҳанига яқинлашган жойда қотди. Кўзлари катта-катта очилди. Мошгурунч калта қошларини чимириб, бошини сайроқи какликлар томон ўтирди. Гўё чолнинг бутун вужуди қулоққа айлангану, сеҳрли куйдан завқ олаётгандай эди.

Бир пайт у тилини ликиллашиб, қийқириб юборди:

– Оҳ-оҳ, оҳ-оҳ! Булбул бўп кетларинг-е! Модасини чақиряпти, модасини!

Ойбек ака ҳам сўхбатдошининг кутилмаган бу шавқли хатти-ҳаракатидан руҳлангандай тасдиқ маъносиди:

– Ҳа, ҳа! – дея унинг шодон юзларига қараб қўйди.

Бироқ Маматчолнинг ғайритабиийроқ оҳангда чикувчи ингичка товуши какликлар шаштини қайтарди шекилли, бирдан сайрашдан тўхтади.

Қария чала қолган гапининг давомини бошлади. Энди унинг сўзлари чучуқроқ эшитилар, бу тили остига ташлаб олган бир кап носвойнинг таъсири эди.

— С-шу десайгиз, сиз жуда катта одам, ҳукуматдан тотиб ҳамма бияди. Қимматти вақтийиз омай деман-у, бўмайди-да! Буни келинга атсамам бўлайдию, у киши ишли одом... Майли, сизга айтақолай — говмуш ўли-иб қо-оди!

Ойбек аканинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди:

— Қачон?

— Кеча. Энди сут йўқ. Шунини учун қуруқ келдим.

— Қандай қилиб ўлди? Нега?

Чол бошини сарак-сарак қилди:

— Э, кўшни, сиз сўяманг, мен атмай! — у оғзида носвойни бир четга тупуриб, елкасига ташлаб олган лунгида лаб-лунжларини артди, — бир пақирни қулоғидан қилиб сут берарди, жонивор! Ҳали ёш, бақувват эди. Бир ойлик боласи қолди. Агар шундай бўлишини билганимизда оғилга опкириб, маҳкам қип боғлаб кўярдик. Чол-кампир гафлатда қолдик... Ҳа, қандай қип ўлганини сўраяпсиз-а! Мен сизга бир бошдан айтсам, анаву катта даҳанага сув келадиган Захариқнинг юқорисида томорқамиз бор. Олдинги раис яхши одам эди. Қамишлар ўсиб ётадиган ботқоқликни қуриб, экин-тикин экаверинг, деб бериб қўйганди. Ҳозир жа бошқача бўлиб кетган. Экинлар ҳосилга кира бошлаганда эчки, сигир кириб кетмасин деб мол-ҳол, кўрпа-тўшакни ўша ёққа олиб чиқиб кетамиз. Кичкина уйча ҳам тиклаб қўйганмиз, ўша ерда турамиз. Бу йил қовоқ билан мош-лўвия роса бўлган. Хирмонни кўтарганда сизларга ҳам олиб келаман... Олдинги кун кечаси денг, говмушимиз арқони ечилганми, ёки қозиқни ўзи суғурганми, калхўзнинг янги барралаб турган бедазорига кириб кетган. Кўзи очлик қилиб, хом бедани еяверган... Эрталаб даланинг қоқўртасида қорни шишиб, дўмбира бўлиб, ағанаб ётган ҳолда кўриб қолдик. Кампирим якка-ю ёлғиз ўғлимиздан “қора хат” келганда ҳам бундай дийдиёлаб йиғламаганди. Қўй, худонинг хоҳиши экан, олгандан кейин бериб ҳам қолар деб, аранг юпатдим. Бир амаллаб зовур этагидан хандак кавлаб кўмдик, говмушни. Эҳ, говмушмисан, говмуш эди. Сут эмас, қаймоқ берарди.

Чол сўзларини диққат билан тинглаб ўтирган Ойбек ака унинг елкасига қўлини қўйиб, юпатган бўлди:

– Кампирга бориб айтинг, йиеламасин. Сигир топилади...

– Мен энди борай. Сиз ҳукуматнинг каттакон одомисиз.

Анча вақтингизни олиб қўйдим! – дея у ўрнидан турмоқчи бўлганди, Ойбек ака бир пиёла чой куйиб узатди-да, ҳозир дегандай ошхона ёнидаги уй томон кетди. Кўп ўтмай қоғозга ўроғлиқ нимадир кўтариб чиқди, чолга яқинроқ келиб, яктаги чўнтагига солиб қўйди.

– Ие-ие, нима қилиясиз? – Маматчол сакраб ўрнидан туриб кетди ва бир кафти билан чўнтаги устидан пайпаслаб, – Бу нима? – деб сўради.

Ойбек ака сирли гап айтаётгандай оҳиста шипшиди:

– Говмуш сигир! Кампирга олиб беринг!

– Йўқ, йўқ, деҳқончилик яхши бўлган. Ўзимиз бир амаллаймиз, қарздан кўра...

Ойбек ака:

– Қарз? – деди-да, чолнинг юзларига бир лаҳза тикилиб қолди, сўнг “йўқ” деган маънода бошини қимирлатди, – Камиирга, кампирга, – деди.

Қария юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан қўзғалган чоқ кафасидаги какликлар яна сайрай бошлади. Чол ўша томон қизиқсиниб қаради ва Ойбек акага яқинроқ келиб деди:

– Беозор, бир-бирига вафоли жониворлар. Илгари менда ҳам бўларди. Ишқивозликка боқардим. Булар тоғдан-а? Ўша ёқдан тутиб келинганми?

– Йўқ, — бош чайқади Ойбек ака, — паркентлик дўстлардан, сизга ўхшаган қария бир отахондан совға.

– Сайраши зўр... – Маматчол ўзича яна бир нималардир дея дарвоза томон кетди.

Анча “куруқ”, жазирамали келган саратон кунларининг бири эди. Сочини устарада шип-шийдам қилиб олдириб юрадиган, шунинг учунми афт-ангоридан кўра откалла бошидаги тўрт гулли дўпписи аниқроқ кўзга ташланиб турадиган Маҳкам ака деган ўрта яшар киши эрталабдан лоҳасланиб, қўлидаги рўмол билан елпиниб ўтирибди. У Ойбек аканинг ҳайдовчиси бўлиб, назаримда жуда қўпол, димоғдор одам эди. (Ахир, кимсан, Ойбекнинг шофёри!)

Бир пайт шу одам мени чорлаб қолди:

– Ҳой, ука, жуда куйди-пишди йигит экансан. Ишингни тўхтат, кел, чойни бирга ичамиз.

Ошхона томондан Зарифа опанинг товуши эшитилди:

– Ҳа, келақолинг, овқатни сузаяпман.

Тушлик қиларканмиз, гурунг орасида опа:

– Ойбек кўп ишляпти. Толиқиб қолиши мумкин.

Бироз чалғитиш учун қир-далали баҳаво жойларни айлантириб келиш керак! – дея Маҳкам акага ўтирилди.

Шофёр:

– Ҳўп бўлади, – деди-да, бироз андаргумон сўз айтди.

– Қарга борсак экан. Бўстонлиққами, Оҳангарон қирлари томонгами?..

– Лекин, – дея мен беихтиёр гапга аралашдим, – баҳаволикда Паркентга етадигани йўқ. Қир-адирлар орасидаги боғларни бир айланиб келгач, мириқиб ҳордиқ чиқарса бўладиган сарҳовузли оромгоҳ ҳам бор.

– Фақат одамларни ортиқча ташвишга қўймаслик керак, – деди Зарифа опа, сўнг таъкидлагандек қўшиб қўйди, – Ойбек бир ўзини деб бошқаларни ташвишга қўйишни хоҳламайди, дам олганчалик ҳам бўлмайди.

– Ўша мен айтаётган жой тинч, гала-говурсиз катта боғ ичида!

– У томонларни кўп айланганмиз, яхши жойлар! – фикримга қўшилган бўлди Маҳкам ака ва деди, – демак эртага эрталаб Паркент томонларга жўнаймиз. Ҳамроҳ қилиб, бу укамни ҳам олакетамиз...

Дарвоқе, Ойбек ака қафасдаги кактикларга ишора қилиб, Маматсугчига “дўстлардан” деб қўйганида шубҳасиз, содда

ва танги боғ қоровули Раҳматбувани, пакентлик шифокор Бўрибой-у унинг қадрдон дўсти Афандинамо Шоюнус “тақачи”ни назарда тутганди. Чинданам улар қайсидир фазилятлари билан қисқагина мулоқот асносида зийрак адиб кўнглига яқин бўлиб қолгандилар. Яна Ойбек домла “дўстлар” деганда “Китобга арзирли раис Эгамберди, “агитатсия-пропоганда” ишларининг фидойи дастёри Маъмур акаларни, туякаш сарбон Айтбой оғаларни ҳам назарда тутган бўлиши мумкин.

Буларнинг барчаси менинг эски қадрдонларим. Ҳар бири билан танишувимнинг қизиқарли ўз тарихи бор...

Мана, ниҳоят, эрталабдан Паркент сафарига отланиб, йўлга тушдик.

— Бу томонинг йигитига ўхшамайсан, ука! Паркентликларнинг аксарияти Бўстонликдаги хумсонликларга ўхшаб сарғишдан келган бўлади. Буни Искандар Зулқарнайнга боғловчилар ҳам йўқ эмас! — Шофёрнинг бу сўзлари мен учун кутилмаган янгилик эди.

Унга қараб:

— Буни сиздан биринчи эшитишим, — дедим-да, беихтиёр кўз ўнгимда ранги-рўйдан тортиб, патила-патила сочлари ўсиқ қалин қошларигача сарғишдан келган истараси иссиқ Бўрибой, сўнг ҳаяжонланиб гапирганда юзлари таранглашиб, қизғиш тортиб кетадиган Шоюнус акалар гавдаланади. Ҳатто чеҳраси доим “бўғриқиб” турадиган Эгамберди раис ҳам...

Орқадан хаёлга чўмиб, жимгина келаётган Ойбек аканинг шодон овози эшитилди:

— Ҳа, ҳа, Маҳкам кўп нарсани билади!

— Ойбек ака, — дарров у кишининг гапига қўшимча қилди шофёримиз, — бу укам ҳам анойилардан эмасга ўхшайди. Пиркентни биздан яхшироқ билади-ёв...

Аслида Маҳкам ака икковимиз Зарифа опа тайинлагандек гап-гаштак билан Ойбек акани бироз “чалғитиб” кўнглини ёзиш пайида сафарга отлангандик. Шундан фойдаланиб ҳозир биз мўлжални олиб кетаётган томонларга илк бор қачон келганим-у у ердан орттирган таниш-билишлар ҳақида мухтасаргина қилиб гапира бошладим.

Тиббиёт олийгоҳига кириш илинжида бўлган йигит Бўрибой билан катта шаҳарда кеча бошлаган мусофиротнинг дастлабки кунлари танишиб қолганман. Тошкентнинг Қоратош даҳасидаги ёлғиз, кекса онахонникида ижарада туриб, кириш имтиҳонларига бирга тайёргарлик кўрганмиз.

Талабалик “унвони”ни Паркентда, Бўрибойларникида нишонладик. Ўшанда бу маскан кўзимга худди адабиёт дарсликларида тасвири босилган Навоий бобомиз таваллуд тошган юрт – Ҳирот шаҳрининг айнан ўзига ўхшаб кўринган.

“Қишлоқ” (бу сўзимдан ошнам бироз ранжигандай бўлиб, Бобур Мирзо ўз даврида Паркентни “шаҳар” деб атаганини таъкидлаб, менга танбеҳ берганди)нинг кунчиқар томони баланд кўрғон деворига ўхшап тепалик ўраган бўлиб, унинг этакларида шаҳар ястаниб ётибди.

Бўрибой ҳовлимиздаги баланд айвондан туриб қарасангиз, худди Ҳиротни кўргандай бўласиз, дерди. Гапида жон бор экан.

Биринчи сафарим чоғидаёқ, Паркент ва унинг хушчақчақ кишилари билан танишиб, анча-мунча дўстлар орттирдим.

Ошнам шифокорлик дипломини олгач, шу ердаги марказий касалхонада ишлай бошлади.

Паркент ўзи дўшпадаккина бўлиб кўрингани билан атрофини ўраган тоғ-тошлар орасида ўнлаб катта-кичик қишлоқ-овулар яшириниб ётади. Байрам, дам олиш кунлари ҳар томондан одамлар чумолидай ёпирилиб келади, бу ерга! Ҳаммаёқни гавжумлик, ғала-ғовур босади.

Бўрибой азалдан қувноқ, лутфу қарам билан “гапни қаймоққа қориб” (Шоюнуснинг ибораси) гапирадиган, шунингдек, ўз касбининг фидойиси эди. Тез орада мухлислари, ихлосмандлари кўпайди. Яқин атроф тоғлар ичкарасида “Кўли енгил дўхтир” бўлиб танилди.

Бўрибойнинг ўзи ҳам бирон одам ҳаста бўлиб ётгани дарагини эшитса, қор-ёмғир демай, яёв ёки от-уловда доридармон жомадончасини кўтариб унинг ҳузурига етиб борар, илҳақ нигоҳларни қувончга тўлдириб, дардга малҳам бўларди. Ўзим кўп марта уловим (“Ява” русумли мотоциклим)га мингаштириб кир-адирлар оша Санганга-у

Кумушкон, Заркент-у Намданак томонларга “тез ёрдам” кўрсатишга олиб борганман. Бундай пайтлар латифанамо хангомалар ҳам бўлиб турарди: бир куни Кумушкон тоғлари ичкарасидаги ўн-ўн беш ўтовдан иборат овулга келганимизда ёши бир жойга бориб қолган отахон бемор ётган кампири қолиб “дохтур болам, дорингни анаву ёшроқ женгенга ишир” деб туриб олгани, дуркун “женге” чолнинг иккинчи хотини бўлганлигини оғайним билан тез-тез эслашиб турамыз.

ЭГАМБЕРДИ ОҚСОҚОЛ

Бўрибойлар хонадони жойлашган тепаликка қараб ҳар куни эрта тонгда баргранг “Газик” биғиллаганича овоз чиқариб, кўғарилиб келади-да, идора рўясидаги ялангликда тўхтайди. Машинанинг орқа эшиги очилиб, бақбақалари аралаш икки юзида даканг хўроз тожидай қон кўпчиб турадиган эллик ёшлар чамасидаги киши эринчоқлик билан хиром этикли оёқларини осилтириб ерга тушади. Кўпчилик уни “оқсоқол” деб ҳам атайди.

“Оқсоқол” дастлаб учрашган одамда ҳафсаласиз, боқибегамроқ киши сифатида таассурот колдириши турган гап. Мен биринчи кўрганимда шундай хаёлга борганман.

Бироқ, раис билан яқинроқ мулоқотда бўлиб, гурунгини олсангиз ишнинг кўзини биладиган мулоҳазали одам эканлигига амин бўласиз.

Бўрибой оғайним: “Эгамберди ака кўмирга ўхшаб “сингиб” ёнадиган раҳбар, уни сал кўзгаб қўйсангиз, ичидан лаҳжа чўғи чиқади” деб бежиз айтмасди.

Бу гапда жон бор: Паркентга киравериш катта асфальт йўлининг икки томонига қаторасига экилган баланд дарахтларга “қайроқи” ток сурхлари чирмаштириб юборилган. Шохма-шоҳ осилиб ётган узум бошлари ўтган-кетган одамни лол қолдиради. Айниқса, куз офтобида қирмизи ранг олиб, то биринчи қор тушгунча ҳам товланиб туришининг ўзи бир мўъжиза!

Ёки бутун мамлакатда қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш сиёсати авж олдирилаётган, техникага қарши “эскилик тарафдорлари” бўлган раҳбарлар “консерватор” тамғаси билан оқ калтак-қора калтак қилинаётган бир пайтда Паркент кўчаларидан бўйнига осилган қўнғироқчаларни жаранглатиб туялар карвонининг ўтиши замон талабига муғлоқ зид бир ҳол! Сиёсий жиҳатдан “феодализм даври”ни қўмсашдан бошқа нарса эмасди. Бироқ, Эгамберди раис “йўлини топиб” шунга эришган. Албатта, осонлик билан эмас!

Бозор томон яқинлашиб келаётган карвон кўнғироқларининг овози темирчи уста Шоматнинг ажиб феъл-атворли танти ўғли Шоюнус қулоғига чалиниши билан у қўлидаги босқонни бир четга қўяди, узун илгакли симда осиелик турган чит рўмолни олиб, шоша-пиша бўйин аралаш пешанасидаги реза терни артади. Сўнг “озгина дам олайлик, ада” дейди-да, ярим белча пастда жойлашган устахонадан бир сакраб, тинимсиз одамлар ўтиб турган йўлак беткайига ўзини отади. Мисгар оғайниси билан ишқивозликка ўн икки туяга етадиган қилиб ясаб берган кўнғироқчалар садосига маҳлиё бўлиб, қараб қолади.

Ниҳоят, ҳорғин, қари хаचери устида мудраётгандай қилт этмай келаётган карвонбоши — Айтбой оғага тегажөөлик қилади:

— Ҳей, оқсоқол! Тоғдаги ўроқчиларингиз туяларга сомонни эшлаб босишолмабди... Мен саранжомлаб ҳар бирига ўтгиз қанордан юклаган бўлардим.

Чол “жияклари” қизаринқираган кичкина кўзларини пирспиратиб:

— Сенга тенг кеб бўлами! Ҳеч ким қилмаган жумушларди қиб журасан-ғўй! — дейди-да, эшагини тезроқ юришга ундайди.

“Кап-катта, бола-чақали” Шоюнус эса, отаси “Ҳо-ов, анқов!” деб чақирмагунча туялар карвони ортидан кўз узмай қараб туравереди.

Содда, очиққўнгил, юз-кўзларидан доим кулги ёғилиб турувчи, онаси фақат одамларга хурсандчилик улашиб юриш учун туққандай полвонкелбат, шу билан бирга бироз “девонавор” роқ бу йигитни Паркентда кўпчилик яхши билади. Ёши Бўрибойдан бироз “улуғроқ” бўлса-да, унинг синфдош оғайниси. Шубҳасиз, оғайнимнинг оғайниси бўлгач, менга ҳам яқинлиги бор.

Чинданам Айтбой оға айтганидек, “ҳеч ким қилмаган ишларни қилиб юриш” бобида Шоюнусга тенг келадиган бу яқин атрофда топилмаса керак: бир куни оқшом пайт Паркент бош кўчасининг у томони-ю бу томонини эгаллаб, ҳатто ён-вердаги дарахтлар шохини тортқилаб маккажўхори

поялари босилган улкан бир нарса силжиб кела бошлади. Уни на машина, на аравалигини билиб бўлар, худди баҳайбат гарам ўзича ҳаракат қилаётгандай эди... Йўловчилар тумтарақай бўлган, рўпара келиб қолганлар машина-уловини ён йўлакларга бурган, хуллас ярим ўткинчи сарсон, ярим ўткинчи ҳайрон эди.

Кўча қоидаси бузилган ҳар бир жойда ҳозир-у нозир Эргаш милиса ҳарчанд хуштагини чуриллатмасин, гарам силжишда давом этарди. Ниҳоят... йўлнинг бурилиш жойига келганда тўхтади. Бир-бирига “кашак” қилиб ортилган бўлиқ макка поялари орасидан дўриллаган овоз эшитилди:

– Эргаш, ўнг томонга қараб қўй, машина йўқми? Ҳовлига етиб олай!

Бу – Шоюнус эди.

Шундан кейин унинг кажавали “Урал” мотоциклига бир машина юк ортгани овоза бўлганди.

Ҳатто бир марта Эгамберди раис “енгил-елпи” юкли туяларни кўриб, Айтбой оғага:

– Битта туянинг мотоциклчалик ҳам кучи йўқми? – дея танбеҳ берган дейишади.

Айниқса, Шоюнус моҳир тақачилиги билан атрофдаги қишлоқ-овуларда номи машҳур.

“Эшакдай шартаки ҳайвон зотини “дор”га боғлаб ўтирмасдан, отни эса ёлғиз ўзи (одатда уни тақалаётганда ёрдамчи орқа оёғини думи билан ўраб маҳкам ушлаб туради) тақалаб ташлайверадиган устаси фаранг” деб таъриф беради кўпчилик мижозлар.

Албатта, бу ҳамду саноларда муболаға йўқ эмас. Бироқ Шоюнус уч йил ичида (отаси бу ҳунарни энди сен давом этгир дея оқ фотиҳа бергандан кейин) тақа қоқишнинг “пири” бўлиб кетгани рост.

“Менинг йўриғим бошқаларникидан осон: овора бўлиб “темир улов” баллонини ечиб, ямаб, ел бериб ўтирмайман, михлаб қўяқоламан, холос” деб ҳазил гап қилиб юради.

АЙТБОЙ ОҒА

Қаторлашган туялар карвони қиялама йўлдан юқорига ўрлаб, тепалиқдаги идора олдиға яқинлашиб келган сари кўнғироқлар овози яқин-атрофда қаттиқроқ акс-садо бера бошлайди, Паркентни тўлдириб, эски замоннинг файтонлари ўгаётгандай бўлади.

Бундан қулоқлари динг бола-бақралар югур-югур қилиб қолишади. Кўчаға ўзларини уриб, дарвозалар остонасига симёғочдаги қалдирғочдай тизилиб, ўтириб олишади. Туялар яқинлашишини кутишади. Хўп қизиқ томоша-да, худди кинодагидай!

Жуссаси ихчамгина, шунга яраша кафтдай юз-у чўзинчоқ даҳани остини бир тутамгина сийрак соқол қошлаган, миптиллаган кўзлари зехн солиб қараган кишиға қарчиғайдек ўткир боқувчи, айни пайтда овози ҳам шаштли Айтбой оға етовидаги карвон идора майдончасига етиб келгач, бироз тин олади. Қария “йўл бошловчи” — умрини яшаб ҳорғин ва бепарволикка кўника бошлаган хачир уловининг тизгинини бир томонға торғади. Жонивор итоаткорона бошини қайириб, йўлга кўндаланг ҳолда туриб олади.

Қаторни бузмай тартиб билан келаётган карвон бўйлаб жонланиш сезилади. Шундан кейин туялар ниманингдир илинжида туртиниб-суртиниб олдинға интиладилар. Карвонбошидан бирон рўшнолик кутгандай кўпикли лаблари билан кавшаниб, бўйинларини осмонға чўзганча тек турадилар.

Қисқа муддатли шу норасмий “маросим”дан сўнг жониворлар бирдан узун бўйинларини пастға солинтиради. Қария эгар ёнбошидаги хуржун кўзидан эски чит рўмолни олиб, унинг туғунини бўшатади, битгадан бўлакланган “калла қанд” ола бошлайди. Туялар эпчиллик билан лабларини чўзиб, ўз улушларини илиб олгач, яна кавшанганча саф бўлиб, пастға эниб йўлни давом эттиради.

(Айтбой оға цирқдаги ҳайвон ўргатувчиларнинг бундай йўриғини қандоқ йўллар билан ўзлаштириб олганини ҳеч ким билмайди. Бироқ ҳар ойда туялар учун озуқа деб омборчидан қанд олиб туришиға раис қарор чиқариб бергани кўпчиликка маълум. Лекин шу ҳам осонликча бўлмайди:

Тошканбой хўп яхши йигит-у, “бошбух” лигига боради-да!
“Туяларингиз қачон қандга тўяди?” деб, баъзан зам-зама қилиб қўяди).

Карвон ярим чақиримча наридаги чорва учун қишки ем-хашак жамғариладиган саройга яқинлашиб келгач, унинг катта, сербар тахталардан ясалган икки қанотли дарвозаси ланг очилади. Туялар тўғри хас-хашак, пичанлар тоғ-тоғ бўлиб турган ғарамлар рўпарасига келишади. Уларга қамчи ўқталиб, бақир-чақир килишнинг ҳожати йўқ, карвонбошининг хиёлгина имоси билан ўзлари чўк тушадилар-да, яқинда сийлов тариқасида берилган ширинлик мазасини қайта тотаётгандай бепарвогина кавшаниб ётаверадилар.

Қисқа муддат ичида юқлар тушириб олинади.

Карвон яна қўзғалади. Сўқмоқ йўллар оралаб тоғ этагидаги қир-адирларга, ўрим-йиғим авжга минган буғдой-зорлар пайкали томон йўлга тушади.

Мана, бир неча йилки, икки-уч ойлик қиш тинимини демаса, карвон гимирлагани-гимирлаган. Ғалладан кейин пичан мавсуми бошланади. Сўнг лойғарчиликдан машина-тракторлар юролмайдиган бўлиб қолган сўқмоқлар бўйлаб олис манзилгоҳлардаги чўпонларга керакли озиқ-овқат ва бошқа анжомларни етказиб бериш... Хуллас, туяларнинг ҳам, унинг сарбони Айтбой оғанинг ҳам тиними йўқ. Лекин қария бундан нолимайди. Ўз кўнглидаги ишни топиб олганидан хурсанд... Туяларнинг бир маромда қадам ташлашларига монанд улар бўйнидаги кўнғироқчалардан чиқаётган овозларга маст бўлиб, қари эшагига ўтирганича кетаверади. Бу унинг учун биров машаққатли юмуш бўлса ҳам сурурли, ўтган ёшлик даврларини эслатиб юборади: уруш бошланган йили тенгдошлари қатори уни армияга олишмади — чап оёғини сал оқсоқлаб босарди. Туя қўшиладиган колхоздаги учта аравадан бирига бириктириб қўйишди. Тўрт йил мобайнида шу четан аравани тортиб юрадиган жонивор билан нимаики иш бўлса, қилишди. Айниқса, ғалла ўрим пайти ўн беш чақиримча наридаги Янгибозорда жойлашган “Заготзерно”га буғдой ташшишар (э-ҳа, шунча масофага тоғ-тош оралаб ўйдим-чуқур сўқмоқлардан ҳар кеча-кундузда икки-уч марта бориб келишнинг ўзи бўладими!), икковлари ҳам чарчоқдан ҳолдан тойишар, баъзан Нортуя (уни эркалаб

шундай деб чақирарди)нинг почалари ости шишиб, оғзини қўшиқ босар, оёқларини кўтаролмай дармонсизликдан чўккалаб қолаётган пайглари бўларди... “Айналайин Нортуюм, озгина чидагин, мана, уруш ҳам охирлай деб қолди. Худонинг марҳамати кўп, ҳали ёруғ кунларга етишамиз. Бўйинтуруқдан шилиниб, яғир бўлиб кетган гарданларингни, яра-чақа тошган ўркакларингни шифобахш дорилар билан ўзим даволайман, ундан кейин парваришингни жойига қўйиб, бир боқайки, ҳамманинг сента ҳаваси келсин... Устинга сулув аёллар тиккан чиройли, жимжимадор сарпо ёпаман, бўйинларингга кумушдай ялтиловчи қўнғироқчалар осаман...”

Қарангки, Айтбойнинг илтижолари ижобат бўлди: уруш тугаган кундан эътиборан Нортуюни аравага қўшмади. Асраб-авайлади. “Мол дўхтир” топиб келиб, яраларини даволаттирди, яхши боқувга қўйиб, парваришлади. Шундан кейин унга эт битиб, баданлари таранглашди. Ҳатто сайл олди бир мусобақада ўзидан ёшроқ туяларни ортда қолдириб, соврин олди. У қайтадан ёшараётгандай эди... Қўшни овулнинг сулув қизи Айнурани бўйнига қўнғироқлар осиб ясатилган Нортуюда “олиб қочгани”ни ҳамон ширин бир тушдай эслаб юради... Афсус, кейинчалик колхоз иккига бўлинди-ю, Нортую қўшни “Коммуна” лилар қўлига ўтиб кетди.

Кейин, кейин... машина, тракторлар кўпайиб, туяларга одам қарамай қўйди. Улар унутилган эски буюмлардай кераксиз бўлиб қолди, гўё...

Дарвоқе, неча марта колхоз катталари ҳозир миниб кетаётган мана шу уловини “хачирингиз қариб, шарти кетиб, парти қопги, уни қирга ташлаб келинг, сизга зўр саман йўрға берайлик” дейишди. Кўнмади. Гижинглатиб той минадиган даври қопгимми! Шу “Нортой”имнинг ўзи яхши, қарвон етови ҳадисини олган, деди. Қолаверса, Айтбой оғашунча йил хизматини қилиб келган беозор бир жонзотни энди қариб куч-қувватдан қола бошлагани учун яйдоқлаб, хувиллаган дала-даштга ҳайдаб юборишга қандай журъат этсин! Шу инсофданми? Қаҳратон қиш кунлари тоғлардан “у-ув” тортиб, тушиб келадиган қашқир-у оч бўриларга тириклай ем бўлиш қандай даҳшат... Умуман ҳалол меҳнат билан оғирингни енгил этиб келган нимаики жонзот бўлса, вақт ўтиб ундан воз кечиб юборишни ақл бовар қилмас инсофсизлик дея тушунади, қария.

Мана, туялар йил сайин камайиб бормоқда. Ййловларда, яқин-атроф овул кўчаларида кўринмай қолди, ҳисоб.

Бу ҳолни фақат Эгамберди оқсоқол пайқади. Хушёр, мулоҳазали одам-да! Барака топсин.

У колхоз фаолларини ййғиб, мажлис ўтказди. Заҳматқаш, беозор ҳайвон бўлган туялар ҳақида айнан унинг юрагини ўрғаб юрган гапларни айтди.

Сўзига якун ясаб:

– Нимага, бирон дарахт ёки экин турини йўқ бўлиб кетиш хавфи туғилса, агроном-олимлар бонг уради-ю, биз шундоқ кўз олдимиздаги жониворлар тақдирига бефарқ қараб турамиз, – деди-да, Айтбой оғага қаради, – мана, бош чўпонимизнинг гапларига қараганда, бизда бор-йўғи ўн икки бош туя қолган холос. Буларнинг бари бир нечта машина ўрнини босиши мумкин. Оғанинг ўзи туя карвонини бошқариб, ўнта шофёрнинг юмушини бажараман деб, ўтирибди.

– Ҳай-я, туяларда нима айб! – раис сўзини маъқуллаган бўлди қария ва кўшиб кўйди, – болаларимиз туя нелигин билмай ўсмасин!

Хуллас, ўша куни чорвачиликнинг кичик бир тармоғи сифатида туячиликка ҳам эътибор қаратиш ҳақидаги раис киритган таклифни ҳамма бир овоздан маъқуллади. Туяларга “карвонбоши”лик вазифаси Айтбой оғанинг розилиги билан унинг зиммасига юклатилди.

Мана ўн йилдан ошяптики туя карвонининг доврўғи кўп жойларга ёйилган.

Бундан хабар топган ҳар нарсадан кўз-қулоқ “Ўзбек-фильм” киночилари ҳам ашқол-дашқолларини машиналарга юклаб, Тошкентдан чиқиб келадиган, туялардан бир нечтасини танлаб олиб, қачонлардир навқирон ййғит Айтбой орзу қилганидек заррин сарполар “кийдириб” устига сербежим кўшкли тахтиравонлар ўрнатиб, кинога туширадиган одат чиқаришди.

Ҳитто бир марта ўшаларнинг бошлиғи “хизмат ҳақи” ўрнида ҳар туяга бир қопдан-ўн икки қоп оқ қанд келтириб, қандайдир харажатлар қоғозига кўл кўйдириб олган, ўшанда жониворлар бир йилча мазза қилишганди...

Баъзан Бўрибойлар ҳовлисидан чиқаётиб, идора қаршисида Эгамберди акага рўпара келиб қолардиқ.

Раис аввал:

— Э, дўхтир, — деб Бўрибойдан ҳол-аҳвол сўрар, сўнг менинг кўлимни олиб, — қалай, зерикиб қолмаяпсизми? Колхоз дала-боғларини бир айлантириб келай, — дерди.

Мен миннатдорчилик билдираддим.

Бир куни “оқсоқол” аста юриб, қаршимга кела бошлади ва хурсанд бир кайфиятда гап қотди:

— Сизга қойил, қаламингиз ўткир экан. Азизахон довруғини бутун республикага ёйиб юбордингиз. Аввал радиода тинглагандик. Мана, энди матбуотда ҳам чиқибди, — у кўлидаги газетани ёзиб кўрсатди-да, елкамга кўлини кўйиб, тасдиқ маъносида деди, — жуда тўғри ёзгансиз, ҳақиқий, ҳаммага ўрناق, машғал жувон. Ёшлигида ҳам олов бўлган!

Мен раҳмат деб улгурмагандим, бир зумда қаердандир пайдо бўлиб қолган партком Маъмур ака раиснинг сўзларига кўшимча қилди:

— Ёзганингиз бизнинг агитация ва пропаганда ишларига жуда катта ҳисса бўлиб кўшилди. Раисимиз тўғри айтдилар. Колхозимиз обрўсини район, област, бутун Ўзбекистон партия комитетлари олдида янада кўтариб юбордингиз. Раҳмат ука! — Маъмур ака кўлимни олиб, юмшоқ кафтлари билан қаттиқ қисиб кўйди.

Раис Эгамберди ака билан тенгдошга ўхшаса-да, хом-семиз, гавдаси бироз пачоқ кўринувчи бу партия сардорининг баландпарвоз шиорнамо сўзларидан ҳам антиқароқ, одам эсида қоладиган “хислатлари” анчагина эди: доим икки ёнбоши шишиб турадиган қалин тринка шим, яттиловчи, кўнжи тиззадан юқорироқ қора “амиркон” этик кийиб юрар, бурни остига тангадай қилиб кўйган мўйлови, қорачадан келганлиги, айвони жиягига қапишиб кетган шапкаси... яна қайсидир томонлари билан грузинларга, ҳатто Сталинга ўхшаб кетарди. Гапираётиб, жўшиб кетган чоғлари чаплаб ўсма суртгандай қуюқ қошларини учириб кўйиш одати бор эди. Лекин хар бир сўз, хатти-ҳаракатида беғубор соддалик, кимларгадир мутелик аломатлари сезилиб турарди.

Бу одам “оқсоқол” атрофида доим соядай эргашиб юрар, раис қаерда бўлса, уни ўша ерда кўрадингиз.

“ҚИЗЛАР БРИГАДАСИ” ҚОРОВУЛИ

Машинамиз соя-салқин Янгибозор кўчаларини ортда қолдириб, тақир даштга кириб келди. Шу дашт қўйнига найзадай санчилган Паркентга элтувчи асфальт йўлнинг икки томонида чексиз яйдоқлик ястаниб ётар, истиқболимизда эса баҳайбат тоғлар ҳамда улар этагида сузиб юргандай яшил нуқталар кўзга ташланарди.

Ниҳоят, олисдан, йўлнинг чап томонини эгаллаган қуюқ дарахтзор кўринди. У ер менга таниш ва қадрдон бўлиб қолган сўлим гўша. Кўча бўйидаги дарвозадан озгина юриб, ичкариласангиз, олди равонли иморат ҳамда суви милмиллаб турувчи катта ҳовуз устига қурилган шийпон қаршисидан чиқасиз.

Атрофдаги дов-дарахтлар шохига илинган тўрқовоқлар дапқур-дапқур силкиниб, беданаларнинг хониши бир дақиқа ҳам тинмайди. Оқшом пайтлари эса уларга булбулларнинг жўровоз бўлиб сайраши кўшилиб кетади.

Бу ерни “Азизахоннинг боғи” ёки анъанавийроқ қилиб “Қизлар бригадаси” деб ҳам аташади.

Дарвоқе, таровати ўзгача бу даргоҳ шаддодгина Азиза қиз номи билан боғлиқ. Ёшлар орасида чўлқуварлик урф бўлиб турган урушдан кейинги йиллар Янгибозор билан Паркент оралиғидаги қақроқ чўл бағрига ҳашар йўли билан сув келтириб, боғ яратиш ташаббуси шу қиздан чиқади. Ҳатто бу ҳашарда ўша пайтлар Паркентга йўли тушиб қолган Усмон ота Юсунов ҳам қатнашган, мевали илк ниҳолларни ўша киши ўтқазган дейишади.

Мана, энди бу томонларга қадам ранжида қилган бирон мўътабар меҳмон ёки катгароқ лавозимли раҳбар зоти йўқки, бу боққа кириб ўтмасин... Бу ерда турли йиғин, сайиллар ҳам ўтказиб турилади.

Паркент боғлари тароватини ўзида мужассам этган бу сўлим масканга ёзги таътил пайтлари Бўрибой иккимиз тез-тез келиб турар, баъзида икки-уч кунлаб қолиб кетардик. Чунки ошнам “Қизлар бригадаси” бошлиғи, тўғрироғи “онахони” Азиза опанинг жияни эди. Шунинг учунми боққа ташриф буюрувчилар ичида биз бошқачароқ кутиб олинадиган меҳмонлар сирасига кирардик.

Аввал идорадан қилинадиган қўнғироқ, ундан кейин “табелчи” Зуфар ака-ю қоровул отанинг югур-югурларидан сўнг “нозик кишилар” нинг бу ерда пайдо бўлиши бригада аъзолари орасида анча “тартиб-интизом” сақланишга сабаб бўлар, овозлар меъёрида чиқарилар, ҳамма, ҳатто Азиза опа ҳам “қароргоҳ”ни холи қолдириб, боғнинг ичкари жойларида куйманиб юришарди. Меҳмонлар кетгач, шийпондаги ҳаёт тагин ўз ҳолига тушар жонланиш бошланарди.

Бироқ, бошқалардан фарқли ўлароқ Бўрибой иккимизнинг бу ерда бўлишимиз бунинг акси — эмин-эркинликни янада авж олдириб юборарди: бир тўп қиз-жувондан иборат “аъзолар” орасида қандайдир кўтаринки руҳ ҳукм сураб, саратоннинг иссиғида бетоқатланиб, улар бир-бирларини ҳовуз сувига пишиб, шалаббо қилишар, қувишмачоқ ўйнашар, ҳатто доим нимадандир норозидай ҳўмрайиб юрадиган, негадир “Бабар” деб чақириладиган икки опасингил соқов қизларнинг чехрасида табассум пайдо бўлар, анча қаттиққўл, ўзини кўпкелинли қайнонадай тугувчи Азиза опа эса, бир “бити тўкилсин” дебми, бу шўхликларга монелик қилмасди. (Дарвоқе, ўша “Бабар”лар кейинчалик “Бегона” қиссасини ёзишимга туртки бўлган, унинг дастлабки нусхаси “Суръат” деб аталувчи район газетасида босилиб чиққанди).

“Қизлар бригадаси” боғининг доимий мезбони ҳамда қоровули Раҳматбува билан жуда иноқлашиб кетганман. Унинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб, гапга солишни, қизиқ-қизиқ “кечинма”ларидан эшитишни яхши кўрардим. Ўзи ҳам бирон асарга бемалол киритса бўладиган тап-тайёр қаҳрамон: доим ёқавайрон яктаги устидан юпқа қавиқли чопон кийиб, белбоғ боғлаб юради. Кетма-кет носвой кашпалайверишидан тили усти кўкариб кетган, гапирганда ёки кулганида милклари орасидан бир жуфт тиши қандак ўрик данакчасидай баралла кўриниб туради.

Лекин кўнгли ҳам, қўли ҳам очиқ инсон. Одам ажратмайди. Боққа ким кириб келса, “келинг, меҳмон”, деб дарров олдида дастурхон ёзади. Қариянинг оила, болачақаси борми-йўқми, қизиқиб кўрмаганман. Ўзини менга анча яқин тутса-да, бу хусусда гап очмаган. Қишин-ёзин шу ердалигини яхши биламан, боғ ўз уйидай бўлиб қолган.

Зуфар аканинг айтишича, бува аввалига фермадан товуқ келтириб, боқишга киришган, аммо ҳаммаёқни титиб-булгатиб, гулзор-гоморқалардаги экинларни ҳам қийратиб юборганидан кейин ҳафсаласи пир бўлган. Беозор сайроқи парранда — бедана, какликларга қизиқиб қолган. Айниқса, какликларнинг тухумидан қўпайтириш ҳалдини олган. Баъзан эътиборли меҳмонлар келиб қолганида, тўрт-бештасининг баҳридан кечиб юборади.

Беданалар ҳам анча-мунча. Кўпайиб кетиб, тўрқовоқлар етишмай қолса, катта тўрқафаста қамайди.

Мен бу ажойиб овозли жониворларни ҳам ҳар ҳафтанинг якшанба кунлари келиб турадиган қаймоққа ўхшаб, қайсидир фермадан ташлаб кетишса керак, деб ўйлардим.

— Беданаларнинг йўриғи бошқа! — Раҳматбува ўсмоқчилаб берган сўровимга тушунтириш оҳангида жавоб бера бошлади. — Улар човли-чўмични бидонга солиб, тортиб олинадиган тайёр қаймоқ эмас, матраб билан тугилади. Ўзига хос гашти бор. Азонда уйғотаман.

Қаймоқ қандай “олиниши”ни биламан — бир марта кўрганман. Ёнбошига “Молоко” деб ёзилган колхознинг сут-товар фермасига қарашли машина саҳар калласидан сигнал чалганича шийшон саҳнига кириб келади. Раҳматбува кўзларини базўр очиб, бир қўлида чўмич, иккинчисида сирли тоғорача билан чошиб келади. Унгача ҳайдовчи йигит сарғиш рангга бўялган япалоқ катта темир бўчка ёнига занжир билан “кашаклаб” қўйилган узунчоқ алпомин бидон қопқоғини очади, чол узатган “човли” билан коптокка ўхшаб юмалоқданиб қолган қаймоқ бўлагини идишга солади... Сўнг машина бўғилиб, инқиллаётгандай овоз чиқариб орқасига тислана бошлайди, кенг асфальт йўлга чиқиб олгач, ўқдай учиб шаҳар томон кетади.

Чинданам бедана тутишнинг гашти антиқа экан: худди бирон жиноят содир этишга чоғланган шубҳали кишилардай писиб-қимтиниб анжирзор оралаб юрдик-да, унча катта бўлмаган полиз пайкали устидан чиқдик.

Беш-ўн қадам нарида бир томони узоқдаги қир этакларига бориб тугашган катта бедазор ястаниб ётарди. Кўнишиб бошни ҳам қилиб олганча ўша ёққа кета бошладик.

Барра ўтлар япроғи шабнамга пишилиб ётарди, кийимларимиз тиззагача шалаббо бўлди.

Раҳматбува бир қўлида матраб ушлаб, иккинчи қўлидаги чанқовузга ўхшаш асбобни ўрта бармоғи билан “чалганча” эмаклаб борар, шунда субҳидам жимлигини бузиб калта-калта “бибиқ-бибиқ” овози янграр, “чолғу”дан чиқаётган бундай нозик сайроқиликка ҳамоҳанг бўлиб, чолнинг очиб-юмилаётган оғиз тубидан яна бир оҳанг чиқардики, худди бир жуфт бедана басма-басга жўровозлик қилаётганга ўхшарди.

Айни шу пайт бедазор ёнидаги ўқариқ тарафдан кетмакет “жавоб” садолари эшитила бошлади. Раҳматбува турган жойида бир лаҳза ҳайкалдай қотиб қолди... Кейин мен томон аста ўгирилиб, гавдангни ўт-ўланлар орасига яшир деган ишорани қилди.

Ҳамроҳимнинг ярим эгилган ихчамгина қомати ғира-шира билан “чаплашиб” кетгандай бўлди. Шубҳасиз, у ўзини ўқариқ ичига олганди.

Бир пайт матраб ишга тушди шекилли “пшти-р-р” этган товуш эшитилди. “Жўровоз” сайрашлар тинди.

Бироқ жимлик узоққа чўзилмади.

Мен худди бошимни кўтаришим билан борлиқ олам жимлигини бузиб юборишдан чўчигандай бағримни ерга бериб жимгина ётар, бедазор томондан эшитилаётган шарпаларга қулоғимни тутганча ов “жараёни”ни кузатиб турардим.

Ниҳоят, “бибиқ-бибиқ” анча наридан эшитила бошлади. Демак, отахон эмаклаганича иккинчи ўқариққа етиб борган. Ов авжида...

Бир пайт ёнбошимда каттароқ нимадир ўрмалаб юргандек бўлди. Баданимга шилимшиқ, одамни сескантирадиган симобдай суюқлик сачраб кетганини ҳис этдим. Вужудим қақшаб, ўрнимдан сакраб турдим. Шунда анча очилиб қолган кўйлагим ёқасидан жон ҳолатда типирчилаб бир қурбақа чиқди-да, ўзини қалин ўт-ўланлар устига отди.

Шартта эғнимдаги намиқиб кетган кийимни ечиб, баданимни ишқалаб арта бошладим, нарироқдаги полиз пайкали бошида қаққайиб турган чайла томон кетдим.

Раҳматбува овоз бериб, мени чақирди. Шунда Паркент юқорисини ўраб турувчи тоғлар бағри шафақ рангта буркана бошлаганди.

Отахон бугунги ов баракали бўлганидан хурсанд:

– Қадамнингиз қутлуғ бўлди. Энди буларнинг ярмичасини сизга тортиб, кавоб қилиб бераман, сизга. Мазаси жуда бошқача бўлади. Раис ҳам меҳмон кеб қолиши мумкин, деётганди. Қолгани ўшаларга...

– Сайраб турган нарсанинг гўштини ейиш қандоқ бўларкин, – дедим чолнинг сўзларига рўйхушлик бермай.

У ярқ этиб, мен томон қаради:

– И-е, қизиқсиз-а, ўғлим, бу булбулмиди!

– Майли, бугунча тугилган беданаларни Эгамберди ака меҳмонларига илина қолайлик. Қаймоқ нонуштанинг таоми. Уни фақат эрталаб еса шифо бўлади, деганди дўхтир Бўрибой!

– Азизахоннинг жияни Тўлаевми! Ҳа, у бир нарсани билмаса, айтмайди! – сўзимни маъқуллаган бўлди Раҳматбува.

Ўша куни отахон халта-қопчиқ оғзидан потирлатиб ўтгизга яқин беданани санаб, катта симтўр қафасга қамай бошлади.

– Қаранг, шунча бедана тугилди-я! – дедим азонлаб мотоциклини патиллатиб келиб қолган Зуфар акага.

– Энди бу ёғига буванинг ови бароридан келаверади. Бедазор ўқариқлари атрофига экилган тариқлар пиша бошлади! – деди у Раҳматбувага зимдан кўз ташлаб кўяркан...

Раис Эгамберди ака айтган, партком Маъмур ака томонидан мафкуравий таҳсинга сазовор бўлган Азиза опа ҳақида ёзган очерким эълон қилинганидан икки ойча вақт ўтиб, тўкин-сочинли куз кунларидан бирида Бўрибой ошнам мени йўқлаб шаҳарга келиб қолди:

— Тезда юраркансан, Маъмур ака машинасига ўтқазди-да, “партиявий тошпирик” дея мени юборди. “Боғ”да катта тантанали йиғин чақирилган, Азиза опа орденли бўлди.

Биз дарвозадан кириб келганимизда мажлис охирлай деб қолган, маҳаллий шоир Ориф Одилхонов қахрамон аёлга бағишланган ҳамду саноли шеърини ўқиётган экан. Ҳамма шу ерда — област, район катталари-ю комсомол сардорлари ҳам... Ошхона ёнбошида Шоюнус “Раҳматбува боқавериб хўкиздай семиртириб юборган” шохдор қўчқорни икки оёғидан нок шохига илиб олганича, терисини шилиш билан овора...

Кечга яқин раис хурсанд кайфиятда елкамга қўлини қўйди:

— Азизахоннинг “герой” бўлишида сизнинг хизматингиз бор. Мақолангиз билан “катта”нинг назарига туширдингиз, айтишларича, у киши ўқибдилар... Шунақа ҳар нарсага бир туртки сабаб бўлади!

Раис шундай деб тургандан кейин, партком ҳам бирон гап айтиши керак-да, ахир! Маъмур ака қалин қошларини бир чимириб олди-да, иккинчи елкамга кафтини қўйди:

— Район, обкомдаги ўртоқларни айтмайсиз, ҳаммалари хурсанд... Айниқса орденли бригадамиз аъзоларини Тошкентга “култпоход” қилганингиз заи иш бўлди. Ўртоқ Ладушкин (ўша пайтдаги эл оғзига тушган район раҳбари)нинг ҳам қулоқларига етиб борибди. Хотин-қизларнинг сиёсий савиясини ошириш учун мана шундай агитатция-пропаганданинг “Култпоход” усулидан кенг фойдаланиш керак, дедилар... Бизам “Кинў энг зўр нарса” деган Валадимир Илич Лелин сўзларини клубга ёздириб қўйганмиз, катта-катта қилиб. Ҳақиқатан доҳий айтганларидек кинў зўр нарса. Уни ҳар бир партия аъзоси тез-тез кўриб туриши керак. Ҳа, энди бизам... мана, раис Эгамберди

икковимиз, ўша кинўни кўриб келайлик, бир “поход” уюштиринг, ука! “Индийска” экан, ўзингиз уларга яқин одамсиз... (Гап ўша пайтлар машхур бўлиб кетган “Сангам” ҳинд фильми ҳақида кетар, сал олдинроқ Азиза опа бошчилигида унинг “қизлари” бир автобус бўлиб Тошкентга келишган, “култпоход”ни мен уюштиргандим)

– Сизлар вақт топсангиз бўлди, “поход” уюштириш ҳеч гап эмас. Мана, эртага якшанба экан. Озгина дам олиб, ҳордиқ чиқариш ҳам керак-да! – дедим.

Маъмур ака кўз қири билан раисга қаради:

– Нима қилдик? Бизам бир одамларга ўхшаб “култпоход”га бориб, дам олайликми?

– Майли, Маъмуржон. Фақат кечга яқин!

– Ана, келишдик. Майли! – партком масала ҳал дегандай бошини қимирлатиб менга ўтирилди ва сўради, – кинў кечкурун ҳам кўрсатадими?

– Ҳа. Охирги сеанс еттидан бошланади. Эртага ўзим келиб сизларни олиб кетаман.

Маъмур ака бу фикримга қўшилмади:

– Овора бўлманг, ўзимиз борамиз.

Раис унга қўшимча қилди:

– Шофёр Раҳимжонга бориладиган жойни тушунтириб қўйсангиз бўлгани. У шаҳар кўрган бола.

Пойтахтнинг қоқ марказида жойлашган “Хива” кино театрида бош назоратчи – контролёр бўлиб ишловчи болалик оғайним Нуъмонжон Маҳаммаджоновнинг оталари Орифжон амакига навбатдаги “томоша”га Паркенгдан колхоз катталари келишаётганини айтдим. Кечки сеансга икки жой ҳозирлаб қўйдик.

Улар биров кечикишди.

Маъмур ака узрини айтган бўлди:

– Райкомда мажлис чўзилиб кетди. Тўғри ўша ердан келяпмиз.

Раис икковларини қоронғида оҳиста етаклаб “ҳурматли меҳмонлар” жойига обориб ўтқаздик. Мен уларга ҳамроҳ бўлдим. Фильм бошланиб қолганди... Энг қизиғи, орадан ярим соат ўтар-ўтмас юмшоқ креслолар “тафти” элитди шекилли, раис билан партком бир-бирларига суяниб... хуррак ота бошладилар.

Ошиқлар муҳаббат алангасида куйиб-ёниб бақир-чақир қилишганда ҳам, қулоқни қоматга келтириб қўшиқлар айтишганда ҳам... уйғонишмади. Ниҳоят “кинў” тугади.

Чарақлаб чироқлар ёнғач, томошабинлар “ту-ур” этиб ўринларидан туришди, ўтирғич-ёғоч курсиларнинг тарақатуруқи авжга чиқди. Бундан хушёр тортиб кўзини очган Эгамберди ака:

— Сал кўз илиниб қоғтими, Маъмурбой? — дея шеригини туртди.

Маъмур ака чўчиб тушгандай бошини кўтарди, қаддини ростлаб, кўзларини пирпиратганча мен томон ўтирилди:

— Лекин, зўр кинў экан-да! Мазза қилдик! — дея гўё сирни бой бермаган бўлди, қалин қошларини учуриб...

Ҳикоянинг худди шу ерига келганда “Азиза опа боғи” ни орда қолдириб, Паркентга кириб кела бошладик.

Орқада хаёлга чўмибми, айтаётган сўзларимга қулоқ тутибми жимгина келаётган Ойбек ака бирдан қаддини ростлаб ҳаяжонли овозда деди:

— Яхши. Яхши... Айтган одамларингиз зўр. Китобга арзийди. Ёзинг!

Маҳкам ака мен томон бир қараб олди-да, кулганича деди:

— Бизни бу томонларга бекорга бошламаган экансан, ука! Фаройиб дўстларинг бор экан, — сўнг овозини секинроқ чиқариб, алоҳида оҳангда қўшиб қўйди, — Бунақа кишиларни кўрсалар Ойбек акам эски кадрдонларини топиб олгандай яйраб кетадилар. Балки улардан биронгаси учраб қолар.

— Аввал айтганимдек, қайтишда боққа кириб Раҳматбуванинг бир пиёла чойини ичамиз. Ҳозир эса Шоюнусни учратишимиз мумкин. Бозор томон ҳайдайверинг...

Бугун дам олиш кун — якшанба.

Паркентни қиёмат қопган. Гала-говур авжида. Ҳаммаёқ дўкон-у расталар, чойхона-ю ошхоналар, кўча-ю катта-кичик майдонлар қир-дала оралаб, тоғ-тош ошиб келганлар билан лиқ тўла. Саргарош-у чархчи, қассоб-у кавобчининг кўли-кўлига тегмайди.

Машинамиз бозор рўпарасидаги катта кўчанинг четида тўхтади. Ён-атрофдан эшитилаётган қийқириқлар, ўз молини мақтаб “Кеп қолинг!” деб бақиршишларидан кулоқ қоматта келарди.

Ойбек аканинг синчков назари чап оёғининг тиззаси кўзидан пасти “ёғочоёқ”, эски шапкасини пешанасининг ярмичасигача бостириб кийиб олган ўрта яшар кишига тушди. У кўлидаги тол хивичидай майда қилиб қирқилган узун қора резинка шодасини эпчиллик билан ҳаволатиб силкитар, ўтган-кетганининг нақ оёғи остига отар, сўнг тортиб олар, айниқса хотин-халаж яқинлашганда дўриллаган овозини баралла қўйиб “хиргойи” бошларди:

*Ўзингизга иштонбоқ,
Эрингизга иштонбоқ,
Болангизга иштонбоқ,
Ечишингиз осонроқ.
олаверинг бештасига бир танга!*

Ойбек ака бошини чайқаганича кулиб қўйди, ёнидан пул чиқариб шофёрга олиб бориб бер, деган ишора қилди.

Маҳкам ака кўлида икки дона “иштонбоқ” билан қайтиб келди ва уларни бирма-бир чўзиб кўриб:

— Пишиқ! Велосипеднинг яп-янги камерасидан қайчиланганга ўхшайди, — деди.

— Нега буларни олдинг? — Ойбек сал норози оҳангда сўради.

— Ўзи қўймади-ку. Иримига деб олавердим. Аммо берган пулингизга бунақасидан мингтасини олиш мумкин эди.

— Ҳа, ҳа! Иштонбоғ қиласан!

Ойбек аканинг бу сўзидан Маҳкам ака ҳузурланиб кулди-да, менга ишора қилди:

– Шунинг учун иккита олдим, манаву укамга ҳам...

Худди шу пайт гурра-гурра одам кириб-чиқиб турган шундоқ қаршимиздаги бозор дарвозаси томондан қулоғимга жарангдор, таниш овоз эшитилиб қолди:

– Э, кеп қолинг! Арзончилик бўп кетди. Майдонтолнинг қайроқи бугеодайдан, сўлқиллаган нон. Учтаси бир танга. Бунақаси ҳеч қачон бўлмаган!

Бундоқ қарасам, Шоюнус нон сотаяпти. Хаёлимдан лип этиб, “темирчиликни ўзгартирибди-да” деган фикр ўтди-ю, ўша томон дурустроқ тикилгандим, беихтиёр кўзларимиз тўқнашди.

– Э, қадрдонгинам, – у нон тўла саватни йўл бўйи-да қолдирди-да, кучоғини очганича биз томон чошиб келди. Сўраша кетди:

– Кўринмайсиз. Дўхтир ошнамдан сўрагандим, икки бор кеб кетибсиз-у, беҳабар қопмиз. Кечагина анаву “рентгенчи” Умар “найнов” билан сиз ҳақингизда гаплашгандик.

– Бир марта отангиздан сўрасак, қозоқ оғайнилариңиз олдиға қимизхўрликка кетганиңизни айтдилар. Нечук, темурчилик, унга қўшиб тақачиликни ҳам ташлаб новвойчиликка ўтдингизми?

– Э, қайда, — Шоюнус дўпписини пешанаси устиға туширган қўйи бошини қашиган бўлди, — бундоқ қарасам, бозор ичида битта нон йигирма тийиндан бўп кетибди. Паркентда бир арзончилик қилиб юборай дедиму, нонвойдан иккита саватини кўтарасиға олиб, арзонгаров сотаяпман.

Шоюнуснинг охириги бу сўзлари Ойбек акани ҳайратлантирди, кўзларини катта-катта очиб, унга қаради. Шоюнус ҳам у кишиға ўгирилиб, ишонқирамайроқ сўради:

– Наҳот, Сиз Ойбек домласиз?

– Ҳа, ўзлари! — жавоб бердим мен.

Шоюнус шошиб, қўлларини яқтакнамо узун нимчаси барига артди, Ойбек акаға узатди:

– Ассилому алайкум, муҳтарам зот, Паркентимизға хуш келибсиз!

Ойбек ака унга жилмайиб қараб:

– Нон арзон — яхши, яхши! — деб қўйди.

— Ана, домла тўғри айтдилар, арзончилик — яхшида! — Шоюнус бошини қимирлатиб, — қуллуқ, Ойбек ака, қуллуқ, — дея камтарона жилмайди, одоб билан кўксига кўлини кўйди.

Ён-веримизда одам йиғила бошлаган, атрофдан “Ойбек, Ойбек!” деган ҳаяжонли сўзлар эшитилмоқда эди.

“Шоюнуснинг таниши экан” деган гап ҳам қулоққа чалиниб қолди.

Шоюнус яқинроқ келиб, мендан сўради:

— Йўл бўлсин?

— Кумушқон, Заркент томонларни бир айланиб келишга кетяпмиз.

— Қайтиш қачон?

— Пешиндан кейин. Йўл-йўлакай “Бог” да бироз тўхтаб ўтамиз!

— Яхши. Бўрибойни топаман. Ўша ерда кутамиз. Айтбой оғани танийсиз-ку, туякаш қария, ўша киши бугун тоғдан “Улкен жайлов” қимизидан олиб тушмоқчи эди.

— Оғанинг туя қарвони ҳали ҳам борми?

— Бор. Энди илгаригидай кўчаларни тўлдириб, “парад” бўлиб ўтишлар йўқ. Обком бюросида “эскилик тарафлори” деб Эгамберди акани яна қаттиқ танқид қилишган. “Витовор” ҳам беришибдиймиш...

Худди шу пайт қутилмаганда ёши бир жойга бориб қолган оппоқ соқолли қария одамлар даврасини ёриб кириб, Шоюнуснинг қулоғига ёпишди, бармоқлари билан омбирдай қисиб, жон-жаҳд билан гапира бошлади:

— Сен аҳмоққа ақл кирадими-йўқми! Топган-тутганингни совуришни қачон бас қиласан?

Шоюнус бошини шартта пастга тортиб, бозор томон қочди. Отаси Шомурод бува унинг орқасидан қувалай кетди...

Қаердандир пайдо бўлиб қолган Эргаш милиса лўпши юзларини баттар шишириб, чўзиб-чўзиб ҳуштак чала бошлади.

Ойбек ака аввал нималар бўлаётганига тушунолмаётган турди, кейин кўпчиликнинг шодон қийқириқларига ҳам-оҳанг кулиб юборди. Ва... қутилмаганда бозор дарвозаси ёнбошидаги нон тўла сават томон кетди, оқ дастурхон ёпқични кўтариб, сават ичига бир даста пул ташлаб қўйди...

Катта йўлдан чапга қайрилиб, то унинг адоғи бўлмиш Кумушкон манзилгоҳигача бордик. Бир нечта қишлоқ, овулларни томошалаб ўтдик. Сўнгра яна Паркентга қайтиб, Сўқоқ йўлига тушиб олдик.

Гўзал Заркент қишлоғининг юқори қисмидаги тоғ ёнбағирлигида бир нечта қўй шаклини эслатувчи қояга ўхшаш харсанглар сочилиб ётади. Шунинг учун бу ерни “Қўйтош” деб атайдилар. Шу тошлар орасидан отилиб чиқувчи шифобахш сувли булоқлар бўйида ўтириб, салқинламоқчи бўлдик... Аввал атрофимизда ҳар нарсага қизиқувчан бола-бақра, кейин катталар йиғила бошлашди.

Ойбек аканинг бир нечта китобларидан кўтариб, қўхликкина ўртаяшар жувон келди – қишлоқ кутубхоначиси экан. Ийманибгина салом бериб, ёзувчидан дастхат ёздириб олди.

Биз чашма атрофида худди тўрт бурчак курсидай бўлиб ердан чиқиб турган харсанг тошларга ўтириб оландик. Тезда кўрпачалар пайдо бўлди. Қаердандир курси ҳам олиб келишди.

Мўътабар адиб ташриф буюрганлиги ҳақидаги хабар қишлоқ оқсоқоли, хўжалик бошлиқлари қулоғига етиб борганга ўхшарди.

Ойбек ака учрашув расмий тус олиб, кўпчиликка малол келмасин, деб ўйлади шекилли, узоқ ўтирмади, ўрнидан туриб чашма сувлари ўйноқлаб оқиб турган жилғалар атрофини айланиб чиқди. Катта харсанг тош устидан икки қулочча пастликка отилиб тушаётган шаршарачага қўлини тутиб, бир неча қултум сув ичди.

Салобатининг ўзи одамда қандайдир ҳайрат, ҳаяжон уйғотадиган машҳур ёзувчининг ҳар бир хатти-ҳаракатини атрофга йиғилганлар қизиқиш билан кузатиб турардилар. Ойбек шундоққина қаршисида турган жамалаксоч Фотима—Зухралардай бир-бирига ўхшаш икки қизалоқ бошларини силаб, эркалатган бўлди. Сўнг қўлини кўксига қўйиб, йиғилганлар билан хайрлашди.

БИР ЖУФТ КАКЛИК

Вақт кечга томон оққанди.

Паркентдан чиқиб, Азиза опанинг боғига яқинлашарканмиз, дарвоза қаршисида йўлга қўндаланг қилиб қўйилган “Урал” мотоциклига ҳамда унинг ёнбошида қаддини расо турган Эргаш милисага кўзимиз тушди.

У қоидасини келтириб бизларга “честь” берди, кейин қўлидаги ола таёғини гир айлантириб “Диққат!” маъносида кўкраги оша юқори кўтарди ва дарров тушириб, шашт билан дарвоза томон йўналтирди.

– Расмиятчилик зўр-ку! – деб қўйди Маҳкам ака.

– Бу Шоюнуснинг иши! – дедим.

Ойбек аканинг кулги аралаш шодон овоз билан гапимни маъқуллагани эшитилди:

– Ҳа, ҳа! Шоюнус, Шоюнус...

Соя-салқин шийпон яланглигига кириб келганимизда Бўрибой билан Шоюнус икковлашиб катта ҳовуз устидаги ёғоч каравотга кўрпачалар тўшаб, дастурхон тузатиш билан банд эдилар.

Дарахт шохларига илиб, устидан оқ лунги ташлаб қўйилган ўнлаб тўрқовоқлар дапқур-дапқур силкиниб, беданаларнинг бир-бирига навбат бермай сайраши авжга чиққан эди.

Мезбонликка бел боғлаган икки оғайни бизларга кўзлари тушди-да, йўлимизга пешвоз чиқишди. Ошхона томондан ҳалюслаб Раҳматбува етиб келди.

Ойбек ака сўрашишга узатилган Бўрибойнинг қўлини оларкан “Дўхтир” деди. Сўнг кўзларини катта-катта очиб, “Сизни биламан, – бу одам айтган”, дегандай менга ишора қилиб қўйди.

Сўнгра худди қишдан янги чиққан ток зангидан қорайиб кетган сертомир қўлларини ёқавайрон яктаги устига чалиштирганча бир четда хокисор термулиб турган қоровул чол томон юрди:

– Маматвой. Маматвой... Худди ўзи!

Бу гапни бува тушмагур бошқача англаб, меҳмонга яқинроқ келди, узун бармоғини ўзига “бигиз” қилиб:

– Йўқ. Мен Раҳматвой, Раҳматвой! – деди.

Мен ўртага аниқлик киритишимга тўғри келди:

— Ойбек аканинг дала ҳовлиларида Сизга ўхшаш Мамат бува деган қўшнилари бор. Худди ўша кишига ўхшайсиз, деяптилар!

Раҳмат бува:

— Ҳа-а!.. — деб қўйдида, кутилмаганда, — у қўшнингиззи кампири борми? — дея савол назари билан меҳмонга қаради.

— Бор-бор! — деди Ойбек ака ҳам ҳозиржавоблик билан.

Қоровул беозоргина ўкинч оҳангида:

— Меники йўқ, — деб қўйди.

Ўртадаги мулоқот бунақа тус олиб кетишини кутмаган ҳар доим қулоғи динг, тили шай Шоюнус чапанича гап қилди:

— Бева қолганингизга йигирма йил бўлди. Бугун маҳалла сантанаклик суқсургина Ризвон кампирга никоҳлаб қўяйлик, деганда, елкага чопонни ташлаб бу ерга келиб олдингиз. Бугун бригаданинг қирқ қиз-у жувони сизнинг измингизда. Яна нима керак, бобой?!

Раҳматбува кўзларини жавдиратганича индаёлмай қолди.

Ойбек ака Шоюнусга жилмайганича қараб қўйди. Бундан у руҳланиб кетди шекилли, тилига яна эрк берди:

— Домла, индамайгина дунёга келдим, жимгина яшадим, яшашман. Энди шундоқ ўтиб кетавераманми, дейман-да, баъзан гапириб-гапириб оламан!

Ойбек ака гапга чечан бу йигитнинг беғубор баҳор осмонидай чарақлаб турувчи кулгичли юзларига тикилиб қолди.

Алломанинг донишмандона салобат сеҳри эврилиб турувчи чехрасига бир лаҳзали маҳзун паришонхотирлик соя ташлаб ўтгандай бўлди...

Билинар-билимас титроқ тутган кўрсаткич бармоғини лаблари устига келтириб, бийрон-бийрон гапира олмаслигига ишора қилгандай бўлди. Сўнгра “анъанавий” “Яхши! Яхши!” лаҳжасини юракдан чиқариб айтди-да, ўзига хос яна бир яқинлик аломати сифатида Шоюнуснинг елкасига қўл ташлаб қўйди... Кейин нари юриб кетди...

Атрофда беданалар хониши авжга чиқа бошлаганди. Ойбек ака завқли нигоҳ билан тўрқовоқларга кўз ташлар, қайси қатор, қайси шохдаги беданалар сайрашда фаоллик қилаётганини аниқламоқчи бўлар, биз Маҳкам ака икковимиз сайраш қардан бошланиб, қарда авжига чиқаёт-

ганини имо-ишора билан кўрсатиб турардик. Шу дақиқаларда устознинг бунчалик қизиқувчанлиги мени ҳайратлантирар, беихтиёр қайсидир Шарқ файласуфининг “Донишмандлар қанчалик буюк бўлмасин шунчалик соддадирлар” деган ҳикматини эсимга соларди.

Ниҳоят, кузатишларимиздан шу нарса маълум бўлдики, сидқидилдан сайраб, бир-бирига ҳамовозлик қилувчи беданалар кўп экан. Лекин ора-чира номига “бибиқ-бибиқ”лаб дами ичига тушиб кетадиган “дангаса”лари ҳам йўқ эмасди. Уларнинг шохда осиглик турган “ошиёни” – тўрқовоқлар қимир этмасди.

Ойбек ака шулардан бир-иккисига ишора қилиб “ғўдайган, ғўдайган” деб қўйди-да, атрофи анвойи гулларга бурканган асфальт йўлак бўйлаб кета бошлади. Йўлак адоғида олдига симтўр тугилган узун катакча кўзга ташланарди. Бу қурилма айнан дала ҳовлисидаги Толиб Йўлдош бунёд этган “иншоот”ни эслатар, унинг ичида бир тўп каклик кезиб юрарди.

Ойбек ака салобатли қадини хиёл буккан ҳолда какликларга кўз тикиб қолди. Табиат бу беозор жониворларга бор-йўғи уч хил ранг билан бир олам гўзаллик бахш этган: кулранг жило устидан қизларнинг камон қошидай тарам-тарамлаб тортилган қоп-қора чизиқлар-у, бир парча лоларанг шафақдай қизиллик... Бу мукаммаллик олдида лол қолган адиб ўзича ярим ботиний товушда шивирларди:

— Ё, қудратингдан! Ё, қудратингдан!

Раҳматбува ҳурматли меҳмоннинг какликларга бўлган қизиқишини кўриб, яна ўзича тушунди:

— Булар ҳали ёш – жўжа! Семиз етилганлари ҳов, анави қафасда!..

Бўрибой мени имлаб ёнига чиқариб деди:

— Азиза опа бугун келмайдиган кун — хордиқ. Идорадагиларга қўнғироқ қилиб қўяйликми?

— Ҳожати йўқ, — дедим, — озгина дам оламиз-да, кетамиз.

— Эгамберди ака эшитиб қолса, хафа бўлади. Маъмур акани-ку, қўяверасиз: бундай агитация-пропаганда талбирига алоқадор сиёсий ишдан бизни беҳабар қолдирибсан, деб қаттиқ ранжиши турган гап!

— Йўл-йўлакай бирров кириб ўғишди, дея қоласиз. Насиб этса, Ойбек акани “Қизлар бригадаси” аъзолари билан учрашувга алоҳида олиб келамиз.

— Бўлмаса эшитинг: ҳозирча амалга ошириладиган тadbир режаси шундай! — Бўрибой бармоқларини биққи кафтлари устига бирма-бир букиб санай кетди: — Биринчиси — ҳозир енгилгина чой ичилади: иккинчиси буванинг айтишича, меваларнинг кўпчилиги, айниқса анжир фарқ пишган. Домлага боғни, анжирзорни айлангириб, бир кўрсатамиз. Дарахт шохидан меваларни ҳар ким ўзи узиб ейишининг завқи жуда бошқача бўлишлигини мендан яхши биласиз... Хўш, учинчиси — боғ сайридан қайтганимизча отахон ярим косадан тансиқ таом — бедана шўрва тайёрлаб туради. Биласиз, бобой бундай ишларнинг пири бўлиб кетган! Тўртинчиси — дастурхонга икки сихдан каклик кавоб тортамиз. Тузган “меню” миз қалай, маъқулми?

— Маъқулку-я... Айтилган “бир пиёла чой” жуда “қуюқлашиб” кетмадимикан?

— Энди, бу саволни Шоюнуста берасиз! Кўй сўймоқчи бўлганди, аранг тўхтатиб қолдим.

— Нима, тақачиликнинг тушуми шунақа кўпми?

— Бутун Паркент ва унинг узоқ-яқинидаги от, хачир, эшак минганларга ягона уста — “вулканизатор” шунинг ўзи. Шоҳу гадо деганларидай, хамманинг иши тушади.

— Нега энди арзонгаровга нон сотиб юрибди, ҳали кўриб қолдик!

— Пули кўпайиб кетганда бир-бир шунақа “девоналиги” тутиб қолади. Ўзингиз яхши биласиз-ку!..

Танаси ер бағирлаб баравж ўсиб ётган анжир шохлари гуж-гуж ҳосилга бурканган, улар кечки офтоб нурида олгиндай товланиб, кўзни ўйнатарди. Анжирзор оралаб унинг қиём боғлаб ётган меваларидан тотиб кўрдик. Сўнгра кўчати Қувадан келтирилган анорзор пайкалини айландик. Унга ёндош бўлиб ўрик, нок, бодом, гилос, шафтоли, беҳи, гайноли дарахтлари билан қопланган мевазор боғлар ястаниб ётарди.

Ойбек ака айрим мевалар тури ва хусусиятига қизиқиб Шоюнусни саволга тутар, “маълумотлар”ни мен доим Маҳкам ака ўзи билан олиб юрадиган “Ён дафтар”га ёзиб борардим.

Ниҳоят, бир соатча боғ айланиб, шийпон томон қайтдик. Яланглик четидаги тунука қўрада жиз-биз бўлиб кавоб пишар, ундан таралаётган ишпахани қитиқловчи хушбўй ҳид атрофни тутиб кетганди.

Бирдан Ойбек аканинг қўзлари нарироқда чўнқайиб олиб, нимадир қилаётган Раҳматбувага тушди-да, “и-и-и” дея ҳаяжонли товуш билан тез юриб келиб, чолнинг елкасидан тутди.

Буни кутмаган қария нималигига тушунмай, шошиб елкаси оша меҳмонга қараб қолди. Унинг бир қўлида тиғи ўткир, ялтилаган пичоқ, иккинчи қўлида бошини ҳам қилиб, титраб-қақшаётгандай семиз бир каклик турар, сал нарироқда эса типирчилаб, оёғи каноп билан боғланган иккинчи жонивор ётарди.

Ойбек аканинг:

— Йўқ-йўқ, сўйманг! — дея қилаётган нидосини Раҳматбува дарров тушунди. Пичоқни енги барига артиб, белбоғида осилиб турган чарм қинга солди-да, ўрнидан туриб:

— Қуллуқ, қуллуқ, меҳмон, — дея қўллари кўкраги устига қўйиб, ўзини бир четга олди.

Бўйнига қадалган пичоқ тиғидан омон қолган жонивор жон ҳолатда ўзини одамлардан холироқ боғ томон уриб қочишга шайланмади, қанотларини қоқиб, учишга ҳаракат қилмади, балки нарироқдаги оёқлари банди қилинган шериги ёнига талпиниб, унинг пинжига тиқилиб олди.

Бу жуда таъсирли ҳолат эди. Ойбек ака уларга узоқ тикилиб қолди. Сўнг Раҳматбувага ўгирилиб, майин жилмайди, қўллари билан жониворларга ишора қилди.

...Ойбек ака дастурхонга қўйилган бедана кавобдан икки-уч тишлам егандай бўлди, холос. Сўнг мезбонлардан туриш учун ижозат сўради.

Дарвоқе, кўёш ҳам ёнбошлаб, ложувард нурларини сачратиб, борлиққа аста бостириб келаётган шом қоронғилигининг борлиққа қора парда ташлашга чоғланаётган кўринмас шарпаси билан азалий жангга киришганди.. Раҳматбува ичига бир жуфт бояги каклик солинган симтўр қафасни кўтариб келди-да, Ойбек ака қўлига тутди ва ҳеч ким кутмаган лутфли гап қилди:

— Бу жониворларнинг халоскори ўзингиз. Мен эса булар олдида гуноҳкор бандаман...

Ховузнинг муздай сувига ташлаб қўйилган бир чирпит қимизни машина томон олиб келаётган Шоюнус беихтиёр:

— Қойил, сизга отахон. Энди ўзим зўр бир кампир топиб бераман, — деб қўйди.

Бир куни майда-чуйда ишларни бажариш учун “дача”га келсам, Маҳкам ака энди машинасини юргизаман деб турган экан, мента кўзи тушди-да, энгашиб ён эшикни очди:

— Кел, ўтир. Бозор кўрган йигитсан. Эски Жўвага бориб келамиз, — деди.

У ердан мева-чева, ошга масаллиғ, нон харид қилиб қайтдик.

Зарифа опа билан дастурхон тузаб, қайсидир йиғилишдан чиқиб, тўғри шу ерга келадиган нозик меҳмонларни кута бошладик.

Ниҳоят, кеч пешинга яқин Ойбек ака Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзодаларни бошлаб, ҳовлига кириб келди.

Фафур Фулом оҳори тўкилмаган янги тўрт гулли дўшини бошининг бир чеккасига қийшайтириб кийиб олган ҳазилкаш, қувноқ киши экан. Зарифа опага кўзларини қисиб, чапанчасига нимадир гап айтди ва қаҳ-қаҳ, отиб кулди. Бошқалар ҳам унга қўшилишди.

Абдулла Қаҳҳор бошқаларга нисбатан ёши анча улғуроққа ўхшаб кўринса-да, ниҳоятда кўркам, истараси иссиқ одам экан. Яна оғир, вазмин кишига ўхшаб кўринди. Сўзларни озу соз қилиб, чертиб-чертиб айтар, албатта, бу, даврада ўтирганлар орасида қизиқиш уйғотарди. Шунинг учунми, Шайхзода дапқур-дапқур “қани, ўзларидан сўрасак” дея Абдулла Қаҳҳорни гурунга чорлаб турарди.

“Ўзларидан сўрасак?”. Ҳеч кимникига ўхшамас, беғубор оҳанг, кўтарингки руҳда айтиладиган бу сўз Шайхзоданинг ўзига хос ибораси экан. Бу одамни мана шу гапи орқали аввалдан билардим. Хушфезъл, ҳамма билан эл бўлиб кетиш хислати борлиги, айниқса, қўли очиқ, танти инсонлигининг гувоҳи бўлиб, ҳайратга тушганман: ўшанда ҳамма газета-журналларнинг қалам ҳақи шаҳар марказидаги Алишер Навоий номли театр майдони қаршисида жойлашган бинонинг учинчи қаватига келиб олинарди. “Касса”нинг кичкина туйнукча эшиги ҳали очилмаган, беш-олти киши навбатда турардик.

Ичимизда эгнидаги кийими ва қўлларидаги қора мой юқларига қараганда паст қаватдаги ҳарф териш цехидан

чиққанлиги шундоқ билиниб турган йигирма беш ёшлардаги йигит бор бўлиб, у олдинроқда турарди.

Бир пайт узун коридордан таниш чеҳрали бир киши савлат билан қадам ташлаб келди-да, гулдурос овозда:

— Ассалому алайкум, яхшилар! — деди.

Ҳаммамиз навбатга келиб қўшилган кишига ўтирилиб, алик олди.

Бу деярли кўпчилик танийдиган шоир Шайхзода эди.

Кўярда-қўймай олдинги қаторга ўтказмоқчи бўлгандик, “Йўқ азизларим, тегирмон навбати билан”, деб унча рўйхушлик бермади.

Шунда касса ёнидаги турган иш кийимидаги йигит:

— Шайх ака, барибир сиз биринчисиз, — деб туриб олди.

Шайх ака:

— Бир сўзликка ўхшайсан, майли, сазанг ўлмасин, — дея унга бошдан — оёқ бир разм солиб олди. Сўнг овозни баландроқ қилиб, — ўзларидан сўрасак, жужуклардан нечта? — деди.

— Иккита, Шайх ака.

— Кўринишингдан ҳисоб-китобликка ўхшайсан. Биринчиси ўғил, иккинчиси қиз бўлса керак!

— Худди шундай, домла! — тасдиқлаган бўлди йигит.

Шайх ака хурсанд кайфиятда бизларга қараб деди:

— Ана, кўрдингларми, бизам кўп нарсани биламиз!

Шарақлаб “эпикча” очилди. Шубҳасиз, Шайх ака навбатнинг бошида эди. Анчагина, бир даста пул олди. Унинг шартга ярмини ажратди-да:

— Энди укам, бундоқ қиламиз, — дея бояги йигитга яқинроқ келди, — анови бири ўғил, бири қизчанг нималарни яхши кўришини мендан яхши биласан. Мана шу пулга ҳар хил ширинликлар, совға-саломлар олгин-да, уларга Шайх бобонг бериб юборди, дегин!

Йигит узун қора халати чўнтагига солинган минг сўмдан ошиқ (ойлик маош 100-120 сўмлик пайтлар) пулни кўриб, бирон сўз айтишга улгуролмай қолди. Шайхзода қўлида папиросини тутатганича зинадан пастга тушиб кетиб борарди.

Ўшанда мен кўрган ва билган Шайхзода яна папиросини бурқситганча чекиб ўтирибди. Бармоқларини “мушгук” қилиб, орасига олиб чекиш одати бор экан, бу сахий

инсоннинг. Кўп чекаркан — келганидан бери бу учинчи чекиши бўлса керак!

Ғафур Ғулом эса, оқ кителининг ён чўнтагидан чиройли носқовоқ олиб, унинг оғзида силкиллаб турган чиройли попукдор тиқинчасини чиқарди. Кафтига думалаб тушган бир чеким носни тилининг остига ташлаб олди. Бу мен учун асло кутилмаган “янгилик” эди.

Абдулла Қаҳҳор ёнида ўтирган Ғафур Ғуломдан носқовоқни кўлига олиб, унинг қорнидаги гулпарчин нақшларни, тиқинидаги майда чарм попукчаларни диққат билан кўздан кечираётганди, Ғафур ака у томон энгашиб оғизда нос билан нимадир деди.

Абдулла ака жилмайиб, парвосизгина “жавоб” қилди, Ғафур Ғулом мункиб кетгандай, қаддини ростлаб, қаҳ-қаҳ отиб кулди:

— Узиб олдинг, Абдулла! — деб қўйди.

Ўта зукко, мушоҳадаси кенг бу адибнинг “кам гапириши, гапирганда ҳам “узиб” олиши” ҳақида талаблар ётоқхонасидаги филолог йигитлардан кўп эшитардим. Одатда “оғиркарвон” биз “шарқшунос”ларга нисбатан адабиётчилар эҳтиросга тез берилувчи, арзимас нақлиётлар устида ҳам жиққа-мушт бўлиб баҳслашаверадиغان бўлишади. Бирон йиғилиш ёки мажлисда сал шов-шувли гап чиқиш исини билишса-ку, дарров кўз-қулоқ бўлиб, етиб боришади.

Бир куни ҳамхонам, “тортишув” бобида ён-веримиздаги “қўшни”ларгача “ҳа-да, ҳа-да” деб “чўқиб” ташлайверадиغان, шу сабабдан “рақиблари” орасида “Жўжахўроз” деб ном ортириб олган Омон Муҳтор гап топиб келди. Лазиз Қаюмов айтганмиш: эртага Ёзувчилар уйишмасида катта йиғилиш бўлармиш. Унда Абдулла Қаҳҳор ҳам қатнашиб, бирон “янги гап айтиб қолиши мумкин” эмиш.

Ниҳоят, ўша йиғилишда бўлиб қайтган филологлар бизнинг хонага тўпланиб олиб, Абдулла Қаҳҳор айтган “гап”ни ҳар томонлама таҳлил қилишди: қалам аҳли ҳар вақт, ҳар қачон ўз номига муносиб ҳалол бўлиши керак. Ҳалол, пок одам ҳеч кимнинг олдида тили қисик, ўзини бировга тобе ҳис этмайди, юз-хотирсиз бор ҳақиқини баралла айта олади. Лаганбардорлик, “ялоқилик” ўз қадрини билувчи ижодкор учун уятдан бошқа нарса эмас... “Баҳсчи”ларнинг гапларига қараганда, минбарга чиққан ҳар

икки нотиқдан биттаси президиумда савлат тўкиб ўтирган ҳукумат раҳбарига таъзим қилгандай “қимматли вақтингизни аямай бизнинг бу даргоҳга ташриф буюргангиздан беҳад хурсандмиз ва бу ташриф оталарча меҳрибонлик рамзидир” дея ҳамд-сано айтгаверибди. Шунда олдинги қаторда ўтирган Абдулла Қаҳҳор сўз сўраб шундай дебди: “Баъзи ҳамкасб-ларимизга қўйиб берсангиз нозик жойни ҳам ялаб, юнгини тескари қилиб юборишдан тоймайдиганга ўхшайди. Ижодкор бундай паст кетмаслиги, бир поғона юқори бўлиши керак...” Мана шундай гапларни айтиб, индамай залдан чиқиб кетган адиб шу дақиқаларда бир-биридан забардаст ўз ҳамқалам дўстлари ичида савлат тўкиб ўтирар, унга Гафур Гуломнинг тан берганича бор эди.

Охирлаётган ёзнинг ҳузурбахш салқин оқшомларининг бирида Ойбекнинг дала-боғ ҳовлисида жамулжам бўлган тўрт забардаст аллома тасвирини ҳеч бўлмаса “қоралама” қилиб, қоғозга тушириб олмаганимдан ҳамон афсусдаман.

Ул муҳтарам зотлар сиймоси она замин бағридаги илдиэлари бақувват, гуркираб кўкка бўй чўзган шохлари ям-яшил, ҳаётбахш ва паноҳгоҳ тўрт азамат чинор мисоли хотирамда абадий муҳрланиб қолган. Шу билан мени ҳамон аламли бир савол қийнаб келади: нега улар икки йилга етиб-етмас вақт мобайнида гурсиллаб кулаб, жон-дилдан севган, зирқироқли дард-аламларига балоғардонликни виждоний бурч деб билган Юртни жуда эрта, ҳатто пайғамбар ёшига етмай ташлаб кетдилар? Қайси ёвуз кучлар бу забардаст чинорлар илдиэига пинҳона ўз болгасини урдий-кин?..

Бир сафар Ойбек акани зиёрат қилиб келасан деб, Тошкент университети, Шарқ куллийетининг ҳиндий тили талабаси, яқин укам Амирхон Файзуллаевни “дача”га ўзим билан олиб чиқдим.

Қандил пиёлалардай етилиб пишган олмаларни териб яшикларга жойладик, бўш пайтлари қисқа-қисқа бўлса ҳам Ойбек аканинг гурунгини олардик. Баъзан Амирхон у кишига зимдан қараб қолар, унинг қорачадан келган юз-қўзларида худди хизир ҳузурига тавофга келган кишининг ботиний ҳайрат аломатларини сезиш мумкин эди...

Навбатдаги қиладиган ишимиз дарахтлар тагини юмшатиб, шакл бериш эди. Чунки қиш яқинлашиб, ҳавода этни жунжиктирувчи совуқ изғирин аломати уфуриб турарди.

Келаси якшанба Амирхон икковимиз “дача”га қараб анча барвақт йўлга тушдик.

Ойбек ака ялангликнинг нарироқ беткайидаги усти ёпиқ айвончада қалин, майин жунли қозоқи чакмонни (ўша, биринчи бор келганимизда Қуддус ака бу далабоп кийим, дея мақтаб-мақтаб, кечки салқин туша бошлаган пайт Ойбек акага кийгазиб қўйганди) елкага ташлаб, хаёлга берилган ҳолда ўқлюққа ўхшаш узун таёқни бармоқлари орасида айлантириб, машқ қилиб (қаттиқ ҳасталик асоратидан адибнинг бармоқлари яхши ишламай қолган, докторлар шундай муолажани тавсия этгандилар) ўтирарди.

Биз устозга халақит бергимиз келмади, аста иш жойимиз — олмазор ёққа ўтиб кетдик.

Бир маҳал “и-е, и-е” деб дарахт шоҳлари оралаб Ойбек ака устимизга бостириб келиб қолди. Сўрашиб олгач, юринлар бу ёққа, дегандай кўллари билан яланглик томон ишора қилиб, кета бошлади. Биз у кишининг орқасидан эгашдик.

Жойиштининг ошхонага яқинроқ еридаги столга дастурхон ёзилган бўлиб, унинг устига катта оқ сочиқ ёпиб қўйилганди. Ойбек ака сочиқни кўтарди: нон, қанд-қурс, мураббо, қаймоқ ва тўнгариб қўйилган пахта гулли пиёлалар кўринди. Домла уларга кўрсаткич бармоқлари теккудай

қилиб, ишора билан “нонушга... учовимизга” дея кулиб юборди.

У кишининг шу пайтдаги нуроний чехрасида балқиб турган беғубор табассумдан мен сизларни кутаётгандим, энди биргаликда чой ичамиз, деган маънони англадик.

Рўпарадаги ошхонада ялтироқ идишнинг қопқоғи зириллаб овоз чиқарар, унда ҳовур пуркаб, сув қайнарди!

Амирхон Ойбек ака қўлларида чойнакни олмоқчи бўлди, бироқ:

– Зарифахон йўқ. Мезбон бугун, ўзим, – дея харчанд илтимос қилса-да, кўнмади.

Албатта устоз райини қайтаролмадик. Айни шу ҳолат менга Миртемир аканинг “мезбонлик бурчи” ҳақидаги гапини эслатиб юборди.

Учовлон биргалашиб нонушга қилдик. Сўнг тезгини ишга тушиб кетдик. Ҳавонинг қовоғи солиқ эди.

Олма дарахларининг ортиқча шохларини кесиб, шакл беришга шунчалик берилиб кетибмизки, “мезбон” тушликка чақирганини ҳам эшитмабмиз.

Бир пайт қўлларида чўмич билан Ойбек ака тепамизда турибди:

– Юринглар, бўтқа еймиз, бўтқа. Тайёр бўлди.

Қачоанлардир бу машҳур зот билан ёнма-ён ўтириб ҳамсуҳбат бўлишнинг ўзини тасаввурига сиғдиrolмаган биздай мухлисларга у кишининг ўз қўли билан таом пишириб келтириши ақл бовар қилмас ҳодисадай туюлиши мумкин. Бироқ, бу ҳақиқат эди. Бир умр эса қоладиган Ойбекона соддалик, Ойбекона камтарлик, Ойбекона муҳаббат билан йўғрилган ҳақиқат эди!

Устоз “бўтқа” деб атаган ўша овқат мазаси жуда бошқача, биз бундай лаззатли таомни биринчи бор тотиб кўраётгандай эдик.

Тушдан кейин боғбончилик расамати бўйича олмазорни қондириб суғордик. Буни дарахтлар “қиш уйқуси”га кетишдан олдин бериладиган “қавс суви” дейилади. Боғ этагидаги бўш ердан эрта баҳорда “кўмма” қовун кўчати ўтқозиш учун тайёрлаб қўйган хандақчаларни ҳам сувга тўлдирдик.

Энди кўчага чиқиб, даҳана бошидаги ариқча қулоғини беркитиш керак эди. Мен ялангликдан ўтиб борарканман, Ойбек ака қаршисида бошини ҳам қилганича ўтирган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, эллик ёшлар чамасидаги озгиндан келган кишига кўзим тушди. Танишга ўхшади, қаердадир кўргандайман.

Доира столнинг бир четида турган семиз, боғичли папкага қараганда, бу одам омадсизроқ ёзувчи ёки илмий ходим, у кўлёмасини кўтариб келган бўлса керак, деган тахминга бориш мумкин эди.

Ажабки, Ойбек ака меҳмонга жуда такаллуф билан нималардир дер, муҳим бир гапни уқтираётгандай эди.

Катта ариқ бўйлаб кетган ажриқзор сўқмоқдан даҳанага яқинлашганимда, нарироқ йўл бўйидаги теракзор панасида ўтирган яна бир таниш одам қорасини кўриб қолдим. У мени кўрдими, йўқми, билмайман. Лекин азот ўрнидан туриб, ўзини дарахтлар ичига олди...

Тарвақайлаган саватдай сочлари бошини хийла катта қилиб кўрсатувчи, доим думалоқ кўзойнак тақиб юрадиган бу кишини танидим — нашриёт ходимларидан эди. Илк китобим босилиш арафасида у ерга қатнаб, кўп марта учратганман, салом-алигимиз бор эди. Эркин Сиддиқов дейишарди уни. Яна шуни билардимки, эшиги устига “Бўлим бошлиғи” деб ёзиб қўйилган хонасидан одам ва кулги аримасди. Ҳузурига кирган хоҳ аёл, хоҳ эркак борки, хандон отиб чиқарди.

Ҳа, эсладим: анаву ичкарида, Ойбек ака қандайдир гап уқтираётган кишини шу “бўлим бошлиғи” хонасида кўрганман. Баъзан индамайгина бошини эгиб, қандайдир қўлёмани кўтариб олган ҳолда нашриётдан чиқиб кетаётганда дуч келиб қолардим. Демак, бу одам омади

чопмайроқ юрган қаламкаш. Эркин Сиддиқов уни Ойбек ака хузурига етаклаб келган-у, энди бу ёғи нима бўлишлигини ҳов, анови дарахтлар ичида биқиниб олиб, кутиб ўтирибди.

Қизиқ, нега яширинади...

Шундай хаёллар билан кичкина ариқчадан ҳовли томон оқиб келувчи сув қулоғини боғлаб, эшикдан кириб келдим-у Ойбек акани ҳалиги одам билан тўғридаги ишком ёғочиди осиелиқ турадиган паркентлик дўстлардан совға — қафасдаги бир жуфт каклик ёнида кўрдим.

Нотаниш одам ҳамон ҳокисор бир қиёфада мунгайиб турар, Ойбек ака ичкаридаги жониворларга ишора қилиб.

— Қаранг. Аҳил, ахил, — дерди.

Дарвоза олдида машина келиб тўхтади. Очилиб-ёпилган эшик овозлари эшитилди.

Орадан бир неча дақиқа вақт ўтар-ўтмас ҳовли томондан аёл кишининг қий-чуви эшитилиб, ҳаммасёқ қиёммат бўлиб кетди.

Нима кор-ҳол юз бердийкин, дея Амирхон икковимиз ялангликка томон чоқдик.

Юзларидан доим меҳр тўла табассум ёғилиб турадиган, оқила, ширинсўз Зарифа опамизни ҳеч қачон бундай асабий ҳолатда кўрамиз деб, ўйламагандик...

Какликлар безовталаниб ўзини ҳар қаёққа урганида қафас қаттиқ-қаттиқ силкиниб кетар, Ойбек ака кўзларини катта-катта очиб, асабийлашган ҳолда нималардир дея рафиқасини тинчигмоқчи бўлар, бироқ опа қандайдир гуноҳ иш устида қўлга тушгандай, андаргумон бўлиб яланглик ўртасида туриб қолган одамга қараб “Яна уялмасдан бу даргоҳга қайси юз билан келдинг-а”, деб дашномли маломат тошлари ёғдиришда давом этарди.

Ниҳоят, тинимсиз айтилаётган ҳақоратларнинг зил-замбил юкига ортиқча дош беролмаган “меҳмон” аста кўча томон йуналиб, кўздан ғойиб бўлди...

Бизлар ювиниб-тараниб шаҳарга қайтишни мўлжаллаб тургандик, Ойбек ака бирга кетамиз, деб қолди. У киши қандайдир йиғилишга бирров бориб келиши керак экан.

Катта кўчага чиқиб бурилишимиз билан домла шофёрга “тўхтанг” ишорасини қилди ва кутилмаганда олд эшикни очиб пастга тушди.

Бекатда туриб олиб, бояги одам — “шериги”га нимадир уқтираётган Эркин Сиддиқов тўсатдан рўпарада пайдо бўлган Ойбек акани кўргач, кўзойнак остидаги думалоқ кўзлари баттар катталашиб кетгандай бўлди.

Ойбек ака машинага ўтиринглар, дея унинг ярим очиқ турган эшиги томон ишора қилди.

Эркин ака:

— Раҳмат домлажон. Ҳозир автобус келиб қолади, — дея таваллю қилишга тушди.

Ойбек ака инкор маъносида бош қимирлатиб қўйди.

Эркин ака у кишининг сўзини қайтаришга ортиқча журъат этолмади.

Икки қўшимча йўловчи билан орқа ўриндиққа бир оз сиқилишиб ўтирдик. Машина интрагандай силкиниб қўйди-да, юриб кетди.

Озгина юрганимиздан сўнг хиқиллаган бўғиқ йиғи овози эшитилди. Ёнимда бир ҳовучгина бўлиб, бошини осилтириб олганича кетаётган киши юраги тўлиб нола чиқарди.

Шунда Эркин аканинг бу одамга энгашиб, паст овозда қилган “насиҳат”ини эшитиб қолдим:

— Бўлди оқсоқол, қичиқ қилмай жим кетинг, домланинг кайфиятлари бузилади!

Қизиқ, у бечора қай аҳволда-ю унга айтаётган гапини қаранг!..

Барибир ниманингдир хаёлига берилиб кетаётган Ойбек ака сергакланди, ҳушёр тортиб, ёнбоши билан орқага ўтирилди. Жабрдийданинг кўзларидаги ёшни кўрди, юзларида қандайдир ҳамдардлик аломатлари пайдо бўлди, ўзингни тут, дегандай анчагача елкасига кафтини қўйиб борди.

Орқада бизлар билан ёнма-ён ўтириб кетаётган бу одам ким-у унинг жумбоқ “тақдири” шубҳасиз, Амирхон иккимизни ўйлантриб қўйганди.

Машина шаҳар марказида жойлашган Ёзувчилар уюшмаси биноси олдидаги майдончага келиб тўхташи билан барваста қомат, қадамлари шапғли, сочлари жингалак, кўркамгина ўрға яшар киши биз томон илдам юриб кела бошлади. У Ойбек акани кутиб олишга чиққан экан, дарров машина эшигини очиб, қуюқ сўрашди ва рўпарадаги иморатга олиб чиқувчи тош зиналар томон бошлади.

Эркин Сиддиқов ҳаммага эшиттириб:

– Билиб қўйинглар, шу одам шоир Рамз Бобожон бўлади, – деб қўйди.

Ҳайдовчи Маҳкам ака Ойбек ака тайинлаганидек бизларни “уй-уйларимиз”га элтиб қўйиш учун машинани жилдирди.

Хадра майдонига етай деганда ёнимда ўтирган киши тушиб қолди. Биз билан бошини қимирлатиб индамайгина хайрлашаётганди, Эркин ака унга қараб яна гап уқтирган бўлди:

– Ҳадеб шумшайвермай, энди қоматни сал тик тутинг. Шунақа бўлиши керак эди. Бу ёғи яхшилик!

– Раҳмат Эркинжон, барака топинг. Яхши ҳам сиз бор экансиз.

– Ростмана раҳматни Ойбек акага айтасиз... Анаву! кўлёмаларни кўриб чиққан бўлсангиз, эртага редакцияга келтиринг-а!

– Албатта, албатта, – икки букилганича таъзим қилиб қолди биз учун ҳамон нотанишлигича қолаётган одам.

– Ёнларингда ўтириб келган кимса ким, биласизларми? – деб қолди Эркин ака машина юриб кетгач, худди кўнглимизда кечаётган қизиқишни сезиб тургандай, — Бир пайтлар талютўзда оломонга қўшилиб, Ойбек акага тош отиб қолганлардан!.. Нашриётда штатсиз ходим. Кимларнингдир қуткусига учган, қилғилиқни қилпан-у мана энди ич-этгани еб, ўзини-ўзи тамом қилиб, юрибди. Бир куни гап устида “илмий ишим тайёр бўлиб турганда, ўша номаъқул ишни қилиб қўйдим-у ҳамма мендан ўзини олиб қочадиган бўлди, ҳеч ким қайрилиб қарамайди” деб ёзилиб қолди. Домланинг олдига боришингиз керак, у киши кечиримли одам деб, кўп гапирдим. Иллю, бундай қилолмаيمان, юзим шувут дерди. Мана бугун таваккал деб, арқонга боғлаб судрагандай олиб боргандим, айтганим бўпти. Илмий ишни домла ўзим кўриб чиқаман, деб олиб қолибди. Ҳақиқатдан Ойбек ака хизирсифат кўнгли дарё одам! У кишини авлиё деганларича бор...

Биз Чорсу талабалар ётоқхонаси қаршисида тушиб қолдик.

Ўша куни кечаси гушиллатиб қор ёғиб чиқди. Шу билан боғнинг мавсумий кузги ишлари якун топиб, баҳор келишини кута бошладик.

Хусанбой акамнинг Тошкентда бўлиб, Ойбекдай ёзувчи қўлидан чой ичиб қайтгани ҳақидаги сўзларига ҳеч ким ишонмабди. Беш сўмликни кўрсатса, бунақа пул ҳар кимда ҳам бўлиши мумкин, дейишибди.

Қишки таътил қилиб, уйга борганимда:

— Суратга тушволсак бўларкан, — деди афсус оҳангида ва одатига кўра ярим жилмайиш билан кўзни қисиб, қўшиб қўйди, — кейин ўша суратни раис Соиббоевга кўрсатиб попутини биров пасайтириб қўярдим.

Гап орасида акам қайчини йўқотмадингми, мен тайинлаган ишларни бажардингми, деб сўради.

У киши ўга синчков, шу билан ҳар бир ишни пухта қилиб бажарадиган, бошқалардан ҳам шундай бўлишини талаб қиладиган одам.

Қандай ишлар бажарганлигимиз ҳақида гапириб, баҳордан бошлаб яна нималар қилишимизни, Ойбек ака ҳозир шаҳар ҳовлида эканликларини айтиб бердим.

— Ҳа, мартнинг бошларида “Туятиш” анор навидан тўрт туп бериб юбораман. Боғ этагидаги товуқ катаги ёнида анчагина кунгай жой бекор ётибди. Ўша ерга қатор қилиб, ўтқазиб қўясан.

— Сиз айтаётган ер банд. Тўртта чуқур кавлаб, ўғитга тўлдириб қўйганмиз. Баҳорда “Кўмма” қовун эймоқчимиз.

Акам “ҳо-о” деб овоз чиқариб, дурустсан-ку дегандай қошларини чимириб, синамоққа сўради:

— Қовунга у ернинг ҳавоси пастлик қилмасмикан?

— Ўзингиз ҳар нарсага роса иштиёқ билан қаралса, бизда анқонинг уруғини ҳам ўстириб, ҳосил олиш мумкин дердингиз-ку!

Акам бундай жавоб эшитишни кутмаган эканми, бир оз жимиб қолди, сўнг кулиб юборди-да, тан бергандай:

— О-ба сен-ей, майли, анор кўчатлари кўкариб, амал олгунича қовунлар пишади. Энди “Кўмма”га жой тайёрлаган бўлсанг “Кампирчопон” уруғидан олиб кет, палаги бакувват, касалликка чидамли! Хунуқроғу қовунмисан-қовун-да! — деди.

Акам колхознинг “Канал тепаси”даги токзоридида боғбон бўлиб ишлар, ёғоч ишқомлар этагидаги бўш ётган калта-култа ерларга ўзи ўйлаб топган “Кўмма” усулида қовун экиб, икки-уч баробар ортиқча ҳосил олиш бўйича оғизга тушган, ҳатто шаҳар истироҳат боғида ҳар йили кузда ўтказиладиган “Қовун сайли ширинаги”да бир неча бор ғолиб ҳам бўлган.

У ҳар йили ток сурхлари қирқилиб кўмиладиган пайт иккита мардикор ёллаб, узумзорнинг аввалдан мўлжаллаб қўйган ерларига бел баробар қилиб чуқур қавлатар, ичига икки-уч қопдан чиринди гўнг тўкиб, сув бостириб қўярди.

Эрта баҳор келиши билан қиш бўйи қувват олиб “қутуриб” ётган чуқур атрофига олти туздан қовун кўчати ўтказар, дастлабки кунлар кўздан панароқ турсин, дебми ёки бирдан тушиб қоладиган аёз совуғидан асраш учунми устига алоҳида қоғоз ёпқич “кийдириб” қўярди.

Бу эринмаган, ҳар доим “Қаловини топиб қорни ёндириш мумкин” деган сўзни ўзига шиор қилиб олган акамнинг биронта мен деҳқонман, деган одам ҳаёлига келмайдиган, фақат маълум кишиларгина биладиган мураккаб ва ўта содда “тажрибаси” эди. Яъни, қовун деганда ҳамма унинг уруғидан экиб ўстиришни тушунади Ҳусанбой акам эса ойнаванд кичкина қазноқ-иссиқхонада, алоҳида қипиқли картон “тувакча”ларда кўчатни етштириб олар, кўпчилик полизларга экилган қовун-тарвуз уруғи униб чиқиб, “отқулоқ” бўлмасдан “Кўмма-полиз” теварагидаги кўчатлар найчалаган, ернинг зўридан доира шаклига кириб, атрофга гуркираб палак отган бўларди. Ундан кейин қарабсизки, ҳар найча атрофида қўшалоқ нишона — хамакчалар пайдо бўлиб бошқа полизларга экилган қовун ҳосилидан сал кам бир ойча аввал етилар, тезгина тўр тортиб, кетма-кет банд берарди.

Бундан бир неча йил бурун акам қайсидир журналда унутилиб бораётган “Кампирчопон” қовуни нави ҳақида мақола ўқиб қолиб, унинг муаллифига хат ёзган, бир амаллаб ўша қовун уруғидан топганди... Бу нав ўз номига яраша қорамтир, эски чопон каби бурушиқ, кўрган киши кўзига палаги қуриб, яхши пишмай қолган қовоқни эслатарди.

Дастлаб “Кампирчопон” нишона ҳосилини кўрганлар “Тинчимагур Ҳасанбой қовоқнинг илдизини ёриб, қовун

кўкартирибди” деб гап тарқатишган. Бироқ, у етилиб, мазасини тотиган одам борки, тасанно деб юборади.

“Янги нав”нинг шуҳрати бугун колхозга ёйилади. Одамлар: “Ҳа, энди толга атиргул навдасини пайванд қилиб, ўстирган одам-да, унинг қўлидан ҳар иш келади. Фақатгина ўқимаган-да, йўқса катта олим бўлиб кетарди”, деб ўз ҳайратларини билдиришарди.

Акам ана шу оғизга тушган қовун уруғидан бир ҳовуч бераркан, уни кўчатга тайёрлаш йўл-йўриқлари ҳақида батафсил тушунтириш берди.

Баҳор бошларида Намангандан тўрт туп “Туятиш” анор ниҳоли келди. Дала-ҳовли калитини Зарифа опадан олиб, Амирхон икковимиз уларни “Кўмма” – хандақчалар орасига ўтказдик.

Ётоқхонамизнинг доим қуёш нури тушиб турадиган дераза раҳидаги тувакчаларда асраб-авайлаб ўстирилаётган қовун палакчалари ҳам қарич баробар бўй чўзиб қолганди.

Ниҳоят, ер бағрига илиқлик ўтиб, қуёш тафтидан кўпчий бошлаган кунларнинг бирида қовун тушларини авайлаб яшиқларга жойладик. Маҳкам аканинг машинасини “ёллаб” далага олиб келдик.

“Кўмма”дан анчагина кўчат ортиб қолди. Уларни ташлаб юборишга кўзимиз қиймай, бақувватроғидан тўрт донасини танлаб олиб, деворга ёнбошлатиб қурилган эски товук катаги (ўша Толиб ака айтган “қурилма”) ёнига ўтказдик, яна шунчасини яланглик рўясидаги ток сурхларидан холироқ ишкомнинг кунботар тарафига эдик.

Энди буларни алоҳида парваришлаб, том билан ишкомда қовун етиштириш тажрибасини синаб кўришга киришгандик.

Биз ҳар якшанба Зарифа опага қўнғироқ қилиб, боққа чиқмоқчилигимизни айтардик. Опа бизни кутиб олар ёки ишлари кўпроқ бўлса, ҳовли калитини берар, холодильникда егуликлар борлигини айтиб, оч-наҳор қолманглар деб, тайинлардилар.

Кунлар иссиб, энг аввал ҳовлига кираверишдаги бир туп ўрик, кейин олмалар ҳам қийғос гулга кириб бўлдики, Ойбек акадан дарак бўлавермади. У киши шаҳарда ижод билан банд ёки бирон жойга дам олишга кетган, бўлсалар керак деб тахмин қилардик, ўзимизча.

Биз Амирхон икковимиз дала-ҳовлининг бир пайт Ойбек ака айтганидек “миришкор боғбони” эдигу лекин бор диққат-эътиборимиз “полизчилик”ка қаратилганди. Палакларнинг ҳам авжи бошқача, ҳафта сайин ҳосилга-ҳосил қўшилиб борарди.

Пастаккина товуқ катаги тепасининг ўзида ўндан зиёд нишона бор, ҳатто уларнинг айримлари декчадай бўлиб, кўзга ташланиб қолганди.

Ишкомга ёнлама қилиб, чирмаштириб юборган қовунларимиз ҳам томошақовоққа ўхшаб осилиб турар, мўрт поясини қайириб, тушиб кетадиган даражада йириклашиб борарди. Ўшаларнинг тагига ёғочдан чамбарак ясаб, каноп ипда сўриток ёғочларига тортиб қўярдик.

Ғаройиб бу “тажриба”миз ўзимизни қизиқтириб қўйган, ҳафта охирилаши билан унинг натижаларини билиш учун боққа етиб келардик.

Зарифа опа ҳам олима аёл эмасми, баъзан “агар шу ишларинг муваффақиятли чиқса, ишкомда қовун етиштириш деган янгилик ихтирочилари бўласизлар” деб қўярди.

Дала-боққа баъзида шаҳардан келиб қоладиган хонадон фарзандлари ўша замоннинг зайли эканми, ўрисча гаплашишар, газета-журналлар ўқишар, Хитойдаги “хунвейбинлар” амалга ошираётган мутаассибона хатти-ҳақатлар ҳақида баҳсу тортишувлар қилишарди-ю, негадир “тажриба” қовунларга эътибор бермай, кечга томом апил-тапил йиғиштириниб, кетиб қолишарди.

Биз ҳайрон бўлардик...

Зарифа опани биринчи кўрган киши анча жиддий, ишига пухта, “каттиққўл” раҳбар аёллардан бўлса керак, деб ўйлаши турган гап. Менда ҳам дастлаб шундай таассурот қолдирган. Ҳатто бироз димоғдорроқ, “задагон” ҳам бўлиб туюлган. (Ахир Ойбекдай кишининг рафиқаси!)

Аслида ундай эмас. Опа дала-ҳовлига келган заҳоти саранжом-сарингаликни яхши кўрадиган тиниб-тинчимас уй бекасига айланарди. Бирон дақиқа бўш турганини кўрмасдик. Аввал ошхонани тартибга келтиради. Ялангликни супуриб, шакароблатиб сув сепеди. Нонуштага дастурхон ёзади. Унда албатта Маматчол келтирган суг-қаймоқ бўлади. Сўнгра зираворлар қўшилган масаллиқли “қайнатма”ни милтиллатиб ёқилган газ плитаси устига қўяди, овқат

тушликка тайёр бўлади, вақтида тамадди қилиб олинглар, деб соатига бир қараб олади-да, кўчага келиб тўхтаган машинага ўтиради. Опа пиширган таом ниҳоятда тотли бўларди. У кишининг пазандалигига қойил қолардик.

Ўта инжиқ бўладиган ижодкорлар учун ўчоқ бошида бажариладиган бундай масъул юмушнинг “пири” деб тан олинган Абдулла Қаҳҳорнинг рафиқаси Кибриё Қаҳҳорова айниқса пазандалик бобида унча-мунчага бўй бермайдиган аёл бўлганлар. Шу опа бир куни домла Озод Шарафиддинов томонидан ўз шаънига айтилган мақтовга кўшилмайроқ: “Сиз Зарифахон опа пиширган таомлардан тоғиб кўрмаган кўринасиз” деган экан...

Ўша куни дала-боғга одатдагидан кечикиброқ, қуёш анча кўтарилиб қолган пайтда етиб келдик. Чунки автобус бекатида фалсафа фани ўқитувчимиз Маҳмуджон Нурматов (мен-ку, бу одамдан “қутилганман”, бир ойлардан кейин ўз “касби”га хос анча инжиқ шу акахонга Амирхон давлат имтиҳони топшириши керак эди) мени учратиб қолиб саволга тутди:

— Китобинг хақида Ойбек домланинг журналида тақриз чиқардим. ўқидингми?

Гарчи бу янгиликни энди эшитаётган, Ойбек домла бош муҳаррир бўлган “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг янги сонини ҳали олмаган бўлсам-да, Маҳмуджон аканинг кўнгли учун:

— Ҳа, — дея жавоб қилдим.

— Ундай бўлса, — деди домла сўзимни шартта бўлиб, — Бешёғочдаги истироҳат боғи чойхонасида девзира гуручдан ош бўляпти. Ропша-роса соат тўққиз яримда Чустий домла Толиб Йўлдош билан ўша ерга келишмоқчи. Кеча Союзда машрабхонлик бўлган.

— Ошни мен қилардим-ку, — дедим чайналиброқ, сўнг шеригим Амирхонга ишора қилдим, — биз шошиброқ тургандик.

Файласуф домла одати бўйича доим қизғиш тортиб турадиган ихчамгина бурни устига қўл чўзиб, бармоқ учи билан силаб қўйгандай бўлди-да, ўзига хос шанғи овозда гап қилди:

— Қўйсанг-чи, баҳонангни. Ош ўша мақола муносабати билан бўляпти. Қолаверса, бугун якшанба — дам олиш

куни. Борадиган жойларингга бир соат кечиксанглар ҳеч нарса қилмайди... Керак бўлса, хат ёзиб бераман.

Гап келганда отангни аяма қабилида ҳазилнамо луқма ташладим:

— Менга барибир, манаву укам ҳозир кутубхонага бориб, Гегель фалсафасини ўқиши керак. Сизга Давлат имтиҳони тошпиради. Хатдан кўра...

— Э, бу йигитми, ўзи яхши бола. Гегелни ўқимай кўяверсин.

Ўртада енгил кулги кўтарилди.

Учовлашиб унча узоқ бўлмаган Бешёғоч томон кетдик.

Чустий домланинг қандайдир иши чиқиб қолибди, Толиб аканинг ўзи келди-да, нигоҳи менга тушиб:

— Гувалапаз шогирд шу ерда экан-ку. Қани, лойкаш шеригинг? — деб сўраб қолди.

Мен Амирхонни кўрсатдим:

— Шерикнинг янгисини топиб олганман!

Шундан кейин гап Толиб ака бошчилигида Қуддус Муҳаммадий хонадонида қандай қилиб товуқ катаги қурганимиз ҳақида бошланиб, мавзу Ойбек домла дала-ҳовлисидаги “қурилма”га келиб тақалди.

Мен катак яхши сақланганлигини, товуқчиликка ярамагандан кейин полизчиликка хизмат қилсин дея, икки ёнбошига қовун экиб, палагини томига чиқариб юборганимизни айтдим.

Толиб ака қалин қошларини чимириб, менга бир қараб олди-да, шундай деди:

— Сенлар қовун экибсан. Ундан олдинроқ зўр овчиман деб ҳаммага мақтаниб юрадиган Мавлон Икром ўша ерда бошлаб қовун туширган...

Толиб аканинг айтишича, шифокорлар Ойбек акага махсус боқилган товуқнинг парҳез гўштидан истеъмол килишни тавсия этади. Толиб ака бу хабарни Зоҳиджон Обидовдан эшитиб, хайрли ишга бош-қош бўлишга киришади. Парҳез гўштли товуқлар учун махсус катак куради. Қайсидир мутахассис тузиб берган рўйхат бўйича Эски Жўва бозоридан: туйилган макка — бир қоп: арпа — бир қоп: тарик — бир қоп: кепак — бир қоп, майдаланган тош, қум, шиша синиқлари ҳаммаси — ярим қоп: оҳак — бир челақ: зиғир ёғи — бир кило қилиб, сотиб олинади.

Жўжалар ҳам келтирилади. Бироқ орадан бир ой ўтиб-ўтмай, яқин-атроф қир-дала эмасми, тулкилар пайдо бўлиб, кечаси бир нечта жўжани қийратиб кетади. Бу шумхабар Мавлон Икром кулоғига етиб бориб, ўша куниёқ қурол-аслаҳа билан дала-ҳовлига келади. Олмазор ичига палатка тикиб, пойлоқчилик қилади. Биринчи кеча тинч ўтади. Эртаси ярим тунда эса...

Минг машҳур овчи бўлган билан омад чопмаса қийин экан: иккинчи жаҳон уруши йиллари Эроннинг Мозандарон тоғ сарҳадларида шерлар ортидан қувалаб, ўтакасани ёриб юрган (буни кўплар эшитган, ўқиган ҳам) шоиримизнинг бу сафар ови бароридан келмайди. Снайперликни Матёқуб Қўшжонов мендан ўрганган, деб юрадиган акахонимиз кўшотарни елкага маҳкам тираб, роса мўлжалга тўғрилаб кўр ойдинда девор устидан юриб келаётган кўшнининг... мушутини тулки деб, нақ оёғидан отиб қўяди. Биғиллаган овозу жўжаларнинг қийқириғи ҳамма ёқни тутиб кетади.

Бундан хабар топган Ойбек аканинг юраги ғаш бўлиб юради. Бу ҳам етмагандек, орадан кўп ўтмай жўжаларга қандайдир ўлат илашиб, тундай тўкади. Охир-оқибат “пархез парранда гўшги” етиштиришга мўлжалланган Толиб аканинг кичкина “ферма”си косотта учраб, барбод бўлади.

Бироз латифага ўхшаб кетадиган бу ҳикоя тугаши билан дастурхонга девзира гурунчлари “ўйноқлаб” турган палов келди. Уни Маҳмуджон домланинг фарғоналик шогирди — ёш файласуф йигит Қодиржон қойилмақом қилиб пиширганди.

Ошдан кейин босиб-босиб аччиқ кўк чой ичилгач, Толиб ака шим почасини сал юқори тортиб, пайпоғи “қўнжи”дан бир неча буклоғлик уч сўмлик чиқарди. Улардан биттасини ажратади-да:

— Даврабوشي Маҳмуджон ўзингсан, шекилли. Халфана неча сўмданга тушди? — деб сўради.

Маҳмуджон ака:

— Кўяверинг, — дея қўл силкиди, — пулни асраш йўлини биларкансиз. Тўғри қиласиз — чўнтақда турса, кетиб қолади. Жойига солиб қўйинг. Лекин Ойбек домланинг дала-ҳовлиларида қилинган тулки ови ҳам Машраб ҳақидаги ривоятларингизга ўхшаш қизиқарли экан.

— Ривоят эмас! — бироз жаҳли чиққан бўлди Толиб акамизнинг, — ҳақиқат! Ўша жўжалар боқилган катакхонани

манавилар ҳам кўрибди, — бизга қўли билан ишора килиб, сўнг қўшиб қўйди, — Мавлон Икромнинг ўзидан сўрашларинг ҳам мумкин!

— Овчилар қўшиб-чатиб гапираверадиган лофчи бўлади.

— Бу гапинг тўғри, — “даврабоши”ни маъқуллаган бўлди Толиб ака, — Мавлон Икром девор ошиб бир гала тулкилар туша бошлаганди, “сочма” билан ҳаммасини қаторасига ер тишлатдим. Уларнинг терисини ачавотлик Мўлтон мўйначига обориб, Ойбек акага зўр чакмон тиктириб берганман, деб анча вақт мақтаниб юрган, ўшандан кейин.

Ўртада яна кулги кўтарилди.

Дастурхон йиғиштирилиб, қўзғаларканмиз, Толиб ака бизга тайинлади:

— Ойбек ака билан Зарифа опага салом айтларинг. Катакни эҳтиёт қил, кейин керак бўлади.

НУРАФШОН ҲОВЛИ СУРАТИ

Дарвозанинг бир қаноти қия очик, кўча юзию ичкари жойиштигача супуриб, халқоб сув сепилган, атроф саришта эди. Демак Зарифа опа шу ерда. Одатдагидай бугун ҳам анча барвақт келган кўринади.

Ҳовлига кириб, ошхона ёнига қўйилган курсига ўтириб олганича қилкалам билан ниманидир берилиб чизаётган опага кўзимиз тушди.

Биз ялангликни кесиб ўтиб, салом бердик. Опа одатдагидек нимтабассум билан алиқ олди-ю, ўз ишени давом эттираверди. Бугун диққати ранглари танлашга қартилган, фанердаги бигиз михча — “кнопка” босилган қоғоз юзида эса, ёзининг таровати — ишқом узра ёйилгани ток сурхларидаги беғубор барглари, эндигина етила бошлаган узум бошлари, кенг ялангликка парча-парча ёғду бўлиб урилаётган қуёш жилolari — ҳаммаси бир бўлиб, акс этиб турарди. Манзара сурат моҳирона берилаётган рангли сайқалдан янада тиниклашиб, кўзга яққолроқ ташланиб борарди. Ҳатто дарвозадан кираверишдаги ёнлама қилиб ўрнатилган ёғоч ўриндиқ ҳам кўриниб қолди. Унда баъзан ёзишдан, бармоқларини ҳаракатлантириш учун қиладиган машқлардан чарчаган пайтлар хаёл суриб ўтирган Ойбек акани кўрардик.

Ниҳоят, расм сўнгги “пардоз”дан ҳам чиқди. Биз унга маҳлиё бўлиб қараб қолдик.

Кўзимиз олдида яхшигина мусаввир сифатида гавдаланган опахонимиз қилқаламни сувбўёқ кугиси турган доира столнинг бир четига қўйди-да, суратни икки ёнидан ушлаб нигоҳидан нарироқ қилди, обдан тикилди, сўнг бизга қаратди:

— Ёмон чиқмади, чамамда. Қалай?

Биринчи баҳони мен бердим:

— Ҳақиқий санъат асари!

Тасвирий санъат сирларидан анча-мунча хабари бор, ҳавас учун суратлар чизиб юрадиган Амирхон бироз баландпарвоз таъриф билан сўзимга қўшимча қилди:

— Ранглари жилосида Ўрол Тансиқбоевнинг маҳорати шундоқ кўзга ташланиб турибди!

Зарифа опа кулди:

– Қайда. Шунчаки “қоралама”. Бир чизгим келиб қолди-да. Шунақа, бўш вақтлари кўлимга қилқалам оламан. Ҳаваскорлик!

– Бироқ, – дедим опанинг гапини бўлиб, – яхши мусаввир эканлигингиз ҳақида Чингиз акадан эшитганмиз.

– Чингиз Аҳмаровни танийсизми?

Жавобни Амирхон берди:

– У кишининг шогирдлари!

Зарифа опа менга дурустроқ ўтирилиб қаради:

– Китбчангизни ўқиб, сезгандай бўлувдим-а.

Шундан кейин гурунгимиз ўзидан-ўзи қизиб кетди: опа бир пайтлар машҳур рус рассоми Репиннинг шогирди бўлган Николай Розиннинг Тошкентдаги устахонасига қатнаб, сурат чизиш сирларини ўрганган экан. Чингиз Аҳмаровни миниатюра жанрида янги мактаб яратган замонамизнинг Беҳзоди деб атади.

Бугун опа одатдагидек бирон ёққа шошилмас, вақти бемалолроқ эди. Тушликни бирга қилдик.

Гап орасида қаршимиздаги дераза раҳига тиклаб кўйилган, ҳали ранглари қуриб улгурмаган расмдаги “камчилик”ни айтишга журъат этдим:

– Назаримда ҳовли хувиллаб тургандай – ўриндиқ бўш. Ўша ерда Ойбек ака ўтирганларида янада файзли чиқарди, дейман.

– Ўйлаб кўрдим, – дарров нима демоқчилигимни тушуниб етгандай жавоб қайтарди Зарифа опа, – Ойбекнинг суратини чизишга журъат этолмайман. У кишининг савлати босади. Бунинг учун Абдулҳақ Абдуллаев бўлиш керак...

Водопровод жўмрагига яқин намтоб жойда бир даста райҳон, турли гул кўчатлари турарди. Яланглик атрофига кичик гулхоналар ясаб, уларни ўтқаздик. Ўғитлаб, суғордик.

Баравж қовун барглари сал сўлгин тортибди. Бу чанқанлик белгиси. Демак, палакдаги ҳосил ўзига керакли “шира”ни олиб, етилишга тайёр бўлиб турибди... Яна озгина вақт ўтказиб, бир сув берилса, қовун эт олади, тош босади, мазаси эса тилни ёрадиган бўлади. “Кўмма”нинг ўзига хос “нозик” томони мана шунда! Буларни Ҳусанбой акамдан эшитганман.

“Полиз”га сув қуйишни янаги якшанбага қолдирадиган бўлдиқ...

Ишкомга тараб юборилган сурхлардаги ортиқча шох-шаббаларни бутаб, хомток қилдиқ. Амал олиш палласига кирган узум бошлари одам кўзига янада кўримлироқ бўлиб, тапшаниб қолди.

Айниқса, “осма” қовунлар ёнида “Инв” (“инвентар”) ёзувли рақам қўйилган картон “ёрликлар”нинг туриши бошқача эди.

Уларга кўзи тушган Зарифа опа кулиб юборди:

– Вой, эринмаганлар-ей! Лекин ҳафсалаларингга қойил. Ака-ука чинакамига фантазёр экансизлар. Бу қилган ишларингни Ойбек ака кўрса, роса кулади.

Кўндан бери тилимиз учуда турган саволни бериш пайти келганди:

– Ойбек ака Тошкентдадилар? Нега боққа чиқмаяптилар?

Амирхон ҳам илҳақ бўлиб нима садо чиқаркин, дегандай опанинг оғзига қараб қолди. Чунки баъзида нега домла кўринмаяптилар, дея ҳиқиллаб қолар, нияти ёнида олиб келадиган қайсидир ҳурилиқога бағишланган “Санобар” деган етти-саккиз варақли шеърини ўқиб бериб, бирон маслаҳат эшитиш эди.

Зарифа опа бир дақиқа сукут сақлаб турди-да, қисқагина шу гапни айтди:

– Ойбекнинг тоби бўлмади. Қўлларини ҳам қимирлатолмай қолганди. Хайрият, энди ўзини яхши ҳис этаяпти. Яқинда бу ерга олиб келамиз. Боғни соғинган. Атрофни тартибга келтирганимиз шундан!

Амирхон домланинг қўлларига нима бўлган, деган ишорага яқин яна бир гап айтганди, Зарифа опанинг ним табассум балқиб турган чеҳраси бирдан жиддий тус олди. Юзидаги ажинлар янада қуюқлашиб, ранги ўзгарди. Бутун мамлакат, эл ардоғидаги энг азиз одамнинг энг бахтли, армонсиз умр йўлдоши деб фаразлаб юрган бу аёлнинг шу дақиқалардаги фаромуш, андуҳли ҳолати бизни ҳайратга солди. Иккимизни кўпдан бери ўйлантириб келаётган, ўзимизча ҳар хил тахминларга бориб юрган шу савол Зарифа опамизнинг дил ярасини тирнаб юборгану, энди унинг вужуди оғриқдан қақшаётгандай эди.

Бирдан у ярқ этиб бизга ўтирилди:

— Ойбекнинг мажолсиз ҳолга келтирилган қўллари, оғриқли юраги ва барча тазйиқларга чидаш берган метиндай иродаси ҳақида гапирадиган бўлсам, катта бир китоб бўлади. Биласизларми, ёмон одамлардан ўлим ҳам ҳазар қилади, деган гап бор. Бу бекорга айтилмаганлигини чет эллик руҳшунос олимлар исботлаб, илмий асарлар ёзишган. Уларнинг аниқлашларича, “Ёмон одам” худбин, ўзгаларга яхшиликни раво кўрмайдиган, фақат “ўз” қобифига ўралиб яшайдиган кимсалардир. Бундайлар ўта эҳтиёткор, кўрқоқ ва маккор, ташқи таъсирлардан вужуди “ҳимояланган” беписанд мавжудод саналади. Улар руҳиятига “Виждон азоби” тушунчаси сингмайди, шунинг учун яшовчандир... Ойбек эса, ундайларнинг бутунлай тескараси: бировларнинг ташвишисиз яшай олмайдиган, муҳтожларга қўлидан келганча яхшилик қиладиган тез таъсирланувчи, шунингдек, ҳаммага ишонувчи одам эди. Унинг бундай фазилатлари атрофидагиларга ёқмасди, энг қабиҳ усуллар билан Ойбек бошига маломат тошлари ёғдиришарди. Бироқ, у нолимасди. Ўзини ҳам руҳан, ҳам жисмонан қийнаётган кимсалар устидан шикоят қилиб, ҳеч кимга дардини ошкор этмасди. Ҳатто “ички кечинмалари”ни мендан ҳам яширарди. Лекин у кишининг теварагида бўлаётган гийбат-у тухматлардан яхши хабардор эдим. “Эътибор берма, буларнинг ҳаммаси ўткинчи” деб фақат ўзини ижод билан овугарди. Ҳа, бир марта... ўша кун Ёзувчилар союзидаги мажлисдан (айтиш-

ларига қараганда, минбарда ўтириб олган сўзамол “қораловчи”лар уни ҳатто йиғлаш даражасига олиб келганлар) ниҳоятда тушқин, асабий ҳолда қайтиб келиб, кечаси билан мишжа қоқмай чиқди... Эрталаб ёзув столи устида бир нечта дардли шеърларга кўзим тушган, бу ниҳоят, жафокаш юракдан ситилиб чиққан нидога ўхшарди. Улардан айримларини ёдда сақлаб қолганман:

*Майли, нима деса десин одамлар,
Ит ҳуради, ўтади карвон.
Виждон билан қимматдир дамлар,
Ҳар вақт эшидир қалбимга виждон!*

* * *

*Дўстим, ёмонлардан зинҳор ҳазар қил,
Фирибгар ошнолар зимдан тўсар йўл.
Ҳақиқатни суймас виждонсиз, бахил,
Куйганмен, улардан: ёғдирган тош-дўл.*

* * *

*Тош экан бу бошим,
Ҳеч ёрилмади,
Ёғилди минг тош...*

— Ҳа, чиндан ҳам бу инсоннинг боши тошдан эди. Бироқ, асаб ҳар нарсага кўникавермас экан. Ойбек акаларинг, — дея сўзида давом этди опа, — бийрон тилли шеър ўқиса ёки минбарга чиқиб гапирса, ҳаммани ўзига маҳлиё қилиб қўядиган оташнафас одам эди. Йиғин-у давраларга ўзининг салобати, зукко хушмуомалалиги билан файз киритарди. Унга ҳамманинг ҳаваси келарди. Мана, ўн тўрт йилки, Ойбек шу аҳволга тушиб қолган. Аслида уни шу кўйга солиб қўйишди. Ўшаларнинг қутқусига учиб Ойбекка “ташланиб” қолганлардан биттаси тавба-тазарру қилиб, бу ерга келганини кўргансизлар... Барибир Ойбек уни кечирди. Бошидан ошиб-тошиб ётган ишларини қолдириб, ўшанинг “қоралама”сини ўқиб чиқди! “Яхши” деб тақриз ёзиб, илмий кенгашга тақдим этди. Бечоранинг шунча эзилгани етар, ортиқча “қийнаманлар” дея шогирдларига тайинлайди...

Биз замоннинг кўп алғов-далғовли кунларидан беҳибар икки талаба худди тушга ўхшаб кетадиган, бироқ ҳақиқатдан иборат Зарифа опанинг ҳикоясини тинглардиг-у, беихтиёр кўз олдимизда кутилмаган, тасаввур қилиб ҳам кўрмаган бошқа Ойбек тавдаланиб кетарди: мана, у танча ёнида кўнишиб ўтириб олиб, керосин чироқ ёруғида давримизнинг буюк асари сифатида тан олинажак “Навой” романини ёзмокда. Қаҳратон қиш совуғи бир амаллаб тиклаб олинган очиқ айвон ёнидаги торгина хонани ўз домига тортган. Ёзувчининг қалам тутган қўллари совуқдан увушиб, ўзига итоат этмай қолади. Шунда у бармоқларини лабига тутиб, қалб ҳарорати билан илиқлик бахш этади. Яна ёзишга киришади... Озгинадан кейин кўли оппоқ қоғоз устида беихтиёр тўхтаб қолади. Навқирон, эндигина ўттиз етти ёшни қаршилаётган Ойбекда ортиқча мажол йўқ. У ниҳоятда чарчаган, очиққан ҳам. Доим ёнида ҳамдам, ҳамнафас умр йўлдошига бирон егулик борми, дея илғижоли қараш қилади. Уруш қаҳатчилиги бу хонадонга ҳам аллақачон ўз таъсирини кўрсатганди. Уй бекаси кўзларида пайдо бўлган ёшни яшириш учун ўрнидан туриб, токчаларга қўл югуртириб чиқади. Бирон бўлак қаттиқ нон ҳам қолмаган. Хайрият, ҳовончада озгина толқон ҳамда бўз халтада ун юқи қолган экан. Хурмачадан ярим қошиқча ёғ чиқди... Улардан битта коса тўлар-тўлмас аталага ўхшаш “иссиқ овқат” тайёрлади. Ойбек уч-тўрт қошиқ тотинади холос, қолганини эрталаб болалар ичар, деб четроққа олиб кўяди.

Кўлларини бир-бирига ишқаб, бармоқларини уқалаб, яна ёзишга тушади.

Шу орада кўққисдан Ички ишлар вазирлигидан махсус ходим эпикни қоқиб келади. Келганда ҳам кечаси, ярим тунда келади. Мақсад, иддао нима, айтмайди. Ойбекни олдига солиб, олиб кетади. Жувон минг хаёллар билан таҳликали тунни бедор ўтказди. Ўзига таскин беради: кўлига кишан солишмади-ку!

Ниҳоят, тонгга яқин ҳорфинликдан силла-мадори қуриган Ойбек остонада пайдо бўлади. Алам ва хурсандчиликнинг асоратли кўзёшлари юзини юва бошлаган жувон унга талпинади, ўзини бағрига отади.

Бир оғиз гапи билан одамни бор-йўқ қилиб юборишга қодир, ўша даврнинг ҳокими мутлақларидан кал, биткўз,

сўпоқ бошининг икки чеккасида диккайиб турадиган кулоқлари ғайритабиий, негадир гезарган совуқ башараси Ойбекка сувдан янги чиқиб, титраб-қақшаётган ўлат теккан каламушнинг турқ-атворини эслатадиган шу маҳкама бошлиғи Кабулов (аслида Кабулидзе)нинг “назари” ёзувчига тушиб қолган. Негадир Ойбек билан шахсан ўзи “шуғулланади”... “Нима учун ораларингдаги “душман” ҳамкасбларинг ҳақида бизга маълумот бермайсан” — деб сўроққа тутаверади... Соатлаб зах ертўлага тушириб қўяди. Шубҳасиз, бирон “маълумот” ололмайди.

Бир марта Кабулидзе ҳузурига келтиришганда министр худди Бухоро амирига ўхшаб, зарбоф либосларда ўтирганмиш. Кайфдан юмилаётган кўзларини аранг очиб: “Ие, сен анову ёзувчи-шоирсан-да. Мунча уруеларинг кўп, ҳали ҳам тирикмисан?” — дейди-да, ғазаб били югурдакларига ташқарига чиқариб ташлашни буюради.

Афсус, бу хўрлашлар бежиз эмас, ўша даврда Ойбек устидан беминнат хабар етказиб турувчи “ҳамкасблар” топилган. “Ҳамкасб”ларки, улар ёзувчи билан давраларда, мажлисларда гап-таштак қилиб ўтириб, суҳбатини олган, дастурхонида чой ичган айрим “дўст, шоғирдлар”дан иборат бўлган.

Ойбек ҳар доим тунда олиб кетилиб, бошига солинган қийноқлар ҳақида рафиқасига бирон нолиш гап айтавермаган, уни аяган, руҳан тушкунликка берилмасин деган.

Лекин вақт ўтиб, ўша “ўтмиш” бўлиб қолган воқеалар ҳақида оддийгина қилиб сўзлаб берган-у охирида: “Зарифа, “ташқарига чиқариб ташланг» ўрнига “отиб ташланг” демаганига шукур қилсанг-чи”, — деб қўшиб қўйган...

Шу алфозда ўта қийинчиликлар билан буюк Алишер Навоий ҳақидаги забардаст асар дунёга келади. У 1944 йили китоб ҳолида босилиб чиққач, Ойбек номи янада машҳур бўлиб кетади.

Адабий жамоатчилик романни катта воқеа сифатида кугиб олади. Ойбекнинг мухлислари, кўпдан-кўп ҳамқалам дўстлари беҳад қувондилар.

Афсус, эзгуликнинг душмани — қабоҳат бўлгани каби кўролмаслик, ғийбатни касб-корга айлантириб олган баъзи кимсалар “чақув” услубини ўзгартириб, бошқача ҳужум йўлига ўтадилар.

Ойбек ижодининг чўққиси деб тан олинган, халқ қўлидан қўймай ўқиб турган “Навоий” романини ҳар томондан “текшириб” сиёсий тус билан таҳлил қилувчилар пайдо бўлади. “Социалистик реализмдан чекиниш” айбига авж бериб, ижодкорларни “оқ калтак-қора калтак” қилиш русуми қайта бош кўтара бошлаган, қўлидаги мунаққидлик қаламини “қизил таёқ” қа айлантириб олганлар қўлайиб қолганди. “Навоий”га ҳужумни ана ўшалар бошлайди.

Бу ҳужумлар руҳан покиза, чумолига ҳам озор беришни ўзига раво кўрмайдиган Ойбекдай одам қалбини ўртаса-да, у матонат билан ўткинчи “тортишув”ларга эътибор бермасликка ҳаракат қилади. Ўзини доим оғир-вазмин тутади. Ҳатто “ҳужумчи”ларни кўрганда ҳеч нарса бўлмагандай улар билан сўрашади, гурунг қилиб, бирга чой ичади. Баъзиларини меҳмон ҳам қилади.

Бироқ инсон вужуди темирдан эмас...

Айниқса, адибнинг иккинчи йирик асари “Олтин водийдан шабадалар”га қарши бошланган ҳужум, ҳатто биз ўзимизча энг мўътабар, ҳурматли инсонлар даргоҳи деб юрадиган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидаги айрим казоз-казолар (Зарифа опа номма-ном айтганлар орасида биз устозлар билиб, дарсликлардан шеърларини ёд олиб юрадиганлар ҳам бор эдики, ҳайратдан ёқа ушладик)нинг йиллар давомида ҳам ошқора, ҳам пинҳона ўтказиб келган руҳий тазйиқлари асоратсиз қолмайди.

Мана, ўн тўрт йилки...

Дала-ҳовлига қилган бу сафарги ташрифимиз Ойбек, қолаверса, у кишининг умр йўлдоши Зарифахон опа ҳақидаги тасаввуримизни бутунлай ўзгартириб юборди.

Биз Зарифа опани кимё фани бўйича катта олима эканлигини яхши билардик. Бироқ уни тасвирий санъат олаmidан яхши хабардор, нозик дидли шеърят шайдоси, адабий мушоҳадаси кенг оқила аёл эканлигига бутун гувоҳ бўлдик. Дунёда заррача армони йўқ, бутун шодлигу рўшнолик, ҳурмату эътибор — барча-барча сийловлар соҳибаси, деб ўйлаб юрган бу мушгипар опахоннинг юрагида уммондай ғам-андух қатланиб ётганини шу кун ҳис этдик.

Бу аёлни Толиб Йўлдош айтган “Лев Толстойдай одамни ҳам ажалидан бир неча йил аввал ўлимита зомин бўлган хотин зоти”га муғлақо қиёслаб бўлмасди. Меҳр-муҳаббат,

садоқат, фидойилик тимсоли эди. Умр йўлдошига отилган ҳар бир маломат тошларига балогардон бўлган. Ҳаётнинг пасту баланд кунлари йўқчиликка сабр, тўқчиликка шукр қилиб, ҳамиша суянчиқ, ҳамнафас бўлиб, Ойбек домла ёнида турган.

Мана, бугун ҳам Ойбек акани дала-ҳовлига қадам ранжида қилишидан олдин, бу ерга келиб, кутиб олиш тараддудига тушган. Эрталабдан бери тиними йўқ.

Ҳаммаёқ ялаб-юлқигандай сарамжон қилинди.

Мевалари етилиб, кўзга ташланиб қолган олмазорга ҳам файз кирди.

Илми нужумнинг турли йўналишлари бўйича сабоқ олувчи юзлаб талабаларнинг бошпанаси бўлмиш ўша шаҳар марказидаги кўп қаватли ётоқхонамиз биноси кечкурунлари, айниқса шанба, якшанба оқшомлари поездлар пишқириб келиб-кешиб турадиган вокзалдай гувиллаб кетар, эшиклари аксар ланг очиб қўйиладиган ҳар бир “хонақоҳ” да баҳс-гурунг сурони, гиж бака-банг мусиқалар шовқини авжга минарди.

Лекин мен истиқомат қилиб турадиган “кулба” ҳар хил талотўшлардан истисно. Бунинг қатор сабаблари бор: биринчидан бутун тўрт қаватли бинода ягона ҳисобланувчи икки кишига мўлжалланган хона узун коридорнинг энг охири – “овлоқ” ерига жойлашган.

Унинг устига бу хонамизни бошқа “қўни-қўшни”лардан аксар кулфлюблик турадиган “Кирхона”, “Сантеник” хоналари ажратиб туради. Иккинчидан – шериги Маҳмуд ака ўта камгап, ёши улуғ кишиларга хос бамаъни, босиқ одам. Аввалги йилги ҳамхонам “филолог”лардан фарқи шундаки, Маҳмуд ака журналист, битирувчи курс талабаси.

У ҳар шанба кунни даредан сўнг Чиноздаги ҳовлисига бола-чақаси олдига кетарди. Ўзим ҳам дам олиш кунларининг оқшомги сокинликларига ўрганиб қолган, ундан вужудимдаги чарчоқни фориг этувчи ҳаловат сокинлигини туярдим.

Бироқ бугун негадир илк бор ёлғизлик асоратини ҳис этаётгандайман...

Одатдагидек, хонада бир ўзим. Маҳмуд ака азонги электричкада етиб келади. Плиткага чой қўйиб, мени уйғотади. Нонушта қиламиз. Кейин Ойбек акадан гап очади. У кишининг боғига қатнаб юрганимизга ҳаваси келади, “орада бўлган суҳбатни кундалик қилиб ёзиб боришни унутманг” деб тайинлашни канда қилмайди. Журналист-да!

Агар ҳозир шу одам хонада бўлганда, унга Зарифа опадан эшитганларимнинг барини оқизмай-томизмай сўзлаб берардим. Юрагим тўлиб турарди.

Каравотим ёнидаги жавончадан ўтган йил Ойбек ака дастхат ёзиб берган “Навоий” романини қўлимга олдим. Бу

асарнинг дунёга келишининг ўзи катта бир тарих экан. Унинг ҳар бир саҳифасидан совуқ-изғиринли кунларнинг этни жунжиктирувчи нафаси уфуриб тургандай...

Беихтиёр мархум домламиз Суннат Алиевичнинг сўзлари қулоғим остида жаранглаб кетгандай бўлди: “Бундай кишиларга яқинлашиб бўлмайди. Уларни ҳар хил шпионлардан ҳимоя қилинади, давлат қўриқлайди...” Демак, бир оғиз сўзи билан истаган одамани йўқ қилиб юборишга тайёр Кабулидзегга ўхшаганлар ва унинг атрофидагилар “шпион” эмас, давлат одамлари ҳисобланганлар...

Шу дақиқаларда талпина-талпина ҳаётбахш манзилпоҳга етдим, деб сароб устидан чиққан сарбон мисол, ҳафсалам пир бўлган, ёзиш-чизишдан ҳам кўнглим совингандай эди...

Кўзларим юмилиб, уйқу элитаётгандай бўларди-ю, бироқ ҳаловатсизлик вужудим узра ўрмалаб юрганга ўхшарди.

Хонамизнинг шаҳардаги энг гавжум ҳисобланмиш катта кўчага қаратиб қурилган деразаси кўзларидан доим гувиллаб эшитилувчи машина-трамвайларнинг овози, кетма-кет жиринглатиб чалинувчи кўнғироғи аллақачон тинган. Бу кискса муддат давом этадиган ҳол. Саҳармардондан шовқин-сурон бошланади. Чунки бозор шундоқ ёнбошимизда!

“Қизик, бу сукунатни биринчи бўлиб ким бузаркин?” — мен учун дунёда бундан бошқа ташвиш йўқдай, айнан шу фикр мудроқ миямда чарх ураётгани, ёки хаёл сураётганими, англаб етолмасдим. Лекин уйқу билан бедорлик ўртасида талош эканлигимни сезаётгандай эдим.

Ниҳоят, уйқу устун келиб, борлигимни паға-паға момиқ булуғлар ўрай бошлади. Кейин... осмонда худди театр сахнаси учун ишланган улкан манзара сураат устидан тортиб қўйилган ҳарир пардага ўхшаш баҳайбат мато пайдо бўлиб, оҳишта ҳилпирай бошлади. Олисдан мункиллаб қолган бир қариянинг гавдаси кўринди. Аниқ кўриб турибман: унинг ёнида ҳозир оташин шеърлари билан кўпчилик, айниқса ёшлар орасида таниқли Абдулла Орипов ҳам бор бўлиб, хокисоргина бош эгганича келарди. Отахон менга яқинлашиб, аста қўлимдан тутди, рўпарадаги зинадан юқорига етаклади. Тўрт тарафини китоб тўла жавонлар қоплаган ёп-ёруғ хонага кириб келдик. “Мана, ўша Толиб Йўлдош айтган асарнинг илк нусхаси. Асраб-авайлаб сақлаб келаман. Ҳар ким ҳам билавермайди” дея муқоваси устига “Ўткан кунлар” деб ёзилган китобни менга узатди нотаниш қария. Уни қўлимга олиб, кўкрагимга босдим-у, “Яшин ака, Сизмисиз?” демоқчи бўлдим, бироқ, негадир тилим гапта айланмади. Ўзимча ўйлармишман: “Бу кишини яқинда кўргандим, озгина вақт ичида шунчалик қариб қолганини қаранг”. Ички бир туйғудан кўнглим равшан эмиш: “Абдулла Қодирий китобининг нодир нусхаси ўзимизда бор экан, нега кўпчилик билмайди”. Бу янгиликни кимгадир етказишни истардим...

Катта, гавжум кўча бўйлаб кета бошладим. Қаршимдан ҳасса тутган, сочлари опшоқ, қалди хиёл букилган мўйсафид киши чиқиб қолди. Дарров танидим: бултур... йўқ-йўқ, қачонлардир Ойбек акани кутиб олган шоир Рамз Бобожон эди, бу. Салом бердим. Лекин менинг овозимни яқин-атрофдан эшитилган қандайдир ғала-ғовур босиб кетди. Бундоқ сергакланиб қарасам, шоирга эргашиб соч-соқоллари ўсиқ, бошларида кулоҳ, елкасида кашкул осиеғлик қаландарнамо бир тўда кишилар келмоқда. Улар орасида дўстим Баҳодир Жалолов ҳам бўлиб, кашкул ўрнига сурат чизиш дастгоҳини ёнбошига дўшайтириб олиб олганди. Энг қизиғи, мозийнинг мўътабар алломаларига хос кўрку салобат билан бир кўлида узун асо, иккинчи кўлида негадир жуда юпун либосдаги “чўкиб” бир ҳовучгина бўлиб қолган шоир Азиз Абдураззоқ елкасидан тутган ҳолда мусаввир Рўзи Чориев борар, у жуда қариб қолганига қарамай ўзини бардам тутар, дамба-дам ҳассасини юқорига силкиб, Рамз Бобожонга ишора қилиб: “Бу Инсонни олқишланглар, соф муҳаббатга садоқат ҳайкалини кўйди- ўз “Тоғ Маҳал”ини яратди”, — дея ҳайқириб қўяр, бошқалар ундан рағбат олиб, шу сўзларни қайтаришарди. Шоир эса муҳлислар олқишини эшитмаётгандай, жим-жит, бепарво кетиб борарди...

Бирдан оқшом тушиб, атроф нимқоронғилик пардасига ўралиб қолди-ю, кутилмаганда ҳаммаёқни қиёмат- ғалағовур босди. Катта йўлни кесиб, бир-бирини қувалаб, биғиллаганича мушуклар подаси ўтди. Улар қаердандир, қора осмон қаъриданми пайдо бўлиб, бирдан ёпирилган ваҳимали гирдоб қуюнига ўхшарди. Кутилмаганда атрофга жимлик чўкиб қолди. Лекин узоққа чўзилмади. Бу сукунатни олис-олисдан кимнингдир: “Ҳаммаларингга кўйдим-ҳаммаларингга кўйдим!” — деб тинимсиз қайтарилаётган тўнғиллаган овози бузди. Овоз шартакироқ, тажантфеъл адиб Зоҳир Аъламникига ўхшарди. Сўнгра... шундоқ рўпарада дарахт ва қуюқ ўт-ўлан шоҳлари орасидан кўланкага ўхшаш икки қиёфа чиқиб кела бошлади. Бирдан борлиқни гувилаб қайта бош кўтарган шамолу фингпиганнамо товушлар босиб, орага тушиб қолган сукутни бузиб юборди.

Кейин улар ўрнини мастона ҳиргойи эгаллади:

*Ҳисларимни йўлларингга
Маржондай сочай, Лайло...*

Энди кўланкалардан бири — қаримсиқ, анча кексайиб қолган кимсанинг чехраси аниқроқ кўзга ташланди. У — шоир Рауф Парфи бўлиб, ёнидаги жонзот эса, шакл-шамойли тўнғиз-у, қиёфаси мавҳум одамнусха сояни эслатарди.

Кутилмаганда улар ўртасида баҳс бошланиб қолди:

— Эй, Инсон! Мурувват қилсанг-чи!

— Мен ўзим мурувватга муҳтожман. Хомтама бўлма.

— Қачон тўясан, битиб кетдинг-ку! Кўплар бошпанасиз юрган бир пайтда қўша-қўша олган уйларинг, қурдираётган шоҳона қасрингни айтмай қўяқолай!

— Сен қаторилар шунга маҳқум этилган. Чунки замонга қараб яшашни билмайсанлар!

— Сенга ўхшаб яшамасам-яшамадим! Ўнг келгани ялайвериб, ялоқи деган ном орттириб олдинг-ку!

— Сен газанда азалдан мени кўролмайсан. Сенга яхшилик қилгандан кўра...

— Яхшилик! Аввало, сен учун бирон кимса “яхши” бўлганми? Ҳамма мени кўролмайдиган душман, деб ўйлайсан... Нолиганинг нолиган. Сен кўп ташвиш чекаверма, минг дардга мубтало бўлсанг ҳам, ҳали кўп яшайсан. Сендан ўлим ҳам ҳазар қилади. Тўғри, кейинги йилларда тилинг бийронлашиб, жуда сўзамол бўлиб кетдинг, Мақтовлар, ҳамду саноли гапларингни энди юқори минбарлар қолиб “пастроқ” да дўндириб айтадиган, ҳатто охират ҳақида ваъз ўқийдиган “аллома” бўлиб бормоқдасан. Афсус, мана шу сўзларинг фақат товут устида, марҳумлар тепасида айтилмоқда. Шу “яхшилигинг”ни тирикларга қилсанг бўлмасмиди! Қилмайсан! Қилмагансан! Қилолмасдинг, ҳам! Чунки сенинг бор вужудингда эзгуликка қайишиш деган тушунчанинг ўзи йўқ. Сен шундай яралгансан. Ўлгудай кўрқоқсан ҳам. Фикру хаёлингни фисқу фужурлар балоси куртдай кемириб ётади. Айниқса, маст-аласт бўлганингда бу иллат эшак емидай башаранга тошиб чиқади. Ҳеч кимни аяб ўгирмайсан. Ҳаммани сўкасан, устидан мағзава ёғдирасан. Ҳатто бошингни силаб турган валеънематларни ҳам!

— Ҳаддинглан ошма!

— Ошаётганим йўқ, шунчайин гап-да! Дарвоқе, учрашиб қолганимиз яхши бўлди.

— Хў-ўш-ш...

— Қасида ёздим, сенинг ҳақингда.

— Э-ҳа, мадҳиявозликка ўтибсан-да! Менинг номимни сотиб, бирон нарсалик бўлиб қолмоқчимисан!

— Бировларга нафим тегиб қолмасин деб, сен ўз номингни атрофингдаги яқин ҳайбаракаллачиларингдан ҳам қизғанасан-ку, менга йўл бўлсин! Қасида номи нима, биласанми?

— Хў-ўш, бошимни қотирмай, айтақол.

— “Мальун!”

— Бу билан нима демоқчисан?

— Ҳақиқий башарангни очиб ташламоқчиман!

— Менга қарши турган қайси гуруҳвозларнинг буюртмаси, бу?

— Менинг ўз виждоним буюртмаси!

— Баландшарвоз гапларингни қўй. Билиб турибман, обрўйимни тушириш учун кампания бошланган. Буни “юқори”дан менга етказиб туришади. Халқ олдида обрўйимга доғ тушириш пайдан бўлиб юрибсанлар.

— Ўша “юқори”дагиларингга айт. Сен ўз обрўйингни аллақачон қаро ерга кориштириб бўлгансан. Кўпчилик сендан юз ўтирган, маддоҳ-суллоҳлигинг учун!

— Оғзингга қараб гапир, итвачча!

— Бор гапни айтаяпман, ўзинг кимлигингни биласанми?

— Ким бўшпан?

— Маҳалланинг шаллақи аёлидай бир қанжиқсан, Ўзингга тегадиган салгина нобон сўздан сўпоқ каллангдаги йўқ сочларингни юлиб, жазавога тушасан, мени кўролмайдиганлар кўп, вой-дод дея оламни бошингга кўтарасан.

— Сен каби гуруҳвоз душманларим аввал ҳам, ундан кейин ҳам бўлган, ҳозир ҳам бор. Шунинг учун ўз ижодим билан сенларга қарши курашиб келаман.

— Ёзганларингни ярмидан қўпи душманфурушликка йўғрилган нола-и фиғондан иборат бўлса, халқ гами, дарди ҳақида қачон ўйлайсан?

— Уларни қўявер, ким қаёққа етакласа, ўша ёққа кетаверадиغان қора оломон ҳақида ўйлашга на хожат!

— Ўзингчи, шу ёшпингга етгунча ўша “оломон” номидан бир нечта “Етакчи”ни отам деб улуғлаб, улар шаънига ҳамду санолар битмаганмидинг, минбарларни тигратиб, “хў-ўш хў-ўш”лаб оташин нутқлар сўзламаганмидинг.

— Замон шундай эди.

— Шу сўзинг, биласанми, сени кимга ўхшатиб юборди!

— Хў-ўш...

— Яқин бир танишим бор. Тўғрироғи бор эди. Ҳозир номини эслашдан ҳам ижирғанаман. Агар, шу кеча-кундуздаги сенлар айтаётган “замон” кўтарганда эди, биринчилардан бўлиб, ўшани шаҳарнинг бош хиёбони ўргасига судраб борардим-да, пиримиз Абдул্লা Қаҳҳор машҳур бир асарида ёзганидек, ишпонини тушириб, дарархга тўнқайгириб “чироқноя” қилиб қўярдим. У бир пайтлар нукул менга, сенинг шоирлигингдан одамларга нима наф, уларга менинг фойдам кўпроқ тегаети, чунки ҳақ-ҳуқуқини ҳимояловчи касб этасиман, деб юрарди. Ўзбекнинг бошига бало бўлиб, Масковдан Гдлян—Ивановлар келганда ўша икки жаллоднинг пинжиги кириб, шундай “садоқат” кўрсатдики, улар қўйнига жуфти ҳалолини солиб қўйишга ҳам тайёр эди... Кейин замон ўзгариб, бир думаладию Масковли “жаллод”ларга қарши “курашчи”га айланди. Сенга ўхшаш “суяқоёқ” роқ эди. Атрофида ўраланиб юрадиган хонимчаларга “мустақилчи”лардан палончи-писмадончиларни ўзим суд қилиб, асфаласофинга жўнатганман деб, мақтаниб юрди. Ҳозир ҳам ардоқда, шаҳар судида масъул эмиш. Сен худди ўша иблиснинг ўзгинасисан! Фақат “касб”ларинг бошқа! Мабодо яна давр ўзгарадиган бўлса, ҳар қадамда суйканиб, осмону ҳафтинга чиқариб мақтаётган кишилариингга биринчилардан бўлиб, ўзинг тош отасан. Қийналган эдим, жабрдийдаман деб, яна ҳаммаёққа жар соласан. Артистлик қилиб, кўз ёши тўкасан. Аслида сенга “артист” унвони бериш керак эди. Бу қилиқларингдан қачонлардир устозим деб маруҳ лабларинг билан қўлларини ўшган, ҳақиқий халқ ғамини еб яшаб ўтган устозлар гўрида тик турибди.

— Ўтганлар руҳини безовта қилма!

— Улар руҳини сен безовта қиляпсан, чирқиллятасан!

— Ҳой, менга қара, бундай ғаламисона гаплар айтишга қандай ҳаддинг сифмоқда, ялангоёқ! Сенга устозлик қилганимни унутдингми?

— Тўғри. Бир пайтлар шоғирдим дердинг. Энди “шоғирд” бўлиб, сендан нимадир ўрганганимдан афсусдаман.

— Нонкўр!

— Худди мана шу “нонкўр”лик ўзингдан юққани учун ҳам, шу гапни айтдим.

– Ҳаддингдан ошаверма, ҳозир “юқори”га телефон қиламан-да, керакли жойга топширтириб юбораман.

– Ҳа, кўлингдан келади. Бир марта шундай қилгансан. Яхшиям у ердаги ўзимизнинг йигитлар сенинг кимлигингни билишаркан.

– “Ўзимизнинг йигитлар” дедингми! Ҳа, демак сен гуруҳовозлар у ерларни ҳам эгаллай бошлабсанлар-да.

– Сен турганда бизларга йўл бўлсин.

– Лекин бир нарсани яхшилаб қулоғингга қуйиб ол: мен биттаман. Сенлар бир майдакаш ёзғувчиларсан. Буни “юқори”дагилар яхши билишади, зукко, закийлигим учун ардоқлашади.

– Куллуқ! Шоирлик гар қисмат бўлса, ҳақ гапни айтмоқ жоиздир – Шайтон ҳам зукко бўлган!”

Кутилмаганда жазавали чинқириқ эшитилди:

“– Энди ҳаддингдан ошдинг! Мени нимага қиёслаяпсан! Шу гапинг учун яна бир бор қайтариб айтаманки, сен дайдини йўқ қилдириб юбораман. Хору зорликда жонинг узулган кун тўй-гомшо эълон қилиб, бутун шаҳарни карнай-сурнай овозига тўлдираман. Ундан кўра ҳозир ўлиб кўя қолганинг яхши эмасми...”

Маҳлуқ шошганича кўлини кўлтигига тиқиб, кичкина ялтироқ тўпшонча чиқарди. Қарсиллаб отилган овоз ҳаммаёқни тутиб кетди. Худди шу пайт қоронғиликни ёриб, безовта ҳолатда, қарашлари дардчил бузруквиқор бир сиймо чиқиб келди: “Ёмон-ёмон!” — бу Ойбек аканинг ҳаяжонли титроқ овозига ўшарди... Баҳслашаётган икки қиёфа кўздан ғойиб бўлди-да, борлиқ яна сукут қўйнига чулғаниб қолди... Бирон жонзотдан ном-нишон йўқ, хувиллаб ётган шаҳар кўчаларида ёлғиз ўзиммишман.

...Тавба, нималар бўлаяпти? Нега ҳаммаёқ ним қоронғи? Дарвоқе, ҳозир кеч кирди, албатта қоронғи бўлади-да! Шунга ҳам бош қотириб юрганимни қаранг!.. Деворлари тўкилай деб турган бўлса-да, унинг ичкарасига олиб кирувчи зиналари ялтироқ, узунасига қимматбаҳо гиллаамлар тўшалган кўҳна бино қаршисидан чиқиб қолдим. Мени номаълум куч ўша ёққа етакларди, гўё. Қандайдир махфий хизмат маҳкамасининг ўта сир тутиладиган ертўлалари бўйлаб кетаётгандай эдим. Қоронғилик охирида милтиллаган чироқ ва бир қаноти хиёл очиқ катта, вазмин эшик кўринди. Унинг ёнбошида эса, муштдайгина бўлиб, кўнишганича... Толиб ака ўтирарди. Эғнида эски пальто. Бошида ўша-ўша яғири чиқиб кетган “грузинча” шапка. Ялангоёқ. Негадир пайпоғи ҳам йўқ. Юрагимни кўринмас бир дард эзгилаб ўтгандай бўлди. Лекин одамни кўрқувга соладиган хувиллаб ётган бу даргоҳда тирик зот борлигидан, қолаверса, менга анча қадрдон бўлиб қолган кўнгли дарё, ширинсухан Толиб Йўлдошдай шу одамни учратиб қолганлигимдан кўнглимда таскин туйдим. Дарвоқе, мен айнан шу кишини қидириб юрган эдим-ку! “Қаранг, қаранг “Ўткан кунлар” нинг илк маротаба чоп этилган нусхаси ўзимизда бор экан” дердим у кишига кўлимдаги китобни кўрсагиб. Бироқ, қариб қартайиб қолган шоир мени эшитмас, қалин қошлари остидан хира торган кўзларини пирширатиб қарар, оддийгина ёғоч ҳассаси учи билан тахта полга уриб, нуқул бошқа гап айтармиш: “Ҳар ойнинг охирида шу ерга келаман, озгина мурувват қилишади, уч-тўрт кунлик овқатимга етади... Сен кириб чиқавер, мени шошаётган жойим йўқ. Кир, ичкарига кир!”.

“Сиз Машрабни ёд билган устоз одамсиз. Наҳот шу арзимас салақа учун келасиз!” дедим-да, тўғридаги қоп-қора зирҳли эшик томон қарагандим, унинг устидаги зарҳал ёзувга кўзим тушди: “Дафн маросимлари бошқармаси. Раис...”

Юрагим шиф этиб кетди. Нега бу ерда ўтирибсиз Толиб ака, демоқчи бўлиб, ён-веримда тим қоронғиликдан бошқа нарсани кўрмадим. Гўё оғир қора пардалар тушиб, ҳаммаёқ беркилгандай эди. Фақат қия очиқ эшик тирқишидан қилич дамидай узун ёруелик тушиб турибди, холос. Бейхтиёр эшикка яқинлашиб, қабзасидан тортгандим, қаршимда ўрта аср тож-тахт ворислари қароргоҳига монанд қилиб безатилган улкан хона пайдо бўлди. Унинг тўридаги “тахт” да ўзига ярашмаган бир атворда айнан яқиндагина Рауф Парфи билан баҳсга киришган, сўпоқ калла, ранги кесакнамо, елкасига эса, хўп бежамкор зарбоф тўн ташлаб олган кимсага кўзим тушди. Унинг башараси дақиқа сайин ўзгариб турар, дам одам, дам қандайдир махлуқ қиёфасида кўзга ташланарди.

“Наҳот, бу ўша Кабулидзе?” дермишман ўзимга-ўзим.

Унинг қаршисидаги катта шоҳона стол усти турли-туман ичимликлар, ҳар хил ноз-несъматларга тўла эди. Ўртадаги улкан зарҳал лаганда эса қандайдир ҳайвоннинг пиширилган калласи турар, унинг косасидан отилиб чиқаёзган кўзлари худди одамни таъқиб этаётганга ўхшаб, юракда ваҳима уйғотарди... Бу ерда базми жамшид авжида эди. Жимжимадор ҳарир либосли, негадир елкаларида қўш қаноти бор бир гуруҳ париваш қизлар “махлуқ” атрофида гир айланиб, дардли, айрилиқ ҳақидаги қўшиқ садоларига монанд рақс ижро этар, айримлари ишва қарашлар билан тахтиворга “ўйинқароқлик” қилиб қўярди... Ашулани эса, шу кунларда номи ҳаммаёққа танилиб кетган, унча-мунча обрўли одам чақирса, хузурига боравермайдиган Зулайҳо хоним ижро этарди... Бир пайт у қийиқ кўзларини йириб-йиртгандай хиёл очиб, ҳикириб олди-да, шаҳвоний назарла раққосалардан бирининг билагидан ушлаб, ўзига тортди, тилло узуклар тақилган нозик бармоқларидан ўпмоқчи бўлди. Бироқ раққоса қиз рўйхушлик бермай, эпчил ҳаракат билан ўзини олиб қочди. Шунда “махлуқ” ёнбошидаги ҳар хил қийқим қоғозлар-у хазон уюмлари аралаш-куралаш бўлиб, ивирсиб ётган бурчакка... (ажабо, у ерни танаси ўргимчакниккига ўхшаш, боши эса одамсимон сон-саноқсиз кург-кумурсақлар

босган бўлиб, бир-бировига ўралиб, тинимсиз ғимирларди) қўл чўзганди, чангалида бир даста пул пайдо бўлди, уларни раққоса устидан сочди.

Бу ерда яна бир кўриниб-кўринмас “шарпа” ҳам липиллаб турарди. У кўр ойдинда ерга тушадиган букри одамнинг хира соясига ўхшаса-да, доим ўйнаб турувчи бақрайган (худди ўртадаги пиширилган қаллага ўхшаш) кўзлари, кўмир кукуни унниқиб қолгандай қорамтир билаклари аниқ кўринарди. “Шарпа” “тахтивор”нинг чап ёнбошида соқчидай яшириниб турар, аҳён-аҳёнда хуфёна хатти-ҳаракатлар билан раққосаларга хушомад қилиб кўярди.

Ойна табақалари заррин пардалар билан ўралган бу кенгина хилватгоҳда кечаётган кўнгилхушлик манзараси бирдан қоронғилик қаърига сингиб кетгандай бўлди-ю, “тахт”да ўтирган жонзот билан унинг ёнидаги шарпа худди булутлар орасидан сузиб чиққандай, яна пайдо бўла бошлади. Орага чўкиб қолган жимликни қандайдир ингроқ бузиб юборди. Сесканиб кетдим. Уйқу тўр ташлай бошлаган кўзларимни очдим-у, шундоқ рўпарамда қатор териб қўйилган... тўртта тобутга кўзим тушди. Улар ҳозир пайдо бўлдими, олдиндан бормиди, билолмадим. Тўртинчи тобут ёнида синиқ қўлтиқтаёқ ётибди. Ингроқ ўшанинг ичидан чиқаётган экан. Майитнинг жони ҳали узилмаган чоғи, оппоқ сурп кафан кимдир тортқилаётгандай қимирлаб кўярди. Яна дурустроқ кўз ташлаб билдимки, нимадир уни ютоқиб, ўз домига тортиб чайнарди. “Ахир бу ер ўша машғум “Қорамазор”-ку! Бу томонларда нима қилиб юрибман, қандай келиб қолдим, тезроқ чиқиб кетсам-чи” дермишман-у, оёқарим қандайдир ботқоққа ботиб қолган, унинг домидан тортиб олишга мажолим йўқдай эди... Бир пайт мастона кўзларини пирпиратиб, фингшиниб ўтирган тахтдаги жонзот хушёр тортиб, ўрнидан туриб кетди. Ёнгинасида турган тобут қандайдир илоҳий каромат билан ўзи томон силжиб келаётганини пайқади. Ингичка қилтириқ бўйинларини чўзиб, фармонбардорлик билан бақира бошлади:

– Ҳой, ким бор бу ерда?

Хонага соядай дорозбўй бир йигитнинг кўланкаси судралиб кирди ва садо чиқди:

– Лаббай, бузрукворим!

— Манаву икки юзламачи масхаравоз бу ерда юриб “улуғим-улуғим”лаб, бошқаларга бориб мени ёмонлаб, жонимга текканди. Ҳали ҳам тинчлик бермайдиганга ўхшайди. Даргоҳимнинг мен ишониб топшириб қўйган “амири” боя шу ерда юрганди, қизлар атрофида ўралашиб. Йўқотсин, майитларни бу ердан!

Мулозим:

— Хўп, бўлади, — дея қўлидаги дафтарга нималарнидир қайд этиб қўйди.

— Яна бир нарсани ёзиб, чора кўриш йўлларини ўйлаш керак. Яъни маъракаларда биз рўйхатдан ўчирган “номатлуб” кимсалар пайдо бўлиб қолаётганмиш!

— Уларнинг йўлини тўсиб бўлмайди. Айниқса, аза кўп.

— Сен бундай гапларни айтма. Бу “Америка овози”дагиларнинг валдирашига ўхшайди. Тўй-томошалардан гапир! У ёғини сўрасанг, одам зоти аввал ҳам ўлган, яна ўлаверади. Бу табиат қонуни. Менга қўйиб берса — худонинг марҳамаги, дердим... Лекин гап бошқа томон-да: маҳкамамиз номини сотиб юрган гуруҳвозлардан эҳтиёт бўлиш!

— Маъқул, бузрукворим.

— Сенам “бузрукворим-бузрукворим” деб алдаш йўлига ўтиб олдинг. Анаву мен жинимданам ёқтирмайдиганлар билан салом-алигинг бормиш, бурчак-бурчакларда ҳиринглашиб, гап-гапгак қилармишсан?

— Ундай эмас, устоз.

— Шуни яхшилаб билиб ол, сен менинг ишончли одамимсан. “Душман энг аввало посбонни қўлга олишга ҳаракат қилади”.

— Бу ҳаммага маълум ибора.

— “Ҳаммага маълум”лигини қўй, мендан биринчи марта эшитаяпсан!

Кўланка мулозим қўлидаги дафтарчага шошиб-пишиб бир нималар ёзиб олди-да, таъзим қилгандай бўлди. Беихтиёр лаблари орасидан шивирлашга ўхшаш зорланиш эшитилди: “Яна маломат, аҳмоқона шубҳа-ю ҳадиксираш бошланди. Энди эговлаб, жонимни ҳалқумимга келтиради”.

— Нималар деяпсан, минғирлаб?

— Ўзимча, хаёлан...

— Йўқ, ундай эмас, — қув қараш билан бошини бир силкитиб қўйди “тахтивор”, — ёлғон гапирма, бола! —

Кўрсаткич бармоғини осмонга нуқди, — ҳамма нарсадан хабардор этиб туришади. Менга ким сотқинлик қилса, мана шундай қиб!.. — у ялғироқ тилга санчғични олиб, дастурхон ўртасидаги калланинг чақчайган кўзларидан бирига урди, кавлагандай тортиб чиқарди, — ўйиб оламан! — деди-да, оғзига солиб, чайнай бошлади. Сахро тимсоҳининг ҳалқумига ўхшаш бадбуруш лаб-лунжлари атрофидан қандайдир қорамтир суюқлик оқиб тушиб, бақбақаларини юва бошлади.

Яқинда шўх таронага авж бериб турган хонанда хоним нафаси ичига тушиб, ўзини бурчакка олган, томоғида ўқчиқ туриб, ранги докадай оқариб борарди. Мулозимнинг ҳам беҳузурликдан афтлари буришди, лекин бу ҳолатни билдирмасликка ҳаракат қилди, дастурхон четидаги опшоқ сочиқлардан бирини олиб, “хўжа”сига тугди. “Тахтивор” ингичка бармоғини унга нуқиганича салмоқдор овоз билан насиҳатни давом эттирди:

— Билиб кўй, уларга яқин юрма. Гуруҳвозлар бизнинг биринчи душманамиз. Менга кўйиб берса, ҳаммасини номнишонсиз қилиб ташлардим... Барибир сезиб турибман, бу ерда қандайдир одамлар юрибди, ҳар бир хатти-ҳаракатимизни кузатиб! Мен уларни яхши биламан. Қирқ йилдан бери аҳвол шу, турли йўллар билан асабимга тегишади. Тўхта, тўхта, дарвоқе, бу атрофда кимлардир бор.

— Ҳеч ким йўқ...

— Сезяпман, бор! — шартга унинг гапини кесди “тахтивор”, — яхшилаб қара, қоровулни оёққа турғиз. Бу даргоҳга рухсатсиз бирон кимсанинг қадам босиб киришга ҳаққи йўқ! Милиция бўлинмасини чақиринглар! Кимдир бор бу ерда!

Таҳликали шовқин-сурон бутун иморатни босиб кетди. Узун йўлақлардан безовта босилган қадам товушлари эшитила бошлади.

Ниҳоят, остонада кимдир пайдо бўлиб, хириллаган, бироз ҳаяжонли овоз билан:

— Анаву, қари шоир ўгирибди. Бошқа ҳеч ким йўқ, — деди.

— Қари шоир? — ҳафсаласизгина қўл силтади “тахтивор”. — Ҳали ҳам тирикми? Бу ёзадиганлар ит-узумнинг уруғидай кўпайиб кетган экан-да! — у ҳиқичок аралаш зап

гапни айтдимми дегандай, кўзларини сузиб, тиржайган бир алфозда ёнига қараганди, орқада ўралашиб юрган “Уккикўз” бирдан одам қиёфасига кириб, таъзим этди:

— Паноҳтоҳим, назмда-ю лутфи карамда бебаҳосиз. Дурлай терилиб келувчи сўзларингизга жарангдор овозингиз билан сайқал бериб, баъзида қўнгилни эзиб юборувчи ҳокисор термилишларингиз ила ҳаммани маҳлиё қилиб қўйиш қудратига эга ҳийлакорлик соҳибисиз!

— Бас қил! — бақириб юборди паноҳ соҳиби, — Мен ялаб-юлқайверадиған лағанбардорларни ёмон кўраман.

— Оҳ, оҳ, қандай камтарсиз-а! Ҳозир ҳамма онасини сотиб бўлса ҳам мақтовга маҳтал бўлиб турган бир пайтда сиздай ажойиб меҳрибон раҳбарга ҳамду сано ўқимай бўладими! Тўғри, сиз бор диққатни ўзингизга қаратиш, бошингизни силатиш учун инжу сўзлардан гулчамбарлар ясовчи мисоли фабрикасиз, кўзингизга ёмон кўринганлар учун аёвсиз ғазаб захрини сочадиган аждаҳосиз!

— Овозингни ўчир! Сен ўз вазифангни бажар. Ҳадеб “доно”лик қилаверсанг, думингни тутиб, қочиб келган ўша қишлоғингга жўнатиб юбораман.

— Узр, минг бора узр хўжайин. Сизга ўзимнинг яқиним, айтганингиздай “сирдош” лигимиз ҳурмати деб, бир эркалик қилиб юбордим-да. Энди ўзимни ҳам, тилимни ҳам тийиб юрганим бўлсин! - “Уккикўз” турган жойида бир сакраб, кутилмаганда кўрқинчли арвоҳ қиёфасига кирди. Жун босиб кетган орқа тарафида гажак думга ўхшаш бир нарса элас-элас кўзга ташланарди... Ҳайратдан қаерга келиб қолдим, бу шайтон-ку, тушда кўряпманми, ўнгимми деб ўзимга-ўзим савол берармишман.

“Тахт”даги кимса эса ўтирган жойида фиксиниб, тап-тақир бошини чангаллаб, ўкраб, йиғи аралаш бақирармиш:

— Мени кўролмайдиганлар кўп! Арзу дод қиламан! Ҳаммасини йўқ қилдираман, йўқ қилдираман! — бирдан унинг қандайдир махлуқниқига ўхшаш темир чангақдай қорамтир қўллари мен томон чўзилиб кела бошлади.

Жон ҳолатда ўзимни ташқарига урдим:

— Толиб ака, Толиб ака! — дея коридордан у кишини излай бошладим. Тезроқ кетайлик бу ердан демоқчи бўлардим-у, ним қоронғилиқдан бошқа ҳеч нарса кўзимга илинмасди...

– Ҳой, ҳой, тинчликми? – тепамда ҳайратдан бошларини сарак-сарак қилиб Маҳмуд ака турарди, – бунақа одатингиз йўқ эди, босиринқирадингиз шекилли...

Базўр бошимни кўтариб, ўрнимдан турдим. Ҳамхонам юзига қараб-қарамай:

– Э, ака, босиринқираш ҳам гапми, етти ухлаб хаёлга келмайдиган воқеалар – қариб-қартайиб, ҳассага таяниб қолган ёзувчи-шоирлар, турли – туман феъл – атворли қалам соҳиблари тушимга киришибди, – дедим.

– Демак, бу – уларга яқин юрганингиз аломати! Умрлари узоқ бўлади! – акахон ўртадаги столга қишлоқдан келтирган нон, чиллаки узум, шиша идишдаги қаймоқни қўйиб, нонушта дастурхони ёза бошлади...

Апрел ойи охирларида рўй бериб, бутун Тошкентни алғов-далғов қилиб юборган қаттиқ зилзила ҳали тинчимаган, ўқгин-ўқгин ер силкиниб турарди. Бу силкинишлар унча қаггиқ бўлмаса-да, одамлар юрагига ғулу солиб қўйган, кўпчилик орасида “яна бир бор кучли зилзила бўлармиш” деган ваҳимали гаплар юрарди.

Ўша кундаги кетма-кет қайтарилган ернинг безовта тулғонишлари ҳам анча кучли бўлди. Ҳамма ўқув хоналарини ташлаб ўзини кўчага отди.

Кечаси кўрган тушлар таъсириданми, эрталабдан кайфиягим йўқроқ, бошимда билинар-билинемас оғриқ асорати гимирлаб турарди. Бундай пайтларда бирон йўловчи машина ёки автобуска ўтириб, Бўстонлик тоғлари томон кетвориш одатим бор. У ерларнинг ҳавоси мусаффо. Таниш-билишлар бисёр, гап-гаптак билан кўнгил чигилини ёзиб келардим. Бу сафар негадир юрагим тортмади. Унинг устига эртага яна дарс.

Биз сабоқ оладиган ўқув биноси билан оралиғи арзимас масофа бўлган Чорсудаги ётоқхонамиз олди ғала-ғовур. Ҳамма кўчада. Ҳатто “товонхона”си биринчи қавагда жойлашган, биз талабаларни уззукун катта “дошқозон” — алюмин кастрюлкада қайнаб турадиган, баҳоси 21 тийинлик қизил лавлаги аралаш карам шўрва билан боқадиган ошпаз Анна хола ҳам қўлида мис чўмичини тутганча йўлак бўйидаги дарахт остида мунғайиб турибди. Ширмой нондай бўртиб турувчи қип-қизил икки юзи оқаринқираган.

Мен индамай эшик зинаси томон йўналгандим, орқалан чийиллаган овоз эшитилди:

— Нуриддино-ов!

Бу ўта эҳтиёткор, шу ерда истиқомат қилувчи талабаларнинг деярли кўпчилиги исм-шарифини ёддан биладиган, шунингдек ўзи туғиб, катта қилиб қўйгандек ҳаммани тежаб-тергайверадиган тиниб-тинчимас “комендант” онахонимиз Инна Моисеевна эди.

— Ичкарига қадамингни босма, болам, ҳозир қайтиб келиши мумкин, деган гаплар юрибди!

Гап ниманинг “қайтиши” ҳақида кетаётганини тушундим:

— Зилзилани айтаётган бўлсангиз, аллақачон “қайтиб”, тоғлар остига ўзини урди.

Кампиршо елка қисганича орқамдан қараб колди.

Доим гавжум бўлиб турадиган ётоқхона коридорлари жим-жит, бирон инсон зоти кўринмасди.

Зилзила асоратини столдаги тарелкадан думалаб тушиб, хонамиз полида сочилиб ётган олмалардан сезиш мумкин эди. Уларни бирма-бир териб оларканман, беихтиёр кўзим Маҳмуд аканинг каравоти устидаги оқ сурп чойшабга тушди. Чойшаб дўппайibroқ турар, ёстиқ томони эса худди қимирлаётганга ўхшарди. Бир сесканиб кетдим-у турган жойимда қотиб қолдим. Кейин хушёр тортиб, дурустроқ қарадим. Каравотда ҳеч қандай ғайри-табиий ҳолат рўй бермаётганлиги маълум бўлди. Фақат сурп ёпқич бироз фикимланиб, тагида нимадир борга ўхшаб кўринган экан, кўзимга. Бу ҳам тунги бир-биридан ғалати, айқаш-уйқаш тушларнинг асорати бўлса керак, деб ўйладим.

Бундай бош оғриғи, машмашанинг давоси душхонага бориб, муздай сувда бир чўмилиш-да, ҳеч нарсани ўйламасдан бир соатча мизғиб олиш!

Ётибман. Қани энди, кўзим сал илинса-ю, ором олсам! Ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қиламан, аммо хаёлимда кечаги тунда кўрганларим липиллаб, намоён бўлаверади. Анави, ёнимдаги каравотдан эса, инқиллаган овоз эшитилмоқда. Оқ сурпни тортқилаб, чайналаётганини аниқ кўряпман. Бериоқда қўлтиқтаёқ ҳам ётибди.

Шартта бошимни кўтариб, ўрнимдан туриб кетдим. Хонада жим-житлик. Ўша-ўша фикимланган оқ ёпқичли Маҳмуд аканинг каравоти. Унинг ён-верида ҳеч вақо йўқ. Негадир акахон бу сафар армияда ўрганиб келган одати бўйича ётадиган жойини тахтакачдай қилиб кўймаганди. Мен чойшабни таранг тортиб, икки ёнини қалин кўрпанинг остига қистирдим. Кўнглим ўрнига тушгандай бўлди.

Яна жойимга ётдим.

Бошимдаги ланжлик бироз тарқади, кўнглим ёришиб борарди. Калаванинг учини йўқотиб, энди топиб олгандай, тунда кўрган тушларим тафсилотини бирма-бир хаёл чигиригидан ўтказа бошладим: қизиқ, қўлтиқ-таёғ-у кафан чайнаб ётган чала жон мурда... Бирдан хаёлнинг учқур қанотлари мени ўз оғушида олис тоғлар ортидаги “Қорамозор”га айланган шаҳристон харобалари томон олиб кетди.

Аслида бу афсонами, тўқилган ривоятми, бир нарса дейиш қийин. Бироқ шамол бўлмаса, теракнинг учи қимирламайди, дейдилар. Демак, эшитганларим замирида маълум ҳақиқат борлигига ишонаман.

Бу – бир неча йил аввалги гап: ўшанда жойларнинг топономик атамалари пайдо бўлиш тарихига қизиқа бошлаган, болалар газетасининг “сайёр мухбири” (газета бош муҳаррири Фани Жаҳонгиров менга шундай хат қилиб берганди) сифатида тоғли Бўстонликдан бери келмай қолгандим. Айниқса, олис Пском водийсининг энг юқори қисмида жойлашган қадимий Шоҳижаҳон харобалари: қарийб юз чақиримдан зиёд масофадан илон изи бўлиб оқиб келувчи дарё қирғоқларида, шунингдек, яқин атроф азим тоғлар этагида “сочилиб” ётган ям-яшил манзилгоҳ гўшалар атамаси қачон, нима сабабдан пайдо бўлган, нимани англатади, менга тинчлик бермасди.

Полвонак қишлоғидаги мактабнинг тарих ўқитувчиси, янги танишим Мирзомут Холмирзаев нанайли почта мудирига учрашсангиз, ишпингиз осон кечади, деб маслаҳат берди.

Нанай – муаззам Чотқол тоғлари оралаб қарийб бир юз эллик чақирим ичкарилаб кетган Пском водийсига киравериш остонада жойлашган, хўп гўзал қишлоқ. Кунгай томондаги тоғ ёнбағридан қайнаб чиқувчи кўпдан-кўп булоқлар маскани. Уларнинг шарқирама суви теп-текис ўтлоқлар оша мевазор боғлар, серунум дала-ю томорқаларга ошиқади. Қишлоқдаги ҳар бир хонадонга йўл топиб, ўйноқлаб, оқиб ўтади. Сўнг баланд қоя тошлардан хиромон этаётган раққосалардай эшилиб, пастга ўзини уради.

Мана шу манзаранинг узоқдан кўринишиёқ одамни лол қолдиради.

Полвонакдан Нанайгача бир соатли йўл. Пиёда юриб чарчамайсиз. Чунки атрофни ўраб олган гўзал табиат оламига, кўм-кўк дарахтзор-у боғ-роғлар ичидан эшитилиб турувчи чах-чах ураётган булбулларнинг хонишга маҳлиё бўлиб бораверасиз.

Гавжум гузар марказидаги почтахонани ҳам, унинг соҳибини ҳам осонгина топдим.

“Мудир” думалоқдан келган, “откалла” боши гавдасига нисбатан каттароқ, дўнгиешана, этаклари узун, кенг қилиб

тикилган яктакнамо либос кийиб олган эллик ёшлар чамасидаги одам эди. У илк бор учрашган кишида ўзини юқори мартабали амалдорга хос ўта такаббур туғувчи, гашни келтирадиган ипириски, калондимоғ кимса сифатида таассурот қолдириши аниқ эди. Яна чақчайган кўзларини бигиздай тикиб қарашлари, калга қошларини чимириб туриши ҳам ёқимсиз эди.

Оқ яктагининг ўнг ёнбошида чақалоқнинг калласидай бир нарса дўшайиб турар, баъзан ўша ерга қўл юбориб, кафти билан силаб қўяр, шундай пайтларда оғриқдан бўлса керак, афти буришиб кетарди. Кейинроқ билсам, бу одамнинг чурраги чиқиб қолган, анчадан бери шунинг азобини чекаркан.

Хуллас, ўз маҳкамасининг якка-ю ягона ходими бўлган почта мудури (номини эслаб қололмаганман) Мирзомут ака номини эшитгач, сал жилмайиш ҳамда илиқ табассум билан каминани илиқ қарши олган, айниқса, болалар газетасининг “сайёр мухбири” эканлигим ҳақидаги бир парча қоғоз — “Гувоҳнома”ни обдан ўқиб кўргач, ташрифимдан, мулло нималигига астойдил қизиқиб қолганди.

— Укамулло, мен сенга айтсам, Мирзомут сени ҳузуримга йўллаб тўғри қипти. Кўпдан буён овлоқ, ҳар кимнинг ҳам назари тушавермайдиган бу жойларимиз тарихи билан қизиқувчи одам топилиб қолар, деган умидда юрардим. Додим худога етганга ўхшайди, — бирдан у қўлидаги соатига қаради-да, гап тамом дегандай жасадини хиёл қийинчилик билан ўтирган жойидан узиб, ўрнидан турди. — Э, укамулло, тушлик пайти бўп қопти. Аввал иқтисод, кейин сиёсат деган гапни эшитган бўлсанг, шунга риоя қиламизда, уйга бориб, гап-гаштакни дастурхон устида давом эттирамин. Қани кетдик. Ҳовли унча узоқ эмас, шу яқин атрофда.

Ҳар қандай жойда ҳар бир гўшанинг ўз жонкуяри бўлади, киндик қони тўкилган юрт довуғини ҳамма ёққа ёйғуси келади. Шубҳасиз, Нанай почтахонаси ноziри ҳам шундай жонкуярлар тоифасидан эди.

Оддий тоғликлардан фарқ қилмовчи, бироқ анчагина билимдон, ўтмишда бўлиб ўтган ҳодисалар, тарихий воқеалардан яхши хабардор, шу билан ғайри-табиийроқ нақлларга ўта содиқ бу одам ўз қишлоғи ва яқин атрофларда “Афлотун” деган ном чиқарган экан. Яна Мирзомут аканинг гапларига қараганда, “Шоҳижаҳонда қадимшунос олимлар

билан икки йил ёнма-ён юриб, ер қазиган, ғалтак аравада тупроқ ташиган. Чингизхон тўдалари шаҳарни хонавайрон қилгунича бўлган у ердаги қайноқ ҳаёт, фаровон турмуш ҳақида кўп нарсаларни ўрганган, ёнбошидаги дарди бедавони ҳам ўшанда орттирган. Яна ўтмиш ҳақида ёзилган қадим замонлар тарихига оид кўпдан –кўп китобларни армияда орттирган дўстлари орқали турли шаҳарлардан олиб туради.. Почта ўз кўлида-да!”

Сухбатдошим курраи замин юзига кўниб турган кичик бир заррачадан ҳам миттироқ Пскомнинг “оламшумул” ўтмиши ҳақида турфа ҳикоялар сўзлар, уларга сал аниқлик киритмоқчи бўлиб, саволга тутсангиз, кўнглингизга шубҳа оралаганини дарровгина фаҳмлар, укамулло, илтимос билан қанча йўл босиб ҳузуримга келдингми, айтганларимни икки кулоғинг билан жон деб, эшитаверсангчи, дея жеркиб берарди.

У баъзида ҳис-ҳаяжонга берилиб, жўшиб кетар, воқеаларни қаламтириб, шундай тез гапириб юборардики, шунда мен айтганларини тўла қоғозга туширишга улгуролмай қолардим.

—... Масалан, Пскомга киравериш дарвоза вазифасини ўтовчи мана шу сен кўриб турган Нанай ҳақида гапирадиган бўлсам, бу қишлоғимиз номи қадимги месопотамияликларнинг миллий қахрамони, буюк саркарда Нанайя номи билан боғлиқ деб биламан. Демак, биз кимларнинг авлоди эканлигимизни билиб қўйишинг ва буни кенг халқ оmmasига етказишинг керак, укамулло! Бизнинг Нанайга кўшни ҳована, кўриниб турган кичкина Боғистон қишлоғида мусулмон оламининг машҳур уламоларидан бири деб саналувчи, лекин бундан қишлоқ аҳлининг ўзи беҳабар Насириддин Убайдуллоҳ бинни Маҳмуд аш Шоший, яъни диний адабиётда Хўжа Аҳрор Валеъ деб аталувчи машҳур зот 1404 йилда таваллуд топганини ҳам ёзиб олишинг лозим. Тўғри, бундай оммани “ақидапарастлик”ка чорловчи “ўтмишни идеаллаштириш иллоти” ҳукуматимиз сиёсатига мос эмас. Шундай бўлса-да, билиб қўйганинг яхши. Тарих-бирибир тарихлигича қолади! Пскомнинг энг юқоридан бошланиш қисми – Қоронғитўқай этақларида жойлашган Шоҳижаҳон бир пайтлар гуллаб-яшнаган шаҳар бўлган. Ҳозир ўт-ўланлар босиб ётган хароба иморатлар деворлари шундоқ кўзга ташланиб турибди. Шаҳристонга элтувчи сўқмоқ ёқасида

Шайх Булғорий ҳазратларининг қабри бор. Ўз замонасининг дину диёнат пешволаридан бўлмиш бу мўътабар зот олис Булғористондан келиб, шу ерда кўним тошган. Кўпчилик “Булғор ота қабри” деб ҳам юритади, ўша жойни... Дарёнинг нариги қирғоғида жойлашган Пском қишлоғи ёнида кўҳна қабристон бор. У ерда Шайх Абдулло Ансорий мангу уйқуда ётибдилар. У киши асли Эдил (Волга) бўйларидаги шаҳарлардан бири Ансорда таваллуд тошган. Ҳазрат ўта билимдон, зукко шоир ҳамда жаҳонгашта бўлган. VIII аср охирларида бир даста муридлари билан Самарқанд, Жалолобод орқали мана шу сокин тоғлар орасидаги манзилгоҳга келиб, муқим яшаб қолган. Яқин атроф аҳоли ўзларини у кишининг авлоди деб ҳам билишади. Қишлоқ бузруларининг гапларига қараганда, Шайх Ансорий қабри устидаги IX асрнинг иккинчи ярмига тааллуқли ёзув битилган мрамор лавҳа уруш йилларигача сақланиб келган. Кейин уни “эскилик сарқити” деб олиб ташланган... Водийнинг қоқ белига жойлашган Тепар қишлоғининг ҳам қизиқ ўз тарихи бор: мен сенга айтсам, укамулло, Шош давлатига қарашли Фарғона, Еттисув музофотларини бир-бири билан боғловчи карвон йўлининг гавжум манзилгоҳи ҳисобланмиш бу гўшада Ислому дунёсининг яна бир машҳур намоёндаси етишиб чиққан. Яъни у ерда истиқомат қилувчи эл оғзига тушган фозил-у уламо бир зотнинг фарзанди, кўп масалалар ташбеҳи бобида ўз падари бузрукворидан устунлик қила бошлайди. Ниҳоят, ота саратоннинг чилласида тўсатдан совуқ тушиб, дарё сувини муз қоплаган кун, бизнинг масъала талашиб, мутгасил давом этадиган баҳсларимиз Оллоҳга ҳам хуш келмади, иккимизга бу ер торлик қилиб қолди, сизнинг билим қамровингиз йирик кентларга муносибдир, деб ўелини қишлоқ адоғидаги тепаликка олиб келиб, олис-олисларга ишора қилади. Бундан кўнглида биров ранж пайдо бўлган йигит, отажон, бизни тепар қилдингиз-да, деб отини пастга томон йўртиб кетади. Бу Тошкентдай шаҳри азимга келиб, катта мартабалар соҳиби даражасига кўтарилган Шайх Хованди Тоҳур ҳазратлари эди. Тепар қишлоғининг номи ана ўшандан келиб чиққан... Энди сени менинг ҳузуримга юборган Мирзомут муаллим ҳақида гапирадиган бўлсам, ҳозир у яшаб турган Полвонак қишлоғи аҳолиси қадимда асли бешбулоқли бўлишган. Эҳ, бунинг достони бошқача!

ШАЙТОНЛАР ҲИЙЛАСИ

Суҳбатдошим кутилмаганда “Шоҳнома” дан байт ўқий бошлади. Мен Шарқ шеъриясининг назокат тили бўлган улғувор форсийни яхши билмасдим. Бироқ шеърий жумлалар аро баён этилаётган воқсаларни тўла-тўқис англаб борардим: одил ва доно Заҳҳоб подшо бошқараётган мамлакатда фаровон турмуш, шод-хуррамлик йилдан-йилга баравж бўлиб бораверади. Бундан шайтонлар Салтанатида безовталик бошланиб, улар саросимага тушиб қолади. “Ҳалдан ошиб кетган” “Бешбулоқ” юрти фуқаролари орасига нифоқ солиш режаси тузилади. Подшоҳ ҳузурига ошпаз қиёфасида маккор жосусни юбордилар. У пазандалик маҳоратини намоён этиб, ширин-шакар таомлар тайёрлаб, шоҳ Заҳҳоб таҳсинига сазовор бўлади.

Ниҳоят, жосус пазанда: “Шоҳим, мен ўз вазифамни адо этдим. Энди рухсат бергайсиз”, — деб Заҳҳоб ҳузурига киради.

Ҳукмдор тотли таомларинг билан мени беҳад хурсанд этдинг, тила тилагингни, деб фармон қилади.

— Бир қошиқ қонимдан ўгинг, шоҳим, шу забардаст елкаларингиздан ўпсам, бас, — дейди пазанда.

Подшоҳ йўқ деёлмайди, кўнади.

Орадан кўп ўтмай ўша ошпазнинг лаблари теккан жойдан икки шоҳдор заҳарли илон бош кўтариб чиқади.

Шоҳ Заҳҳоб ожиз, улар нима буюрса, адо этишга мажбур. Агар итоат этмаса, илонлар вишиллаб бўйнидан бўға бошлайди...

Псқомнинг юқори қисмини ўраб турувчи азим тоғлар орасидаги мавжли Ихнож кўли этакларида жойлашган серунум далалар, чексиз яйловлар, тароватли боғ-роғлар маскани бўлган гўзал Бешбулоқ ва унинг аҳолиси бошига тушган кулфат ҳам шунга ўхшаш.

Бироқ бу ерда инсон зотини ёлғон мақтов, ҳамду санолар билан осонгина йўлдан оздириш мумкинлигини билган шайтонлар бошқача макр-ҳийла йўлини танлайдилар.

— Одам зоти борки, азал-азалдан “шоир” деган номи бор кимсаларга топиниб, ақл-заковатнинг гултожи ўшалар, деб келинган. Шундай экан, Бешбулоқ ҳукмдори саройига

энг зукко ва ҳийлагар, маддоҳликда ҳеч ким бас келол-майдиған ўз “одаммимиз”ни жўнатмоғимиз керак, — дейди гап тамом дегандай машваратта яқун ясамоқчи бўлган Оташайтон.

Она шайтон унинг фикрига монельлик қилади:

— Бу айтишга осон. Лекин у ерда ҳаммамизни безовта қилиб қўйган шундай шарт-шароит мавжудки, уни кўриб, биздан борган ҳар қандай ишончли “одам” ўша юртнинг ҳақиқий маддоҳига айланиб кетиши мумкин.

Машварат қатнашчиларидан бири ўрнидан туриб:

— Хўш, бу билан ҳурматли Онахонимиз қандай қимматли маслаҳат бермоқчилар? - деб сўрайди.

— Маслаҳатим шулки, — дейди Онашайтон, — Бешбулоққа бизнинг вақимимиз бўлиб борадиган кимса ўз ақлзаковатини номаён этиш билан бирга уни ғайрликка йўналтирабиладиган аламзада, фақат ўзини-ю иззатталабликни ўйлайдиган, шунингдек назари паст, сўқир, дийдаси қаттиқ бадавийлар қавмидан бўлиши керак. Ана шунда биз мақсадимизга эришамиз. Бунинг йўли осон. Курраи заминнинг фақат чақир тиканақлар ўсувчи “Қарғиштеккан” деган саҳроси қўйнида бир чўпоннинг икки оёғи мажруҳ, унинг устига бир кўзи кўр туғмас хотини яшайди. Ўшандан зурриёт олиш керак...

Бу фикрни Оташайтондан тортиб ҳамма йиғилганлар “оқилона” деб, маъқуладилар.

Шундай қилиб, Бешбулоқнинг ҳурмат-эътиборга сазовор, одил, элпарвар подшоҳи бўлмиш Элтуғмишнинг икки гарданидан шохдор илонлар бош кўтариб чиқмади, балки ёнида инсон қиёфасидаги шайтон-маддоҳ пайдо бўлди.

У ҳамду саноли тилёғламаликлари билан элбоши юрагини маҳв этиб борар, мақтовли ашъорларининг чегараси йўқ эди.

Элтуғмишнинг ёшлигидан тарбиялаб, комил инсон бўлиб етишишига кўп захматлар чеккан, бағоят оқилу дониш, юртнинг муътабар кишиларидан ҳисобланувчи Шайх Аълам деган пиру устози бўлиб, сарой аёнлари орасида ҳам катта иззат-икромга сазовор эди. Шу одам бир неча бор ўз фарзандидай бўлиб қолган элбошини инсофга чақирмоқчи бўлди. Илдииз отиб бораётган қандайдир “шайтоний вас-васа”га берилмасликка чақирди.

Устозининг бу гаплари Элгутмиш учун гўё “сенинг обрўйинг тушиб бормоқда, мени эса ҳамон халқ орасида обрўйим биланд. Энди давлатни бошқаришни менга топшир” деётгандай туюлиб кетди. Ғазаб отига миниб, жаҳл устида Шайх Аъламни зиндонбанд қилишга буюрди.

Мамлакатда мамлакатда нотинчлик авж ола бошлаган бир пайтда Элгутмиш амалга оширган бу “қатъий чора” кимларгадир маъкул тушди. Алла қачон эл орасида “Маддоҳий” лақаби билан атала бошлаган саройнинг эрка шоири элбоши жасоратини кўкларга кўтариб, “бир ҳовуч “ғаламис”ларга ғазаб ўтини пуркаб шеър, қасидалар битди. Улардан бири “Жўжа” деб аталарди. Унинг тагида бутун бир халқ тандирда ёнаётган ложувард олов сеҳрига учиб, унга ўзини отган, охир-оқибат куйиб, кул бўлган “Жўжа”га қиёсланган, сенлар подшоҳимиздан норози бўлиб, орзу қилаётган ҳаёлий ҳаёт худди тандир ўтига ўхшайди деган мазмун ётарди. Шу хилдаги маддоҳона руҳда битилган ашборлар махсус жарчилар гуруҳи томонидан бозорларда, одамлар гавжум бўлдиган майдонларда, ҳатто масжидларда ўқилиб, элга овоза қилинарди.

Бундай мақтов, ҳамду санолар Элгутмишдаги шуҳрат-парастлик майлини яна бир поғонага кўтариб юборди. Агрофидагиларнинг бирон-бир жўяли маслаҳатига кулоқ тутмайдиган, фақат менинг айтганим-айтган деб, туриб оладиган одат чиқарди.

Унинг юрагида инсон зотини энг тубанлик ботқоғига етаклайдиган ҳаммага шубҳа билан қараш, ишончсизлик иллати илдиз отиб, ҳар нарсадан хавфсирайдиган васваса касалига йўлиқди, уйқусизлик дардига мубтало бўлди. Анашу бедорлик пайтлари миясига уриб қоладиган шайтоний жазаванинг қурбонлари кундан-кун кўпайиб борар, кимдир саройдан ҳайдалиб, хибсга олинар, яна кимлардир бошқа элларга бадарға қилинарди.

Элгутмиш юртнинг беш музофотини бир -тан, бир-жон бўлиб, аҳилликда бошқариб турган беш фарзандларидан ҳам тахтга даъвогар чиқиб қолиши мумкин, деб хавфсирашга тушди. Уларни одатдаги машвара — мулоқотларга яқинлаштирмай қўйди.

Кайф-сафога берилди.

Авомнинг аҳволи кун сайин оғирлашиб бораётганига қарамай, дабдабали мажлис-у ақл бовар қилмас зиёфатлар авжга чиқди.

Буларнинг бари албатта ўз асоратини кўрсатмай қолмади. Дала-боғлардан баракот кетди. Юрт харобага айланиб, кўчаларда ҳеч қутилмаган ҳол — тиланчи-гадолар пайдо бўлди.

Отанинг зулмкорлиги, панду насиҳат бобида ўз бурчини унугани фарзандлар аҳиллигига ҳам раҳна солди. Улар орасида ер-сув талош бўлди. Булоқлар қуриди. Юртда алғов-далғовли кунлар бошланди.

Бироқ Маддоҳий ҳамон тиниб-тинчимас, мамлакат “озоду обод”, халқ “фаровону шод” дея ҳаммаёққа жар солишда давом этарди. Ниҳоят, пичоқ суягига бориб етган халқ бир пайтлар ардоқли бўлган-у, кейин шайтон қутқусига учиб, бутун мамлакатни пароканда этган Элтутмишни тахтдан ағдарди. Шайх Аъламни зиндонбандликдан озод этиб, ўзига бошқонликка сайлади.

Орадан кўп вақт ўтар-ўтмас шайтонлар вакили — шоир “Маддоҳий” ич-этини еб, ўлим топди. Ими-жимиди қабристоннинг назардан нарироқ овлоқ жойига кўмиб келишди.

Бу хабарни эшитган Шайх Аълам афсус билдирди:

— Нима бўлганда ҳам мархумнинг ҳурматини жойига кўймоқ лозим эди. Чунки унинг шоир деган номи бор...

Бу сўзлар оғиздан-оғизга ўтиб, оломонни оёққа турғизди. Ҳамма қабристон томон йўл олди. Майитни иззат-икром билан мақбаранамо сағана қуриб, янги жойга қайта дафн этдилар. Бироқ шу билан юрт тинчимасди. Элнинг боши мотамдан чиқмай қолди. Ўлат теккандай бир кечада қанча-қанча одамлар ҳаётдан кўз юмар, бунинг сабабини билюлмай ҳамма ҳайрон эди. Ўлим бутун-бутун маҳаллаларни ўз домига торга бошлади.

Бундан ваҳимага тушиб қолган халқ бу фожиалар сабаби нимада эканлигини билмоқ мақсадида кўпни кўрган, зукко мавлоно Ҳазрат Аълам ҳузурига вакил юборади. У киши бунинг сири эртага аён бўлур, дейди.

Мавлоно ярим тунда оқ отни етаклаб қабристонга йўл олади. Янги кўтарилган қабрлар оралаб юради. Шоир “ётган жой” — сағанага яқинлашганида от безовталаниб, тисарилади-да, қаттиқ пишқиради, ўзини шиддат билан четга олади.

Эртасига бугун Бешбулоқ аҳли орасида овоза тарқалади: қабрга қўйилган шоир эмас, малъун экан. Кафан чайнаётганмиш, энди ямлаб-ямлаб барчамизни ўз домига тортиб кетармиш. Ундан қутулишнинг ягона бир йўли бормиш, холос...

Бешбулоқнинг энг моҳир темирчи усталари бешта кескир чопқи ясадилар. Бешта довиюрак, забардаст йигит танланиб, биттадан эгар-жабдуқли от ажратилди. Уларга махсус ниқобли кийим тикилди. Шарт: ярим тунда қабристонга бориб, халқ орасида яшин тезлигида “Шоири малъун” номини олиб кетган қабрни бузиб, кафан чайнаётган майитни қиймалаб, чошиб, “тинчигиш!” Шундагина юртга осойишгалик қайтади. Агар йигитлар шуни улдасидан чиқолмасалар, майит уларни ҳам “ямлаб” ўз ёнига тортади, уларнинг бола-чақалари-ю бугун мамлакат аҳлига омонлик бўлмайди.

Тоат-ибодат билан барча маросимларни адо этиб, покланган йигитлар отларини йўрттириб қабристон томон кетадилар. Бироқ малъун қабрига яқинлашиб, ўз кўзларига ишонмай қоладилар: у ердаги сағана ўрнида баҳайбат қопқора харсанг пайдо бўлиб қолган, бу тош яқин-атрофдаги қабрларни ҳам босиб-янчиб, тўзитиб юборган, гўё уни қандайдир қудратли самовий куч осмондан улоқтиргандай эди.

Аслида бу шайтонлар “каромати” эди: ўз “элчи”лари вафотидан сўнг уни дарров унутиб юборишган бўлса-да, марҳумга қарши қўлланаётган чора ҳақидаги хабар яшин тезлигида шайтонлар қароргоҳига етиб келган, инсонлар фитнамиздан хабар топиб, бизга қарши тош отганда қараб турамизми дея, шу ишни амалга оширишганди...

Бешовлон йигитнинг боши қотди. Улар қўлларидан ҳеч нарса келмаслигини англаб етишди.

Халқ уларни ранжу ҳасрат билан кутиб олди.

Ўша кун тонг отди, куёш терак бўйи кўтарилиб қолди ҳамки, беш паҳлавон йигит ғафлат уйқусидан уйғонишмади.

Бешбулоқ мотамсаро юртга айланди. Одамлар орасида тушкунлик, ваҳима авжга чиқди.

Узоқ йиллик умри давомида ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб, яхши-ёмонликларнинг кўп гувоҳи бўлган, ҳар қандай вазиятда ҳам ўз маслаҳати, йўл-йўриқлари билан халқ

мушкулини осон қилиб келган мавлоно Аълам кунма-кун авомни ўз гирдобига тортаётган бедодлик сабабининг илдизи қаерда эканлигини яхши биларди. Бироқ ўз вақтида унинг пайини қирқолмади. Элтуғмишда пайдо бўла бошлаган манманликдай адоғи ҳалокатли офатни ўз вақтида тағ-томири билан юлиб ташлай билмади. Занжирбандликка ҳукм этилганда ҳам тақдирга тан бергандай қарши бирон сўз айтишга журъат этолмади.

Мана, энди қандайдир шайтоний куч ўзини ҳам ямлаб-ютаётгандай, оёқларидан тортаётгандай...

Тақдир тақозаси билан юрт тақдирига зиммадорлик ўз чекига тушган мавлоно Шайх Аълам Бешбулоқнинг обрў-эътиборли бузрук кишиларини саройга чорлади.

— Юртдошларим, — деди у ниҳоятда ўксик оҳангда, — мана шу узукнинг кўзидай кичкина жаннатмакон мулкимиз ишига шайтон аралашди, орамизга иблис алайҳи лаъна кириб олган экан, ич-ичимиздан емирди. Афсус, ғафлатда қолдик. Энди бу ёғига омонлик йўқ... Мени олисроқ бир жойга, ҳов анаву Ихнож кўлининг кунчиқар кирғоқларига туташ тоғ ёнбағрига дафн килинглар... Бизни ўраб турган атрофимиздаги тоғларнинг бағри кенг. Фақат меҳнат, пешона тери тўкиш билан фаровон ҳаёт кечирिशга лойиқ манзил-тоғлар кўп. Ўшалардан бирини танланглар. Бу ер Қорамозор бўлди, энди яшаш мушкул!

Мавлоно Аълам васияти бажо келтирилиб, аҳоли ғам-андуҳ билан қадрдон киндик қони томган ўз гўшасини ташлаб, чиқиб кетади. Ҳозир у ерда ҳувиллаб, тўкилиб-сочилиб ётган ҳароба иморатларнинг қинғир-қийшиқ деворлари-ю эски қабристон сақланиб қолган.

Ўша баҳайбат қора харсанг узоқдан ҳамон кўзга ташланиб туради. Анчагина қисми ерга чўкиб кетган. Худди ҳамлага шайланиб турган баҳайбат маҳлуққа ўхшайди.

Тоғ яйловларига чорва ҳайдаб чиқувчи чўпон-чўлиқлар у ерга яқинлашмасликка, айниқса Қорамозор теварагида ётиб қолмасликка ҳаракат қилишади... Кафан чайнаётган мальун одам тугул, ҳатто яқин-атрофдаги жамийки ҳайвонларни ҳам “ямлаб” ўз домига тортармиш. Унинг теварагида бирон дарахт тугул, ҳатто гиёҳ ҳам ўсмасмиш...

Кутилмаганда қандайдир бўғиқ, гулдурос овоз эшитилди. Бутун иморат зириллаб кетгандай бўлди. Хонамиз поллари

ғижирлади. Тепадан нимадир кўчиб тушди. Олис афсоналар қанотида чарх уриб юрган хаёлларим чил-парчин бўлди. Сакраб ўрнимдан турдим-да, хонамизнинг бозор томонга қараган дераза қанотларини очиб юбордим. Шундоқ кўзга ташланиб турувчи катта майдонда қайнаб ётган оломон орасида ҳам безовталиқ бошланиб, ғала-ғовур кучайганди.

Ниҳоят, силкиниш тинчиди. Бундай ҳолатда ором олиб, оёқни бемалол узатганча ётиб бўлмасди албатта, хонани тарк этдим.

— Сенга ҳеч нима бўлмадимми? Қўрқмадингми, болам? — дея ташқарига чиқишим билан ёнимга чошиб келди “комендант” онахонимиз.

Ҳарорат бирдан кўтарилиб, ёзнинг жазирамаси бутун борлиқни ўз заптига олди. Чилла бошлангандай эди. Шубҳасиз “Боғ” томонларда ҳам кун қизиб кетган. Бундай пайтда ердан намлик тез кўтарилиб, ҳар қандай экин сувсаб қолади. Биз эккан қовунлар ҳам ташналиқдан барглари сўлгин тортиб қолган бўлса керак. Ҳафтанинг ўргаларида дардан чиқибоқ дала-ҳовли томон йўлга тушдик.

Кеч пешин пайт у ерга етиб келганимизда... дарвозадан кираверишдаги яланглиқда Ойбек акага, яна у киши билан гурунглашиб ўтирган қорамағиз, ўттиз ёшлар чамасидаги кўзойнакли одамга кўзимиз тушди.

Ойбек ака бизни кўрган заҳоти, гап айнан Амирхон икковимиз ҳақимизда кетаётган эканми:

— Ана, ана, миришкор боғбон, мана шулар! — дея қизларнинг “Қирққокил” сочидай таралган ток сурхларидаги узум бошларига ишора қилди ва мендан, — акангиз, катта боғбон, яхшими? — дея сўради.

— Ҳар борганимда Сизга салом айтиб юборадилар, Ойбек ака, — дедим-да, қўшиб қўйдим. — Анор кўчатлари ҳам кўқариб, ҳатто икки-уч нишона кўрсатди!

— Кўрдим. Яхши, яхши. Боғбони зўр! — бирдан домла завқ билан кулиб юбордилар. — Қовун, қовун. Толибнинг катаги устида ҳам... Яхши, яхши! — дедилар-да ўринларидан туриб, Амирхон икковимизнинг қўлимиздан олдилар. Меҳмон, сизам юринг, дегандай яланглиқнинг кунботаридаги ишқомда осилиб турган қовунлар томон бошладилар.

Ойбек аканинг юзларида бизга таниш бўлган содда кишиларга хос беғубор жилмайиш акс этар, чақноқ кўзларида ҳайрат аломатлари бор эди.

— Диня?! — деб сўради меҳмон негадир ўрисчалаб. Сўнг бирон жавоб кутиб ўтирмай, ўзича қўшиб қўйди, — мен кабачка деб ўйлабман.

— Янгилик. Яхши, яхши! — дедилар Ойбек ака қўллари билан олмazor этагини кўрсатдилар, — у ерда Толибнинг томида қовун, бу ерда ҳовлининг ишқомида қовун! — кейин менга ишора қилиб, — бу тажрибон, — Амирхоннинг елкасига қўлни қўйиб, — бу йигит таржимон! — деб қўшиб қўйдилар.

— Барибир булар қовунлигига ишонмайман. Афтини қаранг, бужмайиб ётибди. Кабачка ё “кавак”ни ўзи! — деб туриб олди меҳмон киши чўрткесарлик билан.

— Амирхон, — дедим укамга ўгирилиб, — шу акахонимизга “кабачка”дан бир едирмаймизми!

— Пишдимикан?

— Пишмаган “қовоқ” бўлса ҳам узамиз. Анаву “инвентар”ланган “8” рақамлиси етилганга ўхшайди!

Нарироқда ўтган йили Хусанбой акам пишиқ-мустақкам қилиб ясаган ёғоч “эшак” турарди. Ўшани олиб келдик. Амирхон лип этиб устига чиқди. Кўримсиз, пўстлари гадирбудир, бужмайган, қорамтир, шакли ҳам бўз халтадаги моғор бостан сузмадай осилиб турган “кампирчопон”ни узди.

“Инв. 8” рақамли каноп бойлагичли “ёрилиқ”ни меҳмон кўлига тутгандик, у ҳайратдан “О-го” деб кўйди.

“Полизчилик”даги биринчи тажрибамиз бизни уялтирмади. Ўзи чақмоқ қантдай опшоқ, мазаси ҳам шунга яраша хуштаъм қовунимизни назарга илмай “кабачка”га қиёслаган киши кичкина карчни кўлига олиб бир тишлади-ю кўзойнаги остидан юмалоқ кўзларини ўйнатиб яна бир бор “О-го” деб юборди. Бу “қойил, тан бердим” дегани бўлса керак.

— Яхши. Беғубор, — таърифлади Ойбек ака.

Меҳмоннинг ҳам юзи очилиб:

— Мен бунақа қовунни биринчи ейишим. Чет элники бўлса керак. Молодец! — деб кўйди-да, бизга бошдан оёқ бир қараб олиб, кўзойнаги остидан тикилганича сўради, — шу яқин атрофда яшовчи колхозчиларнинг болалари бўлсаларингиз керак?

Мен:

— Йўқ, шаҳарданмиз, — дея жавоб бердим.

— Қайси шаҳардан?

— Тошкентдан! — дедик Амирхон икковимиз тенгига.

— Қовунни бунақа технология асосида етиштиришларингни бемалол Мичуринча кашфиёт деб атайвериш мумкин. Қаерда ишлайсизлар? — астойдил қизиқсиниб сўради меҳмон.

— Ҳозирча талабамиз. Мен қовунни шунчайки “Кўмма”дан осма услубида ўстириш соҳасида “тажрибон”. Бу укам ҳиндий тили бўйича мутахассис. Мана, бутун Ойбек домланнинг “Таржимон” деган оқ потиҳаларини олди.

Ойбек ака чой қуйиб узатаётган Амирхонга қўллари билан ишора қилиб, гапимни тасдиқлаган бўлди:

— Ҳинди, ҳинди... Таржимон.

Худди шу пайт кўча эшикдан Зарифа опа кириб келиб, меҳмон билан қалин сўраша кетди:

— Э, Шухратжон, қайси шамол учирди! Кино оламидаги ижодий ишларингиз яхши кетаётганини, янги фильм устида тинмай тер тўкаётганингизни дўстлардан эшитиб турибмиз. У битай деб қолдимиз? Дарвоқе, Масковадан қачон келдингиз?

Меҳмон киши бошини сарак-сарак қилди:

— Биласизку, Мосфильм катта даргоҳ. У ернинг ўз залварли ўлчамлари бор. Масьулият ҳам шунга яраша. Енгил — елпи мавзудаги нарсалар кетмайди. Маблағ масаласи сал етишмай турибди. Шунини бу ердаги ўртоқлар билан ҳал қилиш учун кеча Тошкентга учиб келдим.

Сухбаг асосида гап бизга келиб тақалиб, шу нарса маълум бўлдики, бизлар бирини томда, бирини ишқомда қилиб етиштираётган “Кампирчопон” қовунимизга ишқивоз бўлиб “роса пишиб етилганидан иккита-учтасини берасизлар, Москвадаги ҳамкасбларга олмб кетаман, қанча десаларинг пули нақд” деб илтимос қилган одам машҳур кинорежиссёр Шухрат Аббосов экан...

Қуёш ерни қиздириб турганда экинни суғориб бўлмайди. Шунинг учун бироз кеч тушиб, ҳавонинг шашти пасайишини кутдик.

Унгача дарахтлар остини юмшатдик, сўридаги ортиқча узум шохларини бутаб, бир сидра хомтоқ қилиб чиқдик.

Ниҳоят, Амирхон қўлита кетмонни олиб, ташқаридаги катта ариқдан сув қулоғини очиб келишга кетди-ю, анча вақт ундан дарак бўлмади. Олмазор оралаб ариқчани тўлдирганича ҳайқириб оқиб келган сувни полиз чуқурчалари томон йўналтирдим.

Бир пайт Амирхоннинг қораси кўриниб қолди. Ойбек ака эшик йўлагидаги скамейкада дам олиб ўтирган экан, уни гапга солиб, бирон нарса ёзиб турасизми деб сўрабди.

У қандайдир ҳаяжон оғушида менга яқинроқ келиб:

— Шеър машқ қиламан деб, ёнимдаги анаву машқимни ўқиб берай дедиму, тортиндим, — деди.

Мен:

— Яхши қибсан, — дедим. Сўнг қўшиб қўйдим, — Мана, у кишига илк китобим “Оқшом қўшиқлари” қиссамни берганимга анча вақт бўлди. Ҳали бирон фикр билдирганлари йўқ. Демак, ёзганим хомроқ ёки ўртамиёна. Сенинг “Санобар” “қасиданг” ҳам шунга яқинроқ, домлабон эмас. Бугун буюк алломадан шоир эмас, “таржимон” деган унвон олдинг. У киши бу гапни бекорга айтгани йўқ. Шунини оқлашинг керак...

Энди укам Ойбек ака билан учрашган қутлуғ дамларни, у кишининг фотиҳасини олган ўша кунни фахр ва қувонч билан эслаб юради.

Ҳозир моҳир таржимон, Амир Файзулла деган номи бор...

Баъзан шундай тасодифий ҳолатлар бўладики, ҳаётинг-да бутунлай бурилиш ясаб юборади ёки кўпдан буён дилингда туғиб юрган эзгу-ниятингга эришганингни билмай қолсан.

Бир куни Ойбек ака хузурига мен аввалдан танийдиган, лекин салома алик қилишга ҳаддим сиғолмаган (Қуддус устознинг ён қўшнисини) ёзувчи Иброҳим Раҳим келиб, анча вақт гурунглашиб ўтиришди.

Меҳмон кетар чоғида мени хузурига чақирди, кўришишга узатилган қўлимдан тугганича Ойбек акага:

— Бу йигит қаторасига икки қўшним бўлмиш Қуддус Муҳаммадий ҳамда рассом Абдулҳақ Абдуллаевнинг шоғирдларидан. Яхши биламан, — деди-да, сўнг менга қаради, — эртага хузуримга боринг! “Гулистон” таҳририяти шундоқ “Сквер”нинг ёнида!

Ойбек ака шундай қилинг, дегандай елкамга қўлини кўйиб, бошини қимирлатиб кўйди.

Кечга томон “дача”дан қайтарканман:

— Иброҳимжон олдида ўтинг! — дея яна бир эслатди.

— Албатта, ўгаман! — дедим.

Бирон китоб ёки журналнинг янги сонидан олиб келсам керак, деб ўйладим, ўзимча.

Аммо гап бошқача бўлиб чиқди:

— Ишлар қалай, мактабда?! — дея энг аввало ҳол-аҳвол сўраган бўлди Иброҳим ака.

— Ёмон эмас, домла!

— Хабарингиз бор, журналимиз қайта нашр этилиб, яқиндан чиқа бошлади. — Мен авваллари жуда жиддий, унча-бунчани назар-писанд қилмайдиган одам деб ўйлаган бу киши худди ўз тенгдоши билан гурунг қилаётгандек, юмшоқ ва беозор оҳангда сўзларди. — Бизга ишга келасизми?

Бу асло кутилмаган савол эди. Бироз эсанкираб қолдим. Чунки таҳририят қонун-қоидаларидан бутунлай беҳабар, мактабда бир-бирини қайтарувчи осонгина сабоқ бериш йўриғига ўрганиб қолган мендек оддий бир ўқитувчининг бундай обрўли журналга ишга таклиф этилиши етти ухлаб тушимга кирмаганди.

Бош муҳаррирнинг синчков қарашлари мени баттар ҳаяжонга солди. Иброҳим ака бу ҳолатни сезди, шекилли, майин жилмайди:

– Бизга ишлашга келсангиз зиён қилмайсиз. Ҳар қалай ўқитувчилик, унинг устига ҳамма қизикадиган ҳинд тилини болаларга ўргатиш шарафли иш. Лекин мактабда ўқувчи бола-бақралар ичида ўралашиб қолгандан кўра адабий муҳитга яқинроқ бўлиш сиз учун фойдадан ҳоли эмас. Бу фикрни Ойбек ака айтганлари учун сизга шу гапларни айтмоқдаман. У инсон биласиз жуда катта аллома. Болалар ичида ўралашиб қолгандан кўра адабиётга яқинроқ бўлган яхши. Ойбек ака бир нарсани билмаса, бундай демайди.

Гапнинг индаллосига қараганда, бу маслаҳат Ойбек акадан чиққанлиги маълум бўлиб қолди. Демак, у киши қайтадан чоп этила бошлаган журналга мени тавсия этган. Шундай бўлгач, йўқ дейишга тил борармиди.

– Қўлингизда ишлашни эплай олармикинман?

– Эплайсиз. Эпложмасангиз, ўргатишади, тажрибали ёзувчи, адиблар устозлик қилишади. Адабий сабоқ оласиз!

Шундай қилиб, дастлабки жиддий сабоқни “Гулистон” журнали таҳририятида ола бошладим.

Устозларим асосан икки киши. Бўлим мудиримиз Сайёр ака ҳисобланса-да, нима учундир таҳририятда жуда кам кўринади. Баъзи-баъзида келиб қолади-да, хона тўридаги ўз иш столига ўтириб олиб, қандайдир қоғозларни кўздан кечирган бўлади, кейин шавқ-завқ билан “рўмон” ёзиш билан жуда банд эканлигини айтади, ихчам бармоқларини лўппи кафтлари орасига олиб, эзади. Қирсиллаган овоз эшитилади... Шундан кейин бош муҳарриримиз Иброҳим Раҳимдай ажойиб “рўманнавист” билан ижодий сафарда бўлиб, нималарни кўргани, гувоҳи бўлгани ҳақида тўлқинланиб гапиришга тушиб кетади. Сўнгра москвалик биродарлари янги ёзаётган “рўмон” нини тезроқ поёнига етказиш учун барча шарт-шароитлар яратиб қўйилган Переделкино ижод уйидан алоҳида жой ҳозирлаб қўйишгани, ҳатто “Юность” журналининг бош муҳаррири Дементьевнинг шахсан ўзи асарнинг сўзма-сўз русча матнини сўраб, кўнғироқ устига кўнғироқ қилаётгани ҳақида сўзлайди. Безор бўлиб кетган Сайёр ака жиғибийрони чиқиб, уларни койиб, шундай дейди: ҳой, менга қараларинг, гуноҳим “рўмон” ёзишдай мушкул ва қийин ишга бел боғлаганимми! Аввал битсин, қўлёзmani

кўпчилик ўқисин. Союзда биргаликда муҳокама қилайлик. Ана ундан кейин бир гап бўлар. Мени ҳурмат қилишларинг учун минг раҳмат. Лекин таниш-билишчилик, ошна-оғайнигарчилик эви билан-да! Бундоқ сабр қилсаларингчи...

Мудиримиз айниқса “рўмон” сўзини ўзига хос завқ-шавқ билан анча баланд пардаларда айтар, унинг баъзи бобларини ёзиш жараёнида бошдан кечираётган ҳис-ҳаяжон туйғуларини жиловлаб улгуролмаётганлиги, (негадир) қабристонларга чиқиб кетаётганлиги тўғрисида сўзлар, назаримизда ўзбек адабиёти йирик бир шоҳ асар яратилиш арафасида тургандай эди.

Бироқ бу асар “Бошсиз ҳайкал”дай ажойиб достони билан кўпчилик оғзига тушган шоир Сайёрга шухрат келтирмади.

Шубҳасиз, “Хулқар” деб номланган етти қиссадан иборат “рўмон”ни биз “Гулистон”чилар ўқиб чиқдик. Муҳокама ҳам одатдагидек Ёзувчилар уюшмасида эмас, журнал таҳририятида, кичик доирада бўлди. Ўта расмиёна тус бериб, йиғилишни партком ва бош муҳаррир ўринбосари Ҳамид Нурий очди ва бошқарди. “Ҳозирги пайтда энг долзарб мавзу – партиявий интернационаллик руҳида ёзилган” янги йирик асар билан ҳамкасб ижодкорни чин юракдан табриклади. Рустам Раҳмон Водийда ижодий сафарда юрган бош муҳаррир Иброҳим Раҳимнинг “рўмон” ҳақидаги таҳсинли “хат”ини ўқиб эшиттирди. Навбатдаги сўзни олган отахон Йўлдош Шамшаров “Иброҳимжоннинг ёзиб юборганларини” маъқуллаган бўлса-да, асар ҳали анча “қиймега етмаган, хом”лигини айтди. Сайёр аканинг ранги сал оқариб “сиз бекорга бу чолнинг додини бермайсиз” дегандай ер остидан Шукур Холмирзаевга қараб қўйди... Бошқалар ҳам “яхши, лекин йўл-йўлакай тўғрилаб кетса бўладиган жузъий камчиликлар” ҳақида гапиришди.

Назаримда “бўлимимиз” номидан сўнги ва асосий гапни Шукур ака гапириши керак эди. Лекин у киши таҳририятда ишлар кўпайиб кетганлигини айтиб, асарни ҳали тўла ўқиб улгуролмадим деди-да, менга ишора қилди:

– Уч кун вақт бердик. Ҳижжалаб ўқиди. Фикрлари бор. Айтсин.

Менинг сўзим қисқа бўлди:

– Ё, бу “рўмон” деб аталган китоб жуда буюк асар – ўқиб тушуниб етолмадим, ёки ҳеч нарса эмас!

Ҳамма мен томонга анграйиб қараб қолди.

Сайёр ака шашт билан ўрнидан туриб кетди:

– Тушунмасанг- адабиёт ичида ўралашиб, нима қилиб юрибсан?!

Бўлим мудиримизнинг бу гапи “менинг “Адабиёт бўлимим”да нима қилиб юрибсан” дегандай туюлиб кетди, менга.

Ловиллаб турган оловга Йўлдош ота сув сепиб, сал пасайтирмоқчи бўлди:

– Ҳали ёш, лоп этиб хаёлига келган гапни ўйламай айтиб юборди. Ўзи, баъзи машҳур асарларни яхши тушуниб, мазмунини чақиш учун икки-уч бор ўқишга тўғри келади. Масалан: Тургенев асарлари...

Сайёр ака қўлини бигиз қилиб, менга қаратди:

– Бу тушунмаса, “Ҳулқар” қандай “рўмон”лигини келажак авлод тушунади!

Русум бўйича янги асар муҳокамаси қатнашчиларини қайсидир чойхонада ёзиб қўйилган дастурхонга таклиф қилинади. Шукур ака қистади, мен бормадим.

Афсуслангандай:

– Шу гапни айтмасам бўларди, энди Сиз билан “бўлим”да ишлашим амри-маҳол, — дедим.

Шукур ака менга чимирилиб қаради. Жаҳли чиққанлиги шандоқ билиниб турарди:

– Нега ундай дейсиз. Бор гапни айтдингиз. Қойил! Ҳеч қаёққа кетмайсиз. Бирга ишлашамиз. Сайёр аканинг сўзларига парво қилманг. Кўпиртириб айтадиган гаплари каби, жаҳли чиқиши ҳам ҳавойи...

Барибир мен анча вақт бўлим бошлиғимиздан ўзимни олиб қочиб юрдим.

Шу орада Сайёр ака Гафур Гулом номидаги нашриётга бош муҳаррир ўринбосари бўлиб, ишга кўтарилиб кетди.

“Рўмон”даги етти қиссанинг деярли ҳаммаси газета-журналларда кетма-кет давомли бўлиб, босилиб чиқа бошлади. Ҳатто “Бир кеча хаёли” алоҳида китобча ҳолида босилди... Мен уларни тушуниб етиш учун “мағзини чақиб” ўқишга ҳаракат қилардим... Қисса-китобчани эринмасдан уч марта ўқидим-у, охир ҳафсалам пир бўлиб, асар муқовасидаги сарлавҳа юқорисига “Кўкнорининг” деган сўзни худди босмахонада босилгандай қилиб ёзиб қўйдим... Сўнг

бу қитмирликдан ўзим ҳам ноқулай аҳволга тушиб, китобчани кўздан панароқ жойга яшириб қўйдим.

Етти қисмдан иборат “Ҳулкар” романи босилиб чиқди. Мен уни Фафур Фулом номидаги нашриёт жойлашган бино этагидаги дўкондан сотиб олдим-да, шу ерда босилиш арафасида турган янги қиссамдан хабар олгани учинчи қаватга кўтарила бошладим.

Кутилмаганда Ҳусниддин Шарипов билан пастга тушиб келаётган Сайёв акага тўқнаш келиб қолдим. У қўлга тушдингми, дегандай менга ғалати қараш қилди. Салом бердим. Алик ўрнига қўлимдаги китобга кўзи тушиб, хиёл жилмайди:

– “Ҳеч нарса эмас” деб менсимаган китобни сотиб олибсан-да!

– Энди диққат билан ўқиб чиқмоқчиман, Сайёв ака!

– Қани, менга бер-чи! – деди-да, “Ҳулкар”ни қўлига олиб, тик турган жойида дастхат ёзди, қайтариб узатаркан, – бизда чиқаётган қиссанг зўр экан. Ўқидим. Корректураси келган. Синчиклаб қараб чиқ. Хатоси бўлса, тўғрилади! – дея таъкидлади.

Шундан кейин Сайёв аканинг феълита яраша хафагарчилик, гина-кудуратни тез унутадиган, бағри кенг одамлигини тушуниб етдим. У киши билан яқин бўлиб кетдик. Кўпдан-кўп адабий учрашувларга бирга борардик.

Бирок “Ҳулкар” тақдири аянчли бўлди. Китобхон уни “тушуниб” етмади. Айниқса, Матёкуб Қўшжонови “Ҳаёт бошқа, хаёл бошқа” танқидий мақоласи асарни чилпарчин қилиб ташлади.

Сайёв ака эса бундай танқидларни матонат билан кўтарар, тан ҳам оларди. Шунга қарамай насрий асарлар ёзишга кўпроқ вақт сарфлади, шеъриятда орттирган обрўсини бу жанрда тополмай ўтди...

Хуллас, бу “лирик чекиниш”дан сўнг менинг “Гулистон” таҳририятида бошлаган иш фаолиятимга қайтадиган бўлсак, “Адабиёт бўлими”нинг барча юмушлари шўринг қурғур биз икки ходим, яъни камина-ю устоз Шукр Холмирзаевнинг елкасида эди. Лекин бир амаллаб, машинкадан чиқариб “туширган” қўлёзмаларининг айримлари иккинчи устоз томонидан қайтариларди. Иккинчи устоз деганим, чўян декчадек ялғиллаган бошини қўллари орасига олиб, ҳафсала билан силаб қўйиш одати бор Йўлдош ота Шамшаров эди.

У ўша пайтлар кенг адабий жамоатчилик орасида номи жаранглаб турган, Абдулла Қаҳҳор назар қилган бўлимизнинг етакчи ходими Шукур ака Холмираевга сўзимни ўтказаман деб бобоқ хўроздай “пат”ларини ҳурпайтириб олар, шундан сўнг албатта икковлон сан-манга боришарди.

Айниқса, Саъдулла Сиёевнинг “Кампиршунос” ҳажвий ҳикояси катта жанжалга сабаб бўлган. Ҳатто ўртага бош муҳарриримизнинг ўзи аралашиб, уларни келиштиролмаганди. Йўлдош ота “Ўтказмайман. Бунда суюқоёқ деган Совет кампирлари шаънига ҳақорат бор” деб туриб олган... Ҳар қалай бу одамнинг журнал миқёсида тутган ўрни бизга қоронғироқ, ўзимизча отахон адабий эмакдош бўлса керак деб тахмин қилардик. Яна таҳририят ходимлари ичида “Мафкуравий раҳбар” дегувчилар ҳам бор эди. Чунки Иброҳим ака у кишига кўп ҳақ-қуқуқларни бериб қўйган, бадий, танқидий ёки ижтимоий-сиёсий мавзу бўладими, барчасини синчиклаб ўқиб чиқар, кўп жойларига қизил қалам тортиб, инжиқлик қилар, бу шубҳасиз Шукур акадай “майдакашлик”ни ёқтирмайдиган ёш, ўта жиддий ижодкор жонини чиқарар, шундай пайтларда у қошларини чимириб, мингиллаб нималардир дея сўкинар, баъзан “мафкуравий раҳбар” бўлим остонасидан оёғини узиб улгурмай баралла овоз билан “сассиқ чол” деб аламдан чиқарди.

Аммо Йўлдош отада ҳам ўзига хос фазилат – кенглик бор эди. У “талабчан” бўлгани билан анча босиқ, унча-мунча гапга эътибор беравермасди. Яна, сўконғич, шарттаки бу “эркатой” ёзувчига қарши оғиз очиб, бирон-бир обрў топиб бўлмаслигини билади шекилли, хонага қандай зиҳиллаб кириб келган бўлса, шундай чаққонлик билан чиқиб кетарди.

Яна унинг ғалатироқ фазилагидан бири – Ойбек акадан бошқа барча ёзувчи зоти номини тоқ айтиб, “сен”лаб гапириш эди.

“Яшнинг, ҳадеб шаҳарда димиқиб юраверасанми, юр, Водийни бир айлантриб келай, дедим. Эртага Гурумсаройга кетяшмиз!” Қаҳҳордан “вой-бўй, сочларинг мунча оқариб кетибди” деб кўнгил сўрасам, “борлигига шукур, совун суртилган ҳеббимдай ялгиллаб турганда, нима қилардингиз” деса бўладими! Жилмайиб туриб “узиб” олади. Ёмо-он!”

Шу одам бир куни бош муҳарриримиз Иброҳим акага кўшни каталакдайгина хосхонасига мени чорлаб, кўрсаткич

бармоғи билан стол четига бир урди, расмиёна оҳангда деди:

– Қаҳҳор қисса ёзяпти. Нима қилиб бўлса ҳам, шундан бир парча олиб келасан. Бу редакциянинг, яъни бош муҳаррир Иброҳимжоннинг тошшириғи! – шундан кейин Дўрмонга қандай бориб, Қаҳҳорни қандай топиш мумкинлигини тушунтирди-да, – у одамни ҳеч кўрганмисан, ўзинг? – деб сўради.

– Бир марта Ойбек аканикида кўрганман, – дедим.

– Гаплашганмисан?

– Йўқ. Фафур Фулом, Шайхзодалар билан бирга меҳмон бўлиб келишганда, чой ташиб турганман.

– Ў-ў, зўр-ку!

Ҳа, дала-боғда адабиётимизнинг Азим Чинорлари жамулжам бўлган ўша кутлуғ кун Абдулла Қаҳҳорнинг қандайдир сеҳрли нур ёғилиб турувчи чехрасига кўз ташлаб, ул зотнинг назарига тушгандай бўлгандим...

Мана, энди масъулиятли вазифа баҳона буюк адиб билан юзма-юз учрашиш олдида турибман...

“Ойбек тўрт юз йилга тенг келадиган қирқ йиллик ижодий фаолиятининг бир лаҳзасини ҳам самарасиз ўтказгани йўқ. Ойбек бу жиҳатдан ҳам ҳозирги ва келажак адабий авлод қаршисида устод бўлиб гавдаланаверади”, – мана шундай сўзлар билан буюк адиб даҳосига муносиб ўз баҳосини берган Абдулла Қаҳҳор даргоҳига мени элтувчи Катта Йўл бошида Ойбекдай Инсоннинг ўзи турганини сезгир муштарий англаган бўлса керак.

Яна олдиндан қўшимча қилиб шуни айтмоқчиманки, шу кутлуғ Даргоҳнинг ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, қаддини расо тутган, ўзи букилмаган ва бировлар буколмаган ПОСБОНИ – Абдулла Қаҳҳор учун ҳам кўплик, ҳам озлик қилувчи ташвиш-у қувончли кунларининг қисман гувоҳи бўлганим: устознинг ҳар хил ҳолатдаги қатор суратлари (айримлари ҳозир адиб уй-музейига қўйилган)ни чизиб олганим: икки йилдан зиёд вақт мобайнида ёзиб борган “Кундалик”ларим саҳифасидаги шукуҳли бир хотиралар дебочаси бўлиб қолган.

...Дарвоқе, Йўлдош ота обдон тушунтириб берган адрес бўйича Дўрмонни топиб бордим.

Май ойи охирларига хос иссиқ кунлар бошланган. Худди саратон чилласига ўхшаш атрофда қилт этган шабада йўқ.

Лекин қалин дарахтларга қўмилиб ётган боғ ичи хийла салқин. Ўртада мевазорни иккига ажратиб, ҳайқирганича анҳор тўла сув оқмоқда. Узун йўлакнинг ишком билан ўралган, ток сўриларида бўлиқ ҳусайни бошлари кўзга ташланади. Яқинлашиб келаётган саховатли тўкин ёз тароватидан одам кўнгли яйрайди.

Узоқда кўриниб турган ҳовли яланглиги қадар анҳор бўйлатиб ўтқазилган анвойи гуллар акси Марғилон атласи мисол мавжли сув юзида ранго-ранг бўлиб жилоланади.

Ишком адоғидаги икки туп сада орасига қўйилган ёғоч каравотда сувда тўлқинланаётган гуллар аксига ҳамоҳанг атлас кўрпачалар ёзуелиқ. Ўртада хонтахта. Унинг бир четида турган кўкиш “Спидола” радиосидан ёқимли куй таралиб турибди – Юнус Ражабий “Ушшоқ”ни куйламоқда.

Мен ҳовли рўясига яқинроқ бориб, қаршидаги айвон тарафга кўз ташладим-у четан ўриндикда ручка бандини иягига босганича хаёлга чўмиб ўтирган Абдулла Қаҳҳорни кўрдим. Адибга халақит бергим келмади, орқага қайтдим.

Ихчам темир дарвоза ёнбошидаги бетон супачага ўтириб улпурмагандим, йўлак томондан салмоқли овоз эшитилди:

– Нега қайтдингиз, келавермайсизми? У ер жуда иссиқ-ку!

Бошимни кўтариб, шундоқ рўпарада турган Абдулла акага кўзим тушди. Бироз ҳаяжонландим.

У киши барваста қаддига ярашган одмигина, енги калта кўйлак кийиб, оёғига ихчам шиппак илиб олган, ошпоқ сочлари хийла тароқ измига тушмаган бўлса-да, ўзига жуда ярашиб турар, қарашларида донишмандона нигоҳ, босиқ синчковлик бор эди.

Муддаомни эшитгач:

– Қани, юринг-чи, – деди у киши сўрашишга узатган кўлимни ҳамон кўйиб юбормай, ҳовли тарафга бошларкан.

Гапнинг очиги, ниҳоятда “қаттиққўл” деб таърифи кетган бу одамнинг қўллари ғоят ҳароратли, меҳрибон эканлигини мана шу дақиқалардаёқ ҳис этдим. Аввалроқ хаёлан Абдулла Қаҳҳорнинг муомаласи ҳам феълига яраша бўлса керак, шунинг учун менга топширилган вазифани расмиёна адо эатаман-да, дарвозадан нари қайтақоламан деб тузиб қўйган режаларим ўзидан-ўзи барҳам топди.

Айвонга чиқдик. Абдулла ака стол устидаги қўлёзмаларни четта йиғиштириб, қия очиқ турган эшик томон ўтирилди:

– Меҳмон келди. Кибриёхон, бизга қаранг.

Хижолат торгдим:

– Овора қилиб, Сизни ишдан қолдирмоқчи эмасман, домла.

– Овораси борми, – адиб стол устидаги қоғозларга ишора қилиб қўйди, – бу сизнинг ҳам ишингиз, энди биргаликда ҳал қиламиз. Ахир харидор сиз. Танлаб ёққанини олишингиз мумкин.

Абдулла аканинг жиддий ҳамда бироз жилмайиб айтган бу сўзларига нима деб жавоб қайтаришни билмай қолдим. Аммо мента шу нарса маълум эдики, шундоқ қаршимда адибнинг яқинда ёзиб тугатилган “Муҳаббат” қиссаси турар, ундан икки-уч боб алоҳида-алоҳида қилиб ажратиб қўйилганди.

Чой устида қиссанинг “Етим” деган қисмига “харидор” бўлдим. Тўғрироғи “эгаси”нинг ўзи “шу ерини олсангиз зиён қилмайсиз, раҳбарларингиз ҳам шунга рози бўлишган”, деди.

Бироқ ўша куни “Етим” кўлимга тегмади.

– Лаби-лунжини сал тўғрилагандим, энди шу аҳволда сизга бериб юборсам бўлмас. Машинкадан чиқартириб қўяман. Яхшиси эртагамас, индинга келиб, олиб кетинг, – деб қолди Абдулла ака.

Бежиримгина қилиб кўчирилган ўн бетлар ҳажмидаги қўлёзманинг тўрт-беш жойига қалам урилгани боис суҳбатдошимнинг кўнгли тўлмаётгани сезилиб турарди.

Кейинчалик нозиктаъб қалам соҳибининг бу хислати таҳририят ходимларига нисбатан ўта ҳурмат белгиси эканлигини сезиб қолдим. Устоз “бепардоз” тақдим этилган асарни жуда “қийналиб” ўқирди. Бир куни саҳифаларини нукул “сўгал” босиб кетган ўртамиёна адибнинг қўлёзмасини кўздан кечириб ўтириб “мол эгасига ўхшабди” дегани қулоғим остида қолган...

Ниҳоят, гап айланиб Абдулла ака мандан:

– Хизматингиз адабиёт бўлимида бўлса, ёзиб турсангиз керак? Қоралаган нарсаларингиз борми? – деб сўраб қолди.

– Ҳа, битта қиссам бор! – бу сўзларни қандай журъат қилиб айтиб юбордим, ўзим ҳам сезмай қолибман.

– Олиб келинг, кўрайлик-чи!

“Ана холос, бир оғиз “Ҳа” билан қўлга тушдим, шекилли!”. Минг хаёллар оғушида таҳририятга келсам, иш

вақти тугаб, ҳамма уй-уйига кетиб бўлибди. Йўлдош аканинг эшиги ҳам берк эди.

Демак, эртага шанба. Индинга Дўрмонга борсам, журналнинг топширигини бажарган бўламан. Энди ўзимнинг ишим-чи... Яхшиси, обрўнинг борида баланд дорга осилмай қўяқолай!

Бироқ эрталаб бу фикрдан қайтдим. Таваккал деб кун бўйи ўтириб, асаримни ўқишли бўлсин деб унинг қизиқарли жойларига мос тўрт-беш “лирик” расмлар ишлаб янги папкага жойладим. Бир нусха “Оқшом қўшиқлари” китобимдан ҳам қўшиб қўйдим. Яна кўзни чирт юмиб, папка ёнига янги ёзиб тутатган “роман” кўлёмасини қўшиб юбордим...

Абдулла ака икки йилча муқаддам босилиб чиққан қисса китобчамни қўлга олиб, у ёқ-бу ёғини ўтириб кўрди. Кейин қўлбола муқовасига киноафишаларига ўхшатиб сурат ишлаб, “Бегона” ёзуви битилган папкани кўздан кечираркан:

– Ҳафсалангиз зўр-ку! – деб қўйди.

Мен унгача адиб тасвирини бир варақ қоғозга “қоралама” қилиб олишга улгурган, яна иккинчисини чиза бошлаган эдим.

Абдулла ака четан креслога ёнбошлаб ўтирган жойидан қаддини тикроқ тутиб, мен томонга қизиқсиниб қаради. Суратга кўзи тушгач:

– Ҳа, – деди жилмайиб, – ҳунарингиз чакки эмасга ўхшайди!

Салмоқдор қилиб айтилган бу сўзларда “энди шу ҳунардан қолма, орқасидан туш” деган маънони англаб, адабий иқтидорим тақдири узил-кесил ҳал бўлди, деб тургандим, адиб кўлёмалар солинган папка устига кафти билан уриб:

– Қани, кўрамиз, ҳунарингизнинг қай бири зўрлик қилиб, сизни тортиб кетаркин! – деди.

Мен “Гулистон” учун бекаму кўст қилиб тайёрлаб қўйилган “парча”ни олдим-да, яқин дақиқалар ичида устимдан ҳукм чиқиб қоладигандай, тезроқ бу ердан жўнаб қолиш тараддудига тушдим.

Лекин мен учун бугунги куннинг энг қувончли воқеаси шу эдики, ёнимда Абдулла Қаҳҳорнинг ўзига қараб туриб чизган сурати бор. Унинг кўнгилдагидай чиққанидан хурсанд эдим.

Орадан икки ҳафталар чамаси вақт ўтди. Ёзувчилар уюшмаси биноси олдида қисса китобчамнинг босилиб чиқишида кўп хизматлари сингган ношир ҳам ёзувчи Носир ака Фозиловни учратиб қолдим.

У киши биринчи учрашганларимда жуда жиддий одамга ўхшаб кўринганди, менга кўзи тушиши билан чеҳраси ёришиб:

— Э, қаерларда юрибсан, шоир ука. Ижодлар қалай? — дея саволга тутди.

— Журналнинг йўлланмаси билан Сурхондарёга командировкага кетгандим. Кеча қайтдим.

— Абдулла Қаҳҳорнинг суратини ишлабсан!

— Ҳа, ишладим. Манна, ёнимда олиб юрибман, — дея — папкадан авайлаб икки варақ қоғозни чиқариб, ундаги расмларни кўрсатдим.

Носир ака кўча ўртасида туриб олганича сап-сарик қалин қошлари остидаги кўзларини қисиб, қора қалам билан чизилган суратларга худди бундай ишларнинг пири бўлиб кетган санъатшунос домла Рафаэл Тоқташдай узоқ тикилиб қаради.

Сўнг шахд билан менга ўтирилиб:

— Шулардан биттасини эсдаликка деб совға қилсанг, зўр бир янгилик айтаман, — деди.

— Майли, икковини олақолинг! — у кишининг илтимосига жон деб рози бўлдим.

Носир ака суратлардан бирини танлаб ўзига олди-да:

— Мана бунисини эҳтиётлаб сақлаб қўй. Ўзингга, бошқаларга ҳам кейинроқ керак бўлади, — деди.

(Шу ерда илова тариқасида шунини айтиб ўтишим мумкинки, ўша суратлардан бири устоз Носир акада сақланаётган бўлса керак. Бир марта сўраганимда “турибди” дегандилар. Иккинчи “қоралама” — бир варақ қўлёзма қоғозни кўздан кечириб турган ҳолатда тасвирланган суратни эса, адибнинг туғилган куни муносибати билан чоп этиш учун “Тошкент оқшоми” газетаси таҳририятидагилар илтимосига кўра элтириб бердим. “Устоз мутолаа устида” деб номланган бу расм кўринарли жойда эълон қилинди.

Бироқ унинг асл нусхаси ўзимнинг масъулиятсизлигим ё бўлмаса таҳририятдаги қайсидир ходимнинг бефарқлиги орқасида қўлимга қайтиб келмаган.)

— Энди, Носир ака, нима янгилик экан, айтақолинг, — дея безовталаниб сўрадим у кишидан.

— Ҳа, дарвоқе, сени Абдулла Қаҳҳордай киши излаб юрибди. Гаплашмоқчи шекилли, — кейин овозини пастлатиб, қандайдир сирли оҳангда қўшиб қўйди, — у ҳар кимни ҳам сўраб-суриштириб, қизиқавермайдиган вақти зиқ одам. Дўрмонни биласан-ку, ўша ерга ўтиб бор.

Тушдан кейин иккинчи қаватда жойлашган эшиги устига “Адабиёт бўлими” ёзувлик хонамизга яқинлашиб келарканман, ичкаридан шапг билан чиқиб келаётган Йўлдош акага кўзим тушди. Яна Шукур Холмирзаевдан бирон “гап” эшитган шекилли, кўзойнаги устидан чиқиб турувчи қошлари чимирилганди. Берган саломимга “алик” ўрнига:

— Қаҳҳор сени қидириб келди. Бир нарса ёзган эмишсан. Иброҳимжондан рухсат ол-у, Дўрмонга бор. Биласан-а, қандай боришни? — деди.

Бош муҳарриримиз Иброҳим Раҳим икки кундан бери йўқ. Рухсат сўрашга на ҳожат! Шунинг учун кечга томон ишдан кейин бироз ҳайиқиш ва журъат оралиғида ёзувчи ҳузурига йўлга тушдим.

Мана, у киши олдида худди кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган мактаб ўқувчисидай шумшайиб ўтирибман. Жазога мунтазир одам каби тик қарашга ҳайиқаман, лекин қулоқларим динг.

Бироқ, ёзувчидан бирон садо чиқса-чи! Жим, бепарво. Ниҳоят у киши:

— Биласизми, — дея ёнидаги хонтахта устида турган “асар”ларим томон ишора қилгандай бўлди, — “Оқпадар”ингиз қинғир-қийшиқ қилиб, чала чизилган суратга ўхшайди. Нима тасвирланганлигига одам ишонмайдиган мавҳум томонлари кўп. Мойбўёқнинг ранги ҳам нурсиз, худди яйдоқ чўл манзарасини эслатади. Яъни бир сўз билан айтганда, хом! Яхши дам едирилмаган палов одамни бўктиради, ўлдириши ҳам мумкин!

“Роман”им қиличдай урилган мана шу сўзларнинг қурбони бўлди.

Навбат қўлбола муқовали “Бегона”га келгач, гап бунданам жиддийроқ қилиб айтилса керак деб юрагимни ҳовучлаб тургандим, хайрият, Абдулла аканинг чеҳраси сал ёришди, қўлёзма жойлаштирилиб, устига ёзганларим мазмунига мослаб туш билан ажабтовур суратлар чизилган қалин картон папкага ишора қилди:

– Бу ёзганингиз дуруст. Бирон нарсани англаса бўлади. Рассомлик дардини билиб, кўриб туриб ёзгансиз. Камчилигини биргаликда кўриб чиқамиз, қиртишлаймиз...

Шундан кейин адабиётимизда ўзига хос мактаб яратгани тан олинган, ўнлаб қаламкашларни атрофига чорлаб, уларга талабчанлик билан устозлик қилган адибнинг, баъзан хусумат тоши босиб, ҳақиқатнинг залварли палласи ердан узилиб қолган дамларда ҳам матонат билан расо қаддини букмаган, қадр-қиммат, ростгўйликнинг барқарорлиги ҳар қандай тубан фисқу фасодлардан устун эканлигини ўзининг покиза эътиқоди, маънавий терапийаси билан кўз-кўз этолган Инсоннинг қутлуғ даргоҳига кенжа шогирд сифатида аъзо бўлиб қолдим...

Ҳар ҳафтанинг жума куни янги қиссани биргаликда “қиртишлаб” чиқадиган бўлдик.

Албатта, айтилган вақт-соатда етиб келардим. Абдулла ака шовуллаб икки тегирмонча сув оқиб турувчи ариқ устига қурилган ёғоч каравотда ёнбошлаб, қўлида қалам билан бир нималарни ўқиб ўтирган бўларди.

Ташрифимнинг бир четидаги “Бегона” қўлёзмасига кўзим тушиб, ҳаяжонланиб кетганимдан анча вақт яланглик рўясида унсиз туриб қолганман.

Адиб қиссанинг дастлабки саҳифаларини кўздан кечирарди...

Ўшанда қўлёзманинг ўн бетчасини кўриб чиқдик. Тўғрироғи, Абдулла ака ўзи ўзгартирган баъзи жумлаларни ўқиб, асл нусхаси билан таққослар, шундай бўлса, дурустроқ чиқади дея мендан изн сўраётгандай бўлар, шубҳасиз адибнинг ниҳоятда содда, кўнгилдан чиқариб айтаётган бу сўзлари мени эсанкиратиб қўярди. Сиз нима десангиз – шу-да, домла, дейишдан нарига ўтмасдим.

“Бегона” ҳафталаб ўтган сайин ярқираб, юз очиб борарди. Мен қиссанинг баъзи ташбеҳли жумлалари устида

соатлаб ўтириб “кўриб чиқилган” варақларини ўзим билан олиб кетиб, аввалги биринчи нусхасига солиштириб кўрар, ундаги жумлаларга сайқал бериш санъатидан ҳайратта тушиб, “Абдулла Қаҳҳор сабоқлари” дейилгувчи атама замирида қанчалик сўз сеҳрининг кудратли жозибаси яшириниб ётганини англагандай бўлардим.

Бир куни кечга томон белгиланган пайтда келиб, Абдулла ака кўп вақтини ўтказадиган, гуркираб ўсиб ётувчи икки туп сада дарахгининг соя-салқини тушиб турадиган жой — катта анҳор устига қўйилган каравотга ёзуғлик дастурхон тўрида ўтирган ўзига бирам ярашган атлас либосли аёлга кўзим тушди.

Ёзувчи икковлари орасида қизгин гурунги кетарди.

Кўриниши нимаси биландир бошқалардан фарқ қилиб турувчи бу аёлни қаердадир кўргандай эдим. Шунинг учун салобати босдим, яланглик рўясида нима қилишимни билмай, туриб қолдим.

Айни пайт қулоғимга олди очиқ айвон томондан чойнакда чой кўтариб келаётган Кибриё опанинг овозлари эшитилди:

— Келаверинг, ҳозиргина сиз ҳақингизда гап бўлиб турганди.

Абдулла ака мен томон ўгирилиб, қўли билан ишора қилди:

— Ёдгорой, қуённинг эсласанг қулоғи кўринадиганларидай, ана, мен айтган йигитнинг ўзи келиб қолди.

Эсладим. Устоз номини тилга олган аёл кўпчиликка таниш, суратлари бот-бот матбуот саҳифаларида босилиб турадиган республика раҳбарларидан бўлиб, Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод Уйига қўшни-ҳукумат қароргоҳида истиқомат қилиши ҳақида эшитгандай бўлувдим.

Яна, бундан уч-тўрт ой муқаддам бўлим бошлиғимиз Сайёр ака Москвада чоп этиладиган марказий журнал зарварағини кўрсатиб:

— Манавуерда “Ўзбеклардан чиққан биринчи президент аёл” деб опахонимиз Ёдгор Насриддинова ҳақида ёзишибди. Гурурланишимиз керак, — дея ундаги рангли фототасвирни кираверишдаги китоб жовонининг юқори тоқчасига кўринарли қилиб қўйиб қўйганди.

Демак, таниқли арбооб аёл “оддийгина” уй кийимида ёзувчиникига чиққану, суҳбат асносида Абдулла ака менинг ёзганим ҳақида ҳам сўзлаб берган.

Ёдгор опа саломимга жавобан:

— Домланинг ҳикоя қилиб беришларига қараганда, қизиқарли мавзуда ўқимишли асар ёзибсиз. Бундай таҳсинлардан кўпига сазовор бўлаверинг. Табриклайман.

Мен давлат раҳбари даражасидаги бу аёлнинг илиқ сўзларига нима деб жавоб қайтаришни билмай, қисқагина:

— Раҳмат, опа, — деёлдим холос.

Бироздан кейин меҳмон кўлидаги соатига бир кўз ташлаб олдида, хонадон эгаларидан изн сўрагандай:

— Шаҳардан болалар келишмоқчийди. Энди менга рухсат, — дея ўрнидан кўзғолди.

Кибриё опа меҳмонни узун йўлак адоғидаги дарвозагача кузатиб чиқди.

Ҳар келганимда устознинг икки-уч соат вақтини олардим. Бир куни хижолат чеккандай:

— Абдулла ака, бу ёзганим анчагина бўш экан, кўп қимматли вақтингизни оляпти, — десам, жиддийроқ тус олиб турган юзлари бирдан ёришиб:

— Янги чақалоқ дунёга келган экан, уни йўргаклаб кўпчилиikka кўз-кўз қилиш бурчимиз-да, — дедилар.

Мен индаёлмай қолдим.

Икки ой деганда асарнинг сўнгги саҳифалари “қиртиш-ланиб” таҳрирни яқунлайдиган кун ҳам етиб келди.

Кибриё опа шу муносабат билан девзира гурунчдан палов тайёрлаш ҳаракатига тушганди.

Абдулла ака кўлёма солинган папка устига кафт билан уриб:

— Мана, ниҳоят чақалоқ ҳам тетапоя бўлди. Энди у туртиниб-суртиниб ўз йўлини топиб олади, — деб кўйди.

— Раҳмат Абдулла ака, анча овора бўлдингиз.

— Сиз ғалати одам экансиз, — бирдан у киши менга ўгирилиб, жиддий қараш қилди-да, сўнг паст овоз билан қўшиб кўйди, — “чақалоғ”ингизнинг ҳамма ёғини “чўзғилаб” ташладим-у, раҳмат, “сиз нима десангиз — шу-да!” деб туравердингиз. Одамнинг ўз фикри ҳам бўлиши керак. Наҳот, ҳамма айтганларим сиз учун “тўғри”?

Мен ғалати бир ҳолатга тушиб қолдим. Қандай жавоб қайтаришни билмай тургандим, у кишининг ўзи тилим учидаги сўзни айтишга ундовчи гап қилди:

– Асар муаллифи сифатида ўз фикрингиз йўқми?

– Битта фикрим бор, айтишга ийманиб юрувдим. Қандоқ бўларкин, Сизга шак келтирсам?

– Ҳеч нарса бўлмайди. Айтаверинг! Ахир мен қатъий ҳукм чақариб, ўз сўзида туриб оладиган судя эмасман-ку!

Шундоқ олдимизда турган папкага ишора қилдим. У ерда “Бегона” устидан қалам билан чизиб, тепасига “Дилпора” деб ёзиб қўйилганди.

– Қиссининг аввалги номи дурустроқмиди!

– Ҳа, жарангдорроқ демоқчисиз-да! Мана, бор экансиз-ку! Нега шунча кундан бери индамадингиз!

Нарироқдаги айвон рўясида овқатга уннаётган Кибриё опанинг овози эшитилди:

– Сизга индаб бўладими? Унинг устига бу укам жўжабирдай йигитча бўлса!

Адиб “Дилпора” ёзуви устидан қалам тортиб қўйди-да (Устозга ҳурмат юзасидан асар “Шарқ юлдузи” журналида “Дилпора” номи билан эълон қилинган) менга жилмайиб қаради:

– Шунақа, кўрқинчли одамманми?

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР КИМ?

Қарангки, Абдулла ака ва унинг теварагида айланиб юрадиган “ўта инжиқ”, “тили заҳар” деган ваҳимали гапларга мутлоқ зид, ғоят бамаъни, бағри кенг, камсуқум, ҳар бир сўзни саралаб, шунга яраша “оҳори” тўкилиб қолишидан ҳадиксирагандай беозор нафис оҳангда гапирадиган одам эди.

Яна шуни билдимки, у кишининг муаллиф билан “ишлаш” услуби айрим ўз айтганларида қатъий туриб оладиган, қўлидаги қаламни қайчига айлантириб юборадиган ҳамкасблардан мутлақо фарқ қилар, катта-кичик бўлсин ижодкорга ҳурмат кўзи билан қарарди.

Абдулла Қаҳҳор кимлигини тўла англаб етиш адиб асарларини ўқиш билангина чегараланмайди, балки ул зотни тинглаш, яқиндан мулоқотда бўлиш ҳам зарур.

Дастлабки учрашувлардаёқ бу одам ҳақида менда аввалдан пайдо бўлиб, тасаввуримга қаттиқ ўрнашиб қолган ўй-хаёллар қанчалик бемаъни эканлигини англаб етдим.

Тўғри, Абдулла ака лаганбардорлик, бировлар олдида тилёғламачилик қилиб, ҳаддан зиёд паст кетиш, фисқ-фужурга ўчлик қобилиятсиз ижодкоргагина хос иллат деб билар, уларга аёвсиз ўз баҳосини берарди.

Бир куни таниқли, отдан тушса ҳам эгардан тушмайдиган калондимоғ, шу билан ўта жиззаки бир “ҳамкасб” ҳақида гап кетганда “Унга яқинлашиб бўлмайди, ҳол-аҳвол сўраб ҳам балога қоласан. Сассиқ кўнгизнинг ўзи — оёқлари осмонда бўлиб ётган жойидан тўғрилаб, йўлга солиб юборсанг орқасидан ел чиқариб, қўлингни ифлос, кўнглингни беҳузур қиладиганлар туридан” деганди.

Бундай “теша тегмаган” гапни фақат Абдулла Қаҳҳордан эшитиш мумкин бўлганлиги учун ҳамма унга бир тан-бир жон бўлиб қулоқ тутар, суҳбатидан баҳраманд бўлишга ошиқарди.

Ҳа, у киши ёмонларга-ёмон эди. Аяб ўгирмасди. Айниқса бировларга қайишмайдиган бахил феълли нусхаларни кўришга тоқати йўқ инсон эди. “Қўлидан келадиган яхшилиқни ўзгаларга раво кўришдан оғринадиган одамда

инсоф на қилсин” дерди, бошқалар тапвиши билан япаш ҳаётнинг бош мезони деб биларди.

Ҳукумат икки марта унга уй беради. Биринчисини, эрхотин келишиб, биз-ку бир амаллаб янаб турибмиз, палончи қийналиб қолди дея серфарзанд бир ёзувчига ҳадя қилишади. Иккинчисини “бошпанасиз” ёш ёзувчига тўёна ўрнида топширишади... Абдулла ака арзимас сиёсий “хатолик” баҳона “назар”дан қолган иқтидорли ёш қаламкашларга кўкрагини тутиб, балогардонлик қилганлигини кўпчилик гувоҳи бўлган. Айниқса ўша даврлар учун табиий деб қаралувчи номи яширин “қора рўйхат”га тушиб қолганлар асло кечирилмасди. Матбуот, радио-телевидение, нашриёт эшиклари унинг учун тақа-тақ беркилар, бу “қатагон” қачонгача давом этади, билиб бўлмасди. Шу “эшик”ни очишга ҳеч ким журъат қилолмай турган бир пайтда бирон газета ёки журнал саҳифаларида Абдулла Қаҳҳорнинг янги асари чиқиб қолар, унга пешлавҳа қилиб, ўша тушқунликда юрган шоир асаридан парча келтирилган бўларди. Бу -унинг номи “оқланди” дегани эди.

Лекин ўткинчи “замона зайли”нинг маддоҳига айланиб, “ялоқилик” (А. Қаҳҳор)ни ҳунар даражасига кўтариб олган айрим “хизматга – туҳмат” билан жавоб берувчи номард шогирдлар ҳам йўқ эмасди.

Қанчалик аламли бўлмасин, ана шулардан бирининг қилмиш(лар)и ҳақида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Чунки орамизда ҳоҳ пинҳона, ҳоҳ ошқора рўй бериб турадиган ҳар қандай “сотқинлик” бир кунмас бир кун кўз ёришига баъзи бировлар амин бўлсин.

Ҳа, ўшанда адибнинг олтмиш йиллик тўйи катта тантана билан нишонлангандан сўнг Абдулла акага аёвсиз маломат тошлари ёғдира бошланди.

Албатта бунга айрим ғаламислар томонидан ўша пайтдаги республика Биринчи раҳбари билан фидойи ёзувчи орасига нифоқ солиш учун қилинган “хोलисона” ҳатти-ҳаракатлар сабабчи бўлганлиги ҳаммага маълум. Бир томондан шўроча ғоявийлик” иккинчи томондан “ҳаққонийлик” деган тушунчалар тўқнашуви авжга чиққан паллалар эди.

(Бу ҳақда кейинроқ батафсил тўхталиб ўтамиз)

Шундай кунларнинг бирида Абдулла ака ўз қаноти остига олган шигирдларидан (у тавоб қилгандай устоз қўлларини

юзига суртганини гувоҳи бўлганман), кейинги пайтлар “Биринчи”нинг диққат-эътиборига тушиб, кун чиқса ҳам, ой чиқса ҳам — ўшанга бўлиб, ардоқли “сарой эркаси”га айланиб қолган Шоир мени Ёзувчилар Уюшмаси олдида учратиб, ичкарига киравериш чап томондаги эшиги устига “Адабий маслаҳатчи” деб ёзиб қўйилган хосхонасига таклиф этди. У яқинда бу “лавозим”га лойиқ топилган бўлиб, айтишларича ишга камдан-кам келар, “ойлик” олиш кунларигина маст-аласт ҳолатда “мижозлар”га маслаҳатдан кўра, узундан-узоқ насиҳатлар қиларди. Насиҳатки, пирпираб, очиб-юмулаверадиган, жон таслим қилаётган бузоқ кўзлари каби маънисиз, узуқ-юлуқ, одамни хит қилиб юборадиган маза-матрасиз эди.

Шоир кутилмаганда гапни мени огоҳликка чорловчи “маслаҳат”дан бошлади:

— Сен анаву мияси айниб қолган чол ҳузурига ҳар кун бориб турармишсан! Нима, Саид Аҳмадга ўхшаб бир умр косанг оқармай ўтиб кетишни истаяпсанми?

Ҳайратдан турган жойимда қотиб қолдим. “Чол” ким бўлдийким?... Кимни назарда туғиб айтмоқда?

Наҳотки... У ҳаёлимни бўлиб, сўзида давом этди:

— Яқинда бир чет элликни ҳам бошлаб борибсан, Ҳаммасидан “юқори”дагилар хабардор. Бизга ҳам етказиб туришади.

Дарров кўз олдимда Хиндистонда ўзбек адабиётининг жонкуяр тарғиботчиси, “Тошкент армуғони” номи остида “Ўзбек шеърляти антологияси” (бир жилдли бу тўшламга манашу “маслаҳатчи”нинг ҳам туркум шеърлари кири-тилганди) ни кўшни мамлакат пойтахтида ҳиндий тилида чоп эттириш ташаббускори, узоқ вақтдан бери биз талабаларга тил сабоғини бериб келаётган Деҳли университетининг профессори домламиз Қамар Раис гавдаланиб кетди. У киши кун-кеча Абдулла Қаҳҳор уйида бўлиб қайтганди.

Демак бу таприфга “чет эллик” ёрлиғи тақалиб, масалага сиёсий тус берилмоқчи бўлаётганини кўп ўтмай махсус хизмат ходими ҳузурига чақирилиб, менга берилган саволлардан сезиб қолдим...

Абдулла ака ўз сўзида собит турадиган одам, унинг айтганига шак келтириб бўлмасди. Бу баъзан тор доирадаги

оилавий муносабатларда ҳам ўз аксини топарди. Бир куни Кибриё опа:

– Пардозчилар олдига бориб, “муқова”ни (юзни демоқчилар) сал оролатиб келай, – дедилар.

– Ҳали ҳам кўринишингиз шафтоли қоқидай эмас! – беозоргина қилиб айтилган бу сўз, бориб нима қиласиз деганга ишора эди.

Орадан озгина вақт ўтиб, опахон яна аввалги иддаога яқинроқ гап қилганди, Абдулла ака овозни сал баландлатиб деди:

– Қассобнинг мушугидай мунча суйканавердингиз. Ҳозирча бизга бўлаверасиз, дедим-ку!

Кибриё опа индаёлмай қолди...

Буюк мураббий, меҳрибон ва мушфиқ Инсон Абдулла Қаҳҳор шундай одам эди.

Кеч кузнинг изғиринли оқшоми эди. “Газ-21” русумли оч ҳаворанг “Волга” устини бир сидра эланиб ўтган қор қоплаганди. Абдулла ака билан Кибриё опа Ҳамза номидаги академик драма театрида қўйилаётган “Тобутдан товуш”нинг навбатдаги намоёишини кўриш учун мени ҳам бирга олиб кетмоқчи бўлишди.

Абдулла аканинг енгил, оч кулранг жерси пальтоси бўларди. Уни айвон рўясигаги илгичдан олдим-у кийдирмоқчи бўлдим. Бироқ устоз ҳарчанд ҳаракат қилмасин, қўллари енгни тополмай бошқа ёққа кетиб қолаверди. Бундоқ қарасам... у кишининг савлати босганиданми, ўнг енгни юқори кўтариб, пальтонинг чап енгини тутаётган эканман...

Зийрак адиб буни дарров пайқаб, нарироқда турган Кибриё опага қаради-да, ҳазил-мутойиба билан деди:

— Яна Сиз буни уйлантираман деб юрибсиз, енгини тополмайди-ю...

Гап келганда отасини аямайдиган опа лутфли жавоб қилди:

— Ҳали ёш. Ўрганиб кетади.

Саҳни унча катта бўлмаган ҳовлига чиқдик.

Абдулла ака яланглик четроғидаги хурмо дарахтининг икки шохи орасига қистириб қўйилган юмшоқ қамиш попукли супургини олиб, машина “томи”ни қордан тозалай бошлади.

— Шу ишни мен бажарай, Абдулла ака, — дея ҳарчанд ялинмай, у киши қўяверинг, ўзим қилишман-ку, деб изн бермади. Лекин томошабин бўлиб туриш мен учун ноқулай эди. Ҳадеб тихирлик қилаверганимдан кейин яхшигина “дакки” эшитдим:

— Машина ҳам хотиндай нарса. Фақат уни бир киши сийлаб-сийпалаши керак!

Бир ғалати бўлиб кетдим.

Айвон орқали ҳовлига чиқиб келган Кибриё опанинг сўзлари мени ўзимга келтирди:

— Жуда ялтиллашиб юбордингиз-ку!

— Ҳа, энди пардоз машинага ярашади. Бунақа ишни аёл киши ҳаддан ошириб юборса, бошқаларнинг суқи кириши мумкин. Қолаверса, сизга бир хушомад ҳам қилмоқчиман... “Шу ҳам машина бўлганими, келиб-келиб пачоқ тоғорага

ўтираманми!” деб Озоднинг “Волга” сига чиқавермай ноз қилганингизни эслайсизми?..

Бу ўтган йилги воқеага ишора эди. Ўшанда саратоннинг энг авжга минган иссиқ кунлари бошланиб, Дўрмон томонлар ҳам тандирдай қизий бошлаган, шунинг учун Абдулла акалар бир неча кунга Бўстонликдаги соя-салқин Хумсон қишлоғига чиқиб кетиш тарадудини кўриб қўйишганди. Бироқ негадир машинанинг мотори ишламай қолди. Сим қоқиб, қўшни “Қизил Ўзбекистон” колхозидан чақиртирилган уста тузатиш учун икки-уч кун вақт кетишини айтди. Устозга Озод ака менинг уловимни миниб кетақолинг, деган экан, мана энди у кишининг келишини кутиб ўтирибмиз.

Мен тепага, яқин-атрофдаги боғу далалар қафтдагидек кўриниб турувчи, тўрт томони очиқ, баланд айвонга чиқиб олганман. Нигоҳим узоқда ястаниб ётган поезд йўлидан кесиб ўтувчи йўлга тикилган.

Ана, ниҳоят темир йўлнинг шундоқ чап ёнбошидаги немислар “крематорий” сининг қаққайиб, осмонга бўй чўзган мўриларида бурқсаб қора тутун чиқа бошлади. Бир нечта ғайри-табиийроқ вагонларни судраб келаётган паравознинг қичқириви эшитилди. У “концлагер” рўпарасига келиб тўхтаса керак. Кейин ундан подадай ур-сур қилиб, чалажон “маҳбуслар”ни туширишади... Бугун эрталабдан, иссиқ заптга олмасдан туриб, маҳбуслар майитини печкаларга қалашади, шекилли... Дарвоқе, уруш ҳақидаги қандайдир кинони суратга олаётган “Ўзбекфильм” ижодий гуруҳи ўша томондаги поезд йўлига яқин колхоз даласининг бир қисмига мана шу “ажал фабрикаси”ни қуришган, анчадан бери вагон-вагон “маҳбуслар”ни келтириб, минг азобга солиб қийнашар, отиб, “куйдиришарди”.

Ўша томонда юқорига ўрлаётган тутун билан ҳамоҳанг бўлиб, ёзувчилар қароргоҳига келувчи кўча юзидан чанг-тўзон кўтарилди. Сўнг икки машинанинг қораси кўринди.

— Ана, келишяпти, — дедим айвон равоғига яқинлашиб, пастда суйанчиқли курсида мутолаага берилган Абдулла акага.

— Кострюлка рангидами? — деб сўради у киши китобдан нигоҳини узмай.

— Ҳа, кўк ранг “Волга”, — дедим.

— Демак, Озоднинг машинаси...

Кўриниши битирувчи талабаларга ўхшаб кетадиган, бироқ университет миқёсида обрўйи ман-ман деган домлалар

даражасида юрадиган, номи кўп қулоғимга чалинган Озод Шарафиддиновни бугун иккинчи марта кўришим эди.

Илк маротаба ўтган йил қишда Абдулла аканинг шаҳар ҳовлисида учрашганмиз. Навқирон йигитлардек қаддини расо тутиб, ўзига ярашган шаштли қадам ташлаб юриши ҳавасимни келтирганди. Бироқ сочини кичкина қилиб, шиппаналарникига ўхшатиб қўйгани менга ёқмаган, ўшанда.

— Анча ушланиб қолдим. “Немисларингиз” поезд йўлидан ўтказмай, ушлаб туришди. Жуда ишлари авжида! — деди Озод ака бироз кечикканлиги учун узр сўрагандай, ярим ҳазил оҳангида, машина эшигини даранглатиб ёпганича Абдулла акага яқинлашаркан.

— Сизни мен кутаётганимни айтмадингизми?

— Айтгандим. Майда-чуйда амалдорлари қолган экан, биронтаси кулоқ солмади, китоб ўқимаслар! “Дўстингиз” фон фельдмаршал Шилтсбергер жаноблари ёқилги излаб Тошкентга кетган, шекилли, нукул машиналарнинг эски-туски баллонини ёқиб ётишибди...

Ҳозир номи эсда қолмаган фильмда “концлагер комендантлари” ролини ижро этаётган кекса машҳур артист Абдулла аканинг яқин дўстларидан бири эди. У “съемка”лар орасида эълон қилинадиган танаффус пайтида баъзан бир-икки “алъютанти” етотида ёзувчи ҳузурига келар, гап-гаштак билан бироз чарчоғини ёзиб кетарди.

Бир куни шу одам Абдуллажон, Сизнинг сеҳрингиз бор, суҳбатингизни тингласам, яхши бир китоб ўқигандай ҳузур қиламан, чарчоқларим босилади, деган, адиб унга жавобан: “Гапингизга қараганда бу, немислар ҳам ўзимизга ўхшаган халқ бўларкан-да”, дея лутф қилиб, елкасига қўл қўйган, айни шу дақиқаларни ҳозирда номи таниқли фотомухбир Нуъмонжон Муҳаммаджонов суратга тушириб олганди. Абдулла ака унга қараб “ишқилиб, аппаратингизда плёнка бормиди?” дея ҳазиллашиб қўйгани ҳам эсимда.

Хуллас, гап мавзуси “коменданте фон фельдмаршал”дан “кострюлкаранг” машинага кўчди. Тўғриси уни машина дегулик рафтори йўқ эди — худди калтак еявериб бурундахани-ю лаб-лунжлари қийшайиб қолган омадсиз боксчининг афт-башарасига ўхшар, лат емаган жойи қолмаганди.

— Бо, худо, келиб-келиб шунга ўтираманми? — деди нозиктабиатроқ Кибриё опа Абдулла акага қараб.

У киши жавоб қилди:

– Ўтирасиз-да! Кимнинг аравасига тушсанг – ўшанинг қўшиғини айтасан дейдилар. Кўриниши сал бундайроқ бўлгани билан...

– Ҳа, ҳа, тўғри айтдингиз, Абдулла ака, – гапни дарров илиб кетди Озод ака, – ўзи зўр машина. Сизга ишониб тошпираётганимдан билиб олаверинг. Лекин мусулмончиликда бераётган “мол”нинг айрим қусурларидан воқиф қилиб қўйиш фарз дейилган. Яъни, машинанинг манаву руль томонидаги чап орқа эшикни очмаган маъқул. Кейин ёпилмайди. Ўнг томондагисининг бандидан сал кўтариб, тиззанинг кўзи билан бир ниқталса, чиппа ушлаб қолади. Ҳайдаётганда қаттиқ суянманг – ўтирғич орқага кетиб қолиши мумкин. Тормоз яхши ишлайди. Сигнал лўкидонини қаттиқроқ боссангиз чалинади... Орқа юкхона эшигининг кулфи бузилган. Шунинг учун уни очиш-ёпиш йўли антиқа – мана бундай! – Озод ака бир-икки энликча бўлиб “оғзи” очилиб турган юкхона эшигини куч билан кўтаргани, жигарранг қайиш билан “бўйни”дан танғиб қўйилган нақ беш килолик торози тоши кўринди. Эшик қайта ёпилиб кетмаслиги учун унга тираб қўйиладиган кетмондаста йўғонлигидаги ёғоч мослама ҳам ўзи билан бирга экан.

– Мана энди жомалонларни бемалол жойлаштиравериш мумкин, – деди антиқа “арава” эгаси нарироқда “Бо худо-бо худо” деб ҳайратдан бошини сарак-сарак қилиб турган Кибриё опага қараб.

– Озод! – деди ниҳоят Абдулла ака. – Бу машинанинг айтилмаган яна қайси қусури қолди?

– Қусури шуки, “муқоваси” кўримсиз, чатоқроқ. Аммо ичи бақувват, мотори кучли. Бориб келгунларингизча уялтириб қўймаслигига кафолат бераман. Ана, шундай бўлгач, мунча “Бо худо”лайверасиз, Кибриё опа!

Абдулла ака машинага ўтирганди, у хиёл лопиллаб, нижирлаган овоз чиқарди. Ўзича:

– Худди Собир Абдулланинг ўзи-я! – деб қўйди-да, руль ёнидаги радио қулоғини бураганди, ашула янграб кетди, – Шу туришига радиоси ҳам бор экан-да!

Озод ака ҳозиржавоблик қилди:

– Соатини айтинг, соатини!

Ўшанда Абдулла Қаҳҳордай нозиктаб ҳайдовчининг дидига мос топ-тоза, доим ялтиллаб турадиган машинада юришга ўрганиб қолган Кибриё опа “Кострюлкаранг” “Волга”га бир амаллаб жойлашиб олганди.

Устознинг доим эшиги очик, келди-кетди билан гавжум, нурафшон хонадонининг соҳибаси, ҳамманинг ҳавасини келтирадиган, олқишга сазовор пазанда, меҳмондўст, бағри кенг, ширинсухан фозила аёл Кибриёхон опанинг ўт пуфагида дапқур-дапқур санчиқли оғриқ кўзғалиб, безовта қилиб турарди. Шифокорлар касалхонада ётиб даволанишни бир неча бор маслаҳат бердилар. Бироқ Абдулла акани ташлаб қаяққа кетардим дея, улар таклифига рўйхушлик беравермасди.

Бир куни Дўрмонга борсам, устоз ранглари анча синиққан, хомуш кайфиятда ўтирган экан.

— Опангизни операция қилишди, — дея дастурхон четида турган ялтироқ ош қошиқни қўлга олиб, кўрсатди, — шуни тўлдирса бўладиган тош чиқибди-я! Одам жони ҳар нарсага чидаш бераркан, — бошни сарак-сарак қилиб, — Сергей (Дўрмондаги ижод уйи директори) янги сўйилган жўжа гўшти топмоқчи. Кампир (хизматкор аёл) қайнатиб берса, кечга томон хабар олиб келамиз, — деди.

Ёғоч каравот қўйилган анҳорнинг нариги томони Ёзувчилар уюшмасига қарашли ер бўлиб, у ерда бир нечта туپ ўрик дарахти ўсар, шохларида ранг олиб пиша бошлаган мевалар кўзга ташланарди.

Мен қўлимга кичкина идиш олдим-да, ариқдан сакраб боғча томон ўтдим. Ҳали навниҳол ўрик тусларини бир-бир силкитдим. Икки-уч дона мева тушди холос. Қўлимга кесак олдим. Шунда Абдулла ака:

— Овора бўлманг, у “Литфонд”га қарашли ўрик, унча-мунчага тушавермайди, — деб турганди, ҳовли рўясида Чуст дўшписининг зўрини киядиган ва ўзига хўп ярашадиган Сергей ака пайдо бўлиб, соф ўзбекча гап қилди:

— Униси тушмаса, буниси-да! Мана, меванинг сизбоплари, — у қўлидаги лаган тўла олгиндай сап-сарғайиб пишган ўрик, олма, шафтолиларни кўрсатди.

Кечқурун Кибриё опани кўргани бордик. Катта йўлга чиқиб, мен автобус бекатида тушиб қолмоқчи бўлгандим, Абдулла ака:

– Ижара уйингиз ўша, сиз айтган Кўкча томондами? – деб сўради.

– Ҳа.

– Элтиб кўяман.

– Овора қиламанми, у ерга тўғри трамвай боради.

– Сизни елкамда кўтариб кетаётганим йўқ-ку!..

Ўзимни жуда ноқулай ҳис этдим. Унинг устига Абдулла ака мени катта кўчанинг оғзига ташлаб кетмади. Машинани ҳали асфальт ётқизилмаган Оқсой кўчасининг адоғигача ҳайдаб бориб, мен ижарада турадиган ҳовлининг оддийгина бир қанотли эшиги рўпарасида тўхтатди ва пастга тушди. Шундан кейин билдимки, устоз яшаш жойимни ўз кўзи билан кўрмоқчи.

Ёши анча ўтиб қолган қизи билан яшовчи қария онахоннинг чолидан қолган ҳовлиси унча катта эмас, олди узун айвонли бир даҳлиз, бир уйдан иборат эди. Яланглик тўрига нимадир мақсадда ихчамгина қилиб қурилган уйча университет ётоқхонасидан “учирма” бўлгандан кейин икки йил давомида камина учун бошпана вазифасини ўтаб келаётганди.

Абдулла ака торгина, бир кўзли деразаси бор, ҳатто қишда онда-сонда ёқиладиган пастак гиштин печка устига ҳам газета тўшаб, китоблар тахлаб қўйилган “кулба”да узоқ ўтирмади. Атрофни бир сидра кўздан кечириб чиқди. Кампир дамлаб киритган чойдан ҳўпларкан:

– Биз ҳам бундай ижара уйлардан кўпини кўрганмиз. Лекин ҳозир замон бошқа, ижод учун энг аввало яхши шарт-шароит керак. Яшин ёзувчиларга янги уй қурилоқчи дегандай бўлувди. Аввал “Литфонд”га, кейин у кишининг ўзига “кесак отиб” кўрамыз... — деди.

Абдулла Қаҳҳордай одам Жонон бувининг уйига келиб, бир пиёла чой ичиб кетганлиги ҳақида яқин-атроф кўшни хонадонларда дув-дув гап бўлди. Айниқса, кампирнинг қизи адиб китобларидан бирига дастхат ёздириб ололмаганидан афсусда эди...

Мен ёзувчилар учун янги қурилаётган кўпқавагли уйдан умидвор бўлишга ҳаққим йўқлигини яхши билардим. Буни “Литфонд”га олиб борган аризамни аввал қабул қилмай, Абдулла аканинг қўнғироғидан кейингина олиб қолишгани, уй берамиз деб ваъда қилолмаймиз, дейишгани кўрсатиб

турарди. Ахир уюшмага аъзо бўлатуриб уйсиз, ижарада юрганлар қанча... Камина аъзо бўлиши учун камида яна иккита китоб чиқазishi керак...

Абдулла ака бир куни гап орасида уйланиш ҳақида гапириб қолди.

— Ижара жойга ҳам хотин олиб бўладими! Ҳозир ҳар қандоқ қизнинг ота-онаси энг аввало куёвнинг бошпанаси борми, деб сўрайди, — деди Кибриё опа.

Абдулла ака жилмайиб опага қаради:

— Тўғри айтасиз. Муаммонинг бу томони ҳам бор. Дарвоқе, мен Яшинга айтгандим, хатни тезроқ элтиб бериш керак...

Шу куни менга иккита вазифа топширилди. Биринчиси, вилоятдан келган қайсидир ижодкорнинг қўлтиққа аранг сифадиган салмоқдор драма асарини почта орқали эгасига жўнатиб юбориш: иккинчиси, Яшин ака номига ёзилган, бошқачароқ қилиб айтганда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисига “отилган тош” — хатни шахсан у кишининг ўзига элтиб бериш.

— Эртага якшанба. Эрталаб уйига борганинигиз маъкул! Идорасида бошқа хатлар орасида аралашиб кетади, — дея маслаҳат берди Абдулла ака.

Почтадаги ходима аёл нақ икки килоча келадиган жўнатмани қабул қилишдан аввал “баҳоси қанча” деб сўради. Шу томонини аниқлаб олмаган эканман. Абдулла аканикита қайтиб бордим. Эр-хотин маслаҳатни бир жойга қўйиб, жўнатмани бир сўмга баҳолашди...

Ёзувчилар раҳбари истиқомат қиладиган каттагина ҳовли шаҳарнинг қоқ марказида жойлашган бўлиб, у ерни осонгина топдим. Вақт ҳали эрта бўлишига қарамай, икки қанотли дарвозанинг бир табақаси хиёл очиқ турарди.

Турли-туман гулларга бурканган кенг саҳли ҳовли осуда жимжитликка чўкиб ётар, олди равонли уйдан сал берироқда пашшахона тугилган сербежам ёғоч каравот кўзга ташланарди.

Дарвоза ёнбошидан чиқиб турган йўғон симнинг ялтироқ лўкидонидан ушлаб тортгандим, ичкарида нимадир тарақлагандай бўлди.

Бироз дақиқа ўтгач, остонада ўрта янар ўрис аёл пайдо бўлиб, “Комил Нугмонович уйда йўқ” лигини айтди.

Яна “Ариза”ни кўтариб, Абдулла ака олдига бордим.

– Ўша аёлнинг гапига ишониб, қайтиб келавердингизми? – деди у киши ўзи берган конвертни қайтариб оларкан, жиддий қиёфада.

– Ҳа. Энди...

– Ҳовли ўргасида пашшахона тугилган катта каравот турибдими?

– Турибди! – дедим-у албатта бу гап қизиқроқ бир мавзуга боғланишини кута бошладим.

Дарров у кишининг “жиддий” чеҳрасини ўзига ярашадиган майин табассум эгаллади... Ниҳоят мен кутган... йўқ-йўқ, асло хаёлимга келмаган қочиримли сўз айтилди:

– Ҳа, энди турган бўлса, пашшахонанинг бир четини аста кўтариб кўрмадингизми, кўрпанинг қаеридадир ғужанак бўлиб ётган бўлармиди... Майли, Яшинни ўзим қидириб, топаман. Айтадиган гапларим ҳам бор...

Шундай қилиб, Абдулла ака сабаб, Уюшма аъзоси бўлмасам-да, унинг ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган имтиёздан фойдаланиб, бошпанали бўлганман.

Абдулла Қаҳҳорнинг фақат ўзига хос, ўзига ярашадиган, зимдан қараганда унинг салоҳиятию ўлчамига тўғри келавермайдиган хислатлари ҳам бор эди. Буларнинг кўпига ўзим гувоҳ бўлганман.

Бир куни устоз ташқаридан оташкуракни олиб келинг, деб қолди. Келтириб бердим. Унинг қисқичи билан столда турган бир даста пулни олиб, ойнаванд шкаф ичига солиб кўяркан, менга тайинлаган бўлди: зинҳор ёдингизда тутинг, хотиннинг пулига қўл текиза кўрманг. Улар битта миҳ келтириб қоқса ҳам, бутун иморатни ўзим қурганман, деб ўйлайди. Эркакнинг топгани бошқа...

Оташкурак билан шкафга қўйилган пул бир соатча олдин почтачи ташлаб кетган ҳар ойнинг ўрталарида келадиган Кибриё опанинг нафақаси эди.

Бу хил мисоллар ўта жиддий адиб руҳиятига ноҳос бачканаликдай бўлиб туюлиши, ҳатто айримларни ажаблантириши мумкин. Бироқ шуни унутмаслик керакки, Абдулла Қаҳҳор ҳам сатирик, ҳам аёвсиз фош этувчи “ўгкир тилли” асарларнинг беназир устаси бўлган. Зеро, аччиқ кесатиқларию тағдор ҳазиллари бир-бирини тўлдириб турган.

“Адабиёт муқаддас даргоҳдир, ўнг келган одам кунини кўриб кетаверадиган улпуржи моллар бозори эмас” деган эди устоз гурунглاردан бирида. Бу даргоҳга “ўғри мушукдай эшик қолиб, девор ошиб тушадиганлар”ни жуда ёмон кўрар, ҳашаки асарларни қаттиқ танқид остита оларди. Бирон адабий анжуман ёки мажлисда айтган нишонга тегувчи гаплари кўпчилик орасида дарров овоза бўлиб кетарди. “Бу китобни не машаққатлар билан дўшимни ҳидлаб-ҳидлаб ўқиб чиқдим”. “Ундан куйган латтанинг ҳиди келади” — бу фақат Абдулла Қаҳҳорга хос сўзлар. Шунинг учун унга ўзини яқин туғувчи ҳамиятли ижодкорлар Абдулла Қаҳҳордан ҳайиқиб туришар, ёзилдими — босилиши шарт деган туншунчадан нари турар эдилар. Чунончи, устознинг “Ёзувчининг сандиғида мерос асарлари ҳам қолиши керак” деган гапи бўларди.

Бир куни Абдулла ака шоғирдлари ичида “эркароқ”, устозга унча-мунча ҳазил-мутойиба гап айтишга ҳам ҳадди сиғадиган, номи анча танилиб қолган ижодкорлардан бири янги ёзган ҳикоясини келтириб деди:

— Энди буни чиқармасам бўлмайди. “Маданият” газетаси келаётган жума сонисида босмоқчи. Тахминан бешта тўсинга етадиган гонорарини ҳам олдиндан берамиз дейишди... Биласиз, Абдулла ака, янги уй қуряпмиз. Томини ёпиб олиш керак. Ҳавонинг авзойи бузуқ — янаги ҳафтадан ёмғир ёғармиш.

— Қани, ёзганингизни ўқинг, эшитайлик-чи! — деди устоз унинг арз-ҳолини обдан тинглагач.

Шоғирд иккиланиб қолди. Етти саҳифача ҳажмдаги ҳикояни ўқиб, ёқтиролмаслиги аввалдан ўзига маълум шекилли, ялинганнамо гап қилди:

— Эшитмай, газетада чиққанда ўқимай ҳам кўяқолинг, демоқчи бўлиб олдингизга келгандим. Анжонлик усталар қараб туришибди.

Абдулла ака ҳикояни унинг муаллифи қўлидан олиб, кўздан кечира бошлади. У кишида тез ўқиш хусусияти бор эди.

Бир пайт:

— Ҳм-м, қаҳрамонингиз — аёл эрига хиёнат қилиб, охири пушаймон бўлади. Ўзимниқидан қўймасин, деб унинг олдида

қайтади. Ҳеч нарсадан бехабар бечора эркак хотинининг кўзи очилганидан хурсанд... Ахир, бу ўқувчини сичқоннинг икки қулоғидан ўшлаб, сувга бир чайиб олиб, мана энди лўқмай ҳалол бўлди деб алдаш билан баробар-ку!.. Асарингиз чиқмабди... Ҳозир бозорда битта тўсиннинг баҳоси қанча? – деб сўраб қолди.

Шогирд ҳам дангалига жавоб қилди:

– Айтишларича, йигирма-йигирма беш сўм.

Абдулла ака нариги хонадан Кибриё опани чақирди:

– Анаву театрдан юборишган пулдан ўнта тўсинга етарли қилиб, икки юз эллик сўм ажратинг...

– Бу қарз ўрнида, бошқа зўр ҳикоя ёзиб, қайтараман! – деди шогирд пулни киссага соларкан.

– Энди пул сизники, “қоралама” бизники бўлди. Олди-берди қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ! – Абдулла ака ҳикоя қўлёзмасини ўзидан нарироққа, стол чеккасига тап этиб ташлаб қўйди.

Орадан йиллар ўтиб, ўнта тўсинга “баҳоланган” ҳикоя тақдири билан қизиққандим, Кибриё опа:

– Абдулла акангиз бўш ёзилган нарсаларни тип-тиниқ сув устида сузиб юрадиган хас-хашакка қиёсларди. У бир кунмас бир кун қалқиб чиқиб, муаллиф обрўйини тушириб қўйиши мумкин, дерди. Ўзларининг қанчадан-қанча “қораламалари” ҳам сақланиб қолмаган. Кўпи Дўрмондаги анҳорда оқиб кетган. Баъзиларини тутиб қоламан деб, чўкиб кетай деганман.

Абдулла Қаҳҳор теран фикрли, ўта зукко, бамаъни, аллюма Инсон сифатида уни кўрган ва билганлар ёдида яхши сақланиб қолган. Устознинг мулоқотлари, давра суҳбатлари, дўстлар билан ўзаро гурунглари ҳеч қачон шунчаки кечмас, адабиёт олами, сиёсат ва халқнинг турмуши муаммоларига дахлдор бўлиб, олий сабоқ дарсини эслатарди. Устоз Озод Шарафиддинов ҳеч бўлмаса ўша пайтлардаги ўзаро қилинган мулоқотлар тафсилотини ёзиб бормаганлигидан афсусланиб, яқинда матбуотда чиқиш қилди. Бунда жон бор, албатта.

Лекин мен устоз Озод акага бироз таскин берадиган ишлар қилганман. Шулардан бири 1967 йилнинг ёмғирли куз оқшомларида қурилган суҳбатнинг қисқа “тафсилотлари” дир. Устоз “шунчаки” гап орасида айтиб ўтган бу сўзлар чин маънода “заррин қатралар” деса арзигулик:

1. Ўз касбини хом-хатала асарларни мақташ билан лаганбардорликка йўналтириб олган хомтама мунаққиднинг эшак бозоридаги даллолдан фарқи йўқ.

2. Ёзилган китобнинг ҳажмига қараб эмас, айтилмоқчи бўлган иддаонинг вазнига қараб баҳолаш керак. “Вазн”ни белгилашда торози палласига кесак эмас, тош қўйган маъкулроқ.

3. Ёзувчи ўқувчини эмас, ўқувчи ёзувчини излаб топсин.

4. У ҳар куни йигирма саҳифадан кам ёзмаслигини айтиб, мақтади. Эсиз қоғоз!

5. Ёзганим қолади деб ёзаверди. Ниятига етди — энди ёзганлари ўзидан бошқа ҳеч кимга керак бўлмай қолди.

6. Бу раҳбар оғзининг ели билан кўпчиликка яхшилик қилиши мумкин эди. Лекин қилмасди. Оғринарди. Шунинг учун ҳам бири икки бўлмади. Тобутини тўрттагина ўткинчи кўгарди.

7. Илҳом ҳар доим жўшиб келавермайди. Шунинг учун ёзолмасликдан ўкинмаслик керак. Ёзиб қўйиб ўқитолмаслик бу — катта фожиа!

8. Бир китобда ўқидим, олимлар тадқиқот ўтказиб шу тўхтама келишибди: яшил рангни севувчилар — қалби нозик, покиза: сариқ рангни севувчилар — равшан фикрли: қизил ранг ишқивозлари эса ҳовлиқма, ҳар бир ишга аралашиб,

жанжал чиқаришни истовчи кишилар бўларкан. Охиргиси — худди ўзимиз-а...

9. Ёзган ҳар ким ҳам ёзувчи бўлавермайди.

10. Баъзи китобларда оддийгина қилиб айтиб қўйса бўладиган воқеалар тафсилоти аччиқ ичакдек шунчалик чуваланштириб тасвирланадики, муаллиф худди қўлини чатаноғи остидан айланштириб, қулоғини қашиётганга ўхшайди.

11. Жуда хокисор, камтар, яхши одам. Негадир ўзини ёзувчи деб билади. Ҳар кўрганда унга ачинаман — қани энди ёзганлари ҳам ўзига ўхшаса!

12. Карнайчи ҳақида ёзиш учун томга чиқиб, карнай чалиш шарт эмас.

13. Хонадонда чироқ бўлмаслиги мумкин. Лекин китоб бўлмаса, бу гўшанинг кундузлари ҳам зимистондир.

14. Хушомадгўйликни ҳаддан ошириб ялтоқланиш — инсонни қўл-оёғидан тубанликка тортувчи чоҳдир.

Бу хилдаги ҳикматомуз ибораларни Абдулла Қаҳҳор айтиб қўяқолмас, уларга ўзи амал қилар, бошқаларни ҳам шундай қилишга ундарди.

Шунинг учунми, “юқори»дагилар, ҳатто сафдошлари орасида уни зимдан ёқтирмовчилар анча-мунча эди. Айниқса, мафкуравий раҳбарият хушёр, ҳамиша адибдан ҳадиксираб турарди.

“Душман қалъани олишдан олдин энг аввало турли макр-хийла билан посбонни тузоққа илинтириш пайида бўлади. Бизнинг посбонимиз шарм-ҳаё, уят эди. Биз буларни ичкиликка бой бериб бўлдик. Қалъа қўлдан кетди. Орномуссизликдан уялмайдиган бўлиб қолдик. Айниқса, Сиз ёшлар мана шу ҳамиятсизлик балосидан эҳтиёт бўлинг!”

Ўша давр қолипига асло тўғри келмайдиган, тарғибот ва ташвиқот яловбардорларини анча довдиратиб қўядиган бу сўзлар адибнинг олтмиш йиллиги олдидан университет ўқитувчи ва талабалари билан бўлган учрашув кечасида янгради, радио овоза қилди, кўп ўтмай “Уят” бўлиб, матбуотда чиқди.

Бир томондан маст-аластликка ружу қўйиш урф бўлиб бораётган, “Қизил тўй” деб аталмиш “никоҳ кечалари” (никоҳ ўқитишнинг ўзи “эскилик сарқити” сифатида унутилиб борарди) “пири бадавлат” қариялар қадаҳ кўтариб, келин-куёвни “дуо” қилиш авжга минаётган паллада ичкилик иллатини бу қадар шармисор қилиш “социалистик тараққиёт анъаналари”га қаршилиikka ўхшаб кўринса-да, айнан жамоатчиликни ташвишга солиб келаётган, кимдир бор овоз билан айтиши лозим бўлган ҳақиқат эди, бу!

“Уят” бутун бир миллатни ахлоқий таназулга тортиб бораётган офатдан огоҳ этувчи, ҳушёрликка чорловчи бонг бўлиб янгради. Унда кўтарилган мавзу ханжар тигидай икки томонлама кесувчи, юқори раҳбариятни бироз ноқулай аҳволга солиб қўядиган даражада кескин эди. Умуман, “муомалага кўнмас” бу одам қачон “силлиқ” гап айтган?!

“Бизда ҳамма халқлар тенг ҳуқуқли” дея дунёга ноғора чалиб, миллий тилларни сиқиб чиқариш очикдан-очик сиёсат даражасига кўтарилган бир пайтда, ўзбек тилини ҳимоя қилиб бонг уриш, авж олиб бораётган порахўрлик иллатини бош мавзу даражасига кўтариш, қуллуқвозлик-лаганбардорлик – миллатнинг кушандаси деб баралла овоз билан айтиш эшитган қайси қулоққа ёқарди!

Абдулла аканинг дунё юзини кўрган куниеқ кишанлаб, катта дарахтга боғлаб қўйилган, узоқ йиллар ўтиб, занжир чириб-узилиб тушса ҳам ўша дарахт теварагида айланаверган,

ҳайдашса ҳам, нари кетмаган фил ҳақидаги ҳикоясини қўпчилиқ тинглаган. Қиссадан ҳисса деб “вақт келиб, бизнинг аҳволимиз ҳам шундай кечади-ёв” деб қўйишини эшитиб-эшитмаганга солганлар бўлган. Аммо келажакдан умидвор ҳар бир киши адиб узоқни кўзлаб, армонли гап қилаётганини сезмай қолмасди.

Албатта, бу хилдаги “машварат”лар сергак қулоқларга дарров етиб борар, кимларнидир ғазаб отига миндирар, бироқ Абдулла Қаҳҳордай букилмас одам билан юзма-юз тўқнашишга ҳар ким ҳам журъат этавермасди. Устига устак адибнинг 60 йиллигини нишонлашга катта тайёргарлик кетар, “Тўйбоши”нинг кўнглини ранжитиш одобдан эмасди.

Юбилей куни ҳам етиб келди. Пойтахтнинг анъанавий тантаналар ўтказиладиган энг катта театр зали одамлар билан лиқ тўлган. Саҳнада юқори лавозимли арбоблар, узоқ-яқиндан келган адибнинг ҳамқалам дўстлари ўтиришибди. Тантанали кеча тафсилотлари тўғридан-тўғри эфирга, телевидение экранига узатилмоқда.

Абдулла Қаҳҳорнинг ўзбек адабиётида тутган ўрни, ҳалоллик ва ҳақиқат куйчиси, айниқса ёшларнинг меҳрибон мураббийси эканлиги ҳақида нутқ ва оташин табрик сўзлари янгради. Ва ниҳоят “яқунловчи сўз” юбилярга берилди. Бу қатъий одат тусига кириб қолган “кўрсатилган гамхўрлик учун партия-ҳукуматга, раҳбарият номига миннатдорчилик” билдириб, қуллуқ қилиш мажбурияти дегани эди.

Абдулла Қаҳҳор гапни айгилавериб сийқаси чиқиб кетган эҳтиросли ҳамду санодан бошламади. Аввалдан тузиб қўйилган “юбилей мажлиси”нинг расмий режасини бугунлай бузиб юборди: “Модомики мен ўзбек адиби эканман, шу тантана менга аталган бўлса, “тўйбола” сифатида бир эркалик қилай – ўз она тилимда гапиришга ижозат этинглам! Тўғри, нима деётганимни тушуниш манаву, олдинги қаторда ўтирган айрим “ҳаммасб”ларимга қийин бўлар. Мен улар билан қирқ йилчадан бери дўстман. Шунча вақт давомида йилига икки-учтадан сўз ўрганишганда, ҳозир бу даражада бир-биримиздан бегонасираб ўтирмаган бўлардик...”

“Интернационалликка нифоқ солувчи” бундай сўз қандайдир “унсурлар”нинг тор доирасида эмас, юқори минбардан бутун Ўзбекистон бўйлаб янграганлиги учунми, кечада иштирок этаётган Катта раҳбар ўрнидан туриб,

сахнани ташлаб чиқиб кетишига оз қолди. Раислик қилувчининг ранги ўзгариб, карахт бўлиб қолган, яқин-атрофдагилар кўзларини жовдиратиб, бошларини бир-бирига тираб, нималардир дейишарди.

Катта залда эса юракларда пинҳоний ҳайрат уйғотувчи жонланиш пайдо бўлган, у безовта чайқала бошлаган денгиз тўлқинларидай эврилиб, ҳаммаёқни босиб борарди, гўё.

Ёзувчининг кўпчилик маслақдошлари орасида ҳам қандайдир тушунарсиз вазият ҳукмрон эди. “Ҳеч бўлмаса, бугун жимроқ турса бўларди. Бу одамга нима етишмаяпти, ўзи?” дегувчилар топилиб қолди.

— Қаҳҳор тил ҳақидаги бу гапларини радио орқали айтганди. Энди ўзига бағишланган шундай қутлуғ тангана кунни айтмаса бўларди. Ҳозир бу масала билан ўйнашиш хатарли! Яқинда тирмизак бир ходимимиз шуни деб ўз бошини ўзи еди!

Бу сўзлар бирон муҳимроқ гап айтмоқчи бўлса, аввал тўртта одамни атрофига чорлаб олиш одати бор Йўлдош акадан чиқаётганди. У киши ҳар доимдагидек давранинг қоқ ўртасида шекилли, думалоқдан келган миқти гавдаси кўринмас, лекин дашномлироқ оҳангда чиқувчи овози баралла эшитилиб турар, “ўз бошини ўзи еган тирмизак” ҳақидаги гап эса, каминага тегишли эди.

Қарийб чорак асрдан сўнг янгитдан нашр этила бошлаган “Гулистон”нинг дастлабки сонлариданоқ қаҳҳорона журъат билан иш юритган Иброҳим Раҳимга осон эмасди. Журналнинг ҳар сонисида “қалтисроқ” бир нарса чиқиб қолар, шундан кейин “юқори”дан қўнғироқвозлик бошланар, бош муҳаррир (“Муҳаррир” деб ёзилишининг ўзи ҳам кўп тортишувларга сабаб бўлганди). “Катта маҳкама”га, у кишининг ўринбосари, таҳририят фирқа ташкилотининг котиби Ҳамид Нурий “Горком”га чақиртириларди.

Айниқса, Эркин Воҳидов таржимасида Расул Ҳамзатовнинг “Доғистоним” достони билан Алихонтўра Соғуний томонидан тақдим этилган “Темур тузуклари”нинг боса бошланиши мафкурачи ўртоқларнинг гоят газабини кўзготди. Ойномани тўғридан-тўғри сиёсатга тўғри келмайдиган “миллатчилик” ҳамда “ўтмишни идеаллаштириш”да айбладилар.

— Айтгандим-а, айтгандим! Шу нарсаларинг бошга битган бало бўлади, Иброҳимжонни “ейди” деб! — Йўлдош ака пилдирабми, гурсиллабми хонамизга кириб келди-да,

юпқа лабларини буриштириб, кафтларини бир-бирига қарсиллатиб урди. Сўнг ялтироқ бошини чангаллаганича оғир мусибатга дучор бўлган одамдай қаршимиздаги курсига ўтириб олди.

Ўта қув адабий ходим Шукур ака Холмирзаев отахоннинг мана шундан кейин бошланадиган “анъанавий” силтовли панд-насиҳатларини эшитишга чоғлангандай, хунук тиржайиш билан унга безрайиб қараб турарди.

Аммо хонага қаддини расо тутиб, аскарчасига қадам ташлаганича бош муҳарриримиз кириб келдию, Йўлдош аканинг одатдаги дийдиёси барҳам топди. У Иброҳим акани “юқори” дагилар “еб” кўйишмаганидан ҳайратга тушгандай унга кўзларини жовдиратиб қаради ва хавотирли овозда сўради:

– Тинчликми?

– Тинчлик, – деди бошлиғимиз. Сўнг ҳаммамизга бир сидра кўз ташлаб олди-да, босиқлик билан таъкидлади, – Ҳа, энди иш бор жойда камчилик топилади. Демак ишлаётган эканмиз! Руҳан тушманлар!

Катта хўжайиндан кўра югурдақларининг зағти ёмон бўлади дейишади. Ҳамид акани “Горком” да роса пуйпа-логлашса керак, жиққа тер босган лўппи юзлари аралаш бақбақаларини дастрўмол билан артганича ҳаллослаб иккинчи қаватга кўтарилиб келаётганини кўриб қолардик. У киши ҳеч биримизга индамас, хонасига масъул котиб Султон Акбарийни чақириб олиб, қайсидир масалада тортишиб, санманга боришар, овозларини баралла қўйиб, бақир-чақир қилишарди.

Йўлдош ота эса қадамларини эҳтиётлаб босиб, хонаси эшигини аста қулфларди-да, қаёққалир жўнаб қоларди.

Бу хилдаги машмашаларнинг гувоҳи булатуриб, жанжалли мавзуларга қўл уришга ҳам юрак бетламай қолади, ҳамма нарсадан хафсаланг пир бўлиб, барчасига қўл силтагинг келади.

Шундай ҳорикли кунларнинг бирида бош муҳарриримиз мени ўз ҳузурига чақириб қолди:

– Бир пайтлар пойтахт марказида жойлашган идора эшиклари ёнбошида пайдо бўлиб қолаётган бир тилли пешлавҳалар ҳақида танқидий материал тайёрляпман дегандингиз. Ўшани тезлатинг. Журналнинг келаётган ой

сонига режалаштирдик. Ёнида уч-тўртта фактли суратлари ҳам бўлиши керак! — деди-да, Иброҳим ака котиба Азиза опа орқали фотомухбиримиз Графкинни йўқлатди.

Пойтахтнинг қоқ марказидаги кўчаларни айланиб, бир нечта далил-аппёвий суратлар олдик. Улар ичида шаҳар ижрокомига киравериш эшик ёнбошидаги пешлавҳа ҳам бор эди... Ва худди мана шу сурат менинг “бошимни еди”...

Авалло, ижроком раиси журнал ходими сифатида бизни илиқ қарши олди. Ҳатто ҳурилиқо котиба қизга чой дамлаб киришни ҳам буюрди.

Хўш хизмат, деганди, муҳрланган пешлавҳалардан беш-олтитасини олдиға қўйдик. Шаҳар маркази пешлавҳаларида миллий тил ўрни йўқолиб бораётгани ҳақида мақола ёзилаётганини айтиб, шу хусусда ўз фикрингизни билмоқчимиз дейишимни биламан, раис Асомовнинг бирдан ранги ўзгарди. Бундай савол билан мурожаат қилишға қандай ҳаддинг сизди дегандай кўзлари косасидан чиқди. Кейин важоҳатли овоз билан:

— Ҳужжатинг қани?! — деди.

Гувоҳномамни олиб, столининг бир четига “тап” этиб ташлади-да, нарироқда туриб олиб, ашарати “кўзи”ни тўғрилаётган фотомухбиримизға бақирди:

— Ўзбошимчалик бас қилинсин! Ҳозир милиция чақираман!

Эшик қаноти шитоб билан очилиб, ҳурилиқонинг ярим гавдаси кўринди. Раис унга “тинчлик” дегандай ишора қилиб қўйди-да, менға ўгирилди. Туғилган мушги билан столға аста уриб:

— Буржуа миллатчилигига хос саволларингга жавоб билан ҳужжатингни керакли идоралардан оласан! — деди.

Шу баҳона “эски архаик сўзларни кўмсаётган”, “миллатчилик кайфиятига берилиб кетган” “Гулистон” журналидаги “айрим ходимлар” ҳақида катта-кичик йиғилишларда энди очикдан-очиқ гаплар айтила бошлади. Ҳамид аканинг кайфиятиға қараганда ижрокомда, яна қандайдир идораларда уни роса эзғилаб, додини беришар, мен билан умуман салом-аликни йиғиштириб қўйганди.

Журнал гувоҳномаси энди қайтиб қўлимға тегмаслигига кўзим етганди. Шунинг учун обрўнинг борида Иброҳим ака ҳузурига кириб, аввалги иш жойим — мактабға

чақиришаётганини айтиб, ижозат сўрадим. У киши меҳрибон раҳбар эди. “Жанг майдонида бизни ёлғиз қолдириш экан-да” дея ҳазил қилди, сўнг қўшиб қўйди, “Барибир биз ҳақмиз, ўткинчи одамларнинг машмашасига эътибор бермаслик керак”.

Шундай қилиб, мен ўз бошимни ўзим “еб”, “Гулистон”-ни тарк этдим. Тинчгина аввалги қадрдон жойим — жонажон мактабга қайтиб, Абдулла ака таъбири билан айтганда “Ҳинди болалар” сабоғини чиқараётган кунларим эди.

Амирхон билан театрдан чиқаверишда Зарифа опани учратиб қолдик. (Ойбек ака бироз бетоблиги сабаб Абдулла Қаҳҳорнинг юбилей кечасига келолмаганди).

— Қовун қани? Нима қилдиларингиз? — бирдан қизиқсиниб саволга тутди опа.

— Эрталаб юбилярнинг ўзларига “кичик доира” да топширганмиз, — дедик.

— Оба-а, Сизларе-й, қойил!

Биз Абдулла аканинг таваллуд кунига атаб алоҳида парвариш қилиб “юбилей” қовуни етиштиргандик. Бу қовуннинг яна бир қизиқарли томони шунда эдики, йигирма кунча аввал унинг қорнига тарашланган ёғоч зирҳи билан “А. Қ. — 60” деб ўйиб, ёзиб қўйгандик. Вақт ўтиб, чизиклар ўрни битиб, яққолроқ из қолдирган, худди табиатнинг ўзи яратган мўъжизага ўхшарди.

Бундан Ойбек ака хабардор, Зарифа опа эса “ҳақиқий фантазёр” лигимизга яна бир бор тан берганди.

“Сен ҳақиқатни айтишдан кўрқсанг, ширингина жоним бор десанг, тескари қараб тур, мен айтгай, менинг йўқотадиган ҳеч нарсам йўқ”. Аслида, устоз сўзларига шак келтириб бўлмайди дейишади-ю, бироқ бу сўзларга қўшилиш қийин. Абдулла ака кўп йўқотишларга дучор бўлган. Майли, кимларнидир “ялаб-юлқамай” жимгина юрса ҳам ардоғу мурувватларга сазовор бўлишини яхши биларди. Лекин ундай қилолмасди. Виждоний бурч, ҳаққонийликни ҳамма нарсадан юқори қўярди. Ўз ороми, ҳаловатини деб “йўқотишлар”дан чўчимасди.

“Байналмилалчилик байроғи фақат катта оғалар устида ҳилпирайдиган бўлиб қолди”. “Бичилган буқадай юввош тортиб, ҳамма нарсага бепарқлик қонимизга сингиб бораётганга ўхшайди”. Дастлаб бу сўзларни эшитганимда замирига дурустроқ диққат қилмаган, нега бундай деяптилар, деб ўйлаб ҳам кўрмаган эканман.

Энди билсам, биз шу қадар бепарқ, гурусиз қилиб қўйилган эканмизки, ўзбек адабиётига, унинг жонкуяр алибига бағишлаб ўтказилаётган бутун тантана давомида бирон оғиз калом бизнинг она тилимизда янграмабди. Шу ўзига бағишланган шодумон тантананага бироз нифоқ ташлаб бўлса-да, ўша тескари байналмилал бедодликдан кўпчиликни Абдулла Қаҳҳор воқиф этди, кўр кўзларни очди. Ёши бир жойга бориб қолганда ўз бошига тушадиган кўп йўқотишлару таъқибларни кўра-била туриб шундай килди.

Бир куни жуда тўйиб кетган Кибриё опа:

– Абдуллажон, шу гапларни айтиш зарурмиди. Озгина мурсою мадора ҳам қилиш керак-да! – деганини эшитганман.

Анча толиққан, қаттиқ бетоб устоз узоқ жимиб қолди.

Назаримда, ҳа, Кибриёхон, бекор қилган эканман, деб афсусли сўз айтадигандек туюлди. Бироқ ундоқ бўлмади:

– Нима қилай, отамнинг оти Қаҳҳор бўлса. Мен унинг ўғлиман. Ахир кимдир кундага бош қўйиши керак-ку!..

1968 йилнинг бошлари устоз учун анча оғир келди. Бетоблик, унинг устига ёлғизлик...

Абдулла акалар одатда қишни шаҳар ҳовлида ўтказишарди. Мактабдан нари тўғри шу ерга келардим. Баъзан биринчи қаватни эгаллаган катта меҳмонхонадаги каравотда Абдулла ака ётган бўлади, баъзан Кибриё опа.

Бир куни устоз кулиб шундай деди:

— Касал бўлиш муддатини қирқ саккиз соатдан оширмасликка опангиз билан келишиб олдик. Мана, эрталабдан навбатни у кишига топшириб, хизматдаман! — Абдулла ака қоғоз кутидан дори олиб, пиёлада чой билан Кибриё опага узатди.

Индинига келсам, Кибриё опа у кишининг “хизматида” экан.

Юқорида “ёлғизлик” сўзини эслатиб ўтганимнинг боиси бор. Аввало, ҳеч кимнинг боши ёстиққа етмасин экан. Аммо, еткандан кейин у ёлғизланиб қолса... Мен шу ерда қачонлардир кўнглимни ўкситган, ҳалигача юрагимда тошдай ботиб ётадиган армонли бир гапни холисанилло айтиб ўтишни виждоним бурчи деб биламан: ҳар қачон гавжум, одам аримайдиган, шогирдлару ёр-дўстлар гурунги қизиб турадиган устоз хонадони кейинги пайтларда ҳувиллаб қолгандай эди. Дарвоза олдида қаторлашиб турадиган машиналар қораси, ҳазил-ҳузул гаплардан сўнг ичкари меҳмонхонада янграйдиган кулгилар саси ўчган... Номи анча танилиб қолган содиқ шогирдлар ҳам писиб, жимжитлик қаърига сингиб кетгандай...

Дарвоқе, мен бир кун устознинг энг яқин шогирдларидан бири, ҳикоясини “устун пули”га алмаштирган ўша адибни учратиб:

— Абдулла аканинг анча мазалари йўқ, Кибриё опа ҳам касалхонадалар, — дедим.

— Биламан, — деди у киши сал норози оҳангда шуни айтмасанг ҳам бўларди дегандай ва қўшиб қўйди, — сен ҳали ёшсан. Кўп нарсаларга ақлинг етавермайди. У томонларда кўп ўралашаверма. Одам қўйилган. Кейинчалик бир умрга косанг оқармайди...

“У томонларда” — бу нима дегани! Абдулла аканикига борма, демоқчимиз? Қанақа “одам қўйилган” бўлиши мумкин?

Абдулла ака қаердан келаётганимни дарров сезарди ва:

— Қалай, ҳинди болаларингиз саводини чиқаряпсизми? — дея қарши оларди. Шундан сўнг Ҳиндистон адабиёти,

у мамлакатда икки маротаба бўлиб кўрган-кечирганлари, Туркия хотираларидан сўзлар, қиш тезроқ ўтиб, баҳор кела қолишию Дўрмонга чиқиб кетиш орзуси ҳақида гапирарди...

Сезардимки, Абдулла ака зерикапти, кимлар биландир мириқиб суҳбат қилгиси келяпти.

Бир куни ёшлар ҳақида гапириб қолди:

– Хў, бирда боққа бошлаб келган йигитларингиз кўринмай қолишдими! Гаплари пухта, пишиқ, фикрлари теран. Улардан яхши ёзувчилар чиқади!

Абдулла ака эслаётган йигитлар менинг катта-кичик тенгдошларим эди.

Ўтган йили ёзда, суҳбатлардан бирида устоз “Эндиги эстафета кимларнинг қўлида бўлади, қалами чархланган ёшлардан борми?” деб сўраган, ўшанда мен ҳали олий ўқув юртларининг бошланғич босқич талабалари бўлган Ҳожиакбар Шайхов, Амир Файзулла, Эркин Аъзамов, Усмон Азимов, Муҳаммаджон Раҳмоновларни у киши ҳузурига бошлаб келгандим. Ўртада узоқ давом этган қизгин адабий мулоқот бўлганди.

Мен ўшаларни яна устоз ҳузурига бошлаб келиш учун излаб кетдим. Бироқ талабалар учун қишки таътил бошланганлиги сабаб Ҳожиакбардан бошқа биронтасини тополмадим.

Устоз бутунлай ёлғизланиб қолмаганди. Ундан болалик қадрдонлари, номи мамлакатта таниқли ёр-биродарлари тез-тез хабар олиб туришарди.

Мащхур миришкор, ўта камтар, йирик олим, “Боғбонлар пири” (А. Қаҳҳор) Маҳмуд ака Мирзаев, академик Муҳаммаджон Ўрозбоевларни бир неча марта бемор Абдулла аканинг кўнглини кўтариб, хонадомида дўстона гурунг қуриб ўтиришганини кўрганман.

Абдулла ака ҳам бўш келмасди, баъзида “Хўрозқанд билан ёш болани алдагандай мени овуत्याписизларми” деб уларга “қарши” ҳужумга ўтиб қоларди.

Бир куни Муҳаммаджон ака билан ўрталарида бўлиб ўтган гап ҳеч эсимдан чиқмайди.

Янглишмасам якшанба куни эди.

— Абдулла, — деб барвақт эшикдан кириб келди Муҳаммаджон ака, — сен билан хайрлангани келдим. Даволанишга кетяпман.

— Хотинни яқинда олдинг-у, даволанишга бало борми!

— Ҳа, энди шунақа бўлиб қолди.

— Лаб-даҳанинг жойида-ку, ёки панд беряптими? — бу Муҳаммаджон аканинг баъзида сал очилиб қоладиган пастки лунжига ишора эди. — Қаерда даволанмоқчисан?

— Қримда. Аҳвол чатоқ. Ессентукига бормасам бўлмасмиш.

— Ким шундай дейди? — астойдил қизиққан бўлиб сўради Абдулла ака.

— Дўхтирлар! Қара, текшириб-текшириб шунча касал топишди, — у киши ёнидан бир варақ қоғоз чиқарди ва кўзига яқинроқ келтириб тугди-да, кўли билан тиззасига шапшатилаб деди, — э-ҳе, сон-саноғи йўқ. Уларнинг ёзганини ўқиб ҳам бўлмайди.

Абдулла ака қоғозни олиб, мента узатди.

— Сиз ўқинг-чи.

Ҳар бирига алоҳида рақам кўйиб, лотинчада ёзилган 12 тур касаллик номини ҳижжалаб ўқий бошладим: гипергликемия, нерациреон яшчурная дистанция, анемия, гиперспладия, аллергия...

– Вой-бўй, – деб юборди Абдулла ака рўйхатни охиригача етказишимга сабри чидамай, – Муҳаммаджон, шунча касалинг бор экан, яна ўз оёғинг билан қимирлаб юрганингга қойил! Хайрлашгани келдим, детанинг ростга ўхшайди. Бутунлайгами!

– Э, нафасингни иссиқ қилсанг-чи, Абдулла. Ўзинг айттардинг-ку, ҳали ўладиган номард йўқ, деб.

– Сени бир синаб кўрмоқчи бўлдим-да!

Ўртада кўтарилган кулидан деворлар дарз кетаёзди.

Эшик қўнғироғи жиринглади. Почталъон келди шекилли, деб қўйди Абдулла ака менга қараб.

Ҳа, ундан бошқа ким бўлиши мумкин!

Бироқ остонада ўзи сал букчайганроқ, нурсиз кичкина кўзлари ўта совуқ боқувчан, даҳани ичига тортиб кетган, юзлари буришиқ, бошидаги оддийгина эски қалпоғи четидан чиқиб турган кулоқлари ҳаддан зиёд қип-қизил (совуқдан бўлса керак) эллик ёшлардаги кишига кўзим тушди. У кийиб олган шим почалари ниҳоятда узунлигидан оёқ кийими борми-йўқми билиб бўлмасди. Хуллас, бу одам устоз Абдулла ака ҳажвий асарларидаги “карикатура” образларнинг қойилмақом намунасидай қаршимда серрайиб турарди.

Кулимаганда у лабларини буриштириб, оғзини ангишвона шаклига келтирди-да, чўзиб хуштак чалиб юборди. Кейин турқи-тароватига ярашмаган шангли оҳангда:

– Ҳа, йигит! Маймунни умрингда биринчи бор кўраётгандай мунча анграйиб қолдинг! Абдулла ака уйдамира? – деди.

Беихтиёр:

– Ҳа, уйдалар, – дедим.

– Қани, бўлмаса остонадан нарироқ турчи! – у қўлидаги буклоғлик газетани мен томон нуқди.

– Э, Адҳамжон, келинг, келинг! – Абдулла ака ётган жойида бироз қаддини ростлаб, меҳмонга қўл узатди. Ёнидаги курсидан жой кўрсатди.

– Олгин водийдан шабадаларни олиб келдим. Бугун Сизлардай улуғларни зиёрат қиладиган кун экан... Йўл-йўлакай Ойбек домлани кўрдим. Сизга салом айтдилар.

– Соғлиғи яхшими?

– Кўринишлари дуруст, Абдулла ака. Қўл бироз қийнаяпти, дейдилар.

— Водий қалай?

— Одатдагидек. Юбилейингизни ҳам кенг нишонлаганмиз. Алоҳида саҳифа бағишлагандик, — меҳмон қўлидаги “Коммуна” газетаси варағини ёйиб кўрсата бошлади ва деди, — буни почта орқали юборгандан кўра, ўз қўлим билан элтиб бераман, деб юрардим. Кечроқ бўлса ҳам шу бугунга насиб қилган экан.

— Эзгуликнинг кечи йўқ дейдилар, Адҳамжон.

Гап-сўздан маълум бўлдики, бу киши фарғоналик Адҳам Ҳамдам экан. Довруғини кўпдан эшитиб юрардим. Ёзган асарларидан кўра унинг ҳақида тўқилган латифалар машҳурроқ эди, назаримда. Латифаларни Фарғона томонларга тез-тез бориб-келиб турадиган ҳазил-мутойибалар устаси Азиз Абдураззоқ тўқирди, айтиб берарди. “Адҳам Ҳамдам Фарғонанинг шгатсиз Афандиси” деган гап ҳам шу кишидан чиққан.

Қаранг, шундай одамни танимай, хаёлан кимларгадир қийслаб юрибман.

Адҳам Ҳамдам билан бирга устоз хонадонига қандайдир файз кириб келгандай бўлди.

Абдулла ака ўзини анча бардам ҳис этар, меҳмоннинг “беозоргина” қилиб айтадиган ҳазил-мутоиба гапларидан таъсирланиб, юзлари ёришиб кетарди.

— Энди бунданам қизиғи бўлиб ўтган, — дея суҳбатни янги мавзуга буриб, сўзини давом эттирди Адҳам ака, — эсласангиз керак, беш-олпи йиллар муқаддам юқори идоралар бирдан ўғил болаларнинг липшасидан пастроқ — ҳалиги жойига сиёсий тус бериб, диққат-эътиборни ўша ёққа қарага бошлагандилар. Бу “йўл-йўриқ”нинг акс-садоси Водийда жуда бошқача бўлиб жаранглади: боқчаларни, мактабларни комиссия босди. Папка қўлтиқлаган, шляпа кийган салобатли ўртоқлар бирма-бир болаларни “текширув”дан ўтказдилар. “Ўтқизилган” бола борки, унинг отаси ёки онаси каттароқ лавозимли ишда бўлса, “эскилик сарқитига берилиб” суннат тўйи ўтказган” деб, жазоланаверди — ишдан бўшатибди, ҳайфсан берилди. Ҳатто наманганлик бир мактаб директори илло, ҳеч қандай тўй қилмаганман, ўғлимнинг оти Суннат, туғилганда шундоқ эди, деса ҳам унинг арздодини инобатта олишмабди... Энди мендан эшитинг: Пўлат деган ўғлим бор. Фирт ўрис! Боқчага бориб, кейин ўрисча

мактабда ўқиб, шундай тарбияланиб қолган. Ота-бола “твоя-моя” қилиб гаплашамиз. Кимдир “юқори”га шунинг “устидан” ёзибди. Гўё мен катта бир област газетасининг бош редактори, тушунган-билган одам бўла туриб, ўғлимни “суннат” қилдирган эмишман. Обкомдан қўнғироқ бўлди: комиссия келяпти, хонангизда бўлиб туринг, деб. Нимани “текшириш”ларини дарров сездим. Шоферни мактабга физиллатиб, биринчи синфда ўқийдиган Пўлатни олдириб келдим. Қулоғига яхшилаб қўйдим: “Сени анавуийингни текширгани “доктор” комиссия келяпти. Стол устига чиқариб, шимчангни туширишим билан чоғпириб юборасан. Шундай қилмасанг, улар сени “обрезание” қилишади!” Ўрислар бир сўзли, мард бўлишади-да! Пўлат айтганимни қойиллатиб бажарди: унинг пешоби икки кишидан иборат “текширувчи”ларнинг бўйин-юзи аралаш шляпасигача бориб етди... Шундан кейин мен “йўли учун” “тарбиясиз” ўғлимни ўзбекчасига роса сўқдим. Орқасига бир шапшати ҳам тушириб қўйдим. Сўнг кўрдингларми, “чилпилган” нарса бу даражада чоғпирмаган бўларди, деб “меҳмон”ларни сал ҳовридан туширдим.

Энди бу ёғи, Абдулла ака, бунданам қизиқ. Орадан йиллар ўтиб, Пўлатнинг соқол-мўйлови ниш уриб, овози дўриллай бошлади. Мен ўша-ўша “тушунган” раҳбар одамман. Суннат тўйи қилиш “эскилик сарқити” эканлигини яхши биламан. Бунинг сал “иси” чиқиб қолса, ҳаммаёқда даранг-дурунг гап бўлиб кетади. Ўғилнинг бўйи эса меникига яқинлашиб қолган... Шу орада магазинда қоровул бўлиб ишловчи, партиясиз икки ҳовли наридаги кўшним тўй бошлаб юборди-ю, худо мушкилимизни осон қилди. “Э, бормисиз ҳамсоя, ўғилчангиз ёнига анаву бизнинг “ҳўкиз”ни ҳам тиркаб, “ҳалоллаб” юборинглар”, дедим-да, қўлига анча-мунча “тўёна” қистириб, ўзимиз эр-хотин Сочига “дам олиш”га жўнавордик... Тўй оқшоми маҳалланинг беш-олти йигитлари қувди-қувди қилиб, Пўлатни тутиб, кўрпага босишибди, уста уни “ҳалоллабди”. Сочидан қайтсак, ўғил оёқларини Кўқон араванинг шотисидай кўтарганча осмонга қараб ётибди. Менга кўзи тушиди-ю гижиниб гапира бошлади: “Пап, ти не коммунист, Байфеодал. Басмач...” Сўнг “мат-мат”лаб сўкина кетди. “Хрушчёвга ёзаман, партияний виговор бердиртираман” деб

кекиртагини чўзаверди... Айниқса, охирги сўзлари жуда “ўгиб” тушди. Чидаб туролмадим: “Ҳэ, сениям... ёз, ўша Хрушчёвингга! Энди аралашмаган сенинг шу матоҳинг қолувди!” дедим-у хонадан чиқиб кетдим.

Адҳам ака бир лаҳза жимиб қолди.

Бу жимликни Абдулла аканинг босиқ овози бузди:

— Қойил. Тайёр замонавий ҳикоя! — Кейин гурунгдашига ўгирилиб деди, — буларни жамлаб, бир китобча қилсангиз-чи!

— Босишмайди-да!

— Бугун бўлмаса, эртага босишади.

Бирдан Адҳам аканинг кўзи девордаги соатга тушиб қолди-да, поездга билети борлигини айтиб, хонадон эгасидан рухсат сўради...

Устоз кейинги пайтлар бу хил дилкаш суҳбатларни қўмсар, лекин ҳар доим ҳам унинг кўнглига яқин кишилар эшик қоқиб келишавермасди.

...Айниқса, ўша кунги устоз қиёфаси ҳали-ҳали кўз ўнгимдан нари кетмайди: эшик ёнидаги тугмачани икки-уч босдим. Анчагача ҳеч кимдан дарак бўлмади. Бир пайт коридорда оёқ шарпаси эшитилиб, аста занжир шиқирлади. Эшик қаноти қия очилди: рўпарамда ранги бир ҳолатда, оппоқ сочлари тўзғиган, ўнг қўл билан деворга тиралиб Абдулла ака турарди. Унинг адл қомати ҳам хийла чўкиб қолгандай эди.

— Хайрият-е, Сиз экансиз, мен бўлсам...

Устоз бу сўз билан нима демоқчи бўлди, англоладим. Бироқ унинг бедорлик ёки толиқишданми киртайиб қолган кўзларидаги ҳорғинликни кўриб, эзилиб кетдим. Бу кўзлар доим ҳар тоифадаги одамларга тик қарашга одатланган, ҳеч қачон саросималик нималигини билмасди-ку, ахир!

Биргалашиб ичкарига кирдик. Шунда у кишининг ўнг оёғига ўраб олган қалин жигарранг жун рўмолга кўзим тушди. Авваллари ҳам кўргандим. Аммо ҳозир бироз қийналиб қадам босаётганлигидан кўнглим ғаш тортди. Негадир шу дақиқаларда кузда Дўрмондан қайтатуриб, машина газини оёқлари билан қаттиқ босиб, Кибриё опага ҳазил аралаш: “Қаранг, бинойидек! Ҳали хизмат қилади, шекилли” дегани эсимга тушиб кетди...

— Яхши келдингиз, — деди Абдулла ака устига оппоқ жилдли кўрпа тўшалган диван-каравотга омонатгина ўтираркан, — опангиз касалхонага тушиб қолди. Кампирнинг ҳам мазаси қочган шекилли, дараги йўқ. Тушликни бирга қиламиз.

Чойнақда чой дамлаб келдим. Каравотга яқинроқ қилиб кўйилган кенг гардишли столга дастурхон ёзарканман, бир даста газета-журналлар орасида турган қора муқовали адиб “Танланган асарлар”ининг биринчи жилдига кўзим тушди. Аста кўлимга олдим.

Одатда бундай тўёна мажмуалар юбилейдан сал аввалроқ босиларди. Аммо Абдулла аканинг 60 йиллиги аллақачон нишонланиб ўтиб кетган бўлса-да, ҳали “Асарлар”дан дарак йўқ эди.

Бир куни қачон чиқади, деб сўраганимда “ҳозир маъмурий маҳкамалар китоб бир четда қолиб, дурбинни ҳар ёққа айлангириб, ўзимни текширишияпти, чоғи! — Абдулла ака диван ёнбошида турган альбомдан “фон фельдмаршал Шилтсбергер” билан қўлтиқлашиб тушган фотосуратни олди, — ишқилиб, немислар билан алоқаси бўлган, деб қолишмасин-да! Энди артист оғайним ҳам гувоҳликка ярамайди — яқинда қазо қилди.

Абдулла Қаҳҳор кейинги пайтларда гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона сиқиққа олинаятгани кўпчиликка маълум эди. “Бу ишга наҳот “КГБ” аралашган бўлса! Ахир ўта махфий иш олиб борувчи бу ташкилотнинг бир пайтлар ижодкорларга ўтказган зулмлари ҳақида тинимсиз матбуотда ёзилмоқда-ку” деб ўйлардим хаёлан.

Бироқ кўп ўтмай ўшаларнинг таъқибига ўзим учрадим: катта кўчага чиқавериш муюлишда шляпасини бостириброқ кийиб олган турқи совуқ, ўрта яшар бир киши мени кутиб турган экан, йўлни кесиб чиқди-да, қўлидаги ҳужжатни кўрсатди, орқамдан юришингизга тўғри келади, деди. Туркман бозори ёнидаги темир панжарали дарвозасини ҳарбий соқчилар қўриқловчи ҳовлига бошлади. Узунасига қилиб қурилган деворлари ошпоқ бир қаватли иморат коридорининг охиридаги хонага кирдик. Ходим негадир дераза пардаларини тушириб, ичкарини қоронғилашиб қўйди. Кўм-кўк кўзларини қаттиқ тикиб қаради. Мендан давлат аҳамиятига молик ўта муҳим маълумотни олмоққа чоғлангани, гўё.

Бир пайт:

— Мана бундан сенда борми?! — дея менга яхши таниш асарни нақ пешанамга теккудай қилиб кўрсатди. Бу оч сарғиш муқоваси устида “Абдулла Қаҳҳор. Ёшлар билан суҳбат” ёзуви бор китобча бўлиб, шу заҳоти унинг қўлида қайдан келиб, қандай пайдо бўлиб қолди, билолмай қолдим.

“Ёшлар билан суҳбат” адиб юбилейи арафасида ўсмирлар нашриёти томонидан босиб чиқарилган, орадан кўп ўтмай қандайдир хатолик бор, деб сотувдан йиғиштириб олинган-лигидан яхши хабардор эдим.

Гарчи бу китобдан бир нусхаси ижара уйимда стол тортмасида турган бўлса-да:

— Бундан менда йўқ, — дедим.

– Так, ҳозир қаердан чиқиб келяпсиз? – яна саволга тутди у кўзларини лўқ қилиб тикканича. Негадир қарашлари худди мушукка ўхшаб кетди.

– Абдулла Қаҳҳор ҳузуридан. У кишидан хабар олиб тураман, – дедим-да, суҳбатдошимни сал инсофга келгирмоқчи бўлдим. – Устоз бегоблар, унинг устига ёлғиз!

Аммо у бу сўзларга парво қилмади. Гўё ҳеч нарса эшитмагандай:

– Нималар ҳақида гап бўлди? – сўроқни давом эттирди.

– Адабиёт ҳақида.

– Яна?

– У кишининг ҳикояси ҳақида.

– Қанақа ҳикоя?

– “Кўр кўзнинг очилиши”. Чет тилида босилиб чиққан экан.

– Қаерда босилган?

– Москвада. “Прогресс” нашриётида.

– Китоб қилиб босишибдими?

– Босишибди.

– У ҳақда нима гап бўлди?

– Мен ҳиндий тилида ўқидим, ўзбекча матни билан солиштирдик. Баъзи жойлари ғализ чиққанлигини муаллиф гапирди.

Турундошим “так”ни яна бир кайтарди-да, сиз билан яна учрашамиз дея қутилмаган, мақсади мавҳумроқ “мулоқот»га яқун ясади.

Шундан кейин унинг қорасини бошқа кўрмадим.

Мана, ниҳоят, олти китобдан иборат адиб асарларининг биринчи жилди босилиб чиқибди. Бундан “камчилик” топишолмаса керак. Лекин жилднинг салмоғидан ҳафсалям пир бўлди. Кўгарганда кафт тўлиб турадиган “семиз” бўлиб чиқишини кутгандим.

– Текшира-текшира босишибди ҳам, – деди Абдулла ака менга мамнун жилмайиб. – Энди бу қолганларининг қулоғидан тортиб чиқарса ажаб эмас. Қалай, рафтори дурустми?

– Ҳа, яхшику-я, – дедим, сўнгра норозироқ оҳангда қўшиб қўйдим, – формати кичрайиб кетибди. Мен эса қалин бўлиб чиқади, деб ўйлагандим!

– Қозонда бори шу-да! Семизликни қўй кўтаради. Ўқувчига китобнинг “ориғи” маъқул.

Ўша кунни алламаҳалгача Абдулла ака олдида қолиб кетдим. Тагор ижоди, айниқса исёнкор публицистик асарлари ҳақида гурунглашиб ўтирдик.

Абдулла ака:

– Ёзувчининг баъзи ҳикояларида чинданам бир романнинг салмоғи бор, пачоқ қилиб ташланган халқ дардини ундан ортиқ тушуниб етган адиб чиқмаган бўлса керак, – деб қўйдида, деворда осиелиқ турган Рабиндранат Тагор суратига тикилиб, қараб қолди. (“Сажда” деб номланган бу сурат асаримни устоз юбилеи муносабати билан у кишига тақдим этгандим).

– Айниқса, – дея ўртага чўкиб қолган бир муддатли жимликни буздим, – “Ташна тошлар” адибнинг барча асарларининг гултожи бўлса керак. Менга ёд бўлиб кетган. Биз мусиқа билим юртида ўқиётган пайтлар машҳур композиторлар ёзган этюд – машқни қайта-қайта чалиб, мусиқий саводимизни чиқарардик, кўлимиз ўрганарди. Шунини адабиётда ҳам синаб кўрмоқчи бўлиб, ўша “Ташна тошлар”га қиёслаб этюдлар қоралаганман.

– Қизиқ янгилик!

– Ўзингиз ҳам “Адабий ўйлар” мақолангизда “Олим қандай бўлмасин, илмий тажриба устида бош қотиргани каби ёзувчи ҳам адабий тажриба устида ишлайди” деб ёзгансиз.

Абдулла ака ҳайрон бўлгандай ер остидан менга қаради:

– Қачон ёзган эканман?

– Урушдан олдинроқ.

– Хотирамдан кўтарилибди. Эслолмаяпман. “Адабий ўйлар” – бу мақола ҳақида кимдан эшитдингиз?

– Озод ака Шарафиддиновдан.

– Ҳа, Озод шунақаларни топиб-тутиб юради. Майли, “тажриба” нгизни тўхтатманг. Яхши ижро этилган қўшиқни маромига етказиб қуйлашнинг ўзи ҳам катта маҳорат талаб қиладиган санъат!

Мен устоздан изн сўрагандай “камтарона” лутф қилдим:

– Лекин ҳали ҳеч ким “Қаро кўзим”ни Юнус ака Ражабийга, “Сарви гулрў келмади”ни Берта опага етказиб

ижро этолмаган бўлса-да, мен “Пора” номли ҳикоянгизга “назира” ёзишни мўлжаллаб юрибман.

— Яхши ният — ярим мол. Қани, уриниб кўринг-чи, қандоқ чиқаркин!

Устоз розилигини олгач, сўзларни ўта санжоблаб ёзилган ўша машҳур ҳикояга ўхшатма қилиб, бир нечта “қора-лама”лар битганман. Ниҳоят, улардан “Тахтдаги маймун” дегани ўзимга маъқул бўлди. Қайта-қайта ёзиб, машинкадан чиқарганимда, Абдулла аканинг аҳволи анча оғирлашиб қолган, даволовчи шифокорлар зўр бериб, Москвага кетиш зарурлигини айтишарди.

Устознинг охириги шу сўзлари қулоғим остида қолган:

— Менинг бетоблигим ҳам буларга оғирлик қиляпти, шекилли! Барибир бир оёғим Ўзбекистонда қолади.

Шундай қилиб, Абдулла Қаҳҳорга ўхшатма қилиб ёзган “этюдим” у кишининг ё дуруст, ёки чиқмабди, деган баҳосини ололмай қолиб кетганидан ҳамон ўксинаман. Мана, ўша “назира”м.

РИВОЯТ

(Абдулла Қаҳҳорга ўхшатма)

Қадим замонларда ҳам подшоҳлар ўзаро алоқалар ривожига алоҳида эътибор беришган. Борди-келди, совға-саломлар тортиқ қилиш удуми ривожланган.

Туронзаминда жойлашган мамлакат ҳукмдорларидан бири Ҳинд элига сафарга отланди. Меҳмонларни катта тантанаю ҳашаматли саройларда кутиб олиб, тўкин-сочин зиёфатлар билан хўп сийлашди.

Ниҳоят, мезбон подшоҳ муҳтарам меҳмон билан хайрлашув чоғида қўлаб инъомлар қатори ўзининг энг яхши кўрган маймунини ҳам совға этди.

Маймун чинданам ақлли, зийрак эди. Янги хўжаси билан тезда эл бўлиб олди. Ҳукмдор атрофида гирди-капалак бўлар, сарой мулозимларининг ҳаммасидан ўтказиб, хушомадни жойига кўярди. Сарой мирзосининг пинжига кириб, саводини ҳам чиқариб олди. Шоирларнинг “ким ошди” ҳамду саноли мушоираларига зимдан кулоқ тутди.

Бир куни мирзо кўрқа-писа ҳукмдор ҳузурига кириб келиб, унинг шон-шавкатини кўкларга кўтариб мақтаб ёзилган қасидани кўрсатди.

– Ким ёзди бунини?

– Яхши кўрган маймунингиз, Олампаҳо!

– Ўзи келиб, ўқиб берсин.

– Ўқиёлмайди. Тил-забонсиз жонивор-ку!

– Ўзинг ўқи!

Мирзо ўқиди.

Қасида шунақанги таърифунга мақтовлар гулчамбарига буркаб ёзилгандики, ҳукмдорнинг ўзи “доною фозиллиги”, “элшарварлиги”, ҳатто “ақл бовар қилмас салоҳият – куч-қудратга эга эканлиги”, “буюк саркардалиги” гача чиппачин ишониб қолди. Ҳали ҳеч кимдан бу қадар садоқат билан битилган ашъорни эшитмаганди. Кўнгли тоғдай кўтарилди. Дарров хазинабонни чақирди. Қасидагўй меҳнатини муносиб тақдирлашга фармон берди.

Ҳукмдорнинг амри вожиб. Элга овоза қилиниб, карнай-сурнайлар чалинди, ноғоралар даранг-дурунги ҳаммаёқни

тутди. Саройга юртнинг казо-казолари чорланди. Маймуннинг елкасига зарбоф тўн ташлаб, бошига олгин жиғали тож кийдирдилар.

Ҳукмдор уни бағрига босиб табриқларкан, барчага қарата:
– Бугундан бошлаб маликушшуаро мана шу зот бўлади, деб эълон қилди.

Шунда маймун хурсандчилигини яширолмай олампа-ноҳ кўкрагига бошини ишқаб, хўнграб юборди ва... унинг шоҳона либоси барини хўллаб қўйди...

Кутилмаган бу расвоғарчиликдан подшоҳнинг ғазаби қайнаб, ёнидаги кўпни кўрган, зийрак ва доно кекса мулозимлардан бирига қарали.

Мулозим унга оҳиста деди:

– Сирни бой берманг – ўзингизни босинг, шоҳим, эл оғзига элак туғиб бўлмас! Ахир, бу бизнинг қавмдан эмаску!

Олампа-ноҳ ғазабдан тушди.

Маймун “Маликушшуаро”лик мартабасини ўта садоқат билан адо этар, шоҳи олийларини кўкларга кўтариб мақтовномалар ёзишдан чарчамасди.

Ҳамду санолар олампа-ноҳни баттар бошини айлантириб қўйди. У бефарзанд эди. Тахтга ворислик ҳуқуқини “Маликушшуаро”га бериш керак деб туриб олди.

Донишманд мулозим эътирознома гап қилди:

– Тақсирим, қандай бўларкин? Зоти маймун аталса...

Ҳукмдор тутган ерини кесадиған, ақл-идроқда тенгим йўқ, дея ўзига бино қўйган бир сўзли, қаҳри қаттиқлар тоифасидан эди.

– Менинг айтганим-айтган! – деб донишмандни жеркиб ташлади...

Ҳукмдорликка ворис “маликушшуаро” маймун тахт бўш қолди дегунча унга чопиб бориб ўтириб олар, баъзан кўнглига сиққан номаъқулчиликларни қиларди... Ҳеч ким унинг устидан шикоятли бирон сўз айтолмас, айтган тақдирда ҳам Ҳукмдорнинг ғазабига дучор бўларди.

Бора-бора сарой ивирсиб, сассиқ қўлансахонага айланиб кетди. Мулозимлар қимматбаҳо гиламу барча анжомларни янгисига алмашгириб улгуролмасдилар.

Ҳаддан ошиб бораётган “маликушшуаро” вориснинг курақда турмас қилиқлари Ҳукмдорнинг ҳам жонига тегди, ғазабини қўзғай бошлади.

Айниқса, бир куни у ўзи ўтирадиган ҳашамдор тахтда пайдо бўлган ножинсни кўргандан кейин чидаб туролмади. Донишмандни ҳузурига чақиртирди.

– Бу қандай бедодлик! Маслаҳатингни бер, нима қилмоқ керак? – деди.

– Эй, Ҳукмдор! – жавоб берди донишманд чехрасида нимтабассум билан, – муқаддас тахт ҳаром бўлди. Ундан воз кечишдан ўзга илож йўқ!

Шундан бери халқ орасида тағи-тахти билан зотини сўраш одат тусига кирган, дейишади...

Ўша куни устозни ниҳоятда хомуш, нуроний чехрасига ярашмаган тунд қиёфада кўрдим. Бир ойча аввал қаламни иягига тираб, ботиний табассум қилиб турган пайгини қоғозга тушириб олгандим. (У расм ҳам адибнинг уй-музейида турибди). Ҳозир эса мағрур ва букилмас иродали Абдулла Қаҳҳорга бутунлай ярашмаган тушкун ҳолат... Шу билан юзида доим балқиб турадиган одабий хотиржамлик ўрнини ички бир шиддат, андак ташвиш аломати эгаллаганди.

Беихтиёр папкани очиб, қилқаламни қўлга олддим...

Устоз шу алпозда ўзини қанча дақиқа ушлаб турди, аниқ билмайман. Лекин унинг қиёфасидаги “чизги”ларни имкониятим даражасида тасвирга тушириб улгургандим.

– Расмчиликни бошлабсиз-ку! – Абдулла ака чиройли жилмайиб мен томон ўгирилди. Ҳали ранги селгиб улгурмаган “қоралама”ни кўрсатдим. У киши аввал суратни кўзига яқинроқ олиб кўрди, сўнг нарироқдаги пахта гулли чойнак қорнига тираб, узоқ тикилди.

Шу дақиқаларда портрет асарлар устаси Абдулҳақ аканинг қачонлардир “Абдулла Қаҳҳор тасвирий санъатни жуда яхши тушунади. Унинг портретини “шунчаки” ишлаш амри-маҳол. Расмини чизиб тутатгунимча роса қийналдим” дегани қулоғим остида қайта жаранглаб кетгандай бўлди.

“Мана, шу Сиз бўласиз!” дегандек ҳилвиратган қоғоздаги қора-кура суратни пеш қилганимдан ичимда афсусланиб тургандим, Абдулла ака нигоҳини менга қадади:

– Бу суратга Чингиз Аҳмаров қандай баҳо қўяди, билмайман-у, менга қолса, дуруст. Бироқ қиёфамдаги қора бўёқлар кўпайиб кетмаганмикан?

Бу гапларни эшитиб, “асарим”га хайрихоҳлик аломатини сезгач, ўзимни бардамроқ тутдим. Ундаги “маъни”ни устозга хос лутф билан баён этдим:

– Йўқ, кўпайиб кетмаган. Юзингиз ёруғ, Абдулла ака! У кишидан садо чиқмади.

Оёқлари толиқди чоғи, қалин одеял орасига узатиб, баланд ёстиққа ёнбошлади. Билинар-билинемас қилиб:

– Бу бизнинг охирги сурат бўлади, шекилли, – деб қўйди.

Шундан уч кун ўтгач, Абдулла Қаҳҳорни даволаш учун Москвага олиб кетишди. Бироқ даволатиша олмади (даволашларини хоҳлашмади, деган гаплар ҳам юради). Бугун Ўзбекистон гулларга бурканган, устоз орзиқиб-орзиқиб кутган айна баҳор оқшомларининг бирида уни абадий уйқуга кетган ҳолда темир тобутда қайтариб келишди.

Ўша куни бирдан осмонни паға-паға қора булут қоплади. Момоқалди роқ гулдираб, ҳамма ёққа айюҳаннос солди. Чақмоқ ўгли шамширларини ўйнатди. Шаррос жала қўйди.

Эртаси шаҳар марказидаги Свердлов номли концерт зали (?)да жамоатчиликнинг адиб билан видолашув маросими бўлди. Адашмасам, ҳаммадан аввал Ойбек ака етиб келди. Мен у кишининг истиқболига чиққандим, индамай кўлимни қаттиқ қисиб қўйди.

Ўша пайтда урф бўла бошлаган эканми, мақомчилар ансамбли одам юрак-бағрини эзувчи куй ва қўшиқларни дам-бадам ижро этиб туришди.

Қарашлари ниҳоятда дардчил Ойбек аканинг кўзларида бир неча бор ёш кўрдим. У биринчилардан бўлиб титроқ қўллари билан марҳум тобутини кўтариб, елкасига қўйди.

Видолашувга келганлар ичида яна бир кимса лип-лип этиб кўзга ташланиб қолар, бу ўша, мени сўроққа тутган, ҳали сен билан яна учрашамиз деб кўринмай кетган мушуккўз киши эди. Афтидан улар адибнинг ўлигидан ҳам кўрқишарди, чоғи...

Ушбу бадиянинг устоз Абдулла Қаҳҳор ҳаётига тааллуқли қисмини иложи борича эркин тарзда, хотирамда муҳрланиб қолган лаҳзаларни бадиийлик восита асосида тасвирлашга ҳаракат қилгандим.

Аmmo “факт”лар ўжар бўлади деганлари рост экан: яқинда адиб билан бўлган мулоқотлар, учрашувлар тафсиلى қисқача баён қилиб борилган қўлёмаларни кўздан кечириб, шуни яққол ҳис этдим. Кўнглимда асарнинг баъзи бобларига қўшимчалар, “Сўнгги сурат”га эса аниқлик киритиш: айниқса устознинг Тошкентда кечган охириги кунлари ҳақида китобхонни батафсилроқ хабардор қилиб қўйиш истаги туғилди.

Авалло сал кам қирқ йил муқаддам қоғозга туширилган эсдалик ёзувлардан маълум бўлдики, Абдулла Қаҳҳордай одамнинг илк бор суратини чизишга жазм этганим осонликча кечмаган экан.

Гапни шундан бошлаб қўяқолай: буюк мусаввир ҳамда фидойи мураббий Чингиз Аҳмаров Абдулла Қаҳҳор олдига бориб юрганымдан хабар топиб, шундай деди:

– Мен бир пайтлар “Сароб” романига суратлар ишлаш жараёнида ёзувчи ҳузурига кўп марта борганман. Қаҳрамонлар образини яратишда кимлардан “андоза” олишни маслаҳат берарди, у киши. Афсус, ўша пайтлар асар муаллифи суратини “қоралама” қилиб бўлса-да қоғозга тушириб олмаган эканман. Энди мендан ўтган бу хатоликни сен қайтармаслигинг керак. Манаву, қоғоз тўла папка, манаву қалам. Абдулла Қаҳҳор олдига борганингда доим ёнингда бўлсин!

Чингиз домланинг зиммамга юклаган вазифаси мен учун аввалига мулоқ амалга ошириб бўлмайдиган мушкул ишдай туюлиб юрди. Тўғри-да, адабиётга шўнғиб кетиб, эрмак учун онда-сонда суратлар чизиб қўядиган мендай “чалашогирд” қаерда-ю, Абдулла Қаҳҳордай одамга қараб туриб суратини ишлашга журъат қаерда!

Бироқ Шарқ донишмандларидан бирининг ҳикматли сўзи бор: “Буюклар бошқалар назарида қанчалик улуғвор бўлиб кўринишмасин, барибир улар ўта содда ҳамдирлар”.

Абдулла акага ҳам хос бўлиб, йилг этган мана соддалик мени у кишига яқинлаштириб қўйди. Яъни бир куни “Любительский” деган фотоаппарат “кўзи”ни менга тўғрилаб:

– Шундоқ, қимирламай турунгчи! – деб қолдилар. “Чиқ” этган овоз эшитилди.

– Ҳаваскорлик-да! Қани кўрамиз, чиқадими, йўқми!

Мен устоз ҳузурига ҳар келганимда шу аппаратга кўзим тушар, у баъзан узун тасмада олди очиқ айвон устунда осиеғлиқ турар, ёки адиб ишлаб ўтирадиган хонтахта четида бўларди.

Абдулла аканинг фотоафликка ҳаваскорлиги шубҳасиз камина учун янгилик эди. Яна денг, у кишининг ўзи мени суратга туширса-я...

Бу ҳунардан оз-моз хабардор кимса сифатида менам ўзимни кўрсатиб қўймоқчи бўлиб:

– Сизнинг ҳам суратингизни туширсам майлими? – дея изн сўрашга журъат этдим.

– Қани, кўрайликчи! – дея у киши аппаратни менга узатди ва енги калта оқ кўйлак ёқасини сал тўғрилаган, қордай опшоқ сочларини кафт билан тараб текислаб қўйган бўлди.

Шундан кейин адибнинг креслода ўтирган, асфалт йўлак бўйлаб келаётган ҳолатдаги бир нечта тасвирини туширдим.

Аёлларга хос ҳар нарсага қизиқувчанлик хислати хонадон бекаси Кибриё опа учун ҳам бегона эмасди. Ошхонадан чиқиб, ёнимизга келди. Аппарат объективи тугкичини у ёқ-бу ёққа суриб, узоқ “созлаган” бўлди, кейин кетма-кет тугмачани босди.

– Э-ҳа, ҳақиқий фотомухбирнинг ўзи бўп кетдингиз-ку! – деб қўйди Абдулла ака.

Кибриё опа ўз шаънига айтилган мақтовга бошқачароқ жавоб қайтарди:

– Ҳали булар чиқадими-йўқми, худо билади! Ўтган сафаргига ўхшаб “ишқор” сувига солишингиз билан ола-була бўлиб куйиб кетмаса эди!

– Ниятни яхши қилинг! Барибир қўлингиз тегди, энди куйса ўзингиздан! – деб қўйди Абдулла ака аппаратни чарм филофга жойларкан... (Ўшанда олинган суратлардан беш донаси ҳозир менда сақланади).

Хуллас шу кунги “фотомашфулот” кўлимга қалам олиб Абдулла аканинг “қоралама” суратларини илк маротаба чизиб олишимга туртки бўлди.

Адиб шу чизмалардан бирига кўз қирини ташлаб:

– Бошланиши чакки эмас, – деб қўйди. Айтилган бу сўз ҳам кўнглимни кўтарди. Устоз олдида ўзимни бемалолроқ тутадиган бўлдим.

Шундан кейин у кишининг ҳаваскорлик мақомидаги анчагина суратларини чизиб олганман. Аввалроқ эслатиб қўйилганидек улардан айримлари ёзувчи уй-музейида, айримлари ўзимда турибди. Яна, турли даврларда яқин кишиларга эсдаликка бериб юборганларим анчагина. Матбуот саҳифаларида кўчириб босилгач, таҳририятдан қайтмаганлари ҳам бор...

Бир куни Абдулла ака:

– Табиатни тасвирлашда сўз “бўёқ”ларингиз яхши. Чизишдачи? – деб қолди.

– Манзара суратлар ишлаганим бор, – дедим.

Эртасига ман-ман деган мўйқалам соҳиби орзу қиладиган “этнодник” (бу рассомлик дастгоҳини уч йилча аввал Чингиз ака “тоғларда кўп юрасан, пейзажлар ишлашинг учун” дея Ленинграддан келтириб, менга совға қилганди)ка бири “Кўча бўйидаги азим дарахт” деган, иккинчисига ҳали ном қўйилмаган суратларни жойладимда, устозга кўрсатгани олиб келдим.

Абдулла акага ҳар икки пейзаж ҳам маъқул бўлди чоғи, узоқ қараб қолди ва иккинчи манзара сурат остидаги ёзувга ишора қилиб:

– “Нанай”. Бу Бўстонликдаги қишлоқлардан бирининг номи-ку! Нега қишлоқнинг ўзи кўринмайди? – деди.

– Аслида бу, қишлоқдан анча олис Чотқол тоғлари ичкарасидаги Ахсарсойнинг Пском дарёсига қуйилиш жойи. Манаву биринчи планда турган, танасидан тортиб, тепа шохларигача қорайиб кетган дарахтни бир неча бор яшин урган, ёндирган. Қуриб-қовжираб қолган пайтлари ҳам бўлган. Барибир янги новдалар чиқариб, кўкариб кетаверган. Бу “Бардош дарахти” ҳақида менга нанайлик кекса отахон Тиллахон бува сўзлаб берган. “Нанай” деб шунчаки ёзиб қўйганим сабаби шундан! Энди, Абдулла ака, шу манзарага яраша ўзингиз ном қўйиб берсангиз. Аслида-ку, мен ушбу дарахтни Сизга қиёслагим келади.

Адиб индамади. Юзларида ҳам бирон ўзгариш сезилмади.

Бир пайт менга ўтирилди:

– Айтиб турибсизку “Бардош дарахти” деб. Унга “соҳил” ни қўшайлик – суратга ярашғулик ном чиқади.

– “Соҳилдаги бардош дарахти!”

– Ана. Олам гулистон, – у кишининг чеҳраси ёришгандай бўлди...

“Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида” номли китобда “Устознинг сўнги сурати” деган мақола билан қатнашганман. Унда 1968 йилнинг қиш оқшомларидан бирида қора туш билан чизилган сурат ҳақида гап кетади.

Аслида бу сурат ўша йилнинг айни баҳор, ҳаммаёқ гуллар тароватига бурканган кунлардан бирида чизиб олингани аён бўлди. Тенасига “Гулхан” деб ёзилган (аввалроқ шу болалар журналида ишлаганман) конверт ичидан чиққан Абдулла аканинг бир нечта “қоралама” суратлари, улар остига қўйилган имзо ҳамда “5-IV-68” санаси шуни исботлаб турибди.

Энди ўша кунлар қандай кечгани ҳақида тўхталиб ўтмоқчиман: Абдулла ака эрталаб Озод ака Шарафиддиновни йўқлаб қўнғироқ қилгани, гўшакни келинойи кўгарди чоғи “Шарофатхон, Озод келиб кетсин” дедилар.

Орадан кўп ўтмай ташқаридан гувиллаган овоз эшитилиб, машина келиб тўхтади. Эшикни очдим. Шундоқ рўпарада анчагина уриниб колган, Абдулла ака таъбири билан айтганда ўша “Кострюлқаранг” машина турарди.

Бир пиёла чой устида айтилган гап қисқа бўлди:

– Озод, бу кунлар ҳам ғаниматга ўхшаб қолди. “Ако Бухор” (Абдулла ака истиқомат киладиган ҳовлига яқин жойда дўкончаси бор жуҳуд сартарош)га юз-бошни бир кўрсатиб, сўнг шаҳар айланиб келсак.

Анчадан бери хонаишин бўлиб, ташқарига чиқмай қўйган Абдулла аканинг кутилмаганда бундай қарорга келиб қолиши Кибриё опани қувонтириб юборди:

– Менам сизлар билан бирга бораман.

Абдулла ака босиқ оҳангда деди:

– Аёл киши кашанда носқовоғидай доим унинг ёнида осилиб юравериши шарт эмас. Яъни биз айланиб келгунимизча пазандалик санъатингизни намойиш қилиб турсангиз улуг иш бўларди.

Опахон индамай қолди. Лекин ўзини бир гапдан тиёлмади:

– Шу баҳорий кунларни ганиматга чиқармай, иккимиз бошқа пайт алоҳида айланиб келамиз, десангиз бўларди!

– Насиб эгса айланамиз. Озод, энди Сизнинг заҳматкаш уловингизга бир оз дам берайлиқда, менинг машинамни ҳайдаб кўчага олиб чиқинг. Уни минишга-ку, оёқ ярамай қолди. Ҳеч бўлмаса уч-тўрт кун хизмат қилсин.

Озод ака қошларини чимириб устозга қаради.

– Нега, энди уч-тўрт кун? Яп-янги машина бўлса! Ҳали кўп хизматингизни қилади, Абдулла ака. Даволаниб келганингиздан кейин Фарғона водийсини ўзингиз бошчилигингизда яна бир бор айланамиз.

– Улар мени тузатиб юборишига кўзингиз етяпгими?

– Нега етмасин, Кремл шифохонаси бўлса!

– Мени эса “Қамчиқ” довони томонларга кетиб қолгум келаяпти. Ҳозир ўша ердаги тоғлар этаги кўм-кўк ўтларга бурканиб ётгандир. Лолалар ҳам очилган бўлса керак.

– Хўп десангиз кетаверамиз, – деди Озод ака қалдини тиклаб, овозини баланд қўйиб, ҳозироқ йўлга тушишга шай кишидек.

– Қайда. Дўхтирлар ҳеч қаерга чиқармай қўйишди-ку! Мени мунча аяшмаса!

– Бугун биринчи апрел, ўша дўхтирларни бемалол алдайвериш мумкин! – гапни ҳазилга бурди Озод ака.

Устознинг 60 йиллиги муносабати билан олинган “Волга” кичкина яланглик тўридаги гаражда чанг босиб ётарди. Уни ташқарига олиб чиқиб, ювиб-гарадик.

Кейин бир оёқлари тўпигигача қалин жигарранг жун рўмол билан ўралган Абдулла акани машинага ўтқаздик.

Улар “Ако Бухор” сартарошхонасига, сўнг шаҳар айланишга кетишди.

Абдулла ака кеч пешингача чўзилган сайрлан анча толиққан ҳолда қайтди. Катта меҳмонхона – залга кириладиган эшикнинг шундоқ ўнг томонига деворга ёндоштириб қўйилган дивандаги пар ёстиққа оҳиста суянаркан:

– Ҳар ҳолда кўриб келганим яхши бўлди, – дея ярим жилмайиш билан Озод акага қараб, қўшиб қўйди.

– Қаранг, ҳаммаёқда баҳор нафаси. Яшагинг келади...

Эртасига жажжи буюқчалари гулга бурканган бир шохчани кўтариб Шухрат ака кириб келди.

– Қаранг, Абдулла ака, ҳовлимиздаги ўрик гуллабди. Увол қилиб узмай дедим-у Сизга кўрсатгим келди.

Абдулла ака шохчани қўлга олиб, ундаги гардиши нозик пуштиранг гулларга тикилиб боқди, ҳидлаган бўлди, сўнг Шухрат акага ўтирилиб деди:

– Кеча бир шаҳар айланиб келдик.

– Эшитдим, жуда яхши иш бўпти.

– Гафур Гуломнинг болалиги ўтган Қоратош маҳалласидаги ноклар ҳам опшоқ бўлиб, очилай деб турибди. Шухрат, табиатнинг ҳукми қизиқ-а, мана шу гуллар озгина вақт ўтач, қуриб-қовжирайди, ўрнига мевалар пайдо бўлади. Улар ҳам пишиб тўкилади. Бу тўкилиш дегани умрнинг поёни бўлса керак...

Абдулла аканинг қочирмали ҳамда тагдор гаплари маъносини дарров англаб олиб, жавобига шай турадиган Шухрат ака нима дейишини билмай, бир лаҳза тараддулланиб қолди.

Орага чўккан сукунатни яна Абдулла аканинг ўзи бузди:

– Дўрмон томонлар ҳам яшнаб кетгандир. Бир бориб кўриш керак. Энди у ерларни кўриш насиб этадимийўқми...

Шухрат ака кулиб юборди:

– Нега насиб этмасин, Абдулла ака! Мана, ҳамма ёқда Наврўзи олам. Яқинда Шаботхон (Хўжаев) бир гап айтиб қолди: қишдан эсон-омон чиқиб олган беморларнинг етмиш фоизидан кўпроғига табиатнинг ўзи шифо бериб, тузалиб кетармиш. Кайфиятни яхши тутишда гап кўп экан.

– Тўғрику-я, мени яна қиш-қировли жойларга жўнагишаётган бўлсачи!

Шухрат ака:

– Ўзбекистоннинг баҳорий ҳавосидан ўзим обориб тураман, – деди.

Устознинг кейинги кунлардаги ҳар бир гапидан она тупроқдан оёқ узиб кетгиси йўқлигини англаш мумкин эди. Бироқ кимлардир у киши Москвага бориб даволанмаса бўлмаслигини, Кремл шифохонасида алоҳида палата тайёрлаб қўйилганлигини айтгарди. Саккизинчи апрел кунига самолёт чипгаси ҳам тайёрлаб қўйилган.

Шухрат ака устознинг Дўрмонга чиқиб келиш ҳақидаги фикрини қўлаган бўлди:

– Сергей боғингизни янги тушган келинчакнинг ҳовлисидай сарамжон-саришга қилиб, кутиб ўтирибди.

Бешинчи апрел уни эрталаб Дўрмонга чиқиб келдик. У ердаги Ёзувчилар ижод уйи директори “Ўзбек дўшисини энг яхшисини танлаб киядиган, кийганда ҳам хўп ўзига ярашадиган” (А. Қаҳҳор) эллик ёшлардаги кўркам ҳамда деҳқонсифат Сергей ака чинданам дала-боғни ёғ тушса ялагудай қилиб қўйган экан. Ер чопилган, дарахтларга шакл бериб, таги оқланган, ток сурхлари ҳам ишкомга қизларнинг қирқ кокил сочидан тараб қўйилганди.

Абдулла ака атрофга завқ билан кўз ташлаб олди-да ёнида қўллари қовуштириб турган директорга деди:

– Сергей, Шрейдерга – Маҳмуд Мирзаевга ўринбосар қилиб юборайликми?

– Раҳмат Абдулла ака! Шундоғам мана шу кичкина хўжаликнинг ишлари етиб-ортаяпти.

Одамохунлиги, тиниб-тинчимаслиги, айниқса ўзбекчани қойиллатиб гапириши билан бу армани йигит адиб хурматини қозонганди.

Кибриё опа ўз “касб-кори” пазандачиликка уннаб кетди. Бизлар ижод уйининг 2-3 боғбони кўмагида уй орқасидаги анор тушларига тирговуч қўйиб, ердан кўтардик, атрофни хазонрезгилардан тозаладик. Ҳайдовчилик вазифасини адо этиб келган Учқун ака Назаров устоз билан нималардир ҳақида гурунглашарди.

Лиммо-лим сув оқиб турган катта ариқ устига қўйилган ёғоч каравотга кўрпачалар тўшаб, ўртадаги хонтахтага дастурхон ёзилганди.

Бир пайт Сергей ака ижод уйи ошхонаси томондан баҳорнинг тансиқ таоми – кўкат сомса кўтариб келиб, ҳаммани каравотга чорлади.

– Абдулла ака, – деди директор ўртага қўйилган лаганга ишора қиларкан, – инсоф билан ўзингиз тақсимламасангиз, кимгадир етиб, кимларгадир етмай қолиши мумкин.

Абдулла ака жиддий қилиб:

– Ишқилиб сомсалар “Литфонд” ҳисобидан эмасми! – деб қўйдида, тарелкаларга икки донадан қилиб, сола бошлади. Учқун акага эса тўртта!

Учқун ака ҳайрон бўлиб:

– Абдулла ака, инсоф бузилмадимми! Эртага “Литфонд” да дув-дув гап бўлади-ку! – деб қолди.

– Хавотирланманг, бузилмади. Ўзингизга тегишлисини еяверинг. Қолгани-келиннинг насибаси, ҳали олиб кетасиз!

Учқун аканинг рафиқаси Дилбар келинойини Абдулла ака худди ўз қизидай кўрарди. Устоз оғир ётган, баъзан Кибриё опанинг ҳам касали хуруж қилиб қолган пайтлар улар бошида парвона бўлиб юрган Дилбар опани кўп кўрганман.

Абдулла акага сувнинг салқини таъсир этди шекилли, енгил кулранг жени пальтони елкаларига тортиб, дурустроқ ўраниб олдилар. Шундан кейин биз у кишини офтобрўй жой-яланглик четидаги шафтоли дарахти остига қўйилган оромкурсига ўтқаздик. Адиб чарчоқданми, оғир нафас олиб, бошни орқа суянчиққа қўйди. Тип-тиниқ осмон юзига тикилиб турган нигоҳлари беихтиёр кўкда чарх уриб юрган қалдирғочларга тушди. Бирдан ўша баҳор элчилари пастга томон шўнғиди-да, зум ўтмай йўлакнинг нариги бошида пайдо бўлди. Кейин чуғур-чуғур қилганча Абдулла ака ўтирган яланглик узра пайдо бўлди, гир айланди-ю яна кўкка қараб парвоз қилди.

Бу ҳолат шубҳасиз адибни хайратга солганди. “Наҳот, шу жажжи жониворлар ҳам мен билан хайрлашган бўлса” дегандек улар орқасидан қараб қолди.

Мен Абдулла аканинг мана шу дақиқалардаги ҳолатини коғозга туширмақ учун кўлимга қалам олдим ва бир нечта (ўша “5-IV-68” рақами қўйилган) “қоралама”лар чизишга улгурдим.

Учқун ака Назаров эса Абдулла аканинг “Любительский” фотоапаратини ишга солиб, суратлар оларди.

Ўша куни кечгача Дўрмонда бўлдик. Оқшом туша бошлади ҳамки, Абдулла ака кетайлик демасди.

Ниҳоят Кибриё опа:

– Жўнайлик энди. Кунлар исиганда бемалолроқ келармиз, – деди.

Абдулла ака сал жунжигандай бўлди, сўнг ўзига хос тагдор гап қилди:

– Қишга қараб кетаяпмиз-у, қанақасига бемалолроқ бўлсин! Майли, кетдик, ўша томонларга!..

Шаҳарга йўлга тушишдан олдин Абдулла ака олди айвон, бир даҳлиз, бир хонали уй ёнига кўтарма қилиб қурилган, қадрдон шийпонга, қийғос гулга бурканган дарахтларга узоқ тикилиб боқди. Ҳатто машина катта йўлга чиқиб, қайрилгунга қадар ўз боғидан кўз узолмади...

1968 йилнинг 8 апрелида устозни Москвага жўнатишди. Унинг ёнида доимий ҳамдам-ҳамроҳи Кибриё Қаҳҳорова, кузатувчи бир ҳамшира қиз бор эди.

Самолёт кўнғач, шу нарса маълум бўладики, беморни олий тоифадаги врачлар туғул, оддий шифохонанинг оддий ходимлари ҳам кутмаётган экан. Кибриё опанинг зир югуриб, кўшлаб идоралар эшигини қоқиши, анча-мунча сарсон-саргардонликлардан сўнг ўз юртида суюкли ва ардоқли бўлган Ўзбекнинг буюк Ёзувчиси ўртамиёна шифохонанинг оғир касаллар билан тўла умумий палатасига ётқизилади.

Кибриё Қаҳҳорованинг айтишларига қараганда Абдулла ака у ердаги шарт-шароитни кўриб “Бу ер олтинчи палата” (А. Чеховнинг шу номли ҳикоясига ишора)ни ўзи-ку, бошқа жой топишолмабди-да” деган экан, ўкинч билан.

Адиб қирқ етти кун давомида бир марта ҳам нола қилмай, фифон чекмай ўлим билан мардона олишди.

Ниҳоят умр поёнига кўзи етгач, энг содиқ, вафодор кишиси Шухратни чақиринглар деб илтимос қилади.

Тошкентдан зудлик билан етиб келган шогирдини кўради-да:

— Яқинроқ келинг, юртимизнинг баҳорий ҳавосидан бир тўйиб нафас олай, — дейди.

Бу халқимизнинг фидойи, буюк фарзанди Абдулла Қаҳҳорнинг сўнгги сўзлари эди.

Шаҳар
теғирмони
(қисса)

Архитекторлар уйдан дўстим телефон қилиб қолди. Ниҳоят, янги лойиҳалар кўргазмаси очилибди. Мен бу хушxabарни кўндан бери кутардим. Дарров йўлга тушдим.

Намойиш залининг марказий қисмига қўйилган “Ўзбекистон” (“Эзгулик”) деб аталувчи улкан шаҳар боғи лойиҳаси мени ҳаяжонга солди. Ширин хаёллар болаликнинг нурафшон, беғубор сўқмоқлари томон етаклаб, кун бўй тинчлик бермади, қўлимга қалам тутди...

Мен у одамни биринчи бор кўрганимда ҳаётнинг паст-баландидан беҳабар ўйинқароқ бола эдим. Балки аввалроқ ҳам кўргандирман, лекин ўша кунги учрашув менда унутилмас таассурот қолдирган.

— Ҳой, ўғлим, қани яқинроқ кел-чи! — Бобомникага ўхшаш беозор, салобатли овоз эшитилган томонга ўтирилдим-у, қалин папила соқолидан тортиб, эғнидаги кийимларигача қордай опшоқ, жуссаси баланд кишига кўзим тушди. Унинг қорачадан келган хиёл чўзинчоқ юзларида, босиқ жилмайишида одамни тез ўзига жалб қилиб оладиган сеҳр аломати бор эди.

Бошидаги хийла уринган дўппи ҳам, олди очиқ якtagини сириб, устидан боғлаб олган белбоғи ҳам ўзига ярашган. Чамаси бобом тенги эди. Бироқ қаддини бардам тутиб, қиров кўнган қалин қошларини хиёл чимириб туриши ҳали бардам-тетиклигидан далолат берарди.

Қария кулимсираб орадаги жимликни бузди.

— Ҳа, мунча тикилиб қолдинг, болам! Бу маҳаллаликка ўхшамайсан, шекилли? Кимнинг ўғлисан?

— Азимбой буванинг набирасиман, — дея нарироқдаги бобомларнинг кўкиш дарвозасига ишора қилиб қўйдим.

— Ие, ўзимнинг оғайнимни-я! Катта йигит бўлиб қопсан-ку! — Чол яқинроқ келиб пешонамдан ўпди. — Отинг нима?

— Шарофиддин, — дедим-у, қаердандир пайдо бўлиб қолган кучукчага кўзим тушди. У эркаланиб чолнинг оёқларига суйкана бошлади. Миржалолнинг ҳам шундай лайчаси бор. Жуда ҳавасим келди:

— Буважон, кучутингизнинг оти нима?

— Оқтош, болам.

— Менга беринг!

Чол сукут сақлаб қолди. Кейин:

— Жон деб берардим-у, менга жуда ўрганиб қолганда! — деди Оқтошдан кўз узмай, — яхписи, сенга бошқасини топиб бераман... Ҳа, айтганча, мана сенинг тегишинг! — У киши гижимлаб тутган яктагининг узун бари ичидан икки дона қирмизи олма чиқариб менга узатди, сўнг, — ўртоқларинг кўринмайди! — дея атрофга бир назар ташлаб кўйди.

Олмалар бир томони садафдай ошпоқ, иккинчи томони шафақдай нимқизғиш эди. Худди кечки қуёш нурида жилоланаётгандек. Уларга маҳлиё бўлиб, раҳмат дейиш ҳам хаёлимга келмабди.

Худди шу пайт осмондан тушгандай болаларнинг ғала-говури бутун кўчани босиб кетди:

— Деҳқон бува, менгаям, менгаям!

— Мана, бунисининг қизили йўқ экан-ку!

Чол ҳузур қилаётгандай болаларга жилмайиб қарар, босиқлик билан уларни тинчитмоқчи бўларди:

— Ҳозир, ҳозир, ўғилларим, ҳаммангизга етади!

Кейин билсам, бу киши ҳар куни азонлаб елкасида кетмони билан маҳалла кўчасидан Қичқириқ анҳори томон ўтар, ғира-ширада эса яна орқасига қайтар экан. Ҳатто маҳалла кишилари орасида: “Деҳқон бува кўчадан ўтадиган маҳал”, “ишдан қайтадиган маҳал” деган гап юрар, бу саҳармардон ёки кеч оқшом маъносини англатаркан.

Бобомникидан икки ҳовли нарида турадиган таниқли шоирнинг ўғли Миржалол яна шундай деб таъкидлади:

— Бува салом берган болани яхши кўрадилар. Шунинг учун у кишини кўришинг билан ассалому алайкум дейишни унутма! Анаву Тарзан бор-ку, ҳар куни азонда кўчага чиқиб, бувани кутиб туради, салом-аликни қилиб, яна ухлайверади. Ҳатто буванинг боғига ҳам тез-тез бориб туради.

— У кишининг боғи борми?

— Ҳа, Қичқириқнинг бўйида мевазори бор. Тарзаннинг гапига қараганда, у ерда пишиб ётган олмаю анжир, шафтолию ноқларни кўриб одамнинг оғзи очилиб қолармиш.

Мен ҳам Миржалолни қойил қолдирмоқчи бўлдим:

— Бизнинг қишлоқдаги ҳовлимизда ҳам катта боғимиз бор.

Аслида, ҳовлимиз бу ердан унча олисда эмас. Пиёда, далама-дала юрса, сал ортиғи билан ярим соатли йўл.

Мен бу ердаги маҳалланинг ўзимга тенгқур болалари билан унча-мунча танишлигим бор. Чунки олдинлари ҳам тез-тез келиб турардим.

Айниқса, бобомнинг бел суяклари орасида қолиб кетган “осколька” оғриғи қўзғаб, ётиб қолганларидан бери бир оёғим шу ерда бўлиб қолган. Чунки оилада тўнғич фарзандман. Сал бўш қолдим дегунча ойим, Толариққа чоп, ўғлим, эр-хотин қўлтиқлаши-иб ишга кетган бўлса, ҳайҳотдай ҳовлида бобомнинг ўзи қолгандир, дея мени бу томонга зинғиллатади. (“Эр-хотин” дегани тоғам билан Умида келинойим бўлади. Иккови ҳам ўқитувчи. Келинойим олдимиздаги, тоғам қўшни маҳалладаги мактабда дарс беради. Негадир тоғам хотини атрофида “пой-патак” бўлавериши ойимга ёқмайди. “Эркак эркакдай бўлса!” дейди-ю, лекин ўзи... Қўйинг, бу ёғини айтмай қўяқолай).

Врачлар бобомнинг дардини енгил қиламиз деб уч маротаба операция столига ётқизишган. Аммо иложини қилишолмагач, у киши тақдирга тан бериб, майли, азоб тортсам ҳам энди касалхонага бормайман, деб айтган.

Қиш ўрталарида “осколька” яна азоб бера бошлади. Ойим югурмаган жой қолмади. Аллақандай табибларни олиб келиб кўрсатди, улар берган, кимлардандир топиб-тутиб келган ҳар хил ўт-ўланларни хавончада туйиб, нималар биландир аралаштириб, бобомнинг белига боғлади, исириқни чой ўрнида дамлаб ичирди, фойдаси тегмади. Қўшни маҳаллалик “Оқотин” деган афсунгар кампир олдига бориб фол очирди...

Шаҳар ҳовлида бобом, тоғам, келинойим — уч киши япашади. Бувимни яхши эслолмайман. Баъзан ойим ачиниш билан айтиб қўядиган ушбу гаплар қулоғимга чалиниб қолади: “Биз қизларни ювиб-тараб, уйли-жойли қиламан деб адойи тамом бўлди, тилаб-тилаб олган ёлғиз ўғлининг орзу-ҳавасини қўролмай кетди бечора онагинам”.

Бобом мени жуда яхши кўрар, баъзан “сиз”лаб гапирарди: “Келганингиз жуда яхши бўпти-да! Умидахон келинойингиз ишдан қайтгунларича отамлашиб чой ичайлик. Самоварни қўйиб юборинг!”

У, айниқса, кейинги пайтларда жуда ғалати бўлиб қолган. Мен билан худди чойхонадаги чоллардай чойни “майдалаб” гурунглашиб ўтиришни яхши кўради. Ҳозир шаҳарга кўшилиб кетган мана шу маҳалла ўрнида бир пайтлар иккита колхоз бўлганини, ҳўкиз-омоч билан ер ҳайдаб буғдой экишларини, у пайтлар Қичқирик худди дарёдай ёйилиб оқиши-ю, унинг атрофидаги чексиз нокзор, ёнғоқзор боғларни, яна урушда бошларидан кечирган гаройиб воқеаларни эринмасдан сўйлайверади. Кўйиб берса, кечгача олдидадан жилмасам...

Аммо баъзан зерикиб кетаман. Чой дамлаб келмоқчи бўламан-у, кўча томон ўзимни ураман. Орқамдан бобомнинг ҳай-ҳайлаган овози эшитилади... Тўғри, у кишига ҳам қийин! Қимирламай, бир жойда ёнбошлаб ётавериш осонми! Ачиниб кетаман. Дарвоза остонасига етганда оёғим тортмай орқага қайтган пайтларим ҳам бўлади. Масалан, кеча шундай қилдим. Бобом “мунча ўйинқароқ бўлмасанг, сендай пайгимизда мол боқардик, отамиз ёнига кириб, теппа-тенгига кетмон чопардик” деган одатдаги насиҳатомуз гапларини бошлаб юбормасидан олдин индамайгина каравот ёнбошига келиб ўтирдим ва яна “Кукушка”ни айтиб беринг, дея ялиндим.

Айниқса, мана шу ҳикоя жуда қизиқ. Уни бобом шундоқ қойилмақом қилиб сўзлардики, тинглаб, худди кино кўраётгандай мазза қиласиз. Ўрмондаги баланд дарахтлар устига “ин” кўйиб олиб, пойлоқчилик қиладиган душман “Кукушка” деб аталаркан. Бобом ана ўшаларнинг овозини “ўчириш” учун кўшлаб операцияларда қатнашган.

Лекин ҳовлига темир илмоқни елкасига осиб олган маҳалла монёри кириб келди-ю, бобомнинг гапи оғзида қолди. Кечаси қаттиқ шамол туриб, ҳовлимиз чироғи ўчганди.

Монёёр бобом билан салом-алик қилгач, дарвоза ёнбошидаги ёнғоққа ишора қилди:

— Анов шохлар симни кўтариб кўйибди, энди сал шамол турса чайқалади-да, симни узаверади. Ўша тепа шохни кесиш керак.

— Маҳкамбой! — бобомнинг вазмин овози эшитилди, — хунарингиз савобли-ю, қиладиган ишингиз унинг тескариси-я! Баҳорда кўшним Тошпўлатнинг шундоқ кўчага соя таплаб

ётган катта субҳон ўригини чўлтоқ қилиб кетибсиз. Энди навбат бизга келдим!

Маҳкам ака ҳам бўш келмади:

– Ўрикни горсетнинг спецбригадаси кесиб кетган... Энди мен ҳадеб чироқ ўчиб қийналаверманглар деярман-да!

Бобом сал шаштидан тушди:

– Симни ҳов наридан тортиб берсангиз бўларди. Биласиз, бу дарахт биздан болаларга ёдгорлик!

– Таърифини эшитганман. Лекин курғур у симёғоч ораси узоқ-да! Майли, сиз учун йўлини қиламиз, Азимбой ака.

Маҳкам монтер аллақадан бир ўрам сим кўтариб келиб, бобом айтганидай қилиб тортиди. Тушликни бирга қилдик.

Гап орасида монтер бобомдан сўради:

– Бу ёнғоқ кўчатидан кўпайтиряпсизми?

– Энди ҳафсала қайла дейсиз! Одамнинг бир жойи оғриб турса, кўнглига ҳеч нарса сиғмас экан, Маҳкамбой. Лекин Деҳқонбой анчагина кўпайтирди, барака топқур!

– Ҳа, ўтган йили икки тупини менга ҳам бергандилар. Кўча эшик олдига ўтказганман. Ҳозир анча бўй чўзиб қолди...

Бобомлар ҳовлисидаги улкан ёнғоқ яқин-атрофдаги бошқаларидан фарқ қилади: барглари ихчам, меваси дум-думалоқ, мағзи оқиш, ширин. Кеч пинади. Қишлоқдаги томорқамиз этагида ҳам уч тупи ўсиб турибди. Бобомнинг ўзлари ўтказган эканлар. Уларни бекорга “Мозорбосди” деб айтилмайди, қизиқ тарихи бор. Тахминан у шундай бошланарди: “Ўшанда Фарбий Украинанинг Закарпатье атрофларидаги шаҳарлар асосан немис кўшинларидан тозаланган бўлса-да, ҳали душман бутунлай таслим бўлгани йўқ эди. Қалин ўрмонларга яшириниб олиб, қаттиқ қаршилиқ қиларди. Баъзи аҳоли пунктлари қўлдан-қўлга ўтиб турарди.

Бизнинг бўлинма зиммасига унча катта бўлмаган шаҳарчага туташ ўрмондаги душмanning жазо отрядини тутатиш вазифаси юклатилганди. Лекин операция плани шошқалоқлик билан пухта ўрганмай тузилган эканми, қаттиқ зарбага учраб чекинишга мажбур бўлдик. Қуролдош шеригим иккимиз туни билан йўл юриб, бу ердан унча узоқ бўлмаган тош йўлга чиқиб олишга, ўрмон ичкарасида душмanning катта кучи яшириниб ётгани хақида шаҳардаги

штабга хабар етказишга ошиқардик. Аммо йўлдан адашиб, қалин ўрмоннинг ичкарасига кетиб қолганимизни сездик... Эҳ, у ерда шундай ўрмонлар бўладик, мабодо, адашиб қолсанг, умр бўйи айланиб юраверишинг мумкин. Икки кун деганда егулик бирон нарсамиз қолмади. Уч кечаю уч кундуз оч-наҳор кездик. Устига-уштак, кузнинг аёзли кунлари бошланиб, шивалаб ёмғир ёғарди. Ўчакишгандай бошпана бўладиган бирон таертўла ёки ёғоч кулбага йўлиқмасдик. Ҳаммаёқ, кийимларимизгача шалаббо... Шундай силламиз қуриб, умидсизликка учраганмизки, майли, бирон иссиқроқ жой топиб, ўша ерда ўлсак розимиз, дейишгача бориб етганмиз.

Тўртинчи кун тушга яқин катта сайхонлик қаршисидан чиқиб қолдик. Унинг ўртасида одатда ўрмончи ёки овчилар учун ясаб қўйиладиган қароргоҳ борга ўхшади. Қувониб кетдик. Бироқ қанча машаққатлар билан лой кечиб у ерга етиб келгач, бомба ўпириб юборган, ичи ҳалқоб сувга тўлиб қолган катта чуқурликни кўрдик. Ҳафсаламиз пир бўлди, орқага қайта бошладик. Худди шу пайт осмон гумбазини зириллатиб самолёт овози эшитилиб қолса бўладими. Зум ўтмай, тепамиздан “Юнкерс” учиб ўтди. Ўзимизни ўт-ўлан панасига олдик. Хайрият, сезмади, йўқса патиллатиб ўқ отган бўларди. Самолёт кўп ўтмай яна пайдо бўлди, жуда пастлаб ўтди. “Ниманидир сизди, бу баччағар”, деб шитоб билан яна ўрмон ичига чоңдик.

Кечга яқин бир кичкина сўқмоқ, ундан кейини тош йўл қаршисидан чиқиб қолдик. Оёқларимизга қайтадан куч-қувват кирди, баданларимизга иссиқ югургандай бўлди. Атроф жимжит. Катнов деярли йўқ. Йўлнинг чап томони кета-кетгунча қалин ўрмон, ўнг тарафи эса паст-баланд қир-адир эди. Бу ерларни дарров танидик: икки ҳафтача олдин шаҳарга олиб борувчи мана шу йўл учун шиддатли жанглар қилиб, қўлга киритгандик.

Бир пайт узоқдан оқшом сукунатини бузиб, гувиллаган овоз эшитила бошлади. Ўзимизни панага олдик — йўл четига қаторасига экилган дарахтлар орасига яшириндик.

Шундоқ қаршимиздан қандайдир машина катта тезлик билан ўтиб кетди. Унинг ичида уч-тўртта фашист қораси кўринди.

“Наҳотки, бу ерларни яна қўлдан чиқарган бўлсак!”
Хаёлимиздан яшиндай бўлиб шу фикр ўтди-ю, ҳафсала-
сизгина ерга чўккаладик. Шу пайт тиззалаларимиз кўзига
гадир-будур нарсалар урилгандай бўлди, оёқларимиз остидан
“қирс” этган овоз эшитилди. Шеригим кафтлари билан хазон
ораларини пайпаслаб, қўлига нималарнидир олди.

– Ие, манавуни қара, ёнғоқ!

Бу атрофдаги катта йўллар бўйида мевали дарахтлар
борлиги, баъзан уларнинг ҳосили солдатларимизга асқотаёт-
ганлиги ҳақидаги гаплар аҳён-аҳён қулоққа чалиниб турар-
ди. Демак, ёнғоқзор устидан чиққанмиз.

Ҳамроҳим қўлидаги ёнғоқлардан бирини олиб кафти
билан чақди. Мағзи намиққан, таъми тахирроқ эди, аммо
биз учун шу топда бундан лаззатли егулик йўқ эди. Ше-
ригим ҳали баргларини тўкиб улгурмаган катта ёнғоқ
танасини кучоқлаб олди:

– Қара-я! Шуларни экканларнинг отасига минг раҳмат!

Жонивор бошینی еб ҳосил қилган чоғи, меваси ер билан
битта бўлиб тўкилиб ётарди. Роса ёнғоққа тўйдик. Чўнтак-
ларимизни ҳам тўлдириб олдик.

Бу ерда узоқ ушланиб туриш ҳавfli эди. Тош йўлни
“қоралаб” кета бошладик.

Кузнинг зимистон изгиришли кечаси. Қоп-қора юлдузлар
бодроқдай сочилиб ётибди. Баъзан совуқ шамол туриб,
атрофдаги дов-дарахт баргларини шитирлатиб тортқилайди,
шоҳ-шаббалар тебраниб инграётгандай бўлади. Чўнтаги-
миздаги ёнғоқ шалдираб тиззамизга урилади...

Бир пайт орқадан “пақ” этган овоз эшитилиб, осмонга
мушак кўтарилди. Ўша томом чарақлаб кетди. У биздан
бир чақиримча нари, тахминан сўқмоқ йўл атрофида
отилганди. Демак, ортимизда одам бор!

Ўрмон оралаб яна ичкарироқ кириб кетдик...

Ниҳоят, бешинчи кун саҳарга яқин, култепага айланиб
ётган қишлоқ харобаси қаршисидан чиқиб қолдик. У ердаги
ярим вайрона кулба ичидан бошпана топдик. Икки кун
қолиб кетдик.

Назаримизда, шаҳар шу яқин атрофда жойлашгандай
эди. Бироқ унга етиб олгунча узоқ вақт тентираб юрдик.
Егулик ёнғоқларимиз ҳам санокли қолганди. Охиргисини
тўрттадан бўлишиб олдик. Очлик яна силламизни қурита

бошлади. Бир кун ўтди, икки кун ўтди... Ниҳоят, тонгга яқин шаҳарча харобалари кўзга ташланди... Бизни очлик — ўлимдан сақлаб қолган охириги икки жуфт ёнғоқни эҳтиётлаб сақлашга, эсон-омон юртга қайтсак, Қичқириқ бўйларига экамиз, деб ният қилдик...”

Бобом ҳикоясини қайта тинглагандай бўлиб, баҳайбат ёнғоқ шохларига тикилганча хаёл суриб ўтиргандим, бир даста дафтар кўтариб Умида келинойим келиб қолди. Негадир йиғлаганми, кўзларида ёш. Буни бобом дарров пайқади:

— Ҳа, қизим, ким хафа қилди?

— Анов, Равшан амаки! Синфимдаги болаларнинг коптоғи боққа кириб кетган экан, пичоқ билан ёриб берибди. Шундай қилмасангиз бўларди деб, балога қолдим. Аввал бирон туп дарахт экиб кўкартир, кейин гапир, олифта, деб сўкса бўладими!

— Айтмадингизми, ўзингиз бирон туп кўчат ўтқазганмисиз, боғни боғ қилиб кўйган Дехқон бува бўлади деб!.. Ҳа, энди унинг феълени биласиз-ку, оти Равшан бўлгани билан ичи зимистон. Хафа бўлманг!

Бобом менинг бетоқат бўлаётганимни ниҳоят сезди:

— Бор, ўйнаб келақол, сенга жавоб. Равшан қоровул кўзини тўрт қилиб кутиб турибди.

Мен зинғиллаганимча ўзимни кўчага урдим.

Айниқса, бу йилги ёзги таътил жуда кўнгилдагидай бошланди. Кундаги “сигирга қара, ўт юлиб кел, укангни кўгар” деган гаплар йўқ. Таътилни мазза қилиб Толариқда ўтказадиган бўлдим.

Бу ер ростданам зўр-да! Болалар дурустроқ жон куйдириб ишлашни билишмайди. Умуман, ҳадеб ишга буюраве-радиганнинг ўзи йўқ. Уларни тежаб-тергайдиган Тарзан! Маҳалланинг тўрт-беш боласи кўчага чиқиб, тўпланди дегунча, у пайдо бўлади, ҳамманинг инон-ихтиёри ўшанинг кўлига ўтади!

“Тарзан”. Ғалати ном. Унинг асли исмини ҳеч ким аниқ билмайди. Баъзи болаларнинг гапига қараганда, бир вақтлар қайсидир хорижий кинодан таъсирланиб юрган отаси уни шундай деб атаган эмиш.

Тарзан қоп-қора, чайир, ҳабашга ўхшаган жингалак соч, юзлари чўтир бола. Ёши бошқаларникига нисбатан улўғроқ

бўлса ҳам, салобати йўқ. Лекин қачон қарасанг гердайиб юради. Гапига кирмаганни “ўйин бузуқи”га чиқариб, уриб қолиши ҳам мумкин.

Бир куни нимадандир гап қочиб ўзига бир ярим баробар келадиган Миржалолнинг қулоқ-чаккасига шапалоқ туширди. Мен Энди Миржалол уни бошлаб адабини берса керак, деб тургандим, негадир рақибига қарши қўл кўтармади. Ўкраб йиелганича алам билан “Ачаво-от! Лўли!” деди-да, уйига қочди.

Шундан кейин даврада унинг қораси кўринмай қолди.

Бир хафтача ўтгач, Тарзаннинг ўзи Миржалолни уйидан чақириб чиқди, худди ҳеч қандай гап-сўз ўтмагандек, яна иноқ бўлиб кетишди.

Мен гап орасида Миржалолдан ўшанда Тарзани нега ундай деб сўкдинг, дея сўрагандим, у бепарвогина қўл силпаб, бизнинг маҳаллага келиб қолган-да, ўшатдан, деганди.

Нима бўлганда ҳам Тарзан ҳаммани ўз атрофига йўл-йўриқ кўрсатишга, улар ўртасида ҳамжиҳатлик ўрнатишга уста эди. Маҳалладаги болалар, айниқса, узун ёз кунларини Тарзансиз тасаввур қилишолмасди. Шунинг учун унинг “темир интизоми”га кўникиб қолишганди.

Тарзаннинг кундалик ўз тартиби бор эди: у худди мактабдаги физкультура ўқитувчисидек, болаларни қатор турғизиб қўйиб, икки қўлини белига тираганича уларга рўбарў туриб олади, худди машҳур саркардадай буйруқ билан “бугун амалга ошириладиган” режаларни эълон қилади. Бу режалар ҳар куни бир хилда қайтарилаверади. Яъни кошток тепиш, тунука банка қўйиб чиллак ўйнаш, қоқ пешинда эса Қичқариқнинг юқорисидаги Тегирмонбошига бориб чўмилиш ва ҳоказо...

Айниқса, терлаб-пишиб, тупроқ чангитиб ҳолдан тойганингдан кейин, бир чақиримча наридаги эски тегирмон шаршарасида мириқиб чўмилишга, не етсин!

Тарзаннинг яна бир қилиғи бор: у кўпчилик болаларни лақаб билан чақирарди. Жумладан, кўчанинг нариги бетидаги жинкўча ичидан чиқувчи Собир – “Чапақай”, гузардан келадиган озғин, дароз, бўй-бастига хос ингичка овозли Умар – “Чилтон”, Миржалол эса – “Шоирча”, хўппасемиз, баданлари билқиллаб турадиган Зуфар – “Луччак”...

Тарзан менга ҳам аллақачон қойилмақом биронта лақабни нишон қилиб ёпишгирган бўларди-ю, бироқ боксёр акаси билан тоғамнинг яқин оғайнилиги ҳурмати юзасиданми, исмимни айтарди.

Мен бобомникига Қичқирикнинг нариги томон далалари шаҳарга тугаш колхоз марказидан келардим...

Бир куни кутилмаганда Тарзан беш-олти чоғли болани йигиб:

— Эртага ҳеч қандай ўйин бўлмайди. Ҳашарга — Деҳқон буванинг боғига, мева теришга борамиз, — деб эълон қилди.

Жуда хурсанд бўлиб кетдим. Чунки бува кун бўйи тер тўкиб ишлаб келадиган ўша ширин-шарбат мевазор боғ афсонавий маскан бўлиб кўз ўнгимда гавдаланарди, у ерни бориб кўришга жуда иштиёқманд эдим. Ҳатто мавриди келганда Тарзанны четга тортиб, йўлинг тушса мени ҳам олакет, демоқчи бўлиб юргандим. Мана энди ўзи таклиф қилиб қолди.

Бироқ ниятим амалга ошмади: эртаси азонлаб, қишлоқдан ойим келиб қолди. “Бир парча ерни ҳам эплаб қаролмаган” тоғамни роса койиган бўлди. Кейин, сен зумраша шунча кундан бери нима қилиб юргандинг, дея барча маломатни менинг бошимга ёғдирди. Кўлимга дастаси чўлтоқ кетмонни тутқазиб, қани чоп, помидор экиб кўямиз, деди.

Ишни то бир ёқлик қилгунимизча вақт алламаҳал бўлди. Буванинг боғига бориш қайда дейсиз!

Кеч пешинга яқин гўшт олиб келиш учун гузарга чиқсам, Дамир қассобнинг дўкони олдида нариги маҳаллада жойлашган болалар уйининг аравакаши Мустафо амаки турибди. Бу одамни маҳалла болалари қатори мен ҳам яхши танийман. У паст кўчадаги нон заводи томондан отни “ҳайт-ҳайт”лаб чиқиб келганда, арава ўртасига қаққайтириб ўрнатилган, тўрт томонига “Хлеб” сўзи ёзилиқ катга кўкиш сандиқ ичидан чиқадиган буханка нонларнинг ёқимли ҳиди атрофни тутиб кетар, биз болалар қувониб, арава орқасидан эргашар, дам-бадам қичқиришиб: “Мустафо амаки, иссиқ нондан ташлаб кетинг!” деб қий-чув кўгарардик.

Шунда қишин-ёзин ялтироқ айвонли шапкасини ўсиқ қошлари устигача бостириб кийиб юрадиган аравакаш тизгинини тортиб, баданлари тўқ жигарранг барқутдай саман

отга “ди-ир-р” дерди-да, кўкиш брезент чакмоннинг ички чўнтагидан қоғоз чиқариб, тахлогини ёзар, сўнгра бизга қарата силкитарди:

– Э, жужуқларим, бирон буханка-да бермейим. Ҳаммаси мана бу фактурага ёзилган. Мен законни бузалмайим!

Шу аснодаги жон куйдириб тушунтиришдан сўнг биз индамай қолардик. Бироқ эртасигами, индинигами аравада қийшайиб ўтириб олган амаки кўринди дегунча унга нон ташлаб ўтинг, дея ялинишни канда қилмасдик.

Чунки Мустафо аравакашнинг иссиқ нонидан кўра бизларни одам ўрнида билиб, атайин отни тўхтатиб, сидқидилдан айтадиган гаплари ҳаммамиз учун ҳузурлироқ эди, уни қанча эшитсак, шунча завқланардик.

Мен дўконга яқинлашиб келганимда Мустафо амаки жиғибийрони чиқиб қассобга гап уқдираётган экан:

– Англашолмадим! Кўшнингга ўзинг сўйла! Ҳали бала-бақшага, ҳали детдомга эпсини улура берса-ю, законний документ алмаса, унинг патриотлигина ким ишонажак. Бу вақтда эпсини қағаз документ ҳал қила. Ана, бир араба алма олиб китейим. Документа йўқ! Эҳ, мен айта-айта чарчадим! – Мустафо амаки қўл силғади, йўлак чеккасидаги қалин толлар соясига тортиб қўйилган арава томон кетди. Аравада одатдаги фенер сандиқ ўрнида бир хирмон бўлиб йирик-йирик сархил олмалар уюлиб ётарди. Яна икки-уч яшиқда бошқа мевалар ҳам бор.

Шубҳасиз, Мустафо амакининг гапи Деҳқон бува хусусида кетаётган эди. Мевалар унинг боғидан. Ҳашарчилар роса гайрат қилишгани шундоқ кўриниб турибди. Улар билан мева теришга боролмаганлигимдан ачиндим.

Гузардан қайтатуриб катта альбом қўлтиқлаб олган Миржалолга дуч келдим. Бугун ҳаваскорлик тўғарагига борадиган куни бўлганлиги учун у ҳам ҳашарда қатнашолмабди. Миржалол рассомликка қизиқади, сураткашлик тўғарагига боришни канда қилмайди.

Эртаси кун одатдаги йиғиладиган жойимиз – мактаб боғининг кўчага ёндош этагида ўнганча бола тўпландик.

Кеча ҳашарда қатнашмаган Миржалол билан яна икки-уч бола қатори Тарзан мени ҳам ачитиб ўтса керак деб ўйлагандим, йўқ, умуман бу тўғрида гап бўлмади. Даккини Зуфар эшитди, холос.

— Бир пайт “Луччак”ни қидираман, ҳеч қасрда йўқ! — Тарзаннинг узун бўйни чўзилиб, олдинга чиқиб турган кичкина боши “ҳиқ” этгандай орқага силганиб кетди. Андак сукутдан сўнг, қўларини ҳавода ўйнатиб, сўзида давом этди. — Атрофга разм солдим: нарироқдаги макка поялари чайқалиб шалдир-шулдир қилади. Бориб қарасам, энасини эмган бузоқчадай, лаб-лунжидан суг оқизиб бу акам чиқиб келяпти! Қўлида чала-чулпа гажилган уч-тўрт думбул сўта. Нима қилиб юрибсан, десам, қорним очиб кетди, дейди. Иннайкейин донолик билан сафсата ўқиди. “Дони қотиб улгурмаган сўтанинг “сути” фойдали бўлармиш, адалари айтганмиш! Вой, сени кароматингдан ўргилдим, пишириб есанг ҳам алам қилмасди деб, тургандим, шунинг устига бува келиб қолдилар. Бу акамнинг қўлидаги сўталарни кўриб, атганг, дони сал қотган бўлганда, шўрвага солардик, кўрга кўмиб пиширардик, дедилар. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Ахир, бу ўғрилиқ! Эгасидан бесўроқ бир нарсани олиш, албатта шунга киради! Хуллас, ёрдамга борганимиз ҳам бир бўлди, бу мечкай оғайнимизнинг сўтахўрлиги ҳам... Ўша ерда бу воқеани ҳеч кимга ошкор қилмагандим. Мана энди эшитиб қўйинглар демоқчиман. Қани ўзи нима деркин!

У ер-бу ердан Тарзанни қўлловчи “қани-қани” деган овозлар эшитилди.

Зуфар чайнади, нимадир дегандай тўнғиллади Жўрабоши чимирилиб, ўрнидан туриб кетди:

- Бу ерда қизлар йўқ, уялмасдан, қаттиқроқ гапиравер.
- Иккинчи қайтарилмайди.

Тарзан:

— Қани кўрамиз, — дея суви куриб қолган ариқ бўйидаги қалин ажриқ босган дўнгликка энди чўккалаганди, шу заҳоти орқадан ола-тасир шовқин эшитилиб қолди:

— Баччағарлар, кўясанларми, йўқми... — Олмазор оралаб бедапояни босиб-янчиб мактаб қоровули Равшан ака чошиб келарди. Унинг Чингизхонникита ўхшаш япалоқ, қоп-қора башарасидан ҳар қандай одам ҳам кўрқади. Ҳаммамиз тумтарақай бўлиб қочдик. Қоровул шу билан иккинчи маротаба қувлаши эди. Чунки кунлар иситан сари каттагина мактаб боғидаги “семеренка” навли олмаларга маза кириб, баъзилар боғ оралайдиган бўлиб қолганди.

Дехқон бува деярли ҳар куни қайрилган оппоқ яктаги барида олиб келиб, маҳалла болаларига улашиб ўтадиган мева-чевалардан мен ҳам қуруқ қолмасдим.

Бир куни Миржалол расм дафтарини очиб менга ўтирди:
— Топчи, бу ким?

Бир бетни тўлдириб қора қаламда ишланган Дехқон буванинг сурати. У гўё қўлидаги меваларни мана сизларга, олинг, болаларим, дея узатаётгандай эди.

— Буванинг худди ўзлари! Ўхшатибсан! — Мен расмга узоқ тикилиб қолдим...

Ўша куни негадир Тарзан кўринмади. Шунинг учун бўлса керак, футбол ўйини ҳам унча қизимади. Ҳали куёш тиккага келмаёқ уй-уйга тарқалдик.

Бобом зерикиб ўтирган экан, почтальон ташлаб кетган янги газеталарни ўқиб бердим.

“Ташқарида нима гаплар?” Баъзан бобом кутилмаганда шундай савол бериб қолар, мен кўчада кўрганларимдан сўзлардим: “Миржалолнинг адаси сизга салом айтиб юборди. Гузар ўртасидан катта ариқ қазишяпти — газ келармиш. Анову Гурунчариқдаги сопол буюмлари заводининг омбори ёниб кетибди, кўчадан роса пожарний машиналар ўтди...”

Худди шу пайт ҳовли тўридаги қари нок шохларига қўниб олган ола ҳакка икки-уч бор “сайраб” қўйди. Бобом ўша ёққа ўтирилиб:

— Меҳмон келяпти, шекилли, самоварга тезроқ ўт ташланг, Шарофиддинбой, — деди.

Ажаб, бизникига меҳмон келишини қарға қаёқдан биларкин! Бобомнинг ғалати одатлари бор-да. Пиёлада чой шамаси тикка туриб қолса ҳам, кимдир келяпти, дейдилар. Лекин, қизиғи шундаки, орадан кўп ўтмай ўша “кимдир” — қўни-қўшни тенгдошлариданми, почтальонми, тоғам ёки келинойимми, дарвозадан кириб келади.

Бугун ҳам худди бобом айтганларидай бўлди. Ҳали самоварга олов қалаб улгурмагандим, кўча эшик қанотлари очилиб, остонада икки кишининг қораси кўринди. Олдиндагисини дарров танидим. Маҳалла комитетининг раиси Жалил ака. У бизникига тез-тез кириб туради. “Фронтдош оғайни, чойхонада йўқлигингиз жуда билиняпти-ку! Қачон кўчага айланиб чиқасиз? Туринг энди, ҳалеб эркалик қилиб

ётаверманг!” дея ҳазил-ҳузул гап қилади, бобом кўнглини кўтаради.

Маҳаллаком раиси ёнида келаётган шляпали, бежирим кийиниб, галстук таққан кишини танимадим. У, шубҳасиз, бу маҳалланинг одами эмас. Елкасига фотоаппарат осиб, жигарранг сумка кўтариб олганига қараганда уни биронта амалдор бошлиққа ҳам ўхшатиб бўлмасди.

Меҳмон киравериш ҳовли яланглигини қоплаб ётган ишқомга, сўриларда осилиб турган олтиндай сап-сарик узум бошларига ҳайратланиб қараб қолди. Раисга нимадир деди.

Жалил ака ғоз юриш қилиб келаркан, бобомни кўрсатиб “ҳазяин” деб қўйди.

Меҳмон илтифот билан бобом кўлларини олиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Кейин омонатгина кўрпачага ўтирган бўлди.

– Москвалик ёзувчи. Атайин сизларни излаб кепти. Аломат янгилик! Кўриб ҳайрон бўласиз, ҳа!

Меҳмон сумкасини очиб, ундан эҳтиётлаб ялпироқ темир рамкага солинган сурат олди, бувамга узатди.

– Ие, бу биз-ку! Манаву, Деҳқонбой! — ҳайратланиб расмдан кўз узолмай қолди бобом.

– Ҳа, топдингиз. Йигирма беш йилча олдин Берлинда тушгансизлар. Матбуотда босилиб чиққан! — Меҳмон кўлидаги икки бет қилиб босилган ўзбекча фронт газетасини ёзиб кўрсатди. Унинг охири саҳифасида “Фронтдошлар” деган катта мақола босилган, ўртада эса айнан шу сурат кўзга ташланарди.

Жалил ака чойни шопириб қўяркан, одатига кўра, овозини баланд қўйиб деди:

– Ҳа, оғайни, расм ҳам тарих! Унга муҳрландингми, номим абадий қолди деявер. Айниқса, тагидаги сўзларни ўқи, тагидаги сўзларни! “Ўзбек жангчилари Азим Шарипов, Деҳқон Ражабовлар қарийб тўрт йиллик фронт йўлларини босиб ўтиб, ниҳоят душман уяси — Берлинга етиб келдилар”, деб қўйибди. Энди уёғини сўрасангиз, шу расм билан довуғларингни оламга дoston қилган ҳарбий фотомухбир Соколов мана шу меҳмонимизнинг отаси бўлган. Бу киши ўз отаси ҳақида, унинг сизларга ўхшаш “қаҳрамон”лари тарихи ҳақида китоб ёзмоқчи!

Бобом газетадаги суратдан кўз узолмас, ўзича жилмайиб қўярди. Унинг елкасига қўл ташлаб турган кишини танидим, бу киши Деҳқон бува эди.

Бир пиёладан чой ичишпач, меҳмон бобом билан суҳбатга тушиб кетди, унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзиини ён дафтарга ёзиб ола бошлади.

Шу пайт негадир хаёлимга Жалил аканинг “Расм ҳам тарих! Унга муҳрландингми, номим абадий қолди деявер” деган сўзларини эсладим-у, Миржалол кўз ўнгимда гавдаланиб кетди. Уларникига қараб чоқдим:

– Бизникига Москвадан Деҳқон бувани йўқлаб ёзувчи киши келди. Альбомингми ол, анаву чизган суратингми кўрсатамиз, – дедим уни шошилтириб, – нега имиллайсан, тезроқ бўлсангчи, кутиб туришибди.

Миржалол иккеланиброқ орқамдан йўлга тушди.

Олдинма-кейин ҳовлига кириб келганимизда меҳмонлар ўринларидан кўзғалишган экан. Жалил ака тик туриб олганича бобомга гап уқтиряпти:

– Мана шундай гаплар! Ана, кўрдингизми, шунча йиллардан кейин яна ёшариб кетгандай бўлдингиз! Ҳа, дарвоқе, шошиб турганимизнинг боиси бор. Ўғлимни Деҳқонбой олдига жўнатганман. Боғи эрамда девзира гуручдан палов қилияпти. Меҳмондорчиликни ўша ерда давом эттирамиз. Анжир ҳам пишиб, роса қиёмига етган, деб эшитамиз. Бир борайлик-чи.

– Ҳа, Деҳқонбойни боғсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Уни фақат ўша ердан топиб, гап оласиз, холос! – дея бобом Жалил аканинг гапини маъқуллади. – Мендан салом айтинглар!

Шу пайт мен Жалил акага яқинроқ келиб, Миржалол Деҳқон буванинг суратини ишлаганини айтдим. Альбомнинг биринчи бетини очиб кўрсатдик.

– Ўзи-ку! Қўлида олмалари ҳам бор. – Жалил ака меҳмон диққатини расмга тортди ва ғурур билан: – Вот герой! – деб қўйди.

Меҳмон альбомдаги сурат билан Миржалолни расмга туширди.

Биз уларни Қичқирик томонга олиб борадиган сўқмоққача кузатиб қўйдик. Орқага қайтаётиб, мактаб боғи

рўпарасига келганимизда қалин олма шоҳлари орасидан мўралаб турган Равшан акага кўзимиз тушди.

— Ҳой, болалар, — у бўғиқ овоз билан Миржалол иккимизни чақириб, кейин аста сўради. — Анови комиссиями? Нимани текширяпти?

— Боғларни текширяпти. Сизни ҳам текширади ҳали! — дедим мен атайин товушимни баландроқ қўйиб.

— Оббо тилинг кесилгур, зумраша-ей!

Мен индамадим. Бир пайтлар Умида келинойимни хафа қилган бу одамдан бошлаб “ўч” олганлигимдан хурсанд эдим.

Уйга кириб келганимда меҳмон эсдалик учун қолдирган рамкали суратни бобом менга узатди:

— Ичкарига киритиб қўй. Ҳали келинойинг келса айтамыз, уйнинг тўрига илиб қўяди.

— Бува, бу суратга қачон тушгансизлар? Ёнингиздаги Деҳқон бува, а?

— Ҳа, топдинг.

— У киши билан фронтда танишганмисиз?

— Йўқ, олдин ҳам таниш эдик. Яқиндагина сенларга ўхшаб Қичқариқ бўйларида кўча чангитиб юрардик...

Бобом шу куни Деҳқон бува ҳақида янги бир ҳикоя сўзлаб берди:

— Деҳқонбойнинг отаси тегирмончилик қиларди. У чақалоқлигидаёқ етим қолган ёлғиз ўғлини еру кўкка ишонмасди, то бешинчи синфга ўтгунча, мактабга опичлаб олиб келиб, опичлаб олиб кетарди. Бир куни Тегирмонбошига бугдой олиб келдим.

Тегирмончи галадонга менинг халтамдаги донни солдида, зинҳор айланиб турган тошга яқинлашманглар, тортиб кетиши мумкин дея тайинлаб, ўзи қаёққадир кетди. Тегирмонда Деҳқонбой билан қолдик. Мен уни мактабда тез-тез кўриб турардим. Лекин ўйлаганимдек эркатой, димоғдор бола эмас экан... Шу куни бир-биримиз билан яқиндан танишиб, ўртоқ бўлиб қолдик... Ҳовлимиз Тегирмонбошига яқин бўлгани учун Деҳқонбой тез-тез бизникига келиб турарди. Қишнинг узун кунлари эса тегирмон биносида улар ота-бола истиқомат қиладиган кичкина ҳужрада сандалини бозиллатиб дарс тайёрлардик.

Деҳқонбойнинг отаси айланиб турган тошга яқин келманглар, деб кўп тайинларди. Минг афсуски, уруш

бошланибди деган куннинг эртасига тегирмончи Ражаббойнинг чопони баридан тош “ямлаб” кетибди деган шум хабар тарқалиб қолди. Дафн маросимида у маҳаллаю бу маҳалланинг тумонат одами иштирок этди. Шундан кейин Тегирмонбошидан файз кетди. Деҳқонбой бир кун ҳовлини кўшниларга қолдириб, (паст маҳаллада уларнинг бир даҳлизуйли кичкина ҳовлилари бор эди) фронтга жўнамоқчилигини айтди. Военкоматга аризани биргаликда ёзди.

Шундан кейин даҳшатли уруш бизни ўз домига тортиб кетди. Неча марта ўлим билан юзма-юз тўқнашдик. Лекин пешонамизга омонлик деб битилган экан, мана шу кунларга етиб келдик... Уёғини сўрасанг, — дея сўзини давом эттирди бобом, — Деҳқонбой мени бир марта нақ ўлим чангалидан кутқариб қолган: сувнинг энг каттаси ўзимизнинг Қичқирӣқ бўлса керак деб юраверган эканмиз. Не-не дарёлар, кўллар бор эканки, кўриб оғзимиз очилиб қолди. Улардан кўприк орқали, қайиқларга тушиб ўтиб олардик. Бироқ Днепр дарёсига келганда “кечиш”га тўғри келди. Бундай пайтда ўйлаб ўтирмайсан, ҳамма қатори ўзингни ўту чўққа ураверасан. Менам қизиқ устида ўзимни Днепрга ташлаворибман... Бир маҳал лопилаб оқиб турган сув оёғимни осмондан келтириб, ўз домига тортса бўладими. Миямдан яшиндай чақнаб “немис билан олишиб ўлсам ҳам алам қилмасди” деган фикр ўтди... Шу заҳоти де, кимдир елкамга чангал солди. Жонҳолатда унга ёпишдим. Чўкаётган одам чўшга ҳам умил қилади деганлари рост! Дарёнинг нариги бетидан немис тинмай ўқ ёғдириб турибди. Шунга қарамай, минг азоб билан елкасига ўнгариб, мени кутуриб оқиб турган дарёдан эсон-омон олиб чиққан шу Деҳқонбой амакинг бўлади! Ўшанда биз немиснинг уясигача бирга кириб борамиз, энди ўлишга ҳаққимиз йўқ, деб аҳду паймон қилгандик. Ниятимизга етдик: тақдир тақозосими ёки камдан-кам одамларга насиб бўладиган бахтли тасодифми, салкам тўрт йил ўлим билан олиша-олиша Берлинга кириб бордик. Деҳқонбойнинг номи тилдан тушмайдиган бўлиб қолганди. У жанлларда мардик, жасорат кўрсатганлиги учун қатор орденлар билан тақдирланган “передовой” солдат эди.

Ўша кунни эрта тонгда сараланган немис кўшинлари эгаллаб турган мудофаа қизигини ёриб ўтиб, шаҳар марказига ҳужум бошлашимиз керак эди. Кечга томон қайсидир фронт

газетасидан мухбир келиб, иккимизни суратга туширди... Орадан уч-тўрт кун ўтач, газетада сурат билан биз ҳақимизда мақола чиққани эсимда... Мен ҳам яраланган эдим. Бечора Деҳқонбой эса, хуши бор-йўқ бўлиб ётарди... У кўча жангида немис танклари куршовида қолган... чалажон ҳолда ёнаётган танк остидан тортиб олгандик... Шундан кейин у билан анча вақт госпиталда ётдик. Аммо дардини даволаб бўлмади...

Буёққа келгандан кейин ҳам ман-ман деган докторлар қаради. Шифо топмади. Ўн йилдан зиёд азоб чекди. Ниҳоят, Деҳқонбойнинг ирода кучи устунлик қилди. Дардни енгди, меҳнат билан овуниб, ўзини-ўзи даволади... Э-ҳа, болам, бу одамнинг бошидан не савдолар ўтмаган. Айтаверсам, катта китоб бўлади...

Бобомнинг бу гапларидан сўнг Деҳқон бувага бўлган ҳурматим янада ортиб кетди.

– Нега ҳар куни эшигимиз ёнидан ўтадилар-у, бизникига кирмайдилар! Энди уйга юринг, деб олдингизга бошлаб келаман!

– Деҳқонбой мавридини топиб, ўзи кириб келади, ўғлим! Яхшиси, унинг кўнглига қараган маъқул! Ҳадеб одамларга ўзини кўз-кўз қилавермайди...

Бир куни азонда бобомнинг ким биландир гўнғир-гўнғир гаплашаётган овозидан уйғониб кетдим. Кўрпадан бошимни чиқардим-у, Деҳқон бувага кўзим тушди.

Ўртада қизғин гурунг кетарди:

– Қаранг-а, истаб сўраб топиб кепти, барака топкур. Командиримизнинг суратини кўрсатди, танигандай бўлдим. Ҳозир у ҳарбий архивдами, каттакон бўлиб ишларкан.... Ўзи ҳам боғни айланиб кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди! Жаннат қиливорибсиз, отахон, вақтини топсам, ўша собиқ командирларингизни ўзини бошлаб келаман бу ерга деди... Эҳ, Азимбой, одамдан тирноқ қолсин экан-да! Мана, отасининг орқасидан...

– Деҳқон оғайни, ўксинманг! Сиз у маҳаллаю бу маҳалланинг энг ардоқли фуқаросисиз! Номингиз катта-кичикнинг тилидан тушмаса, болалар сизга кўзи тушиши билан Хизрни кўргандай атрофингизда гирдикапалак бўлса, бундан ортиқча бахт борми дунёда. Кўйинг, шундай нарсаларни ўйлаб, кўнгилни сиқманг! Ахир, дўхтирлар ҳам шундай дейди-ку!

Баланд қилиб қўйилган ёстиқларга суяниб олган бобом анча бардам кўринар, юзларида майин табассум балқиб турарди.

Бир пайт у бошини яланглик томон хиёл буриб:

— Кучук пайдо бўп қоптими, ҳовлида! — деб қўйди.

— Ҳа, бу жонивор менга қарашли, — Деҳқон буванинг ҳам чеҳраси очилгандай бўлди. — Ҳамроҳ топиб олганман, Азимбой. Бир куни эрталаб денг, эшикни очишим билан тўғри олдимга келиб, оёғимга суйканиб турибди. Кет дейишга тилим айланмади. Орқамдан эргашиб боққа борди, кейин қайтиб келди. Шундай қилиб, ҳамроҳ топиб олдим. Бунга жуда ўрганиб қопман. Сал қораси кўринмаса, қаердасан, Оқтош, деб излашга тушаман. Дарвоқе, мулла Азим, бел қалай, бел?

— Э, нимасини айтасиз. Ҳеч қўйиб юбормаяпти. Яна ғимирлаб-қолди. Баъзан зирқиратади, қовурғаларимни ёриб, чиқиб кетаман дейди, касофат!

— Ҳа, темирнинг заҳри ёмон бўлади. Ўзи шифосини берсин! Менинг ҳам бошимда баъзан шундай оғриқ турадики, кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетади. Наҳот қиладиган ишларим чала-чулпа қолса деб, ваҳимага тушаман.

— Деҳқонбой, қўйинг, бу гапни айтган сизга ярашмайди. Ёруғ дунёдан бошқаларга қараганда сизнинг ҳақингиз кўпроқ, — бобом энди суҳбатдошининг кўнглини кўтармоқчи бўлди шекилли, гап мавзуини бошқа томонга бурди. — Бир пайтлар бўш-баёв йигитлар эдик. Уруш бизни тоблади. Эсингизда бордир, тегирмон атрофлари нокзор, ўрикзор боғ бўларди. Қичқариқнинг икки томони кета-кетгунча чексиз буғдойзор эди. Туяларга сомон ортиб шаҳарга борардик. Туяни трамвай изи ўртасига тушириб олиб “чуҳ”лаб кетаверардик. Бир марта трамвайчи аёл кўнгироқ чалиб нималардир деганида сиз қамчини ўқталиб, “мунча чийиллайсан, маржа, ана катта йўл, ўтиб кетавер”, дегандингиз. Мен қотиб-қотиб кулгандим. Вой, тавба, дейман баъзан ўзимга-ўзим. Ўша йигит, яъни сиз Берлиннинг катта кўчасида немиснинг икки танки билан яккама-якка олишпансиз-а! Ахир, шунинг ўзи қахрамонлик эмасми!

— Ўшанда уруш ҳаммага келган тўй эди. Кўлига қурол олиб, жонини тикиб жангга кирган ҳар бир солдат қахрамон бўлган, — Деҳқон бува шу гапларни айтди-да, бир дақиқа

жимиб қолди. Кейин хиёл бошини кўтариб бобомга ўтирилди, — юракка туғиб қўйилган ниятларим армон бўлиб қолаётганлиги алам қилади. Мана, тегирмонни сақлаб қололмадим.

— Энди, биродар, — дея бобом Деҳқонбувага ўтирилиб қаради, — фаровон кунлар келиб, одамлар от-аравада тегирмонга буғдой ташинч ўрнига, тайёр нон, тайёр унга ўргандилар. Шундай бўлгандан кейин қуруқ тегирмон тошини қалдиратиб юргизиб бўлармиди. Замон ўзгарди, замон!

Бува қалин қошларини чимириб, бобомга ўткир назар ташлаб қўйди. Унинг бу қарашида эътироз аломати бор эди.

— Менимча, бу ерда замоннинг ҳеч қандай дахли йўқ, — деди у ўзига ярашган салобатли овозда. — Тегирмон тарновидан гувиллаб сув тушиб турса, замон орқага кетиб қолмайди! Қайтага болалар, ёш-яланг замоннинг қадрига етадиган, аввал билан ҳозирни таққослайдиган бўлиб ўсади. Эҳ, йўлим тушиб Тегирмон бошига бориб қолсам, юрагимда санчиқ туради. Қаровсиз, ташландиқ бўлиб ётибди. Бир пайтлар ўша ерда ҳовузи билан парк қурилади деб, менга бирон туп дарахт экишга рухсат беришмаганди. Мана, орадан ўн йил ўтди, ҳали парк қурилади. Ҳаммаёқни ўт босган. Менга қўйиб берса, шунча йил ичида ўша истироҳат паркени савоб учун бир тийин олмай, ўзим қилиб берардим. Бугун Ўзбекистоннинг жамики мевасидан иборат боғ бўларди. Атрофини гир айлангириб ёнғоқзор қилардим, ҳа, ёнғоқзор. Бунинг қадрини иккимиз яхши биламиз! Бошқаларга ҳам билдиришимиз лозим эди. Афсус, хоҳланмади: “Кўйинг, бундай майда нарсалар билан вақтимизни олманг, деҳқончилик бизнинг ишимиз эмас”, дейишди... Ҳатто мен ўша боғ ўртасида шовва билан тегирмонни ҳам қолдирган бўлардим. Гурунчариқдаги Носир чўтирнинг мойжувозини кўчиртириб келиб, ёнбошига қурдирардим.

Бобом суҳбатдошининг гапини бўлди:

— Деҳқонбой, у мойжувоз аллақачон бузилиб кетган-ку!

— Ҳа, бузилиб кетган, — деди бува таъкидлаб. — Лекин бузилмаслиги керак эди. Равшан чўтир ўйламай иш қилди. Ҳовлисининг бир бурчида юриб турса у очдан ўлмасди, зиғир ёғининг қадрига етадиганлар ҳали ҳам топилиб қоларди.

– Финотделдан келавериб ҳоли жонига қўймагандан кейин иккита ҳўкизини сотиб, жувозини бузди-ю, қутулди. Яна денг, майда-чуйда асбоб-ускуналари билан бўйинтуруқларини музейга топшириб, мўмайгина пул олибди. Энди тинчгина мактабда қоровуллик қилиб юрибди.

– Ҳа, ҳозир ҳамма ўзининг тинчини ўйлайдиган бўлиб қолди.

Шу пайт ошхона томонда куймаланиб юрган келинойим бир косадан овқат келтирди. Сўнгра тўлатиб сап-сарик мева терилган тарелкани дастурхон ўртасига қўйди.

– Бай-бай, жониворни товланишини қаранг! – Бобом анжирдан кўз узмай бошини сарак-сарак қилиб қўйди. – Асалга айланиб кетибди-ку! Роса парвариш қипсиз.

– Йўқ, анжир унча парваришталаб нарса эмас. Сувидан хабар олиб турсангиз бўлди. Бу иккинчи йилги ҳосили! Шредер боғидан Маҳмуджон берганди. Ўн тупгина. Сермева янги нави экан, бирам ўсиб кетдики... Бошини еб ҳосил қилди. Буни эрталаб еганга не етсин! Шунинг учун азонлаб сизни йўқлаб келдим.

– Ҳизрсифат одамсиз-да. Кеча эслагандик, мана бугун ўз оёғингиз билан кириб келдингиз.

Менинг ҳам жуда анжир егим келиб кетди. Боз устига Деҳқон бува бу ажойиб мевани хўп келиштириб мақтарди:

– Биласизми, анжир барча мевалар ичида энг шифобахши экан. Айниқса, қуритилгани дўхтирлар берадиган ҳар қандай доридан ҳам фойдали, энг оғир ички касалликларга ҳам даволиги аниқланибди. Поясидан сизиб чиқадиган “суғи”нинг ўзида бир олам хосият бор экан. Тиш ўтмас қари молнинг чандир гўштира озгина томизиб юборилса, маза кириб ҳил-ҳил бўлиб кетармиш. Маҳмуджон шундай дейди...

Мен аста кўрпадан суғурилиб чиқдим-да, ҳовли тўрига кетдим.

Ювиниб қайтиб келсам, бобомнинг ўзи ёлғиз ўтирибди.

Мен Деҳқон бувага қуюқ салом бериб, бобом олдида у киши билан янада яқинроқ танишиб олмаганимга ачиндим.

...Дарвоқе, бугун якшанба. Умида келинойим уйда. Шунинг учун у кўчага чиққанда (қишлоқдан ойим келиб қолмаса!) ўзимни эркинроқ ҳис этаман.

Бобом эрталаб чой устида, саратон кирди, энди иссиқ заптига олади дегандилар. Айтганларидай кун терак бўйи кўтарилмаёқ атрофни тандирдай қиздира бошлади.

Бундай пайтда Тегирмонбошидек сўлим ер ҳеч қаерда топилмаса керак.

Бир тўн бола эрталабдан шу ердамиз. Тарзан бугун бизларни одатдагидан барвақтроқ бошлаб келган. Шовва суви шундай муздакки, дастлаб унга яқинлашишга одам сесканади. Кейин кўзни чирт юмиб, калла ташлашдан бошқа илож қолмайди. Шунда офтобда мисдай қизиб кетган вужудингиздан пов этиб буғ кўтарилгандай бўлади. Қийқириқ, шовқин-сурон авжга минади. Сал ўтмай яна ҳамма ёқ сув куйгандай жимжит бўлиб қолади: барчамиз тегирмон рўясидаги ялангликда куёшга тобланиб ётган бўламиз. Шуниси қизиқки, атроф ташландиқ, қаровсизга ўхшаб кўринса ҳам, вақти-вақти билан кимдир бу урни супуриб-сидириб қўяр, ҳузурини эса бизлар кўрардик.

Тушга яқин Тарзан қорнини силаб турди-да, тупроққа беланиб ётган жойидан мушукдай сапчиб туриб кетди. Ҳаммамиз бирон нарса чақиб олди шекилли, дея унга хавотирланиб қарадик. Бироқ Тарзан бизларни мазах қилгандай муғамбирона жилмайди ва кутилмаганда янгилик эълон қилди:

– “Зу” ўйнаймиз.. Ким ютқазса, уйдан егулик олиб келади ёки нима қилиб бўлса ҳам қорнимизни тўйғизади. Чунки қоринлар шилиниб кетяпти.

Жўрабошининг ўзи атрофини қалин ўт-ўлан қошлаб кетган тегирмонга кираверишдаги сўқмоқ бошида туриб ҳакамлик қиладиган бўлди. Биринчи бўлиб мен “зу”ладим. Кейин Миржалол “зу”лади. Умар сурнайдек овоз чиқарганича ҳаммадан ўтиб кетди.

Энг ортда қолган дум-думалоқ, миқгидан келгам Зуфар бўлди. У ўн беш-йигирма қадам чопмаёқ ели чиқиб кетган пуфакдай шалвиллаб тушди... Уни юзларига уриб аранг ўзига келтириб олдик. Сўнгра Тарзан жабрдийданинг кўнглини кўтарган бўлди:

– Ҳечқиси йўқ, “луччак”. Одам шундай қилиб пишийди! Ютқаздинг, нима ҳам дердик, уйга борасан-да! Бахтинга йўлда Мустафо амаки учраб қолса, яхшилаб ялинсанг эриб кетар, қоғозини кўрсатиб закончилик қилиб ўгирмас. Лекин

иссиқ булка нонни муздай сувга ботириб лўмбиллатиб ейиш ҳам бошқача бўлади!

Зуфар кетди. Аммо алламаҳалгача дараги бўлмади.

Биз егуликдан умидимизни узиб, кийимларимизни киймоқчи бўлиб тургандик, кутилмаганда йўл бошида қоп орқалаган Зуфарнинг қораси кўриниб қолди. Унинг кетидан Деҳқон бува келар, аҳёнда бува елкасидаги кетмон юзига тушиб, чақнаб кетаётган қуёш аксидан кўзларимиз қамашарди.

Хайрон бўлдик. Тегирмон бир пайтлар бувага қарашли бўлганлигини билардиг-у, аммо у кишини бу томонларга келишини энди кўришимиз.

Ҳузуримизга энг биринчи Оқтош етиб келди. Ҳар мақомга тушиб офтобга тобланиб ётган биз болаларни кўрди-ю, кулоқларини диккайтганича туриб қолди, сўнг тумшугини чўзиб “вов-вов”лади.

Нарироқдан буванинг овози эшитилди:

– Бас қил, Оқтош! Кўрмаяпсанми, ўзимизнинг танишлар-ку!

Биз дув этиб ўрнимиздан турдик. Деҳқон бувага салом бердик.

– Ваалайкум ассалом. Оббо азаматлар-ей, кутавериб роса қоринларинг очгандир! Мана ҳозир сизларни зўр бир таом билан меҳмон қилайликки, мазаси умрбод оғизларингда қолсин. Буни йилда бир-икки марта тўйиб есаларинг илиги тўла, бақувват йигит бўласанлар. — Деҳқон бува Зуфар елкасидан қошни олиб, яланглик четидаги қалин ўт-ўланлар орасида бор-йўқлигини билинмай кетган эски ўчоқ қаршисига қўйди. Кейин залварли кафтларини бир-бирига ишқаб олди-да, кетмон билан атрофни тозалашга тушиб кетди. Бизлар ҳам қараб турмадик. Ким ўт юлди, ким йиғилган хас-хашақларни нарироқдаги жарликка обориб ташлади.

Бирпасда қачонлардир сомонли лой билан бежирим қилиб сувалган ўчоқ кўзга ташланди-қолди. Унинг ичида эса... бўйра хивичига пахта ўраб ёқилган сон-саноқсиз шам-чиروқлар. Чала ёнганлари кўп. Айримлари тагигача куйган, қорайиб буралиб қолган.

Буванинг қошлари чимирилди:

– Қайси бетавфиқнинг қилган иши бу! – дея кетмон билан ўчоқ ичини тозалаб, хас-чўшларни бир четта улоқтириб ташлади.

Зуфар макка сўталарини ҳафсала билан тозалаб, бува бир четта ёзиб берган белбоғ устига териш билан овора эди.

Тарзан унинг холироқ қолганидан фойдаланиб қитмирлик билан гап отди:

– Бўш келма, профессор! Бир куни келиб, сўтанинг аҳамияти ҳақида китоб ёзасан! – Кейин қиқирлаб кулди-да, миқ этмаган Зуфарга яқинроқ келиб, зуғум қилгандай сўради: – Тўғриси айт, уйнинг қолиб макка пишгандир деб буванинг олдиларига борганга ўхшайсиз-а?

– Йўлда учратиб қолдим. Ўзлари шу томонга келаётган эканлар... Кейин мени боққа олиб кетдилар. Сўта қайирдик.

Тарзан бошини сарак-сарак қилиб бизларга ўтирилди:

– Девонанинг ишини худонинг ўзи ўнглайди деганлари шу бўлса керак!

Тегирмоининг қийшайиб қолган эшиги яна гийқиллаб овоз чиқарди. Ичкаридан бир кўлида чўлтоқ супурги кўтариб Дехқон бува чиқиб келди.

Ҳаш-паш дегунча яланглик супуриб-сидирилди. Сув сепилди. Атроф анча эпакага келиб қолди.

Ўчоққа гуриллатиб олов ёқиб юбордик.

Қўрга кўмиб пиширилаётган маккажўхорининг думбул доначалари “қарс-қарс” қилар, атрофни одам иштаҳасини қитиқловчи ёқимли ҳид тутиб кетганди.

Новнинг нишаб ёнбошида ўн чоғли киши ўтирса бўладиган супага ўхшаш текислик ер барра майсалар билан қопланиб ётарди. Ўша жойга қанорни ташлаб буванинг белбоғини дастурхон қилиб ёздик.

Бу ерга ўтириб олиб бундоқ қарасангиз, тегирмон чархпалагининг бақа тўнлар қоплаб олган арава гулчагидай ўқию атрофида омонат илиниб турган беш-олтита паррак кўринади. Нариги ёғи қоронғилик. Ўша томондан зах салқин шабала эпкини уфурар, саратоннинг жазирамасида бу жонга ҳузур эди.

Бува қўрга кўмиб пиширилган маккажўхориларга ишора қилиб, Тарзанга қараб деди:

– Қани энди, Дехқонча, буёғига ўзинг бош-қошсан. Мен боққа борай. – Сўнг ўзи Қичқириқ бўйлаб кетган сўқмоқдан йўлга тушди. Оқгош пилдираганича унга эргашиди.

Бува “Тарзан”ни Деҳқонча деб чақиринини шу купи билиб олдим...

Уёғини сўрасангиз, думбулхўрлик жуда аломат бўлди. Саккиз чоғли бола салкам ярим қоп маккажўхори сўғасини гажиб юборибмиз. Ўзи ҳам роса иштаҳа очар, ейишли бўлган экан. Думбул эмас, думбадай, еган сари егинг келаверади.

“Зиёфатбоши” Зуфарнинг нафси ёмонлиги бошига битган бало бўлди. Қорни дўмбирадай бўртиб, худди ёстиқ боғлаб олганга ўхшаб қолди.

Роса сувга пишдик. Бўлмади.

Инқиллатиб-синқиллатиб уйигача етаклаб келдик-да, дарвозадан ичкарига киритиб юбордик.

Тарзан жуда хавотирга тушиб қолди. Ўзи ундан хабар олиб турадиган бўлди, чунки яқин кўшниси!

Хайрият, эртаси хушxabар эшитдик: “Луччак”нинг хайвонот боғида фельдшер бўлиб ишловчи отаси кигизга ўраб думалатибди. Тарзан ҳам ёрдамлашворибди. Сурги ичираётганида қип-яланғоч Зуфарни қорнидам босиб, чакагидан ушлаб турибди.

Маҳалладан файз кетди. Бир ҳафта давомида Тарзансиз қолдик: аллақерда бошқа хотини билан яшовчи отаси уни олиб кетиб, аравасини берибди. Яқинда мактабинг очилади, дафтар-китобга оз-моз пул ишлаб олгин, дебди.

Тарзан бир неча кун давомида “шара-бара” сотибди, одамлардан шиппа йиғибди. Хуллас, дурустгина ишлабди. Айтишига қараганда, папка, ҳар хил китоблар, зўр костюм-шим олганмиш. Ҳали Тегирмонбошида сенларга халфана қилиб беришга ҳам қурбим етади деб турганди, кўчада сароби тортилиб, бир жуфт шалпанг қулоғию сурнайдай бурнининг ўзи қолган Зуфарнинг қораси кўринди.

У, ўша кунги “зу”да ютқазиб қўйганлиги, кейин нима еб, нима ичганлиги ҳақида уйдагиларга оғиз очмабди. Тарзан бу гапларни эшитгач, мамнуният билан Зуфарнинг елкасига қўл ташлади.

– Ўзинг хомроқ бўлсанг ҳам, ироданг пишпик! Яша, ўғил бола шундай бўлиши керак!

Мактаб қоровули Равшан ака бизларни олмазор боғ ёнбошидаги футбол ўйнайдиган майдончага йўлагмай қўйди. У сим каравотни ташқарига чиқариб олиб, эртдан-кечгача боғни кўриқлашга ўтганди.

Шундан кейин биз учун ўйин майдони Қичқирик бўйларидаги катта ажриқзор бўлиб қолди.

Ўша оқшом футбол ўйнардик. Мен дарвозабон эдим. Бирдан йўл ёқасида ўйинимизни шавқ-завқ билан кузатиб турган бувани кўриб қолдим. Бундай пайтда янгиликдан, энг аввало, “онабоши”ни хабардор қилиш керак. Йўқса, ўйин бузилиши ҳеч гап эмас. Чопиб бориб унга айтдим. Ўйин тўхтади. Бир зумда Деҳқон бува атрофини ўраб олдик.

У ҳаммамизни ариқ бўйидаги майсалар устига ўтказди. Ўзи ҳам қаршимизга чўккалади. Тол хивичларидан жўнгина қилиб тўқилган саватча ичидан қалин япалоқ барг олиб, устига беш-олтитадан анжир қўйди, барчамизга тарқатиб чиқди.

Шарбаги пўстига уриб кетган меваларни шошиб-пишиб ерканмиз, бирдан нигоҳим бувага тушди: у ҳар қачонгидек ярқиратиб ювилган катта кетмонининг йўғон дастасига суяниб олганича, биз болаларга гўдакларча беозор ҳайрат ва ҳавас билан қараб турар, кўзларида эса ёш милтилларди... Ғалати бўлиб кетдим. Лекин шу онларда бувадаги бу ҳолатни ҳеч ким сезмаслигини жуда-жуда хоҳлардим. Нимағалигини ўзим ҳам билмайман!

Хайрият, кўнглимдагидай бўлди: болалардан биронтаси, ҳатто ҳаммамиздан кўз-қулоқ Тарзан ҳам буни сезмади.

Анжирни еб бўлиб, тўс-тўполон қилиб яна ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб кетдик.

Гира-ширада уйга тарқалишимиздан олдин Тарзан барчамизни тўглаб шишпитгандай деди:

— Миямга зўр фикр келди. Лекин мазза қиламиз! Хоҳлаганлар роса бир соатдан кейин эшигимиз олдига келсин. Қолган гап сир, кейин айтаман!

Уйга қайтпман-у, Деҳқон буванинг бояги хомуш бизга тикилиб ўтириши, ғамгин қарашлари кўз олдимдан нари кетмасди.

Бобомга шуларни гапириб берганимда, у киши қаттиқ хаяжонга тушса керак, деб ўйлагандим, лекин ундай бўлмади. Анча вақт сукут сақлаб турди-да, паст овоз билан:

— Э, бевафо дунё, келиб-келиб ўз жафойингни шу бечорага раво кўрдинг-а! Қандай йигит эдики, кўзига ёш олибди деса, ҳеч ким ишонмасди, — деб қўйди.

Бола эканмиз, бобомнинг бу гапларига унча тушуниб етмаганмиз... Дақиқа ўтмай хаёлим чалғиб, Тарзанним бояги “сирли” гапларига кетиб қолди. “Албатта, қизиқ бир нарсани ўйлаб топган бу шумтака. Йўқса, фақат хоҳлаганлар келсин, демасди”.

Вақт бир соатдан ўтиб қолганди. Келинойим келтирган овқатдан ашил-ташил едим-да, тоғамнинг ҳай-ҳайига қарамай, кўчага чопдим.

Тарзан дарвоза олдида бўйнига арқон боеланган Оқтошни ушлаб турар, ёнида Миржалол билан гузарлик Боқи деган бола бор, эди холос. Тўртовлашиб Қичқирӣқ томон кетдик.

Мен Тарзан нима учун Деҳқон буванинг кучугини етаклаб олганини тушунолмасдим. Сўраганим билан барибир нима гаплигини айтақолмайди.

Тегирмонбоши қоронғи тушиши билан бунақа ваҳимали бўлади, деб ўйламагандим. Пастга отилаётган шовванинг суви пасту баланд бўлиб гувиллар, ерга қадар осилиб тушган дов-дарахт шохлари кечки шамолда тебраниб, инграгандай овоз чиқарар, қийшайиб қолган эски эшик гийқиллаб очилиб-ёпилар, ичкаридан аллақандай қўрқинчли махлуқлар чиқиб келаётгандай туюлар, хулас, буларнинг ҳаммаси бир-бирига қўшилиб, одам юрагида чексиз қўрқув уйғотарди.

Тарзанга қойил: бизни Оқтош билан бир четда қолдирди-да, ёлғиз ўзи тегирмон яланглигига қараб кетди. Аста юриб, атрофни кўздан кечира бошлади.

Бир пайт у қайтиб олдимизга келди, ҳаммамиз илҳақ бўлиб кутаётган “сир”ни очди:

— Кеча қўшнимиз Тўра “шеф”никига “Оқотин” келиб, ҳар пайшанба кечқурун Тегирмонбошига еттигадан шам ёқиб туришни айтибди. Гўё унинг тушига Деҳқон буванинг отаси Ражаб тегирмончи кирганмиш, оппоқ либосларга ўралиб келиб “ёлғиз ўғлим бошига тушган кулфат туфайли зурриётсиз ўтди. Энди унинг пешонасига ёзилган фарзанд шу бечоралар хонадонига ато қилсин, Тўравойнинг чироғини ёқсин” деганмиш!

— Вой-бўй, шунча гапни қаердан биласан? — дедим Тарзаннинг бундай билағонлигидан ҳайратга тушиб.

— Сенларни одам қилиш учун кўп нарсадан кўз-қулоқ бўлиб туриш керак! — дея менга кўлини бигиз қилиб ўқгалди, сўнг бир лаҳза сукут сақлаб, сўзида давом этди. —

Уёғини сўрасанг, қўшнимиз Нор буви билан ойим гурунглашиб ўтирганида эшитганман. Бундоқ кулоқ солсанг, “Шеф” ҳар куни ичиб келиб, бу бойликлар кимга қолади, туғасанми-йўқми деб хотинини ургани-ю, анаву магазинчи Шоди ака қиз туғибсан деб хотинига кун бермаётганигача гапиришади, дунёнинг гийбатини қилишади! Энди гапнинг индаллосини айтадиган бўлсам, бугун пайшанба — Тегирмонбошига шам ёқиладиган кун! Бунга йўл қўймаслигимиз керак! Чунки бу ер мазор ёки ҳеч қандай муқаддас жой эмас. Айтган инсу жинслари ўша “отин”нинг уйидан бери келмасин! Ҳозирча Оқтошни қоровулликка қолдириб ўзимиз боққа ўтиб келамиз. Анжирхўрликка! Аммо биронгларинг сирни очмайсан. Мен кучукни озгина айлангириб келай деб бувадан сўраб олганман!

Тарзан узун арқоннинг бир учини ўчоқ ёнбошидаги қари тол шоҳига боғларкан, ўзича ҳиринглаб кулди:

— Ўша шам ёқмоқчи бўлганлар келиб кўрсин-чи, ўтакаси ёрилиб ўлар! — у чўнтагини кавлаб яна бир “каромат” кўрсатди: тўртбурчак батареяга резинка билан боғланган лампochкани ёқди-да, олдиндан тайёрлаб келган шекилли: ўчоқ ичига ўрнатиб, тепасидан бир ҳовуч хазон ташлаб қўйди. Бу манзаранинг уч-тўрт қадам нарироқдан кўриниши ҳақиқатан ваҳимали эди.

Тарзаннинг ишбилармонлигига таҳсин ўқигандай:

— Қойил сенга, — деб қўйдик бараварига.

Кунчиқар томондан катта мис лагандай бўлиб ой кўтарила бошлади. Биз Тегирмонбошини тарк этиб, илонизи сўқмоқдан йўлга тушдик. Орадан шамол аралаш сувнинг бўғиқ гувиллаши билан Оқтошнинг гингшитан овози эшитилди.

Мен ажирхўрлик учун қаерга кетаётганимизни сезиб, озгина юрганимиздан сўнг, Тарзаннинг йўлини тўсдим:

— Буванинг боғигами! Эгаси йўқ жойда нима қиламиз. Эртага у кишининг ўзи билан борсак яхши эмасми? Кейин ўзинг ҳам эгасидан бесўроқ маккажўхори олган Зуфарни роса таъзирини бергандинг-ку.

— Вой-бў-ўй, ўроқда йўқ, машоқда йўқ боғнинг хўжайини ҳам чиқиб қолди-ку! Оббо қишлоқи-ей! — Тарзан кетаётган жойида таққа тўхтади. Қоронғида яхши кўринмасида, унинг япалоқ юзлари тиришиб, уккиникидай кўзлари

менга қандай ғазаб билан тикилаётганини сезиб турардим. Шундоғам пакана гавдаси худди устига оғир юк қўйилган пружинадай қисқариб, белимга тушиб қолди.

Бўйнинг узунлиги ҳам савлат, ҳам шижоат. Дарозроқ бўлсанг, тилинг ҳам бурро.

— Нима деб ҳақорат қилипсан йилпишговоқ! Бизни ўғирликка ўргатмоқчимисан, — дедим бўш келмай, унга тақтид қилиб, қўлларимни белимга тираб.

Худди шу пайт кулоқ-чаккамга тош урилгандай бир зарб тушиб қолса бўладими. Йўл четидаги қўлоблатиб сув қўйилган бедазорга учиб кетдим. Бугун борлиқни тутиб кетган бақаларнинг “сайраши” тиниб қолди.

Анчадан кейин ўзимни ўнглаб, кийимларимни тузатган бўлдим.

Дўппим қаёққадир учиб кетган. Ҳаммаёғим шалаббо. Ўнг тирсагим шилинган шекилли, жизиллаб ачишарди.

— Ўғирликка бошлаб кетаётган эмишман! — Тарзан хезланиб яна менга яқинлашиб келаётганди, Миржалол йўлини тўсди:

— Қўйсанг-чи, бўлди энди.

Боқи бедазорни пайпаслаб дўппимни топиб, икки-уч бор кафтига урди, бошимга кийдирди.

Кутилмаганда Тарзан сал юмшагандай менга буйруқнамо гап қотди:

— Қани олдинда юр, сенларни қаёққа бошлаб кетаётганлигимни бориб биласан.

Индамай йўлга тушдим. Бу унга тан берганим эди.

Бора-боргунча миқ этмай кетдик.

Бир пайт қаршимизда тўсатдан ердан чиқдим, кўкдан тушдим, катта иморат пайдо бўлди.

— Ана, буванинг боғи ёнига “дом” қурилиб, одамлар кўчиб кела бошлаган. Эртага улардан анжир қолармиди! — Тарзан сон-саноқсиз деразаларидан нур ёғилиб турган баланд бинога ишора қилиб, сўзида давом этди. — Сенларни бир анжирга тўйдирай-да, шу баҳонада боғдан ҳам хабар олиб қўййлик, деб ўйлагандим. Манави бўлса... майли, кечирдим.

— Сенам кечира қол энди, — Миржалол менга яқинроқ келди.

— Ўғил болачасига яраш-яраш қиламиз! — Боқи Тарзан иккимизнинг қўлимиздан тутди...

Қичқириқ устидаги осма кўприқдан ўтиб, пастликда катта майдонни эгаллаб ётган боғ ичига шўнғидик.

— Мана бу ерни мевазор дейди. Олма, нокми, шафтоли, узумми, ҳаммасидан топилади. Хў, ўртада анжирзор. Боғ атрофига гир айлантириб ёнғоқ экилган! — Тарзан бизни боғ оралаб кетган ёлғизоёқ йўлдан бошларкан тушунтириш берар, ўзини бу ернинг ҳақиқий хўжайинидай қилиб кўрсатиш учунми, атайин томоқ қириб “ўху-ўху” лаб қўярди.

Бир чети Қичқириқнинг нишаб қирғоқларига тутшиб кетган мевазор узра рўпарадаги янги иморатдан чиरोқ шуълалари ёғилар, шунинг учун йўлак бўйини қоплаб ётган нок шохларидаги йирик мевалар баралла кўзга ташланиб турарди.

— Мана, етиб ҳам келдик! — Тарзан кичкинагина шийпонча қаршисида тўхтади. Сўнгра лойсувоқли супа четига ўраб қўйилган шолчани ёзиб юбориб, мезбонларга хос тавозе билан, — ўтирларинг, — деб қўйди.

Супанинг нарироғида худди Тегирмонбошида кўрганимиздек катта-кичик иккита ўчоқ. Уларнинг бирида қопқоғи ёпиқ қозонча, иккинчисида қора қумғон.

Ихчам айвончага ўхшатиб қурилган олди очиқ шийпон тўридаги ёғоч қозиқда узун чопон осилди.

Боғ устига ёпирилай деб турган баланд иморатнинг деразаларидан эшитилаётган музыка аралаш ғала-ғовурни ҳисобга олмаганда бу ер сукутга чўмган яшиллик оламига ўхшаб кўринади.

Бир пайт дарахтлар оралаб боғ ичига шўнғиб кетган Тарзан жиғибийрони чиқиб келиб қолди. Кўлидаги бир даста анжир шохларини тап этиб олдимизга ташлади:

— Мана сенларга анжирнинг аҳволи! Бир лаънати анжирзорни пайҳон қилиб, новдаларини синдириб, мевасини терибди. Равшан ака милтиқ кўтариб бекор қоровуллик қилмас экан! Эҳ, шундай бўлишини билгандай кеча бувага қолганларини ҳам териб қўяйлик десам, увол бўлади, сал шира боғласин дегандилар, — Тарзан худди ҳозирнинг ўзида бу номаъкулчиликни қилган кимсани топиб олмоқчидай, кўп қаватли иморатга бошдан-оёқ қараб чиқди, сўнг ўзича гудурлади. — Агар қўлимда милтиқ бўлгандами, ўзим билардим!

Миржалол дик этиб, супадан пастга тушди:

– Ҳой, сал ўзингни бос! Одамдан азиз бўптими? Анжир емасак емабмиз!

– Гап унда эмас. Меваси билан ўзини, бола-чақасини боқиб турган дарахтни кесган одамдан яхшилик чиқмайди, улар нонқўр бўлади, деганлар Дехқон бувам.

– Балки бу шохларни синдирган анови қўшни маҳалла болалари бўлса-чи! – Чўккалаб ўтирган жойида гап ташлади Боқи.

– Ота-онаси келиб, ажратиб олмагунча роса савалаб, адабини бериш керак!

Миржалол Тарзаннинг елкасига кафти билан бир туртиб, унинг гапига қўшилган бўлди:

– Ҳа, бу деганинг тўғри. Милтиқ билан эмас, хивич билан! Энди, оғайни, анжир бизга насиб қилмаган экан, боғдан ҳам хабар олдик. Кетамиз. Оқтош бечора фингиб ётгандир.

Тарзан майли дегандай бош қимирлатди...

Вақт алламаҳал бўлганда Тегирмонбошига келиб, яна бир кутилмаган ҳодисанинг устидан чиқдик. Оқтош арқонга чирмашиб, гужанак бўлганича ётар, у худди одамга ўхшаб оғир-оғир инқиллаб овоз чиқарарди.

Тарзан нима бўлганига ақли етмай, итни бошидаш силаб турғизмоқчи бўлувди, бирдан сесканиб қўлини тортиб олди:

– Боқи, гугуртни чақ!

Тарзан панжаларининг қип-қизил қонга беланганини кўриб инграб юборди:

– Оқтош, сени ким урди, ким бу аҳволга солди? Энди Дехқон бувамга нима дейман.

Худди шу пайт нарироқдаги нақ белга урадиган ўт-ўланлар орасида шарпалар ғимирлади. Миржалол қўлидаги таёқни куч билан ўша томонга улоқтирганди, вангиллаган овоз эшитилди, сўнгра шоввининг юқори томонига қараб бир тўда ит чошиб кетди.

– Оқтошни дайди итлар талабди. Роса олишган-у, дош беролмаган!

Боқининг салмоқланиб айтган бу гапида жон бор эди.

Ўша кеча маҳаллага Оқтошсиз қайтдик.

Эртасига эрталаб ойим билан отам келиб, дала ҳавоси дардга шифо, деб бобомни қишлоқдаги ҳовлимизга олиб кетишди.

Ростданам бобом шифо топди шекилли, у киши икки ҳафта давомида бирон марта “осколька”дан нолиб гап очмади. Ҳатто ҳассага таяниб ҳовлини бир айланиб чиққач, “одам қаторига қўшилиб қолдим шекилли, пешонада бўлса, яна бир-икки йил яшасам керак”, деб кўйди.

Шанба кунини эди. Кетиш учун онамдан “руҳсат” олдик. У нонушта пайти дастурхон устида ўзича уддабурунлик билан гап уқдирган бўлди:

— Отажоним-ей, анча дуруст бўп қолдингиз. Энди йўқ демай, бу томонларга ҳам тез-тез чиқиб туринг. Бу ерам ўз уйингиз! Дунёнинг ташвиши ҳеч қачон тутаган эмас, ҳар нарсага куюниб, сиқилаверманг. Ўз вақтида хўп куйиб-пишпансиз, етар!

Ёш боладек бошини эгиб ўтирган бобом, унга ер тагидан бир қараб олди-да, қани омин, дея фотиҳага қўл очди.

Кун исиб кетмасидан отамнинг эски “Москвич”ида шаҳар ҳовлига қайтиб келдик.

Келинойим билан қишлоқдан олиб келган сабзи-пиёзларни қазноққа ташигунимизча бобомнинг авзойи бузилиб қолганини кўрдим. Худди онам айтган “дунё ташвиши” унинг бошига тушгандай эди. Одатдагидек баланд ёстиққа ёнбошлаб олган тоғамга жиғибийрони чиқиб гап уқдирарди:

— Биласан, бир парча ҳовлисида кун бўйи қамалиб ўтиролмайди... Ўзини меҳнат билан овутиб юарди. Кошки идорама-идора эшик қоқиб, палончиман деб кўкрагига урадиган одамлар тоифасидан бўлса! Менинг аҳволим бу. Маҳалла қаёққа қараяпти! Жалилвой-чи?

— Дада, ҳаммасини айтдик. Жалил ака бормаган идора қолмади. Генпланнинг бошлиғи билан ҳам учрашдик. У ер заводга қарашли. Лойиҳа учун буюртмани ҳам завод берган, ўшалар хал қилади, дейди. Завод директори эса, генплан тасдиқлаган нарсани ўзгартиришга ҳаққимиз йўқ деб айтади. Қаерга борсак, “Анави давлат еридан фойдаланиб келаётган чолми!” деб айтишади. Қонундан келишади. Қонун шундай бир нарса эканки...

— Ўша қонунчилар ҳозирги боғ ўрни бир пайтлар селхона бўлиб ётган жарлик эканлигини билишмаса керак-да! Дехқонбой у ерни текислағунча жонини жабборга бериб юборганди-ку! Агар у ўз манфаатини кўзлаб, шу ишларни

қилганида эди, дарахтлар ҳосилга кирар-кирмас боғ атрофини сим тўр билан чирмаб ташлаган, анаву Равшан чўгирдай қўлига милтиқ олволган бўларди. Унга нима ҳам керак, нафақа олса, ёлғиз бир жон бўлса! Нега энди ўша цехни сал нарироққа қуриш мумкин эмас экан?!

— Мумкин. Қичқариқнинг бу бетида ҳам, этагида ҳам анча бўш ерлар бор. Менимча, завод лойиҳани ўзгартиришдан манфаатдор эмас.

— Демак, катта боғни пайҳон этилишидан манфаатдор.

— У ерда боғ борлиги ҳеч қайси ҳужжатда қайд этилмаган. Планда яйдоқ саноат қурилиш зонаси деб кўрсатилган. Шунинг учун ҳам Раҳимов ҳақ бўлиб чиқяпти.

— Жалилнинг ўғли прораб ошнанг Турсунбой қизиқ бир гап айтиб берганди. Яқинда булғорлар шахримизга мактаб қуриб беришмоқчи бўлган экан, лойиҳа бўйича уч туп мевали ниҳолни кесишга тўғри келиб қолибди. Шунда барака топкур ўша қурувчилар лойиҳани ўзгартиришни илтимос қилишибди. Бу дарахт ҳисобда йўқ эди, дейдиганлар топилмабди. Лойиҳа, ўзгартирилибди... Нега энди ҳозир яшнаб турган бутун бир боғни сақлаб қолиш мумкин эмас?!

— Дада, биласиз, Раҳимов обрўли одам. Катталарнинг назарига тушган раҳбар. Уни шаҳарда ҳамма билади. Айтгани айтган, дегани деган. Сопол буюмларнинг бозори чаққон эмиш. Ҳар икки гапининг бирида миллионлаб фойдадан гапирди. Бу сўзлар кимга ёқмайди дейсиз. Кеча бувани райисполкомдаги Каримова ҳузурига чақиртирибди. Арзимас дарахтларингизни деб оммани бизга — яъни Совет ҳукуматига қарши кўзгатиб қўйибсиз, бу қилмишиингиз учун ҳали жавоб берасиз, боғингизга кимларни таклиф этиб, зиёфатлар уюштираётганингиздан ҳам хабаримиз бор, дебди. Хонада унинг сўзларини тасдиқлаб директор Раҳимов билан яна бир милиционер йигит ўтирганмиш. Деҳқон бува Каримовага “қизим”, деб мурожаат қилган экан, мен сизга қиз эмас, ҳукумат раҳбариман, исм-фамилиямни айтиб чақиринг, дебди.

Бобомнинг пиёла тутган қўллари титраб кетди:

— Ўз мавқеини пеш қилиб, пўписа урадиган ундай раҳбарларга гап уқдириш қийин. Худо кўрсатмасин, ўшанақалар каттароқ ишга ўтириб қолса борми, уёғини кўраверасан!

— Кунни кеча денг, ўша ердаги янги иморатга кўчиб келганлардан айримлари бувани боққа киритмабди. Ҳар бир дарахт учун давлатдан пул олгансиз, бу ер энди бизга қарайди, даъвойингиз бўлса райисполкомга мурожаат қилинг, дейишганмиш. Мактабдан келатуриб олдиларига киргандим, кайфиятлари йўқроқ!

— Ишдан қайтишнингда уйига киргин-да, ўзинг бошлаб кел. Керак бўлса, уни етаклаб райисполкомдан каттароқ жойга чиқаман.

Шу пайт негадир ғарибгина ўз ҳовлисида мунгайиб ўтирган бува кўз олдидида гавдаланди. Унинг олдига чошиб бориб хабар олгим, кўнглини кўтаргим келди. Бироқ буванинг уйини аниқ билмасдим. Яхшиси, Тарзан билан бирга борганимиз маъқул. Айтганча, Тарзанинг бу воқсалардан хабари бормикан! Ўзини ҳам анчадан кўрганим йўқ. Ҳозир уни топишим керак.

Шу хаёллар билан ўрнимдан турдим-у, апил-тапил ювиндим. Кўчага чиқиб, Тарзанларнинг ҳовлиси томон чошиб кетдим.

Аксига олгандай уйида йўқ экан. Мактабда фаррош бўлиб ишловчи қорача, юм-юмалоқ онаси “ошнанг икки кун бўлди, бадар кетган, Равшан амакига ўхшаб, буванинг боғида қоровуллик қиляпти”, деди.

Бир томондан Тарзан яхши ўйлабди. Хоҳлаган одам кириб пайҳон қилавергандан кейин боғнинг боғлиги қолармиди!

Тўхта, ундай бўлса нега бувани ўз боғига киритишмабди!..

Ҳар ҳолда аввал Тарзан билан учрашишим керак. Йўлни Қичқириқ томон олиб борувчи сўқмоққа қараб солдим.

Шанба кунни бўлганлиги учунми, баланд иморат олди одамлар билан гавжум эди. Боғ этагидан моторнинг бир маромда тариллаб турган овози эшитиларди.

Иккита заранг хода ҳамда шох-шаббалардан иборат таниш кўприқдан ўтиб боғ оралаб озгина юришим билан кутилмаган манзара устидан чиқдим: хандақ орқасида ковшини кучоққа келиб қолган ёнғоққа тираб бульдозер турибди. Унинг ёнбошида кўпорилган беш-олти туп ўрик ва сертомир илдиэлари қорайиб чиқиб қолган анжир туллари ётибди.

Миқтигина ялангбош одам зўр бериб Деҳқон бувага нималарнидир тушунтирмоқда.

Сал нарироқда юзлари худди грим суртилган артистларникидек қип-қизил, бароққош, ўртабўй киши қўлларини орқасига чалиштириб олганча, безовталиқ билан уёққа икки қадам қўяди, буёққа икки қадам.

Боғ тўридаги бульдозер қаршисида бежирим кийинган бўлса ҳам қилгириқлигидан либоси ўзига унча ярашмай шалвираброқ турган шляпали бир йигит қўзга ташланар, у семизгина папкани қўлтиқлаганича ҳайкалдай қимир этмасдан турарди.

Яна сал наридаги майдончада қиялатиб қўйилган, иккита оқ енгил машина турибди. Шу одамларга қарашли бўлса керак.

Бир пайт бароққош киши юришдан тўхтаб, Деҳқон бувани биринчи бор кўраётгандай унинг оёғидаги эскигина калишидан тортиб тердан унниқиб кетган яктаги, бошидаги одмигина дўшисигача бир сидра қараб чиқди. Кейин ялангбош кишидан сўради:

– Ўртоқ Раҳимов! Бу одам қаердан келиб қолган? Маҳаллага нима алоқаси бор? Асли шаҳарликми?

Директор бирон калима айтиб улгурмай, Деҳқон буванинг ўзи бароққошга сўз қотди:

– Мен сизни таний олмаяпман. Кўринишингиздан жуда бообрў одамга ўхшайсиз!

– Ҳа, бу киши ўртоқ Толмасов. Министрликдан! – деди Раҳимов шоша-пиша. Кейин қўшиб қўйди: – Маҳалла номидан редакцияга ёзган шикоятингиз юзасидан...

– Аввало, мен ҳеч қаерга шикоят ёзган эмасман.

– Нега ўзингизни гўлликка соласиз? Мен ёздирганман дейверингда! – Раҳимов масхараомуз жилмайди, овозини баландлатиб қўшиб қўйди. – Лекин ким ёзган бўлса ҳам бу ерлар заводники, яъни давлатники! Давлат ери дахлсиздир.

Деҳқон бува бўш келмади:

– Майли, шундай бўлсин! Лекин мен бу ҳурматли раҳбарнинг гапига ҳайрон бўлиб турибман. Саволни бошқаларга учирма қилиб ўтирмай, ўзимга бераверса бўларди-ку. Айтинг бошлиғингизга, шаҳарликман. Нима демоқчи?!

Толмасов бирдан чимирилди:

– Жуда сиёсатдон экансиз-ку, бобой! – дея бувага зуғум билан қаради. Бироқ “бобой” юзидаги бепарволик, ҳатто

менсимаслик аломатини кўргач, хийла паст тушишга мажбур бўлди.

– Отахон, мени тўғри тушунинг. Айтилган гапни тескари талқин қилманг! Мен мана шу жойнинг – давлат ерининг қонуний эгаси – ўртоқ Раҳимовдан, сизнинг бу ерга, – Толмасов қонларини чимириб, кўрсат-кич бармоғини бигиз қилиб, боғ томон силтади, – қачон келганингизни сўраяшман. Тўғрими?

– Ҳа, ҳа, худди шундай дедингиз! – Раҳимов мулойимгина қилиб бошлиғининг гапини маъқуллади. Кейин кўзларини олайтирганича Деҳқон бувага ўтирилди. – Шундай деяпгилар, билиб қўйинг!

– Иккинчидан, – дея давом этди Толмасов бувага яқинроқ келиб. Давлат ерини мусодара қилиб, ўзлаштириб олишга нима ҳаққингиз бор? Бу жиноят! Яна раҳбарларни обрўсизлантириш мақсадида улар устидан бошқаларга шикоят ёздирганингиз ортиқча.

– Тўғри! – деди Раҳимов унинг гапларини маъқуллаб.

Толмасов энди ўзининг баланд келаётганини сезди-да, кўзларини қисиброқ, овозини пастлатиб, гапга якун ясамоқчи бўлди:

– Жуда пиҳи қайрилган одам экансиз. Ўртоқ Раҳимов айтганида ишонмагандим. Нега, янги бинолар, янги объектлар қурилишга, халқ фаровонлигига тўсқинлик қиласиз? Нега, ўз манфаатингизни халқ манфаатидан юқори қўясиз?!

Бува ёқасини ушлаб:

– Ё тавба! – деб юборганди, бароққош шитоб билан чолга ўтирилди, жеркиброқ деди:

– Тавбангизни уйингизда қилинг!

Деҳқон бува негадир бу гапга унча эътибор бермади. Қўлларини кўкрагига босганича директорга рўбарў келди:

– Наҳотки, шу яшнаб турган боғни пайҳон қилишга кўзингиз қияди, ахир ҳамманинг ризқ-рўзи-ку. Уволи тугмайдим, Раҳимов!

Директорнинг баттар фиғони чиқди:

– Мунча кўп гапирдингиз! Уйингизда тинчгина оёқни узатиб ётсангиз бўларди, тинмаган чол! Уволи тугмайди.

Толмасов энсаси қотгандай яна Деҳқон бувага яқинроқ келди:

– Менга қаранг, бобой, ақлингиз жойидами! Гапни жуда кўпайтириб юбордингиз-да! Анави хандақда ётган бола сизникими?

Деҳқон бува бир оз сукутдан сўнг “ҳа, шундай” дегандек бош қимирлатиб қўйди.

– Нечта болангиз бор?

Бува сесканиб кетди. Раҳимов хунуккина тиржайиб, юзини бир четга бурди. Бува бундай оғир терговни кутмаган чоғи, бир лаҳзада бўйин томирлари бўртиб, кўзлари катта-катта очилди. Сўнг оғир хўрсиниб:

– Жуда кўп, ўртоқ Толмасов, – деди.

– Болани кўпайтиравериш мумкин, ҳа, мумкин! Лекин тарбиясига ҳам жавобгарсиз. Яхшиси, унинг қўлидаги қуролни олинг! Йўқса, ота-бола қамалиб кетасиз!

Деҳқон бува юракларингга балли-ей, дегандай Толмасовга бир қараб қўйди:

– Хотиржам бўлинг, унинг қўлидаги қурол эмас, шунчаки эски милтиқнинг қўндоғига водопровод трубасидан ўрнатиб олган. Кечаси шу ерни қўриқлаб чиқибди.

– Ундай бўлса, ўртоқ Раҳимов, демак, масала ҳал бўлди. Чақиринг анави редакция вакилини. Нега трактор тўхтаб турибди, айтинг, юргизсин.

Директор қорнини, силкитганича ўзига ярашмаган эпчиллик билан нарига чошиб борди. Тракторчига нималардир деди.

Бува кетмонини қўлига олиб, хандақ томонга қараб қичқирди:

– Қайдасан, болам, қани юр, кетамиз!

– Йўқ, бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, ҳайдаса ҳам кетмайман! – бу бўғиқ овоз Тарзанники эди. Унинг болаларча ноҳос йўғон, дўриллаган товуши бульдозер қаршисидаги юмалатиб қўйилган дарахтларнинг шох-шаббаси орасидан эшитилар, Тарзан худди бирон нарсани пойлаётгандай, хандақ ичига яшириниб олганди.

Трактор бир наъра тортди-да, олдинга сапчиб, шохлари шиғил ҳосилга бурканиб ётган ёнғоқ дарахтини қўпора бошлади. Худди шу пайт пастдан муштгай тошми, кесакми учиб чиқиб, бульдозернинг олди ойнасини чилпарчин қилди.

Раҳимов бувани бурдалаб ташлағудай бўлиб, унинг олдига чошиб келди:

— Бу безорилик учун жавоб берасиз ҳали! — кейин нарироқда қаққайиб турган шляпали кишига жазаваси туғиб гапира бошлади: — Ҳой, мухбир ука — ўртоқ Намозов! Қаёққа қараяпсиз? Манави шикоятвознинг башарасига қаранг, яхши таниб олинг. Ҳали пилатон ёзасиз, пилатон! Ёзмасангиз сиздан хафа бўламиз!

Мухбир ҳушёр торғиб ёнидан блокнотини олмоқчи бўлганди, бир кесак келиб унинг елкасига тегди-ю, бошидаги шляпаси учиб кетди. Шунда у ингичка овозда:

— Ий-й! — деб орқасига мункиб кетгандай бўлди. Қўлидаги папкаси оғирроқ акан чоғи, шитоб билан ерга тушиб, нималарнингдир синган овози эшитилди. Шунда мухбир иш расво бўлди дегандай, муштдеккина тепакал бошини сарак-сарак қилиб, ерга энганди, папка ичидаги сопол бўлақларини ерга тўкди. Бунгача кесакпаррондан Толмасов ҳам, Раҳимов ҳам безовталаниб ўзларини паналашга тушиб қолишганди.

Раҳимов баттар жазаваси туғиб:.

— Телефон борми бу атрофда, телефон! — дерди.

Биқинидан яна бир зарба еган мухбир:

— Милиция чақиринглар, милиция! — дея бўкириб бошига чарм папкасини туғиб, дарахтлар ичига шўнғиб кетди.

Девдай бақувват тракторчи кабинадан сакраб ерга тушди. Олма шохларига қўйилган йўғон тирговичлардан бирини юлиб олди, дув тўкилган меваларни босиб-янчиб, ҳандақ тепасига келди:

— Ташла қўлингдагини, ҳароми, ҳозир абжағингни чиқараман, — деди ва пастга сакради. Зум ўтмай, мушукдай экан, милтиққа жон-жаҳди билан ёпишиб олган Тарзанни юқорига судраб чиқди. Тупроққа белаб, биқинига икки-уч бор тепди.

— Ҳой болам, — дея тракторчи томон чоғти Деҳқон бува жонҳолатда, худди ҳозирнинг ўзида рўй берадиган бирон кор-қолга балогардон бўладигандай. — Ўлдириб қўясан-ку! Боланг тенги-я!

— Бола эмас, бало экан. Менинг ўғлим бўлганда алақачон калласини узиб ташлардим. Қаранг, яп-янги тракторни нима қилди?! Яна бу зумрашангиз кимларга тош отяпти, биласизми ўзи?

Деҳқон бува босиқлик билан:

– Биламан, – деди. – Лекин сен бир нарсани билмас экансан! Бу боланинг озми-кўими шу ерга меҳнати сингган. Сен уни оёқости қияпсан. Шунинг учун ўзини тутиб туролмади, қизикқонлик қилди. Холисанлилю айт-чи, умринг бино бўлиб, ўзинг бирон туп дарахт ўтқазганмисан, унинг мевасидан одамларни баҳраманд қилганмисан? Шу саволни анави бошлиқларингга ҳам айтиб кўр-чи!

– Ҳой қария, – бутун вужуди тердан бўғриқиб кетган Раҳимов кўнгли озиб бораётган одамдай пойма-пой қадам ташлаб Деҳқон бувага яқинроқ келди, – бўлди энди, шармандага шаҳар кенг деб ҳалеб ҳаддингиздан ошаверманг! Индамаса, жуда бошга чиқиб оляпсиз! Қурилиш худди мана шу боғ устига қурилади, вассалом! Мен атайин проектни шу ерга туздирганман. Чайлангизда ўтириб, меҳмонингиз бўлиб, боғингизни планировка қилишганда ҳам билмаган экансиз, энди билиб қўйинг!

– Раҳимов! – бува асабийлашиб, бақириб юборди. – Ноинсоф! Илоё сени мана шу боғларнинг уволи тутсин! Агар шундай бўлмаса, гўримда тик тураман! Қани юр, болам, энди бу ерда бизнинг қиладиган ишимиз йўқ! – Чол Тарзанга ўтирилиб қўлидан тутмоқчи бўлганди, у ўкириб мен бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, дея силганиб ўзини четга олди.

Бува унинг устига бостириб кела бошлади:

– Юр, деяпман сенга!

– Кетмайман! – Тарзан ўжарлик билан косовдай қоп-қора чайир билақларини Деҳқон буванинг узун, бақувват бармоқлари орасидан бўшатиб олмоқчи бўлганди, кутилмаганда, юзига тарсаки тушди. Кейин... Деҳқон бува кўлларини муаллақ тутганича, нима қилиб қўйдим дегандай Тарзанга ачиниш билан бир лаҳза қараб қолди. Сўнг, индамай орқасига қайтди.

Тарзан итоаткорона унга эргашди...

Улар қийшайиб, ташландиқ ҳолга келиб қолган чайлашийпон ёнидан ўтиб, Қичқириқ томон кўтарилиб кетдилар.

Янги қурилган баланд иморат рўясидаги майдонда томошагўйлик қилиб турганларнинг пичинг аралаш айтган узук-юлуқ гаплари кулоққа чалина бошлади.

– Ай-яй-я! Бобойга қийин бўлди!

– Анчагина даромаддан қолди.

– Мол аччиғи – жон аччиғи деганлари шу-да!

Шу дақиқаларда пиқ-пиқ йиғлаб кетаётган Тарзанга эргашиб борарканман, унга жуда ачиниб кетдим. Қадамимни тезлатиб олдиға яқинроқ келдим-у, нима деб юпатишни билмадим.

... Қичқириқ дўнглигидаги даҳана бўйига чиққанзимизда, учовимиз тўхтаб боққа кўз ташладик.

Мевазор этагидан чанг-тўзон кўтарилар, одамларнинг гала-ғовури тракторнинг наъра тортиб тариллаши билан айқаш-уйқаш бўлиб эшитилиб турарди.

Шу пайт бизни ҳайрон қолдириб, Дехқон буванинг юзларида хогиржамлик, ҳатто беғубор табассум акс этгандай бўлди, Тарзан икковимизни елкамизга қўлини қўйди:

— Чамамда ҳаммасини бузишмасе керак. Барибир биздан бир парча бўлса ҳам боғ қолади-ку!...

Шу куни бува тарки одат қилиб, биринчи марта маҳалла кўчасидан анча барвақт уйига қайтди.

Бир ҳафтадан кейин газетада “Фаровонлик йўлида” деган мақола босилиб чиқди. Унда сопол буюмлари заводи директори Раҳимовнинг корхона коллективи ўз маҳсулотини бир ярим маротаба кўпайтириш йўлида зўр уюшқоқлик билан ҳаракат қилаётганлиги, хом-ашёга дастлабки ишлов беришга мўлжалланган янги цех қурилиши бошлаб юборилганлиги тўғрисида гаплари бор эди.

Мақола сўнггида Қичқириқ маҳалла комитети “раҳбарлиги бошлиқ айрим тор тушунчали” кишиларнинг хатти-ҳаракатлари ҳам тилга олиб ўтилганди.

Газетанинг қарийб ярим бетини эгаллаган мақолани ҳижжалаб ўқиб берарканман, бобом охиригача индамай эшитди. Кейин бирдан “Ёлғон! Бу галамислик ўша Раҳимовнинг ўзидан чиққан”, деди.

Шундан кейин бу мақола хусусида ҳеч қандай гап-сўз бўлмади. Кечқурун ишдан қайтган тоғам ҳам, келинойим ҳам индашмади.

Фақат эртасига эрталаб, ҳовлига жилмайиб, қўлтиғига бир даста газета қистириб олган Жалил ака кириб келди. Бобом унга кўзи тушиши билан:

— Ҳа, раис! Хурсанд кўринасиз? Танқид ёққан шекилли, — деб қўйди.

— Ие, оқсоқол, қизиқ экансиз-ку, номимиз газетга тушади-ю, хурсанд бўлмайликми!

— Агар шунга суюнаётган бўлсангиз хато қиласиз, менимча, номингиз тушмаган. Фақат маҳалла комитети абзоларига шама қилиб, тош отилган.

— Йўқ. Гапингизга қараганда, сиз ҳаётдан орқада қолиб кетибсиз. Маҳаллий матбуотни қўятуринг, — Жалил ака одатдагидай каравот четига омонатгина ўтирди-да, омин тинчлик-омонлик бўлсин, дея юзига фотиҳа тортди. Сўнг газеталардан бирини ёзиб, бобомга рўпара қилди:

— Сиз мана бунда ёзилганини ўқингу, мазмунини чақинг! Сарлавҳаси “Боғбон”. Унда жилмайиб турган қария ўзимизиинг Деҳқонбой бўлади. Рассом ҳам ўзимиздан: маҳаллий! — Жалил ака газетани хонтахта устига қўйди-да, ўрнидан турди. — Мен энди Деҳқонбойнинг олдига борай. Мазаси йўқ эмиш! Оламга “Боғбон” деган донғинг кетди, ётавермай тур энди, ўзингни кўрсат дейман!

Ўша куни Миржалолнинг номи ҳам маҳаллада доврўт бўлди. Гўё ҳамма унга қараб: Деҳқон буванинг суратини чизган машҳур рассом мана шу бўлади, деяётгандай эди.

Бироқ оқшомга яқин тарқалган совуқ хабардан бутун маҳалла бир қалқиб кетгандай бўлди.

— Миржалол, — дедим кечкурун унинг олдига чиқиб, — бизникига юр, тоғам Деҳқон буваникига кетди. Умида келинойим йўқ. Ўзим кўрқиб кетяпман. Айвонда бирга ётамыз, — дегандим, у дарров рози бўла қолди.

Битта кўрпага ўралиб олиб, алламаҳалпача гурунглашиб ётдик. Мен Деҳқон буванинг ўша кунги аҳволини, даҳана бўйига чиққач, кетмонини ерга қўйгани, Тарзан икки-мизнинг елкамизга қўлларини ташлаб ўз боғи билан хайрлашганини бирма-бир айтиб бергандим, Миржалол таъсирланиб кетди шекилли, кўрпани устидан отиб, ўтириб олди ва оҳиста “Мен албатта у кишининг суратини яна чизаман”, деб қўйди.

Эртасига маҳалланинг одатдаги ҳаёти бошланди: атрофдан қушларнинг чуғур-чуғури эшитилар, кимнингдир ҳовлиси этагидан зағизфоннинг овози қулоққа чалиниб қолар, ола ҳаққа димоғдорлик билан “қа-қа”лаб кўча томонга шох эгган қари нокнинг мевасини ҳар чўқиганда атрофга шубҳали аланлар, ҳосили олтиндай сарғайиб турган беҳи новдаларидан гув этиб чумчуқ галалари учар, аҳён-аҳёнда мактаб қоровули Равнин аканинг “ҳайю-ҳайт, ҳайю-ҳайт”

деган бўғиқ овоз эшитилиб қоларди. Бутун дам олиш кунни бўлганлиги учунми, кўчада одам сийрак, кечаси билан тўкилиб чиққан зарғалдоқ шафтолилар у ер-бу ерда кўзга ташланар, уларни авайлаб териб йўл-йўлакай еб кетадиган ҳафсалали йўловчилар ҳали ҳовлисидан ташқарига чиққанича йўқ эди.

Бир пайт кўчанинг нариги бошида келаётган сон-саноқсиз одамлар тўдасини кўриб қолдик. Ўртада тевараги ошпоқ мато билан ўралган тобут лопиллаб кетмоқда эди.

Атрофдаги ҳовли дарвозалари бирин-кетин очилиб хотин-халажнинг қий-чуви, кимларнингдир “бечора отахон, жойингиз жаннатда бўлсин” деган овозлари қулоққа чалинарди.

Одамлар оқими яқинлашиб келганда унинг орқасида турганиб-сурганиб кетаётган Боқига, дадасининг қўлидан ушлаб олган Зуфар “луччакка” ва Тарзанга кўзимиз тушди... Тарзан ҳам бизларни кўрди, дум-думалоқ кўзларини Миржалол иккимизга тикиб, нега деворга қапишиб турибсанлар, қани юр, деган ишора қилди.

Мен учун ғалати туюлгани шу эдики, кўчани лиқ тўлдириб кетаётган одамлар сон-саноқсиз — кўп бўлса ҳам улардан ҳеч қандай садо чиқмасди, бир-бири билан ҳатто имо-ишора қилиб ҳам гаплашишмас, фақат бетартиб оёқ товушларигина эшитилиб турарди.

Бир этаги кўчага туташ мактаб боғи олдидан ўтаётганимизда ичкаридан гумбурлаб милтиқнинг кетма-кет отилгани ва қоровулнинг дўриллаган овози эшитилди:

— Баччағарлар, сахармардонда ҳам... — Равшан ака шохлари ерга қадар ёйилиб тушган олмазор ичидан отилиб чиқди-ю, хаёлига келмаган манзарани кўргач, бир лаҳза ўзини йўқотиб қўйди, сўнг ариқ бўйидаги қовжираган ажриқзорга ўтириб қолди. Шошиб-пишиб нималардир дея пичирлаганича қўлларини фотиҳага ёзди. Лекин унга ҳеч ким эътибор бермади.

Шу кунни биринчи марта кўзимиздан тирқираб ёш чиқди. Бу қилган “шўхлик”ларимиз эвазига аҳён-аҳёнда ота-оналаримиз томонидан “сийлаб” туриладиган уриш-сўкишлар ёки ўзаро жикқамунг бўлиб ёқалашишлар маҳсули эмас, балки ногаҳон пайдо бўлган илк изгиробнинг аччиқ ёшлари эди.

Мархумни қабрга қўйишдан олдин кимдир йиғилганларга қараб:

– Ҳалойиқ, Деҳқонбой қандай одам эди? – дея мурожаат қилди.

Ҳар томондан:

– Яхши одам эди, – деган овозлар эшитилди.

Шу ерда биринчи марта Деҳқон буванинг тўрт йил жангтоҳларда қон кечиб, душман билан қаҳрамонона жанг қилганлиги, қатор орден ва медаллар нишондори эканлиги тилга олинди.

Миржалолнинг отаси унга бағишлаб ёзган марсиясини ўқиди.

Биз қабристондан қайтарканмиз, ўзимизни катталар қатори улғайиб қолгандай, худди шу дақиқаларда болалигимиз билан умрбод хайрлашаётгандай ҳис этдик.

Орадан кўп йиллар ўтди. Энди мен ҳам шаҳарликман. Қишлоғимиз ўрнида баланд иморатлар қурилиб, янги квартал номини олган. Қичқириқ ҳамон тўлиб оқиб турибди. Лекин унинг юқори оқимидаги Тегирмонбошининг қуруқ номигина қолган, холос.

Деҳқон бува барпо этган ўша мевазорнинг кичик бир қисми сақланиб турибди. Уни боғ деб бўлмайди. Ўт-ўлан босиб кетганидан чакалакзорни эслатади. Ҳар ким ўзига қарашлисини сим-тўр, темир-тунука тўсиқлар билан ажратиб олган.

Шу “чорбоғча”лар шом тушиши билан гавжум бўлади. Қалин дарахтлар орасидан узук-юлуқ музика овозлари эшитилади, тахтакачга шитоб билан урилаётган динамо тошларининг қарсиллаган овози кулоққа чалинади. Кимдир зотдор итини бу ерда силаб-сийпаб сайр қилдиради.

Мен ҳар куни ишга шу таниш бино ёнидан ўтиб бораман. Унда истиқомат қилувчи, ишлашни ҳам, ҳордиқ чиқаришни ҳам биладиган, кундалик ҳаётдан мамнун ҳамшаҳарларимга, чўлтоқланиб қолган, кўплари ғовлаб кетган дарахтларга қарайман-да, беихтиёр қачонлардир худди ана шу ялангликдан туриб, Деҳқон бувага қараб айтилган “Ай-ай-я, бобойга қийи бўлди” қабелидаги масҳараомуз гаплар кулоқларим остида қайта эшитилиб кетгандай бўлади. Ҳа, бувага ўшанда жуда қийин бўлганди! Сўнг унинг босиқлик билан айтган “Барибир, бир парча бўлса ҳам биздан боғ

қолади. Ўшани авайлашса, унга қараб туришса бўлгани...” деган гапларини эслайман...

Ҳозир Деҳқон буванинг қабри ёнида икки туп ёнғоқ кўкка бўй чўзган. Уларни боғдорчилик илмий текшириш институти ёш олими — ўша ўзимизнинг “Боғбонча” эккан... Ҳаётнинг қизиқлигини қарангки, ёнғоқлар ўн қадамча нарироқда дабдабали қора мрамартош ўрнатилган қабр устига соя ташлаб турибди. У ерда Раҳимов ётибди...

Миржалол республиканинг етакчи меъморларидан, Шаҳардаги қатор маъмурий бинолар, майдон ва хиёбонлар унинг лойиҳаси асосида барпо этилган.

Кўп йиллардан бери марказий шаҳар истироҳат боғининг янги тарҳи устида иш олиб бораётганлигидан хабардор эдим. Баъзан, жуда чўзиб юбординг-да, бу ишингни қачон ниҳоясига етказасан десам, ҳали қиёмига етгани йўқ, бу лойиҳа шундай мукамал бўлиши керакки, унча-мунча мунозарага ўрин қолмасин, Деҳқон бувадай шаҳримиз гражданига муносиб ёдгорлик бўлсин, дерди.

Мана, ниҳоят ўша боғ лойиҳаси кўпчилик муҳокамасига қўйилди. У Қичқириқ атрофлари учун мўлжалланган бўлиб, одатдаги манзарали дарахтлар ўрнини ранг-баранг меваги ниҳоллар, турли буталар ўрнини жамбилу райҳонлар эгаллаши керак. Яъни Ўзбекистон табиатининг, боғларининг бор гўзаллиги, саховати шу ерда намоён бўлиши лозим. Катта асосий хиёбон ўртасида эса, ёшгина йигитнинг елкасига қўлларини қўйиб, узоқларга кўз тикиб турган пурвиқор бобо-деҳқоннинг ҳайкали... Хиёбон атрофини чойхоналар, болалар майдончалари, турли мева ҳамда қандолатпазлик маҳсулотлари сотиладиган чиройли дўкончалар эгаллаган. Орқароқда эса... Очиқ музей: тегирмон гувиллаб юриб турибди...

Мен дўстим Миржалолнинг бу хайрли ниятлари амалга ошишига ишонаман. Чунки покиза туйғулар маҳсули бўлган Эзгулик ҳақиқатдай пойдор ва муқаддас бўлади. У барибир рўёбга чиқади.

МУНДАРИЖА

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ШУЪЛАСИ (роман)	5
<i>Романинг учинчи нашрига муаллиф изоҳи</i>	6
<i>Муқаддима</i>	14
БИРИНЧИ ҚИСМ. ЎТМИШ ВА БУГУН	
САРҲАДЛАРИ ОРОЛИГИДА	18
<i>Биринчи боб. Норасмий ташриф таассуротлари</i>	18
<i>Иккинчи боб. Фаройиб Мирёқуб домла</i>	25
<i>Учинчи боб. Тегирмондаги бир кеча гурунги</i>	27
Икки инсон хотираси	31
Яхши инсонлар орасида	35
Авлиё Хожа Дониёр мақбарасининг сири	40
Ҳамхонамнинг фиғони	46
Қишлоққа қайтишим	53
Биринчи ривоят	58
Иккинчи ривоят	61
Учинчи ривоят	64
<i>Тўртинчи боб. “Кашфиёт”нинг довруғи</i>	68
<i>Бешинчи боб. Ўйиндан ўқ чиқди</i>	73
<i>Олтинчи боб. Фаройиб афсона</i>	76
<i>Еттинчи боб. Кўрбулоқ сафари</i>	79
<i>Саккизинчи боб. Араз</i>	84
<i>Тўққизинчи боб. Элчи</i>	93
<i>Унинчи боб. “Хизр таёғи”</i>	99
ИККИНЧИ ҚИСМ. АРОСАТ	113
<i>Биринчи боб. Қувонч ва ташвиш</i>	113
<i>Иккинчи боб. Шаҳарни қўмсаш</i>	120
<i>Учинчи боб. Ижара уй</i>	126
<i>Тўртинчи боб. Қўшнилари</i>	129
<i>Бешинчи боб. Мастона нигоҳлар</i>	132
<i>Олтинчи боб. Армон</i>	137
<i>Еттинчи боб. Ташриф</i>	142
<i>Саккизинчи боб. Жимжитлик</i>	146
<i>Тўққизинчи боб. Қайрилган қанотлар</i>	153
<i>Унинчи боб. Расмий учрашув</i>	158
<i>Ўн биринчи боб. Дилкаш инсонлар орасида</i>	167
<i>Ўн иккинчи боб. “Кекиртақликлар”</i>	174
<i>Ўн учинчи боб. Қулфланган фортепьяно</i>	181
<i>Ўн тўртинчи боб. Соғинч қўнғироғи</i>	185
<i>Ўн бешинчи боб. Қумдаги излар</i>	192
<i>Ўн олтинчи боб. Бигирув оқшоми</i>	196
<i>Ўн еттинчи боб. Пошша хола ва унинг қизи</i>	199
<i>Ўн саккизинчи боб. “Кўза синди”</i>	206
<i>Ўн тўққизинчи боб. “Сув париси”</i>	210
УЧИНЧИ ҚИСМ. КЎРГИЛИК	217
<i>Биринчи боб. Бошпана</i>	217
<i>Иккинчи боб. Интизор</i>	222
<i>Учинчи боб. Оёқ остидаги фалокат</i>	228
<i>Тўртинчи боб. Хиёнат</i>	232
<i>Бешинчи боб. Шаҳарда кечган кунлар</i>	239
<i>Олтинчи боб. Янги йил кечаси</i>	241
<i>Еттинчи боб. Исканжа</i>	247

ТҮҮРТИНЧИ ҚИСМ. ИККИ ҰТ ОРАСИДА	252
<i>Биринчи боб. Лайнат тамғаси</i>	252
<i>Иккинчи боб. Түй</i>	256
<i>Учинчи боб. Бемаврид таширф</i>	262
<i>Тўртинчи боб. Тўйдан сўнг</i>	268
<i>Бешинчи боб. Ұқинч ва қувонч</i>	275
<i>Олтинчи боб. Фарзанд</i>	280
<i>Еттинчи боб. Тегирмон тўхтаганда</i>	286
<i>Саккизинчи боб. Ота армони</i>	290
<i>Тўққизинчи боб. Набира</i>	295
<i>Унинчи боб. Олимлик мартабаси</i>	298
<i>Ұн биринчи боб. Шаҳарлик келин</i>	301
<i>Ұн иккинчи боб. Изтироб</i>	308
<i>Ұн учинчи боб. Жажжи юрак изтироблари</i>	313
БЕШИНЧИ ҚИСМ. ҒНАЁТГАН ДУНЁ	316
<i>Биринчи боб. Белдорлик</i>	316
<i>Иккинчи боб. Жанжал</i>	323
<i>Учинчи боб. Қудалар</i>	328
<i>Тўртинчи боб. Сабр косаси</i>	331
<i>Бешинчи боб. Ҳар кимнинг ўз тапвиши</i>	338
<i>Олтинчи боб. Рутубат оғушида</i>	344
<i>Еттинчи боб. Ұйинчоқ тимсоҳ</i>	351
<i>Саккизинчи боб. Кўргилик</i>	355
<i>Тўққизинчи боб. Тинчимас одам</i>	359
<i>Унинчи боб. Қутилмаган меҳмонлар</i>	367
<i>Ұн биринчи боб. Дороббекнинг қайтиши</i>	374
<i>Ұн иккинчи боб. Чоҳ</i>	383
<i>Ұн учинчи боб. Она билан учрашув</i>	392
<i>Ұн тўртинчи боб. Уйқусиз тун</i>	397
<i>Ұн бешинчи боб. Осмоннинг бир парчаси</i>	405
Хотима	409
АЗИМ ЧИНОРЛАР ПАНОҲИ (қисса)	411
“Азим чинорлар паноҳи”ни ўқиб	412
Дўстим дадахон!	413
Биз болалар ва домлалар	414
Кўпни кўрган муаллим	416
Қойилмақом товуқхона	421
Гуллар ҳиди тутган ҳовли	429
Сарғиш чакмон	433
Абдулла Қаҳҳорнинг дутори	436
Боғ ва боғбон	441
Мамагчол	445
Паркентлик дўстлар	448
Бўрибой дўхтир	450
Эгамберди оқсоқол	452
Аломат Шоюнус	453
Айтбой оға	455
Маъмур ака	459
“Қизлар бригадаси” қоровули	460
Маданий ҳордиқ	465
Мароқли сафар	468
Бир жуфт каклик	472
Тўрт азим чинор	477

Энг ширин бўтқа	481
Нотаниш меҳмон	483
Тиниб-тинчимас тажрибакорлар	487
Нурафшон ҳовли сурати	495
Биз билмаган Ойбек	498
Ҳонам ва ҳамхонам	504
Қоронғи тун қўйнида	506
Жазава	512
Ҳаёлнинг учқур қанотлари	519
“Нанайя”лик афлотун	521
Шайтонлар ҳийласи	525
Устоз фатвоси	532
Қулғу даргоҳга йўл	536
Сабоқ соатлари	546
Абдулла Қаҳҳор ким?	552
“Кострюлкаранг” машина	556
Бошпана	560
Ўнта тўсиннинг пули	564
Заррин қатралар	566
Кимга – тўй, кимга – аза	568
Кундага қўйилган бош	574
Сукут ичра қаҳқаҳа	577
Таъқиб	582
Ривоят	587
Устознинг сўнги сурати	590
Изоҳ ва қўшимчалар	592
ШАҲАР ТЕГИРМОНИ (қисса)	601
Шаҳар тегирмони	602

ДАДАХОН НУРИЙ

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ШУЪЛАСИ

(Олти жилдлик)

Биринчи жилд

роман ва қиссалар

*Муқова коллажида Р.Ризамуҳамедов ва Р.Эбдиоров
суратларидан фойдаланилди.*

Теринга берилди 14.02.2012 й. Босишга рухсат этилди 28.02.2012 й.
Таймс Тад гарнитураси. Бичими 84×108 ¹/₃₂. Ҳажми 40,5 б.т.
Офсет қоғози. Адади 100 нусха.